

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

підручник

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

ПІДРУЧНИК

Затверджено Міністерством освіти і науки України

Київ 2011

УДК 338
ББК 65-9

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

Рекомендовано до видання Вченою радою Національної академії управління
(протокол № 1 від 26.01.2009).

Затверджено Міністерством освіти і науки України як підручник для студентів
вищих навчальних закладів (лист №1/11-8692 від 17.09.2010).

Є 74 **Фінансовий менеджмент : підруч. / Микола Миколайович Єрмошенко, Сергій Аркадійович Єрохін, Микола Павлович Денисенко, Олександр Анатолійович Кириченко, Соскін Олег Ігорович, Кіра Сергіївна Горячева ; за заг. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. – К. : Національна академія управління, 2011. – 506 с.**
ISBN 978 – 966 – 8406 – 40 – 9

У даному підручнику викладено матеріал, котрий дає системне і змістовне уявлення щодо управління капіталом у всіх його формах. Комплекс питань, що стосуються фінансово-кредитних відносин на макро- і мікрорівні з точки зору міжнародних стандартів фінансового розвитку, дозволяє сформувати у читача глибоке уявлення про взаємозв'язки комерційної діяльності підприємств з державним механізмом регулювання монетарної сфери через розробку і реалізацію фінансової і грошово-кредитної політики в Україні.

Включає тезаурус з більш як 700 понять, використаних у підручнику.

Представляє інтерес для студентів вищих навчальних закладів, наукових працівників, викладачів, аспірантів, практичних працівників, а також усіх тих, хто цікавиться фінансовим менеджментом.

УДК 338, ББК 65-9

Рецензенти:

Ареф'єва О. В., д.е.н., проф., професор кафедри фінансів, обліку та аудиту
Національного авіаційного університету;

Столяров В. Ф., д.е.н., проф., професор кафедри фінансів
Національного університету ДПС України.

© М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, М. П. Денисенко,
О. А. Кириченко, О. І. Соскін, К. С. Горячева, 2011
© Майнові, Національна академія управління, 2011

ISBN 978 – 966 – 8406 – 40 – 9

Зміст

ВСТУП	6
Розділ I. Гроші та кредит	9
1.1. Сутність і функції грошей	10
Сутність, походження грошей, їхні функції	10
Види грошей	12
Грошова маса і грошова база	15
Відмінності в ролі грошей у суспільному виробництві	16
1.2. Грошовий обіг і грошова маса	19
Механізм банківського мультиплікатора	19
Емісія готівки і грошовий обіг	22
Основи організації грошового обігу	25
Принципи організації грошових розрахунків	27
Форми безготівкових розрахунків	29
1.3. Грошова система	36
Засади організації готівково-грошового обігу	36
Еволюція типів грошових систем	38
Інфляція	40
Валютна система	43
Валютний ринок	46
1.4. Кредит в ринковій економіці	51
Сутність і роль кредиту	51
Форми і види кредиту	52
Позичковий кредит	56
1.5. Кредитування підприємств	61
Визначення потреби в кредиті	61
Нетрадиційні інструменти кредитування	63
1.6. Кредитна система	73
Банківська система	73
Центральний банк	77
Діяльність комерційних банків	80
Грошово-кредитне регулювання	83
1.7. Ринок цінних паперів	87
Природа боргових зобов'язань	87
Фондовий ринок	89
Система Національного депозитарію	93
Фінансові обчислення на основі простих відсотків	94
Фінансові обчислення на основі складних відсотків	96
Дисконтування	99
Оцінка грошових потоків	101
Контрольні питання	104

Розділ II. Фінанси	109
2.1. Сутність фінансів	110
Поняття і функції фінансів	110
Фінансовий механізм	111
Фінансова політика України	114
2.2. Фінансова система	117
Склад фінансової системи	117
Бюджетна система	123
Централізовані спеціальні фонди	131
Державний кредит і казначейська позика	133
2.3. Основи фінансів підприємств	135
Грошові фонди	135
Фінансові ресурси і капітал	139
Управління потоками коштів	142
Фінансова звітність	145
Особливості фінансів підприємств різних організаційно-правових форм	149
2.4. Результати комерційної діяльності	153
Виторг від реалізації продукції	153
Витрати	161
Формування і розподіл прибутку підприємства	167
Оподаткування підприємств	172
Розрахунок фінансового циклу	177
Визначення фінансово-експлуатаційних потреб	179
Управління дебіторською заборгованістю	183
Фінансовий стан	186
Фінансова санація	191
2.5. Cost-benefit аналіз	194
Класифікація інвестиційних рішень	194
Принципи прийняття інвестиційних рішень	196
Оцінка інвестиційних грошових потоків	197
Методи оцінки інвестиційних проектів	199
2.6. Фінансова безпека підприємства	211
Сутність фінансової безпеки та її місце в системі економічної безпеки підприємства	211
Інформаційні джерела забезпечення фінансової безпеки	219
Методи оцінки рівня фінансової безпеки	223
Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства	228
Контрольні питання	234

Розділ III. Контроль і аудит	239
3.1. Сутність контролю та аудиту	240
Роль контролю в системі управління	240
Економічний контроль і його класифікація	243
Система органів контролю фінансово-господарської діяльності в Україні	247
Функції аудиту в ринковій економіці	255
Аудит, його предмет і метод	258
Стандарти і норми аудиту	266
Професійна етика аудитора, його права і відповідальність	269
Організація аудиторської діяльності в Україні	272
3.2. Організація аудиту	274
Планування і стадії аудиту	274
Перевірка стану комерційної діяльності і системи обліку внутрішнім аудитом підприємства	278
Аудиторські свідчення і процедури	281
Документальне оформлення процесу аудиту	287
Виявлення й оцінка помилок у процесі аудиту	289
Аудиторський ризик	292
3.3. Методика аудиторських перевірок	294
Аудит організаційно-правових основ підприємницької діяльності	294
Аудит коштів і розрахункових операцій	300
Аудит касових операцій	301
Аудит підзвітних сум	307
Аудит коштів на госпрозрахункових (поточних) рахунках	308
Аудит стану розрахунків	310
Аудит основних засобів	313
Аудит матеріально-виробничих запасів	319
Аудит праці та її оплати	328
Аудит прибутку й оцінка фінансового стану підприємства	338
Аудит розрахунків з бюджетом	343
Аудит податку на прибуток	346
Аудит податку на додану вартість	352
Аудит при припиненні діяльності підприємства та його банкрутстві	354
Структура і зміст аудиторського висновку	360
Види аудиторських висновків	362
Додаткова підсумкова документація за результатами аудиту	367
Контрольні питання	369
Тезаурус	371
Література	464
Додатки	479

ВСТУП

Даний підручник підготовлено на основі програм Міністерства освіти України по таких дисциплінах як «Фінансовий менеджмент», «Гроші та кредит», «Фінанси», «Фінанси підприємств», «Аналіз інвестиційних проектів», «Аудит» і розрахований на студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Матеріал, викладений у цьому підручнику, дозволяє скласти комплексне уявлення про управління монетарною сферою країни як на макро-, так і на мікроекономічному рівні. Базуючись на теоретичних і методологічних положеннях про ринкові інституції, підручник розглядає участь держави в економічній діяльності у зв'язку з особливостями організації економіко-фінансової активності окремих суб'єктів господарювання.

Підручник складається з трьох розділів, які взаємопов'язані і доповнюють один одного: 1. Гроші та кредит. 2. Фінанси. 3. Контроль та аудит.

Перший розділ присвячений грошам і кредиту, знайомить читача з головними поняттями і концепціями грошової теорії, розкриває механізм емісії і його особливості в різних економічних системах, головні принципи формування і форми безготівкового грошового обороту, взаємозв'язок безготівкового і готівкового грошового обігу. Проблеми державного регулювання монетарної сфери роз'яснюються в розділах, присвячених грошовим системам, інфляції, валютному ринку і валютним системам. Матеріал підручника, у якому розглядаються кредитні відносини, має загальнотеоретичну частину, яка знайомить з економічною сутністю кредиту, його видами і формами, розглядає позиковий відсоток як економічну категорію.

Висвітлення принципів побудови банківської системи України, механізму функціонування центрального банку і мережі комерційних банків дозволяє розкрити взаємозв'язок грошового і кредитного регулювання в країні. Взаємозалежність підприємства і фінансово-кредитних інституцій аналізується в розділах, присвячених кредитуванню підприємств. Особливе місце займають нетрадиційні в Україні, але широко поширені в країнах з ринковою економікою, інструменти захисту від ризику: хеджування з використанням форвардних, ф'ючерсних контрактів, операцій «репо» і т.п.

Для формування комплексної картини функціонування монетарної сфери в країні, нами спеціально до першого розділу підручника включено матеріал, присвячений особливостям ринків цінних паперів, де міститься характеристика національного ринку, його основних інструментів і можливих операцій.

Другий розділ даного підручника розкриває економічну сутність і функції державних фінансів, особливості фінансового механізму, процес формування і функціонування фінансової системи держави, а також її окремих ланок. Матеріал цього розділу висвітлює питання відтворення капіталу і фінансових ресурсів підприємств, способи і методи формування грошових потоків і управління ними, механізми фінансових результатів і оподаткування, проблеми управління фінансово-експлуатаційними потре-

бами, методи оцінки фінансового стану і можливості прогнозування фінансової кризи, способи проведення фінансової санації, аспекти використання позикового капіталу у формі кредитів і залучення нетрадиційних інструментів кредитування.

Особливу увагу в даному підручнику приділено питанням фінансових обчислень, оскільки зміна вартості грошей з плином часу впливає на всю систему фінансових взаємовідносин всередині країни. Фінансові розрахунки, пов'язані з інвестиційною діяльністю, приводяться з використанням різних прийомів і методів оцінки аналізу інвестиційних проектів, з урахуванням різних зовнішніх чинників на базі конкретних прикладів.

Вперше розглянуто питання забезпечення фінансової безпеки на рівні підприємства, що має велике значення в умовах ринкової економіки. Поряд із сутністю фінансової безпеки і її місцем в системі економічної безпеки підприємства наведено засади інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки та основні методи її оцінки, що надає можливість розробляти конкретні заходи щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

У **третьому розділі** розглядається сукупність питань, пов'язаних з організацією контролю і аудиту. Необхідно відмітити, що в умовах централізованої планової радянської економіки головними інститутами контрольної системи українського суспільства виступали органи державного відомчого контролю, які, добре знаючи специфіку і особливості підвідомчих підприємств, комплексно перевіряли їх господарську діяльність з метою виявлення помилок і порушень у веденні бухгалтерського обліку і звітності. Розвиток різноманітних форм власності в Україні сьогодні значно скоротив сферу відомчого контролю. З одержанням фінансової і комерційної самостійності більшість українських підприємств комплексно ніким не перевіряються, а численні державні контролюючі органи, як правило, обмежуються лише перевіркою окремих сторін діяльності господарюючих суб'єктів, фіксацією порушень діючого законодавства і застосуванням штрафних санкцій.

У той же час зміцнення статусу підприємства, як самостійно господарюючого суб'єкта, вимагає принципово нових підходів до здійснення економічного контролю на основі аудиторських перевірок, метою яких являється діагностика діяльності суб'єктів, що перевіряються і профілактика порушень. Вказаним аспектам і присвячено матеріал, який міститься у даному розділі. Підкреслимо ще раз – аудиторський контроль широко застосовується в світовій практиці. В його основі лежить взаємна зацікавленість держави, адміністрації підприємств та їх власників у достовірності наданої інформації. Однак в економічному житті України аудит представляє собою відносно нове явище, хоча зацікавленість в ньому значно виросла в різних пластах національного суспільства, широко залучених сьогодні в підприємницьку діяльність. Саме тому авторами і введено даний розділ у запропонований читачеві підручник.

Викладений в даному підручнику теоретичний, методичний і практичний матеріал широко ілюструється прикладами з вітчизняної дійсності, статистичними даними,

розрахунками, графіками, схемами і таблицями. Особливістю підручника є те, що аналіз вітчизняних проблем подається через призму міжнародної практики їх вирішення.

Підрозділ 2.6 «Фінансова безпека підприємства» підготовлено К.С. Горячевою.

Розділ I

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

1.1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Сутність, походження грошей, їхні функції

Гроші – це економічна категорія, в якій проявляються і за участі котрої будуються суспільні відносини. Гроші виступають у вигляді самостійної форми мінової вартості, засобу обороту, платежу і накопичення. Гроші виникають за певних умов здійснення виробництва й економічних відносин у суспільстві. До безпосередніх передумов появи грошей відносяться: перехід від натурального господарства до виробництва товарів і обміну товарами; майнове відокремлення виробників товарів – власників виготовленої продукції; дотримання вимоги еквівалентності обміну, тобто вимір вартості товарів, виходячи з витрат праці на їхнє виготовлення.

Існує декілька концепцій походження грошей: раціоналістична теорія – гроші з'являються в результаті угоди людей, які переконалися, що для поширення вартості в міновому обороті необхідні спеціальні інструменти (від роботи Аристотеля до XVIII ст.); еволюційна теорія – гроші з'являються в результаті еволюції форм вартості. Еволюція обміну товарів припускає розвиток і форм вартості: проста чи випадкова форма вартості ($A = B$); розгорнута форма вартості ($A = B = Y$); загальна форма вартості (загальний еквівалент $= A = B = Z = G = D = \dots$); грошова форма вартості. У останньому разі для перетворення товару в гроші необхідно: загальне визнання за товаром ролі загального еквівалента, тривале виконання ролі загального еквівалента, наявність фізичних властивостей, придатних для постійного обміну.

Гроші за походженням є товаром, отже, їм притаманні властивості товарів: вартість і споживча вартість. Оскільки гроші – особливий товар, то: крім споживчої вартості вони володіють загальною споживчою вартістю; вартість грошей має зовнішню форму прояву до їхнього обміну на ринку (вартість звичайного товару схована і виявляється лише в момент купівлі-продажу); поєднують дві економічні категорії – вартість і споживчу вартість (гроші розв'язали суперечність товарного виробництва – між споживчою вартістю і вартістю).

З появою грошей товарний світ розколовся на дві частини: гроші як товар і інші товари. Завдяки застосуванню грошей з'явилася можливість розділити одноразовий процес взаємного обміну товарами ($T - T$) на два різночасних процеси: продаж ($T - G$) і купівлю ($G - T$). Рух грошей придбав самостійне значення, відокремився від руху товарів. Властивості грошей, що розкривають їхню сутність, мають такий вираз:

- загального товарного еквіваленту, який забезпечує загальну безпосередню обмінюваність;
- мінової вартості, що дозволяє визначити ціну товару;
- матеріалізації загального суспільно необхідного робочого часу, укладеного в товарі;

- здійснення різних видів суспільних відносин (різних на різних етапах суспільного розвитку);

- розподілу ВВП;

- умов збереження вартості (витрати на збереження нижче, якщо не враховувати інфляцію грошей).

У зв'язку з переходом від застосування повноцінних грошей до використання грошових знаків, що не володіють власною вартістю, а також у зв'язку з розвитком безготівкових розрахунків, гроші перетворилися в самостійну економічну категорію зі збереженням деяких властивостей, що надають їм подібність з товаром.

Сутність грошей виявляється в їхніх функціях, що відображають можливості й особливості їхнього використання. Функціям грошей притаманні стійкість, стабільність, слабка схильність до змін. Ці функції можуть виконуватися тільки за участі людей. Гроші виступають у вигляді **міри вартості**: міра вартості – оцінка вартості товарів шляхом встановлення цін, у яких фіксуються суспільно необхідні витрати на виробництво окремих видів товарів. Але при застосуванні повноцінних грошей визначається ваговий вміст золота в грошовій одиниці і ця величина використовується як масштаб цін. Внаслідок скасування фіксованого золотого вмісту грошової одиниці і переходу до неповноцінних грошових знаків характеристика масштабу цін змінилася.

Гроші є **засобом обороту**, оскільки використовуються для оплати товарів, що купуються. При цьому передача товару покупцю і його оплата відбуваються водночас. Як засіб оплати товарів, що купуються, гроші використовуються короткий час. Ті самі грошові знаки можуть застосовуватися багаторазово в різних угодах. Тут велике значення має швидкість обороту, що використовується для регулювання маси грошей в обігу.

Гроші виступають **засобом платежу**: при наданні і погашенні грошових позичок, при платежах за товари, при грошових взаєминах з фінансовою системою, при виплаті заробітної плати. Подібність операцій по оплаті товарів і оплаті боргів дозволяє поєднувати функції грошей як засобу обороту і засобу платежу. Однак це не завжди виправдано, тому що при оплаті боргів між учасниками відносин існують кредитні відносини, чого немає при негайній оплаті товарів.

Гроші є **засобом накопичення**. Гроші, що безпосередньо не беруть участь в обороті, утворюють грошові накопичення завдяки наявності залишків готівки, що зберігаються в окремих громадян, залишків грошей підприємств на їхніх рахунках у банках. Це у свою чергу є основою для розвитку кредитних відносин.

Нарешті, гроші виконують функцію **світових грошей** – для оплати товарів, здійснення кредитних операцій між країнами. При використанні повноцінних грошей у міжнародних розрахунках складнощів практично не існувало. При переході до неповноцінних грошей розрахунки стали здійснюватися у вільно конвертованій валюті або в міжнародних одиницях (ЕКЮ, Євро).

Види грошей

Оскільки гроші є економічною категорією, яка розвивається, то змінюються види грошей, умови їхнього функціонування, підвищується їхня роль у суспільному виробництві. Гроші у своєму розвитку виступають у декількох видах. Дійсні гроші – гроші, номінальна вартість яких відповідає їхній реальній вартості, тобто вартості металу, з якого вони виготовлені. Перші монети з'явилися майже 26 століть назад у Староданьому Китаї і Стародавній Лідійській державі. У Київській Русі перші карбовані монети відносяться до IX–X ст. До золотого обігу країни світу перейшли в 2-й половині XIX століття. Золотий обіг проіснував до першої світової війни. Для дійсних грошей характерна стійкість, забезпечувана визначеним незмінним золотим вмістом грошової одиниці, вільним переміщенням золота між країнами.

Знаки вартості (замінники, заступники дійсних грошей) – гроші, номінальна вартість яких вище реальної, тобто витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них відносяться:

- металеві знаки вартості (стерті золоті монети, білонова монета, тобто дрібна монета, у якій лицьова сторона монети – аверс, зворотний бік – реверс, обріз – гурт і виготовлюється з міді й алюмінію);
- паперові знаки вартості (паперові гроші, кредитні гроші);
- гроші безготівкового обороту;
- електронні гроші.

Особливість готівки у вигляді золотих монет полягає в тому, що вони мають власну вартість і не піддаються знеціненню. Це значить, що за наявності повноцінних золотих грошей в обороті в кількості, що перевищує дійсну потребу, вони ідуть з обороту в скарб і, навпаки, при збільшенні потреби обороту в готівці монети зі скарбу безперешкодно повертаються в оборот без збитку для їхніх власників. При цьому не виникає необхідності у певних заходах щодо регулювання маси грошей в обороті відповідно до його потреб, що характерно для паперових грошей. Однак їм притаманні недоліки: дорожняча використання і виробництва; неможливість забезпечити потреби обороту золотом, оскільки потреба в грошах росте швидше, ніж видобуток золота.

В силу цих і інших причин стали застосовувати паперові гроші. При переході від застосування дійсних чи повноцінних грошей до грошових знаків, насамперед, з'явилися в обороті розмінні на золото кредитні квитки. В обороті постійно знаходилися паперові грошові знаки і частина з них не пред'являлася до обміну на золото. Це дозволило випускати в обіг частину грошових знаків без повного їхнього забезпечення золотом. Така можливість була використана в Російській імперії: указом від 29 серпня 1897 року було визначено, що золоте забезпечення банкнот має складати не менше половини випущених в обіг кредитних квитків, якщо сума останніх не перевищує 600 млн. руб. Усі кредитні квитки, випущені понад цю суму, повинні були цілком забезпечуватися золотом. Таким чином, 300 млн. руб. могли випускатися без золотого

забезпечення. Сукупна маса грошей (без низькопробних срібних і мідних монет) складала в 1900–1914 рр. 1–2 млрд. руб. Надалі продовжувався процес перетворення грошових знаків у самостійний різновид грошей і разом з тим зменшувався їхній зв'язок із золотом.

При проведенні в СРСР в 1922–1924 рр. грошової реформи зв'язок грошових знаків із золотом було частково збережено. Це проявилось у встановленні: фіксованого золотого вмісту грошової одиниці; у забезпеченні грошових знаків золотом і дорогоцінними металами в розмірі 25% суми, випущених в обіг банкнот. Але вільного обміну грошових знаків на золото не було.

До 1992 р. зберігався зв'язок грошових знаків із золотом у вигляді фіксованого золотого вмісту грошової одиниці, але його розмір не фіксувався. З 1995 р. в Україні офіційне співвідношення між грошовою одиницею і золотом не встановлюється. Припинення обміну грошових знаків на золото і відсутність їх фіксованого золотого вмісту завершило перехід від дійсних (повноцінних) грошей до заміників дійсних грошей – грошових знаків (знаків вартості). У готівково-грошовому обігу широко поширюються кредитні гроші (банкноти). В обороті застосовуються і паперові знаки (паперові гроші).

Паперові гроші зазвичай випускаються державою (в особі казначейства або центрального банку) для покриття своїх витрат. В Росії з 1769 р. право випуску паперових грошей належало державі. Зворотний приплив паперових грошей (казначейських білетів) відбувається при сплаті податків і платежів у бюджет. У разі нестачі казначейських білетів надходження їх в оборот не пов'язано з потребами в грошових знаках (для оплати товарів і послуг), а визначається потребами держави для покриття витрат. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю випуску утворює емісійний доход скарбниці, що є істотним елементом державних надходжень. Надлишковий випуск грошей для покриття бюджетного дефіциту веде до їх знецінювання.

Паперові гроші зазвичай виконують дві функції: як засіб обігу і засіб платежу. Невдоліки, властиві паперовим грошам, можуть усуватися завдяки використанню кредитних грошей. Кредитні гроші випускаються в обіг банками при виконанні кредитних операцій. Поява кредитних грошей пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де грошові знаки виступають зобов'язанням, яке повинне бути погашене через обговорений термін дійсними грошима.

Кредитні гроші пройшли шлях від векселя, банкноти, чека до електронних грошей, кредитних карток. Банкнотою є безстрокове боргове зобов'язання, забезпечене гарантією центрального (емісійного) банку країни. Спочатку банкноти мали золоту гарантію. Банкноти випускаються строго визначеного достойнства і, власне кажучи, вони є національними грошима по всій території країни. Випуск в обіг банкнот і їхнє вилучення з обороту відбувається на основі кредитних операцій, які здійснюються не при виконанні державного бюджету, а у зв'язку з господарськими проце-

сами. Їхній випуск в обіг погоджується з дійсними потребами обороту. Позички банків видаються під забезпечення товарно-матеріальними цінностями, а при їхньому погашенні знижуються залишки цінностей, тобто досягається ув'язування обсягу платіжних коштів, наданих позичальникам, з дійсною потребою обороту в грошах.

Ув'язування обороту кредитних грошей (випуск і вилучення) відбувається по сукупності кредитних операцій у цілому по всій країні. При порушенні зв'язку з потребами обороту кредитні гроші втрачають свої переваги і перетворюються в паперові знаки.

В Україні в обороті використовуються банкноти Національного банку України. Вони випускаються в обіг банком на основі кредитних операцій. З огляду на те, що значну частину кредиту НБУ надає уряду, виходячи з потреб бюджету, а емісія грошових знаків часто не ув'язана з процесами виробництва і реалізації продукції, то їх скоріше можна назвати паперовими грошима.

Грошовий безготівковий оборот відбувається на основі заміщення руху готівки кредитними операціями. Гроші безготівкового обороту (рис. 1.1) відрізняються специфікою: зміною учасників розрахунку (при розрахунках готівкою – платник, одержувач, при безготівкових розрахунках – платник-банк і одержувач); учасники розрахунку перебувають в кредитних відносинах з банком (чого немає при готівково-грошовому обороті); перерахування грошей при розрахунку здійснюється шляхом записів на рахунках, тобто відбувається кредитна операція.

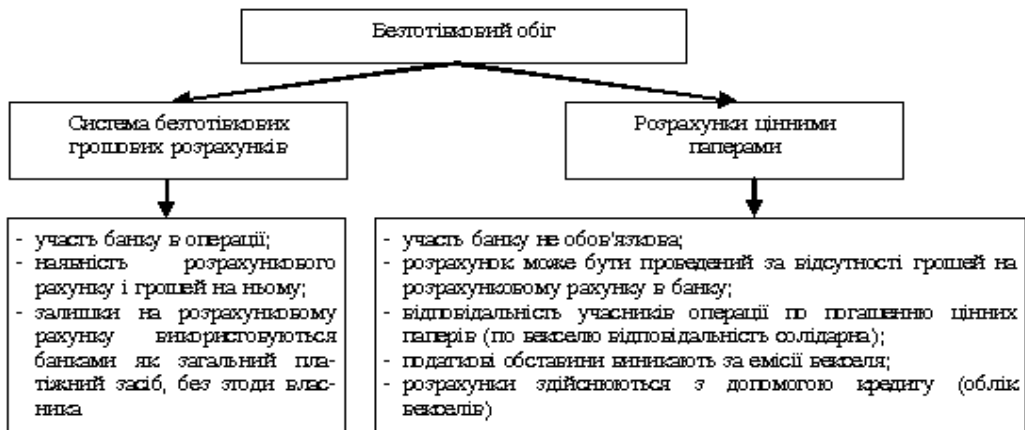

Рис. 1.1. Склад безготівкового грошового обороту

Доцільна організація процесів кредитування має значення для регулювання грошової маси, що складається з грошей безготівкового обороту і готівки. Безготівковий оборот може здійснюватися за допомогою цінних паперів (зобов'язань підприємств і банків). В умовах платіжної кризи використання цінних паперів як інструмент

розрахунку значно розширює сферу безготівкового обороту. Однак, можлива поява в обороті цінних паперів, не пов'язаних із процесами виробництва і товарообміну.

Електронні гроші – форма безготівкових грошових розрахунків, що здійснюються за допомогою електронних сигналів (замість розпорядження коштами за допомогою паперових платіжних документів).

Рахункові гроші не роблять обороту, але використовуються при проведенні взаємних розрахунків. Подібне використання грошей має місце при застосуванні бартеру, коли вартість взаємних поставчань враховується лише за її нерівності.

Гроші безготівкового обороту і готівка мають загальні риси: однакова грошова одиниця; тісний зв'язок, що виявляється при переході одних в інші.

Грошова маса і грошова база

Єдність грошей безготівкового обороту і готівки визначає можливість розглядати їх як сукупність у вигляді грошової маси. До складу грошової маси не входять цінні папери. Грошова маса – це сукупний обсяг готівки і грошей безготівкового обороту. До функцій Національного банку України входить регулювання росту одного чи декількох показників грошової маси. Грошова маса в обороті характеризується величиною грошового агрегату M2, до складу якого включаються готівка в обороті – агрегат M0. Для аналізу змін, що відбуваються, використовують грошові агрегати M0, M1, M2, M3.

Агрегат M0 – готівка в обороті. Агрегат M1 = агрегат M0 + кошти підприємств на різних рахунках у банках, внески населення до запитання, засоби страхових компаній. Агрегат M2 = агрегат M1 + строкові депозити населення в банках, у тому числі компенсації. Агрегат M3 = агрегат M2 + сертифікати й облігації державної позики. Іноді зустрічається інша структуризація: M1, M2, M3, L.

Відносно недавно для характеристики величини грошової маси став застосовуватися показник M2X, до складу якого крім величини M2 включаються усі види депозитів в іноземній валюті (у гривневому еквіваленті – X). При цьому для характеристики відносної забезпеченості обороту грошовою масою використовується коефіцієнт

$$K2 = M2X / ВВП. \quad (1 - 1)$$

Величина цього коефіцієнта в Україні у теперішній час складає 1,0–1,16, тоді як в розвинутих країнах його величина досягає 0,6–1,0.

Низький ступінь забезпеченості обороту платіжними коштами виявляється в зростанні неплатежів, заборгованостях по виплаті пенсій, заробітної плати. Структура грошової маси в Україні відрізняється великою питомою вагою готівки, що досягає в окремі періоди 35–45% її сукупного обсягу (це набагато більше, ніж у розвинутих країнах).

Характерні риси грошової маси, які можна виділити за результатами аналізу монетарних індикаторів економіки України у 2002–2003 рр.: реальний ріст грошових агрегатів; високий рівень готівки в обсязі грошової маси (43,4%); низький обсяг гро-

шової маси стосовно ВВП чи рівень монетизації (17,5%); кореляція між показником реального грошового агрегату М3 і зміною ВВП складає 0,65.

Величина грошової маси набагато (більш, ніж удвічі) перевищує величину грошової бази. Величина грошової бази являє собою сукупність: суми готівки в обороті й у касах комерційних банків; коштів у фонді обов'язкових резервів банків; залишків на кореспондентських рахунках комерційних банків у Національному банку України (НБУ). Найбільшу питому вагу в грошовій базі мають готівкові кошти.

Регулювання обсягів грошової маси і грошової бази здійснюється за допомогою заходів грошово-кредитної політики, що мають здійснюватися НБУ: зміна дисконтної ставки при наданні ресурсів Національного банку в порядку рефінансування комерційних банків; встановлення норм утворення фонду обов'язкових резервів комерційних банків, що підлягають збереженню в НБУ; застосування нормативів, що регулюють діяльність комерційних банків; обмеження операцій комерційних банків у НБУ й ін.

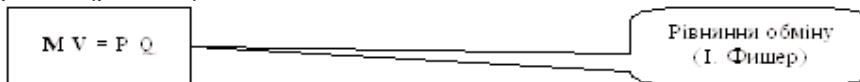
Відмінності в ролі грошей у суспільному виробництві

Поява грошей, зміна їхніх видів і підвищення їхньої ролі в економіці змінили зміст і можливості використання грошей для рішення різних задач. Спочатку при застосуванні повноцінних грошей велика увага приділялася розгляду товарного характеру і походження грошей, що володіють власною вартістю і можливістю використання для оцінки товарів і обміну на них.

При функціонуванні повноцінних грошей зміна їхньої кількості в обороті не зробила скільки-небудь помітного впливу на зміну рівня цін. Пристосування маси грошей до потреб обороту відбувалося без державного регулювання. Підвищенню інтересу до питань теорії грошей сприяла активізація державної політики в грошово-кредитній сфері, особливо в зв'язку з появою в обороті неповноцінних грошових знаків. З'явилися питання: Як зміна маси грошей в обороті впливає на рівень цін? Яким чином зміна маси грошей впливає на ефективність виробництва? Кількісна теорія грошей говорить про те, що:

- існує прямий зв'язок між кількістю грошей і рівнем цін;
- ціни визначаються кількістю грошей, що знаходяться в обороті;
- купівельна спроможність грошей обумовлюється рівнем цін.

Таким чином, за інших рівних умов товарні ціни змінюються пропорційно кількості грошей (рис. 1.2).

M – кількість грошей в обороті; V – швидкість обороту грошей; P – середній рівень цін товарних угод; Q – кількість (обсяг) товарних угод.

Рис. 1.2. Зміна товарних цін пропорційно кількості грошей

Фішер уточнив формулу класиків: включивши до складу M і безготівкові гроші, розширив уявлення про засоби обороту, доповнив формулу показником, що відбиває швидкість обороту грошей – V . Рівняння обміну Фішера є тотожність, яка відбиває той факт, що практично завжди установлюється відповідність платіжних коштів і товарно-грошових операцій. Назустріч потоку грошей рухається потік товарів. При зміні однієї складової тотожності змінюються й інші, тобто просліджуються функціональні зв'язки. Класики вважали, що V , Q не залежать від коливань грошової маси M . Багато прихильників класичної школи думали, що: швидкість обороту грошей виявляється в русі доходів; реальний обсяг виробництва визначається станом трудових ресурсів країни і його потужностями; реальний обсяг виробництва (випуск продукції) має прагнути до деякого природного рівня і не залежить від впливу грошей і грошової політики, отже, V і Q можуть розглядатися як константи.

Фішер вважав найбільш важливим вплив лівої частини рівняння ($M \times V$) на праву частину, тобто на цінове вираження торгового обороту ($P \times Q$). Формула Фішера не враховує, що:

- на ціни впливають і інші параметри (рівень доходу, рівень чекання, зміна зайнятості, технологічні зрушення);
- не повною мірою відбиває складність компонентів (торговий оборот включає не всю масу товарів, що є в національній економіці);
- зміна грошової маси робить на ціну грошей більш істотний вплив – ефект Фішера.

Ефект Фішера розкриває процес вирівнювання відсоткових ставок (ціна грошей) внаслідок коливання грошової маси. У випадку збільшення грошової маси попит на гроші падає і відсоткова ставка знижується. Але в зв'язку з ростом цін попит на гроші знову зростає і рівень ставки підвищується. Подібні коливання приведуть у кінцевому рахунку до природної норми відсоткової ставки. Коливання відсоткових ставок будуть відбуватися навколо цієї природної норми.

Представники неокласичної школи модифікували рівняння Фішера:

$$M = k \times P \times Q, \quad (1 - 3)$$

де M – кількість грошей, Q – реальний доход, k – коефіцієнт, що виражає пропорцію між номінальним доходом і частиною доходу, збереженого в грошовій формі; величина, яка зворотна швидкості обертання грошей.

Швидкість обертання залежить від того, яка кількість грошей зберігається у вигляді «грошових залишків», грошового запасу, призначеного для здійснення угод. Якщо грошовий запас невеликий чи скорочується, то швидкість обороту грошей зростає.

Поряд з кількісною теорією з'явилися й інші погляди на характер, особливості і результати функціонування грошей, їхнього впливу на рівень цін. Англійський економіст А. Філіпс, спираючись на результати проведеного аналізу, прийшов до висновку про залежність змін рівня цін не від змін кількості грошей у обороті, а від рівня зайня-

тості населення і відповідного йому рівня заробітної плати. Він висунув такі основні постулати:

- ріст зайнятості і збільшення заробітної плати супроводжується ростом цін, і, навпаки, зниження оплати праці знижує ціни;
- на зміну цін впливає зміна платоспроможного попиту, а не кількість грошей в обороті (рис. 1.3).

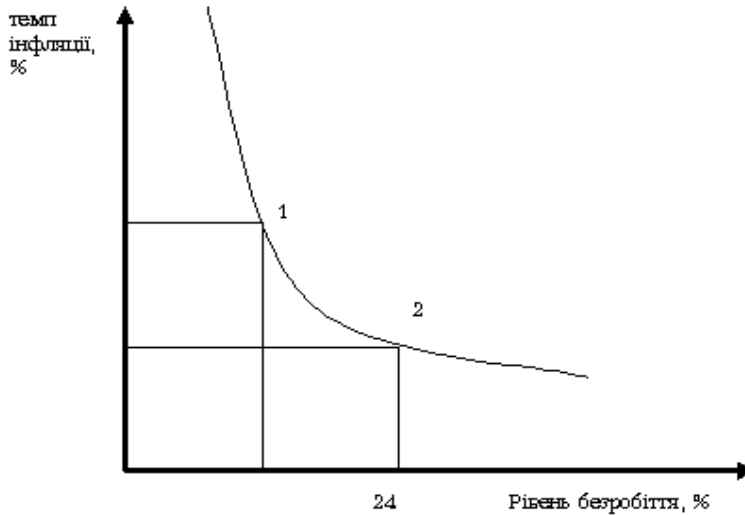

Рис. 1.3. Крива Філіпса

На основі кількісної теорії виникли й інші концепції, але слід зазначити два напрямки: кейнсіанство і монетаризм. Кейнсіанська і монетаристська теорії побудовані стосовно до умов, насамперед, ринкової економіки. У відомій мірі вони доповнюють одна одну, складаючи теорію визначення доходу. Кейнс обґрунтовує кількісну залежність доходів від витрат, а Фрідмен – залежність доходів від грошей. Ці підходи розрізняються головним чином тим, що заходи у Кейнса спрямовані на посилення ролі грошей у стимулюванні попиту, у той час як при монетаристському підході – заходи спрямовуються на стимулювання обмеження попиту в порівнянні з пропозицією товарів.

Прихильники кейнсіанства передбачають активну участь держави в регулюванні маси грошей в обороті і віддають перевагу заходам для доцільного збільшення кількості грошей в обороті з метою стимулювання зайнятості і ділової активності. Такі заходи можуть за певних умов сприяти не тільки зростанню виробництва, але і розвитку інфляції.

Монетаристи визнаючи роль грошей і наявності в обороті необхідної їхньої кількості, розраховують на те, що в умовах ринкової економіки: кількість грошей в обо-

роті піддається саморегулюванню; має значення стримуючий вплив держави на масу грошей в обороті.

Між підходами Кейнса і Фрідмена є чималі розходження (рис.1.4).

<i>Кейнс</i>	<i>Фрідмен</i>
<ul style="list-style-type: none"> - необхідне втручання держави в ринкове господарство; - зайнятість залежить від загального попиту; - грошова маса нейтральна до виробництва; - головна проблема – безробіття; - потрібна гнучка грошова політика; - бюджетний дефіцит – спосіб стимулювання попиту; - кейнсіанство – теорія економічного зростання 	<ul style="list-style-type: none"> - ринок здатний до саморегулювання; - економіка сама встановить рівень виробництва і зайнятості; - грошова маса – причина росту цін і зміни кон'юнктури; - головна проблема – інфляція; - необхідна стабільна грошова політика; - бюджетний дефіцит – причина інфляції; - монетаризм – теорія економічної рівноваги

Рис. 1.4. Головні відмінності між кейнсіанською і монетаристською теоріями

Висновок: загальним для цих теорій грошей є визнання ролі грошей у розвитку економіки і необхідності регулювання маси грошей в обороті. Однак розходження в трактуваннях обумовлюють рекомендації неоднакових заходів для регулювання кількості грошей в обороті з метою стимулювання безперебійності зростання обсягу виробництва і реалізації товарів. Особливості прояву ролі грошей при різних моделях економіки полягають у:

- впливі на поліпшення господарської діяльності;
- посиленні зацікавленості різних ланок господарства в розвитку виробництва за допомогою обґрунтованого ціноутворення, що стимулює зростання виробництва і скорочення витрат;
- створенні режиму залежності грошових витрат від надходжень грошей на будь-якому рівні;
- здійсненні контролю за цінами, обсягом і кількістю продукції в процесі грошового обігу.

1.2. ГРОШОВИЙ ОБІГ І ГРОШОВА МАСА

Механізм банківського мультиплікатора

Випуск грошей в оборот відбувається постійно. Безготівкові гроші випускаються в оборот, коли комерційні банки надають позичку своїм клієнтам. Готівка випускається в оборот, коли банки в процесі здійснення банківських операцій видають її клієнтам зі своїх операційних кас. При цьому кількість грошей в обороті може і не збільшуватися в разі, якщо їхня видача і повернення взаємно погашаються.

Емісія – це випуск грошей в оборот, за якого збільшується грошова маса. Існує емісія готівкових і безготівкових грошей. Кредитний характер грошової емісії є одним з основних принципів організації грошової системи держави.

Первинна емісія безготівкових грошей. Головна мета емісії безготівкових грошей в оборот – задоволення додаткової потреби підприємств в оборотних коштах. Оскільки комерційні банки надають кредити в межах наявних у них ресурсів, то задовольняється лише звичайна, а не додаткова потреба. Отже, має бути механізм емісії безготівкових грошей для додаткової потреби: в умовах адміністративно-розподільної системи – це емісія безготівкових грошей на основі кредитних планів; в умовах ринкового господарства – це емісія на основі банківського (кредитного, депозитного) мультиплікатора.

Банківський мультиплікатор являє собою процес збільшення (мультиплікації) грошей на депозитних рахунках комерційних банків у період їхнього руху від одного комерційного банку до іншого. Банківський мультиплікатор характеризує суб'єкт мультиплікації і відповідає на питання «хто?», тобто мережа комерційних банків. Кредитний мультиплікатор дає відповідь на питання «яким чином?» і розкриває двигун процесу мультиплікації, кредитний характер виробництва. Депозитний мультиплікатор відповідає на питання «що збільшується?» і відбиває об'єкт мультиплікації, тобто гроші на депозитних рахунках банків. Механізм банківського мультиплікатора має місце тільки при дворівневій банківській системі, а саме, 1) центральний банк – перший рівень, рівень управління; 2) комерційні банки – другий рівень, рівень автоматичного впливу, тобто незалежного від бажання окремих ланок економіки.

Вплив мультиплікатора пов'язаний з вільним резервом. Вільний резерв – сукупність ресурсів системи комерційних банків, що у даний момент часу можуть бути використані для активних банківських операцій. Від збільшення чи зменшення вільного резерву окремих банків загальна величина вільного резерву системи банків не зміниться.

$$C_p = K + ПР + ЦК + МБК - ВЦР - A_o, \quad (1 - 4)$$

де C_p – вільний резерв одного комерційного банку; K – капітал комерційного банку; $ПР$ – притягнуті ресурси (кошти на депозитних рахунках); $ЦК$ – централізований кредит; $МБК$ – міжбанківський кредит; $ВЦР$ – відрахування в централізований резерв, що знаходиться в розпорядженні національного банку; A_o – ресурси, вкладені на даний момент в активні операції комерційного банку.

Механізм банківського мультиплікатора представлений на рис. 1.5.

Тут закладені допущення:

1. Комерційні банки не мають в даний момент у своєму розпорядженні вільні резерви.
2. Банк має тільки двох клієнтів.
3. Банки використовують ресурси тільки для кредитних операцій.

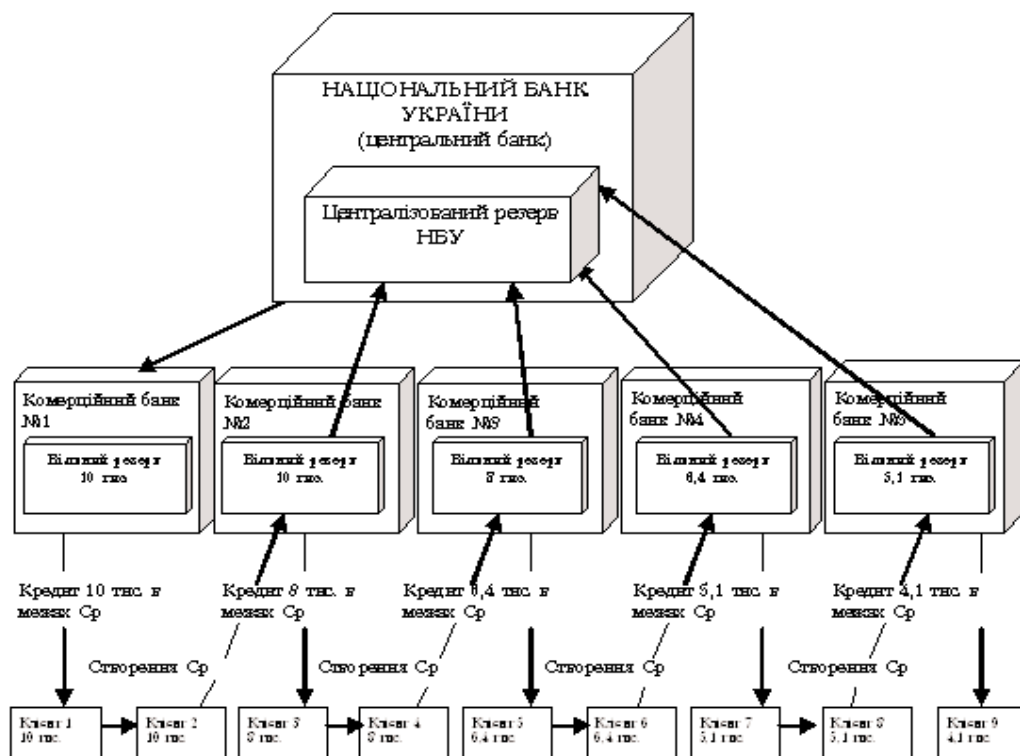

Рис. 1.5. Схема банківського мультиплікатора

Механізм банківського мультиплікатора виявляється в послідовності подій. Клиент 1 має потребу в кредиті для оплати поставчань клієнту 2 і для цього звертається в банк. Комерційний банк №1, не маючи вільних кредитних ресурсів, звертається в НБУ. Одержавши централізований кредит, створює вільний резерв, за рахунок якого надається позичка клієнту 1. Клиент 1 зі свого рахунка оплачує поставчання клієнту 2 (вільний резерв банку №1 вичерпується). Оскільки клієнт 2 тримає розрахунковий рахунок у банку №2, то зарахування грошей на його рахунок збільшує вільний резерв банку № 2. Частина вільного резерву банк № 2 перераховує в централізований резерв НБУ (20% прийнято умовно). Частина вільного резерву, що залишилася, використовується для надання кредиту клієнту 3. Клиент 3 розплачується за рахунок наданого кредиту з клієнтом 4, що обслуговується банком № 3. У банку № 3 утвориться вільний резерв (у банку № 2 резерв вичерпується). Банк № 3 частину вільного резерву (20%) відраховує в централізований резервний фонд, а частину використовує для надання позички клієнту 5. При цьому гроші на розрахунковому рахунку клієнта 4 залишаються недоторканими.

Клієнт 5 за рахунок позички отриманої від банку №3 розраховується з клієнтом 6, переводячи їх на розрахунковий рахунок, відкритий у банку № 4. У банку №4 формується вільний резерв (а в банку № 3 зникає), частина якого відраховується в централізований резерв, а частина використовується для кредитування клієнта 7. Клієнт 7 за рахунок позички розраховується з клієнтом 8, розрахунковий рахунок якого знаходиться в банку № 5. Вільний резерв банку №4 зникає (хоча кошти на розрахунковому рахунку клієнта 6 залишаються недоторканими), а в банку № 5 вільний резерв з'являється. Банк № 5 частину вільного резерву перераховує в централізований резерв, іншу частину використовує для кредитування клієнта 9. Далі процес продовжується до повного вичерпання вільного резерву, що у підсумку акумулюється за рахунок відрахувань у централізованому резерві НБУ і досягає розміру первісного вільного резерву.

Гроші на розрахункових рахунках клієнтів 2, 4, 6, 8 і т.д. залишаються недоторканими, отже, загальна сума грошей на рахунках усіх клієнтів складає величину набагато більшу від суми, наданої клієнту 1.

Величина коефіцієнта мультиплікації визначається відношенням величини грошової маси, що утворилася на депозитних рахунках до величини первісного депозиту, обернено пропорційна нормі відрахувань у централізований резерв. Якщо в наведеному прикладі норма відрахувань у централізований резерв 20%, то коефіцієнт мультиплікації – 5. Отже, гроші на депозитних рахунках можуть збільшитися не більш, ніж у 5 разів (частина вільного резерву буде використана не для кредитних операцій, а для касового обслуговування). Оскільки процес мультиплікації безупинний, коефіцієнт мультиплікації розраховується за визначений період (рік) і характеризує, наскільки збільшується грошова маса в обороті за цей період часу.

Банківський мультиплікатор діє в умовах надання централізованих кредитів комерційним банкам; надання централізованих кредитів уряду (гроші надходять на бюджетні рахунки комерційних банків); покупки центральним банком у комерційних банків цінних паперів чи валюти (валютна інтервенція); зменшення норми відрахувань у централізований резерв. Управління механізмом банківського мультиплікатора (емісією безготівкових грошей) здійснюється винятково центральним банком, а емісія – системою комерційних банків через механізм мультиплікатора і тим самим звужує чи розширює емісійні можливості комерційних банків, тобто здійснює грошово-кредитне регулювання.

Емісія готівки і грошовий обіг

На емісію готівки існує монополія Національного банку України, але здійснюється вона децентралізовано. Розмір передбачуваної емісії визначається за прогнозами касових оборотів комерційних банків з урахуванням розподілу по окремих регіонах країни. Емісію готівки проводять НБУ і його розрахункові палати в регіонах. Для емісії в розрахункових палатах відкриваються резервні фонди й оборотні каси. У резервних

фондах зберігається запас грошових знаків, призначених для випуску в оборот (це не гроші, тому що не роблять руху). В оборотну касу розрахункових палат постійно надходить готівкові кошти від комерційних банків чи з неї видаються готівкові кошти (вони вважаються грошима, оскільки знаходяться в обороті). Резервними фондами розпоряджаються регіональні управління НБУ. Якщо в результаті дії банківського мультиплікатора в одного комерційного банку зростає сума грошей на депозитних рахунках, то збільшується і потреба клієнтів у готівці, а також збільшується вільний резерв комерційного банку.

Розрахункові палати зобов'язані видавати комерційним банкам безкоштовно готівку в межах їхніх вільних резервів. Якщо у багатьох комерційних банків у регіоні зростає потреба в готівці, а величина надходжень в операційні каси еквівалентно не зростає, то розрахункова палата змушена збільшити випуск готівки в обіг (з дозволу НБУ перекаже готівкові гроші з резервного фонду в оборотну касу). Емісійна операція в одному регіоні не обов'язково приведе до емісії в цілому по країні, оскільки в іншому регіоні здійснюється зворотна операція. Правління НБУ на основі щоденного емісійного балансу визначає, чи відбулася емісія в цей день. Готівкові кошти трансформуються у безготівкові, що знаходяться на депозитних рахунках, і являють собою частину грошової маси, створеної банками в результаті дії банківського мультиплікатора. На долю готівки приходить більшість 1/3 усієї грошової маси (в Україні – близько 44%).

На структуру грошової маси впливає ступінь розвитку тіньової економіки і довіра до банківської системи. За даними різних досліджень, приблизно 5–6 млрд. готівкової гривневої маси обслуговує тіньову економіку і приблизно така ж сама маса – офіційну. На руках у населення України знаходиться близько 10 млрд. дол. США, а в банках – близько 0,4 млрд. дол. США.

Грошовий обіг являє собою процес безупинного руху грошей у готівковій і безготівковій формах. В умовах обороту дійсних грошей, які мають власну вартість, грошовий обіг, як і товарний оборот, є вартісними оборотами чи поєднаними в єдиному вартісному обороті. Сучасний грошовий обіг відбувається за допомогою грошових знаків (у готівковій чи безготівковій формі), тому вартісним є тільки товарний оборот. Поняття «грошовий обіг» більш вузьке, ніж поняття «платіжний оборот». Платіжний оборот – процес руху коштів платежу, застосовуваних у даній країні (грошові знаки, чеки, сертифікати, векселі, ін.). Грошовий обіг включає оборот готівки. Рух грошової одиниці в безготівковому обороті відображається у вигляді записів на рахунках, тобто являє собою кредитну операцію. Тому поняття «грошовий обіг» можна віднести тільки до частини грошового обігу, а саме до готівково-грошового обороту. Грошово-платіжний оборот – це частина грошового обігу, де гроші функціонують як засіб платежу незалежно від того, безготівковий це оборот чи готівковий. Гроші, що знаходяться в обороті, виконують функції: платежу, обертання, накопичення. Функцію міри вартості гроші виконують при встановленні цін на товари, до входження в грошовий

обіг. Виконання грошима цієї функції впливає на величину грошового обігу, тобто з'являється потреба в грошах для грошового обігу.

Грошовий обіг складається з окремих каналів руху грошей між: центральним банком і комерційними банками; підприємствами й організаціями; банками і підприємствами; банками і населенням; підприємствами і населенням; фізичними особами; банками й іншими фінансовими інститутами; фінансовими інститутами і населенням. Структуру грошового обігу можна визначати по різних ознаках (рис. 1. 6).

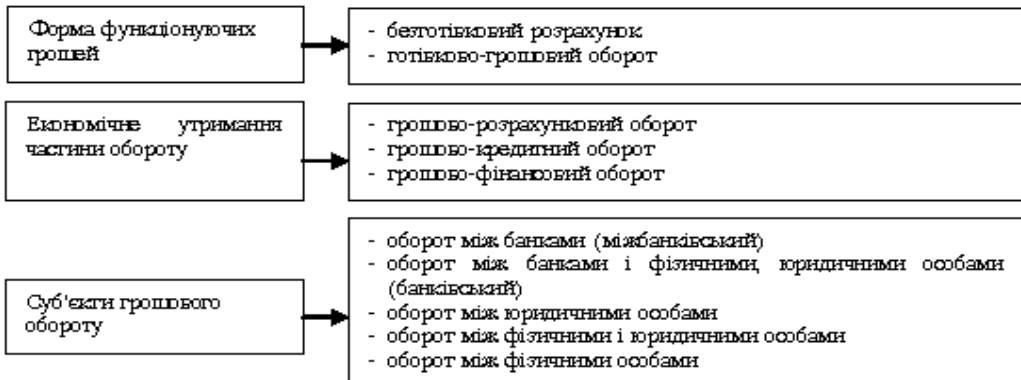

Рис. 1.6. Класифікація грошового обороту

Характер грошового обігу визначається багато в чому розходженням моделей економіки. В умовах адміністративно-розподільчої моделі економіки грошовий обіг:

- обслуговує розподільчі відносини;
- законодавчо розділяється на безготівковий і готівковий;
- є об'єктом директивного планування;
- базується на державній формі власності;
- є централізованим (вихідний і завершальний етапи в державному банку);
- існує монополія центрального банку на емісію безготівкових і готівкових грошей.

В умовах ринкової моделі економіки грошовий обіг:

- обслуговує в основному ринкові відносини, і в незначній частині – розподільчі;
- є об'єктом прогнозного планування;
- функціонує в умовах різних форм власності;
- безготівковий і готівково-грошовий обороти тісно пов'язані між собою;
- емісія безготівкових грошей здійснюється системою комерційних банків, емісія готівки – центральним державним банком.

Система ринкових відносин розпадається на дві сфери: 1) грошово-товарних відносин (зустрічний рух грошей і товарів); 2) грошово-нетоварних відносин (мінюються тільки власники грошей). Кожна частина грошового обігу обслуговує свою сферу ринкових відносин (рис. 1.7).

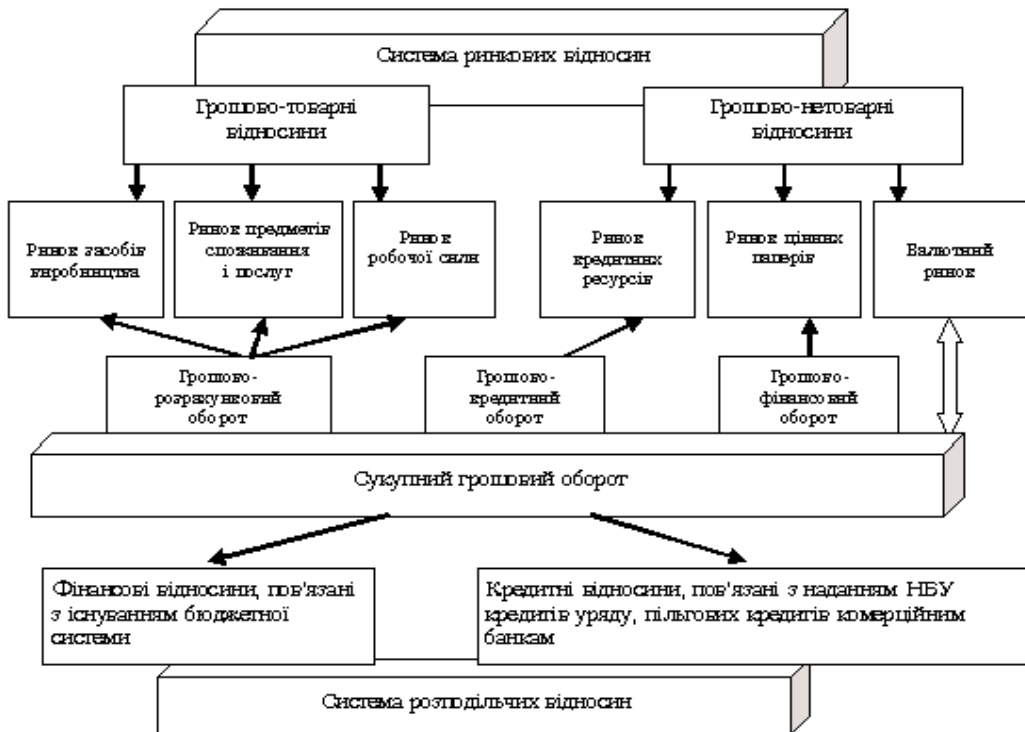

Рис. 1.7. Співвідношення грошового обороту і системи ринкових відносин

Гроші вільно переходять з однієї частини грошового обігу в іншу, що дозволяє оперативнo перекидати їх з однієї сфери ринкових відносин в іншу.

На відміну від інших ринків, валютний ринок не обслуговується конкретно якою частиною грошового обігу, він лише збільшує чи зменшує цей оборот. Обслуговуючи систему ринкових відносин, грошовий обіг вирішує дві задачі: 1) перерозподіляючи гроші між своїми частинами, забезпечує вільний перелив капіталу з однієї сфери ринкових відносин в іншу і тим самим здійснює їхній взаємозв'язок; 2) у грошовому обігу створюються нові гроші, які забезпечують задоволення потреби в них усіх сфер ринкових відносин.

Основи організації грошового обігу

Інструментом здійснення економічних взаємозв'язків суб'єктів, що господарюють, виступають розрахунки і платежі, у процесі яких задовольняються взаємні вимоги і зобов'язання. За допомогою потоку грошей у готівковій і безготівковій формах забезпечується реалізація валового продукту, використання національного доходу і всі наступні перерозподільчі процеси в економіці.

Головні складові грошового обігу: готівково-грошовий і безготівковий обороти. Основна частина грошового обігу – платіжний оборот, у якому гроші функціонують як засіб платежу і використовуються для погашення боргових зобов'язань. Платіжний оборот здійснюється в готівковій і безготівковій формах. Весь безготівковий оборот – платіжний, тому що припускає розрив у часі руху товарів і коштів. Безготівковий оборот є переважаючим (до 90% усього грошового обігу) і здійснюється: у вигляді записів на рахунках платників і одержувачів коштів у кредитних установах; шляхом заліків взаємних вимог і передачі оборотних документів (векселів, варрантів і т.п.).

Рахунок підприємства в банку є основою взаємин клієнт-банк. Ріст суми коштів на рахунку нерідко розглядається як показник успішної роботи підприємства. Для розрахункових операцій використовуються найчастіше рахунки до запитання – для обслуговування поточної діяльності. Рахунки до запитання називаються з урахуванням особливостей кожної країни: у Франції – поточні рахунки, у США – чекові рахунки, у Німеччині – жирорахунки, в Україні, Росії, – розрахункові рахунки.

Операції на розрахункових рахунках підприємств показують зміни його боргових вимог і зобов'язань і в рамках окремо взятого підприємства відображають розподіл і перерозподіл валового національного продукту (ВНП) і національного доходу (НД). Банківська система виступає: вихідним пунктом кругообігу готівкових і безготівкових платежів; проводить кредитні операції, у процесі яких створюються платіжні кошти. Кошти на рахунках у банках відображаються за допомогою записів залишків, оборотів на особових рахунках внаслідок безготівкових розрахунків. Головне джерело цих коштів – позички банків по відомій формулі «loans make deposits» – позички створюють внески. Банк дає кредит клієнту – при цьому: банк відкриває рахунок клієнту в пасиві свого банку на суму виданої позички; активи банку збільшуються на дану суму боргової вимоги клієнту. Прерогативою банків є перетворення боргових вимог до своїх клієнтів у платіжні кошти. Відкриваючи клієнтам рахунки до запитання, банки тим самим збільшують грошову масу.

Грошова маса являє собою результат взаємодії двох потоків: випуск грошей – розподіл платіжних коштів через банки серед економічних агентів, що мають потребу в грошах; повернення грошей боржниками, при цьому в активах банків зменшуються боргові вимоги через сплату боргів. Оскільки випуск платіжних засобів відбувається активніше, ніж повернення, то грошова маса має тенденцію до збільшення.

Грошова маса й обсяг кредитів є похідними грошового обігу. Об'єкти грошово-кредитної політики: 1) грошова маса; 2) обсяг кредитів; 3) валютний курс. Для здійснення ефективної грошово-кредитної політики необхідно проводити аналіз грошових і кредитних потоків (оборотів).

У США накопичено значний досвід аналізу грошових і кредитних потоків, звітність перед Радою керуючих Федеральної резервної системи є регулярною й обов'язковою. В умовах платіжної кризи, характерної для країн, що розвиваються, має сенс проводити аналіз лише окремих елементів платіжного обороту. Міністерством фі-

нансів України для вивчення платіжного обороту на мікрорівні введена обов'язкова звітність про рух коштів. Ці потоки можуть підрозділятися по: видах угод; секторах і підрозділах економіки; регіонах; первинних ланках суспільного виробництва, тобто підприємствах.

Принципи організації безготівкових розрахунків

Принципи організації розрахунків – це основні засади їхнього проведення. Дотримання цих принципів дозволяє забезпечити своєчасність, надійність і ефективність розрахунків. Розглянемо ці принципи.

1. Правовий режим здійснення розрахунків і платежів.

До головних законодавчих джерел регулювання розрахунків відносяться: Цивільний кодекс України; Цивільно-процесуальний кодекс України; Господарський кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України. До спеціальних законодавчих актів відносяться: Закони України: «Про Національний банк України»; «Про банки і банківську діяльність»; «Про цінні папери і фондову біржу»; «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні».

До підзаконних актів відносяться *Положення*: «Про організацію міжбанківських розрахунків»; «Про кредитування»; Положення «Про простий і перекладний вексель»; «Про виконання установами банків доручень підприємств і розрахункових документів на безперечне списання (стягнення) коштів»; *Інструкції*: «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України»; «Про порядок проведення касових операцій у національній валюті в Україні»; «Про організацію роботи по готівковому обороту установами банків України»; «Про порядок відкриття і використання рахунків у національній і іноземній валюті»; Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України; Правила використання готівкової іноземної валюти на території України; Порядок безперечного списання (стягнення) коштів з рахунків в іноземній валюті суб'єктів підприємницької діяльності (крім банків) на території України і т.п.

У той же час недостатня розвиненість і невизначеність правових умов, що регулюють систему розрахунків, породжує правовий ризик багатьох господарських операцій.

2. Здійснення розрахунків переважно по банківських рахунках.

Для розрахункового обслуговування банком клієнта укладається договір банківського рахунку – самостійний двосторонній цивільно-правовий договір. Юридичне оформлення і функціонування рахунків підприємств у банку визначається чинним порядком створення підприємств, їхнім правовим статусом і відповідною інструкцією НБУ. У договорі повинні бути зазначені: відсоткові ставки по кредитах і внесках, вартість банківських послуг, термін їхнього виконання, терміни обробки платіжних документів, майнова відповідальність сторін за порушення договору, порядок його розірвання й ін. Кредитні установи для проведення розрахунків між собою відкривають кореспондентські рахунки – один у одного (договір кореспондентського рахунку), і в установах НБУ (договір на розрахункове обслуговування банку).

3. Підтримка ліквідності на рівні, що забезпечує безперерйне здійснення платежів.

Усі платники повинні планувати надходження і списання коштів з рахунків, передбачати джерела фінансування потреб (одержання кредиту чи продаж активів).

4. Наявність акцепту (згоди) платника на платіж.

Реалізація даного принципу досягається використанням: спеціального платіжного інструмента, що передбачає розпорядження власника про списання коштів (платіжне доручення, чек, простий вексель); спеціальної процедури акцепту (платіжні вимоги-доручення, платіжні вимоги, переказні векселі). Чинним законодавством України передбачена можливість безакцептного списання коштів (безперечне списання, без згоди платника) у випадках: недоїмок по податках і платежах у бюджет, на підставі виконавчих листів, деяких штрафів за розпорядженням стягувачів.

5. Терміновість платежу.

Кошти, що безупинно витрачаються на виробництво товарів, надання послуг, повинні відшкодовуватися за рахунок платежів по купівлях у терміни, обговорені договорами. Збої в дотриманні термінів призводять до порушення кругообігу коштів і в підсумку – до платіжної кризи.

6. Контроль учасників за правильністю здійснення розрахунків.

Контроль може бути: попередній, поточний, послідовний, внутрішній, зовнішній. У деякому ступені контроль здійснюється за допомогою публічності бухгалтерської звітності (для акціонерних товариств, інвестиційних фондів, банків, спеціальних фондів, ін.). Банки можуть, керуючись інтересами клієнтів щодо забезпечення їхньої стійкої кредитоспроможності, приймати на себе функції щодо управління готівкою: складання касових кошторисів, інкасація чеків, рахунків дебіторів, розміщення вільних коштів на ринку вільних ресурсів.

7. Майнова відповідальність за недотримання договірних умов.

Порушення договірних зобов'язань у частині розрахунків тягнуть за собою застосування цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування збитків, сплати неустойок, ін. Наприклад, правове регулювання процесу стягнення податкових недоїмок включає: першочерговість стягнення недоїмки, встановлення пені за прострочення платежу, використання порядку безперечного стягнення недоїмки по платежах у бюджет у вигляді обертання на суми дебіторської заборгованості чи майно недоїмників, ін. Спірні питання між підприємствами і банками вирішуються в господарському суді. Однак у нашій країні ще не налагоджено цілісну систему контролю сфери розрахунків з боку банків, податкової адміністрації, прокуратури, інших органів. Безліч порушень і економічних злочинів пов'язана з розрахунками між підприємствами, з використанням різних рахунків у банках. Своєчасним було б прийняття Закону України «Про державний фінансовий контроль».

Форми безготівкових розрахунків визначаються в залежності від виду розрахункових документів, способів платежу й організації документообігу в банку, у платників

і одержувачів коштів. Розвиток форм безготівкових розрахунків представлено на рис. 1.8.

Рис. 1.8. Головні етапи розвитку безготівкових розрахунків

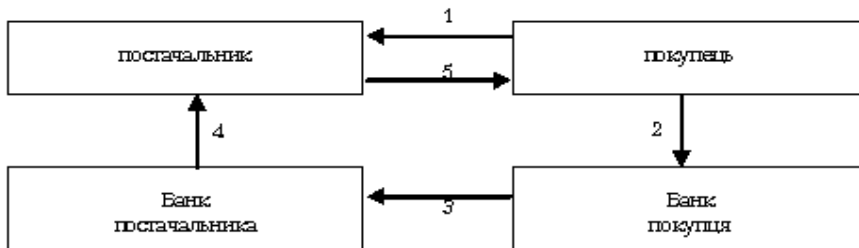
Форми безготівкових розрахунків

Розрізняють наступні форми безготівкових розрахунків.

Платіжними дорученнями – з використанням платіжних документів спеціальної форми, пред’явлення яких у банк означає доручення банку від власника рахунку про перерахування (за наявності грошей на рахунку) визначеної суми коштів відповідно до зазначених реквізитів. Платіжне доручення, пред’явлене в банк, дійсне або визначений термін (10 днів), або є безвідзивним. Платіжне доручення приймається в банк у межах коштів на розрахунковому рахунку, за винятком доручень на платежі в бюджет сум податків, обов’язкових платежів і внесків у цільові фонди. Надійність розрахунків платіжними дорученнями зводиться до надійності переміщення коштів між банками (рис. 1.9).

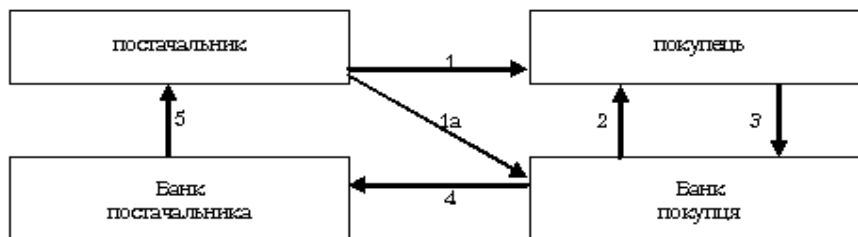
Платіжними вимогами-дорученнями – тобто з використанням документа, який складається з двох частин. Верхня частина – вимога підприємства-постачальника до підприємства-покупця про оплату вартості товару, а нижня частина – доручення покупця-платника обслуговуючому банку перерахувати відповідну суму коштів з його рахунку на рахунок постачальника. Документ випишується постачальником

товару і направляється на акцепт платнику. Можлива часткова чи повна відмова від акцепту. Завершення розрахунків можливе лише за наявності коштів на розрахунковому рахунку платника, використання картотеки №2 не передбачається, оскільки її в Україні відмінено (рис. 1.10).

- 1 – укладання договору про поставку товарів з попередньою оплатою;
- 2 – передача платіжного доручення в банк і списання коштів з рахунку покупця;
- 3 – переведення коштів в банк постачальника і зарахування коштів на розрахунковий рахунок одержувача;
- 4 – повідомлення постачальнику про зарахування коштів на його банківський рахунок;
- 5 – поставка товарів.

Рис. 1.9. Розрахунки платіжними дорученнями при попередній оплаті товарів

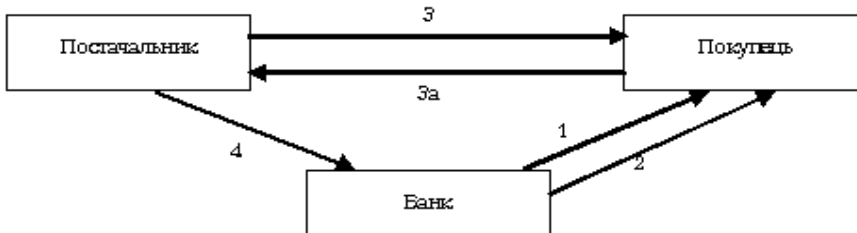

- 1 – поставка товару;
- 1а – передача платіжної вимоги-доручення в банк покупця;
- 2 – розрахункові документи передаються покупцю для акцепту;
- 3 – акцептовані розрахункові документи повертаються в банк і робиться списання коштів з рахунку покупця;
- 4 – переведення коштів у банк постачальника і зарахування їх на рахунок постачальника;
- 5 – повідомлення постачальнику про зарахування коштів на його банківський рахунок.

Рис. 1.10. Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями

Розрахунки чеками – при цьому за заявою підприємства обслуговуючий банк надає йому чекову книжку спеціального зразка з відривними чеками. Книжки видаються на певний строк і на визначену суму. Розрізняють лімітовані, тобто ті, що потребують депонування загальної суми платежу на рахунку, і не лімітовані чекові книжки, які не потребують блокування коштів на рахунку. Рахунковий чек – документ із дорученням чекодавця своєму банку перерахувати кошти з власного розрахункового рахунку на рахунок пред'явника чека, тобто одержувача грошей. Розрізняють рахункові чеки акцептовані і не акцептовані банком. Є також грошовий чек – документ, який використовується для одержання підприємством коштів зі свого

розрахункового рахунку для виплати заробітної плати, премій, дивідендів, витрат по відрядженнях, господарських витрат. Чек як короткостроковий грошовий документ не є законним платіжним засобом. Оборот чеків не регулюється законодавчо, а визначається необхідністю комерційного обороту. Отже, розрахунки чеками мають умовний характер (видача боржником чека не означає оплати зобов'язань перед кредитором) (рис. 1.11).

- 1 – покупець направляє в банк заяву на видачу чекової книжки,
 2 – банк видає чекову книжку (разовий чек),
 3 – постачальник відвантажує товар. За товар оплачується чеком,
 4 – чек пред'являється постачальником в банк до оплати, банк списує кошти з рахунку покупця і зараховує їх на рахунок постачальника.

Рис. 1.11. Розрахунки чеками

Акредитивна форма розрахунків – широко розповсюджена у світовій фінансовій практиці, але практично не використовується на внутрішньому ринку України. Акредитив – розрахунковий документ із дорученням одного банку іншому здійснити за рахунок спеціально депонованих коштів або під гарантію банку оплату товарно-транспортних документів за відвантажений товар. Документи постачальника (бенефіціара) оплачуються тільки за умови, передбачених в акредитивній заяві покупця. Розрізняють наступні види акредитивів:

покритий – передбачає попереднє депонування коштів платником на окремому балансовому рахунку;

непокритий – допускає списання коштів на користь постачальника з кореспондентського рахунку самого банку за рахунок гарантованого акредитива;

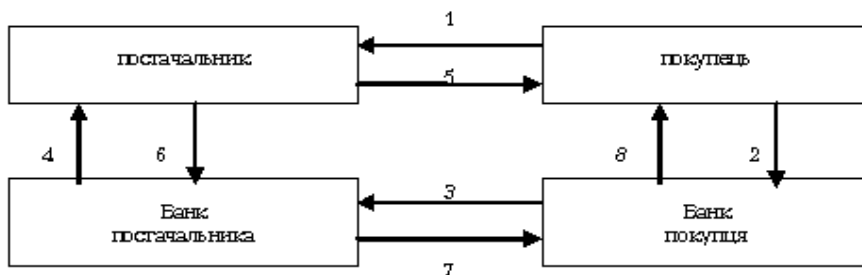
відзивний – може бути змінений чи анульований банком-емітентом за вимогою покупця без попереднього узгодження з постачальником;

безвідзивний не може бути змінений без згоди постачальника;

підтверджений (чи непідтверджений) – наявність додаткової гарантії продавця, що у випадку втрати платоспроможності банку покупця розрахунки здійснить інший банк;

неподільний (чи подільний) – оплата рахунків на всю суму акредитива чи її частину;

револьверний – спочатку виставляється на визначену суму, по закінченні якої постійно поповнюється (рис. 1.12).

1 – укладання договору про розрахунки з використанням акредитивної форми розрахунків з попереднім депонуванням коштів на окремому рахунку в банку;

2 – передача в банк заяви про відкриття акредитива, платіжного доручення про депонування коштів, а потім списання коштів з рахунку покупця;

3 – переведення коштів в банк постачальника і зарахування коштів на рахунок «акредитиви»;

4 – повідомлення постачальнику про відкриття акредитива;

5 – поставка товару;

6 – розрахункові документи, що підтверджують відвантаження товару, у відповідності з умовами договору направляються в банк постачальника, здійснюється списання коштів з рахунку «акредитиви» і зарахування коштів на рахунок постачальника;

7 – повідомлення про використання акредитива направляється в банк покупця;

8 – повідомлення покупцю про використання акредитива.

Рис. 1.12. Акредитивна форма розрахунків

Форфейтингова форма призначена для обслуговування великих угод між фірмою високорозвиненої країни з вільно конвертованою валютою і фірмою країни з валютою, що має обмежену конверсію. Фор-фейтинг припускає придбання права вимоги на постачання товарів і надання послуг, прийняття ризику виконання цих вимог та їхнього інкасування.

Клірингова форма (заліз взаємних вимог) – використовується для обслуговування розрахунків, що припускають взаємні постачання товарів і послуг, по можливості без реального використання грошових коштів. Достоїнства цієї форми розрахунків виявляються у високій швидкості обертання коштів, у низьких транзакційних витратах на здійснення розрахунків, у простоті проведення операцій. Однак важливо, щоб кліринг обслуговував зустрічний рух товарів, дійсно необхідних контрагентам. На практиці часто ця умова не дотримується, що збільшує витрати по обслуговуванню операції. Такі операції називають бартерними.

Інкасова форма може бути використана в умовах налагодженої банківської системи за умови ефективного державного механізму контролю за дотриманням господарських договорів, оскільки припускає оплату продукції тільки після її відвантаження. Алгоритм проведення розрахунків такий: постачальник після виконання робіт чи відвантаження продукції виписує на ім'я покупця платіжну вимогу, прикладає до неї супровідні товарно-транспортні документи і передає їх обслуговуючому його банку на інкасо; банк постачальника пересилає розрахункові документи в банк покупця; банк покупця повідомляє клієнта про одержання документів і про необхідність їх акцептувати. На акцепт надається три банківських дні. Непредставлення в банк

акцепту чи заяви про відмову від акцепту розцінюється, як згода платити; після акцепту платежу банк покупця списує з його рахунка кошти відповідно до платіжних документів. За відсутності грошей на розрахунковому рахунку платіжні документи розміщуються в банківську картотеку №2 до появи коштів на рахунку.

Розрахунки в порядку планових платежів здійснюються на підставі договорів (угод) при рівномірних і постійних постачаннях продукції між постачальниками і покупцями. У вигляді такого інструменту частіше використовуються платіжні доручення (можуть використовуватися векселя, чеки). На кожен плановий платіж виписується і передається в банк окремий документ, а щомісяця перевіряється правильність здійснення платежів, їхня відповідність вартості фактично відвантаженої продукції. Обов'язковою умовою успішного застосування даної форми розрахунків є стабільний фінансовий стан і тісні зв'язки між учасниками угоди, що дуже проблематично в сучасних умовах економіки України.

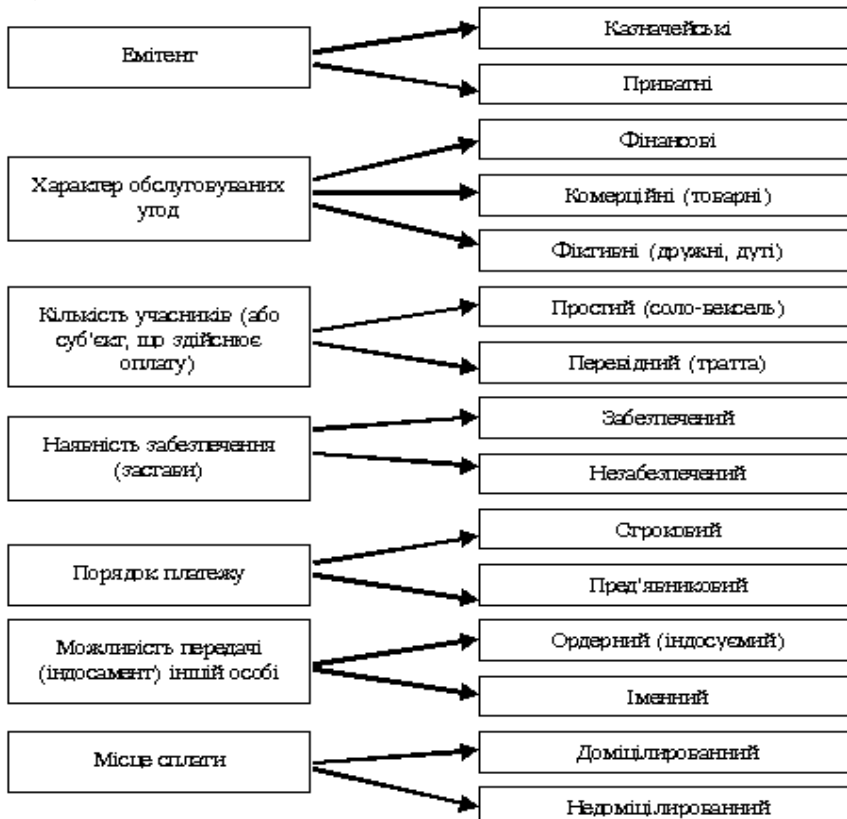

Рис. 1.13. Схема класифікації векселів

Вексельна форма припускає можливість відстрочення платежу. При цьому оформляється боргове зобов'язання – вексель. Вексель – платіжний документ, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векседавеця (боржника) сплатити векселедержателю (власнику векселя) чи за його вказівкою іншим особам визначену суму у визначений термін. У господарському обороті можуть використовуватися різні види векселів. Класифікація векселів за різними критеріями представлена на рис. 1.13.

На сьогодні в Україні прості векселі стають популярними, використовуються для залучення банками тимчасово вільних коштів. Банківські векселі більш популярні, ніж банківські сертифікати, тому що вони більш ліквідні і можуть використовуватися як засіб платежу. Розрахункові банківські векселі купуються з дисконтом для покриття кредиторської заборгованості перед векседавцем у розмірі вексельної суми. Переваги простого векселя полягають у досить простому механізмі його обертання. Векседавець простого векселя є прямим боржником, тобто соло-вексель не вимагає акцепту.

Переказний вексель (тратта) регулює вексельні відносини трьох сторін: кредитора (трасанта), боржника (трасата), одержувача платежу (ремітента). Алгоритм вексельних відносин за цією формою розрахунків: трасант виписує вексель на трасата з вимогою – оплатити відповідну суму ремітентові у відповідному місці у відповідний термін. Схема руху переказного векселя представлена на рис. 1.14.

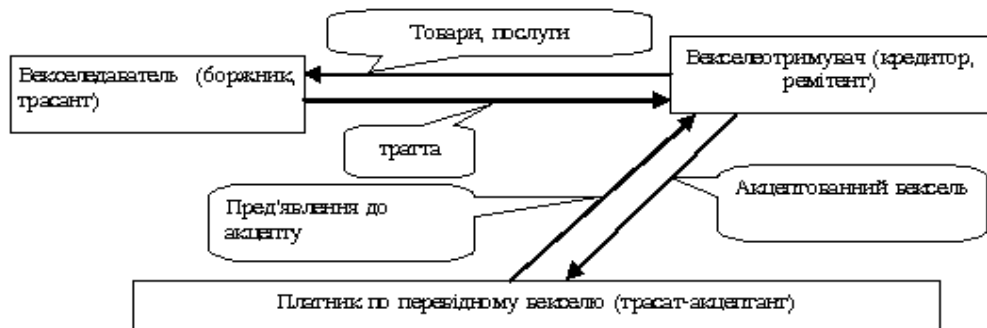

Рис. 1.14. Схема руху тратти

Вексель може бути авальований банком, що підвищує його надійність. Опротестування векселів проводиться відповідно до чинного законодавства. Вексельний обіг регулюється Положенням «Про простий і переказний вексель». Відповідальність за векселем є солідарною, що підвищує ліквідність переказного векселя за достатньої кількості індосаментів. Часто застосовувана транзакція з векселем – облік векселя – продаж векселя банку по індосаменту до настання терміну платежу й одержання визначеної суми грошей за векселем за винятком визначених відсотків (дисконту) за дострокове одержання грошей. Величина дисконту розраховується на підставі відсоткової ставки обліку векселів, установленної банком за згодою з векселеутримува-

чем. Сума, одержувана власником векселя при його обліку, і дисконт банку можуть бути визначені за формулою:

$$\mathbf{B} = \mathbf{H}_\mathbf{в} \times \mathbf{d} \times (\mathbf{T} - \mathbf{t}) / \mathbf{T}; \mathbf{Д} = \mathbf{H}_\mathbf{в} \times \mathbf{d} \times \mathbf{t} / \mathbf{T}, \quad (1 - 5)$$

де **B** – сума, одержувана пред'явником векселя, при його обліку; **H_в** – номінальна вартість векселя; **Д** – величина дисконту, що утримується банком при дисконті векселя; **d** – дисконтна ставка; **t** – термін у днях платежу за векселем; **T** – 360 днів.

Міжбанківські розрахунки проводяться через мережу регіональних розрахункових палат (РРП), створених Національним банком України чи за допомогою кореспондентських рахунків, які відкриваються банками один у одного на основі міжбанківських угод. Документообіг у банках і розрахункових палатах організується відповідно до Положення НБУ «Про організацію міжбанківських розрахунків».

Система міжфіліальних оборотів (МФО) використовується для здійснення розрахунків як між банками, так і всередині банку, між його філіями. Механізм розрахунків по МФО припускає централізований порядок їхнього регулювання і контролю за своєчасним і повним їхнім завершенням. При цьому неможливо чітко розмежувати ресурси банків. Система МФО ефективна в межах одного банку. Система розрахунків МФО передбачає:

- децентралізований контроль (установа банку, до якої надійшло доручення від установи банку, що почав операцію, повідомляє останнього про виконання доручення);
- централізований контроль за виконуваними розрахунковими операціями. В обчислювальних центрах (ОЦ) збираються дані від установ банків про операції, що почалися, здійснюється угруповання операцій по установах банку. Дані ОЦ надходять до установи банку, яка завершила виконання операції, і тоді можна упевнитися, чи немає в складі виконаних операцій таких, по яких не було доручень банків, що почали операцію.

Сучасна система організації міжбанківських розрахунків припускає взаєморозрахунки банків через кореспондентські рахунки, що відкриваються в установах НБУ, РРП і один у одного. Операції по розрахунках між засновниками банків відображаються в розрахункових палатах по рахунках «взаємні міжфіліальні розрахунки». На цих рахунках враховуються операції по перерахуванню чи стягненню платежів, заборгованості на рахунки одержувачів, платників, що обслуговуються в інших РРП.

Кореспондентські (субкореспондентські) рахунки вивіряються установами банків щодня в системі електронних платежів і щомісяця на підставі відомостей перевірки стану розрахунків по кореспондентському рахунку в РРП. Комерційні банки, їхні філії можуть вести розрахунки шляхом заліку взаємних вимог. Сальдо взаємних платежів погашається шляхом переказу коштів по кореспондентських рахунках у РРП, НБУ, один у одного. Посередництво в платежах між банками як прерогатива центрального банку дозволяє йому контролювати і регулювати грошовий обіг.

Сучасна платіжна криза в Україні не обмежується лише грошовою сферою, оскільки вона негативно впливає на різні сторони економіки:

- ненадходження виторгу не дає можливості закупати матеріальні ресурси;
- невидача заробітної плати і пенсій призводить до зниження купівельного попиту;
- скорочення надходжень у бюджет перетворюється на бюджетний дефіцит;
- бюджетний дефіцит веде до скорочення державних витрат, капіталовкладень в економіку.

Особливе місце серед чинників, що впливають на розвиток платіжної кризи, займає грошово-кредитна політика держави, спрямована на скорочення грошової маси. Значно зменшити ріст цін, скорочуючи грошову масу, тобто регулюючи інфляцію і платоспроможний попит, в Україні не вдалося. В обороті стали використовуватися різні способи безготівкових розрахунків (бартер, заліки, векселі, ін.). Слід зазначити, що розрахунки між підприємствами, які здійснюються минаючи банки і без обороту грошей, стали переважаючими в господарській практиці: до 90% виторгу підприємств формувалося грошовими сурогатами чи бартером.

Платіжна криза є симптомом відмовлення від ринкової економіки: ослаблення конкуренції при використанні бартеру; ослаблення платоспроможного попиту та пропозиції; посилення впливу на ціноутворення неринкових чинників; ослаблення ролі грошей як інструмента ринку.

Можливі заходи щодо подолання платіжної кризи:

- збільшення суспільного виробництва;
- удосконалення фінансових відносин і бюджетних механізмів;
- пошук нових способів розрахунків (утворення небанківських, недержавних розрахункових чи клірингових організацій);
- удосконалювання розрахунків через РРП з метою виключення фінансових маніпуляцій з банківськими авізо;
- розширення системи кореспондентського обслуговування банків;
- організація клірингу за участю груп банків по операціях їхніх клієнів;
- поліпшення забезпечення обороту платіжними засобами через включення кредитних вкладень банків у реальну економіку. При цьому коефіцієнт монетизації як відношення обсягу грошової маси до ВВП у розвинутих країнах складає – 40–70%, в Україні – 17,5%.

1.3. ГРОШОВА СИСТЕМА

Засади організації готівково-грошового обороту

Готівково-грошовий оборот являє собою процес руху готівкових грошових знаків (банкнот, казначейських білетів, розмінної монети). Цей оборот складає меншу частину грошового обороту в країні, але обслуговує одержання і витрати більшої части-

ни грошових доходів населення, а також являє собою результат постійно повторюваного кругообігу готівки (рис. 1.15).

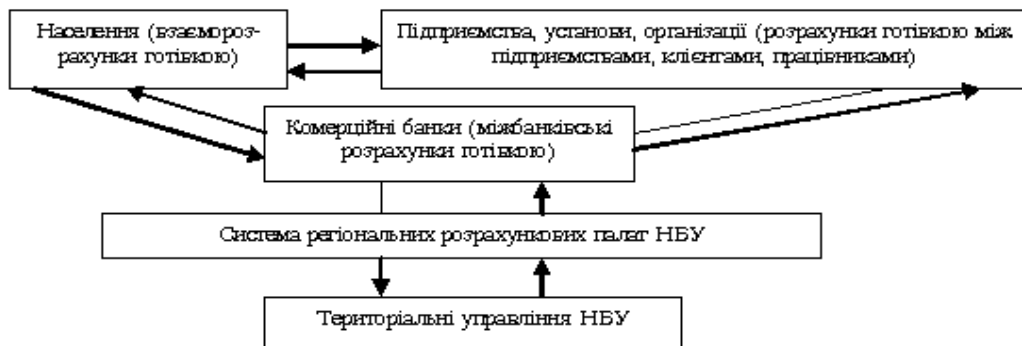

Рис. 1.15. Схема кругообігу готівки

Готівково-грошовий оборот організується державою в особі Національного банку України відповідно до Закону України «Про Національний банк України», Положенням «Про Державне казначейство України», Інструкцією «Про порядок проведення касових операцій у національній валюті в Україні».

Основними принципами організації готівково-грошового обороту є:

- обов'язковість збереження готівки в банках (за винятком частини, встановленої лімітом);
- встановлення ліміту залишків готівки банками для підприємств усіх форм власності;
- сума готівки, що знаходиться в обороті, є об'єктом прогнозного планування;
- управління грошовим обігом здійснюється централізовано;
- метою організації готівкового обігу є забезпечення його стійкості, еластичності й економічності;
- одержання готівки через обслуговуючі установи банків.

Для забезпечення організації готівково-грошового обороту НБУ здійснює:

- виготовлення і збереження банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак і дизайну грошових знаків;
- встановлення правил заміни ушкоджених банкнот і монет;
- встановлення правил випуску в оборот, збереження, перевезення, вилучення й інкасації готівки;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансово-кредитних установ, підприємств і організацій;
- визначення вимог технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Еволюція типів грошових систем

Грошова система уособлює в собі організований і регульований державними заходами грошовий обіг країни. Тип грошової системи визначається історичними умовами. В умовах металевого грошового обігу існували наступні типи грошових систем.

Біметалізм – грошова система, у якій законодавчо закріплена роль загального еквівалента за двома металами (золото, срібло). Розрізняють три різновиди біметалізму: система рівнобіжної валюти, коли співвідношення між металами складається стихійно на ринку; система подвійної валюти, коли співвідношення встановлюється державою; система валюти, коли золоті і срібні монети слугують платіжним засобом, але виробляються на різних підставах.

Монометалізм – грошова система, за якої один метал є загальним еквівалентом, але водночас в обороті використовуються інші знаки вартості, розмінні на золото (банкноти, казначейські квитки). Існувало три різновиди золотого монометалізму: золотомонетний стандарт – система, за якої золото виконує усі функції грошей, в обороті знаходяться як золоті монети, так і знаки золота, що вільно обмінюються; золотозлитковий стандарт – система, за якої банкноти обмінюються на золоті злитки, але при пред'явленні визначеної їхньої суми; золотодевізний стандарт – система, за якої банкноти обмінюються на девізи, тобто іноземну валюту, розмінну на золото.

В умовах обороту нерозмінних кредитних грошей існують як грошова система адміністративно-розподільної економіки, так і грошова система країн з ринковою економікою. Для грошових систем, заснованих на обігу нерозмінних кредитних грошей властиво: витиснення золота з внутрішнього і зовнішнього оборотів; збереження за ним функції скарбу; випуск готівкових і безготівкових грошових знаків на основі кредитних операцій банків; розвиток безготівкового і скорочення готівково-грошового оборотів; створення і розвиток механізмів грошово-кредитного регулювання грошового обігу з боку держави. Розходження між грошовими системами адміністративно-розподільної економіки і ринкової економіки полягають у різному ступені централізації грошового обігу, розмежуванні безготівкового і готівково-грошового оборотів, характері забезпечення грошових знаків; управлінні грошовою системою; характері визначення випуску грошей у господарський оборот; встановленні валютного курсу національної грошової одиниці.

Грошова система на сучасному етапі включає підсистему безготівкових розрахунків і підсистему розрахунків готівкою. Основними принципами організації грошової системи сучасного типу є забезпечення:

- централізованого управління грошовою системою;
- прогнозного планування грошового обігу;
- стійкої еластичності грошового обігу;
- кредитного характеру грошової емісії;
- забезпеченості грошових знаків, що випускаються в оборот;

- невідповідності центрального банку уряду і підзвітність парламенту;
- надання уряду коштів тільки в порядку кредитування;
- комплексного використання інструментів грошово-кредитного регулювання;
- контролю і нагляду за грошовим обігом;
- функціонування лише національної валюти на території країни.

Елементом сучасної грошової системи виступають: найменування грошової одиниці, порядок забезпечення грошових знаків, емісійний механізм, структура грошової маси в обороті, порядок прогнозного планування грошової емісії, механізм грошово-кредитного регулювання, котирування валют, порядок касової дисципліни.

Передумовою успішного виконання грошима своїх функцій є стійка купівельна спроможність грошової одиниці. Причинами зміни купівельної спроможності грошової одиниці можуть бути:

- непропорційна зміна цін на різні товари;
- зміна співвідношення платоспроможного попиту та пропозиції в зв'язку з регулюючим впливом держави;
- зміна курсу національної валюти внаслідок зміни зовнішньоекономічних відносин (платіжного балансу й ін.);
- умови розвитку економіки;
- особливості грошової системи;
- ступінь державного регулювання процесом випуску маси грошей в оборот. В умовах економічної нестабільності має здійснюватися досить тверда грошово-кредитна політика, задачею якої є зміцнення стійкості грошової одиниці, навіть шляхом штучного обмеження грошової маси.

Основними заходами щодо стабілізації грошової одиниці є: **деномінація** – зміна найменування грошової одиниці, як правило, при заміні колишньої на нову одиницю за визначеним співвідношенням; **девальвація** – зміна курсу національної грошової одиниці стосовно іноземної валюти, що супроводжується зміною купівельної спроможності грошової одиниці.

В умовах функціонування повноцінної чи розмінної на золото грошової одиниці девальвація – це зниження вартісної величини грошової одиниці, що полягає в зменшенні її золотого вмісту. Наслідками девальвації можуть бути:

- зацікавленість суб'єктів господарювання в експорті в більшій мірі, ніж у виробництві на внутрішній ринок;
- ріст цін на внутрішньому ринку;
- зниження цінності заощаджень у національній валюті;
- погіршення умов імпорту;
- грошова реформа – радикальне усунення недоліків у грошовій сфері, що передбачає перехід до стійкої грошової одиниці.

Передумовами успішного проведення грошових реформ є:

- зростання виробництва, що сприяє збільшенню обсягу пропозиції товарів і обмежує можливість росту цін;

- бездефіцитність бюджету, що дозволяє покривати видатки бюджету без додаткової емісії і залучення кредитів, завдяки чому регулюється платоспроможний попит, і, отже, обмежується ріст цін;

- наявність достатніх золотовалютних резервів для підтримки стабільного курсу національної валюти.

Проведення грошової реформи слід розглядати як перспективний напрямок удосконалювання грошової сфери, підвищення ролі грошей у розвитку економіки.

Інфляція

Інфляція – знецінення грошей, падіння їхньої купівельної спроможності, спричинене підвищенням цін, товарним дефіцитом, зниженням якості товарів і послуг. Глибинні причини інфляції знаходяться як у сфері обороту, так і сфері виробництва й обумовлюються економічними і політичними відносинами в країні. Інфляція веде до перерозподілу національного доходу між секторами економіки, комерційними структурами, верствами населення, державою і населенням і т.д. При інфляції капітал переміщується зі сфери виробництва в сферу обороту, оскільки висока швидкість обороту надає можливість отримувати великі прибутки, але в той же час підсилює інфляцію. Механізм інфляції само відтворюється. На його основі наростає дефіцит заощаджень, скорочуються кредити, інвестиції у виробництво і пропозиція товарів.

Чинники інфляції діють як при виробництві і реалізації товарів, так і при зміні маси і швидкості обертання грошей. Цілком виключити інфляцію неможливо, можна тільки регулювати її величину і форми прояву. Типовим проявом інфляції є підвищення цін і зниження курсу національної валюти. В умовах планово-розподільної системи інфляція виявляється в дефіцитності економіки, зниженні якості товарів при відносно стабільних цінах (подавлена чи схована інфляція). Інфляція, як правило, супроводжується ростом цін, однак, не всяке підвищення цін пов'язане з інфляцією. В нашій країні протягом 1992–1995 рр. в результаті лібералізації цін оптові ціни збільшилися в 34 рази, роздрібні – в 26–28 разів, ВНП – у 15 разів, грошова маса – у 8–9 разів, кредитні вкладення в економіку – у 6 разів. Це послужило розкручуванню «маховика» інфляції.

За умови інфляції нерівномірно зростають ціни на різні групи товарів, в результаті міняється структура цін, і національний дохід перерозподіляється не тільки між сферами виробництва, але і між групами населення. В умовах інфляції першими підвищуються ціни на товари повсякденного попиту, товари першої необхідності, ступінь еластичності попиту яких досить висока. Потім – на товари тривалого користування й особливо нерухомість.

Чинниками зміни цін у результаті інфляції є співвідношення темпів формування споживчого попиту і виробничої пропозиції товарів. Отже, розрізняють інфляцію попиту й інфляцію пропозиції (витрат). Інфляція попиту визначається збільшенням грошової маси й у зв'язку з цим платоспроможного попиту за даного рівня цін в умовах

недостатньо еластичного виробництва. За умови інфляції попиту в платіжному обороті існує визначений надлишок грошової маси в порівнянні з пропозицією, що викликає підвищення цін і знецінення грошей.

Інфляція витрат означає ріст цін внаслідок наростання витрат виробництва, насамперед заробітної плати. Цей вид інфляції характеризує теорія «інфляційної спіралі», яка полягає в тому, що зростання цін вимагає збільшення зарплати, збільшення зарплати спричиняє ріст витрат виробництва і підвищення цін.

Інфляція попиту й інфляція витрат взаємозалежні і взаємно обумовлені, їх важко чітко відокремлювати. Класифікація інфляції за темпами росту цін:

повзуча інфляція – середньорічний темп приросту цін 5–10%;

галопуюча інфляція – середньорічний темп приросту цін 10–50%;

гіперінфляція і супергіперінфляція – середньомісячний приріст цін вищий за 50%.

Класифікація інфляції по тривалості: хронічна інфляція; стагфляція, що супроводжується падінням виробництва.

Причини інфляції	Наслідки інфляції
<p>Чинники грошового обороту:</p> <ul style="list-style-type: none"> - переповнені сфери обороту надлишковою масою грошей внаслідок емісійного характеру покриття бюджетного дефіциту; - заходи уряду по підтримці курсу національної валюти, обмеження його руху. 	<p>Соціальні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - перерозподіл прибутків між групами населення; - обмеження грошових накопичень населення; - збільшення інфляційного податку, який з'їдає все більшу частину фіксованих прибутків; - викривлення структури споживчого попиту; - ріст безробіття
<p>Негрошові причини інфляції:</p> <ul style="list-style-type: none"> - структурні диспропорції в суспільному відтворенні; - затратний механізм господарювання; - урядові економічна політика (податкова, бюджетна, зовнішньоторгівельна, ін.) 	<p>Економічні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - перерозподіл прибутків між сферами виробництва, регіонами, державою, господарюючими суб'єктами; - обмеження коштів державного бюджету, господарюючих суб'єктів; - нерівномірний ріст цін, який збільшує нерівність норм прибутків у різних галузях, що посилює диспропорції в відтворюючому процесі; - закріплення стагнації, зниження економічної ефективності виробництва; - скорочення інвестицій, зростання їх ризикованості; - обмеження амортизаційних фондів; - розвиток «тіньової економіки»; - ріст спекулятивної гри на цінах, валюті, відсотках; - зниження купівельної спроможності національної грошової одиниці.

Рис. 1.16. Причини і наслідки інфляції

Серед основних причин, що викликали розкручування «інфляційної спіралі» в Україні, слід зазначити:

- накопичений за попередній період величезний інфляційний потенціал в плано-во-розподільній економіці (частка проміжного продукту в 1,5 рази перевищувала частку кінцевого продукту, а логічне завершення в Україні мали лише 34% усіх виробничо-технологічних процесів);

- некерований спад виробництва, за якого згортається виробництво у тих галузях, на яких тримається споживчий ринок, а темпи і масштаби конверсії не збалансовані;

- блокування визначальних елементів економічної реформи, як демократизація виробництва, приватизація значної частини державної власності, зрив раніше прийнятих державних програм;

- прорахунки в ціновій політиці, невідготовлена лібералізація цін, що в умовах монополізованої економіки сприяє лише скороченню виробництва;

- непослідовна бюджетна і фіскальна податкова політика, що не сприяє розвитку підприємництва;

- невизначеність інвестиційних пріоритетів; помилки, допущені в політиці валютного регулювання;

- не налагоджений з боку держави контроль за адресністю і цільовим використанням наданих кредитів (рис. 1.16).

Особливий характер інфляційних процесів вимагає використання методів їхнього регулювання, які відповідають реальним економічним умовам (табл. 1.1).

Таблиця 1.1. Індекси інфляції в Україні, % (складено за даними НБУ)

Період	Рік									
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Січень		119,2	121,2	109,4	102,2	101,3	101,5	104,6	101,2	101,0
Лютий		112,6	118,1	107,4	101,2	100,2	101,0	103,3	103,0	101,1
Березень		105,7	111,4	103,0	100,1	100,2	101,0	102,0	100,1	100,3
Квітень		106,0	105,8	102,4	100,8	101,3	102,3	101,7	101,2	101,0
Травень		105,2	104,6	100,7	100,8	100,0	102,4	102,1	100,8	100,0
Червень	3701	103,9	104,8	100,1	100,1	99,1	100,1	103,7	100,1	99,1
Липень		102,1	105,2	100,1	100,1	100,0	99,0	99,9	99,0	99,0
Серпень		102,6	104,6	105,7	100,0	100,2	101,0	100,0	100,0	100,0
Вересень		107,3	114,2	102,0	101,2	103,8	101,4	102,6	102,0	101,0
Жовтень		122,6	109,1	101,5	100,9	106,2	101,1	101,4	101,0	101,0
Листопад	145,3	172,3	106,2	101,2	100,9	103,0	102,9	100,4	100,1	100,3
Грудень	190,8	128,4	104,6	100,9	101,4	103,3	104,1	101,6	100,5	100,9
Рік	10,26	5,296	2,816	1,397	1,101	119,99	119,2	1,258	1,134	1,095

Метою антиінфляційної політики держави є встановлення контролю над інфляцією, вплив на темпи її зміни, прийнятні для економіки країни. Основними напрямками антиінфляційної політики, які можуть бути використані в умовах ринкових відносин, що формуються, можуть бути:

- розробка і реалізація макроекономічної політики, пов'язаної з формуванням елементів ринкової інфраструктури (ринку товарів, валюти, кредитів, нерухомості, праці, землі, цінних паперів, ін.);

- формування фінансової стратегії держави, спрямованої на зміцнення фінансової стабілізації й економічного росту з використанням методів державного регулювання;
- державна підтримка пріоритетних галузей економіки;
- структурна перебудова економіки, демонополізація, стимулювання конкуренції;
- збереження курсу на встановлення вільних ринкових цін, відновлення структур управління, контролю над цінами і доходами, розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів (в умовах гіперінфляції);
- приватизація на основі врахування потреб суспільства на базі реальної оцінки вартості майна, що може забезпечити відповідні надходження до бюджету;
- скорочення дефіциту бюджету за рахунок вирішення проблеми повноти збору податків і не за рахунок скорочення витрат;
- удосконалення податкової системи (скорочення кількості податків, перегляд податкових платежів, що включаються до собівартості виробництва, зміна методів оподаткування, регулювання перерозподільних відносин між бюджетами різних рівнів);
- визначення і регулювання межі зовнішніх запозичень;
- удосконалення механізму формування валютного курсу;
- забезпечення ефективного контролю за переміщенням капіталів (в основному за кордон);
- перебудова системи експорту й імпорту (перехід від сировинної орієнтації експорту до технологічних видів продукції), державне стимулювання експорту;
- зняття інфляційних очікувань у господарюючих суб'єктів і населення шляхом наочної демонстрації фактів економічної і політичної стабільності.

Валютна система

Валютна система – державно-правова форма організації валютних відносин, врегульована національним законодавством чи державними угодами. Національну валютну систему можна охарактеризувати комплексом таких складових елементів: національна валюта; умови конвертованості національної валюти, тобто обміну на іноземні валюти; режим валютного паритету, тобто співвідношення між двома валютами. Розрізняють вільно конвертовані валюти, частково конвертовані валюти і неконвертовані (замкнуті) валюти.

Золотий паритет заснований на золотому вмісті грошових одиниць (скасовано в середині 70-х рр., в Україні – з 1992 р.). За статутом МВФ паритети можуть встановлюватися в СДР, на базі валютного кошика. СДР (special drawing rights) – спеціальні права запозичення. Валютний кошик СДР складається з п'яти вільно конвертованих валют (американський долар – 40%, євро – 31%, англійський фунт стерлінгів – 11%, японська ієна – 18%).

Валютний кошик європейської валютної одиниці ЄВРО (до 1999 р. – ЕКЮ) складається з 12 валют країн Європейського співтовариства. Валютний курс може бути

фіксований, що коливається у визначених межах. Важливими компонентами валютної системи країни є також:

- наявність чи відсутність валютних обмежень;
- регулювання міжнародної валютної ліквідності країни. Ліквідність дозволяє судити про здатність погашати зовнішні борги й оцінюється по таких компонентах: офіційні золоті і валютні резерви країни, рахунки в СДР, Євро, резервна позиція в МВФ;
- режими валютного ринку і ринку золота;
- регламентація використання міжнародних кредитних коштів обороту і форм роз-рахунків;
- статус національних органів, що регулюють валютні відносини в середині країни.

Світова валютна система покликана забезпечувати інтереси країн світового співтовариства. Основні елементи світової валютної системи представлені на рис. 1.17.

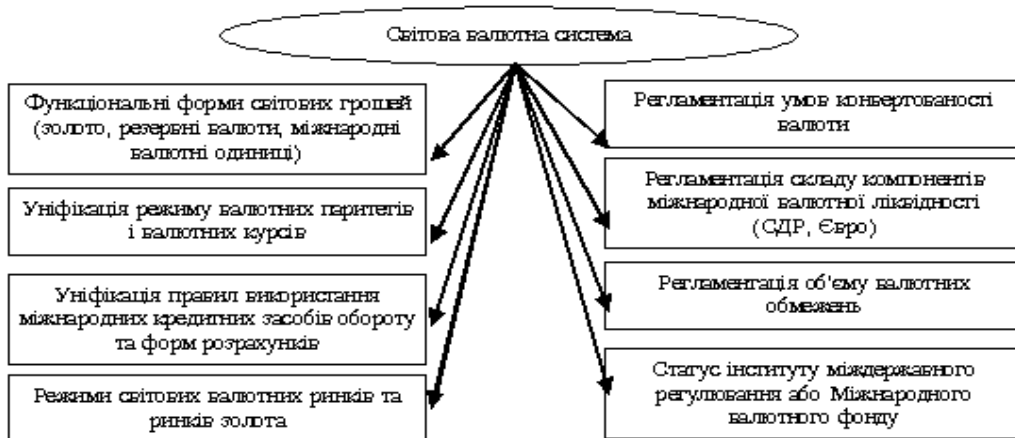

Рис. 1.17. Структура світової валютної системи

Стабільність валютної системи залежить від ступеня відповідності її структури принципам побудови світового господарства. За їхньої невідповідності виникає криза світової валютної системи, її розвал і неефективна валютна система замінюється новою. У своєму розвитку світова валютна система пройшла кілька етапів.

Перша світова валютна система була заснована на золотомонетному стандарті і оформлена на Паризькій конференції в 1867 році. Причина її розвалу – валютна криза в період першої світової війни.

Друга світова валютна система заснована на золотодевізному (девiза – іноземна валюта будь-якої форми) стандарті, оформлена на Генуезькій міжнародній економічній конференції (1922 р.). Характерна риса – статус резервної валюти не закріпленій офіційно за жодною валютою. Національні кредитні гроші використовувалися у вигляді міжнародних платіжних і резервних коштів.

Третя світова валютна система в основі також мала золотодевізний стандарт і була оформлена в Бреттон-Вудсі (1944 р.). Основні принципи її функціонування: статус резервної валюти закріплений за американським доларом і англійським фунтом стерлінгів, зафіксовані золоті паритети і курси валют, занижена офіційна ціна золота (офіційна ціна золота за Бреттонвудською угодою – 35 дол. за тройську унцію (31,1 г золота), конвертування доларових резервів (авуари іноземних банків можна було конвертувати лише через американське казначейство за офіційною ціною, затверджованою МВФ).

Четверта світова валютна система (нині функціонуюча) оформлена в 1976 р. і ратифікована в 1978 р. у Кінгстоні (Ямайка). Основними принципами її функціонування стали: золотодевізний стандарт було замінено на стандарт СДР, що нині трансформувалася в багатовалютний стандарт (долар, євро, фунт стерлінгів, японська ієна); узаконена демонетизація золота – втрата ним грошових функцій (відмінено золотий паритет і конвертованість доларових авуарів); узаконено режим валютних курсів, що плавають, (скасовано фіксований курс); метою діяльності МВФ визначено забезпечення валютної стабілізації, для чого необхідне посилення міждержавного валютного регулювання, лібералізація валютних відносин шляхом скасування обмежень.

Європейську валютну систему (ЄВС) як міжнародну регіональну валютну систему створено в 1979 р. у Західній Європі з метою стимулювання інтеграційних процесів, створення Європейського союзу як політичного, економічного і валютного об'єднання країн. Основні структурні принципи побудови валютної системи єдиної Європи:

замість СДР введено стандарт Екю (сфера застосування Екю значно ширша, ніж у СДР – не тільки державний, але й приватний сектор, у тому числі депозитно-позикові операції банків);

з 1-го січня 1999 р. 11 з 15 країн ЄС увели єдину колективну валюту – Євро (на початку у формі запису на банківських рахунках, а з 2000 р. у готівковій формі паралельно з національними валютами. Зараз же Євро діє в цих країнах замість національних валют;

відновлено операції з валютним металом (на протипагу Ямайської системи);

встановлено режим спільного «плавання» курсів валют країн-членів ЄВС (так званої «валютна змія»);

відповідно до Маастрихтської угоди створено Європейський фонд валютного співробітництва. Маастрихтський договір (грудень 1991 р.) передбачав одностайну ратифікацію наступних макроекономічних критеріїв, які повинні дотримуватися кожним учасником: дефіцит державного бюджету не може перевищувати 3% ВВП; державний борг – не більший за 60% ВВП; темп інфляції не може перевищувати більш, ніж на 1,5% темп інфляції трьох найменш інфляційних країн Європейського співтовариства; ставка відсотку по довгостроковим державним зобов'язанням – не перевищуватиме більш, ніж на 2% середню ставку в трьох країнах співтовариства з мінімальним темпом інфляції; курс валюти має підтримуватися у вузькому інтервалі щодо курсу базових валют.

Замість Європейського фонду валютного співробітництва з липня 1998 р. створено Європейський центральний банк.

Валютна система нашої країни формується з урахуванням принципів Ямайської валютної системи.

Валютний ринок

Валютні ринки являють собою сукупність банків, банкірських домів, брокерських фірм, великих корпорацій як основних учасників цих ринків. Валютний чи форексний ринок (forex – **foreign exchange market**) є місцем, де торгують валютою. Масштаби валютного ринку визначаються денним оборотом уторгованої валюти.

Передача контрактів на фізичні трансферти валюти і валютних інструментів з одних рук в інші – предмет діяльності валютних трейдерів, а механіка і юридичне оформлення трансфертів – це турбота інших службовців банків. Самі трансферти проходять по системах електронних комунікацій. Найбільш розповсюджений канал – SWIFT. Зараз на SWIFT замкнуто більш 3000 банків з 70 країн, щодня по каналах передається більш 170 млн. повідомлень. Його обслуговує бельгійська безприбуткова фірма, яка діє з травня 1977 року.

У багатьох країнах діють свої національні системи (наприклад, у США – CHIPS). У залежності від обсягу, характеру валютних операцій і набору валют, що використовуються, розрізняють:

світові валютні ринки (Нью-Йорк, Лондон, Париж, Сінгапур, Токіо), на яких здійснюються операції з валютами, котрі широко використовуються в міжнародному платіжному обороті;

регіональні валютні ринки проводять операції лише з обмеженою кількістю вільно конвертованих валют;

національні чи місцеві валютні ринки проводять операції на території країни з обслуговування клієнтів на валютних біржах.

Офіційний валютний ринок у залежності від ступеня лібералізації внутрішнього валютного законодавства може бути доповнений «чорним» чи «сірим» ринками, що додає йому певної унікальності. Валютні операції між учасниками валютного ринку неможливі без обміну валютами і визначення їхніх пропорцій.

Під *котируванням валют* розуміється процес визначення і встановлення курсу іноземної валюти до національної. Котирування валют дозволяє визначати співвідношення двох грошових одиниць. Це співвідношення постійно змінюється під впливом попиту та пропозиції на валютному ринку. Розрізняють наступні види котирувань: офіційне котирування, за якого відбуваються валютні операції держави, тобто для здійснення валютних операцій використовуються валютні (обмінні) курси іноземних валют, які виражені у валюті України і встановлюються НБУ; вільне чи ринкове котирування, за якого здійснюються операції в міжбанківській торгівлі. При цьому щоденні котирування коливаються біля офіційного курсу і залежать від платоспро-

можності банків. НБУ встановлює граничний розмір маржі по операціях на міжбанківському валютному ринку; пряме котирування (американського типу) – співвідношення, у якому за одиницю приймається іноземна валюта, що порівнюється з національною. Останній тип котирування застосовується більшістю країн. Наприклад: Нью-Йоркська валютна біржа на Лондонську: \$ 1,55 = £ 1; Нью-Йоркська біржа на Бернську (швейцарський франк): \$ 0,5 = 1 SF; зворотне котирування (європейського типу) – співвідношення, за якого за одиницю прийнята національна валюта, курс котрої виражається у визначеній кількості іноземних грошових одиниць. Наприклад: за такого виду котирування на валютному ринку Нью-Йорка: \$ 1 = £ 0,64; \$ 1 = 2 SF). Непряме чи зворотне котирування застосовується рідко на валютних ринках, але має деякі переваги: на його основі можна без усяких додаткових обчислень визначити різницю між курсами тієї чи іншої національної валюти до іноземних валют на різних валютних ринках.

Велика частина торгівлі конвертованою валютою (90%) здійснюється шляхом обміну національних валют на долари США чи за посередництвом доларів (крос-курси). Вид валютного котирування не впливає на стан валюти, на рівень її курсу, тому що сутність валютного курсу єдина, міняється лише форма його вираження.

Валютний курс на ринку є співвідношенням обміну двох грошових одиниць на валютному ринку, що формується на основі їхнього попиту та пропозиції. В залежності від купівлі чи продажу валюти розрізняють: курс покупця – за одиницю інвалюти банком при купівлі пропонується визначена кількість національної валюти; курс продавця – за одиницю інвалюти банком при продажі пропонується визначена кількість національної валюти. Як правило, курс продажу вищий за курс купівлі; середній курс – середня арифметична величина курсів продавця і покупця, використовується, в основному, дилерами; крос-курс – котирування двох іноземних валют, жодна з яких не є національною валютою учасника угоди, чи співвідношення двох валют, що впливає з відношення до якої-небудь третьої валюти (частіше до долара США). Наприклад: Швейцарський банк визначає курс швейцарського франка до шведської крони. Для цього використовуються курси обох валют до долара і виводиться крос-курс швейцарського франка до шведської крони: ? SF = 100 SCr.

$$\left. \begin{array}{l} \text{SCr } 3.81 = \$ 1; \\ \text{SF } 1.98 = \$ 1; \end{array} \right\} \text{SCr } 100 = (100 \times 1.98) / 3.81 = \text{SF } 51.96.$$

При використанні зворотного котирування, наприклад, курсу фунта стерлінгів до швейцарського франка, розраховується з курсів цих валют до долара: ? S F = 1 £.

$$\left. \begin{array}{l} £ 1 = \$ 2.0131; \\ \$ 1 = \text{SF } 1.9870 \end{array} \right\} £ 1 = 2.0131 \times 1.987 = \text{SF } 4.00.$$

На валютному ринку використовується і такий інструмент як фіксинг – визначення міжбанківського курсу шляхом послідовного зіставлення попиту та пропозиції по кожній валюті і встановлення на цій основі курсів продавця і покупця. Значення курсів публікуються офіційно.

Валютою є паперові гроші, монети, залишки на рахунках банків, деноміновані в іноземних грошових одиницях. Крім цього, до валюти відносяться фінансові інструменти з високою ліквідністю: банківські тратти з близькими до поточної дати термінами погашення.

Функції валютного ринку полягають у наступному:

конвертування національної валюти в іноземну для використання її купівельної спроможності за кордоном. Завдяки конвертуванню купівельна спроможність валюти переходить з рук резидентів однієї країни в руки резидентів іншої країни;

кліринг розрахунків між резидентами різних країн;

хеджування валютних ризиків, яке з'явилося після переходу до системи валютних курсів, що плавають;

надання кредитів для розвитку міжнародної торгівлі.

Валютний ринок є трьохелементним: роздрібний ринок – банки на такому ринку мають справу з дрібними розрізненими клієнтами, операції проводяться як за рахунок клієнтів, так і за власний рахунок банків; оптовий ринок міжбанківських операцій у рамках національного ринку – операції здійснюються у великих масштабах, їх метою є або корегування валютних позицій, або хеджування і спекуляція; міжнародний ринок банків-кореспондентів – використовується для балансування позицій банків, якщо в межах однієї країни це зробити неможливо.

На валютному ринку України як грошова одиниця використовується: 1) національна валюта України – гривня – грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що знаходяться в обороті і є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обороту, але підлягають обміну; 2) іноземна валюта – іноземні грошові знаки, що знаходяться в обороті і є законним платіжним засобом на території відповідної країни .

Основними документами, що регламентують розрахунки в іноземній валюті, є: Закон України «Про порядок проведення розрахунків в іноземній валюті», Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України, Інструкція «Про порядок здійснення контролю й одержання ліцензій по експортних, імпорتنих і лізингових операціях», Положення про валютний контроль, інші.

Торгівля іноземною валютою на території України здійснюється через уповноважені банки чи інші кредитно-фінансові установи, що одержали ліцензію НБУ на проведення відповідних операцій, винятково на міжбанківському валютному ринку. Структура міжбанківського валютного ринку, порядок і умови торгівлі іноземною валютою визначаються НБУ. Банки і кредитно-фінансові установи, що мають ліцензію,

можуть: вести рахунки клієнтів в іноземній валюті, а для нерезидентів – у національній валюті України; відкривати кореспондентські рахунки в уповноважених банках України в іноземній валюті і здійснювати операції по них; відкривати кореспондентські рахунки у банках – нерезидентах в іноземній валюті; від свого імені купувати і продавати іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку за дорученням і за рахунок клієнтів; від свого імені і за свій рахунок купувати готівкову іноземну валюту у фізичних осіб і продавати її їм.

Суб'єктами міжбанківського валютного ринку є: НБУ; уповноважені банки (комерційні банки, що мають ліцензію на право здійснення операцій з іноземною валютою); уповноважені фінансово-кредитні інститути; валютні біржі (Українська і Кримська міжбанківські валютні біржі).

Валютна позиція банків при валютних операціях визначається співвідношенням вимог і зобов'язань банку в інвалюті. У випадку їхньої рівності валютна позиція вважається *закритою*, а при розбіжності – *відкритою*. Відкрита валютна позиція може бути короткою (зобов'язання по купленій валюті перевищують вимоги) і довгою (вимоги по купленій валюті перевищують зобов'язання). Наприклад: на початок дня банк має закриту валютну позицію. У банк звертається клієнт із проханням обміняти певну суму гривень на \$ 10 тис. для здійснення платежу за контрактом. Банк продає своєму клієнту долари за ринковим курсом – 5,334. У результаті угоди банк має валютну позицію:

- \$ 10 тис., (відкриту коротку),
- + 53,34 тис. грн. (відкриту довгу).

Подальші дії банку: або закрити валютну позицію відразу, купити долари за валютним паритетом, не одержавши прибутку, або спробувати купити долари дешевше, заробив на цьому додатковий прибуток.

Порядок торгівлі іноземною валютою. Усі валютні операції з валютами першої групи «Класифікатора іноземних валют НБУ» і операції з купівлі-продажу безготівкових іноземних валют за гривні здійснюються лише на умовах «*ТОД*» (постачання валюти відбувається сьогодні, від англ. «today»), «*ТОМ*» (постачання валюти здійснюється на наступний робочий день, від англ. «tomorrow»), «*СПОТ*» (постачання валюти здійснюється на другий робочий день після укладання угоди).

Купівля-продаж валют між банками відбувається в банківські дні у визначений проміжок часу – у торгову сесію. Банк може брати участь у торговій сесії тільки як продавець чи тільки як покупець. Одночасна подача заявок на купівлю і продаж валюти протягом операційного часу поточної торгові сесії, зміна суми заявки чи перевищення заявленого обсягу операцій під час однієї торгові сесії не допускається.

Суб'єкти міжбанківського валютного ринку України при проведенні безготівкових операцій по купівлі-продажу валюти одержують комісійну винагороду від клієнтів у гривнях. У зв'язку з тим, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України затримують продаж експортного виторгу (у валюті) й інших валютних надходжень, що

значно зменшує міжбанківський валютний ринок, Правлінням НБУ було прийняте рішення про обов'язковий продаж 50% надходжень в іноземній валюті й обмеження термінів продажу валюти до 5 днів. НБУ визначив перелік документів, які є підставою для проведення операцій з купівлі-продажу валюти для визначених цілей. Підставами для придбання валюти при розрахунках з нерезидентами по торгових операціях є: договір з нерезидентом; вантажна митна декларація; акт виконаних робіт, акт прийому-передачі; документи, передбачені документарною формою розрахунків (акредитив, інкасо); довідка державної податкової адміністрації про стан розрахункових рахунків у гривнях і валюті. Підставою для придбання валюти підприємцями – фізичними особами для неторгових операцій є: заявка з розрахунком витрат на відрядження чи експлуатаційні витрати транспорту; документи, що мають силу договору в міжнародній практиці (для оплати навчання, лікування, для участі в міжнародних виставках, ін.); трудові договори, контракти, ін.

За існуючим порядком купити валюту для клієнта може лише уповноважений банк. При здійсненні зовнішньоекономічної діяльності валюта купується під конкретні контракти і при перерахуванні ставиться на контроль обслуговуючим банком. Валюта може бути куплена під нематеріальні угоди (туризм, лікування, сплата членських внесків ін.). Для здійснення такої операції потрібна індивідуальна ліцензія НБУ. Коли банк одержує заявку від клієнта, він купує валюту на міжбанківському валютному ринку: дебетує гривневий поточний рахунок клієнта і кредитує його валютний рахунок. Підстава для перерахування протягом 3-х банківських днів по зазначених реквізитах повинна міститися або в контракті, або в інвойсах різного роду (з англ. «invoice» – рахунок, фактура). При порушенні термінів проходить зворотна конвертація.

Об'єктами валютного контролю є операції, пов'язані з переміщенням валюти, зміною її власника, перерахуванням за кордон, одержанням валюти за товар. НБУ не займається матеріальними потоками в чистому вигляді, його цікавлять фінансові потоки. Валютний виторг, що тривалий час знаходиться за кордоном, – це гроші, що використовуються в інтересах іншої держави. Перерахування валюти в оплату товару, що тривалий час не надходить покупцю, також працює не на вітчизняний валютний ринок. За правилами, протягом 90 днів товар чи гроші зобов'язані надійти або на рахунок, або покупцю. Порушення термінів спричиняє штрафні санкції, як до суб'єктів господарської операції, так і до банку. НБУ контролює не тільки переміщення валютних цінностей за кордон, але і рух грошей в Україну. Так, в нашій країні уведено реєстрацію кредитних договорів. При цьому реєстраційний номер слугує підставою для перерахування сум погашення кредиту і сплати відсотків за користування ним. Метою валютного контролю в Україні є недопущення незаконного переміщення валюти за межі України і створення можливостей збереження валюти в країні.

Крім того, законодавство багатьох країн побудовано таким чином, коли з'ясується, що в банках країни знаходяться кримінальні гроші, вони йдуть у доход держави (іншої, а не нашої). Валютний контроль існував в усьому світі в різноманітних формах.

В Європі валютний контроль існував довше усього у Франції – до 80-х рр. XX століття. Стандартною є форма контролю за рухом капіталу при переміщенні сум понад \$ 10 тис. Такий контроль має не адміністративний характер, як в Україні, а банківський.

1.4. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Сутність і роль кредиту

Гроші та кредит – два геніальні відкриття людства. Кредит виступає опорою сучасної економіки, невід’ємною частиною економічного розвитку. Виникнення кредиту визначається не сферою виробництва продуктів для внутрішнього споживання, а сферою їхнього обміну. Рух вартості є підставою для виникнення і руху кредиту. Економічною основою, на якій з’являються і розвиваються кредитні відносини, виступають кругообіг і оборот коштів (капіталу).

У процесі руху основного й оборотного капіталу відбувається вивільнення ресурсів (скоріше, коливання: то вивільнення, то додаткова потреба). Суб’єкти, що господарюють, мають різні фінансові позиції: надлишкову, дефіцитну, рівноважну. Рух вільних вартостей чи фінансових ресурсів між суб’єктами відбувається на основі специфічних економічних відносин – кредитних відносин. Кредит являє собою відносини, що формуються на базі нерівномірності обороту капіталів і усувають невідповідність між часом виробництва і часом обороту коштів, усувають відносну суперечність між тимчасовим осіданням коштів і необхідністю їхнього використання.

Основними умовами прояву кредитних відносин є збіг інтересів кредитора і позичальника. Учасники кредитної угоди є самостійними суб’єктами, що несуть матеріальну гарантію по виникаючих відносинах. Гроші та кредит є різними поняттями, що характеризують різні відносини. Відмінності в характеристиці грошей і кредиту як економічних категорій полягають у наступному:

розходження складу учасників (продавець – покупець, кредитор – позичальник);
при відстрочці платежу гроші виявляють свою суть засобу платежу в момент самого платежу, а в кредитній угоді платіж є елементом руху вартості;

споживча вартість грошей як загального еквівалента виявляється в можливості перетворення в будь-який продукт уречевленої праці, споживча вартість кредиту виявляється в наданні й одержанні вартості на визначений час;

форма руху – для кредиту можлива як грошова, так і товарна;

форма оформлення відносин і можливість анулювання попередніх домовленостей – придбання товару за гроші можливе без договору, а надання позички тільки на підставі договору. Сутність кредиту можна визначити як рух вартості на засадах зворотності в інтересах реалізації суспільних потреб.

Основними функціями кредиту є:

1) *перерозподільна*, тому що кредитні відносини між кредитором і позичальником виникають на стадії перерозподілу вартості;

2) *заміщення* дійсних грошей кредитними операціями.

Для формування повного уявлення про кредит необхідно розкрити закони його руху. Економічні закони припускають виявлення стійкого взаємозв'язку між економічними явищами, виражають окремі елементи сутності економічних категорій. Ознаками економічних законів є: необхідність, істотність, об'єктивність, загальність, конкретність. Кредит як сукупність відносин між кредитором і позичальником не можна уявити без руху позиченої вартості, без просторового переходу від одного суб'єкта до іншого, без тимчасового функціонування в кругообігу коштів позичальника. Рух позиченої вартості залежить також і від джерел її утворення.

Серед законів кредиту можна виділити такі основні: закон зворотності кредиту – відбиває повернення позиченої вартості до кредитора; закон рівноваги, що регулює залежність кредиту від джерел його утворення; закон збереження позиченої вартості (чи її нарощення); закон задоволення тимчасових потреб суб'єктів відтворення у використанні запозиченої вартості.

Роль кредиту визначається результатами його застосування для економіки, держави, населення й особливостями методів, за допомогою яких ці результати досягаються. Кредит, що використовується для зворотного надання коштів, впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обігу. Зміна ролі кредиту пов'язана з розширенням сфери кредитних відносин і розвитком методів кредитування і управління кредитом.

Вплив кредиту на економіку країни виявляється у:

перерозподілі матеріальних ресурсів в інтересах розвитку виробництва і реалізації продукції за допомогою операцій по наданню позичок і залученню коштів юридичних і фізичних осіб;

впливі на безперерійність відтворювальних процесів шляхом надання позичок;

участі в розширенні виробництва;

ощадливому використанні позичальниками як власних, так і позикових коштів;

прискоренні моменту одержання споживачами товарів, послуг;

регулюванні випуску в обіг і вилучення з обігу готівки, забезпеченні безготівкового грошового обігу платіжними засобами. Для досягнення ефективних результатів застосування кредиту необхідно реалізувати основні напрямки грошово-кредитної політики держави.

Форми і види кредиту

Форми кредиту визначаються сутністю кредитних відносин і можуть розглядатися в залежності від: характеру позиченої вартості (товарна, грошова, товарно-грошова форма); кредитора і позичальника (банківська, господарська чи комерційна, державна, міждержавна, цивільна чи приватна форма); цільових потреб позичальника (продуктивна і споживча форма). В окремих випадках використовуються й інші кла-

сифікаційні ознаки, що визначають форми кредиту: пряма і непрямая; явна і прихована; стара і нова; основна і додаткова; розвинена і нерозвинена, ін.

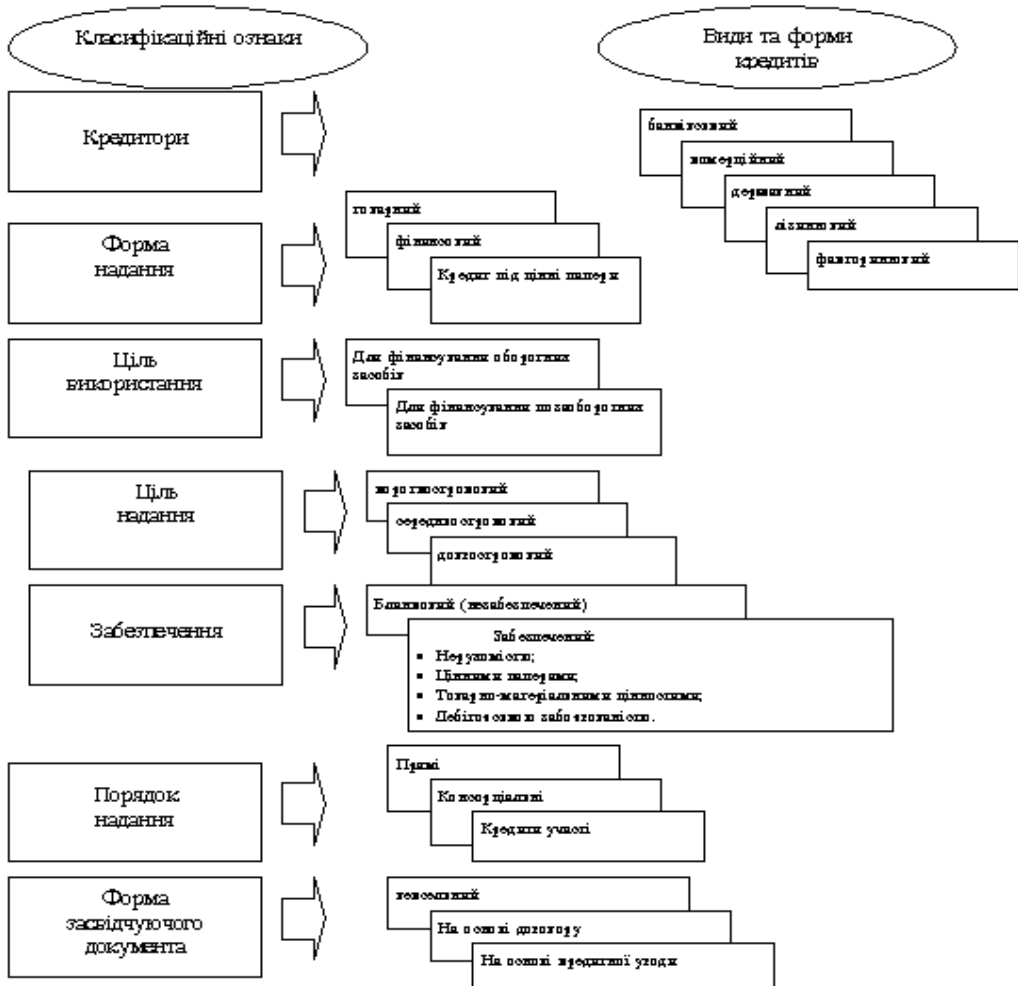

Рис. 1.18. Види та форми кредитів

Вид кредиту – це більш детальна його характеристика по організаційно-економічних ознаках, які використовуються для класифікації. Єдиних стандартів по класифікації видів кредитів не існує, найбільш розповсюдженими є наступні ознаки: стадії відтворення, що обслуговуються кредитом; галузева спрямованість; об'єкти кредитування; забезпечення кредиту; терміновість кредитування; платність; ін. Чистих

форм і видів кредиту, ізольованих один від одного, не існує. Банківський і державний кредити надаються, як правило, у грошовій формі, а комерційний і лізинговий – у товарній. Погашення кредиту проводиться, як правило, у грошовій формі. Кредити, якими можуть скористатися суб'єкти господарювання, класифікуються по різних ознаках (рис. 1.18).

Фінансовий кредит – кошти, надані в позику на певний строк для цільового використання і під відсоток. Товарний кредит – товари, надані у власність позичальника на умовах договору, що передбачає відстрочку остаточного розрахунку на певний строк і під відсоток. Банківське кредитування – економічні відносини між кредитором і позичальником з надання коштів банком підприємству на умовах платності, терміновості, повернення, матеріального забезпечення (застави). Комерційне кредитування – економічні, кредитні відносини між суб'єктами господарювання.

Державне кредитування – економічні, кредитні відносини між державою і суб'єктами господарювання. Джерелом державного кредиту є кошти державного бюджету. Кредит під цінні папери, які засвідчують відносини позики – це кошти, притягнуті юридичною особою – боржником (дебітором) від інших осіб як компенсацію вартості випущених (емітованих) дебітором облігацій чи депозитних сертифікатів. Лізингове кредитування – відносини між суб'єктами господарювання, які виникають за тимчасового використання майна (оренди). Консорціальні позики надаються у випадку, коли потреби позичальника перевищують можливості одного кредитора. Позики участі – відносини між банками-кредиторами по переуступці частини наданої раніше позики, навіть без повідомлення позичальника. Бланковий кредит – надається без забезпечення товарно-матеріальними цінностями або цінними паперами. В даний час бланковий кредит практично не надається і серед обов'язкових умов кредитного договору є пункт про наявність обов'язкового забезпечення.

Найбільш розповсюдженим є банківський кредит. Банківські кредити класифікуються в такий спосіб:

за цільовою спрямованістю – на фінансування оборотного капіталу; на фінансування основного капіталу; викуп приватизованого підприємства;

за терміном кредиту – короткостроковий (до одного року), довгостроковий (понад один рік);

за відсотковою ставкою – з відсотковою ставкою, що коливається, з фіксованою відсотковою ставкою, з відсотковою ставкою, що підвищується, з простою відсотковою ставкою, зі складною відсотковою ставкою, з дисконтною ставкою;

за валютою кредиту – у національній валюті, в іноземній валюті;

за видом обслуговування – 1) *терміновий кредит*, надається цілком відразу ж після підписання кредитної угоди, погашається періодичними внесками чи одним платежем наприкінці терміну, 2) *кредитна лінія* – згода банку дати кредит протягом визначеного періоду часу в розмірах, що не перевищує раніше встановлені суми. У залежності від періоду і можливості поновлення розрізняють сезонну і відновлювальну

кредитні лінії, 3) *контокорентний кредит* припускає можливість здійснення розрахункових операцій по поточних вимогах і зобов'язаннях підприємства, якщо зобов'язання перевищують фінансові можливості. Якщо контокорентний кредит використовується без згоди банку чи перевищує обговорений обсяг, то частина кредиту понад установлений рівень називають овердрафтом, 4) *овердрафт* – короткостроковий кредит, наданий банком надійному клієнту понад залишки коштів на його розрахунковому рахунку в межах раніше обговорених сум. Ця операція проводиться шляхом дебетування контокорентного рахунку, 5) *онкольний кредит* є різновидом контокорентного, видається під заставу товарно-матеріальних цінностей чи цінних паперів. При цьому у межах забезпеченого кредиту банк оплачує рахунки клієнта, одержуючи право погашення кредиту на першу свою вимогу за рахунок коштів, що надходять на розрахунковий рахунок клієнта, а за їхньої недостатності – шляхом реалізації застави, 6) *кредит під облік векселів* (обліковий кредит) – короткостроковий кредит, наданий банком пред'явнику векселів. При цьому банк проводить операції по купівлі векселів до настання терміну платежу по них і сплачує пред'явнику номінальну вартість векселів з урахуванням утриманого банком дисконту, 7) *вексельний кредит* – кредитування за допомогою банківського векселя, придбаного нижче номіналу і використуваного як розрахунковий засіб. При цьому додаткове джерело короткострокового фінансування підприємства – це різниця між номіналом векселя і сумою, сплаченою за нього, 8) *акцептний кредит* – позичка, яка надається банком у вигляді гарантії оплати векселя у визначений термін. Надається банком шляхом акцепту інкасованого підприємством-кредитором перевідного векселя (тратти), за умови передачі векселя банку до настання терміну його оплати. При цьому банк стає першим боржником за векселем, але оплачує його тільки за умови невиконання зобов'язань підприємством-платником.

Різновид кредитно-гарантійних послуг банку є *авальний кредит* – позичка, надана банком у вигляді гарантійного поручительства, прийняття відповідальності по зобов'язаннях підприємства. У випадку опротестування векселя платником банк-аваліст приймає платіж на себе. Ще одним різновидом кредитно-гарантійних послуг банку є *факторинг* – система фінансування банком підприємства, умовою якого стає переуступка підприємством-постачальником короткострокових вимог по торгових операціях (дебіторської заборгованості) на користь банку. При цьому підприємство кредитується у формі попередньої оплати боргових вимог (частково – близько 80%). Сума, яка залишилася, за винятком факторингового відсотку і комісійних банку, виплачується підприємству тільки при остаточній оплаті боргових вимог. І, нарешті, *форфейтинг*, котрий являє собою кредитування експортера шляхом покупки векселів, акцептованих імпортером.

Процедура структурування кредиту полягає у визначенні таких параметрів, які б відповідали запитам клієнтів, і мінімізували кредитний ризик банку, забезпечуючи своєчасне погашення кредиту. Основні параметри структурування банківського кре-

диту: обсяг (сума кредиту); терміни; умови надання; графік погашення; матеріальне забезпечення (застава); ціна (відсоткова ставка за користування). Необхідно, щоб параметри кредиту максимально відповідали цільовому призначенню кредиту і можливостям кредитора щодо вчасного його погашення.

У загальному випадку менша сума кредиту має більш низький кредитний ризик, але недостатній обсяг кредиту може призвести до зменшення грошових потоків і, як наслідок, до зниження ефективності. Визначення термінів кредиту вимагає врахування циклічності виробництва, сезонності, тривалості операційного і фінансового циклів, оскільки необґрунтоване скорочення термінів підвищує кредитний ризик. Кредитний ризик буде мінімальним, якщо сума кредиту точно відповідає потребі у фінансуванні конкретного заходу.

Умови видачі кредиту можуть передбачати видачу коштів: однією сумою після підписання кредитної угоди; частинами (траншами) – кожна наступна частина перераховується позичальнику після виконання їм визначених умов; у формі оплати платіжних документів клієнта, ін. Графік погашення кредиту є важливим як для підприємства, так і для банку. Погашення суми боргу і відсотків наприкінці терміну кредиту має високий ризик для банку. Найменший ризик у графіка, що передбачає рівномірне погашення боргу протягом усього періоду кредитування. Конкретний графік погашення кредиту має бути розроблений з урахуванням можливостей позичальника й особливостей кредитованої операції.

Забезпечення кредиту (застава) знижує його ризик. Однак забезпечення має різний ступінь ліквідності. Отже, співвідношення суми кредиту і вартості забезпечення так само різні. Як кредитне забезпечення можуть застосовуватися: гарантії, поручительства, страхові поліси, векселі, товарно-супровідні документи, матеріальні цінності, устаткування, виробничі фонди, інтелектуальна власність, ін.

Банківське кредитування з обов'язковим забезпеченням (заставою) у формі матеріальних активів є різновидом ломбардних операцій. У випадку непогашення кредиту, банк змушений буде займатися реалізацією застави з метою його конвертації. Різновидом заставного кредитування є іпотечне кредитування (у вигляді застави використовується нерухомість).

Визначення відсоткових ставок по кредитах залишається найважливішим питанням для учасників кредитної угоди. На рівень відсоткової ставки впливає попит та пропозиція, що склалася на кредитному ринку. Чим вище пропозиція, тим нижче ставки; чим вище попит, тим нижче ставки. Регулюванням процесу оптимізації вартості кредитних ресурсів займається Національний банк України за допомогою визначення дисконтної ставки на міжбанківському кредитному ринку.

Позичковий відсоток

Позичковий відсоток – об'єктивна економічна категорія, що представляє собою ціну позиченої в тимчасове користування вартості. Його виникнення обумовлене на-

явністю товарно-грошових відносин, що базуються на відносинах власності. Окремий власник передає іншому власнику визначену вартість у тимчасове користування з метою продуктивного її використання. Ця вартість має риси товару. Її споживча вартість складається у виробництві прибутку як для виробника-позичальника, так і для кредитора у формі відсотку.

Для кредитора ціль угоди складається в одержанні визначеного доходу на позичену вартість, для підприємця – залучення позикових коштів для одержання прибутку. Зіткнення інтересів власника і коштів підприємця, що використовує ці кошти, призводить до поділу прибутку на вкладені кошти між позичальником і кредитором. Частка кредитора виступає у формі позичкового відсотку. Наведене трактування позичкового відсотку не являється єдиним. У 20–30-і роки радянського періоду позичковий відсоток сприймався як засіб зниження собівартості продукції. Існує визначення позичкового відсотку як засобу відшкодування витрат банку. У 80-і роки ХХ століття визначальними були теорії, що представляють позичковий відсоток як ірраціональну ціну кредиту.

Розвиток ринкових відносин сприяє трансформації функцій позичкового відсотку: від стимулюючої і розподільної до регулюючої. Окремі елементи позичкового відсотку як регулятора виробництва виявляються:

- за допомогою норми відсотку врівноважується співвідношення попиту та пропозиції кредиту, що сприяє раціональному сполученню власних і позикових коштів;

- за допомогою відсотку регулюється обсяг залучених банком депозитів;

- відсоткова політика комерційного банку спрямована на регулювання його ліквідності;

- відсоток по депозитних операціях є стимулом залучення найбільш стійких коштів в оборот банку.

Класифікація різних форм позичкового відсотку за різними ознаками наведена на рис. 1.19.

Механізм використання позичкового відсотку припускає:

- визначення рівня позичкового відсотку макроекономічними чинниками (співвідношенням попиту та пропозиції коштів, ступенем прибутковості на інших сегментах ринку, спрямованістю відсоткової політики центрального банку);

- перехід від адміністративного управління нормою позичкового відсотку до економічних методів регулювання рівня плати за кредит (регулювання відсотків по рефінансуванню кредитних установ, маневрування нормою обов'язкових резервів, депонованих у НБУ, зміна рівня прибутковості по операціях з облігаціями внутрішньої державної позики (ОВДП);

- встановлення порядку нарахування і стягування відсотків на основі договору між сторонами;

- визначення джерела сплати відсотку характером кредитної операції.

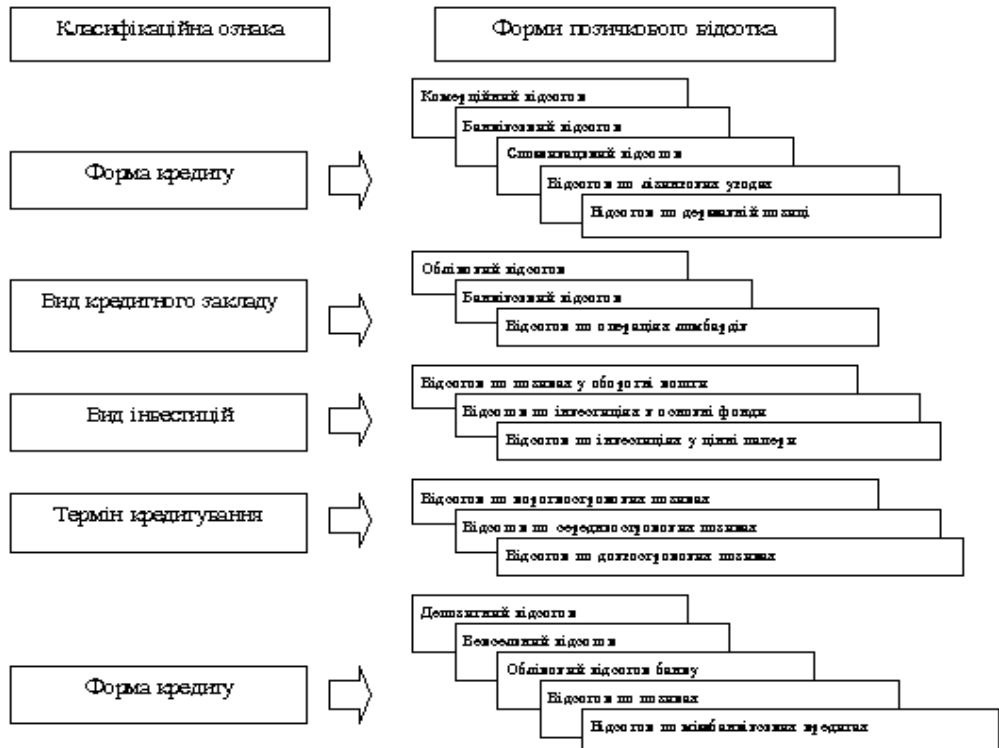

Рис. 1.19. Класифікація форм позичкового відсотка

Механізм формування рівня позичкового відсотку базується на теорії. Сучасні теорії позичкового відсотку виходять з наявності взаємозв'язку між:

1) попиту та пропозицією коштів

$$M = L(r; i), \quad (1-6)$$

де M – пропозиція коштів, L – функція попиту коштів, i – норма відсотку, r – норма доходу чи прибутку,

2) обсягом заощаджень і інвестицій

$$S(r; i) = I(r; i), \quad (1-7)$$

де S – функція заощаджень, I – функція обсягу інвестицій,

3) відсотком і доходом.

Класична теорія формування позичкового відсотку припускає, що єдиними перемінними, що впливають на норму відсотку, є інвестиції і заощадження. Норма відсотку визначається рівновагою запланованих заощаджень і інвестицій. Для моделі ринку облігацій це точка рівності функцій попиту та пропозиції облігацій. Основне допущення в цій теорії – облігації є єдиним видом активів, якими розпоряджається споживач.

Неокласична теорія позичкового відсотку розширює поняття попиту та пропозиції капіталу, доповнюючи його попитом на касову готівку і приростом грошової маси.

При цьому потік попиту на облігації прирівнюється до суми планованих заощаджень і деякого приросту грошової маси за певний період. Потік пропозицій облігацій (попит на позикові фонди) визначається потребою фінансування виробничих інвестицій і попитом на кредит тих, хто хоче збільшити касову готівку. Норма відсотку визначається як реальними чинниками (заощадження, інвестиції), так і грошовими (попит та пропозиція грошей).

Кейнсіанська теорія визначає норму відсотку як винагороду за розставання з ліквідністю. Відсоток – це ціна, що врівноважує бажання тримати багатство у формі готівки з наявною кількістю готівки. Норма відсотку за цієї теорії складається в результаті взаємодії попиту та пропозиції коштів.

До сукупності чинників, що визначають рівень позичкового відсотку можна віднести: 1) чинники фінансової сфери (співвідношення сукупного попиту та пропозиції коштів) і 2) чинники виробничої сфери (циклічність виробництва, рівень нагромадження капіталу і заощаджень, загальний рівень розвитку інфраструктури грошових ринків, міжнародна міграція капіталів, стан національної валюти, ін.).

Формування відсоткових ставок відбувається під впливом ринкових сил і державного регулювання. На макрорівні ринкова норма відсотку зазнає впливу від інфляційних процесів, який відбиває формула Фішера:

$$i_n = i + a, \quad (1 - 8)$$

де i_n – номінальна чи ринкова ставка відсотку, i – реальна ставка прибутковості, a – темп інфляції.

В умовах розвитку ринкових відносин в економіці рівень позичкового відсотку прагне до середньої норми прибутку в господарстві. Цьому сприяє можливість вільного переливу капіталів з однієї сфери в іншу. При формуванні ринкового рівня позичкового відсотку на відхилення його величини від середньої норми прибутку впливають як загальні чинники, які діють на макрорівні (співвідношення попиту та пропозиції позикових коштів, що регулює спрямованість політики НБУ, ступінь інфляційного знецінення грошей), так і чинники, що визначають відсоткову політику окремих кредиторів, а саме, положення й умови діяльності, характер операцій, ступінь ризику (рис. 1.20).

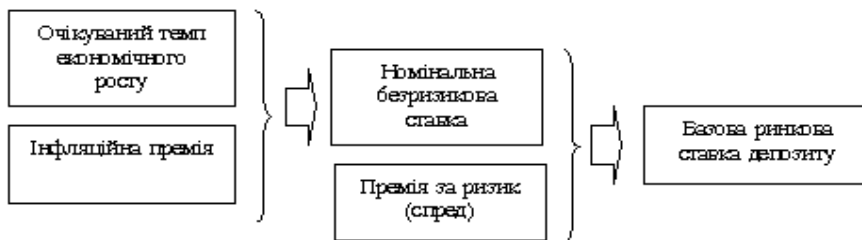

Рис. 1.20. Схема складових відсоткової ставки по депозитам

Наведемо приклад.

Інвестор вкладає 10 тис. грн. на 1 рік в комерційний банк. При цьому очікувані темпи економічного росту складають 2%, очікуваний темп інфляції 1,5%, ризик неповернення грошей становить 3%. Необхідно визначити базову ринкову депозитну ставку.

Рішення:

1. Через рік інвестору з врахуванням реальної ставки банк повинний буде виплатити 200 грн., як відсотки за використання грошей на протязі року: $10\,000 \times (1 + 0,02) = 10\,200$.

2. З врахуванням компенсації витрат від інфляційних процесів за рік виплати будуть становити 353 грн.:

$$10200 \times (1 + 0,015) = 10\,353 \text{ грн.}$$

номінальна безризикова ставка з врахуванням темпів економічного росту і рівня інфляції становить 3,53%:

$$((10\,353 / 10\,000) - 1) \times 100 = 3,53\%$$

3. Оскільки ступінь ризику неповернення вкладених коштів становить 3%, то інвестор може бути впевнений в поверненні не 10 000 грн., а 9 700 грн. : $10\,000 \times (1 - 0,03) = 9\,700$.

4. Таким чином, базова ринкова ставка з врахуванням усіх чинників становить 6,73 % :

$$((10\,353 / 9\,700) - 1) \times 100 = 6,73\%$$

Однією з найбільш розвинутих форм позичкового відсотку є банківський відсоток, коли одним із суб'єктів кредитних відносин виступає банк. Банк як кредитна установа розміщує в позичку насамперед не власні, а позикові кошти. Частина банку у вигляді відсотку являє собою плату за посередництво, ризик, кредитну оцінку. Рівень банківського відсотку крім загальних чинників залежить також:

по пасивних операціях від терміну і розміру залучених ресурсів, надійності комерційного банку, міцності взаємин із клієнтом;

по активних операціях від собівартості позикового капіталу, кредитоспроможності позичальника, цільового використання, характеру забезпечення, терміну й обсягу кредиту.

Рівень відсотку, як правило, на міжбанківському грошовому ринку перевищує норму депозитного відсотку. Верхня межа відсотку за кредит визначається ринковими умовами, нижня межа визначається рівнем витрат банку із залучення коштів і забезпечення функціонування кредитної установи.

При розрахунку норми відсотку по конкретній угоді банк враховує рівень базової відсоткової ставки і надбавку за ризик. Базова відсоткова ставка (B_{CT}) визначається:

$$B_{CT} = C_1 + C_2 + P_p, \quad (1 - 9)$$

де C_1 – реальна середня ціна всіх кредитних ресурсів на певний період, C_2 – відношення планованих витрат по утриманню банку до очікуваного обсягу розміщених коштів, P_p – запланований рівень прибутковості кредитних операцій з мінімальним ризиком.

Середня реальна ціна кредитних ресурсів визначається за формулою середньої арифметичної, виходячи з цін окремих видів кредитних ресурсів та їхньої питомої ваги в загальній сумі мобілізованих банком коштів.

Середня ціна окремих видів кредитних ресурсів (C_d) визначається на основі номінальної ринкової ціни цих ресурсів шляхом корегування на норму обов'язкового резерву, депонованого в НБУ, за формулою:

$$C_d = P_d / (1 - H_{op}) \times 100\%, \quad (1 - 10)$$

де P_d – середній рівень депозитного відсотку (чи відсотку по іншому джерелу), H_{op} – норма обов'язкового резерву.

Оскільки відсоток по активних операціях банку (P_a) визначає багато в чому його доходи, а плата P_n за притягнуті кредитні ресурси (пасивні операції) багато в чому визначає витрати банку, то різниця між середніми ставками по активних і пасивних операціях визначає величину відсоткової маржі (M) або рівень фактичної прибутковості:

$$M = P_a - P_n. \quad (1 - 11)$$

В умовах України, як правило, застосовуються фіксовані ставки відсотку. У країнах з розвинутою ринковою системою використовуються набори відсоткових ставок, що переглядаються в залежності від ринкової кон'юнктури. Для забезпечення ефективного управління доходом від кредитних операцій використовується як орієнтир мінімальна відсоткова маржа, що характеризує сформовану величину витрат, не покритих отриманими доходами, на кожен одиницю розміщених коштів.

1.5. КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Визначення потреби в кредиті

Ринкова економіка припускає взаємодію достатньої кількості суб'єктів господарювання з різною фінансовою позицією. Надлишкова (позитивна) фінансова позиція підприємства в конкретний момент часу свідчить про наявність вільних, не втягнених в оборот, фінансових ресурсів. Негативна фінансова позиція характеризує додаткову потребу підприємства в зовнішніх фінансових ресурсах. Ринкова рівновага досягається балансуванням фінансових позицій, при цьому кредитування використовується як один з інструментів.

Кредитування – це економічні відносини щодо надання резидентами (чи нерезидентами) фінансових коштів і матеріальних цінностей у користування юридичним або фізичним особам на певний строк і під відсоток. Для розвитку кредитних відносин необхідна наявність двох умов: 1) учасники кредитної угоди повинні бути юридично самостійними особами, що матеріально гарантують виконання зобов'язань і 2) інтереси суб'єктів кредитної угоди (кредитора і позичальника) повинні збігатися.

Використання різних форм кредитування прискорює рух грошових і матеріальних ресурсів, що сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства. Потреба в кредитних ресурсах визначається виходячи з загальної потреби у фінансових ресурсах і фактичної наявності власних фінансових ресурсів.

Планування потреби в кредиті для формування оборотних фондів підприємства здійснюється, виходячи з:

розрахунку потреби підприємства в оборотних коштах для формування виробничих запасів, незавершеного виробництва, складування готової продукції і т.д.;

визначення можливості поповнення на початок розрахункового періоду готівкових коштів за рахунок приросту стійких пасивів і прибутку;

визначення можливості скорочення кредиторської заборгованості;

зіставлення потреби і можливості її задоволення за рахунок власних коштів.

Спрощена формула розрахунку необхідного розміру залучених кредитних ресурсів на покриття збільшення потреби в оборотних коштах наступна:

$$K_{об.к} = ОС - (ОС_н + ОС_{пот} - КЗ), \quad (1 - 12)$$

$$K_{об.к} = ОС - ОС_н - ОС_{пот} + КЗ), \quad (1 - 13)$$

де $K_{об.к}$ – необхідний кредит під оборотні кошти, $ОС$ – потреба в оборотних коштах, $ОС_н$ – наявність власних оборотних коштів на початок розрахункового періоду, $ОС_{пот}$ – величина поточного поповнення оборотних коштів за рахунок власних фінансових ресурсів (приріст стійких пасивів, прибуток від операційної діяльності, ін.), $КЗ$ – зменшення кредиторської заборгованості в розрахунковому періоді.

Потреба підприємства в кредитах під інвестиційні проекти визначається, виходячи з аналізу можливостей відволікання з обороту власних фінансових ресурсів (амортизації, чистого прибутку) на тривалий період часу і доступності позикових коштів для довгострокового фінансування.

Кредити, якими можуть скористатися суб'єкти господарювання, і розмаїтість об'єктів кредитування класифікуються по різних ознаках, деякі з них представлені на рис. 1. 21.

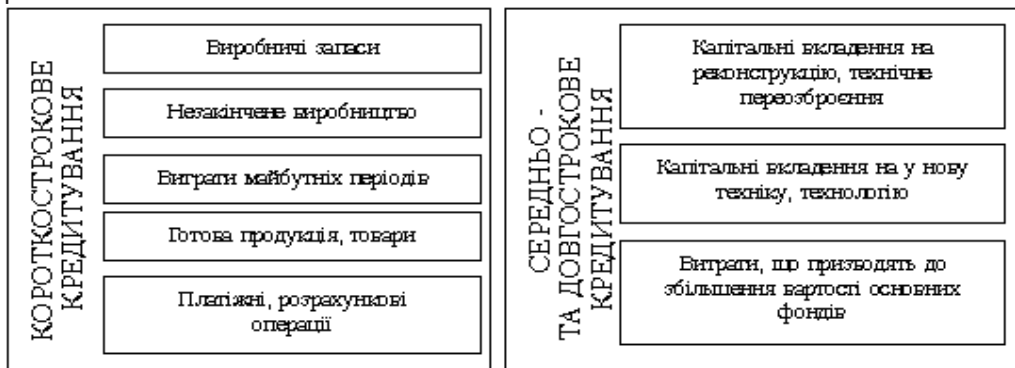

Рис. 1.21. Класифікація кредитів по об'єктах кредитування

Межі застосування кредиту на мікрорівні регулюються відповідно до:

- потреби позичальників у коштах і їхньої зацікавленості у зменшенні витрат по платежах за користування позиковими коштами (кредитом);
- зацікавленості кредиторів і насамперед банків у розширенні кредитних вкладень;
- необхідності враховувати кредитоспроможність позичальників як чинник своєчасного погашення кредиту;
- обмежень можливості надання коштів у борг (наявність кредитних ресурсів, необхідність дотримання банками нормативів, що регулюють їхню діяльність).

Нетрадиційні інструменти кредитування

Крім власних оборотних коштів і банківських позичок для здійснення своєї операційної діяльності підприємства можуть використовувати спеціальні інструменти і прийоми короткострокового фінансування. Крім основної функції забезпечення потреби підприємства у фінансових ресурсах, такі інструменти дозволяють знизити ступінь фінансового ризику. У підприємницькій діяльності безризикових операцій практично не існує.

Будь-яка схема управління фінансами, яка дозволяє виключити чи мінімізувати ступінь цінового ризику і використовує при цьому систему додаткових фінансових угод, називається хеджуванням. Основними його інструментами є: страхування; складання форвардних і ф'ючерсних контрактів з метою створення компенсуючої позиції; проведення операцій страхування за допомогою опціонів; обмін платежами відповідно до балансових характеристик учасників угоди (своп-контракти); операції «репо», ін.

Вертикальний зріз фінансового ринку представлений двома сегментами: спотовим і терміновим. Терміновими контрактами передбачається попереднє визначення всіх умов угоди, у тому числі і ціни, за якої буде проведена операція в майбутньому. Це дозволяє учасникам операції бути незалежними від коливань ринкових цін протягом періоду від дати укладання угоди до дати її виконання. Найбільш активними учасниками термінового ринку є банки, біржі, ін.

Похідними фінансовими інструментами, використовуваними на терміновому ринку є форвардні угоди, фінансові ф'ючерси, опціони, своп-контракти, опціонні форвардні угоди, опціони на купівлю-продаж ф'ючерсів, ін.

Операції з деривативами, до яких відносяться акції, облігації тощо, проводяться з метою як хеджування від цінових ризиків, так і з метою одержання спекулятивного прибутку (за рахунок вдалих цінових змін). У залежності від мети операції, учасників термінового ринку можна віднести до хеджерів і торговців (спекулянтів). Їхня спільна діяльність забезпечує високу ліквідність ринку.

З метою захисту від можливих втрат у майбутньому разом з операціями хеджування на термінових фінансових ринках проводяться операції страхування. Операція страхування полягає в складанні угоди з учасником ринку, який за визначену вина-

городу зобов'язується компенсувати втрати, пов'язані зі зміною ціни активу. Таким чином, ризик зміни ціни активу переноситься на учасника, що одержав винагороду, так звану страхову премію. Операція страхування базується на попередній виплаті премії за можливу компенсацію майбутніх збитків, незалежно від того, будуть збитки чи ні. Але це не виключає можливості одержання переваг від сприятливої зміни ціни активу.

Між операціями хеджування і страхування є істотні розходження:

наслідки хеджування симетричні – якщо по одній позиції отримано прибуток, то по іншій – мають місце втрати (збитки). Наслідки страхування асиметричні, тому що страхування компенсує негативні наслідки, дозволяючи одержати переваги від сприятливого ринку. Ціною за можливість одержання додаткового прибутку є страхова премія;

вартість страхових операцій значно перевищує вартість операцій хеджування, витрати по якій незначні в порівнянні з обсягами операцій;

інструментами операцій хеджування є форвардні і ф'ючерсні контракти, своп-контракти, а операції страхування фінансових ризиків здійснюються за допомогою опціонів. Оскільки метою операцій хеджування і страхування є захист від цінних ризиків, то правомірно розглядати ці операції як елементи процесу хеджування в цілому.

Наведемо **приклад** хеджування і спекуляції.

Приклад хеджування.

Фермер узнає, що ринкова ціна ф'ючерсного контракту на соняшник, з постачанням приблизно під час збирання, сьогодні складає 100 у.о. за 1 т.

Така ціна здатна забезпечити генерування прибутку для фермера за рік. Фермер має можливість:

1) продати ф'ючерс на соняшник сьогодні на терміновому ринку й одержати фінансові ресурси зараз;

2) почекати до збирання врожаю і продати соняшник на той момент на спотовому ринку.

При другому варіанті виникає ризик, що до моменту продажу ціна може упасти до 60 у.о. за 1 т, а це не покриє видатки фермера і призведе до збитків.

Щоб забезпечити свою основну діяльність – вирощування соняшника – без ризику, фермер ймовірно продасть ф'ючерс на соняшник за ціною 100 у.о. за 1 т. Такого фермера можна назвати коротким хеджером.

Підприємець, що займається виробництвом соняшникової олії, має можливість:

1) придбати ф'ючерс на соняшник на терміновому ринку сьогодні (з постачанням у майбутньому) за ціною 100 у.о. за 1 т;

2) почекати до збору нового врожаю і придбати соняшник тоді на спотовому ринку, але при цьому виникає ризик росту ціни до 130 у.о.

При другому варіанті виробнику соняшникової олії доведеться або підняти ціну з ризиком втрати частини ринку, або знижувати рентабельність виробництва, а, отже, і розмір можливого прибутку. Щоб уникнути можливих фінансових втрат, виробник, ймовірно, купить ф'ючерс на соняшник за ціною 100 у.о. за 1 т. Такого виробника можна назвати довгим хеджером.

Приклад спекуляції.

Фермера і виробника можна порівняти зі спекулянтом. Спекулянт – особа, що не виробляє і не використовує базовий актив (соняшник) у рамках звичайного бізнесу. Він продає і купує ф'ючерс на соняшник з метою одержання виграшу протягом короткого проміжку часу.

Якщо спекулянт думає, що спотова ціна на соняшник буде рости (наприклад, на 30 у.о. за 1 т), то він придбає ф'ючерс у фермера за 100 у.о. і постарається здійснити зворотну операцію – продасть ф'ючерс на соняшник виробнику за 130 у.о. Таким чином, одержить виграш 30 у.о. на 1 т. У момент покупки ф'ючерсного контракту спекулянт повинний внести забезпечення на депозит клірингової палати (10% від суми контракту), що повернеться до нього при здійсненні зворотної угоди. Прибутковість спекулятивної операції досить висока ($30 \text{ у.о.} / 100 \text{ у.о.} \times 100 = 2,3$ чи 230%) у порівнянні з ростом ціни ($30 \text{ у.о.} / 100 \text{ у.о.} \times 100 = 30\%$).

Якщо ж спекулянт очікує істотного зниження ціни на спотовому ринку в майбутньому, то він спочатку продасть ф'ючерсний контракт, а пізніше зробить зворотну (офсетну) угоду, купивши ф'ючерс на соняшник. Якщо його прогноз виправдається, він одержить виграш від зниження ф'ючерсної ціни.

Форвардний контракт – угода щодо купівлі-продажу товару чи фінансового інструменту з постачанням товарно-матеріальних цінностей і розрахунком у майбутньому з фіксацією ціни під час укладання контракту. Укладання форвардного контракту означає, що одна сторона (продавець) бере на себе зобов'язання здійснити постачання визначеної кількості товарно-матеріальних цінностей на дату, обговорену в контракті, але віддалену значним проміжком часу від дати укладання контракту, а інша сторона (покупець) – зобов'язується прийняти поставлені цінності за обговореною в угоді ціною. Контракт стандартизований за кількістю і якістю товару.

Форвардні контракти є твердими терміновими угодами і обов'язковими для виконання двома учасниками. Будь-яка сторона форвардного контракту має право відмовитися від його виконання винятково за наявності згоди іншої сторони. Продавець форвардного контракту не може продати (передати) зобов'язання за цим контрактом будь-якій іншій особі без згоди покупця. Покупець же має право без згоди іншої сторони в будь-який момент до закінчення терміну дії (ліквідації) форвардного контракту продати його будь-якій іншій особі, включаючи продавця.

Форвардні угоди можуть укладатися на будь-які суми і на будь-який строк за бажанням сторін, але ефективними вони стають, починаючи з \$ 5 млн. Форварди з'явилися біля чотирьохсот років тому як угоди про продаж майбутнього врожаю, але в даний час їхнім предметом є й фінансові інструменти, а учасниками форвардного ринку стали в основному банки.

Основними перевагами форвардних контрактів перед іншими фінансовими інструментами є: індивідуальний характер угоди (ціна, дата, обсяг, ін.); відсутня додаткова плата за укладання угоди (комісійні); позабіржовий характер форвардів дозволяє банкам диктувати свої умови при встановленні характерних параметрів (перевага для банків). Основними недоліками форвардних контрактів є: відсутність можливості маневрувати (не можна змінити умови, достроково розірвати, перепродати); їхня

низька ліквідність; досить високий ризик невиконання зобов'язань по форвардних контрактах; наявність істотних обмежень по окремих типах форвардів (наявність кредитної лінії, високий рейтинг, постійні фінансові зв'язки з банком, ін.); відсутність широкого вибору банків-партнерів і отже необхідність приймати умови банку (недолік для підприємства – клієнта банку); складність пошуку партнера з протилежною позицією. Таким чином, форвардні контракти не являються досить популярними.

Ф'ючерсний контракт – угода між продавцем (покупцем) фінансових інструментів, з одного боку, і кліринговою палатою ф'ючерсної біржі, з іншого боку, щодо постачання (прийняття) визначеної кількості базисних активів за погодженою стороною ціною на визначену дату. Головне при укладанні ф'ючерсного контракту – зафіксувати в даний момент ціну, за якою відбудеться операція купівлі-продажу в майбутньому. Клірингова (розрахункова) палата є однією стороною ф'ючерсної угоди, а також гарантом здійснення всіх контрактів. Щоб гарантувати виконання контракту, потрібно забезпечити його готівковими коштами чи їхніми еквівалентами у вигляді ліквідних цінних паперів. Розмір гарантійного забезпечення складає 10–15% суми контракту і повертається після виконання контракту чи закриття позиції. Оскільки предметом торгу по ф'ючерсних контрактах є ціна, то терміни «купівля» і «продаж» контракту означають лише заняття позиції продавця чи покупця з прийняттям на себе відповідних зобов'язань.

До настання терміну виконання контракту учасники можуть укласти угоду з прийняттям протилежних зобов'язань – офсетний (зворотний) контракт. Більшість ф'ючерсних контрактів взаємно погашаються до настання терміну виконання і лише 2–5% контрактів в разі їхнього невиконання завершуються реальною передачею кліринговій палаті товарно-матеріальних цінностей.

Основними характеристиками ф'ючерсного контракту є: характер торгівлі; умови контрактів (крім ціни); гарантія клірингової палати щодо виконання всіх контрактів; висока ліквідність (оскільки існує вторинний ринок); низька вартість укладання угоди; доступність; можливість в разі невиконання, але не обов'язковість, реального постачання (прийняття) товарно-матеріальних цінностей по укладених угодах.

Система клірингу забезпечує надійність операції, тому що здійснює облік учасників торгівлі, контроль стану рахунків учасників і внесення ними гарантійних коштів, розрахунок розміру виграшу чи програшу від участі в торгах. Важливим є те, що зміна цін по предмету ф'ючерсного контракту здійснюється щодня протягом усього періоду до моменту його виконання.

Між продавцями, покупцями, кліринговою палатою постійно циркулюють грошові потоки, які проходять через ф'ючерсну біржу. Алгоритм організації біржової торгівлі ф'ючерсними контрактами такий:

- 1) ознайомлення потенційного учасника ринку з методами ціноутворення і правилами конкретної біржі;
- 2) пошук брокера, що відповідає вимогам клієнта – учасника ф'ючерсного ринку;

3) відкриття клієнтом депозитного рахунку в брокерській фірмі, внесення на нього забезпечення;

4) клієнт віддає наказ брокеру про проведення ф'ючерсної операції (покупки чи продажу, кількість контрактів, їхній тип, ін.);

5) пошук брокером контрагента з протилежною позицією;

6) документальна фіксація факту укладання угоди між двома сторонами у розрахунковому бланку біржі (кількість, тип, ціна контрактів);

7) після реєстрації розрахункового бланка позиція клієнта вважається відкритою, з цього моменту він має справу з кліринговою палатою;

8) по закінченні торгового дня клірингова палата проводить взаєморозрахунки (кліринг) по усіх відкритих позиціях, тобто всі позиції умовно закриваються на основі розрахункової (котирувальної) ціни.

У залежності від правил біржі розрахунковою вважається ціна або зафіксована в останньому контракті торгового дня, або середнє значення декількох останніх контрактів перед закриттям торгівлі. У випадку підвищення ціни протягом дня покупець виграє, а продавець – програє, і навпаки, при зниженні ціни виграє продавець контракту, а покупець – програє.

Відносини між учасниками ф'ючерсних контрактів наведено на рис. 1.22.

Рис. 1.22. Схема відносин сторін при укладанні ф'ючерсного контракту

Кожен учасник ф'ючерсної торгівлі має два варіанти виходу з ринку.

Перший варіант: закриття позиції за допомогою укладання офсетної угоди, тобто клієнт із довгою позицією віддає наказ брокеру про продаж відповідної кількості ф'ючерсів, а клієнт із короткою позицією – наказ про купівлю ф'ючерсних контрактів. Після проведення розрахунків клієнту повертаються гарантійні внески, а депозитний рахунок закривається.

Другий варіант: постачання або прийняття поставлених активів, що є предметом ф'ючерсного контракту. Клієнт зобов'язаний сповістити клірингову палату про рішення прийняти (поставити) реальні активи. Протягом визначеного часу клієнт поставляє іншому клієнту чи кліринговій палаті визначену кількість базисних активів і

одержує плату за обговореною ціною. На цьому процес постачання завершується, а рахунки клієнтів закриваються.

ФОРВАРД	ПОКАЗНИК	ФЬЮЧЕРС
Позабіржова	торгівля	Біржова
За бажанням клієнта	Сума контракту	Стандартний
Будь-які	Строки дії	Фіксований
Існує	Можливість дострокового розриву	Не існує
Не являється доступним	Доступність	Загальнодоступний
Кредитні лінії	Додаткові умови	Гарантійні депозити
На дату закінчення строку контракту	Розрахунки	Щоденно
Комісійних немає	Витрати	Біржові, брокерські, комісійні збори
До 12-00	Час активних торгів	До 14-30
Європейська	Система купування	Американська
Низька або відсутня	Ліквідність	Висока
Існує	Ризик зриву поставки	Не існує

Рис. 1.23. Порівняння форвардних та ф'ючерсних контрактів

Хоча незначна кількість ф'ючерсів завершується реальним постачанням активів, факт фізичного постачання важливий для визначення співвідношення між спотовими

і ф'ючерсними цінами. Ф'ючерсний ринок виконує функції хеджування і спекулювання. Хеджування має суттєве значення для компаній, які здійснюють великі обороти грошових і товарних ресурсів, оскільки для них важлива стабільність і впевненість (можна зафіксувати прийнятну ціну на майбутнє, застрахуватися від перепадів цін). Учасники спекуляції на ф'ючерсному ринку прагнуть витягти максимальний прибуток з різниці цін, що коливаються.

Ф'ючерсна торгівля ведеться в Україні на фондових біржах. Її інструментами є: валютні ф'ючерси (контракти на долар США, індекс курсу долара), фінансові ф'ючерси (контракти на відсоткову ставку державних короткострокових зобов'язань, кредитну ставку, ставку рефінансування).

Порівняння форвардних і ф'ючерсних контрактів наведено на рис. 1.23.

Опціон – угода, що надає покупцю право, але не зобов'язання, на купівлю (продаж) базисних активів за фіксованою ціною протягом визначеного періоду часу в майбутньому або у визначений момент у майбутньому в обмін на опціонну премію. Предметами опціонів є: валюта, акції, індекси, цінні папери, кредити, ф'ючерсні контракти, ін. Опціони бувають двох типів:

1) на покупку базисних активів (колл) – договір, що засвідчує право протягом зазначеного терміну купити визначену кількість активів за обговореною ціною у особи, яка виписала опціон, але без зобов'язання зробити це. Такий договір захищає покупця від підвищення цін;

2) на продаж базисних активів (пут) – договір, що засвідчує право протягом зазначеного терміну продати визначену кількість активів за обговореною ціною особі, що виписала опціон. Цей договір захищає від зниження цін на активи.

Опціон засвідчує не право власності або відносини щодо позики, а лише право на купівлю-продаж титулу власності чи боргового зобов'язання. Характерною рисою опціону (з англ. «option» – вибір) є можливість вибору: покупець може скористатися правом здійснення чи не здійснення угоди, а продавець не має права відмовитися від угоди, навіть при не вигідних для нього умовах. Платою за неможливість відмовлення від угоди є опціонна премія, яку одержує продавець. Продажна ціна опціону, що фіксується в контракті, складається на основі попиту та пропозиції на ринку.

Визначальним у ціноутворенні на опціон є тип опціону і його предмет. Розрізняють: **внутрішню вартість опціону** – доход власника опціону, який він одержав би у випадку негайної реалізації контракту. Визначається як різниця між поточною і виконавчою цінами базисного активу; **зовнішню вартість опціону** – обумовлену як різницю між премією і внутрішньою вартістю опціону, розмір якої залежить від терміновості контракту, стійкості курсу базисного активу і динаміки відсоткових ставок. Опціони обмежують ризик для власників, але не обмежують потенційного прибутку. Опціон-пут буде реалізований власником, якщо ціна-спот базисних активів буде нижче за ціну виконання опціону. Різниця між ціною виконання і його касовою вартістю (ціна на спотовому ринку) за мінусом опціонної премії, виплаченої в момент придбання оп-

ціону, складає прибуток власника опціону. Якщо касова ціна вище ціни виконання опціону і власник не скористається правом продажу, то його збитки будуть дорівнювати величині опціонної премії, яка не повертається. Таким чином, ризик власника опціону обмежується розміром опціонної премії, яку він утрачає, не скориставшись опціоном.

Власник опціону-колл скористається правом придбання активу лише в тому випадку, якщо касова ціна (ціна на спотовому ринку) буде вище за ціну виконання опціону. Розмір прибутку визначиться як різниця між касовою ціною і ціною виконання опціону. Якщо власник опціону-колл не скористається своїм правом, то сплачена опціонна премія складатиме прямі втрати. У разі, коли операції з опціонами проводяться з метою страхування ризику зміни цін на активи, по яких учасник має балансову позицію, то такий опціон називають покритим, а позицію – застрахованою. Якщо опціони використовують у спекулятивних цілях (одержання прибутку від різниці в цінах) за відсутності відповідної балансової позиції, то опціон називають непокритим.

Покупець опціону (пут, колл) відкриває довгу позицію, а продавець (емітент) – коротку. Відкрита позиція: на ринку наявного товару – володіння активом (довга позиція) чи зобов'язання на його постачання на майбутню дату (коротка позиція); на ф'ючерсному ринку – купівля ф'ючерсного контракту (довга позиція) чи його продаж (коротка позиція).

Для продавця опціону максимальний прибуток визначається розміром опціонної премії у випадку, якщо власник не скористається опціоном. Якщо різниця між ціною виконання і касовою ціною перевищить розмір опціонної премії, продавець понесе збитки. Опціон є зручним, гнучким фінансовим інструментом страхування ризиків, але дорогим. Зазвичай опціонна премія складає 3–5% від суми контракту.

Таким чином, основними перевагами опціонів є: можливість вибору при ухваленні рішення про виконання опціону; прибуток власника опціону не обмежений; ризик власника опціону обмежується опціонною премією; можливість віднесення вартості опціону на витрати виробництва власника; доступність – працюють на біржовому і позабіржовому ринках; розмаїтість типів і форм опціонів. До недоліків опціонів, у порівнянні з іншими деривативами, можна віднести: високу вартість; необхідність виплати опціонної премії до виконання контракту, тобто в момент його укладення; біржові опціони мають стандартні суми, терміни виконання і фінансові інструменти.

Наведемо приклад.

Власник акції компанії А, здобуваючи опціон-пут (на продаж) за фіксованою ціною, одержує гарантію реалізації свого цінного паперу і застрахований від різкого падіння її ринкової вартості. Інвестор, зацікавлений у покупці акції компанії А, але не маючи можливості негайного придбання пакета, може придбати опціон-колл (на покупку) акцій компанії А, застрахувавши тим самим себе від різкого підвищення вартості необхідних акцій.

Своп-контракти – угода між двома учасниками про обмін відсотковими платежами на визначену суму протягом певного періоду часу або обмін однієї валюти на іншу

за умови, що через якийсь час буде проведена зворотна операція. Розрізняють два види своп-контрактів (з англ. «swap» – обмін): валютний своп і своп відсоткових ставок. На міжнародних фінансових ринках ці види використовуються з 80-х років. Своп-контракти мають позабіржовий характер, укладаються індивідуально, дозволяють обом учасникам досягти поставленої мети (хеджування ризику або зниження витрат із залучення коштів). Вони оформляються як юридичний договір, котрим закріплюються права власності кожного учасника у випадку невдачі, тобто дострокового виходу з операції однієї зі сторін, відмовлення від виконання зобов'язань, ін. Контракти «своп» укладаються тоді, коли потенційні учасники мають намір скористатися тими можливостями протилежної сторони, яких самі не мають. Від своп-контрактів вииграють обоє учасників, що дозволяє значно знизити їхню вартість. Вартість своп-контрактів незначна – 1% від суми угоди. Свопи можуть використовуватися:

по нових операціях, тобто паралельно з балансовою операцією, по якій виникає ризик (одержання кредиту, конвертація валюти, ін.). При цьому сторони обмінюються реальними сумами;

по існуючих, укладених раніше операціях і проведених операціях. При цьому сторони обмінюються лише платежами (відсотковими ставками, курсовими різницями).

Переваги своп-контрактів: взаємна вигідність контракту; низька вартість; відсутність комісійних (у випадку домовленості); неможливість укладання на будь-який термін і на будь-який актив; доступність (ринок досить розвинутий); можливість достроково вийти з операції (або через зворотний своп, або сплативши визначену суму у вигляді неустойки, якщо такий варіант передбачений у контракті); можливість внесення окремих змін в умови протягом терміну контракту; низький фінансовий ризик, оскільки контракт укладається на умовні суми, і у випадку розриву збитки обмежуються відсотковими платежами чи курсовими різницями, а не основною сумою боргу.

Недоліки своп-контрактів: наявність кредитного ризику, що міняється протягом усього терміну контракту; необхідність гарантій третьої сторони (для зниження ризику); робота з посередниками через клірингову палату, що підвищує вартість контракту (брокерські і комісійні платежі).

Операції «репо» – угоди про зворотний викуп цінних паперів. Договором передбачаються два протилежних зобов'язання для його учасників – зобов'язання продажу і зобов'язання покупки. Пряма операція «репо» передбачає, що одна зі сторін продає іншій стороні пакет цінних паперів із зобов'язанням купити його назад за заздалегідь обговореною ціною. Зворотна купівля здійснюється за ціною, що перевищує первісну ціну. Різниця між цінами, що відбиває прибутковість операції і обумовлена у річних відсотках, називається ставкою «репо».

Мета прямої операції «репо» – залучити необхідні фінансові ресурси. Зворотна операція «репо» передбачає купівлю пакету цінних паперів з зобов'язанням продати

його назад. Метою зворотної операції «репо» є вигідне розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів. Економічний зміст операції «репо» – вирішення питання тимчасової нестачі фінансових ресурсів за допомогою короткострокового кредитування під цінні папери з обов'язковою сплатою відсотків.

Від операції кредитування операції «репо» відрізняються необхідністю укладення двох договорів купівлі-продажу з переходом права відповідальності на придбані цінні папери. Предметом операцій «репо» є корпоративні папери, частіше державні цінні папери, а термін – від одного дня до декількох місяців. На практиці застосовується три види угод «репо» (ознака – строк операції): нічні (на один день), відкриті (строк операції не встановлюється), термінові (більш, ніж на один день, але з фіксованим строком). Для підвищення надійності частіше використовуються тристоронні договори «репо».

Між продавцем цінних паперів (позичальником) і покупцем (кредитором) з'являється посередник (частіше банк), що веде рахунки основних учасників. Для цього укладається договір про співробітництво, наприклад, з фінансовою компанією, що проводить котирування широкого кола емітентів. Визначається коло емітентів, чії акції в даний момент користуються найбільшим попитом, і під ці акції здійснюється кредитування позичальників банком. При цьому компанія гарантує банку купівлю в нього цих акцій за сформованою на момент купівлі ринковою ціною, і гарантує обов'язкову операцію після закінчення терміну, обговореного в договорі, тобто проводиться операція «репо».

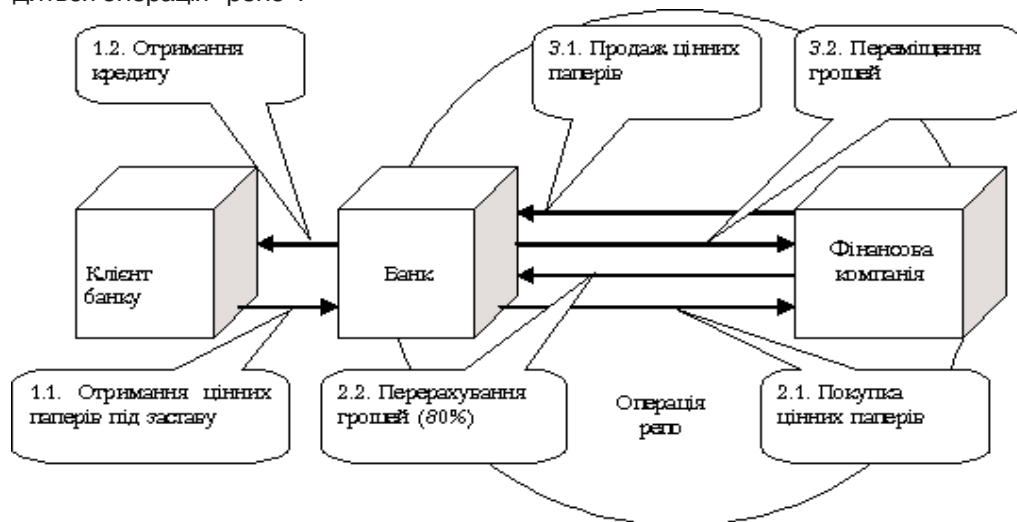

Рис. 1.24. Схема операції «репо»

Схема операції «репо» (рис. 1.24) демонструє переваги операції для банку і фінансової компанії: банку немає необхідності відволікати на тривалий термін власні ресурси, тому що кредитні ресурси будуть погашені викупом від продажу цінних паперів; фінансова компанія платить банку вартість пакета з урахуванням маржі (припустимо, 80% вартості пакета, що купується, а 20%, які залишилися, є страховкою).

На вітчизняному фондовому ринку подібні операції розвинуті слабо, в основному використовуються зворотні «репо». Однак вони мають усі шанси, щоб поступово стати ще одним сектором фінансового ринку України.

1.6. КРЕДИТНА СИСТЕМА

Банківська система

Кредит являє собою важливий фінансовий інструмент, за допомогою якого здійснюється мобілізація і перерозподіл тимчасово вільних коштів і контроль за їх правильним використанням. Кредитну систему України очолює НБУ, який використовує систему методів у кредитній сфері з метою регулювання грошового обігу. У кредитну систему України включаються так само різні комерційні банки, об'єднані в банківську систему, небанківські кредитно-фінансові установи, що повинні мати ліцензію НБУ для здійснення кредитування.

До небанківських кредитно-фінансових установ відносяться лізингові, факторингові, фінансові, трастові, інвестиційні компанії, клірингові центри, ломбарди, кредитні союзи, ін. (рис. 1.25).

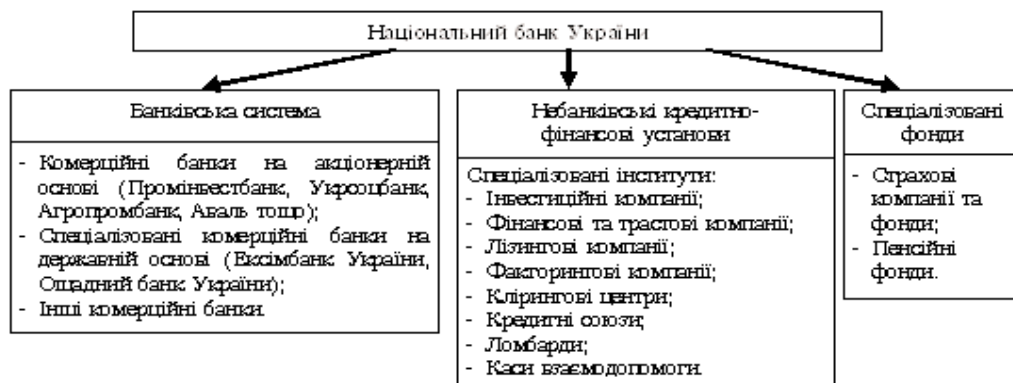

Рис. 1.25. Кредитна система України

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність», залучення і розміщення кредитів, крім банків, іншим особам забороняється, за винятком окремих випадків. Однією з основних функцій НБУ є надання кредитів комерційним банкам, які, у свою чергу, на договірних засадах здійснюють кредитування підприємств і організацій. Комерційні банки здійснюють кредитні операції в межах кредитних ре-

курсів, які утворюють у процесі своєї діяльності. У разі потреби банки можуть на договірних засадах одержувати кредит один у одного чи в НБУ, залучати кошти у формі депозитів і внесків. Банківська система існує в будь-якій державі і є складовою кредитної системи.

Банківська система виконує ряд специфічних функцій:

створення грошей і регулювання грошової маси полягає в оперативному регулюванні маси грошей, що знаходяться в обороті відповідно до зміни попиту на гроші; трансформаційна функція виявляється в змозі мобілізувати тимчасово вільні фінансові ресурси одних суб'єктів господарювання і надавати їх іншим, змінюючи при цьому величину і терміни грошових капіталів; фінансова стабілізаційна функція забезпечує стійкість грошового ринку і банківської системи.

Банківська система як поняття включає сукупність елементів, достатність елементів, що утворюють їхню визначену цілісність, взаємодію елементів. Основні ознаки банківської системи:

включає елементи, підпорядковані означеній єдності і відповідають єдиним цілям. Банківська система не є випадковою сукупністю елементів, у неї не можна включати суб'єкти, підпорядковані іншим цілям;

має специфічні властивості. Специфічність банківської системи визначається її складовими і відносинами, які складаються між ними. Сутність банківської системи звернена не тільки до сутності складових, але і до їхньої взаємодії;

здатна до взаємозамінності елементів. Банківську систему можна представити як різноманітність частин, підлеглих єдиному цілому, тобто за необхідності окремі її частини можуть замінити одна одну;

є динамічною системою. Вона доповнюється новими компонентами, удосконалюється, постійно виявляються нові зв'язки;

виступає як система «закритого типу». Незважаючи на обмін інформацією між банками, існує банківська «таємниця»;

є самоврегульованою системою. Будь-яка зміна економічної кон'юнктури, політичної ситуації здійснює зміну політики банку;

є керованою системою з боку центрального банку, який проводить незалежну грошово-кредитну політику і є підзвітним парламенту.

Банківська система являє собою підсистему економічної системи країни. Функціонуючи в рамках загальних специфічних банківських законів, вона підлегла загальним юридичним нормам суспільства.

Існує кілька типів банківських систем: централізована банківська система; ринкова банківська система; банківська система перехідного періоду. Розходження між типами банківських систем представлені на рис. 1.26.

Елементами банківської системи є банки, інші спеціальні фінансові інститути, установи, що утворюють банківську інфраструктуру.

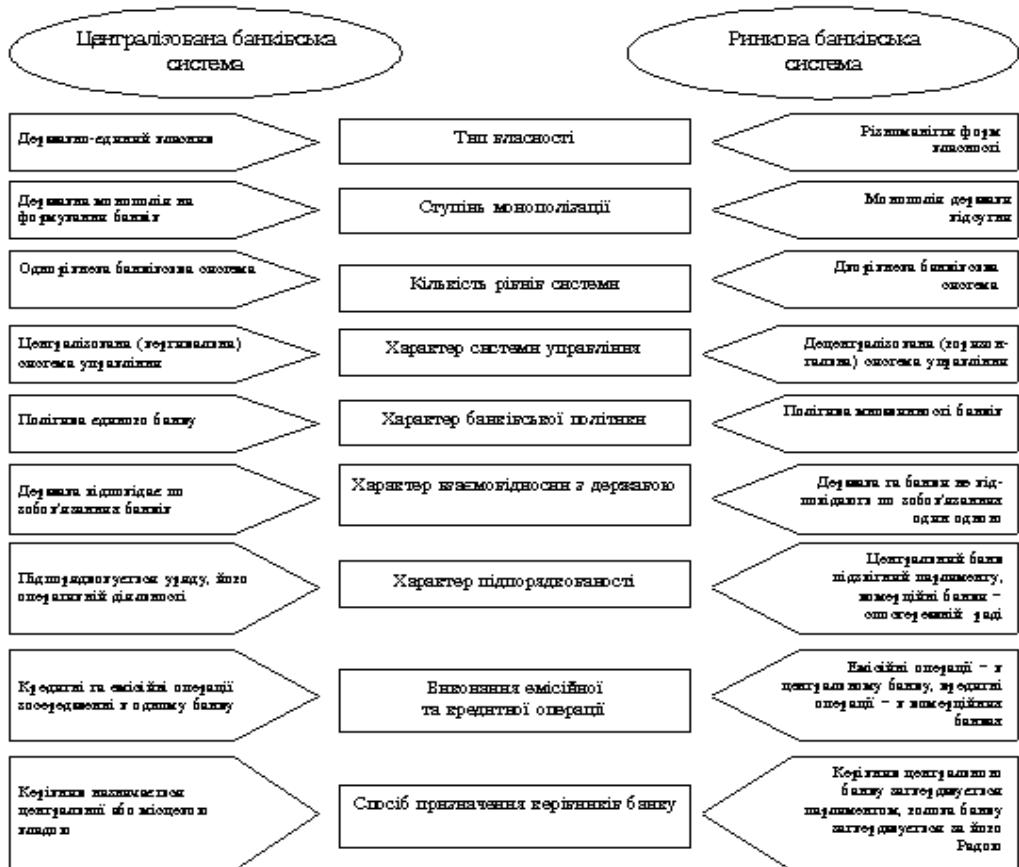

Рис. 1.26. Відмінності між банківськими системами

У залежності від критерію, банки можна класифікувати у відповідності зі схемою, представленою на рис. 1.27.

Державна форма власності характерна для центральних банків. Капітал Національного банку України належить державі. Державі належить капітал центральних банків цілком у Росії, Великобританії, Франції, Німеччині, Бельгії. В інших країнах державі належить лише частина: у Японії – 50%, у Швейцарії – 47%, в Австрії – 50%. Інша частина належить, відповідно, іншим банкам, кантонам, приватним акціонерам.

Серед комерційних банків домінує акціонерна форма власності. Десять років тому в Україні банки могли мати правову форму товариств з обмеженою відповідальністю, сьогодні єдиною припустимою є акціонерна форма. Для банків зі спільним капіталом НБУ установлюються окремі вимоги по мінімальному розміру статутного капіталу.

Якщо частина іноземного капіталу в статутному капіталі менше 50%, то мінімальний розмір статутного капіталу має бути не менше, ніж сума, еквівалентна 5 млн. Євро на день підписання установчого договору за офіційним курсом НБУ. Якщо частка іноземного капіталу в статутному капіталі перевищує 50%, то вимоги подвоюються, і розмір мінімального статутного капіталу має складати в еквіваленті не менше 10 млн. Євро.

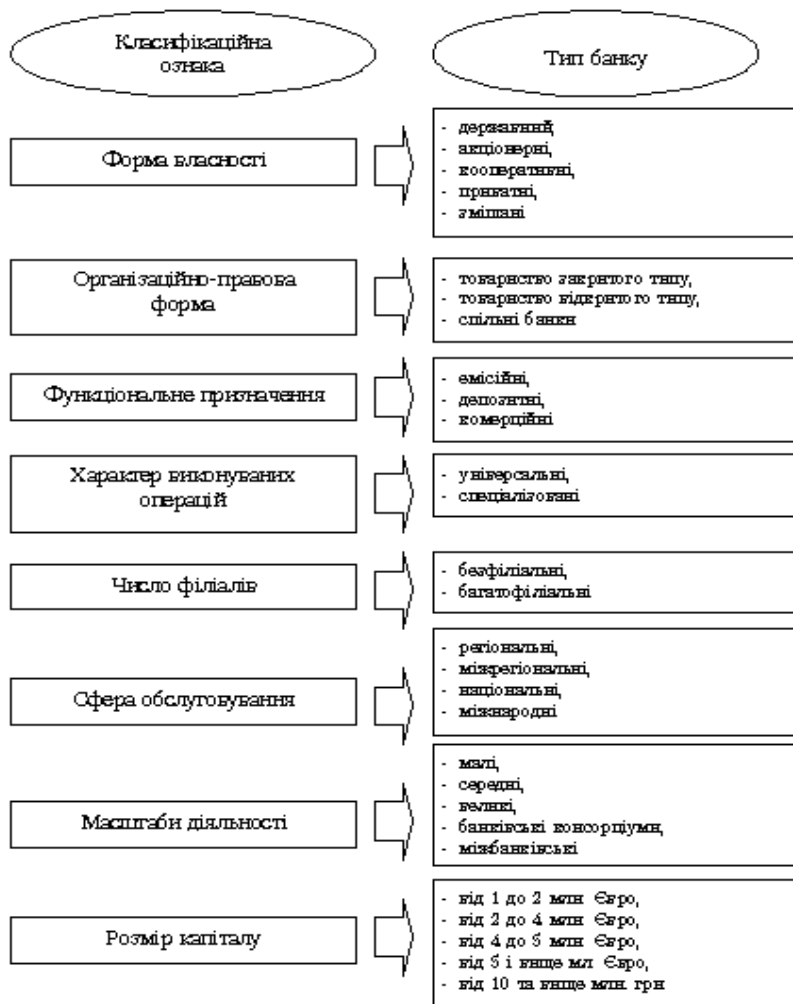

Рис. 1.27. Класифікаційне угруповання банків

Комерційні банки зайняті всіма операціями, дозволеними законодавством (крім випуску готівки в обіг). Вони складають основу другого рівня банківської системи ринкового типу. Види банків можна також класифікувати і по галузях (моно- і багатогалузеві). Для зниження банківського ризику багатогалузева спрямованість є переважнішою. У банківській системі функціонують також банки спеціального призначення (обслуговування окремих державних програм) і небанківські кредитні організації (кредитні товариства, кредитні союзи, каси взаємодопомоги, ін.).

Банківська інфраструктура включає агентства, служби життєзабезпечення банків, інформаційне, методичне, наукове, кадрове забезпечення, засоби зв'язку і комунікації. Відповідно до банківського законодавства, банк – це кредитна організація, що виконує депозитні, розрахункові і кредитні операції. Виходячи зі специфіки і сутності, банк можна визначити, як грошово-кредитний інститут, який регулює платіжний оборот у готівковій і безготівковій формах. До основних функцій банку можна віднести: акумуляцію коштів, регулювання грошового обігу, посередництво в платежах. Виходячи з цього, призначення банку і його вплив на економіку полягає в забезпеченні концентрації вільних капіталів і ресурсів, необхідних для підтримки безперервності і прискорення виробництва, в упорядкуванні і раціоналізації грошового обігу.

Центральний банк

Головною ланкою банківської системи є центральний банк держави. В Україні – Національний банк, в інших країнах – народний, державний, Федеральна резервна система (ФРС – у США), Банк Англії, Банк Японії і т.д. Центральні банки класифікуються за ступенем їхньої незалежності в рішенні питань грошовокредитної політики в залежності від: суб'єктивних чинників (неформальні контакти керівників банку й уряду) і об'єктивних чинників (ступінь участі держави в капіталі центрального банку, процедура призначення керівництва, ступінь відображення в законодавстві цілей і задач центрального банку, права держави на втручання в грошово-кредитну політику, правила прямого чи непрямого фінансування державних витрат).

Основними функціями НБУ є: забезпечення стабільності грошової одиниці України, дотримання стабільності банківської системи, підтримка цінової стабільності. До інших функцій НБУ відносяться: визначення основних напрямків грошово-кредитної політики; монопольна емісія національної грошової одиниці й організація її обороту; кредитування в останній інстанції і здійснення системи рефінансування; визначення правил проведення банківських операцій; організація грошово-кредитної і банківської статистичної інформації; визначення системи, порядку і форм платежів; банківське регулювання і контроль; ведення Реєстру банків, бірж, ліцензування; складання й аналіз платіжного балансу; здійснення валютного регулювання; накопичення і збереження золотовалютних резервів, операції з банківськими металами; організація інкасації і перевезення банкнот і монет; реалізація державної політики з питань захисту державних секретів у системі Національного банку.

Стратегії центральних банків дуже складно підвести під традиційні концепції грошово-кредитної політики (монетаризм і теорія державного регулювання). У практиці впливу на економіку країни частіше використовуються компромісні підходи. Основними принципами визначення стратегії центральних банків є або орієнтація на регулювання темпу росту грошової маси, або на регулювання валютного курсу національної грошової одиниці стосовно стабільної іноземної валюти. Вибір стратегії залежить від орієнтації економіки. У розвинутих країнах з могутнім внутрішнім ринком банки орієнтуються на регулювання темпів росту грошової маси в межах визначеного індексу (Федеральна резервна система США, Банк Англії, Німецький федеральний банк).

Центральні банки традиційно мають у своєму розпорядженні певні методи впливу на економіку:

дисконтна (облікова) і застава політика шляхом зміни ситуації на грошовому ринку і ринку капіталів за допомогою зміни умов рефінансування. Банки за необхідності можуть одержувати кредити центрального банку шляхом переобліку векселів чи під заставу цінних паперів. Рефінансування визначається такими параметрами: якість прийнятих до переобліку векселів, контингент переобліку, дисконтна ставка центрального банку. Зниження дисконтної ставки – сигнал до орієнтації на експансивну політику центрального банку, оскільки зниження вартості кредитів призводить до потенційного збільшення їхнього обсягу на ринку. У свою чергу, підвищення облікової і ломбардної ставок – сигнал проведення контрактивної грошово-кредитної політики шляхом зростання вартості кредитів і скорочення їхнього обсягу. Але збільшення ставки не принесе бажаних результатів, якщо на грошовому ринку спостерігаються знижувальні тенденції. При цьому на грошовий ринок необхідно впливати шляхом підвищення ставок мінімальних резервів банків, що скоротить кредитний потенціал ринку. До початку 90-х років механізм фінансування практично не використовувався на вітчизняному кредитному ринку;

політика мінімальних обов'язкових резервів – вимога до комерційних банків щодо розміщення в центральному банку визначених резервів. Ця вимога з'явилася як страхівка ліквідності кредитних інститутів і як гарантія по внесках клієнтів. Конкретні форми цього інструмента розрізняються в залежності від національних традицій. Розміри ставок по мінімальних резервах: Японія – 0,125 – 2,5%, Англія – 0,1 – 0,45%, Іспанія – 17%, Італія, Австрія – 25%, в Україні – 11–15% у 1998 р., 16–17% у 2003 році. У Німецькому федеральному банку мінімальні резерви – безвідсоткові, за що комерційним банкам надаються пільги у вигляді безоплатного здійснення безготівкового обороту через центральний банк. В Україні ставки протягом 90-х років змінювалися багато разів, а ФРС США відмовилася від механізму зміни ставок мінімальних резервів. Використання політики мінімальних резервів вимагає постійної адаптації банківської діяльності до економічних умов, що змінюються;

операції на відкритому ринку – операції з купівлі чи продажу найбільш ліквідних цінних паперів (казначейські векселі, безвідсоткові казначейські зобов'язання, облигації державної позики, першокласні короткострокові цінні папери, ін.) центральним банком за свій рахунок на відкритому ринку. Такі операції водночас є ринковим інструментом регулювання економіки. Операції на первинному ринку з державними цінними паперами здійснюються в строго визначених рамках. Так, для політики відкритого ринку Банку Англії характерно: у рамках довгострокової політики – операції з облигаціями державної позики, у рамках короткострокової політики – операції з казначейськими векселями. Політика відкритого ринку здійснюється через дисконтні дома шляхом встановлення для них твердих ставок з купівлі-продажу цінних паперів. У такий спосіб на грошовому ринку створюється дефіцит, що сприяє успішному проведенню облікової політики. Для багатьох країн традиційними є операції з державними цінними паперами на вторинному ринку (Німеччина, Франція, Італія тощо). Для поживлення економіки центральний банк збільшує попит на цінні папери одним з методів: 1) фіксує курс, для досягнення якого скуповує необхідний обсяг запропонованого обсягу цінних паперів, 2) купує визначену кількість цінних паперів за певним курсом пропозиції. Якщо необхідно скоротити резерви банківського сектора, тобто зменшити пропозицію коштів на ринку, то центральний банк проводить контрактивну політику на ринку пропозиції: 1) центральний банк повідомляє курс, при досягненні якого пропонує певну кількість цінних паперів, 2) пропонує визначену кількість цінних паперів додатково. Ця політика призводить до зростання доходів від державних цінних паперів і втрати банками своїх резервів;

депозитна політика – регулює рух потоків коштів між комерційними банками і центральним банком. Вона здійснюється у двох видах. Експансивна депозитна політика – кошти державного сектора економіки, які розміщені в центральному банку, скорочуються, а кредитні резерви комерційних банків, тобто другого рівня банківської системи, зростають. За умови урівноваженого ринку це призводить до зниження відсоткових ставок і росту інфляції. Контрактивна депозитна політика здійснюється з метою скорочення банківських резервів, скорочення кредитного потенціалу, росту відсоткових ставок, зниження інфляції;

валютна політика зазвичай має дві форми: дисконтну і девізну. Дисконтна валютна політика проводиться з метою зміни умов рефінансування комерційних банків, регулювання валютного курсу і платіжного балансу. Девізна політика означає вплив на зміну курсу національної грошової одиниці шляхом покупки чи продажу іноземної валюти (девізів), тобто шляхом «валютної інтервенції». З метою підвищення курсу національної валюти центральний банк здобуває її за рахунок золотовалютних резервів чи шляхом угоди «своп». Продаж великих партій національної валюти має наслідком зниження її курсу. При проведенні операцій на строковому валютному ринку можна стимулювати товарний експорт (демпінгова політика) чи підтримувати курс національної валюти стосовно іноземної валюти.

Діяльність комерційних банків

Комерційні банки складають основну ланку банківської системи будь-якої країни. Основна мета діяльності комерційних банків – одержання максимального прибутку. Банк – це кредитна організація, що має право залучати кошти фізичних і юридичних осіб, розміщати їх від свого імені і за свій рахунок на умовах зворотності, платності, терміновості і здійснювати розрахункові операції за дорученням клієнтів.

Основні функції комерційних банків: акумуляція (залучення) коштів у депозити; інвестиційна функція – розміщення притягнутих і власних коштів; розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Операції комерційних банків являють собою конкретний прояв банківських функцій на практиці: залучення коштів юридичних і фізичних осіб у вклади до запитання і на певний строк (строкові); надання кредитів від свого імені за рахунок власних і притягнутих коштів, відкриття і ведення рахунків клієнтів; здійснення розрахунків за дорученням клієнтів і банків-кореспондентів; інкасація коштів, платіжних і розрахункових коштів, касове обслуговування клієнтів; управління коштами за договором з власником чи розпорядником; купівля і продаж іноземної валюти за дорученням клієнтів; здійснення операцій з дорогоцінними металами; видача банківських гарантій; видача поручительств за третіх осіб; придбання права вимоги по виконанню зобов'язань від третіх осіб; надання консультаційних, інформаційних послуг; надання клієнтам в оренду спеціальних приміщень для збереження документів і цінностей; проведення лізингових операцій, ін. Всі операції комерційного банку можна розділити на три групи, представлені на рис. 1.28.

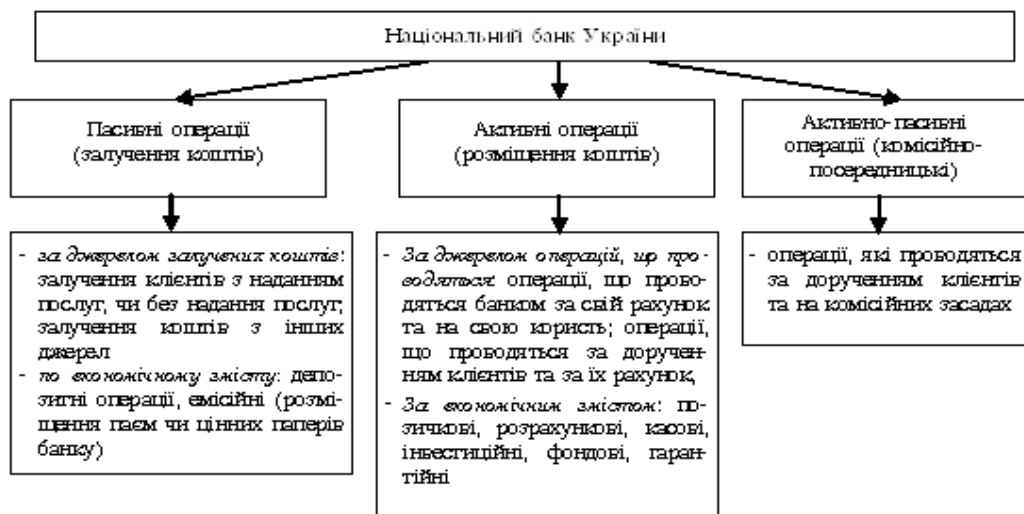

Рис. 1.28. Структура основних операцій комерційного банку

До пасивних операцій банку відносять залучення коштів на розрахункові і поточні рахунки юридичних і фізичних осіб, відкриття строкових рахунків громадян, підприємств, організацій, випуск цінних паперів, використання позик, отриманих від інших банків.

Ресурси банку складаються з позикових коштів і власного капіталу. Власний капітал – це кошти, що належать безпосередньо банку, на відміну від позикових, котрі притягнуті на певний час. Відмінною рисою капіталу банку є його структура – він лише на 10% складається з власного капіталу (на підприємствах 50–60%). Власний капітал банку виконує низку важливих функцій:

захисна функція – забезпечення платоспроможності банку й інтересів вкладників, оскільки більш 80% активів банку фінансується вкладниками;

оперативна функція – фінансове забезпечення початку діяльності банку;

регулююча функція – пов'язана з особливою зацікавленістю суспільства в успішному функціонуванні банків, можливістю контролювати з боку держави окремі фінансові операції. Власний капітал банку представляє величину, яка постійно змінюється, являється основою нарощування обсягів активних операцій.

НБУ встановлює нормативи співвідношень власного і притягнутого капіталів банку. Притягнуті кошти представлені в основному депозитами (до запитання, строкові, ощадні вклади, внески в цінні папери), а також позиками від кредитних установ і ресурсами від продажу на грошовому ринку власних боргових зобов'язань банку.

Активні операції – це операції, за допомогою яких банки розміщують наявні в їхньому розпорядженні ресурси для одержання прибутку і підтримки власної ліквідності. До активних операцій відносяться короткострокове і довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної, наукової діяльності; надання споживчих позичок населенню; придбання цінних паперів; лізинг, факторинг; інноваційне фінансування і кредитування; пайова участь коштами банку в господарській діяльності підприємств; міжбанківські позички.

Позичкові операції – операції з надання коштів позичальнику на умовах строковості, зворотності, платності. Якщо вони пов'язані з покупкою векселів, то називаються позичково-обліковими. Позичкові операції дуже різноманітні, їх можна розділити на групи за наступними ознаками; способом забезпечення; строками кредитування; характером кругообігу коштів; об'єктами кредитування; рахунком, який відкривається; порядком видачі коштів; методом погашення позички; порядком нарахування і погашення відсотків; ступенем ризику; видом оформлюваних документів, ін.

Розрахункові операції – операції із зарахування і списання коштів з рахунків клієнтів, у тому числі для оплати їхніх зобов'язань перед контрагентами. Касові операції – операції з прийому і видачі готівкових коштів. Інвестиційні операції – операції з інвестування банком своїх коштів у цінні папери з метою спільної комерційної діяльності. Фондові операції – операції з цінними паперами (крім інвестиційних), наприклад, з векселями, акціями, іншими деривативами. Гарантійні операції – операції з видачі

банком гарантії, поручительства сплати боргу клієнта третій особі при настанні визначених умов. Доход по останніх отримується у вигляді комісійних.

Активно-пасивні операції – комісійні, посередницькі операції, які виконуються банками за дорученням клієнтів за визначену плату (комісію). До них відносяться: операції з інкасування дебіторської заборгованості; переказні операції; торгово-комісійні (купівля, продаж за дорученням клієнтів цінних паперів, дорогоцінних металів, лізингові, факторингові) операції; довірчі (трастові) операції; операції з надання клієнтам юридичних, консультаційних послуг.

Операції банків можна класифікувати і за іншими критеріями: ліквідні і неліквідні; операції в національній валюті, в іноземній валюті; регулярні й іррегулярні; балансові і забалансові. Забалансові операції не відображаються в офіційно опублікованих банківських балансах і надаються під ризикою. Вони можуть проводитися з метою залучення коштів чи з метою їхнього розміщення. Відмінною їхньою рисою є зобов'язання банку зробити операції при настанні заздалегідь визначених умов. Метою проведення забалансових операцій є: страхування і перестраховування ризиків між учасниками, розширення доступу до кредитних ресурсів і зниження собівартості запозичень, підвищення прибутковості активів і одержання додаткового прибутку, збереження необхідного співвідношення між капіталом і активами при збільшенні обсягу операцій, управління активами і пасивами, проведення спекулятивних операцій.

З метою захисту інтересів вкладників і кредиторів, забезпечення фінансової надійності банків і інших фінансово-кредитних установ НБУ встановлює для них обов'язкові економічні нормативи:

мінімальний розмір статутного капіталу банку. Гривневий еквівалент 1 млн. Євро, на 01.01.2002 р. – 2 млн. Євро, на 01.01.2006 р. – 4 млн. Євро, на 01.01.2008 р. – 5 млн. Євро. Якщо в статутному капіталі більш 50% іноземного капіталу, то вимоги до його мінімального розміру збільшуються – 10 млн. Євро на момент підписання установчого договору;

норматив достатності власного капіталу – визначається відношенням капіталу до всіх активів банку (з урахуванням ризику), має бути не менш 4%;

показник ліквідності банку – визначається відношенням активів до зобов'язань банку з урахуванням строку їхнього погашення і можливості реалізації активів (строкова ліквідність – більше 20%, загальна ліквідність – більше 100%);

максимальний розмір ризику на одного позичальника – визначається у відсотковому відношенні до загальної суми власних коштів банку. При визначенні нормативу ризику враховуються вся сума вкладень і кредитів, а також видані поручительства і гарантії. Нормативне значення цього нормативу не повинне перевищувати 25%;

максимальний розмір залучених коштів фізичних осіб не має перевищувати величину власних коштів банку;

максимальний розмір кредитів, гарантій, поручительств, наданих акціонерам чи інсайдерам: кредит акціонеру без відповідного забезпечення – не більше 50% його

внеску в статутний фонд банку. При наданні великого кредиту (більше 10% власного капіталу) необхідно повідомити НБУ. Максимальний кредит одному інсайдеру не має перевищувати 5% капіталу банку, максимальний сукупний розмір кредитів інсайдерам – 40% капіталу банку. Загальний розмір кредитів, наданих позичальникам з врахуванням 100% забалансових зобов'язань банку, не має перевищувати 8-кратного розміру капіталу банку;

максимальний розмір наданих міжбанківських кредитів не має перевищувати 300% капіталу банку;

максимальний розмір бланкових кредитів (без матеріального забезпечення) з урахуванням гарантій і поручительств обмежується обсягом власного капіталу банку;

розмір валютного, відсоткового й інших ризиків – визначається лімітом відкритої валютної позиції. Норматив валютної позиції дорівнює відношенню загальної валютної відкритої позиції до капіталу банку, не має перевищувати 35%. Норматив довгої (короткої) відкритої валютної позиції по вільно конвертованих валютах – не більше 5%, по неконвертованій валюті в гривневому еквіваленті – не більше 3%;

норматив платоспроможності – визначається граничним значенням відношення власних коштів банку до його активів з урахуванням ризиків;

норми обов'язкових резервів, розташовуваних у НБУ, змінюються в залежності від здійснюваної грошово-кредитної політики. Останнє значення цієї норми на кінець 2003 р. – 17% суми притягнутих коштів банку;

мінімальний розмір резервного і страхового фондів, створених під високо ризикові активні операції, визначається обсягом і якістю кредитного портфеля банку.

Сучасний рівень розвитку виробничих сил вимагає від банків надання усе більш широкого кола послуг клієнтам, тобто їх диверсифікації. Рівень розвитку банківського сектора багатьох країн досить високий (80% населення Франції, Німеччини, Англії мають рахунки в банках, а 95% – мають їх або в банках, або в страхових товариствах, інших кредитно-фінансових інститутах). В Україні на кінець 2003 р. було зареєстровано більше 200 банків, загальна сума статутного капіталу яких складає майже 6 млрд. грн. З нього сума оплаченого статутного капіталу складає лише 50%. Загальна сума кредитів, наданих банківською системою України, складала на той час 9,3% до ВВП (у розвинутих країнах – 40% до ВВП). З переходом до ринкових відносин для банківської системи України залишається актуальним зміцнення і розширення сфери грошово-кредитних відносин.

Грошово-кредитне регулювання в Україні

Задачі грошово-кредитного регулювання в Україні підпорядковані цілям забезпечення фінансової стабільності, зниженню інфляції, подоланню економічної кризи. Величину і стан грошової маси оцінюють за допомогою грошових агрегатів. Для поточного виміру кількості грошей, використовуваних як засіб платежу, можна скористатися агрегатом М1. Для прогнозування ситуації в економіці України й аналізу можливих

результатів її реформування необхідно використовувати агрегат М2, оскільки вхідні в нього строкові депозити й ощадні вклади можуть істотно впливати на сукупний попит.

Реальна насиченість економіки грошовою масою в 1995–1996 рр. була дуже низькою – на рівні 6–7% від ВВП по грошовій базі, і 9,4–10,3% по грошовому агрегату М2. Швидкість обороту грошей скоротилася з 14,9 оборотів по агрегату М2 у 1995 р., до 13,1 обороту в 1996 році. Тому позики держави на внутрішньому фінансовому ринку в цей період не можна було збільшити різко, без відповідного збільшення реальної насиченості національної економіки грошовою масою.

Характерні риси грошової маси, які можна виділити за результатами аналізу монетарних індикаторів економіки України за 1996–2003 рр.: 1) реальне зростання грошових агрегатів; 2) високий рівень готівки в обсязі грошової маси (з 1994 р. по 2003 р. частка грошей у небанківському обороті збільшилася вдвічі – з 24,7% до 49,3%, а на 01.01.2003 р. – становила 43,4 %); 3) низький обсяг грошової маси стосовно ВВП – рівень монетизації (у 1997 р. – 13,6%, а на 01.01.2003 р. – 17,5%); 4) коефіцієнт кореляції між показником реального грошового агрегату М3 і зміною ВВП складає 0,65. Для порівняння – у 1990 р. у структурі грошової маси готівка складала 15%, а рівень монетизації – 80%.

В Україні грошово-кредитне регулювання проводить Національний банк України, який виконує функції резервної системи. Державне грошово-кредитне регулювання може бути ефективним лише за умови, що держава через центральний банк здатна впливати на характер і масштаби приватних інвестицій.

Основними методами грошово-кредитного регулювання в Україні є: маневрування дисконтними ставками, регулювання обсягів рефінансування, зміна розмірів обов'язкових банківських резервів, депонованих комерційними банками в НБУ. Резервні вимоги – один з старіших і найбільш часто використовуваних інструментів грошово-кредитного регулювання. Найпоширенішою формою застосування резервних вимог є визначення норми відсотку від депозитів (найчастіше строкових депозитів і депозитів до запитання).

В Україні протягом 1993–2003 рр. НБУ декілька разів змінював порядок формування комерційними банками мінімальних резервів. Відповідно до Положення «Про порядок формування банківською системою України обов'язкових резервів», комерційні банки формують обов'язкові резерви щодо залучених коштів як у національній валюті, так і в іноземній, незалежно від терміну і характеру внеску. Розмір норми обов'язкових відрахувань: 1997 р. – 11%, 1998 р. – 15%, 1999 р. – 17%, на кінець 2003 р. – 17%. Збільшення нормативу обов'язкового резервування призводить до зниження прибутковості комерційних банків, а його нестабільність не сприяє розробці довгострокових стратегій розвитку банків. Крім політики резервування, НБУ проводить грошово-кредитне регулювання за допомогою дисконтної (облікової) політики, інструментом якої є офіційна дисконтна ставка. Останню використовують для обліку короткострокових зобов'язань чи переобліку комерційних векселів. Другим інструментом у випадку надання кредитів комерційним банкам є ставка рефінансування.

Головним елементом відсоткової політики НБУ протягом 1995–2003 рр. було дотримання позитивної реальної дисконтної ставки з метою обмеження інфляції і забезпечення зацікавленості підприємств і населення зберігати гроші в банках. Величина дисконтної (облікової) ставки залежить від: поточних темпів інфляції, попиту та пропозиції кредитних ресурсів на міжбанківському ринку, ситуації на валютному і фондовому ринках. Наприкінці 90-х років минулого століття дисконтна ставка стала відігравати важливу регулюючу роль, перетворилася на базову ставку для кредитних угод. У 1995 р. НБУ зробив обов'язковим для комерційних банків вводити в кредитні угоди пункт про корегування відсоткової ставки в залежності від зміни дисконтної ставки, але у вересні 1996 р. ця вимога як обов'язкова була анульована. Значне зниження інфляції дозволило знизити дисконтну ставку НБУ з 225% до 17%. Кредитна ставка змінювалася з запізненням, через певний період. Динаміка дисконтних ставок приведена на рис. 1.29.

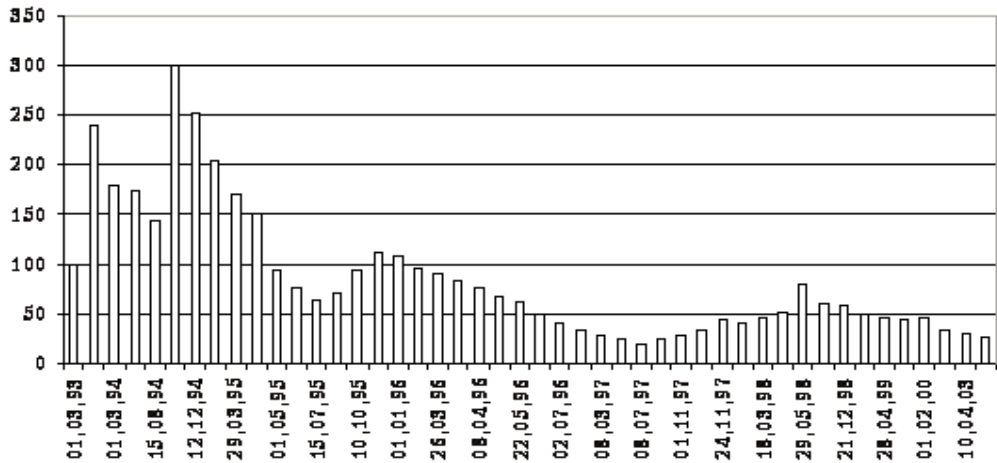

Рис. 1.29. Динаміка облікової ставки НБУ (складено за даними НБУ)

Регулювання дисконтної ставки НБУ є чинником подвійної дії, що використовується як для підвищення, так і для зниження інфляції. З одного боку, підвищення дисконтної ставки в короткостроковому періоді дозволило трохи стримати відтік спекулятивного іноземного капіталу з ринку облігацій внутрішніх державних позик. Це позитивно позначилося на виконанні державного бюджету, але лише на короткий проміжок часу. З іншого боку, це послужило основою збільшення кредитних ставок, яке підприємства-позичальники відшкодували або шляхом підвищення цін, або ставки, затримуючи виплати працівникам, ін. У випадку зниження поточних темпів інфляції знижується і дисконтна ставка, відповідно – ставка по кредитах. Високий рівень кредитних ставок комерційних банків у порівнянні з обліковою (дисконтною) ставкою НБУ обумовлений певними чинниками, а саме, високим рівнем інфляційних

очікувань, що перевищують поточний рівень інфляції, штучним стримуванням інфляційного процесу, який підтримує високий рівень відсоткових ставок, різким збільшенням в пасивах банків обсягу коротко- і середньострокових депозитів у порівнянні з притягнутими коштами клієнтів, незначною часткою кредитних операцій в активах банків, а також тим, що нижнім рівнем відсоткової ставки по кредитах є прибутковість безризикових активів – ОВДП.

Очікувана динаміка ставок по ОВДП у більшій мірі впливає на кредитні ставки, ніж нормативне зниження дисконтної ставки. Таким чином, при операціях Міністерства фінансів України щодо залучення грошей на фондовому ринку з метою фінансування дефіциту бюджету шляхом підвищення прибутковості ОВДП збільшуються ставки і на кредитному ринку.

Найбільш вигідною сферою вкладення капіталу в Україні є не виробничий сектор, де в умовах складної економічної ситуації і фінансової нестабільності дуже високий рівень ризику неповернення кредитів і непогашення відсотків за його використання, а імпорتنі операції, до того ж під високі відсотки. Загальний обсяг залишків заборгованості по кредитах, наданих банківською системою, складав 9,4% на 01.04.2003 р., у тому числі по короткострокових кредитах – 72,3%, по довгострокових кредитах – 27,7,9% (за даними НБУ).

Необхідною умовою поступового, неінфляційного збільшення грошової маси і населення у національній валюті для фінансування національної економіки є підтримування відсоткових ставок на рівні 5–9% для депозитів, 7–17% для кредитів. Скорочення розриву між рівнем облікової і кредитної ставок для забезпечення економіки кредитами по оптимальних ставках можливо лише за умови підтримування стабільних макроекономічних показників. Відсоткова політика НБУ носить індикативний характер, тому дисконтна ставка повинна відбивати інтереси вкладників і забезпечувати збереження реальної вартості депозитів. В умовах високої імовірності росту інфляції ці принципи НБУ залишаються актуальними.

Операції на відкритому ринку передбачають купівлю-продаж державних облігацій центральним банком, з одного боку, і комерційними банками, фінансовими інститутами, з іншого. У випадку купівлі НБУ перераховує відповідні суми комерційним банкам, збільшуючи залишки на їхніх резервних рахунках. У випадку продажу НБУ списує суми з цих рахунків на свою користь.

Головними покупцями на ринку ОВДП в Україні виступають комерційні банки. НБУ організує механізм обороту ОВДП, систему електронного обороту цінних паперів. Пряма участь НБУ у фінансуванні бюджетного дефіциту через операції на первинному ринку ОВДП значно знизилася роль НБУ як кредитора останньої інстанції. Це, у свою чергу, скоротило можливості комерційних банків кредитувати економіку. Однією з перешкод економічних реформ в Україні залишається незначний взаємозв'язок між кредитно-фінансовим сектором і реальним сектором економіки. Банківська система України на сьогоднішній день залишається недостатньо розвинутою, її вплив на

реальний сектор національної економіки – незначний. Незважаючи на те, що кредитно-фінансовий сектор в останні роки трансформувався в ринковому напрямку, розрив між банківською сферою і реальним сектором економіки, де структурні зміни проводяться значно повільніше, залишається суттєвим.

1.7. РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Природа боргових зобов'язань

Специфіка сучасної ринкової економіки проявляється в кредитному характері виробничого процесу і тому – широкому ходінні боргових зобов'язань. Боргове зобов'язання – належний власнику узаконений сертифікат, який свідчить про вкладення грошей чи майна з метою одержання доходу винятково за рахунок господарської діяльності інших. Між емітентом і власником боргового зобов'язання укладається контракт із зазначенням прав власника й обов'язків емітента. Необхідність появи боргового зобов'язання визначається фінансовою позицією суб'єкта ринкових відносин, тобто фінансовим станом.

Розрізняють наступні види фінансових позицій: рівноважна; надлишкова; дефіцитна. Взаємодія надлишкової і дефіцитної фінансових позицій здійснюється в рамках національної фінансової системи. Фінансові активи – сукупність боргових зобов'язань, які використовуються у господарському обороті і мають ліквідні властивості. Існують такі види боргових зобов'язань: приватних позичальників, держави, центрального емісійного банку.

Єдність фінансових активів і організаційних форм їхнього обороту утворюють фінансову систему. До функцій фінансової системи відносяться операції обміну фінансовими активами між суб'єктами з надлишковою і дефіцитною фінансовими позиціями за допомогою фінансових посередників чи фінансових інститутів. Якщо суб'єкти господарювання пов'язані між собою:

1) безпосередньо – то це пряме фінансування. Постачальник (надлишкова фінансова позиція) продає товар з відстрочкою платежу під комерційний вексель (дефіцитна фінансова позиція);

2) через фінансового посередника – дилера, брокера, консигнатора;

3) через фінансовий інститут – комерційні банки, інвестиційні, пенсійні фонди, страхові компанії, що купують первинні боргові зобов'язання, які випускаються позичальниками, і водночас випускають власні боргові зобов'язання, тобто вторинні – банківські депозити, страхові поліси, пенсійні плани, які мають бути привабливими для кредитора, а саме, доступні, надійні, зручні, ліквідні. При кредитуванні позичальника під його первинні боргові зобов'язання фінансовий інститут бере на себе ризик неплатежу.

До характеристик боргових зобов'язань відносяться: строк дії (період між датою випуску і погашення); прибутковість у вигляді відсотку на номінал у відповідності із

зазначеної в сертифікаті величиною; різниця між продажною і покупною цінами (боргове зобов'язання з дисконтом); величина дивіденду; тотожність боржника, тобто відповідальність за повернення кредиту при настанні терміну платежу.

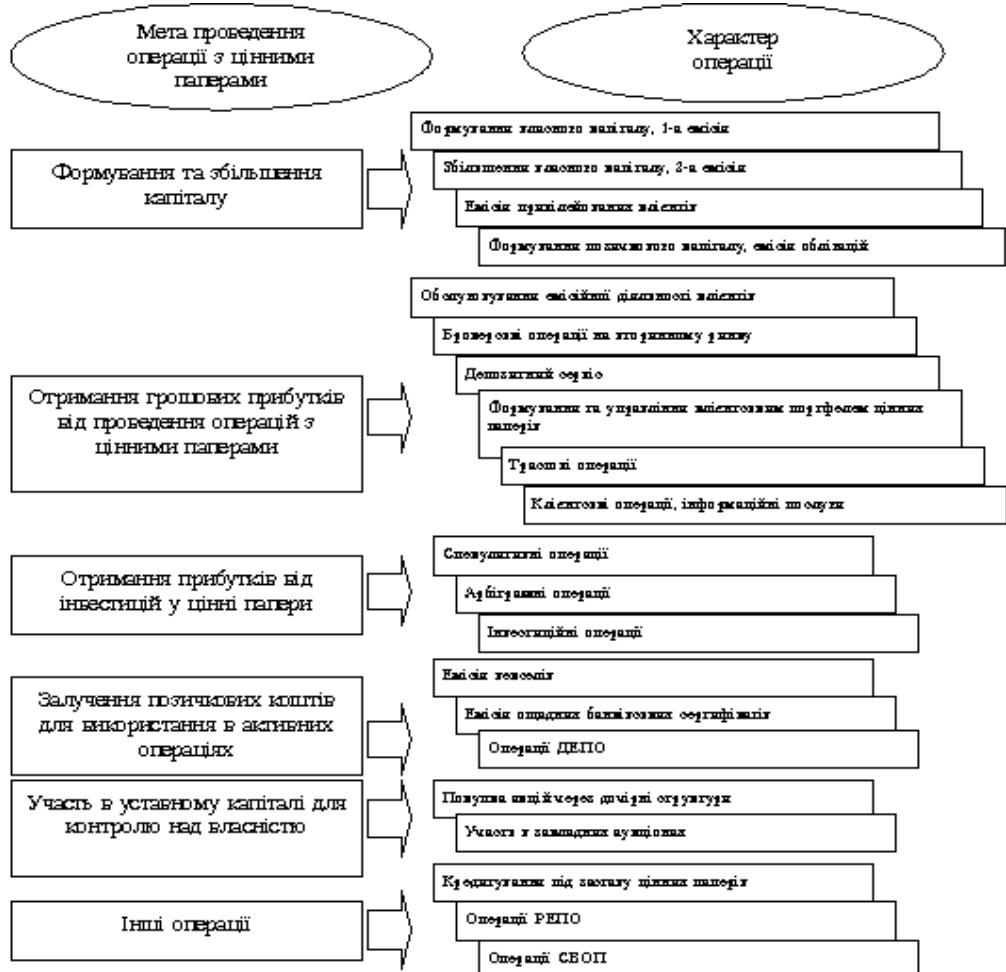

Рис. 1.30. Класифікація операцій з цінними паперами

Групами боргових зобов'язань є наступні: ті, що переуступаються (допускають трансферт боргового зобов'язання); ті, що не переуступаються. Класифікуються цінні папери за такими ознаками:

за характером одержуваного доходу – а) боргові зобов'язання емітента сплатити борг і заплатити відсотки (облігації, векселі), б) інвестиційні (право власника на частку активів емітента);

за характером емітента – а) казначейські облігації, векселі, які забезпечені коштами державного бюджету, б) муніципальні цінні папери (облігації), в) цінні папери корпорацій, фінансових інститутів у вигляді акцій, облігацій, г) цінні папери банків – депозитні сертифікати, чеки, заставні листи, коносаменти, д) цінні папери підприємців – комерційні векселі, ф'ючерсні контракти;

за строком дії і місцем функціонування – а) цінні папери грошового ринку (короткострокові – векселі, депозитні сертифікати, комерційні папери), б) цінні папери ринку капіталів терміном більше 1 року (боргові, інвестиційні, муніципальні, державні й іншого призначення), в) цінні папери комерційні, які обслуговують процес товарообігу і майнові угоди (чеки, складські, заставні свідоцтва, закладні), г) цінні папери фондові, які мають ходіння на фондових біржах;

за значимістю – а) похідні цінні папери, що засвідчують право власника на покупку чи продаж основних цінних паперів (опціони, ф'ючерси), б) основні цінні папери (акції, облігації, казначейські зобов'язання).

Цінні папери використовуються для проведення різних трансакцій чи операцій. Основні операції, класифіковані по цілям проведення, приведені на рис. 1.30.

Процеси реформування власності супроводжуються структурною перебудовою економіки й обумовлюють створення фондового ринку як основної частини ринкових відносин, що забезпечує вільний оборот коштів у формі цінних паперів. Фондовий ринок має сприяти обороту і раціональному розміщенню фінансових ресурсів, дає можливість самостійно оцінювати ефективність управління підприємством, створює умови для сумлінної конкуренції й обмеження монополізму. Створення ринку цінних паперів України вимагає врахування відомих загальносвітових принципів і стандартів функціонування фондового ринку.

Фондовий ринок

Для того щоб фондовий ринок України став ефективним механізмом обороту цінних паперів, сприяв економічному розвитку і забезпечував відповідні умови для інвестицій і надійний захист інтересів, його створення і подальше функціонування повинне будуватися на наступних принципах:

соціальна справедливість – забезпечення створення рівних можливостей і спрощення умов доступу на ринок фінансових ресурсів, недопущення монопольних проявів дискримінації суб'єктів ринку цінних паперів;

надійність захисту інвесторів – створення необхідних умов (соціально-політичних, економічних, правових) для реалізації інтересів суб'єктів фондового ринку і забезпечення захисту їхніх майнових прав;

регулювання – створення гнучкої й ефективної системи регулювання фондового ринку;

контролювання – створення надійно діючого механізму обліку і контролю, запобігання зловживанням на ринку цінних паперів;

ефективність – максимальна реалізація потенційних можливостей фондового ринку з мобілізації і розміщення фінансових ресурсів у перспективні сфери національної економіки, що буде сприяти забезпеченню її прогресу і задоволенню життєвих потреб населення;

правова упорядкованість – створення розвинутої правової інфраструктури, забезпечення діяльності фондового ринку, який чітко регламентує правила поведінки і взаємини його суб'єктів;

прозорість, відкритість – забезпечення надання інвесторам повної і доступної інформації, яка стосується умов випуску і обороту на ринку цінних паперів, гласності фінансово-господарської діяльності емітентів, усунення проявів дискримінації суб'єктів фондового ринку;

цілісність ринку – забезпечується функціонуванням єдиної біржової системи, що діє під егідою Національної фондової біржі, систем Національного депозитарію і клірингу (розрахунків) по цінних паперах. Принцип цілісності вимагає введення єдиних основних правил щодо ціноутворення на ринку цінних паперів на всій території України.

Державне регулювання фондового ринку повинне здійснюватися по наступних напрямках:

забезпечення обов'язкового обнародування всієї істотної інформації про ринок цінних паперів (умови випуску і обороту цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності, стан управління діяльністю емітентів, обсяг, характер і тенденції в торгівлі цінними паперами і т.д.);

ліцензування і регулювання діяльності фінансових посередників, у тому числі тих, котрі займаються довірчою діяльністю на фондовому ринку, нагляд за її здійсненням, встановлення економічних нормативів щодо адекватності власних фінансових ресурсів посередників обсягу і характеру операцій, що ними проводяться;

нагляд за діяльністю організованих систем торгівлі цінними паперами, встановлення в разі потреби обов'язкових для виконання правил торгівлі, контроль за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку цінних паперів;

забезпечення прав власників цінних паперів, насамперед пайових (доступ до фінансової звітності емітентів), участь в управлінні (реалізація права голосу, безперешкодне і швидке засвідчення прав власності на цінні папери і т.д.).

Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку України (ДКЦПФР) виконує як функції контролю і нагляду за дотриманням законодавства про цінні папери і застосування санкцій за його порушення, так і функції регулювання фондового ринку, тобто видання в межах, передбачених законодавством, нормативних актів, що регулюють діяльність учасників фондового ринку, у тому числі банківських установ. ДКЦПФР здійснює нагляд за розміщенням цінних паперів українських емітентів на міжнародних фондових ринках і емітентів інших держав на українському фондовому ринку. Визначені функції з регулювання діяльності учасників фондового ринку і конт-

ролю за її здійсненням можуть бути делеговані ДКЦПФР саморегульованим організаціям – учасникам фондового ринку.

Учасниками фондового ринку є:

емітенти цінних паперів – юридичні чи у випадках, передбачених законодавством, фізичні особи, які від свого імені випускають цінні папери і зобов'язуються виконувати обов'язки, що випливають з умов їхнього випуску. Цінні папери випускаються підприємствами з метою залучення фінансових ресурсів для свого розвитку. Емітентом цінних паперів можуть бути також держава в особі своїх органів і органи місцевого самоврядування, що мають право випускати цінні папери для задоволення потреб у фінансуванні витрат відповідних бюджетів і окремих проектів;

інвестори – фізичні і юридичні особи, у тому числі інституціональні інвестори (інвестиційні фонди, довірчі товариства, пенсійні фонди, страхові компанії й ін.). Вони мають вільні кошти і бажають вкласти їх у цінні папери з метою одержання від вкладення коштів доходу в вигляді відсотків чи збільшення ринкової вартості цінних паперів;

посередники – юридичні особи, діяльність яких тісно пов'язана з наданням професійних послуг на фондовому ринку емітентам та інвесторам;

держава, яка шляхом прийняття законодавчих актів і створення відповідних державних органів визначає умови правового регулювання діяльності фондового ринку з метою підтримки його ефективного функціонування і захисту його учасників.

Оборот цінних паперів має забезпечуватися системами біржової і позабіржової торгівлі цінними паперами, Національного депозитарію цінних паперів, вимог (клірингу), що будуть розвиватися, виходячи з потреб фондового ринку і з метою забезпечення своєчасної передачі цінних паперів проти платежу.

Державний контроль і безпеку грошового клірингу і виконання угод по цінних паперах забезпечує в системі Національного депозитарію кліринговий (розрахунковий) банк в особі Національного банку України та уповноважених ним банківських установ. Далі слід забезпечити швидке, безперешкодне і надійне реєстрацію переходу прав власності на цінні папери. Для цього функція реєстрації права власності на цінні папери і його перехід відділена від емітентів і здійснюється уповноваженими установами, незалежними від емітентів. Ці ж установи будуть надавати емітентам і акціонерам відомості щодо реєстру власників відповідних цінних паперів.

Надзвичайно важливою для швидкого і динамічного розвитку фондового ринку є посередницька діяльність з цінними паперами з метою одержання прибутку. Посередницька діяльність щодо випуску і обороту цінних паперів ліцензується відповідно до чинного законодавства. Посередниками на фондовому ринку можуть бути підприємства, які спеціалізуються в роботі з цінними паперами і здійснюють посередницьку діяльність з випуску і обороту цінних паперів, виконуючи операції на фондовому ринку за дорученням і за рахунок своїх клієнтів (комісійна-брокерська діяльність), за свій рахунок (комерційна-дилерська діяльність), за дорученням емітента в процесі

первісного розміщення цінних паперів і надаючи інші послуги по цінних паперах (інвестиційне консультування, управління портфелями цінних паперів, довірчі операції з цінними паперами, реєстраційні функції і т.д.). Ці підприємства зобов'язані мати власний капітал, адекватний обсягу їхніх операцій на фондовому ринку.

Фондовими посередниками також можуть бути банківські установи та інвестиційні компанії, що сполучають функції фінансового посередника на ринку цінних паперів і інституційного інвестора, тобто інвестора, для якого інвестування в цінні папери є основним джерелом доходу і невід'ємною частиною діяльності. Для здійснення своєї діяльності посередники можуть об'єднуватися в добровільні асоціації, у тому числі фондові біржі.

Біржовий ринок цінних паперів. Формуванню максимально справедливої ціни на цінні папери повинна сприяти діяльність фондових бірж, на яких за допомогою процедури лістингу як механізму біржових торгів буде визначатися єдине котирування цінних паперів, що повинне підвищувати довіру інвесторів до них.

Фондові біржі – спеціалізовані установи, що створюють умови для постійно діючої централізованої торгівлі цінними паперами шляхом поєднання попиту і пропозицій по них, надання місця і коштів як для первинного розміщення, так і для вторинного обороту цінних паперів. Біржі повинні працювати за єдиними правилами і за єдиною технологією електронного обороту цінних паперів, яку здійснює Національна біржа України. Членом фондової біржі може стати будь-який посередник на ринку цінних паперів, котрий дотримує і виконує вимоги, установлені статутом і правилами фондової біржі. Цінні папери, допущені до котирування на фондовій біржі, повинні обслуговуватися системою Національного депозитарію.

На етапі приватизації майна державних підприємств за допомогою фондових бірж може здійснюватися первинне розміщення тієї частки акцій самих великих підприємств, яка реалізується за грошові кошти, з метою визначення за допомогою котирування ринкової вартості акцій. На позабіржовому ринку цінних паперів на певних умовах для організованого продажу цінних паперів саморегульованими організаціями чи посередниками створюються торговельно-інформаційні системи. Метою їхньої діяльності є упорядкування цього ринку, підвищення його ефективності і прозорості. Ці торговельно-інформаційні системи для організації своєї діяльності можуть використовувати потужності інших діючих торговельних систем, у тому числі товарних бірж.

Фондовий ринок і приватизація. Приватизація є одним з основних джерел появи в країні цінних паперів у процесі розвитку фондового ринку. Передувати формуванню більш об'ємного ринку цінних паперів має перетворення великих і середніх державних підприємств у відкриті акціонерні товариства. Акціонерні товариства, створені в процесі приватизації, з самого початку діяльності повинні орієнтуватися на стандарти випуску акцій у нематеріалізованій формі.

Правильним є також відділення функції ведення реєстрації зміни права власності на акції відкритих акціонерних товариств і передачі її незалежним уповноваженим

особам. Реєстри акціонерів самих великих підприємств-монополістів повинні перейти до системи Національного депозитарію. На етапі первинного розміщення акцій приватизованих підприємств використання клірингово-розрахункової і депозитарної інфраструктури фондового ринку допомагає здійснити органічний перехід до вторинного обороту цих цінних паперів на фондовому ринку.

Місце національного фондового ринку на світовому ринку капіталів. Фондовий ринок України має стати складовою частиною світового ринку фінансових ресурсів, надаючи іноземним інвесторам надійний механізм для здійснення портфельних інвестицій в економіку України. Необхідною умовою для цього повинно бути налагодження мережі підприємств, що будуть спеціалізуватися в роботі з цінними паперами, фондових бірж і системи Національного депозитарію, пов'язаних з ефективною системою платежів. Національний депозитарій має ввійти в міжнародну мережу центральних депозитарних установ торговельних систем і міжнародних організацій по стандартизації для забезпечення представництва суб'єктів фондового ринку України на світовому ринку.

Система Національного депозитарію

Відповідно до Закону України «Про національну депозитарну систему й особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», систему Національного депозитарію складають: Національний депозитарій; локальні депозитарії банків; посередники на ринку цінних паперів; спеціалізовані депозитарні установи (реєстратори); регіональні центри сертифікатних чи грошових аукціонів, що безпосередньо обслуговують учасників фондового ринку. Національна депозитарна система складається з 2 рівнів: нижній рівень – зберігачі цінних паперів, що ведуть рахунки власників іменних цінних паперів (ІЦБ), і реєстратори власників ІЦБ; верхній рівень – Національний депозитарій України, локальні депозитарії, які ведуть рахунки для зберігачів і здійснюють кліринг і розрахунки по угодах з цінними паперами.

Система Національного депозитарію функціонує з метою: введення й обслуговування електронного обороту цінних паперів; нематеріалізації й припинення обігу матеріалізованих цінних паперів і подальшого обслуговування обігу цінних паперів у формі записів на рахунках у системі електронного обороту цінних паперів. Система Національного депозитарію є основою для створення ефективної, з низьким рівнем ризику, системи виконання угод з цінними паперами.

Сферою діяльності системи Національного депозитарію є:

- стандартизація обліку цінних паперів відповідно до міжнародних стандартів;
- уніфікація документообороту по операціях з цінними паперами і нумерація українських цінних паперів відповідно до міжнародних стандартів;
- відповідальне збереження усіх видів цінних паперів як у готівковій, так і в безготівковій формі;
- реальне постачання чи переміщення з рахунку цінних паперів замість одночасної сплати коштів за розпорядженням клієнтів;

акумулювання доходів по цінних паперах (дивідендів, відсоткових виплат і виплат по погашенню і т.п.), узятих на обслуговування системою і їхній розподіл по рахунках; регламентація й обслуговування механізмів позики і застави для цінних паперів, узятих на обслуговування системою;

надання послуг по виконанню обов'язків номінального власника іменних цінних паперів, прийнятих на обслуговування системою. Ці цінні папери реєструються в системі Національного депозитарію на ім'я номінальних власників;

розробка, запровадження, обслуговування і підтримка комп'ютеризованих систем безготівкових рахунків для цінних паперів і грошових виплат, пов'язаних з банківськими чи іншими системами грошового клірингу на щоденній чи іншій регулярній основі.

Фінансові обчислення на основі простих відсотків

У комерційних операціях важливе місце займає чинник часу, оскільки з ним пов'язаний принцип нерівноцінності вартості грошей у фінансових обчисленнях. На співвідношення між сьогоdnішнім внеском і його розміром у майбутньому впливає: величина внеску; строк внеску; норма прибутковості; інфляція. Неправомірно підсумовувати кошти, що відносяться до різних моментів часу. Тому для оцінки змін використовують відсоткові гроші чи відсотки.

Існують різні способи нарахування відсотків: прості відсотки – припускають постійну вихідну базу для нарахування відсотків; складні відсотки – вихідною базою для нарахування відсотків є мінлива величина. Нарахування простих відсотків здійснюється дискретно – за місяць, квартал, рік. На вихідну суму до кінця періоду нараховуються відсотки по ставці – i . Тоді до кінця першого року нарощена сума складе:

$$S = P + P \times i = P \times (1 + i). \quad (1 - 12)$$

До кінця другого року:

$$P + (P \times i) + (P \times i) = P \times (1 + 2 \times i) \quad (1 - 13)$$

і т.д.

Отже, основна формула нарощення грошей по простих відсотках:

$$S = P (1 + ni), \quad (1 - 14)$$

де S – нарощена сума грошей; P – вихідна сума кредиту, депозиту; n – строк угоди; i – відсоткова ставка, $(1 + ni)$ – множник нарощення грошей.

Доход кредиту (D) дорівнює:

$$D = S - P, \quad (1 - 15)$$

$$D = P \times (P (1 + n \times i) - P), \quad (1 - 16)$$

$$D = P \times n \times i. \quad (1 - 17)$$

Наведемо **приклад розрахунку**.

Позичка в сумі 10 тис. грн. надається під 20% річних строком на 3 роки. Відсотки прості. Чому дорівнює доход банку?

Сума повернення кредиту через три роки складе:

$$S = 10(1 + 3 \times 0,2) = 16 \text{ тис. грн.}$$

Доход кредитора (банку): $I = S - P = 16 - 10 = 6 \text{ тис. грн.}$

Якщо строк кредиту менше року (короткостроковий), то термін угоди визначається кількістю днів (частиною року):

$$n = t / T, \quad (1 - 18)$$

де t – число днів позички; T – тимчасова база (число днів у році). Тоді нарощена вартість визначається так:

$$S = P \times (1 + t / T \times i). \quad (1 - 19)$$

Можливі різні підходи до розрахунку майбутньої вартості на основі простих відсотків. Так, звичайні відсотки: у році 12 місяців по 30 днів; $T = 360$ днів.

$$S = P \times (1 + t / 360 \times i). \quad (1 - 20)$$

Точні відсотки: $T = 365$ (366) днів;

$$S = P \times (1 + t / 365 \times i). \quad (1 - 21)$$

Для практичних розрахунків частіше використовуються точні відсотки.

Нарощена сума S змінюється також у залежності від особливостей визначення t : точний метод – t визначається фактичним числом днів між датами видачі і повернення кредиту. Дата видачі і погашення – 1 день;

наближений метод – t визначається як сума кількості місяців по 30 днів кожний і днів позички. Дата видачі і погашення – 1 день.

Розрізняють наступні варіанти розрахунку відсотків по короткостроковим позичках: точні відсотки з точним числом днів позички; точні відсотки з наближеним числом днів позички; звичайні відсотки з точним числом днів позички (банківський підхід); звичайні відсотки з наближеним числом днів позички (при частковому погашенні позички).

Між точними і звичайними відсотками за інших рівних умов ($t = \text{const}$, $P = \text{const}$) існують певні співвідношення, що використовуються для визначення еквівалентних відсоткових ставок. Зрівнявши доходи (S) при різних відсотках, одержимо співвідношення:

$$P \times (1 + t / 360 \times i_{360}) = P \times (1 + t / 365 \times i_{365}); \quad (1 - 22)$$

$$i_{360} / = i_{365} / 365; i_{360} = 0,9863 \times i_{365}; \quad (1 - 23)$$

$$i_{365} = 1,01389 \times i_{360}. \quad (1 - 24)$$

Наведемо **приклад**.

40% річних при нарахуванні звичайних відсотків ($T = 360$ дн.) дає той же фінансовий результат, що і при нарахуванні точних відсотків 40,55% ($T = 365$ дн.), тобто ($40 \times 1,01389 = 40,55$).

В умовах інфляції користуються не постійними, а дискретно мінливими відсотковими ставками:

$$S = P (1 + n_1 i_1 + n_2 i_2 + n_3 i_3 + \dots + n_k i_k), \quad (1 - 25)$$

$$S = P (1 + \sum n_k i_k), \quad (1 - 26)$$

де i_k – ставка простих відсотків у певному періоді; n_k – тривалість певного періоду обчислення даної ставки; k – число періодів.

Такий порядок, що використовується в комерційними банками, дозволяє враховувати зміни в кон'юктурі ринку і частково компенсувати інфляцію. Розглянуті вище методи використовують при постійних відсоткових ставках ($i = \text{const}$ протягом n періодів). В угодах, що укладаються в умовах інфляції, використовуються значення i , які дискретно змінюються.

Реінвестування відсоткових грошей. Особливість простих відсотків полягає в тому, що ставка нараховується тільки з вихідної величини позички. В умовах ринку з метою підвищення зацікавленості клієнтів, банки використовують реінвестування, тобто після нарахування відсотків приєднують суму до вихідної величини і далі знову нараховують відсотки. Нарощена вартість дорівнює:

$$S = P (1 + n_1 i_1) + (1 + n_2 i_2) + (1 + n_3 i_3) + \dots + (1 + n_k i_k), \quad (1 - 27)$$

де n_1, n_2, n_3 – тривалість періодів нарощення грошей.

За умови $\sum n_k = N$: N – загальний термін угоди, i_1, i_2, i_3 – ставки реінвестування.

За умови $n = \text{const}$:

$$S = P (1 + n \times i)^m, \quad (1 - 28)$$

де m – число операцій реінвестування.

Наведемо **приклад**.

У кредитній угоді зазначено, що на суму 100 тис. грн. нараховуються 90% річних. Термін угоди півроку. Проводиться реінвестування відсотків, що нараховуються щомісяця.

$S = 100 (1 + 1/12 \times 0,9)^6 = 154,3$ тис. грн.

Якби реінвестування не було, то $S = 100 (1 + 0,5 \times 0,9) = 145,0$ тис. грн.

$\Delta S = 9,3$ тис. грн.

Фінансові обчислення на основі складних відсотків

У фінансовій практиці широко використовується й інший механізм нарощення грошей – «відсоток на відсоток», тобто капіталізація відсотку. При цьому нараховані відсотки приєднуються до вихідної суми (за плином часу база нарахування відсотків міняється). Складні відсотки частіше застосовуються в середньо- і довгострокових операціях. Нарахування складних відсотків аналогічно реінвестуванню відсоткових грошей.

$$S = P(1 + i)^n, \quad (1 - 29)$$

де S – нарощена вартість по складних відсотках; n – тривалість періоду нарощення; $(1 + i)^n = FM 1 (i; n)$ – множник нарощення.

Для спрощення розрахунків значення практично всіх множників (нарощення і дисконтування окремої величини чи потоку величин) затабульовані. Таблиці значень окремих множників приведені в додатку 1.

Нарощена вартість тотожна інвестованій вартості, якщо вони розділені певним періодом при визначеній нормі прибутковості. В умовах інфляції значення i дискретно міняються, на відміну від відсоткових ставок, що плавають.

$$S = P(1 + i_1)n_1 \times (1 + i_2)n_2 \times \dots \times (1 + i_k)n_k, \quad (1 - 30)$$

де $i_1, i_2 \dots i_k$ – відсоткові ставки; $n_1, n_2, \dots n_k$ – періоди нарощення.

Відмінності в дії механізму простих і складних відсотків можна продемонструвати на прикладі нарощення депозиту при однаковому розмірі відсотків, але різних механізмах нарахування. У результаті можна зробити наступні висновки:

при строках нарощення менше року більша нарощена (майбутня) вартість виходить при використанні механізму нарахування простих відсотків;

при строках нарощення більше року більша нарощена (майбутня) вартість виходить при використанні механізму нарахування складних відсотків;

якщо строк нарощення дорівнює одному року, то величина нарощеної вартості при простих і складних відсотках однакова.

Графічна інтерпретація даних висновків представлена на рис. 1.31.

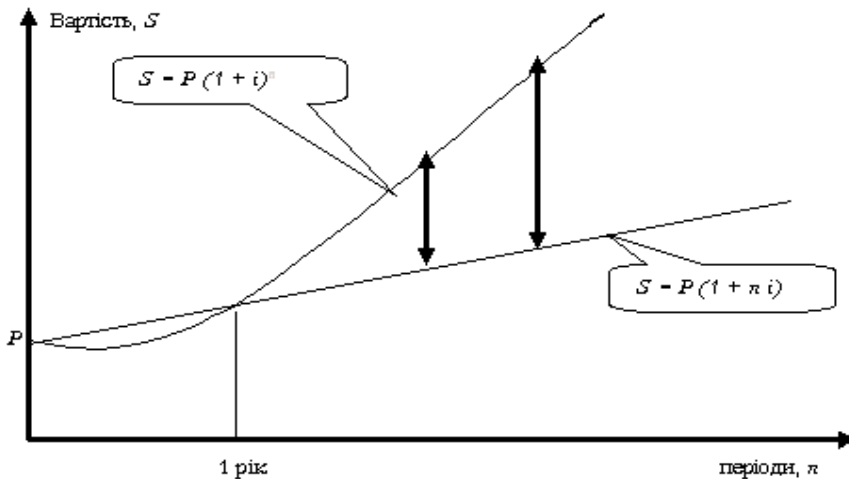

Рис. 1.31. Графіки нарощеної вартості при різноманітних механізмах нарахування відсотків

Наведемо **приклад**.

Визначимо нарощену вартість депозиту в 100 грн. при ставці 30% за декілька періодів, використовуючи при цьому механізм нарахування простих і складних відсотків (табл. 7.1).

Таблиця 7.1. Приклад розрахунку простих і складних відсотків

Відсотки	Період и нарощення суми, грн.						
	90 днів	180 днів	1 рік	2 роки	5 років	10 років	20 років
Прості	107,5	115	130	160	250	400	700
Складні	106,78	114,02	130	169	285,61	482,68	2329,8

Відсотки за дрібне число років. Розрізняють два методи розрахунку складних відсотків у випадку, якщо тривалість періоду являє собою дрібне число:

1) за формулою складних відсотків:

$$S = P(1 + i)^{a+b}; \quad (1 - 31)$$

2) на основі змішаного методу:

$$S = P(1 + i)^a (1 + bi), \quad (1 - 32)$$

де $n = a + b$ – період угоди; a – ціле число років; b – дрібна частина (число днів, поділене на 365).

При $n = b < 1$, тобто загальний період менш року, нарощена сума, розрахована за змішаним методом більше, тому що $(1 + bi) > (1 + i)^b$.

На практиці в кредитних договорах фіксується річна ставка i та число періодів нарахування відсотків у році m . За кожен період відсотки нараховуються по ставці j/m . Річна ставка j називається номінальною.

$$S = P(1 + j/m)^N, \quad (1 - 33)$$

де $N = m \times n$ – загальна тривалість періодів відсотків при цілому числі років n . Якщо клієнта влаштовує, щоб банк частіше нараховував відсотки до вихідної суми і частіше дозволяв зняти доход з рахунку, то відсотки нараховують щомісячно, поквартально, по півріччях.

Нарощення грошей може здійснюватися 1 раз на рік за ставкою i чи m разів на рік по ставці j/m . Ефективна ставка характеризує той реальний відносний доход, котрий одержує кредитор за рік при нарахуванні відсотків m раз на рік по ставці j/m . Величина ефективної ставки визначається, виходячи з рівняння:

$$(1 + i)^n = (1 + j/m)^{mn}, \quad (1 + j/m)^m - 1, \quad (1 - 34)$$

де i – ефективна річна ставка; j – номінальна річна ставка.

Наведемо **приклад**.

Клієнт відкриває депозит 200 грн. на 2 роки під номінальну ставку 40% річних при щомісячному нарахуванні і капіталізації відсотків. Інший банк пропонує ставку 48,16% річних при нарахуванні відсотків раз на рік. Що вигідніше клієнту?

1. $S = 200(1 + 0,4/12)^{12 \times 2} = 439$ гр. од. } еквівалентні

2. $S = 200(1 + 0,4816)^2 = 439$ гр. од. } угоди

Дисконтування

Дисконтування – це спосіб розрахунку вартості величини **P** на деякий момент часу за умови, що в майбутньому при нарахуванні на неї відсотків, вона могла б скласти нарощену суму **S**. Величину **P**, знайдену дисконтуванням нарощеної величини **S**, називають приведеною (сучасною чи початковою) вартістю. За допомогою дисконтування у фінансових обчисленнях враховується чинник часу.

Розрізняють два методи дисконтування – математичне і банківське. Математичне дисконтування – задача зворотна визначенню нарощеної вартості, тобто дозволяє визначити, яку суму **P** варто видати в борг на **n** років, щоб при нарахуванні на неї відсотків по ставці **i** одержати нарощену вартість **S**. Оскільки при нарощенні вартості використовуються прості і складні відсотки, то дисконтування може здійснюватися як по простих, так і по складних відсотках.

$$S = P(1 + ni); \quad P = S(1 / (1 + ni)) \quad (1 - 35)$$

$$P = S / (1 + ni);$$

⇒

$$S = P(1 + i)^n; \quad P = S(1 / (1 + i)^n) \quad (1 - 36)$$

$$P = S(1 / (1 + i)^n);$$

де $1 / (1 + ni)$ та $(1 / (1 + i)^n)$ – множники дисконтування.

Дисконтний множник чи множник дисконтування $(1 / (1 + i)^a = FM 2(i; n))$ показує, у скільки разів первісна сума менше нарощеної. Дисконт являє собою різницю між майбутньою (нарощеною) і поточною вартостями: $D = S - P$.

Наведемо приклади.

1. Через рік власник векселя, виданого комерційним банком, повинний одержати по ньому 22 тис. грн. Яка сума була внесена в банк на момент придбання векселя, якщо річна процентна ставка 120%?

$$P = 22 \times (1 / (1 + 1 \times 1,2)) = 22 / 2,2 = 10 \text{ тис. грн.}$$

2. Власник векселя номінальною вартістю 22 тис. грн. і терміном погашення 1 рік звернувся в банк через 270 дн., тобто до настання терміну погашення векселя, з проханням про його закінчення. Процентна річна ставка банку для дисконту векселя – 21,05%. Власник одержить суму:

$$P = 22 / (1 + 270 / 360 \times 0,2105) = 19 \text{ тис. грн.}$$

3. Власник векселя одержав би ту ж суму, якби вклав у банк 10 тис. грн. (первісна плата за вексель чи номінальна вартість векселя) на 270 днів під 120% річних, тому що:

$$S = 10 \times (1 + 270 / 360 \times 1,2) = 19 \text{ тис. грн.}$$

$$\text{Доход власника векселя} - 19 - 10 = 9 \text{ тис. грн.}$$

$$\text{Доход банку (дисконт)} - 22 - 19 = 3 \text{ тис. грн.}$$

4. На практиці банк обов'язково установить ставку більш високу з метою підвищення дисконту, наприклад, 25%.

$$P = 22 / (1 + 270 / 360 \times 0,25) = 18,5 \text{ тис. грн.}$$

$$D = 22 - 18,5 = 3,5 \text{ тис. грн.}$$

Сучасна величина (поточна вартість) є основною характеристикою у фінансовому аналізі. Основні властивості сучасної вартості: чим вище ставка відсотку, тим більш інтенсивно відбувається дисконтування, отже, у більшому ступені зменшується первісна величина **P** за інших рівних умов. Зі збільшенням терміну платежу сучасна величина зменшується. Межа значення **P** при терміні платежу **n**, що прагне до нескінченності, дорівнює 0:

$$\text{Lim } P = \text{Lim } S / (1 + i)^n = 0, \quad (1 - 37)$$

Чим частіше здійснюється нарахування відсотків, тим менше сучасна вартість. Величина **P** може бути визначена на будь-який момент часу до моменту виплати суми **S**. Чим ближче момент, для якого визначається сучасна величина **P**, до моменту виплати суми **S**, тим менше сума дисконту.

Банківське дисконтування відрізняється від математичного тим, що за вихідну базу для розрахунку відсотків приймається сума погашення боргу, тобто нарощена вартість. Ставка **d**, за якою здійснюються розрахунки, називається обліковою. Дисконтна ставка може бути простою і складною, як і відсоткова ставка.

$$S = P / (1 - nd); P = S \times (1 - nd), \quad (1 - 38)$$

де **S** – нарощена вартість; **P** – поточна вартість; **d** – дисконтна ставка; **n** – період від моменту обліку до моменту сплати за борговим зобов'язанням. Найчастіше дисконтування за дисконтною ставкою здійснюється за умови, що рік приймається рівним 360 днів ($T = 360$), а число днів у періоді зазвичай визначається точним методом.

Наведемо **приклад**.

1) Власник векселя номіналом 100 грн. і періодом обороту 105 днів за 15 днів до настання терміну платежу враховує його в банку за дисконтною ставкою 20%.

Задача: визначити суму, отриману власником векселя, і дисконт банку.

$$P = S \times (1 - nd), \text{ при } n = 15 \text{ дн.}$$

$$P = 100 \times (1 - 15 / 360 \times 0,2) = 99,17 \text{ грн.}$$

$$D = 100 - 99,17 = 0,83 \text{ грн.}$$

Дисконтування по процентній ставці **i** та дисконтній ставці **d** призводить до різних фінансових результатів.

2) Потрібно провести дисконтування по процентній ставці за умовами попередньої задачі за умови **i = d**:

$$P = S / (1 + ni) = 100 / (1 + 90 / 360 \times 0,2) = 95,238 \text{ грн.}$$

$$N = 90 \text{ днів, } D = 100 - 95,24 = 4,76 \text{ грн.}$$

Висновок. Банківський дисконт більший за математичний, оскільки дисконтна ставка більш суворо враховує чинник часу.

В облікових операціях поряд з використанням простих і складних відсоткових ставок використовуються і складні дисконтні ставки. У цих випадках процес дисконтування відбувається з уповільненням, тому що на кожному кроці в часі чи у кожному періоді дисконтна ставка застосовується не до первісної суми (як при простій дисконтній ставці), а до суми, зменшеної на величину дисконту, визначеного на попередньому кроці.

$$P = S / (1 + d_c)^n, \quad (1 - 39)$$

де d_c – складна дисконтна ставка; n – термін позички (період від моменту обліку до погашення зобов'язання).

Оцінка грошових потоків

Сучасні фінансово-банківські операції часто припускають не окремі чи разові платежі, а деяку їхню послідовність у часі. Такі послідовності чи ряди називають потоком платежів. Окремі елементи потоку платежів – члени потоку. Потоки платежів можуть бути нерегулярними і регулярними. Регулярний потік платежів називають фінансовою рентою чи анuitетом. Наприклад, анuitетом ϵ : одержання відсотків по облігації, платежі по споживчому кредиту, виплати у розстрочку страхових премій, ін.

На практиці застосовуються різні види ренти (анuitети):

за кількістю виплат – річні (виплата раз на рік), строкові (кілька виплат у рік);

за кількістю нарахувань відсотків протягом року – ренти з щорічним нарахуванням, з нарахуванням кілька разів на рік, з безупинним нарахуванням;

за імовірністю виплат – вірні (безумовна оплата, визначена кількість членів), умовні (кількість виплат учасників залежить від випадкової події, наприклад, при виплаті страхових премій);

за початком виплати ренти – негайні, відкладені;

за моментом виплат платежів у межах певного періоду – звичайні чи постнумерандо (платежі здійснюються наприкінці періодів), пренумерандо (платежі здійснюються на початку періоду).

Оцінка вартості грошових потоків базується на двох методах: 1) компаундинг чи нарощення вартості – пряма операція; 2) дисконтування – зворотна операція.

Грошовий потік з нерівними надходженнями. Графічне представлення такого потоку (рис. 1.32) дозволяє зрозуміти принцип визначення формули розрахунку поточної і майбутньої вартості потоку коштів.

Майбутня вартість потоку з нерівномірними надходженнями може бути визначена за формулами:

$$S_p = F_1 (1 + i)^1 + F_2 (1 + i)^2 + F_3 (1 + i)^3 + \dots + F_n (1 + i)^n; \quad (1 - 40)$$

$$S_p = F_n (1 + i)^n; \quad (1 - 41)$$

$$S_p = F_n \times FM 1 (i; n), \quad (1 - 42)$$

де F_1, F_2, F_3, F_n – члени грошового потоку, S_p – нарощена вартість грошового потоку, $FM 1 (i; n)$ – множник нарощення вартості, факторний множник 1.

Поточна вартість потоку майбутніх доходів визначається за формулами:

$$P_p = F_1 / (1 + i)^1 + F_2 / (1 + i)^2 + F_3 / (1 + i)^3 + \dots + F_n / (1 + i)^n; \quad (1 - 43)$$

$$P_p = F_n / (1 + i)^n; \quad (1 - 44)$$

$$P_p = F_n \times FM 2 (i; n), \quad (1 - 45)$$

де P_p – приведена чи поточна вартість потоку, $FM 2 (i; n)$ – множник дисконтування вартості, факторний множник 2.

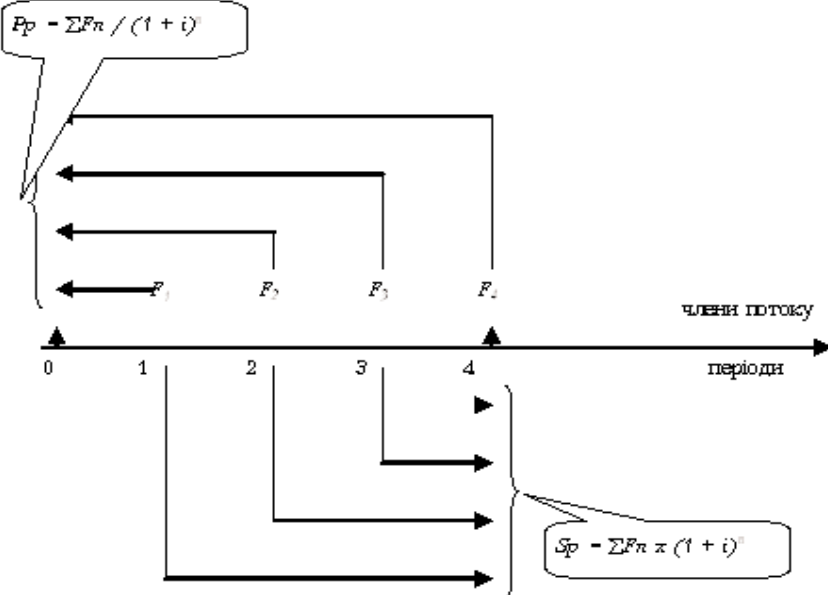

Рис. 1.32. **Грошовий потік з нерівними надходженнями**

Строковий анuitет (рента) – це грошовий потік з рівними надходженнями протягом обмеженого проміжку часу. Основною умовою наявності ренти є:

$$F_1 = F_2 = F_3 = F_n = A. \quad (1 - 46)$$

Пряма задача оцінки грошового потоку – нарощення вартості анuitету – може мати два варіанти рішення в залежності від моменту, на який проводиться розрахунок: 1) на кінець періоду (рента постнумерандо) і 2) на початок періоду (рента пренумерандо).

Грошовий потік при розрахунку наприкінці періодів (рис. 1.33) виглядає в такий спосіб: $A; A(1 + i); A(1 + i)^2; \dots; A(1 + i)^n$.

Нарощена вартість звичайної ренти (ренти постнумерандо) визначається за формулами:

$$S_p = A (1 + i)^{n-1}; \quad (1 - 47)$$

$$S_p = A \times FM 3 (i; n), \quad (1 - 48)$$

де A – постійний член ренти, n – номер періоду нарощення ренти, $(1+i)^{n-1} = FM\ 3(i; n)$ – множник нарощення ренти.

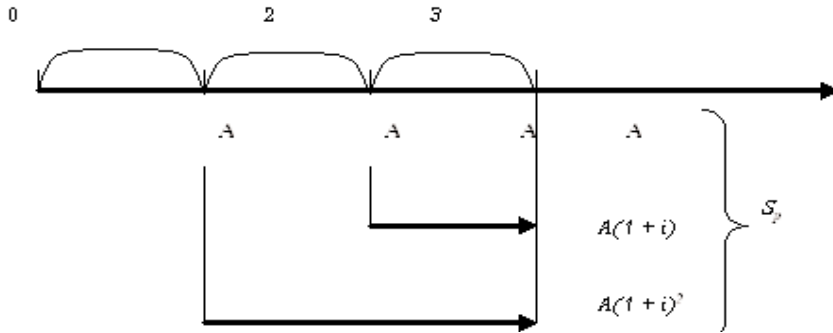

Рис. 1.33. Визначення нарощеної вартості звичайної ренти

Ренту можна представити у вигляді геометричної прогресії з постійним членом (a) і кроком (q):

$$a + aq + aq^2 + \dots + aq^{n-1} = (a - aq^n) / (1 - q), \quad (1 - 49)$$

$$\text{Оскільки } q = (1 + i), \text{ то } FM\ 3(i; n) = ((1 + i)^n - 1) / i. \quad (1 - 50)$$

Якщо схема нарощення ренти відрізняється від класичної, тобто розрахунок здійснюється на початок року (рента пренумерандо), то додається ще один крок геометричної прогресії (рис. 1.34). Формула розрахунку нарощеної вартості ренти пренумерандо наступна:

$$S_p = A \times (1 + i) \times FM\ 3(i; n). \quad (1 - 51)$$

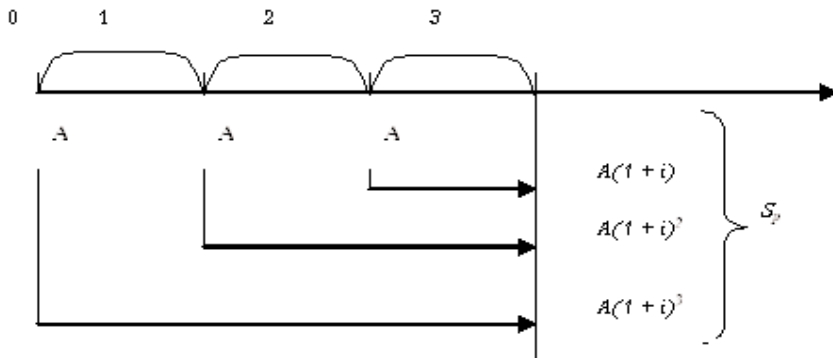

Рис. 1.34. Визначення нарощеної вартості ренти пренумерандо

Дисконтування анuitету – це оцінка майбутніх грошових надходжень з позиції поточного моменту. Графічне зображення визначення приведеної вартості ренти постнумерандо (рис. 1.35) ілюструє побудова формули розрахунку:

$$P_p = A \times 1 / (1 + i)^n; \quad (1 - 52)$$

$$P_p = A \times FM 4 (i; n), \quad (1 - 53)$$

де $1 / (1 + i)^n = FM 4 (i; n)$ – множник дисконтування чи приведення річної ренти, P_p – приведена чи поточна вартість ренти.

Використовуючи аналогію з геометричною прогресією, можна розрахувати величину факторного множника 4 при різних параметрах за формулою:

$$FM 4 (i; n) = (1 - (1 + i)^{-n}) / i. \quad (1 - 54)$$

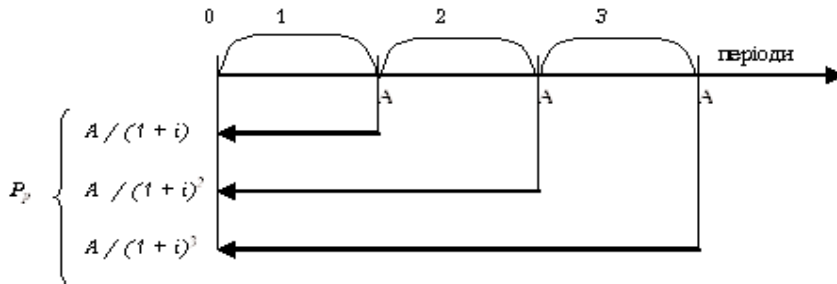

Рис. 1.35. Дисконтування приведеної ренти

У випадку дисконтування ренти з платежами на початку періодів у формулу розрахунку додається множник:

$$P_p = A \times (1 + i) \times 1 / (1 + i)^n, \quad (1 - 55)$$

$$P_p = A \times (1 + i) \times FM 4 (i; n). \quad (1 - 56)$$

Безстроковий анuitет – рента з терміном надходжень більш 50 років. При оцінці вартості безстрокової ренти пряма задача, тобто нарощення вартості, не має змісту. Дисконтування безстрокової ренти спрощується умовою $n \rightarrow \infty$: $P_p = A / i$.

Контрольні питання.

- Які передумови виникнення і застосування грошей?
- Чим характеризується сутність грошей і які їхні особливості?
- Які функції грошей?
- Які передумови й особливості переходу до застосування неповноцінних грошових знаків?
 - Які особливості кредитних і паперових грошей?
 - Яке значення й особливості грошей безготівкового обороту?
 - У чому розходження величин грошової маси і грошової бази?
 - Чим характеризується роль грошей у функціонуванні економіки?
 - У чому полягають особливості і недоліки рівняння обміну?
 - У чому полягають особливості різних теорій грошей?

- У чому проявляється підвищення ролі грошей у ринковій економіці?
- Яка емісія – готівкових чи безготівкових грошей – є первинною?
- Що таке грошова емісія, чим вона відрізняється від емісії цінних паперів?
- Що таке вільний резерв? Назвіть його складові.
- Що являє собою банківський мультиплікатор?
- Яким чином діє механізм банківського мультиплікатора?
- Хто управляє емісією готівкових і безготівкових грошей?
- Чим відрізняється поняття «грошовий обіг» від поняття «грошовий оборот»?
- Яким чином взаємозалежні грошовий і товарний обороти?
- Які переваги і недоліки різних способів класифікації грошового обігу?
- Порівняйте якісні характеристики грошового обігу при різних моделях економіки?
- Які основні елементи безготівкових розрахунків?
- Чому розрахунки платіжними дорученнями є найбільш розповсюдженою формою безготівкових розрахунків у країні?
- У чому основні переваги і недоліки акредитивної форми розрахунків?
- Які перспективи розвитку безготівкових розрахунків?
- Яким чином організуються міжбанківські розрахунки в Україні?
- Які основні причини платіжної кризи і яким чином її можна перебороти?
- Що слід вважати початком готівково-грошового обороту?
- Під впливом якого загальноекономічного закону відбувається формування грошових систем різних країн?
- У чому відмінності грошових систем при різних моделях економіки?
- Які принципи організації грошової системи?
- У чому полягає значення стійкості купівельної спроможності грошової одиниці з метою підвищення ролі грошей?
- Які методи регулювання купівельної спроможності грошової одиниці?
- У чому полягає значення грошової реформи?
- Наведіть сутність інфляції, з чим вона пов'язана?
- Які умови викликають інфляційні процеси?
- Яким чином паралельний оборот стійкої і падаючої валюти впливає на розвиток інфляції?
- По яких ознаках можна класифікувати інфляційні процеси?
- Які соціально-економічні наслідки інфляції?
- Чи існують межі «стиску» грошової маси в боротьбі з інфляцією?
- Які основні напрямки антиінфляційної політики держави?
- Яке призначення валютної системи?
- Які основні принципи національної валютної системи?
- Охарактеризуйте історичні етапи розвитку світової валютної системи?
- У чому відмінності Ямайської світової валютної системи і Європейської валютної системи?

- Що відрізняє валютну систему України?
- Яке призначення валютного ринку?
- Що таке котирування валют і які види котирувань існують?
- Які курси валют можна використовувати на валютному ринку?
- Визначте крос – курс гривні до російського рубля, якщо їхній курс до долара складає: \$ 1 = 5,35 грн.; \$ 1 = 28,98 руб.
- Які валютні ринки існують?
- Що відрізняє валютний ринок України?
- Який порядок торгівлі іноземною валютою в Україні?
- Яке призначення валютного контролю в Україні?
- Які чинники визначають необхідність кредиту?
- Чим кредит відрізняється від фінансів?
- У чому виявляється сутність кредиту?
- Яка роль кредиту?
- Які функції виконує кредит?
- Назвіть основні закони кредиту.
- За якими критеріями можна виділити форми і види кредиту?
- Що таке позичковий відсоток і яке його значення?
- Які чинники визначають рівень позичкового відсотку?
- Що впливає на рівень банківського відсотку?
- Які основні параметри структурування банківського кредиту?
- Чим обумовлена необхідність кредитування підприємств?
- З якою метою використовуються різні види кредитування?
- Яким чином визначається розмір кредиту на покриття збільшення потреби в оборотних коштах?
- Яким чином розрізняються кредити в залежності від виду обслуговування?
- Чим відрізняються операції по хеджуванню і спекуляції?
- Чому інструменти хеджування розглядаються як нетрадиційне кредитування?
- У чому розходження між операціями хеджування і страхування?
- Яке призначення форвардних контрактів?
- Яке призначення ф'ючерсних контрактів?
- У чому розходження між форвардами і ф'ючерсами?
- Що таке опціон-колл і опціон-пут?
- Які види вартісної оцінки опціонів існують?
- У яких випадках використовують своп-контракти?
- Для чого використовують операції «репо»?
- Чим відрізняються терміновий і спотовий ринки?
- Що являє собою кредитна система?
- Які ознаки банківської системи?
- Охарактеризуйте типи банківських систем?

- Які елементи банківської системи?
- Яким чином можна класифікувати банки по видах?
- У чому специфіка сутності банку? Які роль і функції банку?
- Який банк є головною ланкою дворівневої банківської системи?
- Які функції і роль центрального банку – НБУ?
- Які основні інструменти грошово-кредитного регулювання використовуються центральними банками?
- Які економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків?
- Які функції комерційних банків?
- Охарактеризуйте основні пасивні операції банків.
- Охарактеризуйте основні активні операції банків.
- Охарактеризуйте основні активно-пасивні операції банків.
- Яке призначення забалансових операцій комерційних банків?
- Які інструменти грошово-кредитного регулювання використовуються НБУ найбільш активно?
- З якою метою НБУ використовує механізм резервних вимог?
- Якими методами НБУ прагне впливати на структуру грошової маси, рівень монетизації?
- У чому специфіка операцій на відкритому ринку, які проводяться НБУ?
- Що характерно для облікової політики НБУ?
- Що таке боргове зобов'язання і яка його природа?
- По яких ознаках класифікуються цінні папери?
- Чим відрізняються корпоративні цінні папери від боргових цінних паперів?
- Хто може виступати емітентом цінних паперів?
- У яких трансакціях і з якою метою використовуються цінні папери?
- Охарактеризуйте основні операції з акціями.
- Охарактеризуйте основні операції з облігаціями.
- Які принципи формування фондового ринку України?
- Яким чином здійснюється державне регулювання фондового ринку?
- Хто є учасниками і посередниками на фондовому ринку?
- Яке призначення системи Національного депозитарію?
- Який вплив робить чинник часу на оцінку вартості грошей?
- Які існують методи розрахунку простих відсотків?
- У чому зміст поняття «еквівалентні відсоткові ставки»?
- З якою метою проводиться реінвестування простих відсотків?
- Що спільного в методі реінвестування відсотків і розрахунку вартості по складних відсотках?
- У чому відмінність дії простих і складних відсотків?
- Як розраховуються відсотки за дрібне число років?
- Яким чином пов'язані ефективна і номінальна річні відсоткові ставки?

- З якою метою проводиться операція дисконтування?
- У чому полягає механізм математичного дисконтування?
- У чому полягає механізм банківського дисконтування?
- Чим відрізняються відсоткові ставки і дисконтні ставки?
- З якою метою проводиться оцінка грошових потоків?
- Яким чином класифікуються грошові потоки?
- Які методи оцінки грошових потоків використовуються у фінансовому аналізі?
- Як визначається приведена і нарощена вартість грошового потоку?
- Що відрізняє фінансову ренту (ануїтет) від інших грошових потоків?
- У чому відмінність механізму компаундингу звичайної фінансової ренти і ренти пренумерандо?
- Що таке факторні множники?
- Як проводиться дисконтування чи приведення ренти?
- Що означає поняття «ціна ренти» (ануїтету)?

Розділ II

ФІНАНСИ

2.1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ

Поняття і функції фінансів

Фінанси являють собою економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих коштів з метою виконання функцій і задач держави, підприємств, організацій, населення і забезпечення умов розширеного відтворення економіки. Централізовані грошові фонди – грошові фонди державної бюджетної системи й урядові позабюджетні фонди. Децентралізовані грошові фонди – грошові фонди підприємств, що формуються в процесі кругообігу «гроші – товар – гроші». Фондова форма використання фінансових ресурсів об'єктивно визначена потребами розширеного відтворення економіки, оскільки дозволяє точніше пов'язати задоволення будь-якої потреби з економічними можливостями суспільства, забезпечує концентрацію ресурсів на основних напрямках суспільного виробництва, дає можливість повніше пов'язати суспільні, колективні і особисті інтереси і тим активніше впливати на виробництво. Фінанси є частиною грошових відносин, і їхня роль залежить від того, яке місце в економічних відносинах мають гроші.

Гроші є загальним еквівалентом, за допомогою якого насамперед вимірюються витрати праці асоційованих виробників. Гроші є засобом збагачення, в процесі якого стають капіталом, тобто самозростаючою вартістю. Гроші є засобом заощадження.

Фінанси являються: економічним інструментом розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу; знаряддям контролю за утворенням і використанням коштів; сполучною ланкою між створенням і використанням національного доходу. Оскільки матеріальний зміст фінансів визначається цільовими фондами коштів, то у своїй сукупності вони складають фінансові ресурси держави, підприємств і домашніх господарств.

Фінансова наука вивчає не фінансові ресурси як такі, а у вигляді суспільних відносин, котрі виникають на основі їхнього утворення, розподілу і використання. Соціально-економічна сутність фінансів полягає в дослідженні питання – за рахунок кого і чого держава, підприємства і домашні господарства формують фінансові ресурси й у чий інтересих використовують.

Суспільний розвиток на різних етапах історії обумовив характерні розподільчі відносини. Так, демократизація громадського життя вимагає перерозподілу коштів, мобілізованих урядом, на користь населення, тобто на соціальні цілі. Науково-технічний прогрес вимагає збільшення частки коштів, що направляються в наукомісткі виробництва тощо. Слід зазначити, що в перерозподільчих відносинах беруть участь не тільки фінанси, але і кредит. Вони у поєднанні забезпечують кругообіг грошових фондів держави, підприємств і домашніх господарств на розширених засадах. Кредит являє собою рух позичкового капіталу (фонду).

Основна відмінність кредитних відносин від фінансових полягає в тому, що кредиту властиві якості – терміновість, зворотність і платність, а будь-яка фінансова операція виражає відносини щодо розподілу суспільного продукту і контролю за цим розподілом. Цим і визначається сутність фінансів. Розподільна і контрольна функції виконуються фінансами водночас. Розподільна функція виявляється при створенні первинних доходів, сума яких дорівнює величині національного доходу. Первинні доходи характеризують розподіл національного доходу між учасниками виробничого процесу (доходи підприємств матеріального виробництва і доходи працівників сфери матеріального виробництва).

Оскільки для розвитку пріоритетних галузей народного господарства, оборони, державного управління, задоволення культурних і матеріальних потреб населення державній системі необхідні грошові ресурси, то відбувається перерозподіл національного доходу, за якого формуються вторинні доходи. До них відносяться насамперед податки, що надходять у бюджетну сферу з наступним цільовим використанням, а також доходи, одержувані в галузях виробничої сфери. Перерозподільчі процеси відбуваються між: галузями; територіями; виробничою і невиробничою сферами; соціальними групами населення.

Функція фінансового контролю полягає в перевірці своєчасності і повноти виконання фінансових зобов'язань перед бюджетною системою, казначейством, банками, іншими підприємствами по розрахунках і платежах, а також у перевірці точності дотримання фінансового законодавства. Розподільна і контрольна функції виявляються через фінансовий механізм.

Фінансовий механізм

Фінансовий механізм – це системна сукупність принципів, функцій, форм і способів організації фінансових відносин, які застосовуються суспільством з метою забезпечення сприятливих умов для економічного і соціального розвитку країни. Фінансовий механізм включає принципи, функції, види, форми, інструменти, технології, методи організації фінансових відносин і способи їхнього визначення. Кількісні параметри (ставки, норми, нормативи, обсяги фондів, рівень витрат і рентабельності, ін.) і різноманітні способи їхнього визначення є найбільш мобільною частиною фінансового механізму. Вони частіше піддаються корегуванню при зміні умов виробництва і задач, що стоять перед суспільством.

Вплив фінансового механізму на суспільний розвиток має кількісну і якісну визначеність. Розрізняють три основні методи впливу фінансового механізму на розвиток суспільства: фінансове забезпечення; фінансове регулювання; фінансове стимулювання.

Фінансове забезпечення являє собою форму покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів. Воно може здійснюватися за допомогою самофінансування, тобто використання власних фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

В умовах недостатності власних фінансових ресурсів підприємство може або скоротити витрати, або скористатися позиковими коштами, залученими на основі операцій з цінними паперами чи позичками. Кредитування здійснюється на основі мобілізації і перерозподілу коштів, які тимчасово вільні у народному господарстві. Основними принципами видачі позичок є: цільовий характер, забезпечення, терміновість, платність, зворотність. Державне чи бюджетне фінансування здійснюється на безповоротних засадах за рахунок коштів бюджетних і позабюджетних фондів, сформованих на різних рівнях державного управління в процесі розподілу і перерозподілу національного доходу. За допомогою бюджетного фінансування держава цілеспрямовано перерозподіляє фінансові ресурси між виробничою і невиробничою сферами, галузями економіки, територіями країни, формами власності, окремими групами і верствами населення. Бюджетне чи державне фінансування може мати вид дотацій, субсидій, субвенцій, трансфертних платежів.

Величина дотації визначається як різниця між сумою необхідних витрат і власних джерел фінансування. Дотація виділяється з вищестоящого бюджету нижчому рівню на суму відсутніх доходів за неможливості скорочення витрат. Дотації не мають суворого цільового призначення і виділяються для поточного фінансування. Субсидії мають цільовий, адресний характер, тобто виділяються на фінансування конкретних установ, заходів, громадян і юридичних осіб. Оскільки характер цього виду бюджетного фінансування є тимчасовим чи перемінним, то кошти виділяються також з бюджету поточних витрат. Субвенції носять чітко цільовий характер, виділяються з бюджету розвитку на основі пайової участі у фінансуванні передбачених витрат. Субвенції є основним видом державного фінансування місцевих органів самоврядування, дозволяють вирівнювати рівень промислового виробництва і соціального забезпечення населення різних регіонів країни. Трансфертні платежі являють собою будь-які прямі виплати з державного бюджету населенню, підприємствам, що здійснюються у виді субсидій, пенсій, допомоги на соціальні нестатки, оплати відсотків по державному боргу.

Різні форми фінансового забезпечення можуть застосовуватися водночас, головне при цьому – домогтися оптимального для даного періоду співвідношення між ними. Додержання таких пропорцій є однією з задач фінансової політики держави. В даний час пріоритетними формами бюджетного фінансування є субвенції і субсидії.

Фінансове регулювання полягає в регламентуванні розподільних процесів на макроекономічному і мікроекономічному рівнях. Метою фінансового регулювання є формування системи пропорцій розподілу накопичень, які б забезпечили максимальне задоволення всіх потреб суспільства. Оскільки обсяги і темпи розширеного відтворення залежать, у першу чергу, від відтворювального процесу на підприємствах, то обсяг власних фінансових витрат підприємств має бути достатнім для поточної виробничо-фінансової діяльності, а також для їхнього розвитку (технічного і соціального).

Фінансове регулювання може проводитися сальдовим або податковим методом. Сальдовий метод припускає здійснення розподільчих відносин по елементах, серед яких один є результативним – сальдовим, а інші визначаються на основі самостійних розрахунків. Цей метод був основним у період господарської реформи 1965 р. у колишньому СРСР. Він передбачав розподіл фінансового результату діяльності підприємств – прибутку по встановлених нормативах. Елементом, що сальдує, був вільний залишок прибутку, що вилучався в бюджет. Цей метод не дозволяв підприємствам здійснювати самофінансування розвитку виробництва.

Податковий метод розподілу фінансового результату припускає встановлення обов'язкових податків і платежів (по ставках і строках), і невтручання держави в розподіл і використання частини прибутку, що залишилася в розпорядженні підприємства. Переваги податкового методу фінансового регулювання полягають: у рівності вимог з боку держави до всіх підприємств з приводу використання виробничих, трудових і природних ресурсів (єдина ставка податку на прибуток); у наявності залежності між величиною коштів, використовуваних підприємствами на виробничий, соціальний розвиток, матеріальне заохочення працюючих (фонди економічного розвитку) і ефективністю діяльності підприємства (чистий прибуток).

Фінансове регулювання може здійснюватися: на мікрорівні – як фінансове саморегулювання (тобто свобода у виборі форм взаємин з партнерами, у розпорядженні продуктами діяльності); на макрорівні – як державне регулювання економіки (регулювання дисконтної ставки, встановлення і зміна розмірів мінімальних резервів, які фінансові інститути, насамперед банки, зобов'язані депонувати в Національному банку України, емісія і торгівля державними зобов'язаннями, бюджетне регулювання, прискорене амортизаційне списання капіталу й ін.) і через страхування для забезпечення стійкості виробничого процесу.

Фінансове стимулювання – це сукупність фінансових відносин, за допомогою яких можна впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання. У складі фінансових стимулів розвитку виробництва і підвищення його ефективності можна виділити:

- ефективні напрямки інвестування фінансових ресурсів;
- фінансування технічного переозброєння виробництва;
- фінансування витрат з відтворення робочої сили (її утворення, підвищення кваліфікації й ін.);
- реалізація програм зміни галузевих і територіальних структур суспільного виробництва;
- створення заохочувальних фондів (фонд матеріального заохочення, фонд розвитку виробництва, фонд соціального розвитку, система бонусів і участі в прибутку, ін.);
- бюджетні методи інтенсифікації виробництва (сукупність платежів у бюджет і бюджетне фінансування);

спеціальні фінансові пільги і санкції (звільнення від оподаткування частини прибутку, що направляється на НТП, фінансова допомога благодійним організаціям та ін.).

Зміна фінансової політики держави змінює і фінансовий механізм, тобто форми і методи впливу фінансів на виробництво.

Фінансова політика України

В умовах переходу до соціально спрямованої ринкової економіки значно зростає значення фінансів і кредиту. Ефективність соціально-економічних перетворень можна оцінювати за результатами виконання Державного бюджету України і кредитного плану НБУ. У формуванні фінансової політики в Україні можна виділити чотири етапи.

Перший етап (24.08.1991 р. – 16.10.1992 р.) – від проголошення політичної незалежності до одержання незалежності української економіки від російського рубля (введення купоно-карбованця для здійснення готівкових і безготівкових розрахунків). У цей час фінансова політика України практично цілком залежала від фінансової політики Росії. Україна змушена була слідом за Росією провести лібералізацію цін. Грошовий ринок України за цей час пройшов кілька етапів: 1) від моменту лібералізації цін у січні 1992 р. до травня-червня, коли реальна грошова маса (номінальна скорегована на ріст цін) зменшилася в 7–8 разів. У товарному обертанні виникла диспропорція, яка викликала кризу неплатежів. Це послужило причиною розриву господарських зв'язків, застосування бартеру, спаду виробництва й у цілому розвалу грошової системи. В Україні функціонували дві валюти – купоно-карбованці для обслуговування готівкового обороту і російські рублі для безготівкових розрахунків. Були проіндексовані оборотні кошти державного сектора економіки. Активізувався нелегальний ринок карбованця. У результаті інтенсивної емісії на фінансовому ринку України нагромадилася величезна маса коштів, яка перемістилася в Росію (там на той момент відсоткові ставки були значно вищі, а ціни нижчі). Тому найближчим часом Україна опинилася знову без фінансових ресурсів. Фактично грошовий ринок України був сильно пов'язаний з Росією. Центральний банк Росії жорстко регулював надходження рублів в Україну через Російський контрольний центр. Тому заходи, прийняті в Росії щодо подолання кризи неплатежів (за допомогою кредитування державного сектора), мали короткостроковий позитивний ефект (збільшення надходжень у бюджет, зміцнення банківської системи, стабілізація виробничої сфери) і практично не вплинули на економіку України. В Україні поглиблювалися фінансово-економічні проблеми, підсилювалася криза виробництва, обміну, неплатежів.

Другий етап – (жовтень 1992 р. – вересень 1993 р.) можна охарактеризувати як період пошуку Україною своїх методів і способів проведення державної фінансової політики. На початку жовтня 1992 р. Росія провела лібералізацію цін на енергоносії, що послужило причиною згортання енергоємних виробництв в Україні. Платіжна криза продовжувала підсилюватися, банки затримували кошти на рахунках клієнтів, використовуючи їх у своїх цілях. Інфляційний маховик розкручувався усе з більшою силою.

Це загрожувало повним крахом фінансової системи. У жовтні 1992 р. був підписаний договір між Росією й Україною, відповідно до якого Україна взяла на себе в односторонньому порядку зобов'язання по боргах українських підприємств. Це можна розцінювати як факт штучного збільшення зовнішнього боргу України. До того ж ціни на експорт і імпорт були неадекватні світовим (на експорт – у середньому на 35% нижче, на імпорт енергоносіїв – вище світових, а плата за транзит товарів, в т.ч. енергоносіїв, через територію України практично не змінилася, хоча транзит Росії за кордон в 6 разів більший транзиту України). Купон не виконував функції накопичення, тому протягом 1991–1992 рр. відбувалася інтенсивна матеріалізація купону в реальні товарні цінності чи вільно конвертовану валюту. В умовах товарного дефіциту при скороченні виробництва це підганяло ріст цін. Підсилювалася криза валютної системи, відбувалося штучне зниження в десятки разів курсу національної валюти стосовно російського рубля. Кредитні емісії НБУ не сприяли гальмуванню спаду виробництва. Більш 80% кредитів були спрямовані в державний сектор економіки на підтримку практично збанкрутілих підприємств. При цьому не проводився аналіз доцільності надання державного кредиту тому чи іншому підприємству. В економіці України відбулося сторазове зростання роздрібних цін при вдвічі менших темпах росту заробітної плати.

Третій етап (жовтень 1993 р. – серпень 1996 р.) – етап реальних заходів у фінансовій політиці, які характеризуються визначеними позитивними змінами у фінансовій і грошово-кредитній сферах, погашенням гіперінфляції. Криза неплатежів, яка загострилася восени 1992 р., примусила уряд України прийняти рішення про вихід з рублевої зони і девальвацію національної валюти в 1,5 рази. Крім цих були й інші причини, наприклад, деякі прорахунки уряду: купон не був введений у готівковий і безготівковий оборот водночас; не був створений стабілізаційний фонд для підтримки національної грошової одиниці; купон у вигляді тимчасової національної одиниці міг ефективно функціонувати не більш півроку (як свідчить світовий досвід), тобто в червні 1992 р. потрібно було вводити гривню як повноцінну валюту. Грошова реформа 1996 р. займає особливе місце у фінансовій політиці України. У результаті її проведення введена національна валюта – гривня, скоротилася інфляція, змінилася структура грошової маси, зросли внески населення в комерційні банки, оживився валютний ринок, відносно дешевими стали кредити. Деякі показники, що характеризують фінансовий стан України до і після проведення реформи приведені на рис. 2.1.

Четвертий етап (1996 р. – по теперішній час). Фінансово-економічна ситуація сьогодні дуже складна і суперечлива. Головним було поставлене питання економічного росту, що можливе лише за умови грошової, фінансової і виробничої стабілізації. Основним дестабілізаційним чинником економічної ситуації є фінансова криза чи її очікування. Одним з напрямків подолання фінансової кризи в Україні є наповнення доходної частини бюджету за рахунок повного збору податків, зовнішніх позик і скорочення витрат. Тому ринкові механізми мають бути спрямовані на поновлення і розвиток національного виробництва на основі нових технологій і організаційних моде-

лей, на проведення радикальних структурних перетворень у галузевій і територіальній структурі національного господарства. Це дозволить значно збільшити доходи національних товаровиробників і населення, що є основою рішення фінансових проблем держави.

До реформи 1996 р. (1995 р.)	Показники (за періоди відповідних років)	Після реформи 1996 р. (1997 р.)
81%	Середньомісячна інфляція, % (серпень - липень)	17,8%
9,5%	Збільшення ВВП, % (січень - серпень)	-8,9%
-4,4%	Збільшення промислового виробництва, % (липень - червень)	-2,2%
-25,3%	Зміна грошової маси М2, % (серпень - червень)	29,8%
82,1%	Частка грошових коштів (гривні) у структурі грошової маси М2, %, (на 2 липня)	85,3%
11,1 / 14,8	Коефіцієнт монетизації, % (перший квартал / другий квартал)	18,5 / 17,8
40,8 / -25,1	Кредитні вкладення в економіку, % Номинальний / реальний (березень - червень)	48,9 / 24,8
88,5%	Середні кредитні ставки, % (липень)	47,0%
34,7 / 7,7	Приріст вкладів населення, % Номинальний / реальний (січень - липень)	38,5 / 29,5

Рис. 2.1. Деякі фінансові показники України до та після грошової реформи

Для зміцнення економічної, в тому числі й фінансової, безпеки України необхідно: стимулювати інвестиційний процес, забезпечити прискорений розвиток пріоритетних галузей і виробництва (високо технологічного машинобудування, агропромислового комплексу); створити прийнятні умови для залучення іноземного капіталу, надаючи перевагу прямим зарубіжним інвестиціям; стимулювати роботу з подолання і недопущення кризи неплатежів, у тому числі за рахунок використання вексельного обороту (6 січня 2000 р. відповідно до повідомлення Генерального секретаря ООН, була узаконена ратифікація Україною Женевських вексельних угод); мінімізувати бартерні операції, активно використовувати процедуру санації, банкрутства під-

приємств; проводити активну роботу щодо повернення в Україну коштів, вивезених за кордон, легалізувати «тіньову» економіку, погасити іноземні кредити, отримані підприємствами під гарантії держави; сприяти підвищенню кредитоспроможності комерційних банків, зниженню рівня відсоткової ставки і збільшення частки довгострокових кредитів, ін. В Україні практично досягнута грошова стабілізація, однак, без фінансової стабілізації вона є штучною, а фінансова без стабілізації виробництва – хитливою. Отже, фінанси і підприємства представляють основні ланки в послідовності економічних перетворень.

2.2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Склад фінансової системи

Фінансова система являє собою сукупність форм, методів утворення, розподілення і використання коштів держави, підприємств і населення (рис. 2.2).

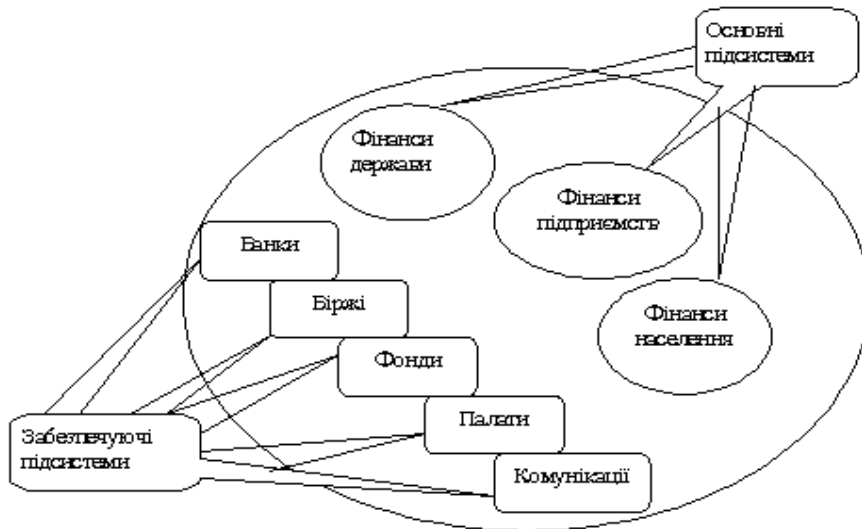

Рис. 2.2. Схема взаємозв'язку елементів фінансової системи

Для можливості функціонування основних підсистем фінансової системи (фінансів держави, підприємств, населення) необхідні забезпечуючі підсистеми, а саме, банки, біржі, позабіржовий ринок, страховий ринок, фондовий ринок, депозитарна система, клірингова система, торгово-промислова палата, технічні комунікації, ін.

Фінансова система охоплює фінанси держави, підприємств і населення. Фінанси держави – сукупність грошових фондів, керованих державними органами з метою забезпечення загальнодержавних і соціальних потреб. Державні фінанси формують-

ся, головним чином, за рахунок вилучення шляхом оподаткування частини доходу з інших підсистем фінансової системи.

Фінанси підприємств представляють систему грошових потоків, які виникають при здійсненні виробничого процесу і продажу готової продукції. Форми перетворення грошових потоків (фонди фінансових ресурсів) і їхня структура визначаються специфікою підприємства (галузь господарства й організаційно-правова форма господарювання).

Фінанси населення – це кошти фізичних осіб, які використовуються в особистих цілях споживання чи накопичення.

Фінансовий механізм, залучаючи кошти держави, громадян і підприємств в оборот, функціонує через сукупність експертних і посередницьких організацій. Трастові компанії (фонди) беруть на себе управління майном за дорученням, а також управління цінними паперами, корпоративними правами фізичних і юридичних осіб. У цьому зацікавлені приватні особи, страхові фонди, громадські організації, підприємства. Інвестиційні компанії (фонди) створюються з метою залучення капіталу через емісію акцій чи через доручення з використанням інвестиційних ваучерів. Інвестиційний фонд з метою диверсифікації ризику придбає на притягнутий капітал акції різних підприємств, а дивіденди на ці акції стають джерелом існування інвестиційного фонду і доходу вкладників. Інвестиційні компанії бувають трьох видів: холдингові компанії, фінансові групи, фінансові компанії. Коротка характеристика фінансових посередників на фондовому ринку приведена в табл. 2.1.

Таблиця 2.1. Характеристика фінансових посередників на фондовому ринку

Характеристика	Фінансові посередники		
	Інвестиційний фонд	Інвестиційна компанія	Довірче товариство
1	2	3	4
Визначення	Інвестиційний фонд – юридична особа, заснована у формі закріпленого акціонерного товариства з урахуванням вимог, встановлених Положенням «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії», здійснююча визначену діяльність у сфері спільного інвестування. Відкритий інвестиційний фонд – фонд, що випускає інвестиційні сертифікати з зобов'язанням перед учасниками випуску. Закритий інвестиційний фонд – фонд, що здійснює випуск інвестиційних сертифікатів без укладання зобов'язань про їх випуск	Інвестиційною компанією визнається торговець цінними паперами, акціями, окрім інших видів діяльності, може залучати кошти для здійснення спільного інвестування шляхом емісії цінних паперів та їх розміщення. Спільний фонд інвестиційної компанії або філіал, який від імені інвестиційної компанії здійснює спільне інвестування.	Довірче товариство – товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснює представницьку діяльність згідно договору, укладеного з довірцями майна у відношенні реалізації їхніх прав власників Майна довірцями являються грошові кошти, цінні папери та документи, які свідчать про право власності довірцями. Довірцями власності являється юридична особа або громадянин, які передають довірчому товариству повноваження власника на прізвище ім'я майна згідно умов укладеного між довірцями та товариством договору.
Засновники	Юридичні або фізичні особи.	Юридичні або фізичні особи.	Юридичні або фізичні особи.

Продовження табл. 2.1.

1	2	3	4
Обмеження для засновників	Засновниками інвестиційного фонду не можуть бути юридичні особи, частка державного майна, в статутному фонді яких перевищує 25%. За законодавством можуть бути передбачені й інші обмеження.	Засновниками інвестиційної компанії не можуть бути юридичні особи, частка державного майна яких у статутному фонді перевищує 25%.	Без обмежень.
Порядок створення	У порядку організації акціонерних товариств.	Спільний фонд являється філіалом інвестиційної компанії, створеної за рішенням її вищого органу, який утворює Положення й інвестиційну декларацію взаємного фонду. Рішення про створення взаємного фонду вважається прийнятими, якщо за нього проголосувало не менше 3/4 присутніх на загальних зборах акціонерів (учасників). Інвестиційна компанія може створити кілька взаємних фондів.	У порядку організації господарчих товариств з додатковою відповідальністю.
Організаційно-правовий статус	Закрите акціонерне товариство.	Акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю.	Товариство с додатковою відповідальністю.
Види документів, що регламентують діяльність	Установчий договір. Статут. Інвестиційна декларація. Договір з інвестиційним веруючим. Депозитний договір.	Статут інвестиційної компанії. Положення про спільний фонд.	Установчий договір. Статут. Договір на обслуговування комерційним банком довірчого товариства.
Вимоги до установчих документів	Установчий договір визначає порядок здійснення засновниками спільної діяльності, зв'язаної з створенням інвестиційного фонду, відповідальність перед учасниками та третіми особами. В статуті інвестиційного фонду визначається найменування, місцезнаходження та вид інвестиційного фонду, розмір та порядок зміни статутного фонду, склад засновників, порядок створення органів управління інвестиційного фонду, їх компетенція та порядок прийняття ними рішень, порядок отримання засновниками дивідендів на кожен акцію у розмірі, котрий дорівнює розміру дивіденду на один інвестиційний сертифікат, порядок реорганізації та ліквідації інвестиційного фонду. Статут	В Положенні про спільний фонд визначаються види діяльності, здійснювані взаємним фондом, а також фізсується склад та кількість майна у вигляді цінних паперів та об'єктів нерухожості, які передаються інвестиційною компанією на баланс взаємного фонду.	Установчий договір повинен передбачувати розміри відповідальності у відношенні обов'язків перед комерційним банком та довірчими майна, право довірених осіб на підпис чеків, проведення інших операцій чи отримання документів, які знаходяться на відповідальному зберіженні у комерційному банку.

Продовження табл. 2.1.

1	2	3	4
	інвестиційного фонду повинен містити вимоги відносно заборони створення яких-небудь спеціальних та резервних фондів, а також може містити положення про погас розподілення його привбуттів між засновниками та учасниками в порядку, встановленому інвестиційною декларацією.		
Обмеження обсягів діяльності	Фонд має право: здійснювати загальну емісію інвестиційних сертифікатів на суму, розмір якої не повинен перевищувати 15-кратного розміру його статутного фонду; здійснювати додаткову емісію інвестиційних сертифікатів у 50-кратному розмірі до обсягу прийнятих для розміщення приватизаційних паперів у порядку, затвердженому Фондом державного майна України та Міністерством фінансів України.	Взаємні фонди мають право: здійснювати емісію інвестиційних сертифікатів на суму, розмір якої не повинен перевищувати 15-кратного розміру статутного фонду компанії; здійснювати додаткову емісію інвестиційних сертифікатів у 50-кратному розмірі до обсягу прийнятих для розміщення приватизаційних паперів у порядку, затвердженому Фондом державного майна України та Міністерством фінансів України.	Вартість майна, яке довірена особа бере на обслуговування у довірчелів майна, не повинна перевищувати частин довірчої особи в статутному фонді довірного товариства та відно відповідній частці особистої додаткової відповідальності.
Джерела доходу, витрати	Кошти фонду формуються за рахунок внесків засновників, випуску інвестиційних сертифікатів, дивідендів та інших надходжень від цінних паперів, що знаходяться у власності фонду, здійснення інших видів діяльності, передбачених статутом.	Кошти взаємного фонду формуються за рахунок переданою інвестиційною компанією майна у вигляді цінних паперів і об'єктів нерукомості, випуску інвестиційних сертифікатів, дивідендів і інших надходжень від цінних паперів, які знаходяться у власності фонду, здійснення діяльності, передбаченою Положенням про спільний фонд.	Джерелом доходів є оплата, яку отримують довірчі особи за здійснення довірчих операцій. Розмір оплати, якщо інше не передбачено законодавством, встановлюється в угоді між довірчелами майна і довірчими особами.
Резким припинення	Інвестиційний фонд закрито-го типу припиняє діяльність за рішенням судових органів або по закінченні терміну, на який він був створений. За рішенням засновників він може бути перетворений у відкритий фонд.	Спільний фонд припиняє свою діяльність за рішенням судових органів, по закінченні терміну, на який він був створений, за рішенням загальних зборів засновників інвестиційної компанії.	Товариство припиняє свою діяльність за рішенням судових органів або за рішенням засновників.
Відповідальність на випадок банкрутства	Майно фонду реалізується ввечері на аукціоні. Виторг направляється на задоволення вимог кредиторів. Кошти, що залишилися після цього, розподіляються між учасниками пропорційно кількості інвестиційних сертифікатів. У випадку, якщо вартість майна у розрахунку на один інвестиційний сертифікат нижча його номінальної вартості,	У випадку банкрутства інвестиційної компанії стягнення на майно спільного фонду може бути накладене тільки після розрахунків з усіма учасниками спільного фонду, крім засновників. Майно фонду реалізується ввечері на аукціоні. Кошти, що залишилися після цього, розподіляються між учасниками пропорційно кількості інвестицій-	Засновники довірного товариства відповідають по його боргах своїми внесками в статутний фонд, а за недостатності цих сум – додатково майном, що їм належить, у 5-кратному розмірі по внеску кожного засновника (якщо більший розмір особистої додаткової відповідальності не передбачений у засновничих документах товариства).

Продовження табл. 2.1.

1	2	3	4
	різниця учасникам повертається за рахунок засновників. Засновники несуть відповідальність перед учасниками інвестиційного фонду в межах вартості акцій уставного фонду, що їм належать.	них сертифікатів. У випадку, якщо вартість майна у розрахунок на один інвестиційний сертифікат нижча його номінальної вартості, різниця учасникам повертається за рахунок засновників.	

Банківська система включає банківські установи, засоби зв'язку банків, методичні і юридичні правила взаєморозрахунків. Структурні підрозділи фінансової системи, який керують потоками фінансових ресурсів, є «кровоносною системою» ринкової економіки. Сучасна банківська система України має дворівневу структуру: Національний банк України як розпорядник резервної системи держави, яка визначає параметри грошово-кредитного обороту, і мережа комерційних банків – фінансових інститутів, що забезпечують рух грошових потоків на території держави.

Біржова система складається із сукупності товарних, фондових бірж, аукціонних центрів. Товарні біржі дозволяють здійснювати оборот товарів і коштів без безпосереднього уявлення про них, оперативно формувати ціни на товари. Фондові біржі забезпечують одержання і розподіл капіталу. На фондовій біржі визначається рейтинг підприємств і оперативно реалізуються пропозиції клієнтів щодо перерозподілу фінансових потоків. Якщо товарна біржа – це доповнення до системи прямих зв'язків підприємств, то фондова біржа – це основний канал для потоків цінних паперів.

Позабіржовий ринок цінних паперів обслуговують брокерські і дилерські фірми, банки, ін. Депозитарна система створюється з метою реєстрації і збереження інформації про корпоративні права, що є необхідною умовою ефективного функціонування фондового ринку.

Казначейська система. Державне казначейство України створене в 1995 р. відповідно до Указу Президента України з метою забезпечення ефективного управління засобами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні витрат у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті України. Державне казначейство складається з Головного управління і його територіальних органів. Основними функціями казначейства, що визначені Положенням «Про Державне казначейство України», є:

- організація виконання Державного бюджету України;
- організація управління наявними коштами державного бюджету, у тому числі в іноземній валюті, коштами державних позабюджетних фондів і позабюджетних коштів установ і організацій, що містяться за рахунок коштів державного бюджету;
- фінансування витрат державного бюджету;
- облік касового обслуговування бюджету, звітність про виконання бюджету, управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом;

поділ між державним і місцевими бюджетами відрахувань від загальнодержавних податків і зборів по нормативах, затвердженим парламентом;

контроль за надходженням і витратою коштів державних позабюджетних фондів, ін.

Розмежування фінансової системи на окремі ланки обумовлено розходженнями в задачах і методах формування і використання централізованих та децентралізованих фондів. Загальнодержавні фонди грошових ресурсів створюються шляхом розподілу і перерозподілу національного доходу. Функції держави в області соціального й економічного розвитку обумовлюють необхідність централізації в його розпорядженні значної частини фінансових ресурсів. Формами їхнього використання є бюджетні і позабюджетні фонди, сформовані за допомогою фіскальної системи. Кредитними і страховими ланками фінансової системи застосовуються інші методи і форми утворення і використання грошових фондів (депозити, кредити, відсотки, дисконти, страхові внески і компенсації, ін.). Децентралізовані фонди коштів утворюються з грошових доходів і накопичень самих підприємств.

Державні фінанси є головною ланкою фінансової системи країни, що опосередковує майже 80% усіх фінансових відносин і включає різноманітні фінансові інститути, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність. Ланки фінансової системи, приведені на рис. 2.3, мають власну сферу функціонування.

Рис. 2.3. Склад державних фінансів

Основу державних фінансів складають бюджетні кошти, а також фінанси підприємств і організацій державної і комунальної форм власності.

Взаємозв'язок і взаємозалежність ланок фінансової системи визначається єдиною сутністю фінансів. Через фінансову систему держава впливає на формування централізованих і децентралізованих грошових фондів, фондів накопичення і спожив-

вання, використовуючи для цього податки, витрати державного бюджету, державний кредит.

Державний бюджет – форма утворення і використання централізованого фонду коштів, призначеного для забезпечення функціонування органів державної влади. Через державний бюджет відбувається перерозподіл національного доходу, що дає можливість маневрувати коштами, впливати на структуру, темпи і рівень розвитку суспільного виробництва. Централізовані цільові (позабюджетні) фонди – кошти уряду і місцевих органів самоврядування, пов'язані з фінансуванням визначених витрат, не включаються до бюджету. Формування позабюджетних фондів здійснюється за рахунок обов'язкових відрахувань, що мають суворо цільове призначення. За допомогою позабюджетних фондів відбувається фінансування витрат, яке еквівалентне більш ніж половині доходів державного бюджету. З метою посилення контролю за цільовим використанням коштів позабюджетних фондів деякі з них включаються до складу консолідованого бюджету зі збереженням цільової спрямованості витрат.

Державний кредит – кредитні відносини з приводу мобілізації державою тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій і населення на умовах зворотності для фінансування державних витрат. Необхідність використання державного кредиту обумовлена неможливістю задоволення потреб суспільства за рахунок бюджетних доходів.

Мобілізація фінансових ресурсів у формі державного кредиту у великих обсягах приводить до виникнення і росту державної заборгованості. Державний борг – сума випущених, але непогашених державних позик з нарахованими по них відсотками за визначений термін. Державний борг може бути зовнішнім і внутрішнім. Обслуговування державного боргу, тобто операції по розміщенню боргових зобов'язань, їхньому погашенню і оплаті відсотків, здійснює Національний банк України. Контроль за станом державного боргу покладений на Рахункову палату України, а управління ним – на Міністерство фінансів України.

Фонд страхування – забезпечує відшкодування можливих збитків від стихійних лих і нещасних випадків, а також дозволяє проводити превентивні (попереджувальні) заходи. Державна монополія на майнове й особисте страхування дозволяє в загальнодержавному масштабі централізувати кошти. В умовах ринку державну монополію на страхування ліквідовано. Страхові комерційні організації, що мають ліцензії, надають комплекс страхових послуг більш як по 40 видах страхування.

Бюджетна система

Економічною основою бюджетної системи України є народногосподарський комплекс, а правовою – Бюджетний кодекс України та інші законодавчі акти. Структура бюджетної системи визначається бюджетним устроєм, в основу якого покладено адміністративно-територіальний і адміністративно-господарський розподіл. Сукупність усіх видів бюджетів з врахуванням спеціальних цільових фондів формує

бюджетну систему держави. Взаємозв'язок між її окремими ланками, організація і принципи побудови бюджетної системи визначають поняття бюджетного устрою держави.

В даний час бюджетна система України як основна ланка фінансової системи будується на принципах фіскального федералізму. Цей принцип властивий фінансовим системам розвинутих країн. Він обумовлює чітке розмежування функцій між різними рівнями системи: уряд незалежний в цілях, які стосуються нації в цілому – оборони, космосу, зовнішніх зв'язків держави, а місцеві органи влади фінансують розвиток шкіл, лікарень, упорядкування населених пунктів, ін. Місцеві бюджети не входять своїми доходами і витратами в державний бюджет. У федеративних державах бюджети членів федерації (штатів, земель, кантонів) не включаються у федеральний (державний) бюджет.

Основні принципи побудови бюджетної системи: економічна самостійність бюджетів усіх рівнів; взаємодія між бюджетами різних рівнів усередині держави відбувається за взаємною згодою сторін; створення загальних міжрегіональних бюджетних фондів цільового характеру; заміна знеособлених дотацій нижчестоящим бюджетам субвенціями; зміцнення дохідної частини місцевих бюджетів тощо.

Структуру бюджетної системи характеризують дані, наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2. Структура бюджетної системи, % (за даними НБУ)

Показники витрат, роки	1990	1992	1994	1995	1997	1999	2000	2001	2002
Консолідований бюджет України, всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у т.ч.:									
- Державного бюджету	51,7	62,2	69,7	61,1	60,3	57,4	56,1	58,1	56,9
- місцевих бюджетів	48,3	37,8	3,3	38,9	39,7	42,6	47,2	48,1	47,9

Спостерігається чітка тенденція збільшення значимості місцевих бюджетів у фінансуванні громадського життя. Єдність бюджетної системи в нових умовах реалізується через єдину соціально-економічну політику і правову базу, використання єдиної бюджетної класифікації і форм бюджетної документації, узгодження принципів бюджетного процесу.

Бюджетний процес являє собою регламентовану законом діяльність органів влади щодо складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів усіх рівнів. Складовою бюджетного процесу є бюджетне регулювання, тобто частковий перерозподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів чи адміністративно-територіальних одиниць. Складання і виконання бюджету базується на бюджетній класифікації, у якій виділяються цільові напрямки державної діяльності, що впливають з основних функцій держави. Класифікація доходів і витрат бюджету приведена на рис. 2.4 і 2.5.

Класифікація доходів бюджету дозволяє визначити структуру і можливі резерви щодо мобілізації фінансових ресурсів держави. Класифікація витрат бюджету дозво-

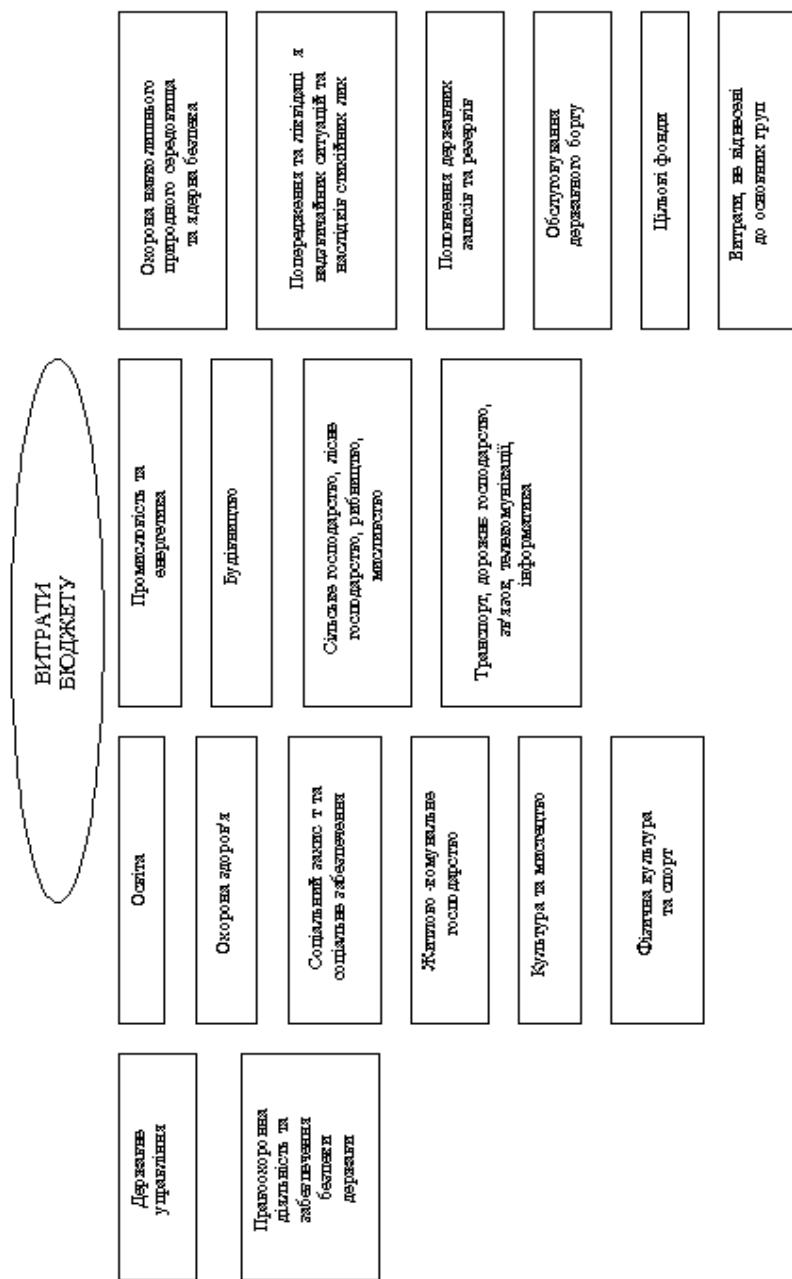

Рис. 2.5. Класифікація витрат бюджету

ляє забезпечити адресне виділення фінансових ресурсів держави. Особливістю нової бюджетної класифікації є чітке розмежування витрат за економічними ознаками з детальним поділом коштів за предметними ознаками (заробітна плата, нарахування на заробітну плату, усі види господарської діяльності, виплати населенню (трансферти населенню), інші категорії). Такий розподіл дає можливість виділити захищені статті бюджету і забезпечує єдиний підхід до всіх одержувачів з точки зору виконання бюджету.

Під витратами бюджету мають на увазі державні платежі, що не підлягають поверненню. У залежності від впливу на процес розширеного виробництва бюджетні витрати можуть бути поточними і капітальними. Вони бувають платними (тобто здійсненими в обмін на товар чи послугу) і безоплатними (однобічними). Поточні витрати пов'язані з наданням бюджетних коштів юридичним особам на їх утримання і покриття поточних потреб. Ці витрати включають витрати на державне споживання (утримання економічної і соціальної інфраструктури, державних підприємств, закупівля товарів і послуг цивільного і військового характеру, поточні витрати державних установ), поточні субсидії органам влади нижчого підпорядкування, державним і часткою державної власності підприємствам, платежі з виплати відсотків по державних і місцевих позиках.

Капітальні витрати являють собою грошові витрати, пов'язані з вкладеннями в основний капітал і приріст запасів. Вони містять у собі капіталовкладення за рахунок бюджету в різні галузі виробництва, інвестиційні субсидії, довгострокові бюджетні кредити державним і приватним підприємствам, місцевим органам влади. Державний бюджет за матеріальним змістом є головним централізованим грошовим фондом, а за соціально-економічним – основним каналом перерозподілу національного доходу. З переходом на ринкові відносини міняється система бюджетного фінансування, видаткова і доходна частина бюджету.

Основними джерелами доходів державного бюджету виступають податки, що складають близько 80–90% загальної суми доходів бюджету. Податкові доходи – це обов'язкові, безоплатні, безповоротні платежі на користь бюджету. Відповідно до Закону України «Про систему оподаткування» (1997 р. – третій варіант), проектом Податкового Кодексу України податки підрозділяються на:

прямі податки, що платить безпосередньо платник податків (податок на прибуток, плата за землю, прибутковий податок з фізичних осіб, ін.);

непрямі податки, оплачувані споживачем товарів і послуг (податок на додану вартість, акцизний збір, мито, ін.), оскільки вони входять у ціну товарів і послуг.

За державним бюджетом закріплені головні податки: ПДВ, акцизний збір, мито і збори, надходження від зовнішньоекономічної діяльності, надходження від внутрішніх позик, плата за спеціальне використання природних ресурсів, ін. Інші податкові надходження розщеплюються на частини між державним бюджетом і місцевими бюджетами. До них відносяться: податок на прибуток підприємств, податок на майно підприємств, плата за землю.

Крім податкових надходжень у доходи державного бюджету включаються: доходи від приватизації державного майна, орендна плата за використання державної власності, дивіденди на акції, що належать державі, платежі в Пенсійний фонд, Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Державний бюджет України включає два фонди – загальний і спеціальний. До доходів загального фонду відносяться: у повному обсязі – ПДВ; акцизний збір із завезених товарів; мито і збори; дивіденди на державні корпоративні права; рентна плата на нафту і газ; плата за оренду державного майна; кошти від реалізації конфіскованого майна; кошти від реалізації природного газу, нафти, аміаку, отриманого у вигляді компенсації за транзит через територію України; кошти від продажу квот на здійснення зовнішньоекономічних операцій; збір при перетинанні кордону; збори на обов'язкове пенсійне страхування; ліцензійний збір; державний збір; надходження від розміщення банками тимчасово вільних залишків бюджетних коштів, що враховуються на рахунках державного казначейства (у повному обсязі); частково – податок на прибуток підприємств, акцизний збір з нафтопродуктів, кошти від продажу дорогоцінних металів на брухт, кошти від приватизації державної власності, надходження в державний спеціалізований фонд фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність, портовий збір.

До доходів спеціального фонду відносяться: збір за геологорозвідувальні роботи; кошти від консульських дій; збір на розвиток садівництва, виноградарства; кошти від реалізації об'єктів незавершеного будівництва по Чорнобильській програмі; плата за пробірування і таврування дорогоцінних металів; кошти від реалізації зайвого озброєння; надходження в державний спеціалізований фонд фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність (80%); збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття; платежі у Фонд соціального захисту інвалідів; надходження у Фонд соціального страхування; збір за забруднення навколишньої природного середовища; аеронавігаційний збір; портовий збір (90%).

З державного бюджету виділяються основні витрати на розвиток галузей виробництва (державні програми); утримання державного апарату; утримання армії, органів державної безпеки і правопорядку; забезпечення невиробничої сфери (освіта, охорона здоров'я, культура, наука, соціальне забезпечення); здійснення державних програм по підвищенню життєвого рівня населення, його соціального захисту.

Крім основних напрямків витрат коштів державного бюджету існують напрямки, пов'язані з: фінансуванням і кредитуванням місцевих органів влади, тобто фонд субвенцій і субсидій місцевим бюджетам; формуванням резервів – резервний фонд Кабінету Міністрів України в розмірі до 2% загального обсягу витрат держбюджету; фінансуванням покриття тимчасових розривів касових надходжень при виконанні держбюджету, тобто оборотна касова готівка в розмірі до 2% загального обсягу витрат держбюджету.

Для прикладу наведемо динаміку показників доходів і витрат державного бюджету, що розраховані за даними Державного казначейства України (табл. 2.4) і за методологією МВФ (табл. 2.3).

Таблиця 2.3. Динаміка показників доходів та витрат бюджету (за методологією МВФ), млн. грн.

Показники/роки	Фінансуванні дефіциту
1999	2607,0
2000	5189,0
2001	2766,0
2002	3101,0
2003 і квартал	-742,0
I півріччя	291,7
Листопад	-71,0
Серпень	-294,7

Таблиця 2.4. Динаміка показників доходів та витрат бюджету (за даними Державного Казначейства), млн. грн.

Показники/роки	дефіцит (-), профіцит (+)	
	млн. грн.	% до ВВП
1999	-3964,1	-4,9
2000	-6201,0	-6,6
2001	-2280,2	-2,2
2002	-1944,5	-1,5
2003 і квартал	999,8	3,1
I півріччя	670,4	0,9
Листопад	1074,4	1,2
Серпень	1286,7	1,2

Система місцевих бюджетів існує у всіх країнах, але її розвиток і функції обумовлені певними національними, політичними і економічними чинниками. Так, у США, Японії, Німеччині місцевими бюджетами фінансується більш 40% усіх бюджетних витрат цих держав. Положення в Україні ілюструють дані в табл. 2.2.

Економічний зміст місцевих бюджетів виявляється у формуванні грошових фондів, які є фінансовим забезпеченням діяльності місцевих органів самоврядування, поділі і використанні цих фондів для фінансування утримання і розвитку соціальної інфраструктури, місцевого господарства. Мобілізуючи доходи бюджету, місцеві Ради здійснюють діючий контроль за сферою виробництва і використанням створених матеріальних і фінансових ресурсів. До доходів місцевих бюджетів відносяться: податок на прибуток підприємств (розмір відрахувань від загальної суми податку залежить від форми власності підприємства); прибутковий податок з громадян; плата за землю; податок на майно підприємств; доходи від приватизації комунальної власності; надходження від оренди майна, що знаходиться в комунальній власності; податок на нерухоме майно громадян; надходження від внутрішніх позик і грошово-речових лотерей, що проводяться за рішенням відповідних представницьких органів влади;

місцеві податки і збори; інші надходження (субвенції, субсидії вищестоящих бюджетів). В основі розподілу загальнодержавних грошових ресурсів між ланками бюджетної системи закладені принципи територіального формування джерел і підвідомчості підприємств, організацій і установ. Тому доходи місцевих чи регіональних бюджетів можна визначити як закріплені і регулюючі.

Закріплені чи власні доходи формуються за рахунок коштів, що цілком чи у твердо фіксованій частці, на постійній чи довгостроковій основі надходять безпосередньо до відповідного місцевого бюджету, минаючи вищестоящі бюджети. Основу закріплених доходів складають місцеві податки і збори (комунальний податок, податок на рекламу, податок на продаж імпортованих товарів, податок на нерухоме майно громадян і юридичних осіб, туристичний збір, готельний збір, ін.), прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств місцевого підпорядкування.

Регулюючі доходи являють собою сукупність коштів, переданих з вищестоящих бюджетів у нижчестоящі з метою регулювання (збалансування) їхніх витрат і доходів. До регулюючих доходів відносяться усі фінансові ресурси, які використовуються для цих цілей: відсоткові відрахування від загальнодержавних доходів і податків (наприклад, податок на прибуток підприємств, податок на майно підприємств), дотації, субвенції, кошти, отримані з вищестоящих бюджетів. Регулюючі доходи є основним джерелом формування регіональних бюджетів. Частка закріплених (власних) доходів в окремих видах місцевих бюджетів не перевищує 30% усієї суми доходів.

З метою зміцнення фінансової самостійності місцевих фондів самоврядування необхідно розширювати сферу закріплених джерел доходів. Так, Законом України «Про місцеві податки і збори» земельний податок віднесена з розряду регулюючих надходжень до власних (закріплених) доходів місцевих бюджетів. Існуюча система регулювання місцевих бюджетів має певні достоїнства: дозволяє забезпечити необхідними засобами регіональні бюджети незалежно від продуктивності місцевих джерел; створює передумови до вирівнювання рівнів розвитку окремих територіальних одиниць; стимулює регіональні органи до виконання планів мобілізації загальнодержавних фінансових ресурсів. Основним недоліком є наявність суб'єктивних чинників при формуванні величини нормативів відрахувань від регулюючих податків і виборі їхнього складу.

Витрати місцевих бюджетів здійснюються на наступні цілі: фінансування установ і організацій культури, науки, охорони здоров'я, соціального захисту: утримання органів влади і місцевого самоврядування; фінансування підприємств і організацій місцевого господарства, природоохоронних заходів, інші цілі. У місцевих бюджетах так само створюються резервні фонди і фонди оборотної касової готівки (у розмірі 1% від суми загальних витрат).

З метою регулювання фінансових ресурсів бюджетної системи встановлено наступні види міжбюджетних трансфертів: дотації вирівнювання місцевим бюджетам; додаткові дотації місцевим бюджетам; частка сум надпланових надходжень загаль-

ного фонду Державного бюджету на технічні рахунки казначейства: 50% – у Держбюджет, 12,5% – в обласні бюджети, 37,5% – у бюджети міст і районів; субвенції на виконання м. Києвом функцій столиці України; субвенції на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій; субвенції на фінансування пільг і субсидій населенню на оплату електроенергії, газу, житлово-комунальних послуг; субвенції на виконання спільних соціально-економічних програм, ін.; кошти, що передаються в Держбюджет, у відповідні місцеві бюджети з бюджетів нижчого рівня. В даний час головним напрямком використання фінансових ресурсів є фінансування розвитку місцевої виробничої бази як основи для одержання в майбутньому власних доходів.

Збалансованість бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України, є необхідною умовою фінансово-бюджетної політики. Перевищення доходів над витратами складає надлишок (профіцит) бюджету, перевищення витрат над доходами складає дефіцит бюджету. При визначенні дефіциту бюджету кредити і позики не враховуються як джерела доходів. Граничний розмір дефіциту і джерела його покриття визначаються відповідно Верховною Радою України і радами народних депутатів при затвердженні відповідних бюджетів. Дефіцит бюджету покривається за рахунок: внутрішніх державних позик; зовнішніх державних позик держав і позик міжнародних фінансових інститутів.

Закордонна практика показує, що грамотна політика бюджетного дефіциту стимулює соціально-економічний розвиток шляхом пристосування до росту суспільних витрат. Отже, задача держави не складання бездефіцитного бюджету, а контроль за цим дефіцитом, установлення його меж, припустимих в умовах стабільної ринкової економіки (2–3% ВВП). У той же час збільшення бюджетного дефіциту веде до росту державного боргу, оскільки кредит є основним джерелом покриття дефіциту. Величина державного боргу вважається контрольованою, якщо вона не перевищує 60 % ВВП.

Для оцінки зовнішньої заборгованості використовують порівняння її розміру з величиною експорту, від якого залежать потенційні можливості кредиторів: зовнішній борг не повинний перевищувати розмір експорту більш ніж у два рази.

Централізовані спеціальні фонди

Практика створення спеціальних фондів підтверджує доцільність їхнього існування. Вони є важливим каналом цільового збору і розподілу фінансових ресурсів держави. Спеціальні фонди можуть бути: за правовим положенням – державні і місцеві; за цілями використання – економічні, соціальні, кредитні, науково-дослідні, страхові, міждержавні; за характером формування – бюджетні, позабюджетні, валютні.

Економічні фонди призначені для регулювання господарського життя. До них відносяться, наприклад, інвестиційний, конверсійний, дорожній, авіаційний, ін.

Соціальні фонди призначені для формування ресурсів з метою рішення соціальних проблем населення. В Україні до них відносяться Державний пенсійний фонд, Державний фонд соціального страхування, Державний фонд сприяння зайнятості

населення, Державний фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення (ліквідовано), фонди додаткового пенсійного страхування, фонд охорони праці, фонд медичного страхування.

Серед міждержавних фондів найбільше значення мають Міжнародний валютний фонд, задачею якого є регулювання міжнародної ліквідності з метою врівноваження платіжного балансу, і Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), що надає довгострокові кредити для розширення виробничих потужностей зазвичай терміном на 20 років під гарантію урядів. У Європейському Союзі теж створено декілька міждержавних фондів: Бюджет ЄС, Європейський фонд розвитку, Європейський фонд валютного співробітництва.

Кредитні фонди формуються за рахунок ресурсів, що знаходяться в розпорядженні банків, ощадних кас, кредитних союзів, інших установ і надаються на умовах повернення і сплати відсотків.

Позабюджетні фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, які залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб, але вони не включаються в бюджет. Вони є автономними і витрачаються комплексно на основі оперативної самостійності і суворо відповідно до цільових призначень цих фондів. Такі фонди знаходяться у власності держави. Зазвичай найменування фонду відбиває напрямок використання коштів. Головна причина виникнення позабюджетних фондів – необхідність виділення надзвичайно важливих для суспільства витрат у спеціальну групу і забезпечення їх самостійними джерелами доходів. Рішення про утворення централізованих позабюджетних фондів приймає Верховна Рада України, регіональних – органи місцевого самоврядування. До доходів позабюджетних цільових фондів відносяться: спеціальні цільові податки чи збори, установлені для відповідного фонду; відрахування від прибутку підприємств, установ, організацій; прибуток від некомерційної діяльності, здійснюваної фондом як юридичною особою; позики, одержувані фондами в Національному банку України чи комерційних банках.

Поступово, відповідно до прийнятих постанов Верховної Ради України й указів Президента України, позабюджетні фонди, доходи яких формувалися за рахунок обов'язкових платежів підприємств, установ, організацій, поєднувалися з Державним бюджетом України, зберігаючи при цьому цільову спрямованість.

Необхідність об'єднання регіональних позабюджетних фондів з бюджетами адміністративно-територіальних утворень і держави викликана недостатнім фінансовим контролем за використанням їхніх ресурсів, оскільки податкові органи за надходженнями зборів за ці фонди відповідальності не несуть.

Пенсійний фонд України створений з метою державного управління фінансами пенсійного забезпечення держави і є самостійною фінансово-кредитною установою. Порядок визначення відрахувань у цей фонд установлений Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування». Платниками збору є юридичні і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Виключення складають підпри-

емства, де працюють інваліди, там ставка нижча за загальну. Варто звернути увагу на особливості визначення джерела виплат збору на обов'язкове пенсійне забезпечення. Оскільки оплата праці працівників може здійснюватися за рахунок собівартості і за рахунок прибутку, то і відрахування в Пенсійний фонд відносяться відповідно на собівартість чи здійснюються з прибутку. Якщо фізичні особи працюють за трудовим договором, то збір на обов'язкове державне пенсійне страхування нараховується в установленому розмірі, а утримується з нарахованого заробітку.

Пенсійний фонд не включається в Державний бюджет України, але зобов'язаний представляти Головному управлінню Державного казначейства України звіти про виконання кошторису доходів і витрат. Заборонено використання коштів фонду не по цільових призначеннях, тимчасово вільні кошти можуть бути використані для придбання державних цінних паперів.

Фонд соціального страхування створено з метою забезпечення державних гарантій у системі соціального страхування і підвищення контролю за правильною й ефективною витратою коштів соціального страхування. Порядок визначення величини збору встановлений Законом України «Про збір на обов'язкове соціальне страхування». Особливість збору полягає в тім, що з 1997 р. він включає і збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття. У зв'язку з цим ліквідовані відрахування у Фонд сприяння зайнятості населення, що існували раніше. Склад платників і база оподаткування така ж, як і для пенсійного збору. Чинна ставка збору – 5,5%, з них 1,5% складає збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття. Якщо фізичні особи працюють за трудовим договором чи є суб'єктами підприємницької діяльності (без використання найманої праці), то збір на обов'язкове державне страхування на випадок безробіття нараховується в розмірі 0,5%, а утримується з нарахованого заробітку.

Фонд здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення було ліквідовано у 1999 році. Платниками збору були всі суб'єкти підприємницької діяльності. Ставка змінювалася від 20% до 10%. У консолідованому бюджеті передбачаються надходження цього збору як погашення відповідної заборгованості суб'єктів господарювання. З 2000 р. для фінансування заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи кошти виділяються з Державного бюджету України.

Державний кредит і казначейська позика

Основна частина фінансових ресурсів держави формується у вигляді податків і обов'язкових платежів. За недостатності власних фінансових джерел для фінансування запланованих державних витрат виникає потреба в залученні коштів з інших джерел. Основною формою державного запозичення є державний кредит. Державний кредит – сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади і управління з одного боку, і фізичними і юридичними особами з іншого боку, при яких

держава виступає як позичальник, кредитор, гарант. Як один з видів кредиту державний кредит надається на умовах платності, зворотності і терміновості. Відмінні риси державного кредиту: забезпеченням є все майно держави чи адміністративно-територіальної одиниці; залучені кошти не беруть участь у кругообігу продуктивного капіталу, а використовуються для покриття бюджетного дефіциту. Форми, у яких може виступати державний кредит, представлені на рис. 2.6.

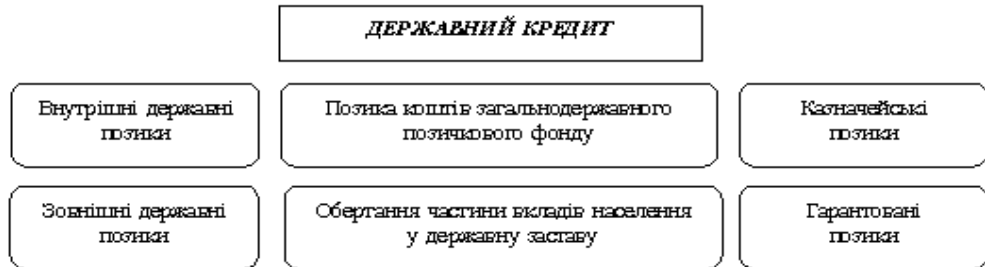

Рис. 2.6. **Форми державного кредиту**

Державні позики являють собою залучення на фінансування суспільних потреб тимчасово вільних коштів населення, підприємств, банків шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань). Позики можуть бути: централізовані і місцеві (регіональні); відсоткові, виграшні, цільові (безвідсоткові); коротко-, середньо- і довгострокові; добровільні, примусові; облігаційні, безоблігаційні – без випуску цінних паперів, на підставі договорів, угод з видачею свідоцтв. За ознакою власників цінних паперів розрізняють позики, реалізовані серед населення, юридичних осіб і універсальні. Є також позики заставні і беззаставні.

Запозичення коштів для загальнодержавних цілей відбувається у випадку передачі кредитних ресурсів центрального банку – Національного банку України – на покриття витрат уряду без оформлення державних боргових зобов'язань.

Казначейські позики – фінансова допомога підприємствам, яку роблять органи державної влади і управління за рахунок бюджетних коштів на умовах терміновості, платності і зворотності. Основна мета використання казначейських позик – це надання підтримки підприємствам, життєво важливим для економіки держави.

Гарантовані позики – умовна державна позика, тобто гарантія безумовного погашення позики з боку держави, укладеного органами нижчого підпорядкування влади чи окремими підприємствами і організаціями, що господарюють.

Обернення частини внесків населення в державні позики відбувається за допомогою придбання ощадними установами (банками) цінних паперів держави (казначейських ощадних сертифікатів, облігацій позик, казначейських зобов'язань). Будучи посередником між державою і населенням, банки надають державі не свої активи, а позикові кошти вкладників, причому повідомлення власників державних цінних паперів не є обов'язковим. Специфіка категорії державного кредиту визначає особливості управ-

ліття ним. Воно покладається на Національний банк України і Міністерство фінансів України.

Функціонування державного кредиту веде до утворення державного боргу. У залежності від терміну погашення державний борг може бути поточним і основним. Поточний державний борг – заборгованість держави по зобов'язаннях, по яких наступив термін платежу. Основний державний борг – уся сума заборгованості, по якій не наступив термін платежу і яка не може бути пред'явлена до оплати протягом даного періоду.

Виплата відсотків по державних позиках і їхнє погашення є однією зі значимих статей бюджетних витрат. Коли розмір державного боргу досягає рівня, за якого неможливо вчасно його погасити, то уряд прибігає до процедури пролонгації (тобто подовження термінів погашення), до процедури конверсії (тобто зменшення розмірів виплачуваних відсотків по позиках), до процедури консолідації (тобто об'єднання позик) чи процедури дефолту (тобто оголошення держави банкрутом). Основними методами фінансування державного боргу є грошово-кредитна емісія і випуск державних позик. Безумовно, позики є кращими, тому що при цьому не збільшується загальна кількість грошової маси, тобто їхнє розміщення не носить інфляційний характер.

2.3. ОСНОВИ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ

Грошові фонди

Найважливіша сторона фінансової діяльності підприємств – формування і використання різних грошових фондів. З їхньою допомогою здійснюється забезпечення господарської діяльності необхідними коштами, а також розширеного відтворення, фінансування науково-технічного прогресу, економічне стимулювання працівників, розрахунки з бюджетом, банками. Грошові фонди підприємств можна розбити на чотири групи, що представлені на рис. 2.7.

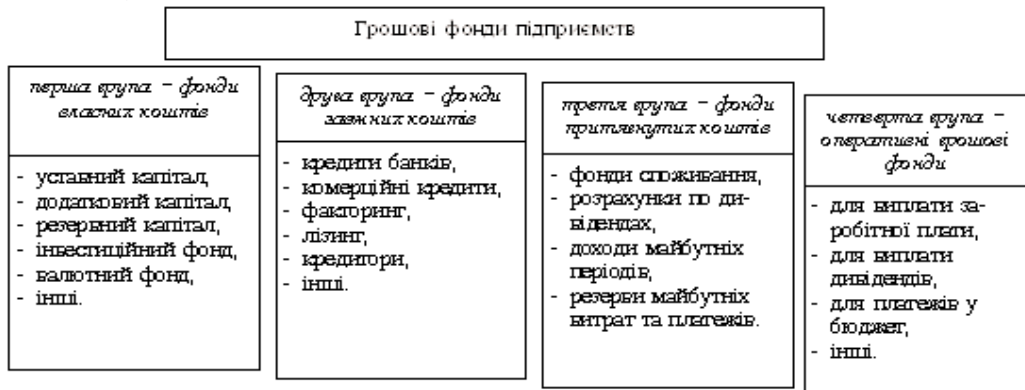

Рис. 2.7. Грошові фонди підприємств

Перша група грошових фондів підприємства – фонди власних засобів. Вони відіграють вирішальну роль у його діяльності, тому що вимоги по їхньому обсягу й організації досить однозначні. При організації підприємство повинне мати статутний фонд чи статутний капітал, за рахунок якого формуються основні фонди й оборотні кошти. Організація статутного капіталу, його ефективне використання, управління ним – одна з головних і найважливіших задач фінансової служби підприємства. Статутний капітал – основне джерело власних коштів підприємства. Величина статутного капіталу акціонерного товариства відбиває суму випущених ним акцій, а державного і муніципального (комунального) підприємства – розмір статутного фонду. У залежності від організаційно-правової форми підприємства його статутний капітал формується за рахунок випуску і наступного продажу акцій, вкладень у статутний капітал паїв, часток і т.д. За час діяльності підприємства його статутний капітал може дробитися, зменшуватися і збільшуватися, у тому числі і за рахунок частини внутрішніх фінансових ресурсів підприємства.

Статутний капітал змінюється підприємством, як правило, за результатами його роботи за рік після внесення змін в установчі документи. Статутний капітал підприємства визначає мінімальний розмір його майна, що гарантує інтереси його кредиторів. Мінімальний розмір його визначається відповідно до встановленого законодавчо мінімальним розміром оплати праці в країні. Статутний капітал виступає першим грошовим фондом, який відбивається у розділі пасиву балансу підприємства. У цьому зв'язку баланс підприємства може бути представлений схемою (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Схема балансу

Актив, від латинського «aktivus», означає діяльний. Тільки продуктивна форма капіталу здатна реалізувати саму ідею створення і функціонування будь-якого підприємства. До активів відноситься майно підприємства. Пасив, від латинського «passivus», означає бездіяльний. До нього включають ті кошти, за рахунок яких сформоване майно. Фінансові ресурси і капітал у грошовій формі, віднесені до пасиву:

не можуть приносити необхідних доходів, а тому являють собою лише наслідок від перебування в цій формі;

не створюють нерозумних боргів, що дає підставу виділити частину фінансових ресурсів в особливий розділ – кредиторська заборгованість підприємства;

дають ясно зрозуміти, хто хазяїн підприємства, яка його організаційно-правова форма, яка значимість кожного джерела фінансування.

Суму короткострокової заборгованості і короткострокових кредитів і позик прийнято називати поточними пасивами. Вони є одними з найважливіших фінансових характеристик стану підприємства, що використовується у фінансових розрахунках, і є предметом постійного аналізу. Особливе місце займають стійкі пасиви, тобто постійні суми нормативних заборгованостей підприємства, що йому не належать, але знаходяться в його розпорядженні: заборгованість по зарплаті працівникам, заборгованість по розрахунках з позабюджетними фондами, заборгованість по платежах у бюджети, ін.

Активи прийнято розділяти за характером і часом обороту в господарському процесі на **оборотні** і **необоротні**. У свою чергу оборотні активи в залежності від характеру участі в процесі виробництва групуються на: виробничі запаси і витрати, тобто оборотні активи, що прямо беруть участь у процесі виробництва; кошти, розрахунки й інші активи аналогічного змісту, тобто оборотні активи, що обслуговують процес виробництва.

Необоротні активи по фізичних ознаках прийнято розділяти на матеріальні (земля, будинки, спорудження й ін.); нематеріальні (патенти, торгові марки, ноу-хау й ін.); довгострокові фінансові вкладення (незавершені роботи з капітального будівництва, пайова участь у створенні інших фірм, довгострокові позики іншим фірмам і т.д.).

Зі статутним капіталом підприємства тісно пов'язаний так званий акціонерний капітал. Після статутного капіталу грошовим фондом власних коштів підприємства є додатковий капітал, до якого включаються:

- результати переоцінки основних фондів, тобто їхньої індексації;
- емісійний доход акціонерного товариства (доход від продажу акцій за ціною вище їхньої номінальної вартості за винятком витрат з їхнього продажу);
- безоплатно отримані грошові і матеріальні цінності на виробничі цілі;
- асигнування з бюджету на фінансування капітальних вкладень;
- надходження на поповнення оборотних коштів.

Додатковий капітал акумулює кошти, що надходять підприємству протягом року по перелічених каналах. Основним каналом тут є результати індексації основних фондів. Цілком природно щорічне збільшення статутного капіталу за рахунок додаткового. Однак, як відзначалося раніше, багато підприємств цього не роблять. Треба підкреслити, що вони несуть визначені втрати, які впливають з умов формування наступного грошового фонду – резервного капіталу.

Резервний капітал утворюється за рахунок відрахувань від прибутку в розмірі, визначеному статутом. Для акціонерних товариств законодавчо визначений розмір резервного фонду – не менш 15% статутного капіталу. Для підприємств інших організаційно-правових форм величина визначається підприємством самостійно.

Інвестиційний фонд призначений для розвитку виробництва. У ньому концентруються: амортизаційний фонд, призначений для простого відтворення основних фон-

дів; фонд накопичення, утворений за рахунок відрахувань від прибутку і призначений для розвитку виробництва; позикові і притягнуті джерела. Роль цього фонду очевидна. Підприємство повинне мати можливість і зобов'язане за рахунок власного прибутку й інших джерел забезпечити приріст оборотних коштів і фінансування капітальних вкладень. Це повинно завжди враховуватися підприємством при розподілі чистого прибутку і вирішенні питання про те, яка частина його повинна бути спрямована на виплату дивідендів, а яка – на розвиток виробництва. Інвестиційний фонд є джерелом збільшення статутного капіталу підприємства, оскільки вкладення в розвиток виробництва збільшують вартість майна підприємства.

Валютний фонд формується на підприємствах, що одержують валютний вигог від експортних операцій і купують валюту для імпортних операцій. Цей фонд не має самостійного цільового значення. Він виділяється остільки, оскільки операції з валютою мають свої особливості. У цих цілях підприємства в комерційних банках, що мають ліцензію Національного банку України для проведення валютних операцій, відкривають валютні рахунки.

Друга група грошових фондів підприємства – фонди позикових коштів. В умовах ринкової економіки жодне підприємство не може обходитися без позикових коштів. Їхня різноманітність дає можливість використання у різних ситуаціях. Позикові кошти в нормальних економічних умовах сприяють підвищенню ефективності виробництва.

Третя група грошових фондів – фонди притягнутих коштів. Такі фонди носять двоїстий характер: з одного боку, ці кошти знаходяться в обороті підприємства; з іншого боку – вони належать його працівникам (дивіденди і фонд споживання). Підтверджують їхню подвійність наступні факти: по-перше, у балансі підприємства вони знаходяться в розділі пасиву, тобто серед короткострокових зобов'язань; по-друге, при деяких розрахунках вони виключаються з зобов'язань підприємства. Фонд споживання – грошовий фонд, утворений за рахунок чистого прибутку і використовуваний на задоволення матеріальних і соціальних потреб працівників підприємства. При формуванні фонду споживання підприємство повинне враховувати одну дуже важливу закономірність: темпи зростання балансового прибутку повинні бути вище темпів росту фонду споживання, включаючи заробітну плату.

Оперативні грошові фонди підприємства, що утворюють четверту групу грошових фондів, створюються ним періодично.

Двічі чи один раз на місяць на підприємстві формується фонд для виплати заробітної плати. Для забезпечення своєчасної виплати заробітної плати підприємства вирішують певні задачі. У цих цілях на рахунку підприємства накопичуються необхідні кошти, а за їхньої відсутності воно звертається в банк за кредитом на виплату заробітної плати. Важливе значення має визначення оптимальних строків виплати заробітної плати і кількості днів, необхідних для цього. Періодично підприємство організує фонд для платежів у бюджет різних податків. Несвоєчасні платежі в бюджет підприємством спричиняють штрафні санкції з боку держави.

Крім перерахованих на підприємстві створюється й інші фонди коштів: для погашення кредитів банків, освоєння нової техніки, науково-дослідних робіт, відрахувань вищестоящій організації.

Фінансові ресурси і капітал

Фінансові ресурси і капітал представляють головні об'єкти дослідження фінансів підприємства. Фінансові ресурси підприємства – це частина коштів у формі доходів і зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань і здійснення витрат щодо забезпечення розширеного відтворення (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Склад фінансових ресурсів підприємств

Наведене визначення фінансових ресурсів присутнє в багатьох вітчизняних підручниках. В умовах ринкової економіки частіше використовується термін «капітал», що є для практика реальним об'єктом, на який він може постійно впливати з метою одержання нових доходів підприємства. У цій якості капітал є об'єктивним чинником виробництва і перетвореною формою фінансових ресурсів. Таким чином, капітал – це сукупність фінансових ресурсів, задіяних підприємством в оборот, і доходів, які отримує підприємство від цього обороту. У такому трактуванні принципове розходження між фінансовими ресурсами і капіталом підприємства полягає в тому, що на будь-який момент часу фінансові ресурси більші за капітал підприємства чи дорівню-

ють йому. При цьому рівність означає, що в підприємства немає ніяких фінансових зобов'язань і всі наявні фінансові ресурси пущені в оборот. Однак це зовсім не означає, що чим ближче розмір капіталу наближається до розміру фінансових ресурсів, тим ефективніше підприємство працює. У реальному житті рівності фінансових ресурсів і капіталу в працюючого підприємства не буває. Фінансова звітність в усьому світі будується так, що різницю між фінансовими ресурсами і капіталом знайти неможливо. У стандартній звітності представлені не фінансові ресурси як такі, а їхні перетворені форми – зобов'язання і капітал. За походженням фінансові ресурси розділяються на внутрішні (власні) і зовнішні (притягнуті).

У свою чергу, внутрішні ресурси представлені: у реальній формі (у стандартній звітності) у вигляді чистого прибутку й амортизації; у перетвореній формі – у вигляді зобов'язань перед працівниками підприємства чи організації, податковими органами, позабюджетними фондами й іншими господарюючими суб'єктами.

Зовнішні фінансові ресурси також поділяються на дві групи: власні і позикові. Такий розподіл обумовлений формою капіталу, у якій він вкладається зовнішніми учасниками в розвиток даного суб'єкта: як підприємницький чи як позиковий капітал. Результатом вкладень підприємницького капіталу є утворення притягнутих власних фінансових ресурсів, результатом вкладень позикового капіталу – позикових коштів.

Підприємницький капітал являє собою капітал, вкладений (інвестований) у різні суб'єкти, що господарюють, з метою одержання прибутку і прав на управління, Позиковий капітал – це грошовий капітал, наданий у борг на умовах зворотності і платності. На відміну від підприємницького капіталу, позиковий капітал не вкладається в підприємство, а передається йому в тимчасове користування з метою одержання додаткового доходу (відсотка). Цим видом бізнесу займаються спеціалізовані кредитно-фінансові інститути (банки, кредитні союзи, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди, селенгові компанії і т.д.). У реальному житті підприємницький і позиковий капітали тісно пов'язані. Оборот капіталу в сучасних ринкових умовах можна представити у вигляді схеми (рис. 2.10).

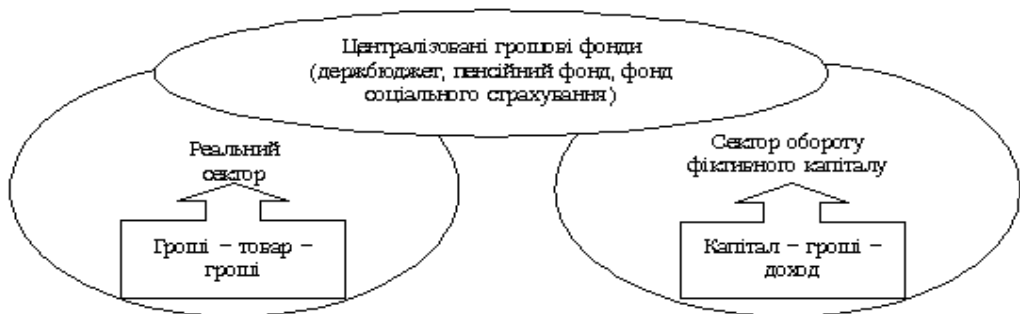

Рис. 2.10. Схема обороту капіталу

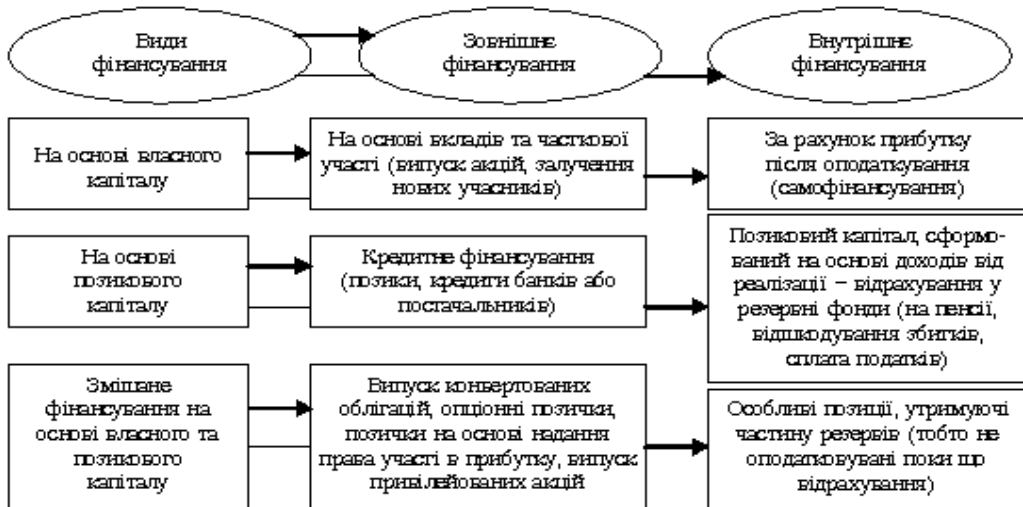

Рис. 2.11. Схема видів фінансування

Власні притягнуті фінансові ресурси – це базова частина усіх фінансових ресурсів підприємства, що утворюються на момент створення підприємства і знаходяться в його розпорядженні. Цю частину фінансових ресурсів прийнято називати, як вже говорилося, статутним фондом чи статутним капіталом. Позикові притягнуті фінансові ресурси підприємства найбільше часто зустрічаються у формі: банківських кредитів і позичок; коштів від випуску і продажу облігацій підприємства, від інших небанківських суб'єктів ринку.

Усі фінансові ресурси підприємства, як внутрішні, так і зовнішні в залежності від часу, протягом якого вони знаходяться в розпорядженні підприємства, поділяються на короткострокові (до одного року) і довгострокові (понад один рік). Цей розподіл достатньо умовний, а масштаб тимчасових інтервалів залежить від фінансового законодавства конкретної країни, правил ведення фінансової звітності, національних традицій.

Фінансові ресурси і капітал мають грошову основу. Однак, капітал функціонуючого підприємства рано чи пізно повинний бути вкладений у виробництво. Перебуваючи в грошовій формі у вигляді залишків коштів у касі підприємства або на його розрахунковому рахунку в банку, він не приносить чи майже не приносить доходів. Фінансові ресурси повинні перетворитися в натурально-речовинну форму (майно підприємства) чи в продуктивну форму. Процес перетворення капіталу з грошової форми в продуктивну називається фінансуванням. Розподіл фінансування на зовнішнє і внутрішнє обумовлено твердим зв'язком між формами фінансових ресурсів і капіталу підприємства з процесом фінансування.

Після перетворення з грошової форми в продуктивну, капітал залишає лише слід від тимчасового перебування в грошовій формі. Але цей слід має надзвичайно важ-

ливе значення для господарської практики, а тому самим ретельним образом відбивається у фінансовій звітності кожним підприємством як пасиви.

Результат метаморфози, тобто наявність капіталу в продуктивній формі, створює активи підприємства. Економічна вартість активу визначається як максимальна ціна, котра може бути заплачена за даний актив з урахуванням альтернативних витрат на придбання іншого аналогічного виду активу. При виборі варіанта фінансування ресурсів варто керуватися критерієм ефекту. Ефект прийнято виражати грошовим потоком (упорядкованим у часі) з урахуванням балансу припливу і відтоку коштів).

Управління потоками коштів

Один з напрямків управління фінансами підприємства – це ефективне управління потоками коштів. Повна оцінка фінансового стану підприємства неможлива без аналізу потоків коштів. В даний час більшість підприємств (більш 80%) мають недолік оборотних коштів. У той же час багато з них (приблизно половина) працюють із прибутком. Одна з задач управління потоками коштів полягає у виявленні взаємозв'язку між цими потоками і прибутком, тобто чи є отриманий прибуток результатом ефективних потоків коштів чи це результат яких-небудь інших чинників. Існують такі поняття, як: рух коштів – усі валові грошові надходження і платежі підприємства і потік коштів – різниця між усіма, що надійшли, і виплаченими підприємством коштами за конкретний період часу.

Рух грошей є першоосною, у результаті чого виникають фінанси, тобто фінансові відносини, грошові фонди, грошові потоки. Управління потоками коштів припускає аналіз цих потоків, облік руху коштів, розробку плану руху коштів. У світовій практиці потік коштів позначається поняттям «кеш фло» (з англ. «cash flow»), хоча буквальный переклад з англійського цього терміна – потік готівки. Грошовий потік, у якому відтоки перевищують припливи, називається «негативний кеш фло» («negative cash flow»), у зворотному випадку – це «позитивний кеш фло» («positive cash flow»). Застосовується також поняття «дисконтований потік» («discounted cash flow») чи приведенний грошовий потік («present value cash flow»). Слово дисконт («discount») означає знижка, отже, дисконтування означає приведення майбутніх грошових потоків у порівняний з дійсним часом вигляд.

Як уже відзначалося, грошові потоки пов'язані з припливами і відтоками коштів по усіх видах діяльності підприємства. Основна діяльність підприємства є основним джерелом прибутку і має на меті забезпечувати необхідними коштами інші види його діяльності, тоді як інвестиційна і фінансова діяльність покликані сприяти, з одного боку, розвитку основної діяльності, з іншого боку – забезпеченню його додатковими коштами (рис. 2.12). У результаті приймаються рішення з приводу забезпечення перевищення надходження коштів над платежами, визначення джерел оплати поточних зобов'язань і інвестиційної діяльності, достатності одержуваного прибутку й ін. По результатах аналізу грошових потоків підприємство повинне одержати відпо-

відь на головні питання: звідки надходять кошти? Яка роль кожного джерела? На які цілі вони використовуються?

ПРИТОКИ	ВІДТОКИ
ОСНОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Виручка від реалізації продукції	Платежі постачальникам
Надходження дебіторської заборгованості	Виплата традиційної заробітної плати
Надходження від продажу матеріальних цінностей, бартер	Платежі в бюджет і позабюджетні фонди
Аванси покущів	Платежі відсотків за кредит
Бартерні операції	Витрати по фонду споживання
	Погашення кредиторської заборгованості
ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Продаж основних фондів, нематеріальних активів, незавершеного будівництва	Капітальні вкладення на розвиток виробництва
Надходження коштів від продажу довгострокових фінансових вкладень	Довгострокові фінансові вкладення
Дивіденди, відсотки від довгострокових фінансових вкладень	
ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Короткострокові кредити і позики	Погашення короткострокових кредитів і позик
Довгострокові кредити і позики	Погашення довгострокових кредитів і позик
Надходження від продажу і оплати векселів	Виплата дивідендів
Надходження від емісії акцій	Оплата векселів
Цільове фінансування	

Рис. 2.12. Характер руху грошових коштів

Аналіз грошових потоків пов'язаний із з'ясуванням причин, що вплинули на: збільшення припливу коштів; зменшення їхнього припливу; збільшення їхнього відтоку; зменшення їхнього відтоку. Існує два методи розрахунку потоку коштів: прямий – на основі рахунків бухгалтерського обліку; непрямий – на основі показників балансу підприємства (Форма 1) і звіту про фінансові результати (Форма 2). За прямого методу підприємство одержує відповіді на питання щодо припливів і відтоків коштів і їхньої достатності для забезпечення всіх платежів. Непрямий метод показує взаємозв'язок різних видів діяльності підприємства, а також вплив змін в активах і пасивах підприємства на прибуток. Крім того, базою для розрахунку за прямого методу є виторг від реалізації продукції, за непрямого – прибуток. За прямого методу потік коштів визна-

чається як різниця між усіма припливами коштів на підприємстві по всіх видах діяльності і їхніх відтоків. Залишок коштів на кінець періоду визначається як їхній залишок на його початок з урахуванням їх потоку за даний період.

За непрямого методу основа для розрахунку – нерозподілений прибуток, амортизація, а також зміни активів і пасивів підприємства. Тут збільшення активів зменшує кошти підприємства, а збільшення пасивів – збільшує, і навпаки.

Цілям більш повного уявлення про грошові потоки служать матричні баланси за визначений період часу (місяць, квартал, рік і т.д.). У них у чисельнику – показники на початок року, у знаменнику – на кінець, а також зміни за рік (+, –). У результаті можна одержати відповіді на деякі питання: який взаємозв'язок між активами і пасивами підприємства? Які конкретні зміни відбулися в джерелах фінансування активів і в напрямках використання пасивів? Які рішення варто прийняти з метою оптимізації активів і пасивів?

В даний час фінанси багатьох підприємств України знаходяться в кризовому стані, що проявляється: у значній нестачі коштів як для здійснення виробничої діяльності, так і для інвестицій; в невисокому рівні заробітної плати, затримці її виплати, а також у практичному припиненні фінансування соціальної сфери з боку підприємств; у дорожчій кредиту і неможливості в достатній мірі його використання для потреб підприємства; у значних неплатежах підприємств один одному, які нарастають досить високими темпами, що збільшує дефіцит коштів у підприємств і ускладнює їхні проблеми.

Тому в даний момент першочерговою задачею для держави і підприємств є зміцнення фінансів підприємств і на цій основі – стабілізація фінансів держави. Без вирішення цієї задачі і проведення її в життя, інші задачі, у тому числі і проблеми інфляції, вирішити неможливо.

Основні шляхи зміцнення фінансів підприємств пов'язані з оптимізацією використовуваних ними коштів і ліквідацією їхнього дефіциту. Найважливіші напрямки удосконалення фінансової роботи на підприємствах наступні:

- системний і постійний фінансовий аналіз їхньої діяльності;
- організація оборотних коштів відповідно до існуючих вимог з метою оптимізації фінансового стану;
- оптимізація витрат підприємства на основі розподілу їх на перемінні і постійні;
- аналіз взаємодії і взаємозв'язку «витрати – виторг – прибуток»; оптимізація розподілу прибутку і вибір найбільш ефективної дивідендної політики;
- більш широке впровадження комерційного кредиту і вексельного обороту з метою оптимізації джерел коштів і впливу на банківську систему;
- використання лізингових відносин з метою розвитку виробництва;
- оптимізація структури майна і джерел його формування з метою недопущення незадовільної структури балансу;
- розробка і реалізація стратегічної фінансової політики підприємства.

Фінанси підприємств – найважливіша категорія ринкової економіки. Вони відіграють вирішальну роль у системі фінансових відносин держави, тому професійне управління ними сприяє вирішенню не тільки проблем фінансів підприємства, але і таких проблем, як інфляція, дефіцит бюджету, кредитно-грошова політика, розвиток фондового ринку й ін.

Фінансова звітність

Фінансова звітність підприємства являє собою стандартну форму надання інформації про фінансовий стан підприємства на визначену дату чи по результатах діяльності за певний період і рух коштів за визначений період. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» форми фінансової звітності підприємства і порядок їхнього заповнення встановлюється Міністерством фінансів України за узгодженням з Державним комітетом статистики України (для банків – НБУ). До них відносяться баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух коштів, звіт про власний капітал і додатки до звітів.

Перші шість національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку, які присвячені фінансовій звітності, це: П(С)БУ 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», П(С)БУ 2 «Баланс», П(С)БУ 3 «Звіт про фінансові результати», П(С)БУ 4 «Звіт про рух коштів», П(С)БУ 5 «Звіт про власний капітал», П(С)БУ 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах») складені з застосуванням міжнародних стандартів обліку (МСО).

Фінансова звітність підприємств не становить комерційної таємниці. Підприємства зобов'язані представляти квартальну і річну фінансову звітність органам, у сферу управління яких вони входять, трудовим колективам, власникам (засновникам). Звіти складаються з метою сприяння плануванню і контролю діяльності підприємства, успішному співробітництву з представниками фінансових органів та інститутів, виконанню вимог законодавства, цілей оподаткування. Метою складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної правдивої і неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності і рух коштів підприємства. Звітність забезпечує користувачів інформацією відносно: придбання, продажу, володіння цінними паперами, участі в капіталі підприємства, оцінки якості управління, оцінки здатності підприємства вчасно виконувати фінансові і комерційні зобов'язання, визначення суми дивідендів, що підлягають розподілу, регулювання діяльності підприємства, ін.

Інформація, що міститься у фінансових звітах, повинна відповідати визначеним вимогам:

вірогідність (надійність) – об'єктивність і правдивість приведених даних для використання, що забезпечує правильність розуміння і призначення інформації;

доречність – здатність впливати на ухвалення рішення користувачем у потрібний момент;

приступність і дохідливість – тлумачення користувача повинне бути однозначним; конфіденційність – надання інформації не повинне приносити збитки підприємству.

Принципи підготовки фінансової звітності відбиті на рис. 2.13.

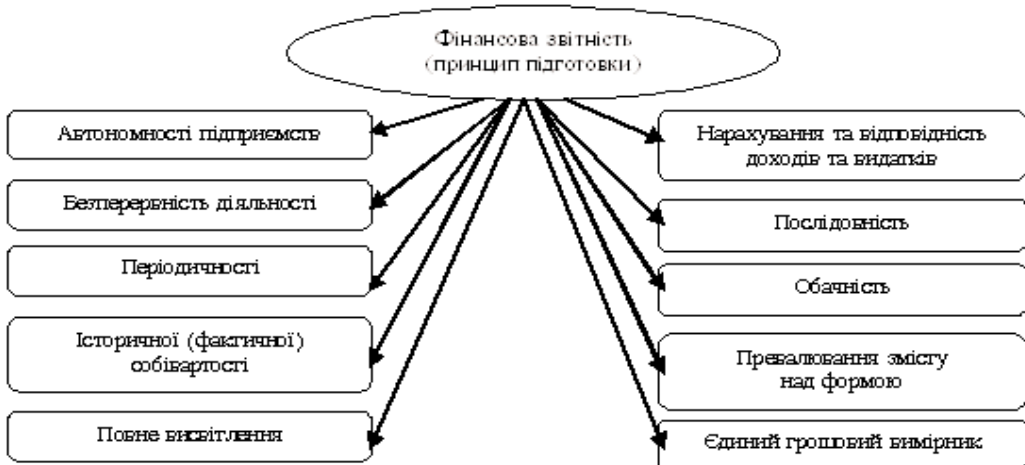

Рис. 2.13. Основні принципи підготовки фінансової звітності

Основним компонентом фінансової звітності є баланс. Баланс розкриває реальний фінансовий стан підприємства на конкретну дату («моментальний знімок»), відбиває співвідношення між економічними ресурсами підприємства і вимогами до них, є індикатором здатності підприємства виконувати свої зобов'язання. Основна особливість балансу – рівність величини коштів, що знаходяться в активі і пасиві.

Класифікація статей активів і пасивів по різних ознаках приведена на рис. 2.15 і 2.16.

При трансформації українського балансу в баланс, побудований за міжнародним стандартом, варто звернути увагу на послідовність статей активу і пасиву. В українському балансі статті активу вибудовані в міру наростання ліквідності; статті пасиву – в міру зменшення майнової приналежності, а в міжнародному: активи – в міру убування ліквідності (гроші > основні кошти); пасиви – в міру зростання майнової приналежності (короткострокові кредити > власний капітал). Це наочно відбиває принципові розходження в оцінці значимості для користувачів тієї чи іншої фінансової інформації.

Головний показник діяльності підприємства – прибуток, що відбитий у звіті про фінансові результати. Принципова відмінність у характері інформації, представленій в цих звітах: баланс розкриває інформацію на конкретну дату, а звіт про фінансові результати – інформацію за визначений період часу. Звіт показує результативність діяльності підприємства і надає інформацію про чинники, які вплинули на цю резуль-

тативність протягом звітного періоду. Звіт погоджує інформацію про доходи і витрати, трансформуючи їх у фінансовий результат (рис. 2.14).

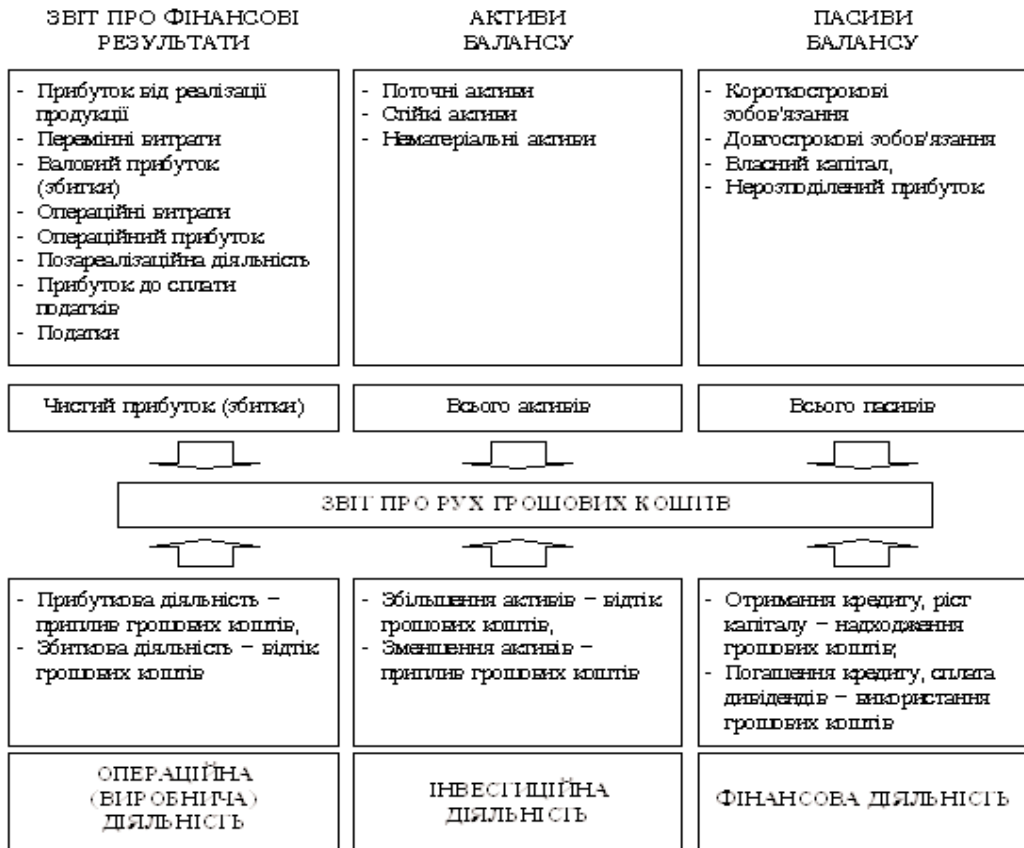

Рис. 2.14. Взаємозв'язок фінансових звітів підприємств та видів діяльності підприємства

Варто звернути увагу на те, що в звіті показуються економічні категорії витрат, а не їхній податковий статус. Витрати групуються по видах діяльності підприємства, розмежовуються на прямі, виробничі і періодичні.

Звіт про рух коштів показує джерела і напрямки використання коштів підприємства за визначений період часу, а також зміни в структурі коштів. Поняття «кошти» має на увазі готівкові кошти, кошти на рахунках у банках, депозити до запитання, а також еквіваленти коштів – високоліквідні фінансові інвестиції (наприклад, цінні папери). Звіт відбиває кошти по трьох джерелах їхнього формування і напрямках використання: 1) рух коштів у результаті операційної діяльності, 2) рух коштів у результаті інвестиційної діяльності, 3) рух коштів у результаті фінансової діяльності.

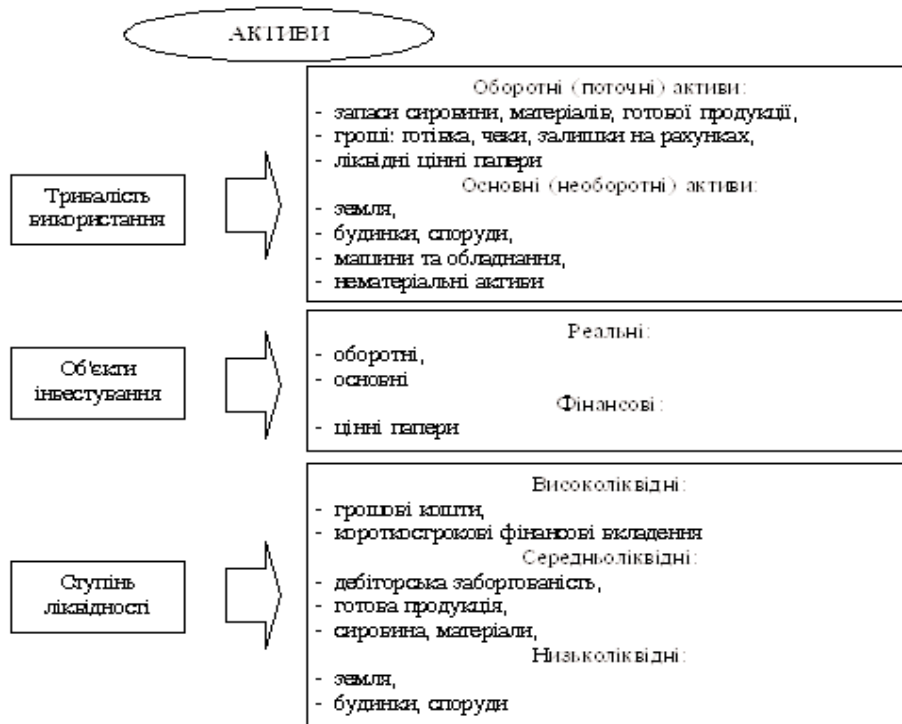

Рис. 2.15. Класифікація статей активів

Рис. 2.16. Класифікація статей пасивів

Загальними принципами складання звіту про рух коштів є: зменшення ненадійних активів призводить до надходження коштів, збільшення ненадійних активів призводить до використання коштів, збільшення зобов'язань і статутного капіталу веде до надходження грошей, зменшення зобов'язань – до використання грошей, врахування амортизації не є джерелом коштів, але вимагає корегування прибутку на її величину. Інформація, що розкривається у фінансових звітах, є взаємозалежною (рис. 2.13).

Особливості фінансів підприємств різних організаційно-правових форм

Обов'язковими умовами ефективного функціонування фінансів є: розмаїття форм власності, свобода підприємництва, самостійність у прийнятті рішень, вільне ринкове ціноутворення, конкуренція підприємств, правове забезпечення правил економічного поведіння всіх суб'єктів підприємницької діяльності, обмеження і регламентація державного втручання в діяльність підприємств.

Відповідно до Закону України «Про власність» розрізняють наступні форми власності: державна (загальнодержавна, комунальна), допускається об'єднання майна, що є власністю громадян, юридичних осіб, держави й утворення на цій основі змішаних форм власності. Форма власності визначає організаційно-правову форму існування підприємства.

Законами України «Про підприємництво», «Про господарські товариства» передбачаються наступні види підприємств: приватне підприємство, засноване на власності фізичної особи; підприємство, засноване на власності об'єднання громадян; колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу; державне підприємство (у тому числі казенне), засноване на державній власності; комунальне чи муніципальне підприємство, засноване на власності відповідної територіальної громади; господарське товариство: повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, акціонерне товариство закритого типу, акціонерне товариство відкритого типу. Відповідно до обсягів виробництва і чисельності працюючих, підприємство може бути віднесене до категорії малих підприємств, що визначає можливість переходу на спрощену систему оподаткування й одержання інших фінансових пільг.

Підприємства мають право на добровільних засадах поєднувати свої види діяльності й утворювати наступні організаційно-економічні форми: асоціації; корпорації; консорціуми; концерни; об'єднання. Кожна організаційно-правова форма, організаційно-економічна форма підприємництва має різні фінансові цілі діяльності: максимально можливе одержання прибутку, формування доходу, що забезпечує потреби чи задоволення соціальних і матеріально-побутових потреб населення, максимізація прибутку за умови державного обмеження визначених видів господарських операцій, максимізація прибутку при мінімізації витрат, збільшення капітальної вартості активів, зокрема, вартості акціонерного капіталу.

Особливості формування статутного капіталу і розподілу фінансового результату діяльності для підприємств різних організаційно-правових форм представлені у табл. 2.5.

Відмінною рисою є принцип формування статутного фонду. Якщо для державних і муніципальних підприємств процес формування первісного статутного капіталу сполучений з бюджетним фінансуванням, а для приватних компаній – з використанням власних коштів засновника, то для господарських товариств характерним є процес об'єднання коштів засновників, учасників. Їхні майнові права підтверджуються свідоцтвом і відбиваються в установчих документах.

Самою досконалою формою організації підприємництва, з погляду адекватності відображення корпоративних відносин, є акціонерне товариство (АТ). Досить часто використовується організація правових відносин у формі товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Останнім часом спостерігається тенденція реорганізації АТ у ТОВ. Розглянемо, у чому полягають основні відмінності: форма власності в ТОВ – загальна пайова, тобто можливе виділення паю (частки), а в АТ – колективна, тобто акція є символом частки в статутному капіталі, її виділення зі статутного капіталу неможливо.

Вид і форма документа, що підтверджує корпоративні права: у ТОВ – свідчення про внесення і величину паю, який може бути розділений на більш дрібні частки, а в АТ – акція, тобто цінний папір.

Формування статутного капіталу: у ТОВ – внески засновників і учасників у грошовій, натурально-речовій формі, у вигляді цінних паперів, а в АТ – об'єднання внесків засновників винятково в грошовій формі (у період приватизації як внески використовувалися приватизаційні і компенсаційні сертифікати, а також майнові права держави).

Розмір статутного фонду: в АТ мінімальна гранична величина статутного фонду 1250 неоподатковуваних мінімумів зарплат, що в два рази більше, ніж для ТОВ. Збільшення статутного фонду: у ТОВ – прибуток товариства, внески учасників, а в АТ – додаткова емісія акцій чи ріст їхньої номінальної вартості.

Концентрація капіталу: в АТ високий ступінь розпорошеності акції, тобто велика кількість акціонерів, у ТОВ – часто небагато учасників; розподіл фінансового результату діяльності: у ТОВ – пропорційно частці в статутному капіталі чи особистому внеску в господарську діяльність, в АТ – розмір дивідендів на одну просту акцію однаковий.

Формування фондів при розподілі прибутку: у ТОВ – фонд розвитку виробництва і фонд виплат пайовикам, а в АТ – резервний фонд, викупний фонд, фонди економічного стимулювання, фонди погашення кредитів і в останню чергу дивідендний фонд.

Оподаткування: у ТОВ – при виплаті учаснику частки прибутку утримується прибутковий податок (20 %, з 2004 р. – 13%), а в АТ – при виплаті дивідендів утримується податок на доходи від цінних паперів (30%).

Таблиця 2.5. Фінансові особливості підприємств різних організаційно-правових форм

№	Організаційно-правова форма	Вид власності	Документ, який підтверджує права	Усталений капітал (тип розмір, форма внесення)	Власний капітал	Сподівкувані	Розподілені чистого прибутку	Звлучення зовнішнього фінансування
	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Приватне підприємство	Індивідуальна приватна	Декларація слідство	Не вказаній, грошова чи натуральна власність	Статутний капітал (СК) + прибуток	- єдині податки на доходи, доходи, - податки на прибуток, ПДВ	На розподіл підприємства	Кредит, фінансова допомога
2	Державне підприємство	Державна	Сьдопто	Не вказаній, грошова	СК + прибуток	Податки на прибуток, ПДВ	Формування фонду: - сьдово мьчного стьму додань (ФРЦ), ФМЦ, ФСР); - стьмування тошо; - поповнення оборотних засобь	Кредит, бюджетні аспнування
3	Муниципальне підприємство	Комунальна	Сьдопто	Не вказаній, грошова	СК	Податки на прибуток, ПДВ (з урахуванням подьт)	Часто пьвно є зьитя, за валютності прибутку, тає сьмування не пьдпурь сьство	Кредит, аспнування місьских бюджеть
4	Об'єднаня сьства	Колетивна	Сьдопто	Не вказаній, натурально-ретова чи грошова	СК	ПДВ	Немає	Кредит, сьб-сидь, до тьдї фінансова допомога
5	Повне товариство	Приватна	Декларація слідство	Не вказаній, натурально-ретова чи грошова	СК + прибуток	- єдині податки на доходи, - податки на прибуток, ПДВ	Доход розподьляється мьж засновниками до оплатьт-вань	

Продовження табл. 2.5.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
6	Командитне товариство	Колективна	Свідоцтво, статут, установчий договір	Не визначені, натурально-речові, грошова, цінні папери	СК + прибуток	- одиниць по датою на дохід; - по датою на прибуток, ПДВ	Між засновниками і учасниками про порційно внеску	Кредит
7	Товариство з обмеженою відповідальністю	Колективна	Свідоцтво, статут, установчий договір	82,5 нео податко банків или зарплата, натурально-речові, грошова, цінні папери	СК + прибуток	- одиниць по датою на дохід	Між засновниками і учасниками про порційно внеску	Кредит
8	Товариство з додатковою відповідальністю	Колективна	Свідоцтво, статут, установчий договір	82,5 нео податко банків или зарплата, натурально-речові, грошова, цінні папери	СК + прибуток	- по датою на прибуток, ПДВ	Між засновниками і учасниками про порційно внеску і відповідальності	Кредит
9	Акціонерне товариство	Колективна	акція	1250 нео податко банків или зарплата, грошова	СК + самостійний дохід + прибуток	- по датою на прибуток, ПДВ	Формування: - резервного фонду, - вступного фонду, - фонду економічного стимулювання, юридична, - по гашення кредитів, - фонду виплати дивідендів	Кредит, облигації

Фінансові ресурси: внутрішні однакові – амортизація і прибуток, а зовнішні: для ТОВ – кредити, для АТ – кредити й емісійний дохід, тобто різниця при продажу акцій за ціною вище номінальної вартості, кошти облігаційних позик.

Витрати при реєстрації: у ТОВ – державний збір, а в АТ крім мита – плата за реєстрацію, випуск і розміщення акцій, публікації в засобах масової інформації, витрати по організації загальних збори акціонерів.

Для акціонерного товариства характерне поняття акціонерного капіталу чи величини чистих активів. Необхідність розрахунку чистих активів пояснюється тим, що деякі кошти підприємств носять двоїстий характер. З одного боку, вони слугують його власними засобами (наприклад, нараховані дивіденди чи фонди споживання), з іншого – належать не безпосередньо підприємству, а його працівникам.

$$\mathbf{ЧА = А - ЦФ - ПД - ПК + ДМП + ФП,} \quad (2 - 1)$$

де ЧА – чисті активи, А – активи: ЦФ – цільове фінансування і надходження; ПД – довгострокові пасиви; ПК – короткострокові пасиви; ДМП – доходи майбутніх періодів; ФП – фонд споживання.

Між чистими активами (акціонерним капіталом) підприємства і його статутним капіталом існує взаємозв'язок, що діє, починаючи з другого року діяльності акціонерного товариства. Якщо $ЧА < СК$ (статутного капіталу) – підприємство зобов'язане зменшити свій статутний капітал до величини чистих активів, тобто фактично до величини власних коштів. Так, якщо $ЧА = 70$ тис. грн., а $СК = 90$ тис. грн., то підприємство зобов'язане зменшити статутний капітал на 20 тис. грн.

При $ЧА < СК$ (мінімального) товариство зобов'язане прийняти рішення про свою ліквідацію, тому що сформована ситуація суперечить закону.

$$\mathbf{ЧА < СК + РК,} \quad (2 - 2)$$

де РК – резервний капітал.

Загальні збори не мають права приймати рішення про виплату дивідендів. Незважаючи на розходження в організації фінансових відносин, у практиці господарювання використовуються різні організаційно-правові й економічні форми підприємництва.

2.4. РЕЗУЛЬТАТИ КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Виторг від реалізації продукції

Фінансові ресурси і капітал підприємства дуже значимі, однак практичного змісту вони здобувають тільки в процесі продуктивного використання. Основними задачами, що стоять перед суб'єктом господарювання, є: залучення капіталу і раціональне використання притягнутого капіталу. Схема заробляння фінансових ресурсів зовні досить проста: купівля виробничих ресурсів, їхня переробка, одержання кінцевого продукту і продаж його на ринку.

У результаті продажу в залежності від обраної системи розрахунків (у касу чи на розрахунковий рахунок підприємства) надходять кошти – виторг від реалізації. Виторг від реалізації є основним джерелом (припливом) формування власних фінансових ресурсів, але не єдиним. Вхідні грошові потоки підприємства можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Структура припливів коштів залежить від особливостей сфери діяльності й організаційно-правової форми підприємства. Модель формування припливу і відтоків коштів представлена на рис. 2.12.

Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку № 3 «Звіт про фінансові результати», № 4 «Звіт про рух коштів» визначається що:

основна діяльність – операції, пов'язані з виробництвом чи реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходів;

інвестиційна діяльність – придбання і реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, що не є складовою частиною еквівалентів коштів;

фінансова діяльність – операції, що приводять до змін розміру і складу власного і позикового капіталу підприємства;

операційна діяльність – основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, яка не є інвестиційною чи фінансовою.

У процесі кожного виду діяльності формується свій приплив і відтік коштів, що вимагає різних підходів до управління ними. У ході перетворення вихідних чинників виробництва в кінцевий продукт відбувається величезна кількість трансакцій, які визначають кругообіг коштів. Забезпечення грошових надходжень для покриття витрат виробництва і обороту, своєчасного виконання фінансових зобов'язань перед державою, банками, іншими підприємствами, формування доходів і прибутку є важливою стороною діяльності підприємства.

Усі фінансові операції (трансакції) з обслуговування платіжів і розрахунків підприємств розділяються на два види або дві системи розрахунків: 1) готівкову – засіб платежу – готівка і 2) безготівкову – засіб платежу – цінні папери (векселі, тратти, опціони) чи спеціальні грошові документи, що підтверджують рух грошей. Кожна форма має свою сферу використання.

Готівкова форма розрахунків застосовується при обслуговуванні населення – виплата заробітної плати, премій, дивідендів, пенсій, соціальної допомоги, ін. Безготівкова форма розрахунків здійснюється, в основному, шляхом записів на рахунках у банках, коли кошти списуються з розрахункового рахунку платника і перераховуються на рахунок одержувача коштів. Сфера застосування готівкової системи розрахунків у країнах з розвинутою ринковою економікою скорочується шляхом поширення сфери застосування безготівкової форми розрахунків. Це пояснюється деякими перевагами безготівкової форми розрахунків – безпека здійснення і більш низькі трансакційні витрати. Однак, в Україні, як і в інших пострадянських державах, більш привабливою є система розрахунків готівкою. Це пояснюється також певними причина-

ми – державною політикою твердих обмежень розрахунків готівкою (усі розрахунки понад 3 тис. грн. здійснюються тільки в безготівковій формі); кризою платіжної системи країни (бартерні операції, незабезпечені векселі, зниження реальної грошової маси); анонімністю прямих розрахунків готівкою.

Розмежування грошового обігу на готівковий і безготівковий є інструментом регулювання грошової маси в цілому. Розрахунки готівкою можуть здійснюватися у формі: прямих грошових розрахунків у національній валюті; розрахунків за допомогою дебетних і кредитних карток.

Касові операції підприємства пов'язані як з прийомом, так і з видачею готівки. Порядок ведення касових операцій регламентується НБУ і поширюється на підприємства усіх форм власності, видів діяльності, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. Кошти підприємств знаходяться на поточних рахунках у банках. Одержання готівки з поточного рахунку здійснюється з використанням грошового чека. Метою одержання грошей може служити необхідність виплати заробітної плати, премій, компенсація витрат на відрядження, матеріальних витрат загальногосподарського призначення й ін. При розрахунках готівкою підприємства оформляють такі документи: податкова накладна, прибуткові і видаткові касові ордери, касові чи товарні чеки, квитанції, договори купівлі-продажу, акти про закупівлю товарів, акти виконання робіт (послуг) тощо. Усім підприємствам, що мають поточні рахунки в банках і здійснюють касові операції з готівкою, встановлюються ліміти готівки в касі. При визначенні величини ліміту враховується режим і специфіка роботи підприємства, відстань до установи банку, розмір касових оборотів, установлених термінів передачі готівки в банк. Усі надходження і видача готівки у національній валюті реєструються в касовій книзі. Суб'єкти підприємницької діяльності для збереження коштів і здійснення усіх видів банківських операцій відкривають рахунки в банках на власний розсуд. Взаємини суб'єктів підприємницької діяльності й установ банків регламентуються Інструкцією № 3 «Про відкриття банками рахунків у національній і іноземній валюті».

Підприємства і їхні структурні підрозділи можуть мати наступні рахунки в національній валюті:

поточний – для збереження коштів і здійснення усіх видів банківських операцій;

бюджетний – для зарахування коштів, що виділяються підприємству з державного чи місцевого бюджетів для їхнього цільового використання;

кредитний – для обліку кредитів, наданих у формі оплати розрахункових документів, чи переказу коштів на поточний рахунок кредитора відповідно до кредитної угоди;

депозитний – для капіталізації коштів. З поточного рахунку кошти перераховуються на депозитний рахунок на певний строк, а потім на нього ж і повертаються. Відсотки на депозитні внески перераховуються на поточний рахунок чи зараховуються для поповнення депозиту. Проведення розрахункових операцій з депозитного рахунку заборонено;

рахунок в іноземній валюті: 1) поточний – для проведення розрахункових валютних операцій у готівковій і безготівковій формах; 2) розділовий – для попереднього зарахування коштів в іноземній валюті. Частина коштів, що відповідно до чинного законодавства України підлягає продажу на міжбанківському валютному ринку, у гривневому еквіваленті зараховується на поточний рахунок підприємства. Частина валютних коштів, що залишилася, розподіляється і використовується за призначенням; 3) кредитний – відкривається банком у порядку, встановленому на договірній основі, юридичним особам (резидентам і нерезидентам). Він призначений для обліку кредитів; 4) депозитний – для відсоткового накопичення валютних коштів.

Надходження виторгу від реалізації продукції часто не збігається з моментом здійснення витрат по відшкодуванню використаних виробничих запасів, тобто відсутнє закріплення доходів (припливу коштів) за конкретними видами витрат (відтоку коштів). У практичній ситуації не має значення, з якої частини коштів, котрі надійшли у даний момент, будуть здійснені витрати щодо закупівлі виробничих запасів, чи то це доход, чи то кошти, призначені для амортизаційних відрахувань або оплати праці. Однак, незважаючи на те, що в кожен окремий момент часу характер розподілу грошових надходжень не має твердого закріплення за призначенням витрат, існує узагальнена схема формування і використання доходів підприємства (рис. 2.18).

Виторг від реалізації продукції, робіт, послуг		Надходження від позареалізаційних операцій													
		Доходи від фінансових, інвестиційних операцій (дивіденди, проценти, курсові різниці, лізингові платежі)			Непередбачені доходи (штрафи, пені, неустойки, надходження від економічних санкцій)										
Грошові надходження															
Грошові доходи															
Валовий дохід															
Чистий дохід															
Балансовий прибуток															
Чистий прибуток															
Податок на додану вартість	Акцизний збір	Матеріальні витрати	Амортизаційні відрахування	Інші виробничі витрати	Витрати по оплаті праці	Відрахування на обов'язкове страхування	Відрахування у цільові державні фонди	Інші платежі в бюджет	Податок на землю	Податок на прибуток	Оплата штрафних санкцій	Формування резервного фонду	Фонди накопичення (розвитку підприємства)	Фонди споживання (матеріального заощадення, соціального розвитку)	Виплата дивідендів

Рис. 2.18. Схема формування та використання доходів підприємств

Для формування фінансових ресурсів підприємства значення має як структура виторгу, так і її обсяг. Для обчислення розміру виручки використовуються два методи, що розрізняються в залежності від визначення моменту реалізації:

1) касовий – реалізованої вважається продукція, відвантажена покупцю і цілком їм оплачена. Ніякі умовності при цьому не допускаються. Момент реалізації – момент оплати;

2) по відвантаженню (по нарахуванню) – реалізованою вважається продукція, по якій розрахункові документи передані покупцю (тобто відбулася передача права власності на продукцію). Момент реалізації – момент відвантаження. Обчислення розміру виручки по відвантаженню значно простіше, тому що зводиться до підрахунку обсягу продукції, по якій супровідні документи передані покупцю.

Підприємство може використовувати обидва методи. Для цілей оподаткування підприємство зобов'язане обчислювати виторг по відвантаженню, для інших цілей – одним з двох. У сучасних умовах (криза несплатежів) використання методу нарахування визначає і відповідну форму оплати продукції – обов'язково попередня. В протилежному випадку підприємство ризикує залишитися в збитках.

Касовий метод також має недоліки. Для підприємств, що безупинно реалізують свою продукцію чи безупинно надають можливість скористатися послугами (в основному комунальні підприємства), факт несплати не зупиняє процес реалізації. Таким чином, підприємства працюють собі в збиток, збільшується дебіторська заборгованість тощо.

Реалізація продукції припускає зміну форми вартості (Т – Г), тому прямий товарообмін (Т – Т), тобто бартер, реалізацією вважати можна лише умовно. Обмін товарами, послугами, подібними за призначенням і які мають однакову вартість, доходом не визнається (стандарт бухгалтерського обліку № 15 «Доход»).

Розмір виручки від реалізації, за інших рівних умов, залежить від: кількості, асортименту і якості продукції; рівня цін реалізації; платіжної дисципліни.

Проблема ціноутворення є ключовою у системі ринкових відносин. Система ціноутворення припускає існування:

вільних (ринкових) цін – величина яких визначається попитом та пропозицією, при цьому за основу приймається собівартість виробництва і прибуток;

фіксованих цін – величина яких встановлюється адміністративною державою на товари і послуги першої необхідності, найчастіше за умови державної монополії;

регульованих цін – величина яких встановлюється регулюванням рівня рентабельності товарів і послуг першої необхідності. При цьому державою встановлюються мінімальний і максимальний рівень цін, тобто індикативні ціни.

Усі перераховані вище види цін можуть бути відпускними (оптовими) чи роздрібними. Структура роздрібною ціни представлена на схемі (рис. 2.19).

Рівень вільних, фіксованих і регульованих цін є важливим чинником, що впливає на виторг від реалізації продукції. Виторг від реалізації продукції у відтворювальному процесі відіграє визначальну роль як основа нового кругообігу коштів підприємства.

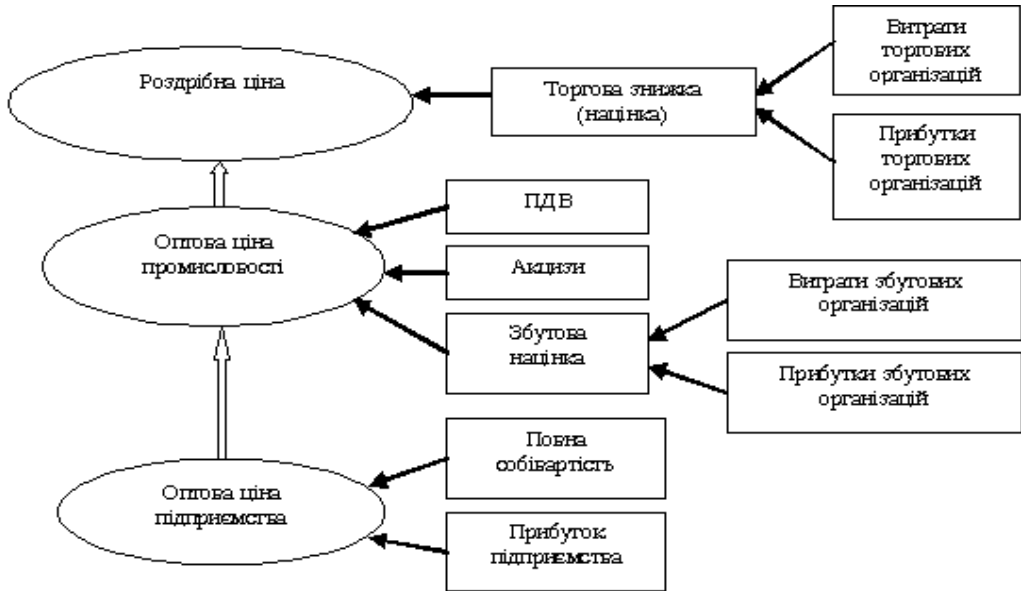

Рис. 2.19. Структура роздрібно́ї ціни

За рахунок грошових надходжень насамперед компенсується вартість матеріальних витрат на виробництво і перенесена частина вартості основних фондів (у формі амортизаційних відрахувань). Залишок виrotу утворює валовий дохід, тобто грошове вираження знову створеної вартості. Він показує ступінь ефективності виробництва і є основним джерелом національного доходу. У процесі відтворення валовий дохід поділяється на оплату праці і чистий дохід. Чистий дохід виражає в грошовій формі вартість прибавочного продукту і визначається як перевищення виrotу від реалізації над вартістю матеріальних витрат, амортизаційних відрахувань і заробітної плати, чи як різниця між валовим доходом і заробітною платою. Чистий дохід реалізується у вигляді акцизів, податку на додану вартість, відрахувань у спеціальні цільові фонди, а також у більшій мірі у вигляді прибутку підприємства. Таким чином, чистий дохід є основним джерелом формування фінансових ресурсів не тільки підприємств, але й держави.

Слід зазначити, що національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку пропонують інше визначення доходів, чистих доходів (№15 «Доход», №3 «Звіт про фінансові результати»). Так, у цих стандартах доходи – збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів чи збільшення зобов'язань, що приводять до росту власного капіталу (крім росту капіталу за рахунок внесків власників). Чистий дохід (виrot) від реалізації продукції, товарів, послуг, робіт визначається шляхом вирахування з доходу (виrotу) від реалізації продукції відповідних податків, зборів, знижок і т.д.

З метою формування в бухгалтерському обліку інформації про доходи від звичайної діяльності підприємства використовують наступну методологію. Доходами визнають-

ся надходження, що приводять до збільшення активу чи зменшенню зобов'язань. Не визнаються доходами надходження від інших осіб у вигляді: ПДВ, акцизів, інших податків і платежів, що підлягають перерахуванню в бюджет і позабюджетні фонди; надходження по договорах комісії на користь комітента, принципала; попередня оплата продукції; аванс у рахунок оплати продукції; задаток під заставу чи в погашення позики, якщо це передбачено відповідним договором; надходження, що належать іншим особам.

Визнані доходи від звичайної діяльності класифікуються по наступних групах:

доход (виторг) від реалізації продукції (товарів, послуг, робіт) – загальний доход (виторг) від реалізації, тобто без відрахування наданих знижок, повернення проданих товарів і податків з продажу (податку на додану вартість, акцизного збору і т.д.);

інші операційні доходи – сума інших доходів від операційної діяльності, наприклад, доход від операційної оренди активів, доход від операційних курсових різниць, відшкодування раніше списаних активів, доход від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій) і т.д.;

фінансові доходи, які включають доходи від участі в капіталі (тобто доход, отриманий від інвестицій в асоційовані, дочірні чи спільні підприємства), дивіденди, відсотки, інші доходи від фінансових інвестицій;

інші доходи – доходи від реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів і майнових комплексів, доход від неопераційних курсових різниць, інші доходи, що виникають у процесі звичайної, але не операційної діяльності підприємства, надзвичайні доходи, які виникають від якоїсь надзвичайної події.

Доход від реалізації продукції визнається за умови: покупцю передане право власності на товар, тобто всі ризики і вигоди, пов'язані з використанням товару; підприємство-продавець не здійснює контроль за реалізованою продукцією; сума доходу може бути імовірно визначена; існує впевненість, що в результаті операції відбудеться збільшення економічних вигод підприємства, а витрати по операції можуть бути імовірно визначені. При обміні продукцією, яка подібна за призначенням і має однакову вартість, тобто бартері, доход не визначається. Варто звернути увагу на визнання доходу, пов'язаного з наданням послуг. При цьому враховується ступінь завершення операції по наданню послуг. Якщо послуги полягають у виконанні невизначеної кількості дій (операцій) за визначений період часу, то доход визнається шляхом рівномірного його нарахування за цей період. Такий метод визначення доходу може бути використаний підприємствами комунального господарства, що пов'язано з характером їхньої діяльності щодо надання послуг споживачам. Цільове фінансування комунальних підприємств визнається як доход за умови підтвердження його одержання і виконання умов щодо його використання. Для комунальних підприємств характерно цільове фінансування як компенсація витрат (чи збитків), понесених підприємствами.

При використанні активів даного підприємства іншими підприємствами, організаціями можуть виникнути доходи у вигляді відсотків, дивідендів, роялті. Доход відбивається в бухгалтерському обліку в сумі активів, отриманих чи підлягаючих одержанню. Таким чином, структурнологічна схема формування фінансового результату діяльності

підприємства з позицій бухгалтерського обліку може мати вид, представлений на рис. 2.20.

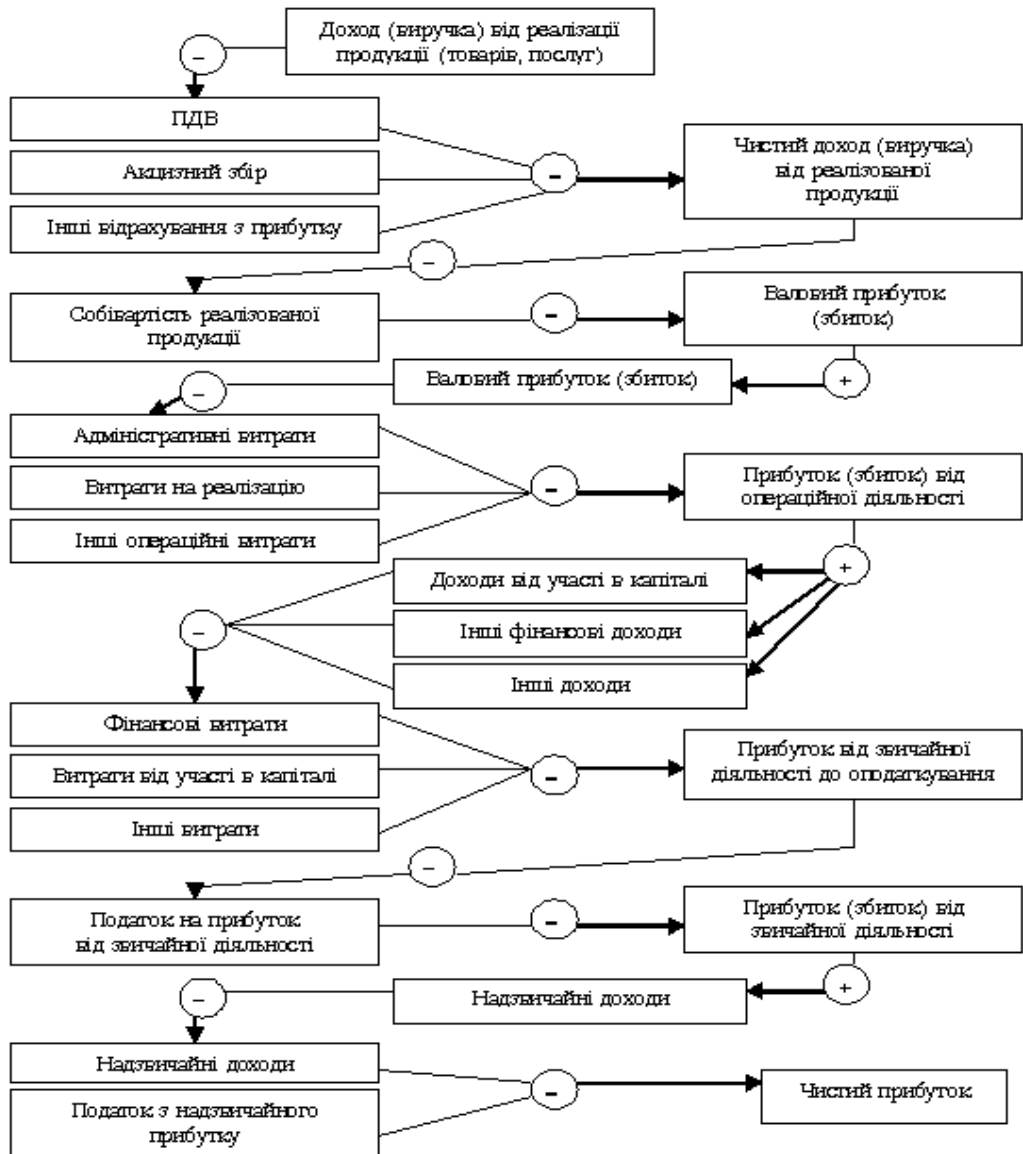

Рис. 2.20. Схема формування фінансового результату діяльності підприємств

Витрати

Витрати підприємства пов'язані з процесом господарської діяльності і є визначальним чинником формування фінансового результату комерційної діяльності. У силу дії феномена обмеженості усіх видів ресурсів, витрати є альтернативними і представляють головну проблему, з якою зіштовхуються підприємства в процесі реалізації своїх можливостей максимізації прибутку. Альтернативні витрати виникають через можливість вибору між тими чи іншими економічними рішеннями. У сукупності витрати підприємства являють собою відтік коштів.

Відтоки, як і припливи коштів, можна розбити на три напрямки, які пов'язані з операційною, фінансовою й інвестиційною діяльністю підприємства. Структура витрат кожного виду діяльності регламентується в кожній країні нормативними документами. В Україні документами, що визначають порядок формування і списання витрат, є: Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», Положення (стандарти) бухгалтерського обліку №16 «Витрати», №9 «Запаси», №7 «Основні фонди», «Інструкція з планування, обліку і калькулюванню собівартості робіт (послуг) на підприємствах» й ін.

Для ефективного обліку, аналізу, калькулювання, планування і контролю операційних витрат можна використовувати класифікаційне угруповання, приведене на рис. 2.21.

Для цілей фінансового управління велике значення має угруповання витрат по економічних елементах. Якщо порівняти структуру активів фірми зі структурою витрат по економічних елементах, то просліджується ідентичність в економічному змісті по багатьох статтях. В активах балансу підприємства елементи витрат представляються як запаси і витрати на визначену дату, які підприємство має для забезпечення безперебійного операційного процесу. У кошторисі чи в звіті по витратах ті ж елементи витрат представлені як сума витрат, витрачених чи списаних на виробництво (реалізацію) продукції за визначений період часу на ту ж саму дату.

Таким чином, ті самі елементи витрат в активах і в звіті про витрати представляють їхній стан у різних фазах операційного циклу: у фазі формування чинників виробництва, у фазі використання чинників виробництва для одержання кінцевого результату (продукції, доходу, прибутку).

Одержавши виторг, підприємство формує доходи, фінансові ресурси і відновлює виробничі запаси у формі поточних активів для чергового операційного циклу. Рішення задачі формування оптимальних розмірів виробничих запасів ґрунтується на двох ключових моментах: величині одноденних витрат на виробництво; тимчасових характеристиках (тривалості) фаз господарського циклу.

Угруповання витрат по статтях калькуляції з достатнім ступенем точності дозволяє розділити їх на прямі і непрямі, основні і накладні, перемінні і постійні. Операційні витрати, понесені підприємством у процесі виробничої діяльності, включають наступні елементи: витрати на виробництво – собівартість реалізованої продукції; витрати,

пов'язані з операційною діяльністю, але не включені в собівартість реалізованої продукції. У виторзі від реалізації продукції як перемінні витрати виступає собівартість реалізованої продукції, а як умовно-постійні витрати – операційні витрати, що не включені в собівартість реалізованої продукції.

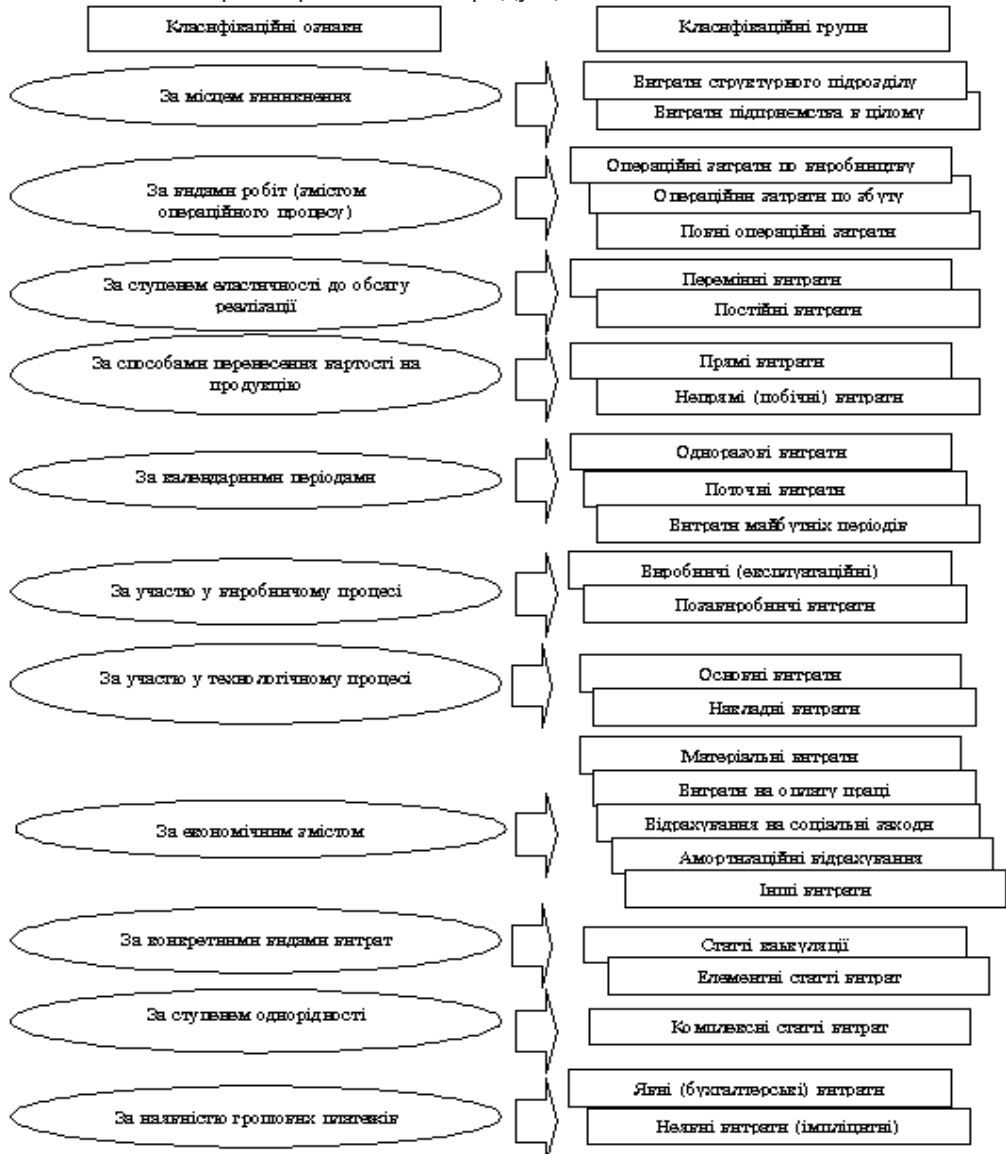

Рис. 2.21. Класифікація витрат

Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) включає три складові:

I. Виробничу собівартість продукції, що була реалізована протягом звітного періоду. До виробничої собівартості продукції відносяться: прямі матеріальні витрати – вартість сировини, основних матеріалів, що складає основу виробленої продукції, покупних напівфабрикатів і комплектуючих виробів, допоміжних і інших матеріалів, що можуть бути безпосередньо віднесені на конкретний об'єкт витрат; прямі витрати на оплату праці – заробітна плата та інші виплати працівникам, зайнятим у виробництві продукції, що можуть бути безпосередньо віднесені на конкретний об'єкт витрат; інші прямі витрати – всі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені на конкретний об'єкт витрат, зокрема відрахування на соціальні нестатки, плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація і т.д.; загальногосподарські витрати: витрати на управління виробництвом; амортизація основних фондів і нематеріальних активів загальногосподарського призначення; витрати на утримання, ремонт, операційну оренду необоротних активів; витрати по удосконалюванню технології й організації виробництва; витрати на опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення та інше утримання виробничих приміщень; витрати на обслуговування виробничого процесу: утримання загальногосподарського персоналу, медичне страхування, контроль якості; витрати на охорону праці, природного середовища; інші витрати (втрати від браку, простоїв і т.д.).

Загальногосподарські витрати розподіляються на постійні і перемінні. До перемінних загальногосподарських витрат відносяться витрати з обслуговування і управління виробництвом, які змінюються прямо (чи майже прямо) пропорційно зі зміною обсягу виробництва. Базою розподілу між об'єктами виробленої продукції може служити відпрацьований час, заробітна плата, обсяг виробництва, прямі витрати. До постійних загальногосподарських витрат відносяться витрати з обслуговування і управління виробництвом, які залишаються незмінними при зміні обсягу виробництва. Постійні виробничі накладні витрати розподіляються між об'єктами з використанням вищезгаданої бази.

II. Нерозподілені постійні загальногосподарські витрати включаються до складу собівартості реалізованої продукції в період їхнього виникнення.

III. Наднормативні виробничі витрати. Витрати, пов'язані з операційною діяльністю, але не включені в собівартість реалізованої продукції поєднують три складові частини:

1) адміністративні витрати – загальногосподарські витрати, спрямовані на обслуговування і управління підприємством: загальні корпоративні витрати (організаційні, представницькі витрати); витрати на службові відрядження, утримання апарату управління підприємством; витрати на утримання матеріальних необоротних активів загальногосподарського використання (оренда, страхування, ремонт, опалення, ін.); винагороди за професійні послуги (юридичні, аудиторські, оцінка майна); витрати на зв'язок; амортизація нематеріальних активів; витрати на врегулювання спорів у судо-

вих органах; податки, збори, інші обов'язкові платежі (крім тих, які включено в собівартість); плата за розрахунково-касове обслуговування та інші послуги банків; інші витрати загальногосподарського призначення;

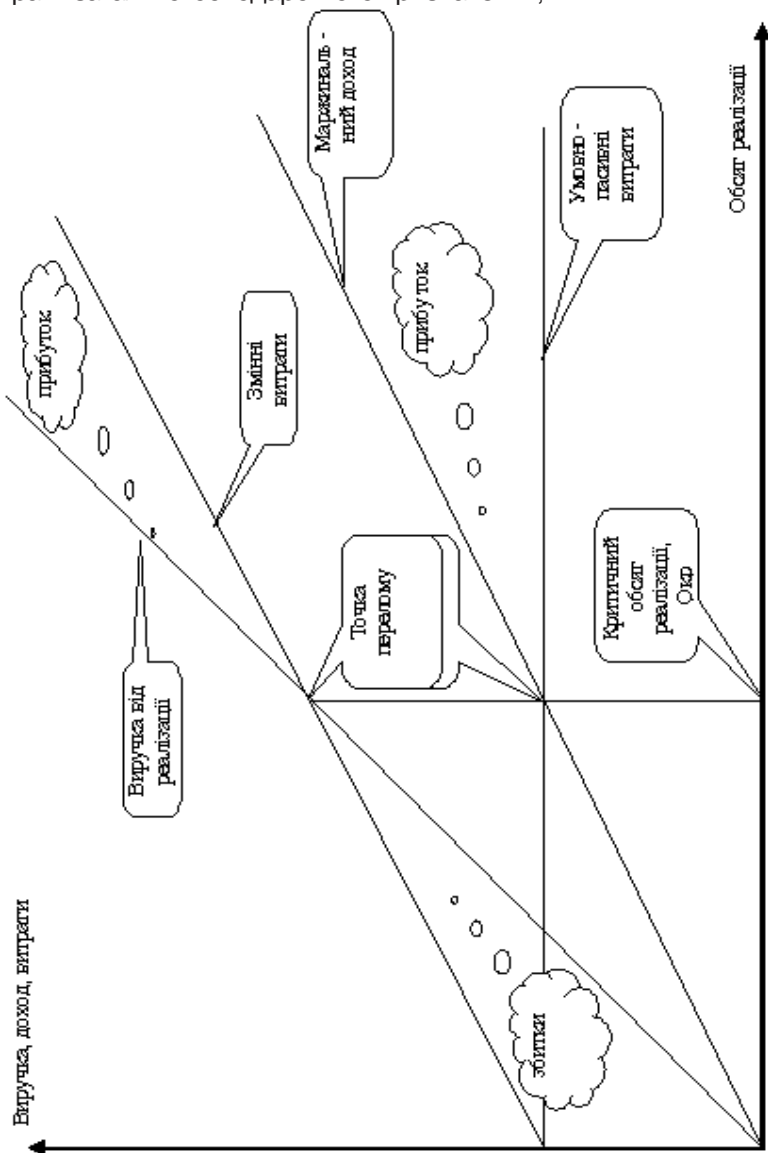

Рис. 2.22. Графічно залежність виручки та витрат

2) витрати на збут – включають витрати, пов'язані з реалізацією продукції: пакувальні матеріали для затарювання продукції на складі готової продукції; витрати на ремонт тари; оплата праці і комісійні винагороди продавцям, торговим агентам, що забезпечують збут продукції; витрати на рекламу і дослідження ринку; витрати на передпродажну підготовку товарів; службові відрядження працівників, зайнятих збутом продукції; витрати на утримання матеріальних необоротних активів, пов'язаних зі збутом продукції; витрати на транспортування, перевалку і страхування готової продукції, транспортно-експедиційні послуги; витрати на гарантійний ремонт і обслуговування; інші витрати, пов'язані зі збутом;

3) інші операційні витрати включають наступні види витрат: витрати на дослідження і розробки; собівартість реалізованої іноземної валюти; собівартість реалізованих виробничих запасів; сума безнадійної дебіторської заборгованості і відрахування в резерв сумнівних боргів; витрати від операційної курсової різниці; витрати від знецінення запасів; нестачі і витрати від псування цінностей; визнані штрафи, пеня, неустойки; витрати на виплату матеріальної допомоги, на утримання об'єктів соціально-культурного призначення; інші витрати операційної діяльності.

Поділ витрат на перемінні й умовно-постійні має виняткову цінність стосовно обсягу реалізації. Зв'язок між обсягом реалізації і структурою витрат можна продемонструвати графічно (рис. 2.22).

З цієї залежності можна зробити важливі для фінансового управління висновки: підприємство може мати прибуток за умови, що обсяг фактичної реалізації буде вище критичного обсягу;

точку перетинання кривої загальних витрат і кривої виторгу від реалізації прийнято називати точкою перелому, точкою беззбитковості, перейшовши яку настає окупність усіх витрат;

точка перетинання кривої постійних витрат і кривої маржинального доходу є також точкою перелому, при проходженні якої настає окупність умовно-постійних витрат.

Обидві точки перелому відповідають критичному обсягу реалізації. За межами точок перелому підприємство може розраховувати на одержання прибутку. Отже, виторг є похідною витрат. Графічні прийоми дослідження взаємозв'язку між різними елементами виторгу використовуються для наочності, коли для практичних цілей застосовують формалізовані підходи.

Базовим для розрахунків є рівняння:

$$П = В - З, \quad (2 - 3)$$

$$П = Q \times Ц - (Q \times З_{пер} + З_{пост}), \quad (2 - 4)$$

$$П = Q \times (Ц - З_{пер}) - З_{пост}, \quad (2 - 5)$$

де Q – обсяг реалізації продукції в натуральному вираженні; Ц – ціна одиниці товару; $Z_{пер}$ – перемінні витрати в ціні товару на одиницю продукції; $Z_{пост}$ – умовно-постійні

витрати; Z – загальна сума витрат (операційні витрати); B – виторг від реалізації продукції; P – прибуток.

Економічний зміст точки перелому – нульове значення прибутку. Це дозволяє визначити критичний обсяг реалізації як:

$$Q_{кр} = Z_{пост} / (Z_{ц} - Z_{пер}), \quad (2 - 6)$$

де $Q_{кр}$ – критичний обсяг реалізації.

Величина постійних витрат є визначальною при розрахунку критичного обсягу реалізації. Тому багато підприємств прагнуть максимально скоротити загальну суму витрат саме за рахунок умовно-постійної складової. Очищення фінансових потоків від умовно-постійної складової часто досягається шляхом створення всіляких дочірніх підприємств, посередницьких структур і т.д. Для впливу на величину витрат підприємства можуть бути використані: реальні методи – торкаються натуральної величини витрат (зниження матеріалоємності, трудомісткості продукції тощо); формальні методи – оперують винятково вартісними значеннями витрат.

У залежності від характеру розриву грошової оцінки в обліку підприємства і реальної ринкової вартості виробничих запасів можна використовувати наступні методи списання цих запасів при відпуску у виробництво або продаж за:

ідентифікованою собівартістю відповідної одиниці запасів – для спеціальних за-
мовлень;

середньозваженою собівартістю – по кожній одиниці запасів шляхом розподілу сумарної вартості залишку запасів на початок звітного періоду і вартості отриманих у звітному періоді запасів на сумарну кількість запасів на початок періоду й отриманих у звітному періоді запасів;

собівартістю перших за часом надходження запасів (ФІФО) – базується на припущенні, що запаси використовуються в тій послідовності, у якій вони надходили на підприємство. Вартість залишку запасів на кінець звітного періоду визначається по собівартості останніх за часом закупівель;

собівартістю останніх за часом надходження запасів (ЛІФО) – базується на припущенні, що запаси використовуються в послідовності, протилежній їх надходженню на підприємство. Вартість залишку запасів на кінець звітного періоду визначається за собівартістю перших за часом закупівель;

нормативними витратами – при цьому використовуються норми витрат на одиницю продукції, встановлені підприємством з урахуванням нормальних рівнів використання запасів, праці, виробничих потужностей і діючих цін;

цінами продажів – метод заснований на застосуванні підприємствами роздрібною торгівлі середнього відсотку торгової націнки на товар. Він застосовується підприємствами, що мають значну і перемінну номенклатуру товарів із приблизно однако-
вим рівнем торгової націнки.

Розрахунки собівартості виробничих запасів з використанням різних методів дають різні результати. Вибір методу залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників і, у кінцевому рахунку, визначається підприємством самостійно.

Реформи, які проводяться в Україні, вимагають перегляду не тільки методів списання витрат, але і методів розрахунку амортизації. Традиційний для вітчизняної практики метод рівномірного пропорційного нарахування амортизації практично непридатний для активів з нерівномірним зносом протягом їхнього терміну служби. Необхідні більш гнучкі методи списання вартості.

На сьогоднішній день застосовуються наступні методи нарахування амортизації: *прямолінійний (пропорційний)* – метод, за яким річна сума амортизації визначається розподілом вартості, що амортизується, на очікуваний період використання об'єкта основних фондів; *зменшення залишкової вартості (балансовий)* – метод, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного періоду і річної норми амортизації; *прискореного зменшення залишкової вартості* – метод, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта і подвоєної річної норми амортизації; *кумулятивний* – метод, за яким річна сума амортизації визначається як добуток вартості, що амортизується, і кумулятивного коефіцієнта; *виробничий* – місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу виробництва і виробничої ставки амортизації.

Вибір підприємством того чи іншого методу розрахунку амортизації залежить від багатьох чинників: рівня інфляції, податкових пільг, рівня морального старіння техніки, інтенсивності виробничого використання тощо. У кінцевому рахунку цей вибір – задача облікової політики підприємства.

Формування і розподіл прибутку підприємства

Теоретична і практична значимість категорій виторгу і витрат виявляється в контексті фінансового результату, тобто прибутку. Якщо виторг є першою похідною витрат, то прибуток – це друга похідна витрат. Прибуток є однією з основних категорій товарного виробництва, являє собою грошове вираження основної частини грошових накопичень, створюваних підприємствами будь-якої форми власності. Поняття прибутку пов'язане з категоріями виторгу від реалізації і витратами виробництва.

Прибуток – це виражений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності. Він представляє собою різницю між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення цієї діяльності. Загальне поняття прибутку має різні модифіковані види, які можна охарактеризувати різними термінами. Деякі з видів прибутку представлені на рис. 2.23.

На формування прибутку як фінансового результату діяльності підприємства впливають: ефективність господарської діяльності; сфера діяльності; галузь господарювання; встановлений порядок формування витрат на виробництво продукції, калькулю-

вання собівартості продукції; встановлений порядок визначення позареалізаційних доходів і витрат; встановлені законодавством умови обліку фінансових результатів.

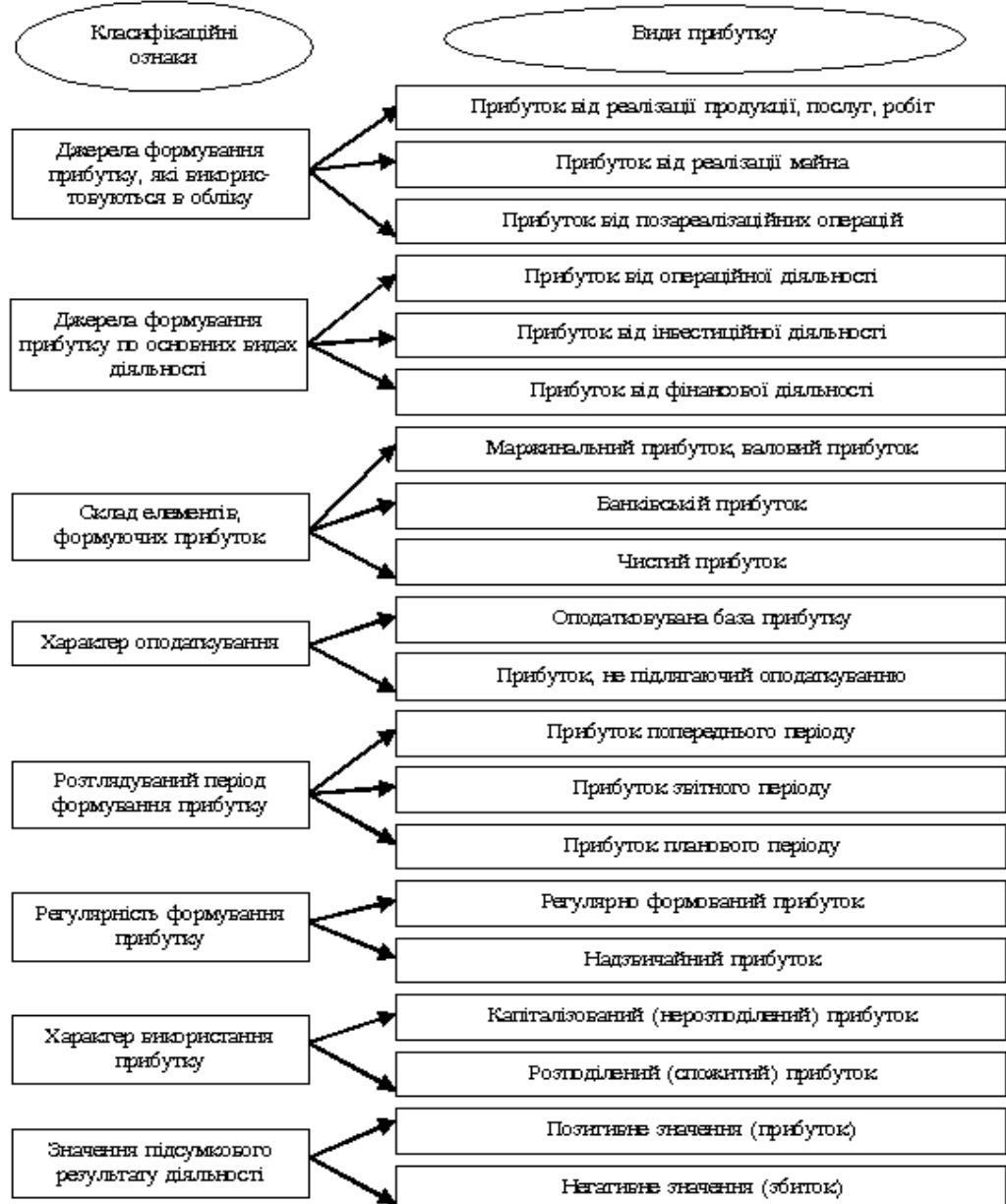

Рис. 2.23. Класифікація видів прибутків

Визначення прибутку як суми, на котру доходи перевищують пов'язані з ними витрати покладена в основу облікової політики в Україні. Слід зазначити, що прийнята на сьогодні методологія визначення фінансового результату на різних стадіях операційної діяльності, близька до методології як сучасної англо-американської фінансової школи, так і німецької фінансової школи. Англо-американська фінансова школа визначає пріоритетом діяльності фірми – максимізацію капітальної вартості акціонерної власності. Це визначається не стільки перевагою корпоративної форми власності в економіці країн, що додержуються цієї методології, а тим, що вартість акціонерного капіталу розглядається як похідна прибутку, тобто третя похідна витрат. Німецька фінансова школа визначає прибуток основним пріоритетом діяльності фірми, але не єдиним. Широко використовує поняття маржинального прибутку.

Вітчизняна практика дає своєрідне трактування цілей діяльності підприємства – «прибуток – це добре, але зайвого прибутку бути не повинно». Така оригінальність частково пояснюється твердістю фіскальної системи держави і змушує підприємства шукати адекватні фінансові стратегії. Незалежно від вибору підходу до ролі прибутку всіляка розумна фінансова політика підприємства припускає активне управління прибутком. Перехід прибутку з одного якісного стану в інший супроводжується величезною кількістю трансакцій, що у сукупності визначають зміст управління прибутком. Перехід прибутку з одного якісного стану в інший зображений на схемі формування фінансового результату діяльності підприємства (рис. 2.20).

Як коментар до схеми уточнимо економічний зміст деяких форм прибутку. *Валовий прибуток* розраховується як різниця між чистим доходом від реалізації продукції і собівартістю реалізованої продукції (стандарт № 3 «Звіт про фінансові результати»). Якщо собівартість реалізованої продукції розглядати як перемінні витрати, то валовий прибуток є еквівалентом поняття «маржинальний прибуток» (у термінології англо-американської фінансової школи). *Маржинальний прибуток* – це додатковий прибуток, отриманий від росту розміру витрат від реалізації при незмінних умовно-постійних витратах. Протягом життєвого циклу товару підприємство-виробник може обходитися визначеним обсягом умовно-постійних витрат. Відповідно до закону убутної корисності товару, попит на нього за певних умов падає і за незмінної ціни реалізації, виторг не забезпечує одержання маржинального прибутку, достатнього для покриття сформованого обсягу умовно-постійних витрат. Отже, підприємство або почне випуск нового товару з достатнім попитом і рентабельністю, або змушене буде скорочувати адміністративні витрати як основну частину умовно-постійних витрат.

Досягнення ефективної організації фінансів підприємства базується на двох моментах: побудова прогнозного балансу (бюджету) підприємства на основі спланованого обсягу валового чи маржинального прибутку; відстеження, аналіз і регулювання процесу скорочення валового (маржинального) прибутку при збільшенні загальногосподарських витрат чи інших операційних витрат.

Прибуток від операційної діяльності визначається як алгебраїчна сума валового прибутку, іншого операційного доходу, адміністративних витрат і інших операційних

витрат. *Прибуток від звичайної діяльності* до оподаткування (балансовий прибуток) визначається як алгебраїчна сума прибутку від основної діяльності, фінансових і інших доходів (прибутків), фінансових і інших витрат (збитків). Є й інший шлях визначення прибутку від звичайної діяльності – як різниця між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування і сумою податків на прибуток.

Чистий прибуток розраховується як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від звичайної діяльності, надзвичайного прибутку, надзвичайного збитку і податків з надзвичайного прибутку.

Управління формуванням прибутку від реалізації продукції (валового прибутку), прибутку від операційної діяльності, прибутку від звичайної діяльності, чистого прибутку припускає використання деяких методів визначення їх планової і фактичної величини. На підприємствах виробничої сфери і сфери послуг можуть застосовуватися такі методи розрахунку прибутку:

метод прямого рахунку – прибуток розраховується по кожному виду продукції як різниця між оптовою ціною одиниці продукції і повною собівартістю одиниці продукції. При цьому враховується перелік (асортимент) і кількість продукції відповідної номенклатури;

розрахунок прибутку на основі показника витрат на 1 грн. вартості продукції (виробу від реалізації) – укрупнений метод, що використовується для визначення прибутку в цілому по підприємству, базується на даних про виробничі витрати, реалізацію продукції за попередній період, очікувану їхню зміну в планованому періоді;

аналітичний метод – дозволяє визначити не тільки абсолютну суму прибутку, але і вплив на неї зміни окремих чинників (обсягу виробництва і реалізації, собівартості продукції, рівня оптових цін, рентабельності, асортименту тощо);

метод розрахунку прибутку від реалізації – за цим методом використовується розрахована сума прибутку від випуску і зміна прибутку в залишках нереалізованої продукції. Прибуток у залишках нереалізованої продукції розраховується найчастіше по показнику рентабельності, тому що метод прямого розрахунку досить складний. Формалізований вид цього методу:

$$P_p = P_{\text{зпп}} + P_v + P_{\text{зкп}}, \quad (2 - 7)$$

де P_p – прибуток від реалізації продукції; $P_{\text{зпп}}$ – прибуток у залишках нереалізованої продукції на початок планованого періоду; P_v – прибуток від випуску продукції; $P_{\text{зкп}}$ – прибуток у залишках нереалізованої продукції на кінець планованого періоду.

Прибуток, отриманий підприємством у процесі операційної діяльності, може бути: спрямований на формування фінансових ресурсів держави, фінансування бюджетних витрат, використаний для формування фінансових ресурсів самого підприємства, забезпечення його господарської діяльності, задоволення корпоративних інтересів власників тощо.

Прибуток є об'єктом *розподілу*, а сам процес розподілу можна представити поетапно як розподіл прибутку від звичайної діяльності (балансового прибутку) між

державою і підприємством. Структура розподілу має значення для задоволення як державних потреб, так і потреб підприємства. Визначення пропорцій розподілу є принциповим питанням фінансової політики держави і відбувається під впливом багатьох чинників. Результатом фінансових концепцій є величина податків, що сплачуються за рахунок прибутку, ставка оподаткування, оподатковувана база, надання податкових пільг тощо. Чистий прибуток залишається у підприємства і тому його розподіл як суми прибутку, що залишилася в розпорядженні підприємства після здійснення платежів у бюджет і надзвичайного прибутку з урахуванням сплачених податків має важливе значення.

За його рахунок формуються цільові фонди: резервний (страховий), розвитку виробництва, матеріального заохочення, соціального розвитку, викупний фонд (для викупу акцій чи облігацій), фонд дивідендних виплат та інші (рис. 2.24).

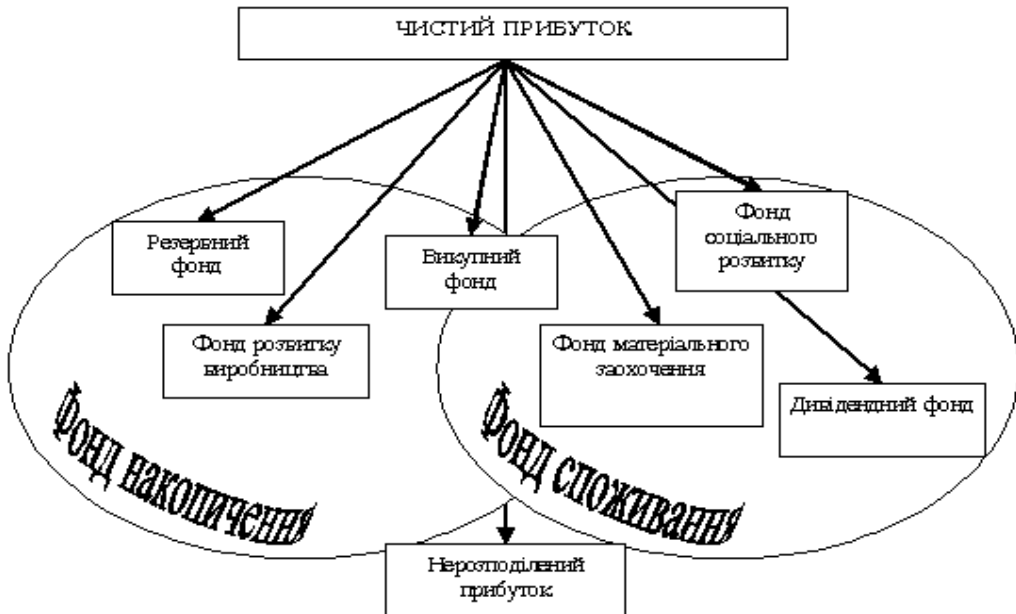

Рис. 2.24. **Схема використання чистого прибутку**

Характер розподілу прибутку визначається особливостями фінансово-господарської діяльності підприємств, які функціонують у різних сферах економіки і мають різні організаційно-правові й організаційно-економічні форми. Принциповим при розподілі чистого прибутку є досягнення оптимального співвідношення між фондом накопичення і фондом споживання. Хоча ці фонди є умовними, їхня величина визначається на підставі розрахунків по використанню прибутку на конкретні цілі.

В умовах адміністративно-командної системи здійснювалося державне регулювання пропорцій розподілу прибутку. В даний час розподіл прибутку на першому етапі

пі здійснюється на нормативній основі, а подальше використання прибутку визначається підприємством самостійно, виходячи з поставлених підприємством цілей.

Основна ставка податку на прибуток станом на 2003 рік визначена в розмірі 30% оподаткованої бази і застосовується до переважної більшості суб'єктів підприємницької діяльності. Однак передбачені й інші ставки: 3%, 6% – для страхової діяльності; 15% – для інноваційних продуктів; 6% – для нерезидентів по фрахту транспортних коштів і ін. Слід зазначити, що доходи, отримані від дивідендних виплат, також підлягають обкладанню за ставкою 30%. Джерелом оплати податку на дивіденди служить частина прибутку, спрямована на виплату дивідендів, тобто податок стягується методом утримання за місцем виплати.

У процесі операційної діяльності підприємства використовують різні ресурси. З метою підвищення ефективності їхнього використання держава встановлює відповідні податкові платежі за ресурси, джерелом оплати яких є прибуток. До них відносяться: плата чи податок на землю; податок на нерухоме майно (законодавчо поки що не встановлений); податок із власників транспортних засобів (законодавчо відмінений); збір за спеціальне використання природних ресурсів (лісовий податок, плата за воду, плата за корисні копалини, збір на рекультивацию земель, ін.); збір за забруднення навколишнього середовища.

Вплив ресурсних платежів на результати фінансово-господарської діяльності досягається через розподіл прибутку і формування собівартості. Плата за землю стягується у вигляді податку на землю чи орендної плати, величина визначається в залежності від грошової оцінки землі. Вона сплачується суб'єктами господарювання з прибутку до його оподаткування і є джерелом доходів місцевих бюджетів. Збір за забруднення навколишнього середовища сплачується також із прибутку до його оподаткування.

Оподаткування підприємств

Практично всі трансакції підприємства прямо чи побічно сполучені з податковою системою держави. Система оподаткування являє собою сукупність податків, зборів і обов'язкових платежів у бюджети і позабюджетні фонди різних рівнів, а також форми і методи їхньої побудови. Принципи побудови податкової системи визначені Законом України «Про систему оподаткування». Наведемо основні з них; стимулювання підприємницької діяльності, інвестиційної активності; стимулювання НТП, технологічного відновлення виробництва; обов'язковість, доступність; рівнозначність, пропорційність; соціальна справедливість, компетентність; стабільність і економічна обґрунтованість, ін.

Податки, з погляду держави, є джерелом формування доходів (бюджету). З позиції підприємства, податки представляють витрати, що викликають: ріст собівартості продукції, якщо включаються у витрати; ріст ціни, якщо це ПДВ або акцизи; представляють безповоротні втрати (збитки), якщо сплачуються з прибутку. Схема оподаткування юридичних осіб представлена на рис. 2.25.

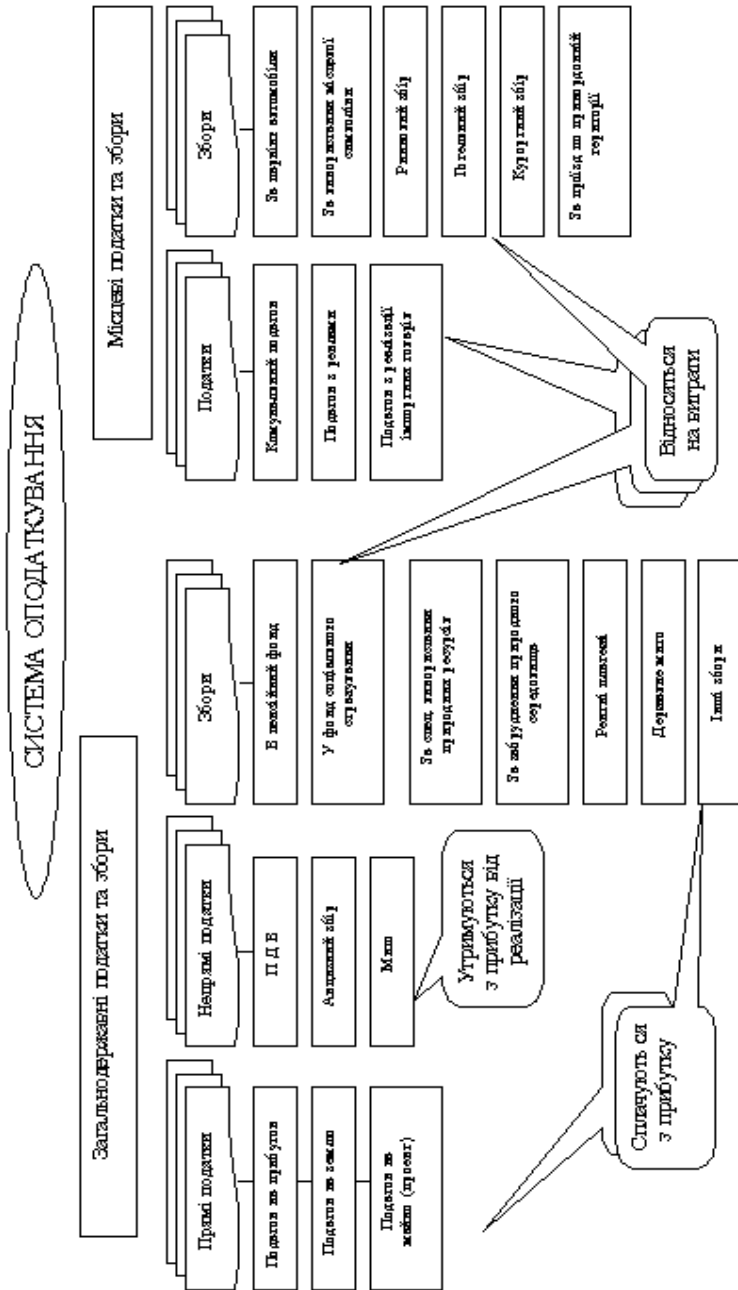

Рис. 2.25. Схема оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності

У податковій практиці існує три способи стягування податків:

спосіб утримання – вилучення податку до одержання власником доходу (тобто у джерела доходу) – для спрощення процедури стягування і забезпечення сплати податків;

спосіб нарахування – вилучення податку після одержання власником доходу (власником по декларації про доходи);

кадастровий спосіб – стягування податку здійснюється за реєстром, який включає перелік типових об'єктів обкладання, класифікованих за зовнішніми ознаками з вказівкою середньої прибутковості об'єкта.

Практична реалізація концепції оподатковування підприємств в Україні розкриває серйозні недоліки, що їй властиві: нестабільність законодавчої бази, фіскальна спрямованість, громіздкість розрахунків і складність сприйняття.

З метою спрощення процедури і зменшення податкового тягаря для суб'єктів малого підприємництва використовується *система єдиного податку*. Суб'єктами малого підприємництва визнаються: юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми і форми власності, якщо середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 чоловік, а величина виторгу від реалізації не перевищує 1 млн. грн. за рік; фізичні особи – приватні підприємці, якщо кількість осіб, що перебувають з ними в трудових відносинах, не перевищує 50 чоловік, а розмір виручки від реалізації не перевищує 1 млн. грн. Суб'єкти малого підприємництва, що сплачують єдиний податок, звільняються від сплати інших податків і зборів (у тому числі і ПДВ). Ставка єдиного податку визначається для фізичних осіб місцевими органами самоврядування (від 20 грн. до 200 грн. за місяць), для юридичних осіб – 6% виторгу від реалізації продукції. Не слід плутати єдиний податок для фізичних осіб-підприємців і фіксований податок для фізичних осіб-підприємців. Останній припускає рівнобіжну сплату ПДВ, зборів у пенсійний фонд і ін.

Однієї з найважливіших задач, що стоять перед підприємством, є мінімізація податкового тягаря в межах правового поля. Прийнято вважати, що кращим інструментом аналізу ваги податкового тягаря є крива Лаффера.

Графік, наведений на рис. 2.26, показує залежність податкових надходжень у бюджет від величини податкової ставки. Сучасні умови відбивають критичну фінансову ситуацію, тому що точка реального податкового тягаря знаходиться далеко за критичною оцінкою – верхньою межею податкового вилучення. Для такої ситуації характерно різке падіння ділової активності підприємців або масове ухилення від податків (тіньовий бізнес). Таким чином, якщо підприємство існує в рамках діючого правового поля, то доцільно використовувати ефективно податкове планування, тобто податковий щит. Податковий щит – інструмент, за допомогою якого підприємство захищає свої доходи від оподатковування в рамках діючого законодавства. Різні види податкових щитів, згруповані по класифікаційних ознаках, приведені на рис. 2.27.

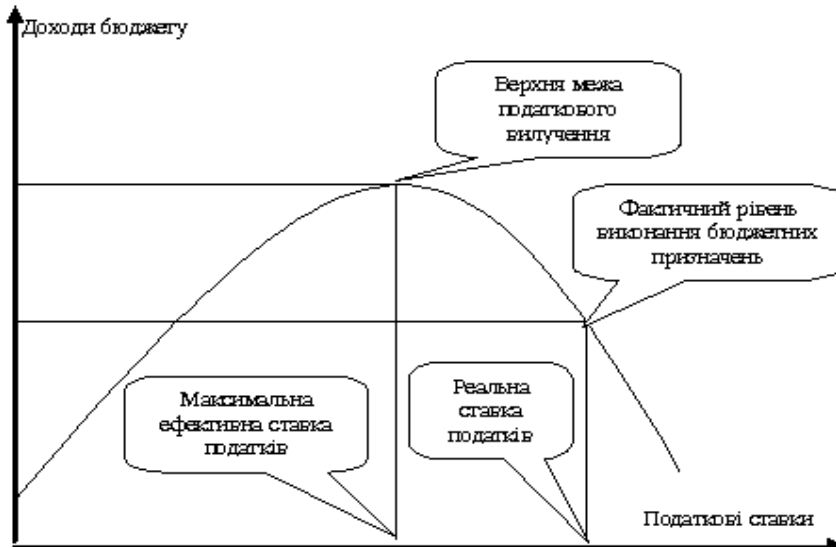

Рис. 2.26. Крива Лаффера

Для залучення інвесторів до розвитку виробничої бази чинним законодавством передбачена можливість безоплатного одержання різних коштів від інших підприємств, які не підлягають оподаткуванню. Податкові пільги надаються підприємствам громадських організацій, інвалідів, виробникам сільськогосподарської продукції, неприбутковим організаціям, інноваційним центрам, ін.

Непрямі податкові щити припускають вплив на елементи собівартості з метою скорочення оподаткованої бази прибутку.

Офшорний бізнес дуже популярний у країнах з хиткою економікою, оскільки дозволяє на законних підставах виводити доходи з-під оподаткування, легалізувати тіньові доходи.

Вільні економічні зони, технополіси, інвестиційні зони дозволяють активізувати економічну діяльність у визначених районах за рахунок податкових пільг.

Величезні потенційні можливості економії на податках закладені в правилах облікової політики, передбачених положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

В основу спеціальних податкових щитів покладено трансакції підприємств, що не регулюються законодавством, але і не заборонені ним. Наприклад, трансферні операції усередині країни між суб'єктами підприємництва з різним податковим режимом; вигоди від використання консолідованого балансу; купівля контрольного пакета акцій потрібного, але збиткового підприємства; вигоди, одержувані на основі використання різної структури витрат дочірніх підприємств у виторзі головного підприємства.

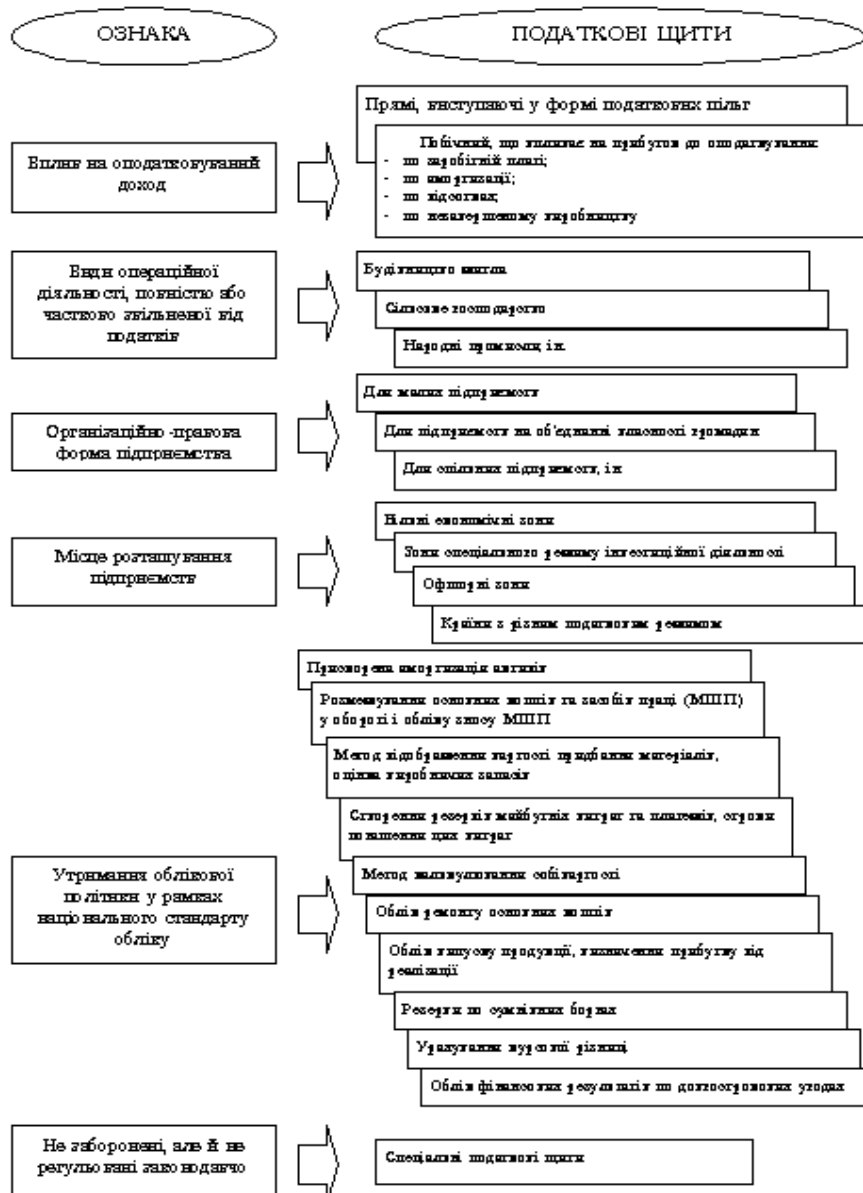

Рис. 2.27. Класифікація інструментів мінімізації податків

Особливе місце займають стратегії оптимізації податкового тягаря на основі портфельної теорії. Найбільш поширена стратегія реінвестування доходів з метою

збільшення чистих активів і законного відходу від податків. До спеціальних портфельних стратегій можна віднести: «антиподатковий стелаж», що припускає перенесення податкових платежів на рік уперед; «продаж податків», що базується на скороченні заборгованості по податках на доходи від приросту капіталу шляхом продажу акцій, що приносять збиток від їхнього перебування в портфелі суб'єкта господарювання в даний момент; придбання деривативів за рахунок власних коштів за ціною, що перевищує номінал, з наступним списанням різниці між ціною купівлі і номіналом на збитки; «антиподатковий своп», що припускає продаж наприкінці податкового періоду одних цінних паперів для створення видимості збитку з наступним реінвестуванням коштів від продажу в активи з очікуваним більш високим доходом у майбутньому. Сучасна податкова система України не забезпечує для підприємства можливість навіть простого відтворення витрачених виробничих ресурсів, тому що сукупні податки, збори, відрахування складають майже три чверті всіх надходжень. Однак, при формуванні стратегії податкового планування, суб'єкти господарювання не повинні виходити за межі правового поля.

Розрахунок фінансового циклу

Економічний зміст фінансово-експлуатаційних потреб підприємства розкривається поняттям середньої тривалості обороту оборотних коштів, тобто часом, необхідним для перетворення коштів, вкладених у запаси, і дебіторську заборгованість у гроші. Період оборотності оборотних коштів визначається виходячи з тривалості фінансового циклу. *Фінансовий цикл* (цикл обороту грошей) являє собою час, протягом якого кошти повернені з обороту. Основні етапи обороту коштів представлені на рис. 2.28.

Базовим при розрахунку фінансового циклу є поняття *операційного циклу* – загального часу, протягом якого фінансові ресурси омертвлені в запасах і дебіторській заборгованості. Якщо підприємства оплачують рахунки постачальників з тимчасовим лагом, фінансовий цикл менше операційного циклу на час обороту кредиторської заборгованості. Якщо підприємства не мають можливості відстрочити платежі, фінансовий і операційний цикли збігаються. Якщо підприємство змушене використовувати схему попередньої оплати, то фінансовий цикл може перевищувати операційний, що дуже ускладнює діяльність підприємства.

Скорочення операційного і фінансового циклів у динаміці розглядається як позитивний фактор. Резерви скорочення операційного циклу криються в можливості розумного прискорення виробничого процесу, скороченні дебіторської заборгованості, прискоренні оборотності оборотних коштів. Скорочення тривалості фінансового циклу може бути досягнуте за рахунок скорочення операційного циклу і деякого некритичного уповільнення оборотності кредиторської заборгованості. Будь-яке підприємство зацікавлене в скороченні періодів оборотності запасів і дебіторської заборгованості і в збільшенні середнього терміну оплати кредиторської заборгованості з метою скорочення періоду оборотності оборотних коштів (рис. 2.28).

Рис. 2.28. Етапи обігу грошових коштів

Таким чином, тривалість фінансового циклу чи «золоте правило фінансування» має такий формалізований вид:

$$\text{ФЦ} = \text{ОЦ} - \text{ОКЗ} = \text{ОПЗ} + \text{ОДЗ} - \text{ОКЗ}; \quad (2 - 8)$$

де ФЦ – тривалість фінансового циклу; ОЦ – тривалість операційного циклу; ОКЗ – час обороту кредиторської заборгованості; ОПЗ – час обороту виробничих запасів; ОДЗ – час обороту дебіторської заборгованості.

$$\text{ОКЗ} = \text{КЗ}_c \times \text{Т} / \text{ЗВП}, \quad (2 - 9)$$

$$\text{ОПЗ} = \text{ВЗ}_c \times \text{Т} / \text{ЗВП}, \quad (2 - 10)$$

$$\text{ОДЗ} = \text{ДЗ}_c \times \text{Т} / \text{ВРП}_k, \quad (2 - 11)$$

де КЗ_c – середня кредиторська заборгованість, ЗВП – затрати на виробництво продукції, ВЗ_c – середні виробничі запаси, ДЗ_c – середня дебіторська заборгованість, ВРП_k – виручка від реалізації продукції в кредит, Т – довжина календарного періоду, за яким розраховуються середні показники.

Визначення фінансово-експлуатаційних потреб

У процесі операційної діяльності підприємство відчуває потребу в оборотних коштах (фінансово-експлуатаційні потреби). На величину фінансово-експлуатаційних

потреб підприємства впливають: тривалість виробничого (експлуатаційного) і збутового циклів; темпи зростання виробництва, оскільки фінансово-експлуатаційні потреби визначаються величиною обороту, а в умовах інфляції підприємства воліють створювати солідні запаси сировини; сезонність виробництва і реалізації продукції, а також постачання ресурсів.

Нарощування обсягів реалізації на конкурентному ринку призводить до росту (часто не обґрунтованого) дебіторської заборгованості за рахунок пільгових умов реалізації. В умовах монопольного ринку (деякі послуги комунального господарства) збільшення дебіторської заборгованості визначається характером надання послуг і неплатоспроможністю споживачів.

Величина і норма доданої вартості є відношенням величини доданої (знову створеної) вартості і виторгу (доходу) від реалізації продукції, тобто питома вага доданої вартості в розмірі виручки від реалізації. Чим менше норма доданої вартості, тим у більшій мірі комерційний кредит постачальників здатний компенсувати клієнтську заборгованість. Для підприємств із невеликою мірою залежності від сировини і, відповідно, з високою нормою доданої вартості, відстрочки кредиторської заборгованості не здатні цілком збалансувати фінансово-експлуатаційні потреби і тоді використовують банківський кредит (у формі овердрафта), враховують векселі, ін.

Наведемо **приклад**.

Необхідно порівняти величину фінансово-експлуатаційних потреб підприємств із різною нормою доданої вартості. Два підприємства (№1, №2) надають своїм покупцям відстрочку платежу на місяць, оскільки самі мають можливість оплатити використану сировину через місяць. Обсяг реалізації за місяць у підприємств однаковий і складає по 1000 грош. од., вартість споживаних матеріальних ресурсів у підприємства №1 – 500 грош. од., у підприємства №2 – 250 грош. од., тобто норма доданої вартості в №1 – 50%, а в №2 – 75%. Для підприємства №1 дебіторська заборгованість покривається кредитом постачальників лише наполовину.

Для підприємства №2 дебіторська заборгованість покривається кредиторською лише на чверть. Таким чином, щоб компенсувати відстрочку платежу на місяць, надану клієнтам:

- підприємство № 1 має потребу в 500 грош. од. чи двомісячній відстрочці оплати сировини;
- підприємство № 2 має потребу в 750 грош. од. чи у відстрочці оплати сировини на чотири місяці.

У менш вигідному положенні виявляються підприємства з високою нормою доданої вартості. Щоб величина фінансово-експлуатаційних потреб стала негативною величиною, тобто перетворилася в джерело фінансування підприємства, необхідно просити постачальників про більш тривалі відстрочки платежів за сировину, що практично не здійснено.

Висновок: основне правило управління кредиторською заборгованістю підприємства полягає в максимально можливому збільшенні терміну погашення без шкоди порушення сформованих партнерських відношень з постачальником.

Для фінансового стану підприємства сприятливим є одержання відстрочок платежів від постачальників (комерційний кредит), відстрочка по виплатах працівниками підприємства (нормативна заборгованість по заробітній платі, ін.); відстрочка по платежах у бюджеті (короткострокова заборгованість по сплаті податків, ін.). А несприятливим виступає заморожування певної частини коштів у запасах, надання відстрочок щодо платежів покупцям-клієнтам.

Величина фінансово-експлуатаційних потреб підприємства у формалізованому виді визначається так:

$$\text{ФЕП} = \text{ВЗ} + \text{ДЗ} - \text{КЗ}, \quad (2 - 12)$$

де ФЕП – фінансово-експлуатаційні потреби підприємства, ВЗ – величина виробничих запасів, що забезпечують безперебійний виробничий процес, ДЗ – дебіторська заборгованість (боргові права до клієнтів), КЗ – кредиторська заборгованість (боргові зобов'язання постачальників).

Найвища ефективність господарської діяльності підприємства досягається, коли пов'язані з виробництвом активи мають оптимальні розміри. Прийнято вважати, що в постійному обороті підприємства повинні знаходитися оборотні активи, що забезпечують операційний цикл, а саме, певний розмір виробничих запасів, певний заділ незавершеного виробництва, запаси готової продукції. Виходячи зі значимості цих видів активів у відтворювальній концепції оборотного капіталу, саме вони підлягають нормуванню. Величина інших видів активів традиційно не нормувалася. Однак, безсумнівно, що величина коштів і їхніх еквівалентів, які слугують для забезпечення термінових зобов'язань підприємства, повинна бути оптимальною. У протилежному випадку, це негативно позначиться на ліквідності підприємства.

Інструментами забезпечення оптимальних розмірів оборотного капіталу є фінансові норми, нормативи, ліміти й ін. У загальному випадку норматив виробничих запасів визначається за формулою:

$$\text{Н} = \text{P}_{\text{дн}} \times \text{N}, \quad (2 - 13)$$

$$\text{Н} = \text{P}_{\text{дн}} \times (\text{N}_{\text{тр}} + \text{N}_{\text{підг}} + \text{N}_{\text{скл}} + \text{N}_{\text{стр}}), \quad (2 - 14)$$

де Н – норматив (оптимальна кількість) виробничих запасів; $\text{P}_{\text{дн}}$ – виробнича собівартість односторонньої витрати визначеного елемента виробничих запасів; N – норма запасу (оптимальний час, протягом якого грошові кошти можуть бути повернені для створення виробничих запасів); $\text{N}_{\text{тр}}$ – норма транспортного запасу (час на доставку);

$N_{\text{підг}}$ – норма підготовчого запасу (час підготовки до виробничого споживання); $N_{\text{скл}}$ – норма складського запасу (час збереження на складі у вигляді поточного запасу); $N_{\text{стр}}$ – норма страхового запасу (непорушний запас – 50% поточного запасу).

При визначенні нормативу виробничих запасів можна використовувати варіант розрахунку на базі максимальних і середніх величин:

$$H = P_{\text{дн.мах.}} \times T_{\text{мах}} - P_{\text{дн.с.дн.}} - T_{\text{с.дн.}} \quad (2 - 15)$$

де $P_{\text{дн.мах.}}$, $P_{\text{дн.с.дн.}}$ – максимальна денна і середньоденна витрата матеріалів, $T_{\text{мах}}$, $T_{\text{с.дн.}}$ – максимальний і середній інтервал постачання.

Для підтримки нормативного запасу розраховується оптимальний розмір замовлення:

$$V = \sqrt{2 \times Z_M \times C_p / C_{\text{збер}}} \quad (2 - 16)$$

де V – оптимальний обсяг замовлення для підтримки мінімального обсягу виробничих запасів; Z_M – виробнича потреба на місяць, одиниць; C_p – вартість партії, що поставляється, (замовлення); $C_{\text{збер}}$ – витрати на складське збереження одиниці товару.

З метою зменшення потреби в оборотному капіталі підприємство прагне до скорочення часу між закупівлею, постачанням і виробничим використанням товарно-матеріальних запасів. Для оцінки оптимальних розмірів коштів використовуються моделі, розроблені в теорії управління запасами. Найбільше поширення одержали модель Баумоля і модель Міллера-Орра. *Модель Баумоля* базується на припущенні, що підприємство починає працювати, маючи максимально доцільний для нього обсяг коштів, і визначає потребу в регулярному поповненні коштів шляхом конвертації цінних паперів.

$$D = \sqrt{2 \times D_{\text{пр}} \times P_{\text{конв}} / i}, \quad (2 - 17)$$

де D – оптимальна сума поповнення коштів; $D_{\text{пр}}$ – прогнозована потреба в коштах у розрахунковому періоді; $P_{\text{конв}}$ – витрати по конвертації коштів у цінні папери; i – прийнятний і можливий для підприємства відсотковий доход по короткостроковим фінансовим вкладенням (наприклад, у державні цінні папери).

Модель Міллера-Орра допомагає вирішити проблему управління грошовим запасом в умовах непередбачуваності щоденного припливу і відтоку коштів. При побудові моделі використовуються закономірності стохастичного процесу, у якому надходження і витрата коштів у різних тимчасових інтервалах є незалежними випадковими подіями.

$$D_{p/p} = \sqrt{D_{p/p} \times \sigma / 4i}, \quad (2 - 18)$$

де $D_{p/p}$ – оптимальна кількість коштів на розрахунковому рахунку; σ – розмах варіації денних надходжень на розрахунковий рахунок.

Оптимізація розмірів пов'язаного оборотного капіталу (пов'язаних активів, фінансово-експлуатаційних потреб) є найважливішою фінансовою задачею на підпри-

емстві, однак, не менш важливим є забезпечення фінансування розрахованих оптимальних розмірів активів.

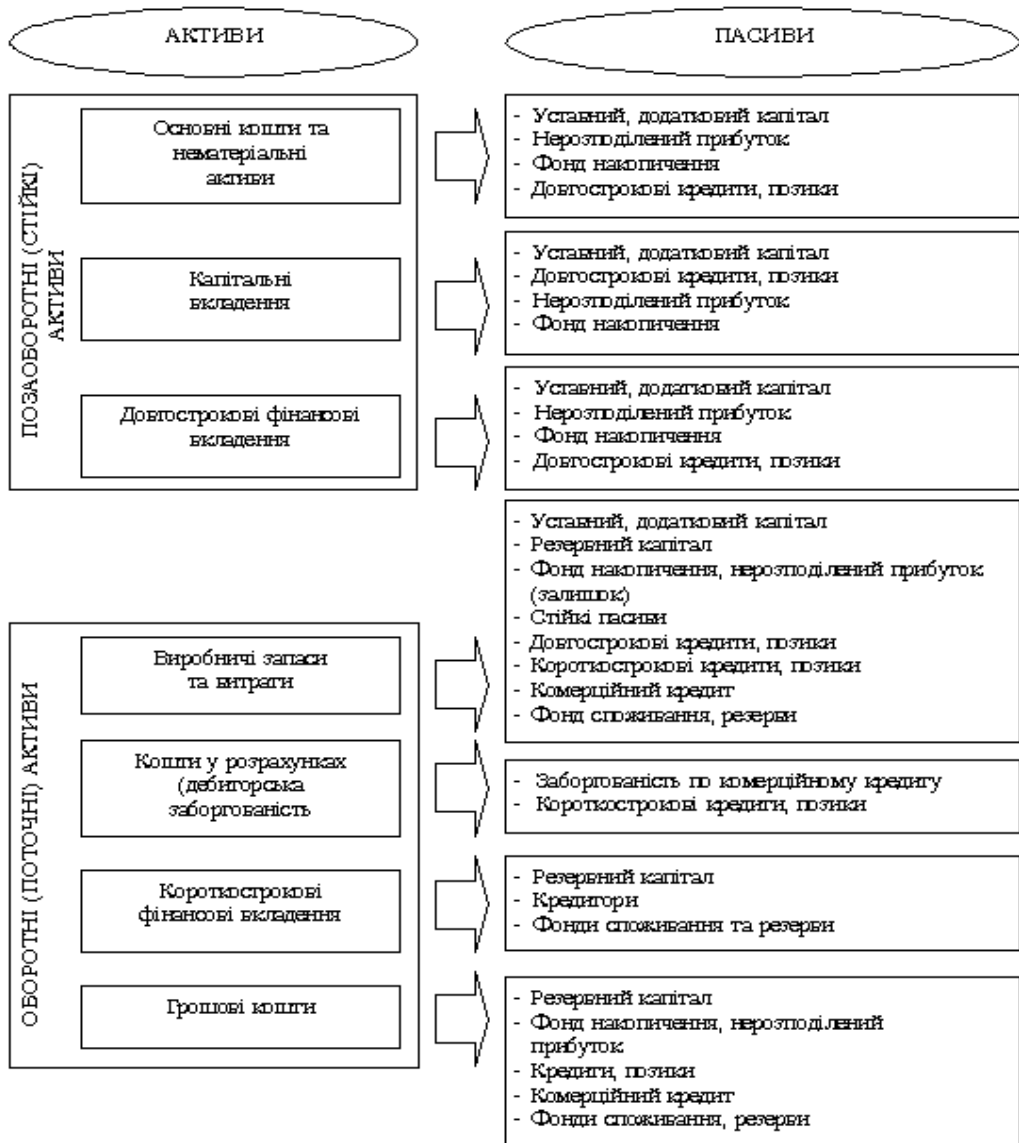

Рис. 2.29. Схема залежності джерел фінансування від характеру активів

Практичне рішення проблеми фінансування активів ґрунтується на дотриманні суворої кореспонденції визначених елементів активів і пасивів, на забезпеченні фінансових пропорцій у балансі підприємства й ін. Золоте правило фінансування – необхідні для інвестицій фінансові ресурси повинні використовуватися підприємством доти, доки вони залишаються зв'язаними у результаті здійснення цих інвестицій. Зв'язані ресурси – це ресурси, які знаходяться в розпорядженні підприємства для забезпечення безперебійного виробничого процесу. Зв'язані ресурси характеризують залежність між необоротними й оборотними активами підприємства і зв'язаними з їхнім фінансуванням джерелами. На рис. 2.29 представлені деякі залежності джерел фінансування активів від їхнього характеру.

Правила фінансування припускають підбір фінансових джерел у визначеній послідовності в межах залишку коштів після забезпечення за рахунок даного джерела попередньої статті активу. Використання наступного джерела фінансування свідчить про деяке зниження якості фінансового забезпечення підприємства, тобто про нерациональне використання капіталу, іммобілізації ресурсів й ін. Під *іммобілізацією ресурсів* розуміють вибуття ресурсів з обороту, використання не за призначенням. Підтримка фінансової рівноваги підприємства зводиться до суворого дотримання правил фінансування активів у повсякденній діяльності підприємства (рис. 2.29). Недотримання правил знаходить відображення в балансі підприємства. Для аналізу відхилень від правил використовується модель матричного балансу Литвинова («шахматка»). У стандартному балансі відсутня прив'язка джерел фінансування до конкретних статей активів, а матричний баланс розкриває зв'язок активів та пасивів і отже має велику аналітичну цінність.

Управління дебіторською заборгованістю

В умовах ринкової конкуренції підприємство змушене використовувати різні методи розширення власного сегмента ринку, у тому числі і надання покупцям відстрочки платежу. У процесі здійснення господарських операцій з продажу готової продукції з наступною оплатою виникає дебіторська заборгованість покупців. Чим більше дебіторська заборгованість, тим менше коштів на розрахунковому рахунку даного підприємства і т.д. Керуючись розміром дебіторської заборгованості, можна регулювати величину грошових коштів, у тому числі готівки, розмір прибутку, зменшувати ризик списання сумнівних боргів.

Виділяють кілька способів управління дебіторською заборгованістю:

визначати термін простроченої дебіторської заборгованості і порівнювати його з даними минулих років чи з нормами, що враховують галузеві особливості («зрахунків»;

періодично переглядати граничну суму відпуску чи відсоток від загального обсягу реалізації продукції з наступною оплатою, з огляду на фактичне фінансове положення клієнта-покупця;

якщо підприємство-покупець має хитке фінансове положення, варто оформити заставу на суму, не меншу величини дебіторської заборгованості;

уникати клієнтів з високим ризиком;

надавати підприємствам-покупцям знижку за дострокову оплату рахунків по поставленій продукції;

використовувати послуги факторингових фірм чи відділів банків, ін.

Надаючи споживачу відстрочку платежу за продукцію, власно кажучи підприємство надає своєму партнеру кредит, що аж ніяк не може бути безкоштовним. Платити доводиться найчастіше виробнику, однак можна і споживача зацікавити в достроковій оплаті заборгованості. Дострокова оплата рахунків може забезпечити прибуток виробнику на отримані раніше кошти, а її розмір може бути більшим, ніж розмір наданої знижки.

Наведемо **приклад**.

Обсяг реалізації продукції підприємства складає за рік 27 млн. грн., у тому числі на умовах наступної оплати, тобто в кредит, – 5,4 млн. грн. Середня тривалість товарного кредиту (період погашення дебіторської заборгованості) складає 73 дні ($5,4/27 \times 365 = 73$). За умови оплати покупцями заборгованості протягом місяця їм можна надати знижку до ціни в розмірі 2% при оплаті протягом перших 10 днів. Стандартна форма запису в договорі (2/10, максимально 30). Припустимо, що з 100% клієнтів 30% скористаються цією можливістю. Наскільки вигідна дана операція підприємству?

Оскільки 30% клієнтів платять продукцію протягом 10 днів, то загальний період погашення дебіторської заборгованості зменшиться і складе: $(5,4 \times 70\%) / 27 \times 365 = 51$ день, тобто на 22 дня коротше.

Для того, щоб визначити, як зміниться розмір середнього залишку на дебіторських рахунках при скороченні періоду погашення, треба розрахувати кількість оборотів дебіторської заборгованості:

при періоді погашення 73 дня – кількість оборотів за рік: $365 / 73 = 5,07$;

при періоді погашення 51 день – кількість оборотів за рік: $365 / 51 = 7,16$.

Середній залишок на дебіторських рахунках обчислюється поділом обсягу реалізації в кредит за рік на оборотність дебіторської заборгованості:

при періоді погашення 73 дня – середній залишок на дебіторських рахунках – $5,4/5,07 = 0,7889$ млн. грн.

при періоді погашення 51 день – середній залишок на дебіторських рахунках – $(5,4 \times 70\%) / 7,16 = 0,5279$ млн. грн.

Зменшення суми в середньому на дебіторських рахунках підприємства при використанні знижки за дострокову оплату складе: $788,9 - 527,9 = 261$ тис. грн.

Отже, отримані достроково (протягом 10 днів після відвантаження, а не через 2,5 місяці) кошти можуть бути пущені в оборот. При середній нормі прибутку 15% сума прибутку від використання 261 тис. грн. складе: $261 \times 15\% = 39,15$ тис. грн.

У результаті знижки, наданої в розмірі 2% для 30% клієнтів, підприємство недоодержить виторгу в розмірі: $5,4 \times 30\% \times 2\% = 32,4$ тис. грн.

Таким чином, чисті грошові надходження від проведення політики знижок для підприємства складуть: $39,15 - 32,4 = 6,75$ тис. грн.

Виконувати роботи або надавати послуги в кредит доцільно в тому випадку, якщо дохід від додаткових продажів більший, ніж додаткові витрати з надання кредиту. Відповідно до економічних закономірностей в умовах конкурентного ринку має більший сенс прискорювати оборотність оборотного капіталу, чим уперто стояти на максимізації норми прибутку на кожну одиницю реалізованої продукції.

Одним з методів прискорення оборотності оборотних коштів є спонтанне фінансування – можливість погашення дебіторської заборгованості шляхом надання покупцям знижки з ціни при оплаті продукції до закінчення визначеного терміну. Для визначення вигідності використання знижки до ціни як для виробника, так і для споживача необхідно зважити витрати альтернативних можливостей, тобто зіставити ціну відмови від знижки з вартістю банківського кредиту. Якщо ціна відмови від знижки перевищить ставку по банківському кредиту, то споживач має сенс скористатися з наданої можливості дострокової оплати продукції зі знижкою, навіть якщо для цього йому доведеться удатися до кредиту.

Величина ціни відмовлення від знижки визначається на базі річних відсотків за формулою:

$$C_{вз} = C_k / (100 - C_3) \times 360 / (T - t) \times 100, \quad (2 - 19)$$

де $C_{вз}$ – ціна відмови від знижки, %; C_3 – розмір знижки до ціни, %; T – максимальна тривалість відстрочки платежу, дн.; t – період, протягом якого надається знижка, дн.

Розрахунок ціни відмови від знижки при різних значеннях знижки і термінах відстрочки платежу наведено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6. Розрахунок величини ціни відмови від знижки до ціни, %

Термін, дн.	Максимальний термін відстрочки, 30 дн.			Максимальний термін відстрочки, 20 дн.		Максимальний термін відстрочки, 15 дн.	
	Термін знижки, 5 дн.	Термін знижки, 10 дн.	Термін знижки, 15 дн.	Термін знижки, 5 дн.	Термін знижки, 10 дн.	Термін знижки, 5 дн.	Термін знижки, 10 дн.
1%	14,5	18,2	24,24	24,2	18,2	36,4	72,72
2%	29,4	36,7	48,9	48,9	36,7	73,4	146,88
3%	44,5	55,6	74,2	74,2	55,6	111,2	222,5
4%	59,9	78,4	99,8	99,8	74,8	149,8	299,5
5%	75,8	94,7	126,2	126,2	94,7	189,4	378,7
10%	159,9	199,8	266,4	266,4	199,8	399,6	799,2

Порівнюючи табличні значення ціни відмови від знижки з банківським відсотком по короткостроковим кредитам, наприклад, 40% річних, можна визначити можливі прийнятні умови надання знижок. Таким чином, спонтанне фінансування являє собою відносно дешевий спосіб одержання коштів для виробника. Для споживача таке кредитування не вимагає забезпечення і гарантує тривалий пільговий період.

Фінансовий стан

Незалежно від зовнішніх розходжень усі підприємства мають внутрішню якість, що дозволяє їх порівнювати. Ця якість представляє сукупність загальних ознак, параметрів, що складають уявлення про цінність підприємства. Як і будь-який товар, підприємство має вартість і споживчу вартість, що визначається набором якісних характеристик (показників). Цінність підприємства важлива як орієнтир для зовнішніх користувачів (кредиторів, постачальників), з одного боку, і з іншого – в ролі концентратора інтересів всіх учасників відтворювального процесу. На думку західних економістів головний принцип фінансів полягає в концепції прагнення до підвищення цінності фірми. Цінність фірми виявляється у зростанні доходів, зниженні виробничого і фінансового ризику, підвищенні ефективності роботи фірми).

Місце фірми на відкритому ринку визначається, насамперед, її прибутковістю, тобто абсолютною чи відносною величиною прибутку у всіх модифікаціях. Найбільш загальне уявлення про прибутковість дає показник економічної рентабельності активів, оскільки він дозволяє оцінити достатність прибутку (до сплати податків) для задоволення інтересів учасників балансового порівняння інтересів (держави, власників фірми, постачальників, працівників).

$$РА = \Pi_p/A, \quad (2 - 20)$$

$$РА = \Pi_p/O_p \times O_p/A, \quad (2 - 21)$$

де РА – економічна рентабельність підприємства чи рентабельність активів, Π_p – валовий прибуток, O_p – виторг від реалізації чи величина обороту, А – сумарні активи підприємства, Π_p/O_p – рентабельність продажів чи комерційна маржа, O_p/A – одержання виторгу на одиницю вкладених активів чи коефіцієнт трансформації. Кожний з цих показників має самостійне значення і використовується у фінансовому аналізі.

Варто звернути увагу на показник прибутку: якщо використовувати прибуток до сплати податків (валовий прибуток), то ігноруються інтереси учасників, чії доходи формуються з чистого прибутку. Тому у фінансах частіше використовуються показники, розраховані на базі чистого прибутку, наприклад, рентабельність власних коштів чи коштів акціонерного капіталу (для корпорацій).

$$P_{BK} = \Pi_{\text{ч}}/B_{\text{к}}, \quad (2 - 22)$$

$$P_{BK} = \Pi_{\text{ч}}/A_{\text{к}}, \quad (2 - 23)$$

де P_{BK} – рентабельність власних коштів, $\Pi_{\text{ч}}$ – чистий прибуток, $B_{\text{к}}$ ($A_{\text{к}}$) – власний чи акціонерний капітал. Від величини рентабельності власних коштів багато в чому залежить привабливість для вкладення зовнішніх інвестицій, а також рівень внутрішніх виплат працівникам через фонди споживання.

Для аналізу і управління прибутковістю власного капіталу можна використовувати схему, що успішно застосовувалася корпорацією «Дюпон»:

$$P_{\text{вк}} = \Pi_{\text{ч}} / O_{\text{р}} \times O_{\text{р}} / A_{\text{к}} \times A_{\text{к}} / B_{\text{к}} \quad (2 - 24)$$

Вона дозволяє досліджувати вплив на зміну прибутковості власного капіталу трьох чинників: зміни чистої комерційної маржі (рентабельності продажів), зміни коефіцієнта трансформації, зміни у структурі капіталу. Графічна інтерпретація схеми аналізу цінності підприємства по формулі Дюпона представлена на рис. 2.30.

З метою встановлення ефективності функціонування підприємства на ринку, аналізу інвестиційного залучення, попередження банкрутства проводиться фінансовий аналіз техніко-економічних показників підприємства. Світова практика виробила величезну кількість показників, що дозволяють проводити фінансовий аналіз. Кожен показник служить своєрідним індикатором стану підприємства. При цьому варто враховувати, що прийнятні чи неприпустимі значення розрізняються як по галузях, так і для країн (з розвинутою ринковою і перехідною економікою).

Основні фінансові індикатори, їх економічний зміст та значення приведені у табл. 2.7.

Індикатори пропорцій і змін структури балансу, характерні для вітчизняних підприємств, можна представити графічно (рис. 2.31).

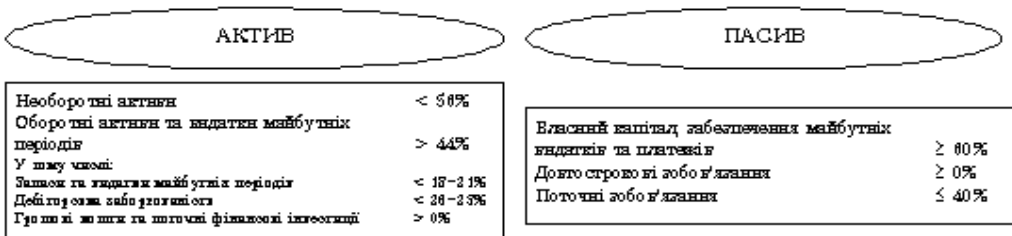

Рис. 2.31. Індикатори пропорцій структури капіталу вітчизняних підприємств

Рациональними змінами в структурі балансу підприємства можна вважати: збільшення основних фондів; скорочення незавершеного будівництва; збільшення запасів (за одночасного зростання чистого доходу); скорочення запасів (за одночасного зменшення чистого доходу); скорочення товарів і виробничих запасів; скорочення дебіторської заборгованості за товари і послуги по розрахунках; збільшення коштів і їхніх еквівалентів; скорочення витрат майбутніх періодів; збільшення статутного фонду, резервного фонду, нерозподіленого прибутку; скорочення поточних зобов'язань (за одночасного росту довгострокових зобов'язань); збільшення доходів майбутніх періодів.

Слід зазначити, що, крім перерахованих індикаторів фінансового стану, підприємства можуть використовуватися й інші методи оцінки.

Необхідно враховувати характерні риси інформаційної бази, на якій будуються багато моделей оцінки фінансового стану підприємств. Безоглядна оцінка вітчизняних підприємств по моделях, розроблених іноземними фахівцями, є необґрунтованою і

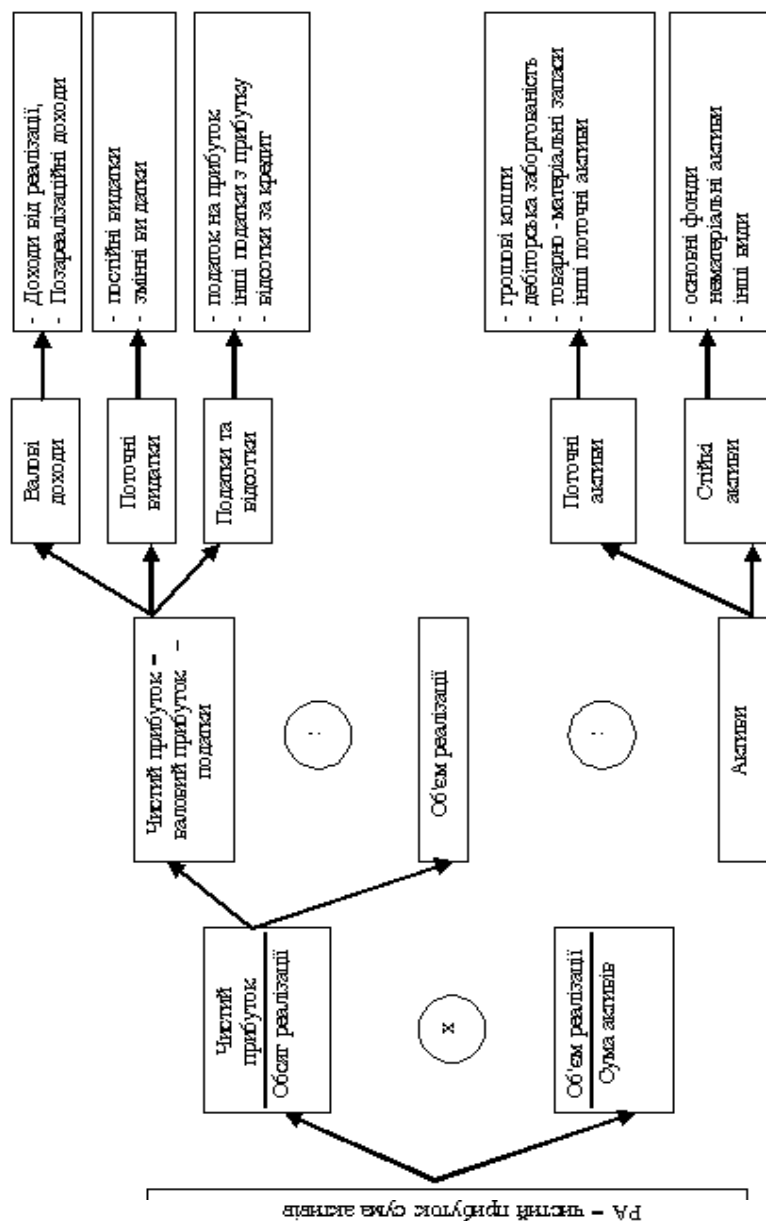

Рис. 2.30. Схема фінансового аналізу цінності підприємства

Таблиця 2.7. Індикатори показників фінансового стану підприємств

№	Показник	Економічний зміст	Значення індикатора	
			Для українських підприємств	В умовах розвинутого ринку в ої економіки
1.	Коефіцієнт загальної ліквідності	Показує загальне забезпечення підприємства оборотними засобами для фінансування господарської діяльності і своєчасного виконання термінових зобов'язань	1-1,5	2-2,5
2.	Коефіцієнт поточної ліквідності	Показує, наскільки в короткостроковій зобов'язання покриті найбільш ліквідними активами	0,6-0,8	1
3.	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Характеризує здатність підприємства моментально погасити термінові зобов'язання	> 0	0,2-0,25
4.	Коефіцієнт фінансової незалежності	Відображає частку власних пасивів у структурі капіталу підприємства, тобто характеризує рівень забезпечення активів власними джерелами фінансування	0,6	0,7
5.	Коефіцієнт фінансової стабільності	Показує рівень фінансової діяльності підприємства за рахунок довгострокового капіталу	0,6	0,85-0,9
6.	Коефіцієнт банкрутства	Показує питому вагу довгострокової і короткострокової заборгованості в загальній сумі пасивів підприємства	0,4	0,3
7.	Коефіцієнт структури боргу	Характеризує відношення між довгостроковими і короткостроковими залученими коштами в структурі зовнішніх джерел фінансування підприємства	<< 1	1,3-1,5
8.	Коефіцієнт забезпечення власними засобами	Відображає наявність власних пасивів, які забезпечують фінансування оборотних активів	> 0,1	> 0,1
9.	Рентабельність активів	Характеризує рівень прибутку (зтрали) від основної діяльності	ЛТХ ЄПН	ЛТХ ЄПН
10.	Рентабельність оборотних активів	Показує результативність прибутку (зтрали) основної діяльності	ЛТХ ЄПН А	ЛТХ ЄПН А
11.	Коефіцієнт оборотності	Характеризує ефективність використання оборотних коштів підприємства	1,0	1,0
12.	Тривалість обороту	Відображає плавність оборотних коштів	ЛТХ ЄПН О	ЛТХ ЄПН О

небезпечною. Так, модель Альтмана призначена для прогнозування банкрутства. Модель Альтмана має наступний вигляд:

$$Z = 1,2A + 1,4B + 3,3C + 0,6D + 1,0E, \quad (2 - 25)$$

де Z – інтегральний показник рівня загрози банкрутства, A – робочий капітал / загальна вартість активів, B – чистий прибуток / загальна вартість активів, C – чистий дохід/загальна вартість активів, D – ринкова вартість акцій / сума заборгованості, E – обсяг продажів / загальна вартість активів. Критерії оцінки за значенням Z : до 1,8 – дуже висока імовірність банкрутства, 1,81 – 2,7 – висока, 2,71 – 2,99 – можлива, більш 3,00 – дуже низька). Точність прогнозу за допомогою цієї моделі складає 95%, але не в нашій країні через поки що високу монополізацію економіки.

Модель Спрингейта побудована на основі 19 факторів, точність прогнозування – менш 90%. Модель Спрингейта (збільшений варіант):

$$Z = 1,5X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6, \quad (2 - 26)$$

де X_1 – cash – flow /зобов'язання, X_2 – валюта балансу / зобов'язання, X_3 – прибуток / валюта балансу, X_4 – прибуток / виторг від реалізації, X_5 – виробничі запаси / виторг від реалізації, X_6 – виторг від реалізації / валюта балансу. Критерії оцінки Z : менше 0 – підприємство майже банкрут, від 0 до 1 – підприємство на грані банкрутства, необхідна фінансова санація, від 1 до 2 – порушена фінансова стійкість, необхідно задіяти антикризове управління, більш 2 – фінансовий стан підприємства стійкий.

У практиці державного корпоративного управління для оцінки імовірності банкрутства використовується модель:

$$Z = 1,03A + 3,07B + 0,66C + 0,4D, \quad (2 - 27)$$

де A – робочий капітал / загальна вартість активів, B – прибуток до сплати податків і відсотків / загальна вартість активів, C – прибуток до сплати податків / короткострокова заборгованість, D – обсяг продажів / загальна вартість активів. Якщо Z менш 0,862, то підприємство є потенційним банкрутом.

З використанням різних методик прогнозування банкрутства побудована універсальна дискримінантна функція:

$$Z = 1,2K_{об} + 1,4K_{рен} + 3,3K_{ра} + 0,6K_{п} + 1,0K_{ф}, \quad (2 - 28)$$

де $K_{об}$ – частка оборотних коштів в активах, а саме, оборотні активи / активи балансу, $K_{рен}$ – рентабельність активів, що визначена по нерозподіленому прибутку, як нерозподілений прибуток / валюта балансу, $K_{ра}$ – рентабельність активів, розраховується як прибуток до оподаткування / валюта балансу, $K_{п}$ – ринкова вартість акціонерного капіталу (статутний фонд, емісійний дохід) / короткострокові зобов'язання, $K_{ф}$ – виторг від реалізації / валюта балансу.

Головне призначення прогнозування банкрутства полягає в можливості завчасно розробити заходи, спрямовані на його попередження у вигляді санації.

Фінансова санація

Для резидентів – суб'єктів підприємницької діяльності, процедура санації визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом». Крім порядку поновлення платоспроможності (санації), законом визначається механізм визнання боржника банкрутом і механізм розпорядження майном боржника, порядок мирової угоди (порядок повного чи часткового задоволення вимог кредиторів) і застосування ліквідаційної процедури.

У залежності від моменту і мети проведення законодавчо розрізняють:

досудову санацію, що являє собою сукупність заходів для відновлення платоспроможності підприємства – боржника, яку може проводити власник майна чи орган, уповноважений управляти майном боржника або інвестор. Метою такого виду санації є запобігання банкрутства шляхом розробки і реалізації організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства і до початку порушення розгляду в суді справи про банкрутство;

санацію, що являє собою систему заходів, які проводяться при порушенні справи про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом і його ліквідації. Такі заходи спрямовуються на оздоровлення фінансово-господарського стану боржника і задоволення в повному обсязі чи частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу і (чи) зміну організаційно-правової і виробничої структури боржника.

Деякі економісти, які займаються вирішенням проблеми подолання фінансової кризи, визначають санацію як комплекс послідовних, взаємопов'язаних заходів фінансово-економічного, виробничого, технічного, організаційного, соціального характеру, спрямованих на подолання фінансової кризи на підприємстві, відновлення чи досягнення прибутковості, конкурентноздатності в довгостроковому періоді.

Особливе місце в процесі санації займають заходи фінансово-економічного характеру. Фінансова санація являє собою сукупність заходів щодо мобілізації і використання внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел оздоровлення підприємства, тобто погашення поточних збитків і ліквідації причин їхнього виникнення, відновлення ліквідності і платоспроможності, скорочення заборгованості будь-якого роду, поліпшення структури оборотного капіталу, формування фондів фінансових ресурсів для проведення заходів виробничого характеру.

Методи проведення санації підприємства багато в чому визначаються регулятивною політикою держави й економічною системою, яка існує в країні. У правовому полі України рішення про проведення санації може бути прийняте в наступних випадках:

з ініціативи суб'єкта господарювання, що знаходиться в кризовому стані, коли існує реальна можливість банкрутства в недалекому майбутньому;

після звертання боржника за власною ініціативою в арбітражний суд із заявою про порушення справи про своє банкрутство;

- з ініціативи фінансово-кредитної установи стосовно свого клієнта;
- з ініціативи заставоутримувача цілісного майнового комплексу підприємства;
- з ініціативи Агентства з питань банкрутства підприємств (для державних підприємств);
- з ініціативи НБУ (для банків).

У країнах з ринковою економікою при розробці концепції санації конкретного підприємства частіше користуються класичним алгоритмом проведення санації (рис. 2.32).

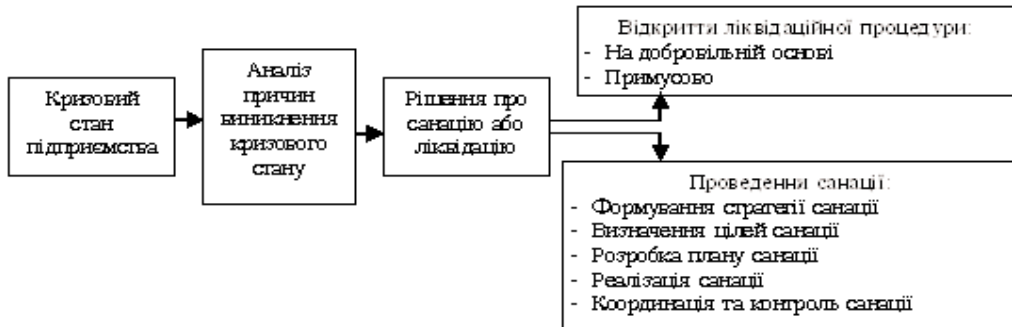

Рис. 2.32. Алгоритм проведення санації підприємства

Стратегія санації представляє собою узагальнену модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей санації, тобто повернення довгострокових конкурентних вигод, що забезпечать високу рентабельність за допомогою використання найкращих варіантів розвитку підприємства й оптимізації політики капіталовкладень. Програма санації розробляється відповідно до виробленої стратегії і представляє систему прогнозованих, взаємопов'язаних заходів, спрямованих на подолання кризи.

Найбільш докладним документом при проведенні санації є план санації, що включає:

- техніко-економічне обґрунтування необхідності санації;
- розрахунок обсягів фінансових ресурсів, необхідних для досягнення поставлених стратегічних цілей;
- визначення конкретних методів і графіків залучення фінансових ресурсів;
- терміни освоєння інвестицій і їхньої окупності;
- оцінку ефективності санаційних заходів;
- прогнозовані показники діяльності підприємства після здійснення проекту санації.

Заходи щодо поновлення платоспроможності підприємства, які включають план санації, можуть бути такими: реструктуризація підприємства, перепрофілювання виробництва, закриття нерентабельних виробництв, відстрочка чи розстрочка платежів або списання частини боргів, про що складається мирова угода, ліквідація дебі-

торської заборгованості, продаж частини майна боржника, зобов'язання інвестора щодо погашення боргу чи його частини, зокрема шляхом переведення боргу на нього, виконання зобов'язань боржника власником майна боржника і встановлення відповідальності за невиконання зобов'язань, продаж майна боржника як цілісного майнового комплексу (для недержавних підприємств), одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам, яких звільняють за планом санації, інші способи відновлення платоспроможності підприємства.

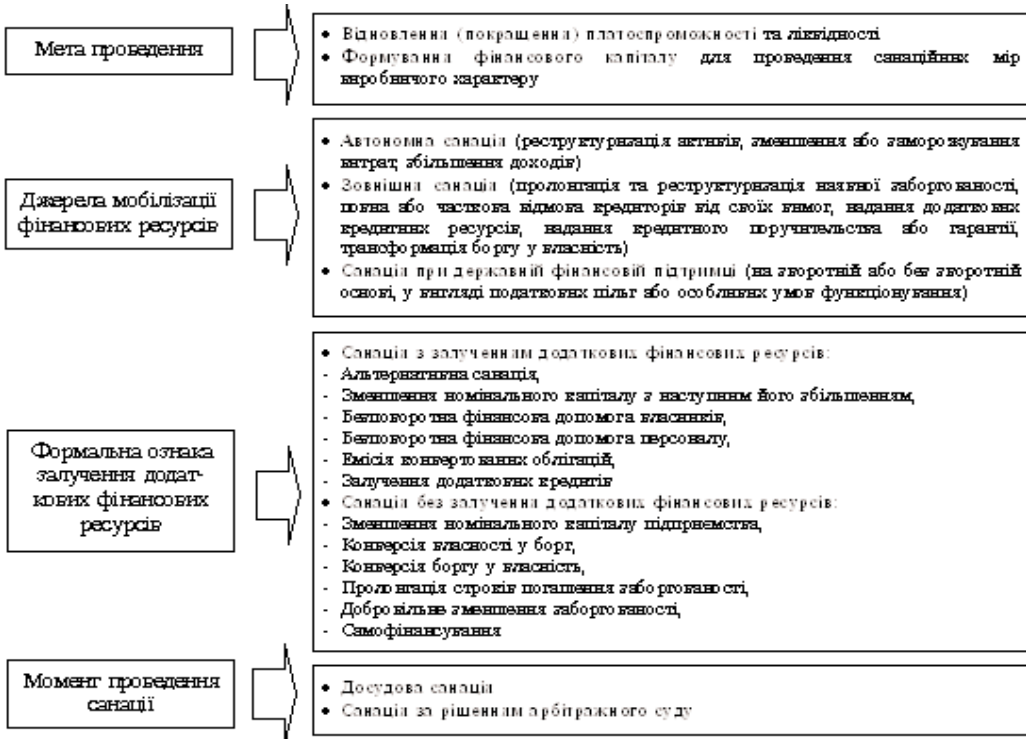

Рис. 2.33. Класифікація форм фінансової санації

Санація вводить на строк не більше 1 року, в окремих випадках – 1,5 року. Координація й оперативний контролінг санації проводиться з метою ідентифікації досягнутих результатів і внесення корегувань по ходу процедури санації. Для цього використовуються наступні інструменти і методи: аналіз конкурентного середовища і використання позитивного досвіду конкурентів (бенчмаркінг); система раннього попередження і реагування; вартісний і портфельний аналіз; аналіз точки беззбитковості; імітаційне моделювання; калькулювання і планово-контрольні розрахунки показників, ін.

Класифікація санації за різними критеріями дозволяє структурувати способи та інструменти її реалізації (рис. 2.33). Реалізація цілей проведення санації через комплекс заходів фінансового і виробничого характеру дозволяє підприємствам відновити колишній рівень виробництва чи навіть підвищити його.

2.5. COST – BENEFIT АНАЛІЗ

Класифікація інвестиційних рішень

Усяке вкладення капіталу – це результат ухвалення визначеного управлінського рішення. Прийняття рішень щодо інвестування ускладнюється різними чинниками: різні види інвестицій; висока вартість інвестиційного проекту; велика кількість альтернативних проектів; обмеженість фінансових ресурсів, доступних для інвестування; наявність ризику, пов'язаного із прийняттям того чи іншого рішення і т.д.

Інвестиційні рішення можуть мати форму як прямих, так і портфельних інвестицій. Прямі інвестиції – це вкладення підприємства в статутний капітал (фонд) іншого підприємства з метою встановлення контролю над ним. Наприклад, придбання контрольного пакета акцій, тобто вкладення у фінансові активи або інвестиції, які утворюють капітал, тобто вкладення у фізичні активи.

Портфельні інвестиції – це вкладення підприємства в цінні папери з метою одержання доходу або в інших цілях, крім установлення контролю над іншим підприємством. Наприклад, операції з дрібними пакетами акцій, облігацій, векселів та інше.

У міжнародній інвестиційній практиці прийнята наступна класифікація інвестиційних рішень:

обов'язкові інвестиції – це інвестиційні рішення, які необхідні, щоб фірма взагалі могла продовжувати свою діяльність. До цього класу включаються інвестиційні рішення, спрямовані на зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище, на поліпшення умов праці співробітників фірми до рівня державних норм і ін.;

інвестиційні рішення, спрямовані на зниження витрат, – це найбільш великий тип рішень, викликаний необхідністю витримувати тривалу конкурентну боротьбу. У цей клас включаються інвестиційні рішення, спрямовані на удосконалення застосовуваних технологій, підвищення якості продукції і послуг, поліпшення організації праці і управління й ін.;

інвестиційні рішення, спрямовані на розширення і відновлення фірми. Кожна фірма рано чи пізно з метою підтримки необхідної рентабельності активів неминуче прибігає до додаткових вкладень у них. Уся різноманітність інвестиційних рішень цього класу зводиться власно кажучи до чотирьох класичних форм інвестицій, які утворюють капітал на: 1) нове будівництво, 2) розширення, 3) реконструкцію і 4) технічне переозброєння фірми. В основу цієї класифікації покладено характер відтворення основних фондів;

інвестиційні рішення щодо придбання фінансових активів. В останнє десятиліття цей клас інвестиційних рішень користується особливою популярністю в міжнародному бізнесі. Спектр рішень цього класу настільки широкий і різноманітний, що в ньому виділилися наступні окремі напрямки. *Перший напрямок* – інвестиційні рішення, спрямовані на утворення стратегічних альянсів. Найбільше поширення одержали наступні форми стратегічних альянсів: консорціумні об'єднання; багатонаціональні синдикати, фінансово-промислові групи.

Другий напрямок – інвестиційні рішення, спрямовані на поглинання фірм. По суті ці рішення виступають альтернативою третьому класу інвестиційних рішень, коли витрати на купівлю контрольного пакета акцій фірми, яка поглинається, чи її дочірньої структури, менше витрат на організацію, наприклад, нової філії чи дочірнього підприємства поглинаючої фірми. Інша справа – поглинання корпорацій. Інвестиційні рішення такого типу переслідують мету диверсифікації своєї діяльності, завоювання нових ринків, одержання доступу до нових джерел фінансових ресурсів. Куплені контрольні пакети акцій солідних корпорацій можуть бути використані як фінансове забезпечення випуску нових цінних паперів – депозитарних розписок.

Третій напрямок – це інвестиційні рішення, спрямовані на використання складних фінансових інструментів в операціях з основним капіталом. Сюди відносяться як традиційні інструменти – фінансовий лізинг, так і нові – поворотний лізинг, коли у вигляді об'єкту лізингу виступають активи самої фірми;

інвестиційні рішення щодо освоєння нових послуг і ринків. Це самий мобільний і різноманітний клас інвестиційних рішень. Багато які з нових фірмових послуг є різновидом звичайної сервісної діяльності. Але є послуги і принципово нового характеру, наприклад, трастові послуги приватним особам і фірмам, а також формування на їхній основі спільних трастових фондів. Даний клас інвестиційних рішень сьогодні займає особливе місце в діяльності вітчизняного бізнесу;

інвестиційні рішення, спрямовані на придбання нематеріальних активів. Потреба в прискоренні росту фірми і швидкого завоювання престижу її товарів і послуг на ринку може бути задоволена різними способами, у тому числі і за рахунок франчайзингу. Ця фінансова угода дозволяє придбати на ринку різні права, ліцензії, ноу-хау на оригінальні фірмові послуги. Популярність франчайзингу пояснюється: економією часу і капіталу на розширення бізнесу; розподілом ризиків, пов'язаних з розширенням власного бізнесу з франшизоутримувачем; спрощенням процесу освоєння нових видів діяльності, оскільки купівля франшизи припускає, як правило, одержання не тільки ліцензії, але і технологічних процесів, програмних продуктів і системи ведення даного виду бізнесу.

Після вибору джерел фінансування визначають інструменти залучення капіталу і тип фінансування. На рис. 2.34 приведена класифікаційна схема способів залучення капіталу в інвестиційний процес.

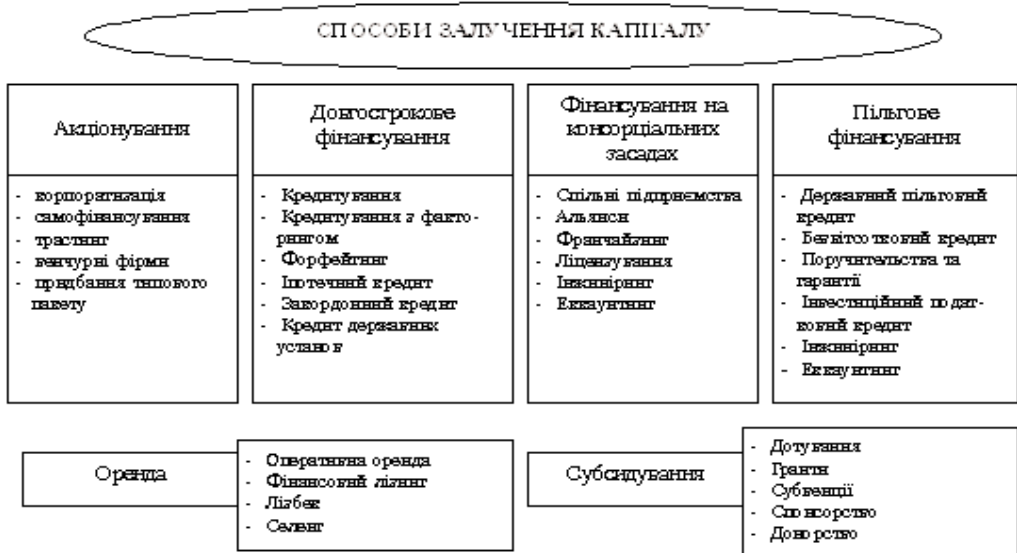

Рис. 2.34. Способи залучення капіталу

Принципи прийняття інвестиційних рішень

Реалізація інвестиційних проектів вимагає відмовлення від коштів сьогодні на користь одержання прибутку в майбутньому. Як правило, на одержання прибутку варто розраховувати не раніше, ніж через 1 рік після стартових витрат (інвестицій). Об'єктами реальних інвестиційних вкладень можуть служити: устаткування, будинки, земля, природні ресурси.

Інвестиційний проект оцінюється, насамперед, з погляду можливості його технічного виконання, додержання вимог екологічної безпеки й економічної ефективності. Під останньою розуміють результат зіставлення одержаного прибутку і витрат, тобто визначається норма прибутку. Природно, що перевага віддається проекту, який обіцяє найбільшу ефективність. Очевидно, що за наявності декількох різних проектів можна одержати рівний розмір прибутку, але ефективність цих проектів може бути різною, тому що на їхню реалізацію будуть потрібні різні витрати.

Оцінюючи ефективність інвестиційного проекту, варто враховувати і ступінь ризику. При реалізації інвестиційних проектів розглядаються ризики 3 видів: підприємницький, фінансовий, інвестиційний. Під *підприємницьким ризиком* розуміється ризик, пов'язаний з діяльністю компанії, він обумовлений характером бізнесу. *Фінансовий ризик* обумовлений змінами ринкової ставки доходу на вкладений капітал. *Інвестиційний* (несистематичний) *ризик* обумовлений рідкістю і практично неповторністю більшості інвестиційних рішень. Тому при врахуванні ризиків цілком придатні класичні методи і прийоми управління ризиками, викладені у фундаментальній теорії фінансів.

Для спрощення дослідження ефективності інвестицій передбачається, що необхідна норма прибутку задана й однакова для всіх інвестиційних проектів і, крім того, для кожного з розглянутих проектів ступінь ризику однаковий. За наявності необхідних передумов для інвестиційної діяльності керуються наступними основними принципами: вибирають напрямок і об'єкти інвестиційних вкладень; роблять розрахунок грошових потоків, здатних забезпечити реалізацію інвестиційних проектів; оцінюють очікувані грошові потоки в результаті реалізації інвестиційного проекту; вибирають оптимальний проект, керуючись існуючими критеріями оцінки інвестиційних проектів; роблять періодичну переоцінку інвестиційних проектів після їхнього прийняття.

Оцінка інвестиційних грошових потоків

Найважливішою задачею економічного аналізу інвестиційних проектів є розрахунок майбутніх грошових потоків, що виникають при реалізації виробленої продукції. Тільки грошові потоки, що надходять, можуть забезпечити реалізацію інвестиційного проекту. Тому саме ці грошові потоки, а не прибуток, стають центральним чинником в аналізі. Для кожного окремого інвестиційного проекту необхідна інформація про очікувані грошові потоки з урахуванням податкових платежів.

Стандартна схема прогнозу грошових потоків, породжуваних інвестицією, включає три розділи або три потоки фінансової інформації: вартість інвестицій; збільшення доходів і зміна витрат; корекція грошових потоків. Зміст *першого розділу* представляють витрати на придбання нових активів, а також супутні витрати, пов'язані з запуском нових активів в експлуатацію. Крім вартості нових активів, у перший розділ прогнозу включається вартість монтажних і пусконаладжувальних робіт як супутні витрати. До останніх може бути віднесена вартість фрахту, доставки устаткування, податок на додану вартість. Підсумовуючи всі прямі і супутні витрати, одержимо вартість інвестиції чи суму капітальних вкладень. Вартість інвестиції може бути зменшена на величину інвестиційних податкових знижок. Як правило, вони бувають у двох формах: інвестиційний податковий кредит; прямі податкові пільги по капітальних вкладеннях.

Другий розділ прогнозу грошових потоків представляє економічні вигоди чи додаткові витрати (збитки), що утворюються в результаті здійснення інвестицій. Стандартними статтями економії чи додаткових витрат (збільшення доходів) є: зарплата; енергоносії; експлуатаційні витрати; амортизація. Ці статті очевидні з погляду витрат. Однак по кожній з цих статей може бути економія, якщо проти значення по даній статті до здійснення інвестиції значення після її здійснення стає менше. З іншого боку, кожна з цих статей, будучи за своєю природою витратною, дає економію на податках, тобто виконує функцію податкового щита, зокрема щита по амортизації, зарплаті і т.д. Якщо економія по зарплаті складає 10 тис. грн., то з урахуванням впливу податкового щита реальна економія складе: $10 \text{ тис. грн.} \times (1 - T / 100)$, де: T – ставка податку на прибуток. Аналогічний вплив податкового щита по інших статтях. Тому суму всіх статей другого розділу необхідно відкоригувати на вплив податкового щита, тоб-

то помножити на коефіцієнт $(1 - T / 100)$. Результатом цієї операції є чисте збільшення доходів (витрат) від здійснення інвестиції.

Третій розділ прогнозу грошових потоків включає їхню корекцію. Він також представлений стандартними статтями, основними з яких є: оборотний капітал; амортизація; залишкова вартість. Необхідність третього розділу викликана насамперед виникненням у ході здійснення інвестиції додаткової потреби в оборотному капіталі, наприклад, внаслідок заміни устаткування на більш продуктивне. Однак нерідкими є випадки, коли інвестиція викликає зменшення потреби в оборотному капіталі внаслідок поліпшення управління виробничими запасами, збільшення оборотності дебіторської заборгованості і т.д. або особливої ролі амортизації у відтворювальному процесі.

Особливість амортизації полягає в її номінальному характері, тобто рух амортизації не викликає руху грошей. Це значить, що нарахування амортизації – номінальна витрата, яка викликає відтік коштів. Ця особливість амортизації знаходить відображення в другому прогнозі грошових потоків. З іншого боку, нарахована амортизація – це номінальне джерело фінансування інвестицій. У такому вигляді збільшення амортизації викликає номінальний приплив коштів, що і знаходить відображення в третьому розділі прогнозу грошових потоків. Можливе виникнення додаткових грошових потоків пов'язане з необхідністю відображення в розрахунках залишкової вартості необоротних активів, які беруть участь в акті заміни, в результаті здійснення інвестицій у вигляді позички – на устаткування й інших необоротних активів.

Наведемо приклад.

Підприємство розглядає інвестиційний проект – придбання нової технологічної лінії. Вартість лінії (ціна придбання + перевезення і монтаж) – 30 тис. гр. од. Термін експлуатації 5 років; амортизаційні відрахування на устаткування (знос) здійснюються за методом прямолінійної амортизації, тобто 20% річних; суми, виручені від ліквідації устаткування, покривають видатки по його демонтажу.

Виторг від реалізації продукції, зробленої на даній лінії, прогнозується по роках у наступних обсягах (тис. гр. од.): 20,4; 22,2; 24,6; 24,0; 20,6. Поточні витрати по роках оцінюються в такий спосіб: 10,2 тис. гр. од. в перший рік експлуатації. Щорічно експлуатаційні витрати збільшуються на 4%. Ставка податку на прибуток складає 30%. У поточних витратах враховуються витрати на оплату праці, сировини, матеріалів, енергії та інші експлуатаційні витрати. Зі збільшенням обсягу випуску росте не тільки маса прибутку, але і величина податків. Для розрахунку реального грошового потоку амортизація і будь-які інші номінально-грошові витрати повинні додаватися до чистого доходу (валовий дохід мінус податки). Розрахунок потоку чистих грошових надходжень представимо в таблиці.

	Роки				
	1-й	2-й	3-й	4-й	5-й
1. Обсяг реалізації	20,40	22,20	24,60	24,00	20,60
2. Поточні витрати	-10,2	-10,61	-11,0	-11,47	-11,93
3. Амортизація (знос)	-6,0	-6,0	-6,0	-6,0	-6,0
4. Операційний (валовий) прибуток	4,2	5,5	7,6	6,53	2,67
Податок на прибуток (30%)	1,26	1,65	2,28	1,96	0,82
5. Чистий прибуток	2,94	3,85	5,32	4,57	1,85
6. Чисті грошові надходження (стр. 3 + стр. 6)	8,94	9,85	11,32	10,57	7,45

На практиці зустрічаються грошові потоки, складові яких можуть бути як позитивними, так і негативними величинами).

Наведемо приклад.

Припустимо, що ми плануємо замінити старе обладнання новим, яке має принципово нові параметри. Ціна нового обладнання дорівнює 55500 гр. од. і 4500 гр. од. потрібно буде затратити на його установку і монтаж. Загальні витрати складають 60000 гр. од. (55500 + 4500). При реалізації старого устаткування отримано 6000 гр. од. Отже, стартовий потік коштів складе 54000 гр. од. (60000 – 6000). Введення нового обладнання дасть економію коштів у розмірі 21300 гр. од. на рік до оподаткування протягом 5 років, після чого економія припиниться, а устаткування не буде мати ліквідаційної вартості. При розгляді даного проекту нас цікавить різниця між величинами грошових потоків у результаті двох альтернатив: продовження роботи на старому устаткуванні чи заміни його новим. Оскільки термін експлуатації устаткування даного типу більш 1 року, ми не можемо відразу відняти всю його вартість із прибутку для зменшення оподаткованої бази, тобто ми повинні нарахувати по ньому амортизацію.

Далі розрахунок валового прибутку як оподаткованої бази здійснюється так само, як у попередньому прикладі. Припустимо, що устаткування, придбання якого ми плануємо, має термін амортизації 5 років, а амортизаційні відрахування здійснюються рівними частками протягом усього терміну експлуатації. Річна норма амортизації складає 20% від повної вартості устаткування, тобто $60000 \times 0,2 = 12000$ гр. од. Ставка податку на прибуток – 30%. Залишкова вартість старого устаткування складає 6000 гр. од. і отже його амортизація дорівнює $0,2 (6000) = 1200$ гр. од. Маючи цю інформацію, ми можемо обчислити очікуваний чистий потік коштів (після оподаткування).

Чистий грошовий потік (18150) зіставляється з прибутком після оподаткування (7350). Різниця між ними дорівнює сумі додаткового зносу ($18150 - 7350 = 10800$). Оскільки стартові витрати складають 54000 гр. од., то можна замінити старе устаткування на нове, очікуючи одержати чисту економію 18150 гр. од. щорічно протягом 5 років. Розрахунок представимо в таблиці.

	Бухгалтерський облік	Облік грошових потоків
Річна економія коштів	21300	21300
Знос нової машини	- 12000	
Знос старої машини	- 1200	
Додаткова амортизація	10800	-3150
Балансовий прибуток до оподаткування	$21300 - 10800 = 10500$	
Податок на прибуток (30%)	$10500 \times 0,3 = 3150$	
Прибуток після оподаткування	$10500 - 3150 = 7350$	
Чистий грошовий потік за рік		$21300 - 3150 = 18150$

Методи оцінки інвестиційних проектів

А. Метод розрахунку чистого приведеного ефекту (доходу)

Суть методу зводиться до розрахунку чистої поточної вартості – NPV (з англ. «net present value»), яку можна визначити в такий спосіб: поточна вартість грошових припливів за винятком поточної вартості грошових відтоків. Тобто даний метод передбачає дисконтування грошових потоків з метою визначення ефективності інвестицій. Оскільки приплив коштів розподілений у часі, його дисконтування здійснюється за відсотковою ставкою i . Важливим моментом є вибір рівня відсоткової ставки, за якою

здійснюється дисконтування. В економічній літературі іноді її називають ставкою порівняння, тому що оцінка ефективності часто здійснюється саме при порівнянні варіантів капіталовкладень.

Іноді коефіцієнт дисконтування за обраною ставкою i називають бар'єрним коефіцієнтом. Незважаючи на розходження назв, ця ставка повинна відбивати очікуваний усереднений рівень позичкового відсотка на фінансовому ринку.

Важливим моментом при визначенні відсоткової ставки, використовуваної для дисконтування, є врахування ризику. Ризик в інвестиційному процесі, незалежно від його конкретних форм, у кінцевому рахунку з'являється у вигляді можливого зменшення реальної віддачі від вкладеного капіталу в порівнянні з очікуваною. Оскільки це зменшення виявляється в часі, то як загальну рекомендацію щодо врахування можливих утрат від скорочення віддачі, пропонується вводити поправки до рівня відсоткової ставки.

Таким чином, i може визначатися:

$$1) i_{\text{б}} + i \times r, \quad (2 - 29)$$

де $i_{\text{б}}$ – ставка по середньостроковому кредиту банку, r – премія за ризик використання середньострокового кредиту.

$$2) i_{\text{б}} + \alpha + i_{\text{б}} \times \alpha, \quad (2 - 30)$$

де α – інфляційна премія.

$$3) i_{\text{овдп}} - \text{прибутковість безризикових найбільш ліквідних цінних паперів} - \text{ОВДП};$$

$$4) i_{\text{ЛІВОР}} + i_{\text{кр.риз}}, \quad (2 - 31)$$

де $i_{\text{ЛІВОР}}$ – ставка по середньострокових кредитах на Лондонській біржі, $i_{\text{кр.риз}}$ – величина ризику, пов'язаного з нестабільністю соціально-економічної ситуації в країні.

$$4) i_{\text{б}} + r + \alpha. \quad (2 - 32)$$

При разовій інвестиції математично розрахунок чистого приведенного доходу (ефекту) можна представити формулою:

$$NPV = \sum_1^n \frac{P_n}{(1+i)^n} - IC; \quad (2 - 33)$$

де $P_1, P_2, P_3, \dots, P_n$ – річні грошові надходження протягом n – років, IC – стартові інвестиції, i – ставка порівняння.

Загальна накопичувальна величина дисконтованих надходжень:

$$NPV = \sum_1^n \frac{P_n}{(1+i)^n}. \quad (2 - 34)$$

Очевидно, що при $NPV > 0$ проект варто прийняти; $NPV < 0$ – проект повинний бути відхилений.

$NPV = 0$ – проект не прибутковий, але і не збитковий.

Якщо проект припускає не разову інвестицію, а послідовне інвестування фінансових ресурсів протягом декількох років (n – років), то формула для розрахунку NPV модифікується в такий спосіб:

$$NPV = \sum_1^n \frac{P_n}{(1+i)^n} - \sum_1^n \frac{IC_i}{(1+i)^i}. \quad (2 - 35)$$

Необхідно відзначити, що показник NPV відбиває прогностну оцінку зміни економічного потенціалу підприємства у випадку прийняття розглянутого проекту. Цей показник адитивний у тимчасовому аспекті, тобто NPV різних проектів можна підсумовувати. Це дуже важлива властивість, яка виділяє цей критерій з усіх інших і дозволяє використовувати його у вигляді основного при аналізі оптимальності інвестиційного портфеля.

Наведемо приклад.

Підприємство розглядає доцільність придбання нової технологічної лінії за ціною 18 000 гр. од. За прогнозами відразу ж після пуску лінії щорічні надходження після відрахування податків складуть 5 700 гр. од. Робота лінії розрахована на 5 років. Ліквідаційна вартість лінії дорівнює витратам на її демонтаж. Необхідна норма прибутку складає 12%. Отже, чиста поточна вартість проекту дорівнює:

$$NPV = \frac{5700}{1,12} + \frac{5700}{1,12^2} + \frac{5700}{1,12^3} + \frac{5700}{1,12^4} + \frac{5700}{1,12^5} - 18000 = 20547,27 - 18000 = 2547,27 \text{ гр. од.}$$

Числа приведеного потоку	0	1	2	3	4	5	рози
-18000		5700	5700	5700	5700	5700	
		1,12	1,12 ²	1,12 ³	1,12 ⁴	1,12 ⁵	

5089,29	←					
4544,00	←	←				
4057,15	←	←	←			
3622,50	←	←	←	←		
3234,59	←	←	←	←	←	
20547,27						
-						
18000,00						
2547,27						

Абсолютна величина чистого доходу залежить від двох видів параметрів. Перші характеризують інвестиційний процес об'єктивно. Вони визначаються виробничим процесом (більше продукції – більше витрат; менше витрати – більше прибутку і т.д.). До другого виду відноситься єдиний параметр – ставка порівняння. Нагадаємо, що величина цієї ставки – результат вибору, результат суб'єктивного судження, тобто величина умовна. В силу цього доцільно при аналізі інвестиційних проектів визначати NPV не для однієї ставки, а для деякого діапазону ставок.

Б. Метод визначення строку окупності

Строк окупності (з англ. «payback period method» – PP) – один з найбільш часто застосовуваних показників для аналізу інвестиційних проектів. Якщо не враховувати фактор часу, тобто коли рівні суми доходу, одержувані в різний час, розглядаються як рівноцінні, то показник строку окупності можна визначити за формулою:

$$n_y = \frac{C_i}{P_k}, \quad (2 - 36)$$

де n_y – спрощений показник строку окупності, C_i – розмір інвестиції; P_k – щорічний чистий дохід.

Інакше кажучи, *період окупності* – тривалість часу, протягом якого недисконтовані прогнозовані надходження коштів перевищать недисконтовану суму інвестицій, тобто це число років, необхідних для відшкодування стартових інвестиційних витрат.

Наведемо **приклад**.

Припустимо, що зроблено разові інвестиції у розмірі 38 000 гр. од. Річний приплив планується рівномірно у розмірі 10 700 гр. од.

$$n_y = \frac{3800}{10700} = 3,55 \text{ року.}$$

Якщо розрахований період окупності менше максимально прийнятного, то проект приймається, якщо ні – відхиляється. У нашому прикладі максимальний період окупності – 4 роки, тому проект приймається.

Більш обґрунтованим є інший метод визначення строку окупності. При використанні даного методу під строком окупності – $n_{ок}$ розуміють тривалість періоду, протягом якого сума чистих доходів, дисконтованих на момент завершення інвестицій, дорівнює сумі інвестицій.

$$n_{ок} = \sum_1^n \frac{P_n}{(1+i)^n} = \sum_1^t IC, \quad (2 - 37)$$

де P_k – річні доходи, $\sum_1^t IC$ – сума всіх інвестицій, t – строк завершення інвестицій.

Основний недолік показника строку окупності $n_{ок}$ як міри ефективності полягає в тому, що він не враховує весь період функціонування інвестицій i , отже, на нього не впливає вся та віддача, що лежить за межами n . Тому показник строку окупності не може служити критерієм вибору, а його доцільно використовувати лише як обмеження при ухваленні інвестиційного рішення.

В. Метод розрахунку внутрішньої норми прибутковості (рентабельності) інвестицій

Внутрішня норма прибутковості (internal rate of return, IRR) є показником, широко використовуваним при аналізі ефективності інвестиційних проектів. Реалізація будь-якого інвестиційного проекту вимагає залучення фінансових ресурсів, за які завжди необхідно платити. Так, за позикові кошти платяться відсотки, за притягнутий акціонерний капітал – дивіденди і т.д.

Показник, що характеризує відносний рівень цих витрат, є «ціною» за використаний (авансований) капітал (CC_1). При фінансуванні проекту з різних джерел цей показник визначається за формулою середньої арифметичної зваженої.

Щоб забезпечити доход від інвестованих коштів чи принаймні їхню окупність, необхідно домогтися такого положення, коли чиста поточна вартість буде більше нуля чи дорівнюватиме йому. Для цього необхідно підібрати для дисконтування складових потоку платежів таку відсоткову ставку, що забезпечить одержання виражень $NPV > 0$ чи $NPV = 0$.

Тому під *внутрішньою нормою прибутковості* розуміють ставку дисконтування, використання якої забезпечує рівність поточної вартості очікуваних відтоків і поточної вартості очікуваних грошових припливів.

Показник внутрішньої норми прибутковості (IRR) характеризує максимально припустимий відносний рівень витрат, які можуть бути зроблені при реалізації даного проекту. Наприклад, якщо для реалізації проекту отримана банківська позика, то значення IRR показує верхню межу припустимого рівня банківської відсоткової ставки, перевищення якої робить проект збитковим. Таким чином, зміст цього показника полягає в тому, що інвестор повинний порівняти отримане для інвестиційного проекту значення IRR з «ціною» притягнутих фінансових ресурсів (Cost of Capital – CC). Якщо $IRR > CC$, то проект варто прийняти; $IRR < CC$, то проект варто відхилити; $IRR = CC$ – проект ні прибутковий, ні збитковий. Практичне застосування даного методу зводиться до послідовної ітерації, за допомогою якої знаходиться дисконтований множник, який забезпечує рівність $NPV = 0$.

За допомогою таблиць (додаток 1) чи розрахунків вибираються два значення коефіцієнта дисконтування $V_1 < V_2$ таким чином, щоб в інтервалі (V_1, V_2) функція $NPV = f(V)$ змінювала своє значення з «+» на «-» чи навпаки.

Далі використовують формулу:

$$IRR = i_1 + \frac{NPV(i_1)}{NPV(i_1) - NPV(i_2)} \times (i_1 - i_2), \quad (2 - 38)$$

де i_1 – значення відсоткової ставки в дисконтному множнику, за якого $f(i_1) < 0$, ($f(i_1) > 0$); i_2 – значення відсоткової ставки в дисконтному множнику, за якого $f(i_2) < 0$, ($f(i_2) > 0$). Точність обчислень зворотна довжині інтервалу $(i_1; i_2)$. Тому найкраща апроксимація досягається у випадку, коли довжина інтервалу приймається мінімальною (1%).

Наведемо **приклад**.

Потрібно визначити значення IRR для проекту, розрахованого на три роки, що вимагає інвестицій у розмірі 20,0 млн. гр. од. і має передбачувані грошові надходження в розмірі $p_1 = 3,0$ млн. (1-й рік), $p_2 = 8,0$ млн. (2-й рік) і $p_3 = 14$ млн. (3-й рік). Візьмемо два довільних значення відсоткової ставки для коефіцієнта дисконтування: $i_1 = 15\%$ і $i_2 = 20\%$. Відповідні розрахунки приведені в таблицях.

Фк. t	Потік	Розрахунок I		Розрахунок II	
		$i_1 = 15\%$ $V = 1/(1 + 0,15)^t$	$NPV =$ $(P / (1 + i)^t) - IC$	$i_2 = 20\%$ $V = 1/(1 + 0,2)^t$	$NPV =$ $(P / (1 + i)^t) - IC$
0-й	-20	1,0	-20,0	1,0	-20,0
1-й	6,0	0,8696	5,2176	0,8333	4,9998
2-й	8,0	0,7561	6,0488	0,6944	5,5552
3-й	14,0	0,6575	9,2050	0,5787	8,101
			0,4714		-1,3432

За даними розрахунку I і II обчислимо значення IRR.

$$1) IRR = 15 + \frac{0,4714}{0,4714 - (-1,3432)} \times (20 - 15) = 16,3\%$$

Уточнимо величину ставки, для чого приймемо значення відсоткових ставок, рівне $i_1 = 16\%$, $i_2 = 17\%$ і проводимо новий розрахунок.

Фк. t	Потік	Розрахунок III		Розрахунок IV	
		$i_1 = 16\%$ $V = 1/(1 + 0,16)^t$	$NPV =$ $(P / (1 + i)^t) - IC$	$i_2 = 17\%$ $V = 1/(1 + 0,17)^t$	$NPV =$ $(P / (1 + i)^t) - IC$
0-й	-20	1,0	-20,0	1,0	-20,0
1-й	6,0	0,8662	5,1972	0,8547	5,1282
2-й	8,0	0,7432	5,9200	0,7305	5,8440
3-й	14,0	0,6407	8,9698	0,6244	8,7416
			0,0870		-0,4862

$$2) IRR = 16 + \frac{0,0870}{0,0870 - (-0,4862)} \times (17 - 16) = 16,15\%$$

Г. Метод розрахунку індексу рентабельності інвестиції

Індекс рентабельності (PI) розраховується за формулою:

$$PI = \sum_k \frac{P_k}{(1 + i)^n} : IC. \quad (2 - 39)$$

Очевидно, якщо: $PI > 1$, то проект варто прийняти; $PI < 1$, то проект варто відхилити; $PI = 1$, то проект ні прибутковий, ні збитковий.

На відміну від чистого приведенного ефекту індекс рентабельності є відносним показником. Завдяки цьому він дуже зручний при виборі одного проекту з низки альтернативних, які мають приблизно однакові значення NPV, або при комплектуванні портфеля інвестицій з максимальним сумарним значенням NPV. При ухваленні рішення можна керуватися наступними аргументами. По-перше, рекомендується вибирати варіант із максимальним NPV, тому що цей показник характеризує можливий приріст економічного потенціалу підприємства. По-друге, можливо зробити розрахунок IRR для прирістних значень капітальних вкладень і доходів, при цьому якщо $IRR > CC$, то прирістні витрати виправдані і доцільно прийняти проект з великими капітальними вкладеннями.

Д. Аналіз проектів в умовах інфляції і ризику

Найбільш коректною, але і більш трудомною в розрахунках є методика, що передбачає корегування усіх чинників, які впливають на грошові потоки порівнюваних

проектів. Серед основних чинників: розмір виручки і перемінних витрат. Корегування може здійснюватися з використанням різних індексів, оскільки індекси цін на продукцію підприємства і споживану ним сировину можуть істотно відрізнятися від індексу інфляції. За допомогою таких розрахунків обчислюються нові грошові потоки, що і порівнюються між собою за допомогою критерію NPV. Більш простою є методика корегування коефіцієнта дисконтування на індекс інфляції. Насамперед, розглянемо логіку такого корегування на простому **прикладі**.

Підприємець готовий зробити інвестицію, виходячи з 10% річних. Це означає, що 1 тис. грн. на початку року і 1,1 тис. грн. наприкінці року мають для підприємця однакову цінність. Якщо допустити, що інфляція складає 5% на рік, то, щоб зберегти купівельну вартість отриманого наприкінці року грошового надходження 1,1 тис. грн., необхідно відкоригувати цю величину на індекс інфляції:

$$1,1 \times 1,05 = 1,155 \text{ тис. грн.}$$

Таким чином, щоб забезпечити бажаний доход, підприємець повинний був використовувати в розрахунках не 10%-ний ріст капіталу, а інший показник, що відрізняється від вихідного на величину індексу інфляції:

$$1,10 \times 1,05 = 1,155.$$

Отже можна написати загальну формулу, що зв'язує звичайний коефіцієнт дисконтування (i), застосований в умовах інфляції номінальний коефіцієнт дисконтування (i_n) і індекс інфляції (α):

$$1 + i_n = (1 + i) \times (1 + \alpha). \quad (2 - 40)$$

Дану формулу можна спростити:

$$1 + i_n = (1 + i) \times (1 + \alpha) = 1 + i + \alpha + i \times \alpha. \quad (2 - 41)$$

Величиною ($i \times \alpha$) через її малість у практичних розрахунках нехтують. Одиницю в обох частинах рівняння скорочуємо. Тому остаточна формула має вигляд: $i_n = i + \alpha$ (формула Фішера).

Наведемо **приклад**.

Розглянути економічну доцільність реалізації проекту при наступних умовах: величина інвестицій – 5 млн. грн.; період реалізації проекту – 3 роки; доходи по рокам (тис. грн.) – 2000, 2000, 2500; поточний коефіцієнт дисконтування (без врахування інфляції) – 9,5%; середньорічний індекс інфляції – 5%.

Якщо оцінку робити без врахування впливу інфляції, то проект варто прийняти, оскільки $NPV = +399$ тис. грн.

Однак якщо зробити поправку на індекс інфляції, тобто використовувати в розрахунках модифікований коефіцієнт дисконтування ($r = 15\%$, тому що $1,095 \times 1,05 = 1,15$), то висновок буде діаметрально протилежним, оскільки в цьому випадку $NPV = -105$ тис. грн., $IRR = 13,8\%$. Якщо користуватися спрощеною формулою, то висновок у даному випадку не зміниться, хоча числа будуть трохи іншими: $r = 14,5\%$, $NPV = -62,3$ тис. грн.

Аналіз в умовах ризику ґрунтується на схожих ідеях. Розглянемо деякі прості підходи.

Імітаційна модель оцінки ризику. Перший підхід пов'язаний з корегуванням грошового потоку і наступним розрахунком NPV для усіх варіантів (імітаційне моделювання). Методика аналізу така: по кожному проекту будують три його можливих варіанти розвитку: песимістичний, найбільш ймовірний, оптимістичний. По кожному з варіантів розраховується відповідний NPV, тобто одержують три величини: NPV_n , NPV_B , NPV_0 . Для кожного проекту розраховується розмах варіації за формулою

$$R(NPV) = NPV_0 - NPV_n \quad (2 - 42)$$

З двох порівнюваних проектів той вважається найбільш ризиковим, у якого розмах варіації NPV більше.

Наведемо **приклад**.

Провести аналіз взаємовиключних проектів А і Б, що мають однакову тривалість реалізації (5 років). Проект А, як і проект Б, має однакові щорічні грошові надходження. «Ціна» капіталу складає 10%. Вихідні дані і результати розрахунків приведені нижче.

Показник	Проект А	Проект Б
Інвестиція	9,0	9,0
<i>Експериментальні оцінки стосовно рівня надходження:</i>		
песимістична	2,4	2,0
найбільш ймовірна	3,0	3,5
оптимістична	3,6	5,0
<i>Оцінка NPV (розрахунок):</i>		
песимістична	0,10	-1,42
найбільш ймовірна	2,37	4,27
оптимістична	4,65	9,96
Розмах варіації NPV	4,55	11,38

Таким чином, проект Б «обіцяє» більший NPV, але в той же час він більш ризикований.

Існують модифікації розглянутої методики, що передбачають застосування кількісних імовірностних оцінок. У цьому випадку методика може мати вигляд: по кожному варіанту розраховуються песимістична, найбільш ймовірна й оптимістична оцінки грошових надходжень і NPV. По кожному проекту значенням NPV_n , NPV_B , NPV_0 привласнюються імовірності їхнього здійснення. Для кожного проекту розраховуються ймовірне значення NPV, зважене по привласнених ймовірностях, і середнє квадратичне відхилення від нього. Проект із великим значенням середнього квадратичного відхилення вважається більш ризиковим.

Методика зміни грошового потоку: На відміну від попередньої методики в цьому випадку намагаються оцінити імовірність появи заданої величини грошового надходження для кожного року і кожного проекту. Після цього нові проекти складаються на основі відкоригованих за допомогою понижуючих коефіцієнтів грошових потоків і для них розраховуються NPV. При цьому понижуючий коефіцієнт являє собою імовірність появи розглянутого грошового надходження. Перевага віддається проекту, відкоригований грошовий потік якого має найбільший NPV. Цей проект вважається менш ризикованим.

Наведемо **приклад**.

Провести аналіз двох взаємовиключних проектів А і Б, що мають однакову тривалість реалізації (4 роки) і «ціну» капіталу 10%. Необхідні інвестиції складають: для проекту А – 42 тис. гр. од., для проекту Б – 35 тис. гр. од. Грошові потоки і результати розрахунку приведені в таблиці.

Рк	Проект А			Проект Б		
	Грошовий потік	Знижувальний коефіцієнт	Відкоренований потік	Грошовий потік	Знижувальний коефіцієнт	Відкоренований потік
1	2	3	4	5	6	7
1-й	20,0	0,90	18,0	15,0	0,90	13,5
2-й	20,0	0,90	18,0	20,0	0,75	15,0
3-й	15,0	0,80	12,0	20,0	0,75	15,0
4-й	15,0	0,75	10,5	10,0	0,60	6,0
ІС	-42,0		-42,0	-35,0		-35,0
NPV	20,5		10,5	22,9		9,4

1. Понижуючі коефіцієнти визначаються експертним шляхом. Так, для проекту А надходження коштів у першому році складе 20,0 тис. гр. од. з імовірністю 0,90, тому в залік для відкорегованого потоку йдуть 18,0 тис. гр. од. ($20,0 \times 0,90$).

2. Порівняння двох вихідних потоків показує, що проект А є кращим, оскільки має більше значення NPV. Однак якщо врахувати ризик, що асоціюється з кожним з альтернативних проектів, то судження зміниться. Слід віддати перевагу проекту Б, що вважається менш ризикованим.

Е. Алгоритм вибору переваг у випадку інвестування

В інвестиційному рішенні-альтернативі «оренда-купівля» вибір переваг припускає наявність певного алгоритму. Як вихідну умову для порівняння справедливо прийняти не просто купівлю активу, а купівлю за рахунок банківського кредиту. Справедливість цієї посилки очевидна: якщо фірма має у своєму розпорядженні вільні власні фінансові ресурси для прямої купівлі активу, то залучення додаткового капіталу – фінансовий нонсенс. Інша справа, коли для прямої купівлі вільних фінансових ресурсів у фірми немає. Саме в цьому випадку перед фірмою виникає проблема вибору: або лізинг, або купівля з залученням кредиту.

Алгоритм вибору переваг у задачі «оренда – купівля» припускає наступні кроки:

- 1) визначення фінансових параметрів лізингу активу;
- 2) визначення адекватних першому кроку фінансових параметрів операції купівлі того ж активу за рахунок банківського кредиту;
- 3) вибір логічно прийнятної моделі порівняння кінцевих параметрів двох способів придбання активу;
- 4) визначення кращого варіанта придбання активу.

У вигляді фінансових параметрів придбання активу в лізинг прийнято використовувати спеціальні фінансові параметри в стандартній моделі грошового потоку від придбаного раніше активу.

Основні фінансові параметри лізингу, згідно з якими здійснюється корегування стандартної моделі грошового потоку:

упущена інвестиційна податкова пільга (у випадку лізингу придбаний актив не відбивається в балансі лізингоотримувача);

перший лізинговий платіж здійснюється, як правило, негайно після підписання контракту, тобто в нульовий рік;

фірма одержує реальну вигоду від ефекту податкового щита по лізингових платежах, оскільки після обрання лізингу ці платежі включаються в собівартість продукції лізингоотримувача;

на придбаний у лізинг актив фірма не нараховує знос, оскільки сам актив не відбивається на балансі лізингоотримувача. З цієї причини фірма несе упущену вигоду від ефекту податкового щита по амортизації. Зміст другого кроку розглянутого алгоритму значно складніший. Однак задача істотно спрощується, якщо взяти до уваги наступні попередні пояснення.

Забезпечити адекватність порівнюваних параметрів можна лише за незмінної структури капіталу фірми. Але в цьому випадку справедливе припущення, що сума лізингових платежів заміщує відповідну суму боргу фірми. Це означає, що задача «оренда – купівля» у кінцевому рахунку зводиться до з'ясування: якою мірою лізинг заміняє борг у кожен момент часу? Але подібна постановка питання вимагає прояснення суті боргу, що заміщується, а вірніше – еквівалентної позики. Еквівалентна позика – це сума боргу, яка відповідає лізинговій заборгованості в кожен момент часу і приводить до таких же змін у грошовому потоці, як і у випадку придбання активу в лізинг.

Визначення адекватних першому кроку алгоритму фінансових параметрів операції купівлі того ж активу за рахунок банківського кредиту зводиться до розрахунку параметрів грошового потоку від еквівалентної позики. Фінансові параметри – це параметри грошового потоку, утвореного оплатою суми основного боргу еквівалентної позики й оплатою відсотків за користування цією позикою з урахуванням ефекту податкового щита по відсотках.

Дуже важливим моментом при встановленні адекватності параметрів у двох варіантах придбання активу є вибір ставки дисконтування грошових потоків. Справедливим є припущення, що ставка повинна бути єдиною і дорівнювати ставці позичкового відсотку на даний момент часу. Це припущення ґрунтується на самому принципі заміщення боргу лізингом. Якщо ж рівні ризику при обслуговуванні еквівалентної позики і лізингових платежів різні, то порівняння варіантів практично безперспективно. У вигляді моделей для порівняння двох варіантів придатні будь-які відомі методи оцінки ефективності інвестиційних рішень, що не дають істотної різниці в кінцевих результатах. Використовувані методи повинні мати близький за внутрішнім складом економічний зміст.

Якщо слід вирішувати чи доцільно купувати або орендувати обладнання, то треба порівняти сучасні величини двох грошових потоків, по-перше, платежів, пов'язаних із придбанням устаткування; і, по-друге, платежів, обумовлених договором оренди. При цьому, якщо договір оренди передбачає ремонт устаткування (і, відповідно, до орендної плати включені витрати з ремонту), то в потік платежів при покупці

устаткування, для порівнянності підсумків, треба також включати витрати на ремонт, який виконується власником.

Застосовувана для дисконтування відсоткова ставка має дорівнювати ринковій вартості кредиту. Виключення складає залишкова вартість устаткування – тут може застосовуватися інша довгострокова ставка (норматив рентабельності). Якщо платежі однакові за розміром і здійснюються через рівні проміжки часу, то для визначення сучасних величин потоків платежів варто скористатися формулами сучасних величин відповідних фінансових рент.

Оренда у випадку річних (наприкінці року) платежів має фінансовий сенс, якщо:

$$R \times FM 4 (i; n) < П, \quad (2 - 43)$$

де R – річна орендна плата, $П$ – сучасна величина потоків платежів при покупці устаткування, $FM 4 (i; n)$ – факторний множник приведення ренти (потоків орендних платежів) за ставкою дисконтування i за термін оренди n .

Наведемо **приклад**.

Є устаткування вартістю 1 млн. грн.

Умови оренди: термін – 4 року, орендна плата вноситься:

а) наприкінці року – 360 тис. грн.; б) один раз на початку року – 290 тис. грн.; в) на початку кожного місяця – 30 тис. грн.

Ринкова вартість кредиту – 15% річних.

Умови продажу: ціна – 1 млн. грн.; аванс – 200 тис. грн. (на початку угоди), на іншу суму відкривається кредит на 5 років з 10% річних, погашення заборгованості наприкінці кожного року.

Залишкова вартість устаткування на кінець періоду погашення заборгованості – 400 тис. грн. Ремонт (в обох варіантах) здійснюється за рахунок користувачів устаткування, тому в співставленні розрахунки ці витрати не включені.

Рішення: Дійсна вартість оренди устаткування:

Пор = $R_0/n \times FM4(4; 15\%)$

а) Пор = $360 \times 2,855 = 1027,8$ тис. грн.

б) Пор = $290 \times (1 + 0,15) \times 2,855 = 952,14$ тис. грн.

Потік платежів при покупці устаткування включає: аванс – 200 тис. грн., щорічні витрати по погашенню заборгованості і враховується залишкова вартість устаткування.

Річна сума витрат по погашенню заборгованості при покупці складе ($R_{рік}$) 800 тис. грн. = $R_{рік} \times FM4(5; 10\%)$

$$R_{рік} = \frac{800}{FM4(5; 10\%)} = \frac{800}{3,791} = 211,02 \text{ тис. грн.}$$

Потік річних платежів погашення заборгованості треба привести до дійсної (поточної) вартості, тобто продисконтувати по ставці 15% (відсоток, по якому можна розмістити кошти в конкретних умовах); $FM4(5; 15\%) = 3,352$, тоді дійсна величина потоку платежів $П = 709,55$ тис. грн.

Оренда в цих умовах дорожче (не вигідно).

Є. Ефективність задачі устаткування в оренду для власника

Метод оцінки ефективності полягає в розрахунку рівня прибутковості у вигляді річної ставки складних відсотків. Цей метод включає два етапи: перший етап – визна-

чення коефіцієнта приведення ренти за заданими показниками вартості устаткування, розміром орендної плати і т.д. Другий етап – за коефіцієнтом приведення річної ренти визначається значення річної відсоткової ставки i . Для випадку одержання орендної плати один раз наприкінці року коефіцієнт приведення річної ренти визначається:

$$P - S \times FM2(i; n) = Ri_1 \times FM4(i; n) \frac{P - S \times FM2(i; n)}{R} \quad (2 - 44)$$

R – сума орендної плати без врахування витрат на обслуговування і ремонт.

Наведемо **приклад**.

Умови попереднього прикладу, але:

- 1) орендна плата наприкінці року – 400 тис. грн.;
- 2) орендна плата на початку року: а) 250 тис. грн.,
б) 300 тис. грн.;
- 3) орендна плата на початку місяця: а) 25 тис. грн.,
б) 50 тис. грн.,
в) 50 тис. грн.

$$1) FM4(i; n) = \frac{P - S \times FM2(25; 4)}{400} = \frac{1000 - 400 \times 0,41}{400} = 2,09$$

$i \approx 30\%$

дійсна прибутковість від орендної операції:

$$2) FM4(i; 4) = \frac{836}{250 \times (1 + i)}; \quad FM4(i; 4) \times (1 + i) = 3,344$$

- а) методом підбору: 25%; $2,362 \times 1,25 = 2,95$
(інтерполяції) 20%; $2,589 \times 1,2 = 3,1$
 $i = 13\% < N_{AO} = 15\%$ 16%; $2,798 \times 1,16 = 3,24$
12%; $3,037 \times 1,12 = 3,4$
13%; $2,974 \times 1,13 = 3,36$

$$б) FM4(i; 4) \times (1 + i) = \frac{836}{300} = 2,786 \quad \begin{array}{l} 25\%; 2,362 \times 1,25 = 2,95 \\ 30\%; 2,116 \times 1,3 = 2,75 \end{array}$$

$i \approx 30\% \quad \Delta = 30 - 15 = 15\% - \text{дійсна прибутковість.}$

Ж. Лізинг (оренда) устаткування: розрахунок платежу

Нехай устаткування вартістю P здається в оренду на n років. Залишкова його вартість (наприкінці терміну оренди) – S . Потік орендних платежів з урахуванням чинника часу має дорівнювати сумі зносу. Розмір разового орендного платежу, що забезпечує заданий норматив прибутковості на вкладені в устаткування кошти, для випадку, коли оренда вноситься наприкінці року, визначається за формулою:

$$R = \frac{P - S \frac{1}{(1 + i)^n}}{FM4(n; i)}, \quad (2 - 45)$$

де R – розмір річної орендної плати, $FM4(n;i)$ – коефіцієнт приведення річної ренти, $(1 + i)^n$ – дискретний множник для приведення залишкової вартості (S) на даний момент.

Величина R характеризує розмір орендної плати, що забезпечує тільки задану прибутковість від здачі устаткування в оренду. Якщо ремонт ведеться орендодавцем, то R збільшується на величину витрат по ремонту. Норматив прибутковості (i) повинний бути вище норми амортизації устаткування (N_{AO}). Різниця ($i - N_{AO}$) – приблизно характеризує реальну прибутковість орендної операції.

2.6. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

Сутність фінансової безпеки і місце в системі економічної безпеки підприємства

Поступовий перехід економіки України на ринкові відносини водночас, по-перше, суттєво ускладнює умови господарювання і, по-друге, означає зростання конкурентної боротьби між господарюючими суб'єктами, що може погіршувати їхній фінансовий стан і більш того – приводити до банкрутства. Тому на порядок денний стає проблема забезпечення в ринкових умовах господарювання фінансової безпеки вітчизняних підприємств (ФБП).

Категорія «економічна безпека підприємства» вже давно отримала права «громадянства» в економічній науці і проблеми, що пов'язані з її забезпеченням більш-менш розроблені. Найбільш комплексно можна визначити поняття «економічна безпека підприємства» як такий стан його економіки (економічної системи), який можна характеризувати збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі власних економічних інтересів свій сталий і ефективний розвиток.

Економічна безпека підприємства є складною категорією і тому включає певні складові, серед яких визначимо лише основну – фінансову, без якої економічна безпека в принципі неможлива. Фінансова безпека підприємства безумовно пов'язана з категоріями «фінансова безпека держави», і «фінансова безпека регіону», у межах яких розміщене і функціонує дане підприємство.

У той же час фінансова безпека має і самостійне значення, тобто так само, як відносяться між собою економіка і фінанси, без яких перша не може функціонувати.

Для кращого розуміння сутності фінансової безпеки підприємства слід з'ясувати її зв'язок з категоріями «розвиток фінансової діяльності (фінансової системи)» і «усталеність фінансової діяльності (фінансової системи)». Розвиток фінансової діяльності є одним з компонентів фінансової безпеки підприємства, оскільки якщо фінансова система підприємства не розвивається, то різко скорочуються фінансові можливості його виживання. Більш того, можна сказати, що без розвитку фінансової системи підприємства фінансову безпеку не може бути забезпечено. При цьому зменшуються й опірність і пристосовність підприємства до внутрішніх і зовнішніх загроз. У

той же час усталеність фінансової системи і фінансова безпека – це важливі характеристики фінансової системи підприємства. Їх не слід протиставляти, оскільки кожна з них посвоєму характеризує стан фінансової системи підприємства. Більш того, вони доповнюють одне одного. Так, усталеність фінансової системи підприємства характеризує міцність і надійність її складових, усіх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спроможність витримувати внутрішні і зовнішні «навантаження». Про характеристику фінансової безпеки підприємства вже говорилося. Чим усталенішою буде фінансова система підприємства, тим життєздатною буде його фінансова діяльність, а значить і достатньо високим – рівень його фінансової безпеки. Порушення пропорцій і зв'язків у фінансовій системі підприємства веде до її дестабілізації і є серйозним сигналом переходу фінансової системи від безпечного стану до небезпечного.

Будь-яке підприємство постійно знаходиться у певному оточенні і тому вимушене рахуватися у своїй комерційній діяльності з цим фактом, узгоджуючи у певній мірі свої інтереси з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. Тоді фінансову безпеку підприємства слід розглядати як міру гармонізації у часі і просторі фінансових інтересів підприємства з інтересами складових оточуючого середовища – держави, ринку, конкурентів. Звідси – підприємство тільки тоді знаходиться у належному стані фінансової безпеки, якщо його фінансові інтереси у певній мірі узгоджені з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища: споживачів, постачальників, конкурентів, інвесторів, держави.

Забезпечення фінансової безпеки підприємства доцільно розглядати також як процес запобігання будь-яких збитків від негативних впливів внутрішніх і зовнішніх чинників на різні аспекти комерційної діяльності. Саме запобігання збитків від комерційної діяльності підприємства, котрі як вочевидь загрожують фінансовій безпеці, так і можуть бути потенційними, складає ефективний результат комерційної діяльності із забезпечення її прибутковості і стійкості, і зрозуміло – що й фінансової безпеки.

Виходячи з наведеного, **фінансовою безпекою підприємства** будемо вважати такий фінансовий стан, який характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток цієї фінансової системи.

Виходячи з такого тлумачення умовами забезпечення фінансової безпеки підприємства виступають:

- високий ступінь гармонізації, узгодження фінансових інтересів підприємства з інтересами оточуючого середовища,
- наявність на підприємстві стійкої до загроз фінансової системи, яка спроможна забезпечувати реалізацію фінансових інтересів, місії і завдань,
- збалансованість і комплексність фінансових інструментів, що використовуються на підприємстві,

- постійний розвиток фінансової системи підприємства.

Слід зробити певне спрощення і поставити знак рівності між поняттями «фінансова безпека підприємства», «безпека фінансової діяльності підприємства» і «безпека фінансової системи підприємства», оскільки ці поняття дуже близькі між собою за змістом і задачами, що постають перед ними.

Категоріальний апарат, через який можна характеризувати фінансову безпеку та категорії, пов'язані з нею, дуже широкий. Наведемо основні категорії.

Об'єктом фінансової безпеки підприємства виступає фінансова діяльність підприємства, безпеку якої необхідно забезпечити. Фінансова діяльність – це процес, на який спрямовується функціонування системи забезпечення фінансової безпеки. Суб'єкти фінансової безпеки – це керівництво підприємства і його персонал. Предмет фінансової безпеки підприємства – діяльність суб'єктів фінансової безпеки як реалізація принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, яка спрямована на об'єкти фінансової безпеки.

Основна мета забезпечення фінансової безпеки впливає із сутності фінансової безпеки підприємства і полягає у безперервному і сталому підтриманні такого стану фінансової діяльності, який характеризується збалансованістю і якістю усіх фінансових інструментів, технологій і фінансових послуг, котрі використовуються підприємством, стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати розвиток цієї системи.

Ризик виступає однією з форм небезпеки, тобто як можлива небезпека невдачі запланованих дій. Фінансовий ризик безумовно пов'язаний з управлінням підприємством: будь-яке управлінське рішення – це вже ризик його реалізації.

Поняття «загроза» є близьким за суттю рівнем впливу на об'єкт загрози до терміну «небезпека». Загроза виступає ще однією формою небезпеки, а саме, як небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність, як наявна чи потенційна демонстрація готовності: 1) по відношенню до суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим або 2) по відношенню до процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства. Важливим методологічним положенням є визначення сутності і походження джерел небезпеки (загрози, ризику). Такими джерелами виступають умови і чинники, вплив яких на об'єкт носить негативний характер.

Відносно підприємства під небезпекою слід розуміти об'єктивно існуючу можливість негативного впливу на функціонування цього підприємства, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, яка призведе до кризового стану. Тоді у загальному значенні безпека – це стан захищеності від негативного впливу якихось чинників внутрішнього і зовнішнього характеру. З цих двох понять впливає зміст загрози як конкретної і безпосередньої форми небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов. По відношенню до фінансової безпеки підприємства загроза (фінансова за-

гроза) – це наявне або потенційно можливе явище або чинник, яке створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства. Протилежна загрози фінансовій безпеці підприємства категорія – її *гарантія* як умова або їхня сукупність, за котрої обов'язково забезпечується безпечний рівень фінансової діяльності підприємства.

Критерій фінансової безпеки підприємства – ознака або їхня сукупність, на основі якої (яких) можна зробити висновок: чи знаходиться у безпечному стані фінансова діяльність підприємства. Виходячи з цього, основним критерієм забезпечення фінансової безпеки підприємства слід вважати наявність прибутку, обсяги якого забезпечують розвиток підприємства. На основі цього критерію можна будувати всю систему показників фінансової безпеки підприємства.

Важливе місце серед сукупності категорій займають *місія, фінансові інтереси і задачі* підприємства як основа прогнозу його діяльності на перспективу: під них потрібні у достатніх обсягах фінансові ресурси, які забезпечують належний стан фінансової безпеки підприємства. Ефективна реалізація правильно визначених місії підприємства та його фінансових інтересів є основою і результатом наявності належного стану фінансової безпеки підприємства.

Індикатори стану фінансової безпеки – кількісні показники стану фінансової діяльності, які відібрані для характеристики фінансової безпеки підприємства. Для неї важливе значення мають як самі індикатори, що характеризують фінансовий стан, так і їхні порогові значення. Під пороговими значеннями індикаторів фінансової безпеки розуміються граничні величини, недотримання котрих призводить до переходу фінансової безпеки з безпечного стану до небезпечного. Слід підкреслити, що за межами граничних значень індикаторів фінансової безпеки фінансова система підприємства втрачає спроможність до свого динамічного розвитку, стає об'єктом, на якому знижується ліквідність, що може призвести до банкрутства.

Методом забезпечення фінансової безпеки підприємства виступає спосіб її забезпечення. Метод передбачає наявність *інструменту* фінансової діяльності, яким є певне фінансове знаряддя (фінансова технологія), котре використовується при реалізації методу.

Сутність зміст і задачі *інформаційно-аналітичного і прогнозного забезпечення* фінансової безпеки підприємства, а також сукупності функцій управління нею, розкрито в наступних розділах.

Сукупність *повноважень основних суб'єктів* підсистеми забезпечення фінансової безпеки підприємства визначається функціями, які покладені на суб'єкти фінансової безпеки і організаційною структурою (підрозділом або підрозділами чи окремими виконавцями), на котру покладено завдання щодо її забезпечення. Такими повноваженнями виступають закріплені керівництвом підприємства права і обов'язки суб'єктів забезпечення фінансової безпеки.

Виходячи з загального розуміння терміну *принципом* забезпечення фінансової безпеки підприємства слід вважати керівне положення, якого слід дотримуватися у

процесі впливу на її стан. До принципів забезпечення фінансової безпеки підприємства слід віднести наступні:

- первинність господарського законодавства під час забезпечення фінансової безпеки підприємства. Фінансова діяльність підприємства має виконуватися у чинних правових рамках, встановлених державою, а само забезпечення фінансової безпеки підприємства повинно здійснюватися законними методами та інструментами,

- необхідність розробки з використанням методології стратегічного планування, затвердження і реалізації стратегії забезпечення безпеки фінансової діяльності підприємства у вигляді відповідної програми на перспективу,

- визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства у складі його місії. При цьому слід також визначати критерії оцінки стану фінансової безпеки підприємства і розробляти прогноз кількісних значень індикаторів, які характеризують його фінансову діяльність, на перспективу,

- забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства (в особі його власників і керівництва), окремих його підрозділів і персоналу, що зайнятий на підприємстві. Саме від цих суб'єктів залежить забезпечення безпечного рівня фінансової діяльності підприємства. У той же час перелічені суб'єкти можуть мати і зазвичай мають різні фінансові інтереси. Наявність такого стану буде постійним джерелом фінансової небезпеки. Тому без певної збалансованості, гармонізації фінансових інтересів цих суб'єктів, неможливо забезпечити фінансову безпеку підприємства,

- необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз фінансовій безпеці підприємства. Наявність такого інструменту надає можливість своєчасно виявляти загрози фінансовій діяльності підприємства і виробляти необхідні заходи щодо зниження їхнього впливу або повного усунення. Такий моніторинг доцільно здійснювати шляхом порівняння планових і прогнозних значень індикаторів фінансової діяльності підприємства з їх пороговими значеннями, котрі для кожного підприємства будуть різними;

- відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії. В разі невідповідності змісту і результатів заходів щодо забезпечення безпеки фінансової діяльності стратегії підприємства перші мають переглядатися,

- своєчасність розробки і здійснення заходів щодо відвернення загроз фінансовій безпеці і власним фінансовим інтересам підприємства. Своєчасне реагування суб'єктів забезпечення фінансової безпеки підприємства надає можливість впливати на ці загрози і знижувати або зовсім ліквідувати їх дію.

- необхідність організаційного і методичного оформлення системи фінансової безпеки. Мається на увазі необхідність або створення особливої організаційної структури, яка буде займатися питаннями забезпечення фінансової безпеки, або доручення виконання цих функцій певним працівникам у відділах, що вже існують на цьому підприємстві. Це ж стосується і методичного забезпечення моніторингу стану

фінансової безпеки, інформаційно-аналітичного і прогнозного забезпечення, розробки заходів щодо безпеки фінансової діяльності, їх реалізації, оцінки результатів здійснення цих заходів та рівня їхнього впливу на стан фінансової безпеки.

Фінансова стратегія підприємства визначається як один з важливіших видів функціональної стратегії підприємства, котрий забезпечує усі основні напрями розвитку його фінансової діяльності і фінансових відносин шляхом формування довгострокових фінансових цілей, вибору найбільш ефективних шляхів їхнього досягнення, адекватного корегування напрямів формування і використання фінансових ресурсів при зміні умов зовнішнього середовища. До цього визначення сутності фінансової стратегії можна було б додати забезпечення фінансових інтересів підприємства і його фінансової безпеки. Тоді *фінансову стратегію* підприємства можна визначити наступним чином: це науково-методичний інструмент (технологія), який включає визначення стратегічних фінансових цілей (у вигляді фінансових інтересів), вибір ефективних напрямів їхнього досягнення і механізм реагування на зміни у зовнішньому середовищі і внутрішньому стані фінансової діяльності. Основною метою такої стратегії має бути забезпечення фінансової безпеки підприємства. Зрозуміло, що фінансова стратегія входить до складу загальної стратегії підприємства.

До основних рис фінансових інтересів підприємства можна віднести наступні:

- фінансові інтереси підприємства є проявом, з одного боку, економічних відносин підприємства, з іншого, суперечностей фінансової діяльності самого підприємства. У такому вигляді (ролі), фінансові інтереси підприємства виступають носіями суперечностей фінансової діяльності і тому вони нерозривні між собою. Інтереси, як і суперечності, водночас є джерелами і рушіями розвитку фінансової діяльності підприємства і забезпечення його фінансової безпеки,

- фінансові інтереси підприємства породжені об'єктивною необхідністю повного забезпечення усіма видами фінансових ресурсів для здійснення ефективної комерційної (виробничої і маркетингової) діяльності. Фінансові інтереси на рівні підприємства – це відображення спільної думки персоналу підприємства, тобто є вираженням конкретних фінансових інтересів людей, що працюють на цьому підприємстві,

- структура фінансового інтересу підприємства містить об'єкт, тобто на що спрямований інтерес, і суб'єкт – хто конкретно має цей інтерес,

- фінансові інтереси проявляються у фінансовій діяльності підприємства і забезпечуються завдяки використанню певних фінансових інструментів (технологій),

- зміст фінансового інтересу підприємства поряд з основною ціллю його реалізації включає й засіб її досягнення – фінансовий інструмент як певну структуру (філософська взаємопов'язаність змісту і структури). Тобто між цими структурними елементами фінансового інтересу існує діалектична єдність.

Існує головна (первинна) об'єктивна суперечність між стратегією розвитку підприємства, включаючи його операційну діяльність, і можливостями його фінансового забезпечення. Дія цієї суперечності виступає рушієм фінансової безпеки підприємства.

Суб'єктами фінансових інтересів підприємства є: його власники, керівництво підприємства, персонал, тобто дотримується певна ієрархія фінансових інтересів підприємства. Загалом фінансові інтереси є важливою складовою забезпечення розвитку підприємства та економічних відносин з оточуючим середовищем. Вони є об'єктивним виразом фінансової діяльності підприємства і виступають як провідна складова економічних інтересів підприємства взагалі.

Реалізація фінансових інтересів дуже тісно пов'язана із забезпеченням фінансової безпеки підприємства. По суті реалізація фінансових інтересів підприємства і є змістом забезпечення його фінансової безпеки. Тому захист власних фінансових інтересів підприємства виступає найважливішою складовою забезпечення належного стану його фінансової безпеки.

Рис. 2.35. Система фінансових інтересів підприємства

Вже вказувалося, що основний фінансовий інтерес підприємства у ринкових умовах – прибуток. До фінансових інтересів підприємства можна віднести:

- 1) максимізація прибутку,
- 2) забезпечення основним і оборотним капіталом для ефективного ведення комерційної діяльності,
- 3) забезпеченість інвестиціями для розвитку підприємства, включаючи його фінансову систему,

- 4) оптимізація відрахувань до бюджету,
- 5) зростання ринкової вартості акцій.

Класифікація фінансових інтересів в залежності від різних критеріїв наведена на рис. 2.35.

На рівень фінансової діяльності підприємства і відповідно – на стан його фінансової безпеки впливають:

- внутрішні чинники – рівень операційного і стратегічного фінансового менеджменту,
- зовнішні чинники – держава, ринок, конкуренти.

Далі необхідно в методологічному плані розкрити ланцюжок: фінансові інтереси – фінансовий ризик – загроза фінансовій безпеці – фінансова безпека. Алгоритм практичної реалізації фінансових інтересів підприємства у вигляді методологічної схеми взаємозв'язку основних категорій фінансової безпеки підприємства наведено на рис. 2.36.

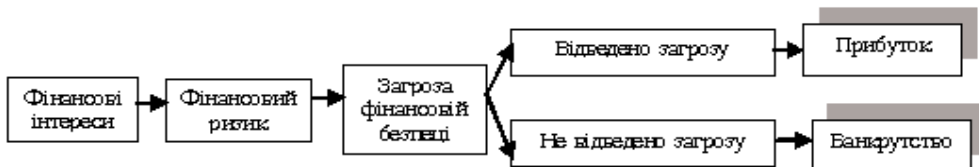

Рис. 2.36. Методологічна схема взаємозв'язку основних категорій фінансової безпеки підприємства

Теоретичну модель реалізації фінансових інтересів підприємства у залежності від загроз фінансовій безпеці і економічної стратегії підприємства наведено на рис. 2.37.

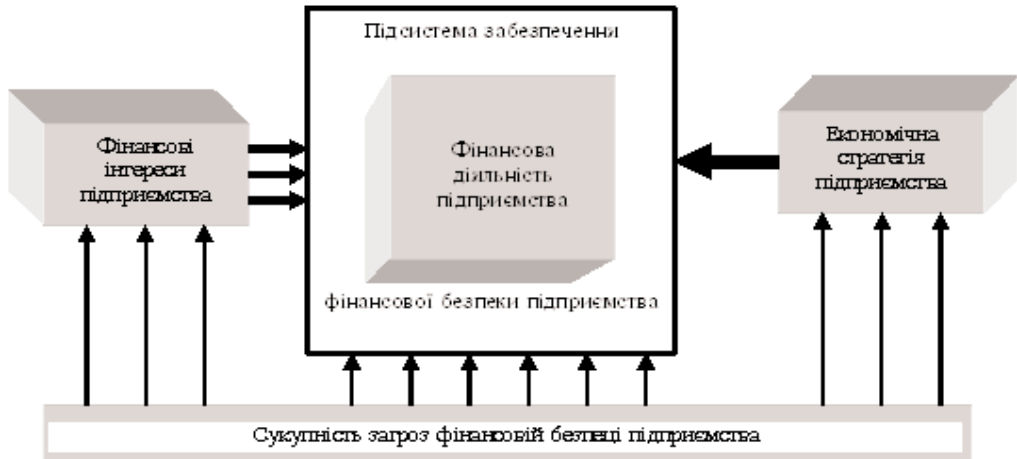

Рис. 2.37. Теоретична модель реалізації фінансових інтересів підприємства

При визначенні рівнів фінансової безпеки підприємства доцільно виходити з класифікації ризиків комерційної діяльності: 1) неризикова зона; 2) зона припустимого ризику (ризик втрати розрахункового прибутку); 3) зона критичного ризику (ризик втрати розрахункової виручки); 4) зона катастрофічного ризику (ризик втрати усього майна, тобто банкрутство). Тоді відповідно до такого підходу можна виділити чотири рівні фінансової безпеки підприємства:

1) нормальний рівень – для забезпечення фінансової безпеки достатньо власних фінансових коштів;

2) нестабільний рівень – для забезпечення фінансової безпеки підприємству потрібні крім власних фінансових коштів ще й залучені;

3) критичний рівень – для забезпечення фінансової безпеки підприємству недостатньо власних і залучених фінансових коштів;

4) кризовий рівень – підприємство визнане банкрутом.

Зв'язок фінансової безпеки підприємства з забезпеченістю фінансовими ресурсами (фінансовою забезпеченістю діяльності підприємства) прямий, а саме забезпечення:

- власним основним капіталом,
- власними оборотними коштами (власним оборотним капіталом),
- кредитами і позиками (під власні гарантії чи гарантії держави),
- інвестиціями,
- пряме фінансування з бюджету (державні і комунальні підприємства).

Зрозуміло, що чим вище рівень забезпеченості комерційної діяльності фінансовими ресурсами, тим вищим є і рівень фінансової безпеки підприємства. Але слід зробити певне застереження: її рівень має бути оптимальною величиною, інакше буде мати місце неефективне використання фінансових коштів за дуже високого рівня фінансової безпеки.

Інформаційні джерела забезпечення фінансової безпеки

Для ефективного забезпечення фінансової безпеки підприємства необхідні відповідні інформаційно-аналітичні матеріали, на ґрунті яких можна, по-перше, налагодити постійний моніторинг стану фінансової безпеки підприємства, по-друге, оцінювати рівень фінансової безпеки, по-третє, аналізувати і визначати чинники впливу на той чи інший стан фінансової безпеки. Без дійової системи інформаційно-аналітичного забезпечення на основі застосування сучасних комп'ютерних і комунікаційних технологій управління фінансовою безпекою буде неефективним.

Оскільки у ринкових умовах основний фінансовий інтерес підприємства і відповідно результат всієї комерційної діяльності – прибуток, то основним критерієм забезпечення фінансової безпеки підприємства, яка є результатом того чи іншого рівня управління фінансовою діяльністю підприємства, слід вважати наявність прибутку. При цьому доцільно результатом фінансової діяльності вважати балансовий прибуток за

мінусом виплати відсотків за кредит, дивідендних виплат та податкових платежів з прибутку, тобто той обсяг прибутку, який залишається у розпорядження підприємства і використовується на поповнення оборотних коштів і розвиток.

Інформація, яка використовується для забезпечення фінансової безпеки підприємства, має відповідати певним вимогам. Така інформація повинна висвітлювати, після аналітичної обробки, з одного боку, оцінку стану зовнішнього середовища підприємства і його впливу (через сукупність зовнішніх чинників) на рівень фінансової діяльності, з другого, вплив внутрішніх чинників підприємства на рівень ФБП і, з-третього, самий рівень фінансової безпеки підприємства. Ця інформація потрібна для вироблення рішень щодо змін в оперативній або стратегічній фінансовій або комерційній діяльності підприємства, які б призводили до підтримання належного рівня його фінансової безпеки.

У цілому інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства має включати наступні завдання:

- визначення мети і основних задач інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки, виходячи з місії, фінансових інтересів і завдань, що стоять перед підприємством;
- вибір із системи показників фінансової діяльності підприємства індикаторів, які можуть характеризувати кількісний стан ФБП;
- попереднє визначення сукупності чинників, які можуть впливати на рівень ФБП;
- вибір або розрахунок порогових значень індикаторів ФБП;
- встановлення джерел інформації щодо стану фінансової діяльності підприємства;
- збирання і передання для наступної аналітичної обробки бухгалтерських, оперативних та статистичних даних щодо стану фінансової діяльності підприємства і чинників, які впливають на нього;
- оцінка достовірності, повноти і глибини надання інформації з фінансової діяльності за всіма визначеними показниками фінансової безпеки підприємства і чинниками-процесами (внутрішніми і зовнішніми), які впливають на її стан, та попередня обробка отриманих даних;
- зведення обробленої інформації у комп'ютерні бази даних та їх постійне поповнення новою і ретроспективною інформацією;
- аналітична обробка індикаторів ФБП і оцінка рівня впливу чинників на стан фінансової безпеки підприємства (із застосуванням обчислювальної техніки), вибір з них впливовіших для наступного врахування при виробленні відповідних управлінських рішень щодо забезпечення ФБП;
- збирання в разі необхідності спеціальної інформації для подальшого проведення поглибленого аналізу конкретних загроз фінансовій безпеці підприємства з виявленням чинників і рівня їхнього впливу на стан ФБП, оцінка рівня можливих загроз фінансовій безпеці підприємства.

Метою інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства виступає її підтримання на належному рівні.

Показники (індикатори) ФБП мають входити до складу системи показників, які характеризують умовну структуру фінансової безпеки підприємства у складі наведених нижче її функціональних підсистем.

Слід використовувати дві групи показників фінансової безпеки підприємства:

1) яка характеризує власно фінансову безпеку підприємства станом на певний час,

2) яка характеризує сукупність чинників, котрі впливають на рівень фінансової безпеки (для аналізу і оцінки рівня впливу чинників на стан ФБП). Ця інформація є рухомою, її склад буде постійно змінюватися в залежності від складу і рівня впливовості виявлених факторів, які чинять дію в аналізованому періоді на стан ФБП.

Слід відразу домовитися, що індикатори ФБП мають бути водночас показниками стану фінансової діяльності підприємства, тобто входити до її складу, оскільки відображають певний стан ФБП і повністю базуються на показниках фінансової діяльності. Ці показники виступають у вигляді абсолютних і відносних величин. Такі індикатори є вхідною інформацією, на якій має ґрунтуватися процес стратегічного планування фінансової безпеки.

Попереднє визначення чинників, які впливають на рівень ФБП, можливе на основі використання наявного досвіду аналізу причин недостатнього рівня ФБП, які виявлялися раніше, або експертним шляхом.

Важливим кроком інформаційно-аналітичного забезпечення є визначення порогових значень індикаторів ФБП, які по кожному підприємству будуть різними. При цьому слід виходити з функціональної структури фінансової безпеки підприємства, наведеної вище, тобто ці індикатори мають охоплювати всі складові фінансової діяльності підприємства. Визначення порогових значень індикаторів ФБП – складний процес, який потребує глибокого аналізу фінансової діяльності підприємства по всіх її складових і досвіду проведення такої роботи. Можливий також шлях використання методу експертних оцінок порогових значень індикаторів ФБП з врахуванням особливостей конкретного підприємства.

Джерелами інформації для визначення і моніторингу стану фінансової безпеки підприємства є дані бухгалтерського, оперативного та статистичного обліку і звітності. Для аналізу впливу зовнішніх чинників на стан ФБП конкретного підприємства слід використовувати дані управлінського і маркетингового аналізу, які мають проводитися на кожному підприємстві, інформацію спеціалізованих консалтингових фірм, статистичні дані по регіонах, країні в цілому, вибіркові статистичні та аналітичні дослідження по галузях і групах підприємств, котрі проводяться органами державної статистики.

Процес збирання і передачі для наступної аналітичної обробки бухгалтерських, оперативних та статистичних даних щодо стану фінансової діяльності підприємства треба організувати тільки по тих показниках, які були вже попередньо визначені.

Оцінка достовірності, повноти і глибина надання інформації з фінансової діяльності покладається на фахівців конкретного підприємства, яким доручено проводити її аналіз, а після цього – аналіз стану фінансової безпеки підприємства.

Зведення обробленої інформації у комп'ютерні бази даних потрібно для зручного багаторазового використання отриманої інформації та її послідовного накопичення з метою поглиблення (в часі) ретроспективного і поточного аналізу стану фінансової безпеки підприємства.

Для аналітичної обробки отриманих даних щодо індикаторів ФБП і чинників, які впливають на стан фінансової безпеки підприємства, можна використовувати відомі методи економічного аналізу, а саме, кореляційного і регресійного аналізу, прямих розрахунків показників тощо.

Часто для поглиблення аналізу впливу на стан ФБП чинників або загроз, особливо нових, потрібна додаткова інформація, яка може не міститися у чинних бухгалтерському, оперативному та статистичному обліках. Тоді необхідним стає пошук додаткових, інколи нетрадиційних, джерел інформації та її аналітична обробка. Такими джерелами можуть бути спеціальні обстеження фінансової діяльності конкретного підприємства, проведення зовнішніми спеціалізованими фірмами аудиту його комерційної діяльності, дані результатів соціологічного обстеження.

Доцільно систему інформаційно-аналітичного забезпечення доповнити прогнозуванням, тобто передбаченням подій (процесів) у фінансовій діяльності на майбутнє, а також – можливостей підтримання фінансової безпеки підприємства на належному рівні. При цьому основними задачами, які рішатимуться завдяки прогнозуванню, можуть бути:

- визначення фінансової складової місії і завдань підприємства, а також пов'язаних з цим фінансових інтересів на певний період;
- оцінка відповідно до визначених фінансових інтересів цілей забезпечення фінансової безпеки підприємства;
- оцінка можливих шляхів розвитку фінансової діяльності підприємства у контексті забезпечення ФБП;
- передбачення можливих шляхів розвитку внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці підприємства та їхніх негативних наслідків;
- оцінка можливого рівня впливу позитивних і негативних чинників-процесів на майбутній розвиток фінансової діяльності підприємства у контексті забезпечення його фінансової безпеки;
- розробка прогнозних варіантів розвитку подій у забезпеченні ФБП у зв'язку з провадженням на підприємстві заходів, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Наявність прогнозування у складі структури ФБП інформаційно-аналітичного забезпечення дозволить більш системно забезпечувати необхідний рівень фінансової безпеки підприємства у поточному і перспективному періодах.

Методи оцінки рівня фінансової безпеки

Розробка методів оцінки фінансової безпеки підприємства має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю майже щоденного знання свого фінансового стану і завдяки цьому – підтримання в ринкових конкурентних умовах його належного рівня. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства важлива також при отриманні кредитів від комерційних банків. Зрозуміло, що останні підприємству з незадовільним станом фінансової безпеки кредитів не дадуть.

На сьогоднішній день відомі такі підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства:

1) **індикаторний** (порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими значеннями індикаторів її рівня). Під пороговими значеннями індикаторів фінансової безпеки розуміють їх граничні величини, недотримання яких призводить до формування негативних тенденцій (виникнення загроз) у сфері фінансової безпеки. За такого підходу найвищий рівень фінансової безпеки підприємства досягається за умови, що уся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, а порогове значення кожного з індикаторів досягається не в збиток іншим. Цей підхід слід визнати правильним, виправданим. У той же час використання цього підходу залежить в основному від визначення порогових значень, котрі є плинними в залежності від стану зовнішнього середовища, на яке підприємство майже не може впливати, а тільки пристосовуватися,

2) **ресурсно-функціональний** – а) оцінка стану фінансової безпеки на основі оцінки рівня використання фінансових ресурсів по спеціальних критеріях – власні фінансові ресурси і позикові фінансові ресурси, б) оцінка рівня виконання функцій – забезпечення високої фінансової ефективності діяльності підприємства, його фінансової усталеності і незалежності. Такий підхід є дуже широким, оскільки, по-перше, у цьому разі процес забезпечення фінансової безпеки ототожнюється фактично з усією діяльністю підприємства і, по-друге, зводиться лише до оцінки використання ресурсів на підприємстві,

3) на основі використання критерію «**мінімум сукупного збитку, який наноситься безпеці**». Цей критерій дуже складно розраховувати з-за відсутності необхідних для цього бухгалтерських і статистичних даних. Напевно, потрібно введення додаткового обліку. Тоді такий показник можна розраховувати лише експертним шляхом, який має свої межі точності,

4) виходячи з **достатності оборотних коштів** (власних і позикових) для здійснення виробничо-збутової діяльності. Цей підхід дуже вузький, оскільки охоплює далеко не усі сфери фінансової діяльності підприємства і відповідно – фінансової безпеки. Може використовуватися для оперативних цілей визначення рівня фінансової безпеки.

Виходячи з аналізу існуючих підходів до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства таку оцінку рівня доцільно здійснювати по кожній функціональній складовій фінансової безпеки, а потім експертним шляхом визначати інтегральний показник.

До функціональної структури фінансової діяльності і відповідно – фінансової безпеки підприємства відносяться наступні:

- бюджетна – взаємовідносини з бюджетом (податки і збори до бюджетів, в разі наявності – бюджетні кредити або бюджетне фінансування);
- грошово-кредитна – кредити під операційну діяльність, виплата заробітної плати працівникам, розрахунки з постачальниками і отримання грошових коштів від покупців продукції і послуг;
- валютна – в разі здійснення експортно-імпортних операцій (купівля і продаж валюти, кредити в іноземних валютах, розрахунки з іноземними споживачами і постачальниками продукції і послуг у валюті);
- банківська – взаємовідносини підприємства з банками по кредитах і депозитах;
- інвестиційна – капітальні вкладення у розвиток підприємства, у тому числі за рахунок довгострокових кредитів;
- фондова – випуск підприємством власних акцій і купівля акцій інших підприємств;
- страхова – страхування майна підприємства або результатів його діяльності, безпечної праці і збереження здоров'я працівників.

Сукупність показників (індикаторів) фінансової безпеки підприємства, з одного боку, має входити до складу системи показників, які характеризують умовну структуру фінансової безпеки підприємства у складі наведених вище функціональних складових (підсистем). З іншого, індикатори фінансової безпеки підприємства мають водночас входити до складу показників, що характеризують стан фінансової діяльності підприємства, оскільки відображають певний стан цієї безпеки і повністю базуються на показниках фінансової діяльності.

З системи показників, що характеризують стан фінансової діяльності підприємства слід вибрати ті з них, які відповідають наступним вимогам:

- бути простими в обчисленні й розумінні. Відповідно до цього значення показників через спеціально побудовані математичні формули мають змінюватися від 0 (відсутність фінансової безпеки) до 1 (найвищий рівень фінансової безпеки);
- повинні бути суттєвими і значимими;
- базуватися на чинній бухгалтерській та статистичній звітності, а якщо є в наявності – то і оперативному (внутрішньо системному, внутрішньо корпоративному) обліку;
- бути оперативними для відповідного реагування на стан фінансової безпеки;
- характеризувати якісний та кількісний стан фінансової безпеки у статистиці і динаміці;
- повно і комплексно охоплювати всі сторони фінансової діяльності підприємства, адекватно відображати фінансову діяльність підприємства як системного процесу;
- характеризувати достатню глибину і широту ретроспективи стану фінансової безпеки на основі постійного моніторингу;

- бути тими з них, які застосовуються в плануванні, обліку й аналізі фінансової діяльності підприємства.

Виходячи з наведених вимог визначимо показники фінансової безпеки підприємства по її окремих функціональних підсистемах (складових).

1. Рівень безпеки по бюджетній складовій $I_{бж}$ можна оцінити такими показниками: 1) часткою податків і зборів, які сплачуються з прибутку підприємства у сумі прибутку – $K_{п.з}$; 2) часткою бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) у сумі оборотних коштів (власних і позикових) – $K_{б.к}$; 3) відношенням кредиторської заборгованості бюджету по податках і зборах – $K_{з.б}$.

$$K_{п.з} = (П_p - П_з) : П_p, \quad (2 - 46)$$

де $П_p$ – прибуток підприємства, $П_з$ – сума сплачених з прибутку податків і зборів. Тоді $(П_p - П_з)$ – це чистий прибуток підприємства. Цей коефіцієнт при зменшенні $П_з$ прямує до 1.

$$K_{б.к} = (ОК - БК) : ОК, \quad (2 - 47)$$

де ОК – сума оборотних коштів (власних і позикових), БК – величина бюджетних кредитів (бюджетного фінансування). Коефіцієнт $K_{б.к}$ за умови зменшення величини бюджетних кредитів (бюджетного фінансування) прямує до 1.

$$K_{з.б} = (ОК - ЗБ) : ОК, \quad (2 - 48)$$

де ЗБ – величина кредиторської заборгованості бюджету. Коефіцієнт $K_{з.б}$ за умови зменшення кредиторської заборгованості бюджету теж прямує до 1.

Строго математичне виведення загального індикатора $I_{бж}$ через часткові коефіцієнти передбачає врахування їхніх вагових часток за формулою: $I_{бж} = K_{п.з} \times a_{п.з} + K_{б.к} \times a_{б.к} + K_{з.б} \times a_{з.б}$. Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати експертним шляхом з врахуванням їхньої пріоритетності.

2. Рівень безпеки по грошово-кредитній складовій $I_{гк}$ можна оцінювати наступними показниками: 1) часткою короткострокових кредитів (в тому числі в іноземній валюті у перерахунку в національну) у покритті нестачі власних оборотних коштів – $K_{кр}$; 2) наявністю заборгованості заробітної плати працівникам – $K_{з.п}$; 3) співвідношенням кредиторської та дебіторської заборгованості (чиста заборгованість) – $K_{с.к-д}$.

$$K_{кр} = [ОК_п - (ОК_п - ОК_{кр})] : (ОК_п - ОК_в), \quad (2 - 49)$$

де $ОК_п$ – потрібність підприємства в оборотних коштах для здійснення операційної діяльності; $ОК_{кр}$ – сума узятих короткострокових кредитів для поповнення відсутніх для здійснення операційної діяльності оборотних коштів; $ОК_в$ – наявність власних оборотних коштів.

$$K_{з.п} = (\Phi_{о.п} - Z_{з.п}) : \Phi_{о.п}, \quad (2 - 50)$$

де $\Phi_{о.п}$ – фонд оплати праці, $Z_{з.п}$ – заборгованість по заробітній платі.

$$K_{с.к-д} = [KЗ - (KЗ - ДЗ)] : KЗ, \quad (2 - 51)$$

де $KЗ$ – обсяг кредиторської заборгованості, $ДЗ$ – обсяг дебіторської заборгованості. Цей індикатор показує рівень не покриття кредиторської заборгованості підприємства дебіторською. Формула має економічний сенс лише за умову $KЗ >$ або $= ДЗ$. При $KЗ < ДЗ$ коефіцієнт $K_{с.к-д}$ приймається рівним 1.

Відповідно до чинної статистичної звітності [форма 1 – Б термінова (місячна)] до кредиторської заборгованості відносяться наступні види: за товари, роботи, послуги за чистою реалізаційною вартістю, за векселями, з бюджетом, із внутрішніх розрахунків, зі страхування, з оплати праці, інша кредиторська заборгованість.

До дебіторської заборгованості відносяться такі види заборгованості: за товари, роботи, послуги за чистою реалізаційною вартістю, за векселями, з бюджетом, із внутрішніх розрахунків, інша дебіторська заборгованість. Звітність за вказаною статистичною формою надає можливість просто розраховувати коефіцієнт $K_{с.к-д}$.

Загальний індикатор $I_{гк}$ визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток а за формулою:

$$I_{гк} = K_{кр} \times a_{кр} + K_{з.п} \times a_{з.п} + K_{с.к-д} \times a_{с.к-д} \quad (2 - 52)$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів доцільно визначати з врахуванням їхньої пріоритетності експертним шляхом.

3. Рівень безпеки по валютній підсистемі $I_{в}$ можна визначати такими показниками: 1) часткою обсягу продажів за рахунок експортно-імпортних операцій у загальному обсязі продажів – $K_{е-і}$; 2) співвідношенням кредиторської та дебіторської заборгованості по експортно-імпортних операціях – $K_{к.д.е-і}$.

$$K_{е-і} = ОП_{е-і} : ОП, \quad (2 - 53)$$

де $ОП_{е-і}$ обсяг продажів по експортно-імпортних операціях, $ОП$ – загальний обсяг продажів.

$$K_{к.д.е-і} = [KЗ_{е-і} - (KЗ_{е-і} - ДЗ_{е-і})] : KЗ_{е-і}, \quad (2 - 54)$$

де $KЗ_{е-і}$ – обсяг кредиторської заборгованості по експортно-імпортних операціях, $ДЗ_{е-і}$ – обсяг дебіторської заборгованості по експортно-імпортних операціях. Цей індикатор показує рівень не покриття кредиторської заборгованості підприємства дебіторською. Формула має економічний сенс лише за умову $KЗ_{е-і} >$ або $= ДЗ_{е-і}$.

При $KЗ_{е-і} < ДЗ_{е-і}$ коефіцієнт $K_{к.д.е-і}$ приймається рівним 1.

Загальний індикатор $I_{в}$ визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток за формулою:

$$I_B = K_{e-i} \times a_{e-i} + K_{к.д.е-i} \times a_{к.д.е-i} \quad (2 - 55)$$

Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати експертним шляхом з врахуванням їхньої пріоритетності.

4. Рівень безпеки по банківській складовій $I_{бн}$ можна визначати співвідношенням обсягів кредитів і депозитів по даному підприємству:

$$I_{бн} = D_n : K_p, \quad (2 - 56)$$

де D_n – обсяг внесених підприємством у банк депозитів, K_p – загальний обсяг узятих у банку кредитів (коротко- і довгострокових). Якщо $D_n > K_p$, то значення показника $I_{бн}$ приймається рівним 1.

5. Рівень безпеки по інвестиційній складовій I_i можна визначити відношенням капітальних вкладень (інвестицій) до обсягу основного капіталу підприємства:

$$I_i = KB : K_o, \quad (2 - 57)$$

де KB – капітальні вкладення у розвиток підприємства, K_o – основний капітал.

6. Рівень безпеки по фондовій підсистемі I_ϕ доцільно розраховувати за формулою:

$$I_\phi = B_a : K_o \times K_a : K_o, \quad (2 - 58)$$

де B_a – обсяг випущених акцій з метою зростання основного капіталу, K_a – обсяг куплених акцій для зростання основного капіталу.

7. Рівень безпеки по страховій складовій I_c доцільно визначати такими показниками: 1) часткою застрахованого майна в основному капіталі – $K_{с.м}$; 2) часткою застрахованого прибутку в загальному прибутку – $K_{с.п}$, 3) співвідношенням страхових платежів по страхуванню від нещасних випадків і захворювань до фонду оплати праці – $K_{с.н}$.

$$K_{с.м} = M_c : K_o, \quad (2 - 59)$$

де M_c – обсяг застрахованого майна.

$$K_{с.п} = P_c : P_3,$$

де P_c – обсяг застрахованого прибутку, P_3 – загальний обсяг прибутку.

$$K_{с.н} = B_c : \text{ФОП}, \quad (2 - 60)$$

де B_c – обсяг страхових платежів по нещасних випадках і захворюваннях; ФОП – фонд оплати праці підприємства.

Загальний індикатор I_c визначається через часткові коефіцієнти і передбачає врахування їхніх вагових часток за формулою: $I_c = K_{с.м} \times a_{с.м} + K_{с.п} \times a_{с.п} + K_{с.н} \times a_{с.н}$. Вагові частки кожного з коефіцієнтів можна визначати з врахуванням їхньої пріоритетності експертним шляхом.

Тоді **інтегральний показник фінансової безпеки підприємства** можна розраховувати за наступною формулою:

$$I_{\text{фбп}} = I_{\text{бж}} \times b_{\text{бж}} + I_{\text{гк}} \times b_{\text{гк}} + I_{\text{в}} \times b_{\text{в}} + I_{\text{бн}} \times b_{\text{бн}} + I_{\text{і}} \times b_{\text{і}} + I_{\text{ф}} \times b_{\text{ф}} + I_{\text{с}} \times b_{\text{с}}, \quad (2 - 61)$$

де $b_{\text{бж}}$, $b_{\text{гк}}$, $b_{\text{в}}$, $b_{\text{бн}}$, $b_{\text{і}}$, $b_{\text{ф}}$, $b_{\text{с}}$ – вагові коефіцієнти відповідно бюджетної, грошово-кредитної, валютної, банківської, інвестиційної, фондової і страхової складових фінансової безпеки підприємства. Їхня сума має дорівнювати 1.

На конкретних підприємствах у той чи інший час можуть бути «включені» до фінансової діяльності не всі наведені вище функціональні підсистеми або їхні частки. У такому разі індикатор по цій складовій або її частці буде дорівнювати 0.

Для оперативних цілей здійснення моніторингу стану фінансової безпеки підприємства (щоденного, тижневого, декадного аналізу) доцільно ввести і використовувати таке поняття як діапазон (оперативний резерв) фінансової безпеки. Його можна розраховувати за наступною формулою:

$$P_{\text{ф.б}} = (OP_{\text{п}} - OP_{\text{т.бз}}) : OP_{\text{п}}, \quad (2 - 62)$$

де $OP_{\text{п}}$ – прогнозований обсяг продажів, $OP_{\text{т.бз}}$ – обсяг продажів, який відповідає точці беззбитковості.

Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства

Ефективне забезпечення фінансової безпеки підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України на ринкових засадах неможливе без системного підходу до нього. Тому актуальною задачею є формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємств як прояву комплексного підходу до організації такої системи.

У науковій літературі можна знайти багато визначень структури (складу) механізму управління (забезпечення). Найбільш системним є підхід, який відносить до механізму управління такі складові: економічні закономірності, цілі і задачі управління, функції, організаційну структуру, принципи управління, методи управління, кадри управління, техніку і технологію управління, критерії оцінки ефективності системи управління.

Використовуючи цей підхід, а також, узагальнення сутності і складу механізму управління, наведених у інших наукових працях, до складу механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства слід віднести наступні елементи (складові): сукупність фінансових інтересів підприємства, функції, принципи і методи управління, організаційну структуру, управлінський персонал, техніку і технології управління, фінансові інструменти, критерії оцінки рівня фінансової безпеки. У такому розумінні механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства уявляє собою єдність процесу управління і системи управління. У такій єдності закладено діалектичну суперечність змісту (процес управління) і форми (структура управління).

Усі наведені елементи пов'язані між собою і складають єдиний механізм (рис. 2.38).

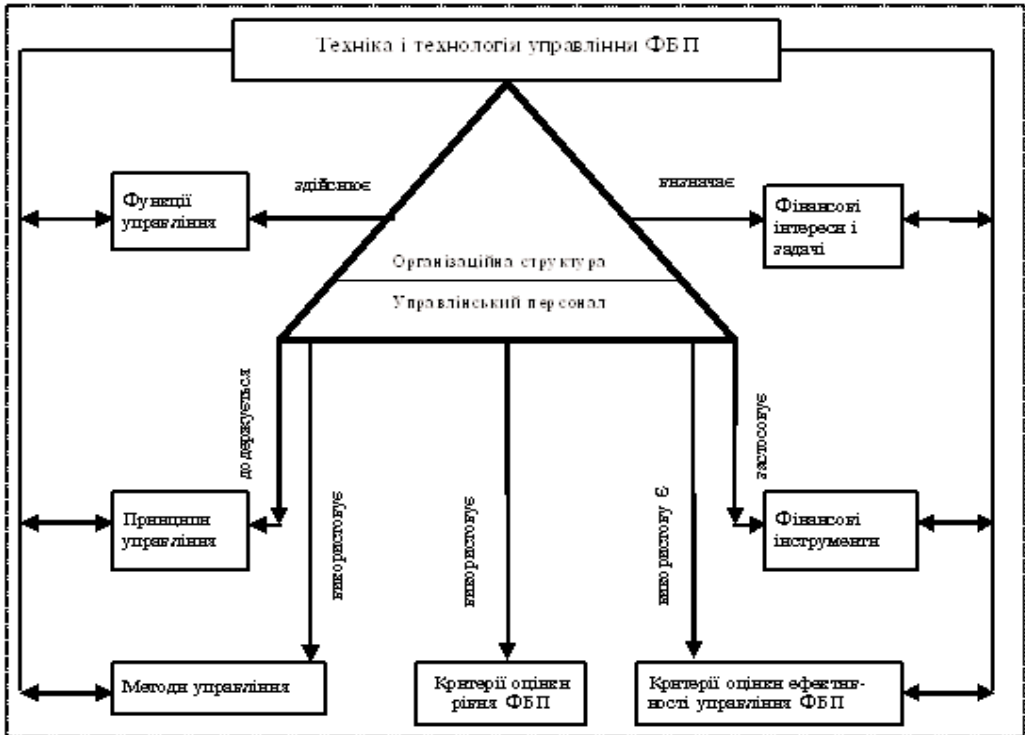

Рис. 2.38. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства

Важливою складовою механізму забезпечення ФБП є сукупність функцій, які має реалізувати цей механізм. До складу основних функцій забезпечення ФБП можна віднести, базуючись на теорії управління, наступні: 1) *планування*, включаючи програмування і прогнозування, 2) *організацію і регулювання*, 3) *стимулювання* і 4) *контроль* у вигляді сукупності обліку, аналізу і аудиту. У процесі планування розробляються оперативні та щорічні фінансові плани, концепції, стратегічні програми і прогнози забезпечення ФБП. У процесі організації і регулювання суб'єкт управління застосовує фінансові інструменти і технології. У такому разі суб'єктом управління виступає сукупність організаційних, фінансових і правових методів управління, завдяки використанню яких реалізуються управлінські рішення щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства. Суб'єктом управління в процесі стимулювання виступає сукупність економічних і соціально-психологічних методів управління. Контроль у вигляді обліку, аналізу і аудиту уявляє собою зворотний зв'язок між наміченими на підприємстві фінансовими цілями і мірою їхньої реалізації. Тому можна говорити про функціональну структуру управління фінансовою безпекою підприємства (рис. 2.39).

Рис. 2.39. Функціональна структура механізму управління ФБП

Усі функції управління ФБП пов'язані між собою у єдиний процес (рис. 2.40).

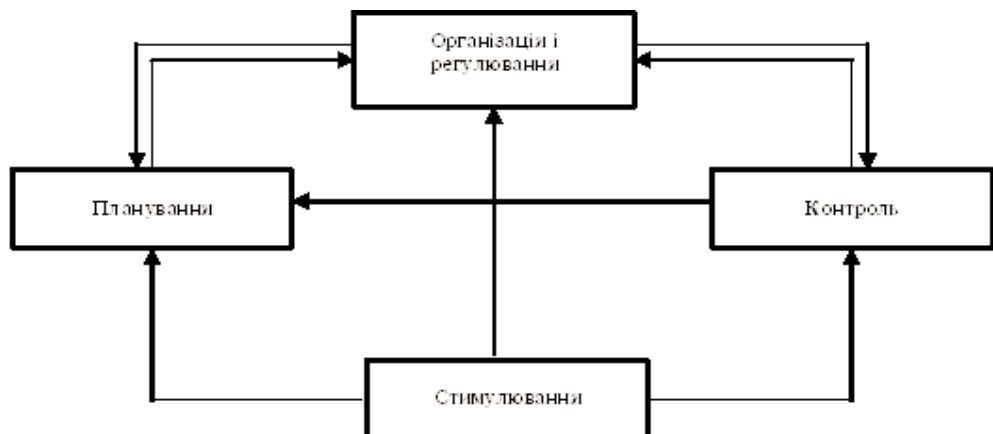

Рис. 2.40. Взаємозв'язок основних функцій управління ФБП

Наведені вище підходи до визначення сутності механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства надають можливість розкрити процес і конкретні задачі формування цього механізму. Певні елементи механізму забезпечення ФБП на багатьох підприємствах вже сформовані і функціонують, хоча і некомплексно, і не с такими завданнями. Це відноситься до аналізу, планування, обліку, моніторингу, аудиту, прогнозування, системи індикаторів (показників) фінансової діяльності, підприємства, організації, яка займається фінансовою діяльністю, фінансових інструментів і технологій, організаційних, економічних і соціально-психологічних і правових методів управління. Тому, з метою комплексного формування механізму забезпечення ФБП постає завдання переосмислити завдання існуючих елементів механізму, перенацілити їх на виконання задач, пов'язаних із забезпеченням фінансової безпеки підприємства, і відповідно до цього – реструктуризувати ці складові. Ті ж елементи, яких зараз немає на підприємствах, слід створити заново. Це стосується, насамперед, визначення сукупності фінансових інтересів у вигляді місії і фінансових цілей підприємства, доповнення функцій і задач, завдяки реалізації яких має забезпечуватися фінансова безпека, у тому числі використання SWOT-аналізу і методу розробки сценаріїв розвитку подій (для прогнозування), розробки принципів забезпечення ФБП, визначення критеріїв оцінки рівня фінансової безпеки, підсистеми інформаційно-аналітичного забезпечення. Саме у цьому буде полягати задача формування механізму забезпечення ФБП на підприємствах.

Вище було наведено сукупність основних фінансових інтересів підприємства. Доцільно розвернути цю сукупність фінансових інтересів підприємства у «дерево» інтересів шляхом їхньої конкретизації і перетворення у певні цілі (табл. 2.8).

Таблиця 2.8. «Дерево» основних фінансових інтересів підприємства

Основні фінансові інтереси підприємства	Основні цілі підприємства
I. Максимізація прибутку	1) оптимізація відрхувань до бюджету 2) оптимізація дивідендних виплат 3) стимулювання праці 4) розвиток виробництва своєчасне і повне повернення кредитів 5) зростання ліквідності підприємства
II. Забезпечення основним і оборотним капіталом	1) ефективне ведення комерційної діяльності 2) зростання прибутку 3) зростання ліквідності підприємства
III. Забезпечення інвестиціями	1) розвиток виробництва продукції 2) впровадження науково-технічних досягнень
IV. Зростання ринкової вартості акцій	1) зростання ліквідності підприємства 2) покращення іміджу підприємства і його торгової марки

Використання SWOT-аналізу у вигляді підфункції забезпечення фінансової безпеки підприємства полягає у наступному. Його застосування є доцільним для оцінки поточного стану фінансової безпеки підприємства і виявлення загроз і має певні особливості. У такому випадку *сильними сторонами* фінансової діяльності підприємства

виступають позитивні внутрішні умови здійснення фінансової діяльності, *слабкими сторонами* – негативні внутрішні умови у вигляді внутрішніх загроз, *можливостями* – позитивні зовнішні умови здійснення фінансової діяльності, власно *загрозами* – негативні зовнішні чинники у вигляді зовнішніх загроз фінансовій безпеці.

При застосуванні SWOT-аналізу в процесі визначення рівня і загроз фінансовій безпеці слід мати на увазі, що найсуттєвіші загрози виникають, коли негативний розвиток ситуації у зовнішньому середовищі підприємства накладається на слабкі сторони самого механізму забезпечення ФБП, тобто у такому разі має місце кумулятивний ефект. Найбільші потенційні можливості забезпечення належного рівня ФБП стають результатом наявності і сукупної дії позитивних чинників зовнішнього середовища і сильних сторін самого механізму забезпечення безпеки.

Використання SWOT-аналізу надає можливість також визначати стратегії дії щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства. Для цього слід застосовувати відповідну матрицю (рис. 2.41).

		Зовнішнє середовище	
		Можливості:	Загрози:
Внутрішнє середовище	Сильні сторони:	1. 2. ... П	1. 2. ... П
	1.	Поле ВСС-ЗМ	Поле ВСС-ЗЗ
	2.		
	...		
П			
Слабкі сторони:	1. 2. ... П	1. 2. ... П	
1.	Поле ВСлС-ЗМ	Поле ВСлС-ЗЗ	
2.			
...			
П			

Рис. 2.41. Матриця SWOT-аналізу для визначення стану ФБП

На перетинах виявлених груп чинників формуються поля, які надають можливість обирати (розробляти) відповідну стратегію забезпечення ФБП. Для цих полів характерні такі сполучення і типи стратегій:

1) поле ВСС-ЗМ – на цьому полі поєднуються внутрішні сильні сторони механізму забезпечення ФБП і позитивні зовнішні чинники. Тому цьому полю має відповідати стратегія підтримки і розвитку сильних сторін механізму забезпечення ФБП у напрямку реалізації на конкретному підприємстві позитивних можливостей зовнішнього середовища;

2) поле ВСлС-ЗМ – на ньому поєднуються слабкі сторони механізму забезпечення ФБП з позитивними можливостями зовнішнього середовища. Тому це поле вимагає розробки і реалізації стратегії, яка має бути спрямована на подолання слабких сторін механізму забезпечення ФБП за рахунок можливостей, котрі надає для даного підприємства зовнішнє середовище;

3) поле ВСС-33 – поряд з внутрішніми сильними сторонами механізму забезпечення ФБП наявними є і загрози з боку зовнішнього середовища. У такому разі потрібна стратегія використання сильних внутрішніх сторін для можливого подолання негативних впливів з боку зовнішнього середовища;

4) поле ВСлС-33 – «кризове поле», на якому поєднуються слабкі сторони механізму забезпечення ФБП з зовнішніми загрозами. У такому випадку необхідна стратегія, котра має бути спрямована як на подолання зовнішніх загроз, так і на усунення слабких місць у механізмі забезпечення ФБП, тобто внутрішніх негативних чинників.

У світовій практиці стратегічного планування широко використовується метод розробки сценаріїв розвитку подій. Його можна з певними особливостями використовувати і для прогнозування стану фінансової безпеки підприємств. Цей метод є комбінацією експертних методів і методів моделювання. Метод розробки сценаріїв розвитку подій стосовно забезпечення фінансової безпеки підприємства виступає як інструмент чіткого визначення і розуміння про можливі альтернативи розвитку стану фінансової безпеки конкретного підприємства і оточуючого його середовища у майбутньому, а також розробки відповідних заходів щодо виправлення стану фінансової безпеки.

Важливе місце в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства посідає алгоритм функціонування механізму забезпечення ФБП. У загальному вигляді цей алгоритм має такі етапи:

I. Аналіз негативних (внутрішніх і зовнішніх) впливів (чинників) на стан фінансової безпеки підприємства.

II. Оцінка можливих фінансових втрат (втрат по фінансовій безпеці) від дії внутрішніх і зовнішніх негативних чинників.

III. Оцінка поточного стану рівня забезпечення фінансової безпеки підприємства.

IV. Розробка комплексу заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

V. Бюджетне планування реалізації сукупності розроблених заходів щодо забезпечення ФБП.

VI. Планування рівня забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами.

VII. Поточне планування фінансової діяльності підприємства, включаючи забезпечення ФБП.

VIII. Оперативна реалізація запланованих заходів щодо забезпечення ФБП.

IX. Контроль реалізації запланованих заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

X. Коригування (через наявність зворотного зв'язку) комплексу заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Контрольні питання

- Дайте визначення фінансів?
- Які грошові відносини відносяться до фінансових відносин?
- Яким є взаємозв'язок фінансів і держави?
- Що є основним матеріальним джерелом доходів держави?
- Які фонди фінансових коштів формуються на рівні держави, регіону, підприємства?
- У чому полягає соціально-економічна сутність фінансів?
- Чим відрізняються фінансові відносини від кредитних відносин?
- Які функції виконують фінанси?
- Що таке фінансовий механізм? Його структура?
- Які основні методи впливу фінансового механізму на суспільний розвиток?
- Які форми фінансового забезпечення найбільш ефективні?
- Які методи фінансового регулювання найбільш ефективні і чому?
- Яким чином держава може впливати на матеріальні інтереси суб'єктів господарювання з метою підвищення ефективності суспільного виробництва?
- Які основні етапи фінансової політики України як незалежної держави?
- Назвіть основні причини, що приводять до фінансової кризи?
- Які основні результати грошової реформи в Україні 1996 року?
- У яких напрямках необхідно проводити фінансову політику для зміцнення фінансової безпеки України?
- Що являє собою фінансова система?
- Які основні і забезпечувані підсистеми фінансової системи?
- Яка сутність державних фінансів?
- Який склад і характеристика ланок державних фінансів?
- З якою метою створене Державне казначейство України?
- Наведіть принципи побудови бюджетної системи.
- У чому полягає поняття бюджетного процесу?
- Наведіть бюджетну класифікацію доходів?
- Яка бюджетна класифікація витрат?
- Яким чином розподіляються витрати бюджету в залежності від впливу на процес розширеного відтворення?
- Які джерела доходів державного бюджету?
- Який склад основного і спеціального фондів державного бюджету?
- Охарактеризуйте напрямки витрат коштів державного бюджету.
- Яке значення має система місцевих бюджетів?
- Наведіть склад доходів місцевих бюджетів.
- Які напрямки витрат місцевих бюджетів?
- Яке значення закріплених і регулюючих доходів для формування місцевих бюджетів?

- Яким чином можуть бути збалансовані бюджети?
- По яких ознаках можуть групуватися і класифікуватися спеціальні фонди?
- У чому полягає необхідність створення позабюджетних фондів?
- Які задачі стоять перед Пенсійним фондом і які джерела його формування?
- Перелічите джерела формування і напрямки використання Фонду соціального страхування.
- У чому полягає призначення державного кредиту?
- Які основні форми державного кредиту?
- Охарактеризуйте причини виникнення державного боргу.
- Які методи фінансування державного боргу?
- Які грошові фонди формуються на підприємстві, їхнє призначення?
- Назвіть склад і призначення власних фондів підприємства.
- Який склад і призначення позикових фінансових коштів підприємства?
- Які форми залучених фінансових коштів підприємства?
- Для яких цілей формуються оперативні фонди коштів?
- Яке значення балансу?
- Який склад активів балансу?
- Який склад пасивів балансу?
- Що являють собою фінансові ресурси підприємства, їхній склад?
- У чому полягає розходження між фінансовими ресурсами і капіталом?
- Які форми капіталу?
- Що являє собою оборот капіталу?
- Охарактеризуйте власні, позикові і притягнуті фінансові ресурси?
- У чому полягає взаємозв'язок понять «фінансові ресурси» і «фінансування»?
- Що загального і відмінного у внутрішньому і зовнішньому фінансуванні?
- Наведіть сутність поняття «рух коштів».
- Яка сутність поняття «потік коштів»?
- Охарактеризуйте припливи і відтоки коштів по видах діяльності підприємства.
- Які існують методи розрахунку потоку коштів?
- У чому полягає призначення матричних балансів?
- У чому проявляється кризовий стан фінансів підприємств?
- Які шляхи зміцнення фінансів підприємств?
- Які основні умови ефективного функціонування фінансів підприємств?
- Що визначає організаційно-правову форму підприємства?
- Які Ви знаєте основні організаційно-правові форми підприємств?
- Які основні організаційно-економічні форми підприємств?
- У чому полягає принципова відмінність між товариством з обмеженою відповідальністю й акціонерним товариством?
- У чому полягають фінансові цілі діяльності підприємств?
- Які види трансакцій використовуються для обслуговування платежів і розрахунків підприємств?

- Охарактеризуйте форми готівкових розрахунків.
- Які існують форми безготівкових розрахунків?
- Які банківські рахунки можуть відкривати підприємства для здійснення розрахунків?
- У чому переваги і недоліки вексельної форми розрахунків?
- Які операції можуть здійснюватися з векселями?
- Які основні проблеми виникають перед суб'єктами господарювання в процесі продуктивного використання капіталу?
- Назвіть основні види діяльності підприємства.
- Які припливи коштів можуть одержувати підприємства в процесі виробничої діяльності?
- Які види грошових надходжень впливають на фінансовий стан підприємства?
- Який взаємозв'язок між різними видами грошових надходжень і видами грошових доходів підприємства?
- Які існують методи обчислення розміру виручки?
- Які чинники впливають на формування витрат підприємства?
- Які види цін використовуються в умовах ринкової економіки?
- Наведіть структуру роздрібною ціни.
- Яке визначення доходів і чистих доходів передбачається системою національних стандартів бухгалтерського обліку й у чому його відмінність від економічного визначення цих понять?
- Що таке визнані доходи і як вони класифікуються?
- Яке значення мають витрати для діяльності підприємства?
- Які існують класифікаційні угруповання витрат?
- Який зв'язок між собівартістю й операційними витратами?
- Які витрати відносяться на виробничу собівартість продукції?
- Які витрати пов'язані з операційною діяльністю, але не включаються в собівартість продукції?
- Яке значення поділу витрат на постійні і перемінні?
- Яким чином з використанням графічного методу можна визначити взаємозв'язок між різними елементами витрат?
- У чому полягають реальні методи впливу на величину витрат?
- У чому полягають формальні методи впливу на величину витрат?
- Як впливає метод нарахування амортизації на величину витрат?
- Яким чином пов'язані поняття витрат, витрат, прибутку?
- Наведіть класифікацію видів прибутку?
- Яким чином пов'язані між собою різні види прибутку?
- Чи можна охарактеризувати податки як доходи і витрати водночас?
- Які основні принципи побудови податкової системи України?
- Які методи стягування податків більш ефективні?
- Який основний принцип оподаткування суб'єктів господарювання?

- Яким чином можна мінімізувати податковий тягар підприємства?
- Що таке податковий щит, які види податкових щитів може використовувати підприємство?
- Яке значення фінансового циклу, які параметри впливають на його величину?
- Чи є залежність між операційними і фінансовими циклами?
- У чому полягає «золоте правило фінансування»?
- Що впливає на час обороту оборотних коштів?
- Які чинники впливають на величину фінансово-експлуатаційних потреб підприємств?
- Яким чином можна оптимізувати величину фінансово-експлуатаційних потреб підприємства?
- У чому полягає основне правило управління кредиторською заборгованістю?
- Яким чином можна визначити оптимальну величину оборотних активів підприємства?
- Які моделі оптимізації величини коштів найбільше часто використовуються?
- Яке призначення матричного балансу?
- Які існують способи управління дебіторською заборгованістю?
- У чому полягає зміст спонтанного фінансування?
- Якими параметрами керується виробник при вирішенні питання щодо надання знижки до ціни продукції?
- Якими параметрами керується споживач при вирішенні питання щодо доцільності використання наданої знижки до ціни товару?
- Чим визначається поняття цінності підприємства, його споживчої вартості?
- Як функціонує механізм аналізу цінності підприємства, запропонований корпорацією «Дюпон»?
- Охарактеризуйте показники фінансового стану підприємства.
- Пояснить поняття індикаторів фінансового стану підприємства.
- Обґрунтуйте існуючі пропорції структури балансу і позитивні тенденції їхніх змін.
- Які моделі прогнозування стану банкрутства доцільніше використовувати для українських підприємств?
- З якою метою проводиться санація підприємства і що вона припускає?
- Яким чином можна класифікувати заходи щодо відновлення платоспроможності підприємства?
- Які існують інструменти по оперативному контролінгу санації підприємства?
- Яке призначення інвестицій?
- Яким чином класифікуються інвестиційні рішення?
- Охарактеризуйте способи залучення інвестицій.
- Які принципи оцінки інвестицій?
- Охарактеризуйте схему прогнозу грошових потоків при інвестуванні.
- Назвіть і охарактеризуйте методи оцінки інвестиційних проектів.

- У чому переваги і недоліки методу розрахунку чистого приведеного доходу від інвестицій?
- У чому переваги і недоліки методу визначення строку окупності інвестиційного проекту?
- У чому переваги і недоліки методу розрахунку внутрішньої норми прибутковості інвестицій?
- У чому переваги і недоліки методу розрахунку індексу рентабельності інвестицій?
- У чому особливості оцінки проектів в умовах ризику й інфляції?
- Які методи аналізу використовуються при виборі переваг по формах інвестування?
- Що використовується як критерій ефективності при виборі форми інвестування?
- Обґрунтуйте необхідність забезпечення фінансової безпеки підприємства.
- Надайте характеристику поняттю «фінансова безпека підприємства».
- Наведіть основні умови забезпечення ФБП.
- Які Ви знаєте категорії фінансової безпеки підприємства?
- Що є об'єктом і суб'єктом ФБП?
- Назвіть предмет і мету забезпечення фінансової безпеки підприємства.
- Наведіть структуру механізму забезпечення ФБП.
- Охарактеризуйте сутність і основні загрози ФБП.
- Що слід вважати основним критерієм забезпечення ФБП?
- Надайте характеристику категорії «фінансові інтереси підприємства».
- Охарактеризуйте склад і задачі інформаційно-аналітичного забезпечення ФБП.
- Назвіть основні структурні складові фінансової безпеки підприємства.
- У чому полягає сукупність принципів забезпечення фінансової безпеки підприємства?
- Що таке фінансова стратегія підприємства і її зв'язок фінансовою безпекою?
- Наведіть основні риси і зміст фінансових інтересів підприємства.
- Які саме чинники впливають на стан ФБП?
- Наведіть і охарактеризуйте рівні забезпечення ФБП.
- Охарактеризуйте зв'язок ФБП з забезпеченням фінансовими ресурсами.
- Наведіть основні джерела інформаційного забезпечення ФБП.
- Прокоментуйте вимоги до індикаторів ФБП.
- Для чого систему інформаційно-аналітичного забезпечення доцільно доповнювати прогнозуванням?
- Назвіть основні завдання прогнозування ФБП.
- Наведіть основні методи оцінки фінансової безпеки підприємства.
- Охарактеризуйте економічну сутність інтегрального показника ФБП.
- Наведіть функціональну структуру механізму управління ФБП.
- Яким є взаємозв'язок основних функцій управління ФБП?
- У чому полягає використання SWOT-аналізу для визначення стану ФБП?
- Наведіть алгоритм забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Розділ III
КОНТРОЛЬ І АУДИТ

3.1. СУТНІСТЬ АУДИТУ

Роль контролю в системі управління

На сучасному етапі радикальних реформ, що проводяться в Україні, особливу важливість здобувають питання удосконалення управління, однієї з найважливіших функцій якого є контроль. Будь-який вид управління немислимий без чітко організованої системи контролю, тому що не можна ефективно управляти, не перевіряючи виконання встановлених вимог і не виявляючи фактичного стану справ на керованих об'єктах. У цьому значенні контроль виступає засобом організації зворотних зв'язків, завдяки якому керуючий орган (суб'єкт управління) одержує інформацію про стан керованого об'єкта і про хід виконання прийнятих рішень. Це дає можливість вчасно реагувати на відхилення, що відбуваються у діяльності керованого об'єкта, і вносити відповідні корективи. Будучи самостійною функцією управління контроль, тісно пов'язаний з іншими сторонами управлінської діяльності – прогнозуванням, плануванням, обліком, аналізом і регулюванням. Таким чином, сутність контролю, як однієї з функцій управління, у найбільш загальній формі можна визначити як систему спостереження і перевірки процесу функціонування і фактичного стану керованого об'єкта з метою визначення обґрунтованості й ефективності прийнятих управлінських рішень і результатів їхнього виконання, виявлення відхилень від вимог цих рішень, усунення несприятливих ситуацій і інформування про це органів управління.

Лімська Декларація керівних принципів контролю, що була прийнята IX Конгресом Міжнародної організації вищих контролюючих органів, так визначає мету контролю. Організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими засобами, тому що таке управління спричиняє відповідальність перед суспільством. Контроль – не самоціль, а невід'ємна частина системи регулювання, метою якої є розкриття відхилень від прийнятих стандартів і порушень принципів законності, ефективності й економії витрат матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії для того, щоб мати можливість вжити коригувальних заходів, в окремих випадках притягти винних до відповідальності, одержати компенсацію за заподіяний збиток чи здійснити заходи щодо запобігання чи скорочення таких порушень у майбутньому.

Таким чином, контроль як соціальна функція існує в системі державного економічного управління незалежно від суспільно-політичного ладу і типу економічних відносин. Однак значення і місце контролю в системі управління обумовлюється характером соціально-економічних відносин і політичною організацією суспільства. Існуюча в даний час в Україні система контролю і, відповідно органів, що контролюють, сформувалася на фундаменті командно-адміністративної системи, за якої при надмірній централізації керівних структур наголос робився на політичні функції контролю і його масовість, найчастіше на шкоду компетентності й об'єктивності. Тому в колишньому

СРСР, а тепер і в Україні, усе сильніше стали виявлятися поряд із суб'єктивними, об'єктивні чинники, що впливають на зниження якості контрольної діяльності.

У даний час складність контрольованих об'єктів значно перевищує можливості суб'єктів контролю, тобто системи органів управління і контролюючих органів, і тому в сучасних умовах найчастіше не забезпечується реальна контрольованість підприємств і організацій. Таким чином, контроль стає недостатньо ефективним, тому що його органи не в змозі (з об'єктивних причин) регулярно, вчасно і повно переробляти інформацію, необхідну для належної постановки контрольної роботи. Тому система контролю розвивалася і продовжує розвиватися в Україні, як правило, екстенсивним методом, тобто шляхом формування нових органів державного контролю. Були створені Рахункова палата Верховної Ради України (згідно ст. 98 Конституції України), Міжвідомча комісія з питань демонополізації економіки, Ліцензійна палата, Державне казначейство України, Державна контрольно-ревізійна служба, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку й інші контролюючі органи. Для прикладу: на момент розпаду колишнього СРСР учені вже нараховували більш 130 зовнішніх систем контролю господарської діяльності підприємств. При цьому якість рішень значно знижується, одні рішення суперечать іншим.

Технічна база для прийняття рішень не встигає за потребами управління. У результаті об'єкти управління поступово стали виходити з-під реального контролю, процес контролю ставав усе більш формальним, що відбилося певним чином в першу чергу на темпах розвитку економіки.

Система критеріїв, що дозволяє порівнювати якісні характеристики реального і формального контролю, приведена у табл. 3.1.

Таблиця 3.1. Порівняльна характеристика якості контролю

Формальний контроль	Реальний контроль
Не забезпечує заданий рівень норм функціонування	Забезпечує заданий рівень норм функціонування
Сприймається об'єктом у більшості випадків як негативна діяльність	Сприймається об'єктом як конструктивна діяльність
Орієнтований на приватні сторони діяльності об'єкта і проводиться нерегулярно	Орієнтований на комплексний стан об'єкта в цілому, регулярний
Звернений у минуле, оцінює завершену діяльність	Орієнтований на майбутнє, сприяє виконанню завдань
Не враховує психологію тих, кого перевіряють і їхню реакцію	Враховує психологію тих, кого перевіряють
Не створює регулярний зворотний зв'язок з об'єктом управління	Здійснює постійний зворотний зв'язок з об'єктом управління
Використовує приблизні оцінки	Заснований на точних оцінках
Одержує інформацію з запізненням, неточно	Одержує інформацію з об'єкта безпосередньо, достовірно
Ненадійний	Представляє надійну систему

Усі ці негативні тенденції вимагали негайного створення реального і ефективного контролю як важливого елемента процесів ринкової економіки, де він базується на певних принципах. Всеосяжність його полягає в поширенні контролю на всі сфери суспільної діяльності і на весь господарський механізм.

Науковість контролю полягає в застосуванні останніх досягнень науки і техніки, передового досвіду в процесі проведення контролю. Тому процес контролю в сучасних умовах науково-технічного прогресу має здійснюватися висококваліфікованими фахівцями, що мають, як правило, глибоку професійну підготовку і спеціальні дозволи (ліцензії) на проведення окремих видів контролю.

Економічність контролю припускає його здійснення найменшими витратами, мінімальною чисельністю працівників, які володіють спеціальними знаннями і навичками контролюючої роботи.

Дієвість контролю передбачає активний вплив контролюючих органів на об'єкти контролю шляхом прийняття ефективних управлінських рішень щодо усунення виявлених недоліків, профілактики і попередження їх у подальшій діяльності.

Важливим моментом при реалізації результатів контролю є коректне дотримання принципів конфіденційності і гласності.

З метою забезпечення законних прав і інтересів підприємців в умовах ринкової економіки, чинне законодавство України передбачає кримінальну відповідальність за розголошення комерційної таємниці для осіб, яким такі дані стали відомі в зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю, у тому числі і при здійсненні контролю. Стаття 30 Закону України «Про підприємства в Україні» визначає комерційну таємницю, як сукупність даних, пов'язаних з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами й іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, але розголошення (передача, витік) якої може принести шкоду інтересам цього підприємства. Ця ж стаття передбачає, що зміст і обсяг даних, які складають комерційну таємницю, порядок їхнього захисту встановлює керівник підприємства. Не можуть бути комерційною таємницею дані, що відповідно до Закону України «Про державну таємницю» відносяться до державних секретів.

Законодавство України чітко визначає і дані, що не можуть бути комерційною таємницею. Зокрема, своєю постановою Кабінет Міністрів України установив, що комерційну таємницю не можуть складати: установчі документи підприємства, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю і її окремими видами; інформація з усіх встановлених форм державної звітності; дані, необхідні для перевірки нарахування і сплати податків і інших обов'язкових платежів; дані про чисельність і склад працівників підприємства, їхньої заробітної плати в цілому і по окремих професіях і посадах, а також про наявність вільних робочих місць; документи про сплату податків і обов'язкових платежів; інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, яка може заподіяти втрату здоров'я, а також інші порушення законодавства України і розміри заподіяних при цьому збитків; документи про плато-

спроможність підприємства; дані про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, об'єднаннях і інших організаціях, що займаються підприємницькою діяльністю; інші дані, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Відповідно до чинного законодавства підприємства зобов'язані подавати згадані вище дані контролюючим органам за їхньою вимогою. Виявлення недоліків і порушень нормативно-правових актів у діяльності юридичних і фізичних осіб за результатами перевірки такої гласної інформації і складає сутність контролю. Відповідно до принципу гласності, з метою профілактики і викоринювання таких недоліків, усунення причин, що їх викликали, результати контролю повинні бути широко освітлені в засобах масової інформації, про неї повинні бути інформовані як трудові колективи підприємств, що перевіряються, так і широкі верстви населення. Якщо ж виявлені порушення мають ознаки злочинів, то інформація про них, отримана в результаті проведення контролю, повинна бути передана правоохоронним органам для подальшого їхнього розслідування, юридичної кваліфікації і винесення по них відповідних рішень.

Предметом будь-якого контролю є стан і поведження об'єктів управління. Це поведження описується якісними, структурними, просторовими і тимчасовими характеристиками, за допомогою яких може бути встановлений стан будь-якого об'єкту. Однак сутність і зміст контролю не можуть бути докладно розкриті у відриві від сфери керівної діяльності, яку він обслуговує, тобто немає контролю взагалі, а є контроль конкретного значення і конкретних форм. Тому в залежності від охоплюваної сфери керівної діяльності виділяють наступні галузі контролю: адміністративний, технічний, екологічний і економічний (фінансово-господарський).

Економічний контроль і його класифікація

В даний час більшість авторів визнають існування такої самостійної галузі контролю як економічний (фінансово-господарський). Однак єдиної точки зору з деяких теоретичних питань економічного контролю поки що немає, що негативно позначається на практичній організації господарського контролю. Предметом економічного контролю є комплекс господарських процесів і фінансових відносин сфери матеріального виробництва і невиробничої сфери. Тобто, під предметом економічного контролю варто розуміти господарські процеси і фінансові операції об'єднань, підприємств, організацій і їхніх структурних підрозділів, розглянуті з позиції законності, доцільності й економічної ефективності, забезпечення збереження власності, правильності формування і використання фондів, достовірності обліку і звітності, їхньої повноти і відповідності встановленим нормативам.

Об'єктом економічного контролю є центри фінансової відповідальності, тобто будь-яка виробнича організаційна одиниця, очолювана керівником, що відповідає за її діяльність. Центр фінансової відповідальності – це об'єкт контролю, стан і поведження якого вимірюються в грошових одиницях, що дозволяє точно встановлювати відповідальність керівників за результати господарювання.

На сучасному етапі реформування економіки України контроль фінансово-господарської діяльності зосереджений на виконанні наступних задач: забезпечення виконання державних замовлень, планових завдань і платежів у державний і місцевий бюджети; виявлення внутрішньогосподарських резервів збільшення виробництва і підвищення конкурентноздатності продукції, зниження витрат матеріальних, трудових і грошових ресурсів; зниження непродуктивних витрат і втрат, попередження і виявлення нестач, розкрадань і випадків нецільового використання коштів; контроль за вірогідністю даних бухгалтерського обліку і звітності.

Складовими економічного контролю є контрольні перевірки, аудит, ревізії і судово-облікові експертизи, що досліджують той самий предмет – фінансово-господарську діяльність підприємств і організацій, користуючись загальними методичними прийомами і процедурами економічного контролю. Завдяки використанню цих елементів виявляють негативні явища в практиці господарювання з метою їхньої ліквідації і неприпустимості надалі. Крім того, вони використовують однакові джерела інформації (первинну облікову документацію, реєстри бухгалтерського обліку і звітності) і спираються на одні і ті ж законодавчі і нормативні акти з питань фінансово-господарської діяльності.

Разом з тим, між контрольною перевіркою, аудитом, ревізією і судово-обліковою експертизою мають місце суттєві розходження, що обумовлені їх юридичною природою, цілями і розв'язуваними задачами. Контрольні перевірки проводяться для загального ознайомлення з фінансово-господарською діяльністю об'єкта, що перевіряється, чи її окремими сторонами. Вони, як правило, не вимагають використання складних методик перевірки і застосування професійних знань і умінь в області контрольно-ревізійної діяльності, наприклад, перевірка стану складського господарства підприємства. Висновки контрольних перевірок не мають юридичної чинності, а пропозиції щодо усунення недоліків носять рекомендаційний характер.

Аудит є незалежною формою фінансово-господарського контролю, що досліджує тільки ті питання, що обговорені в договорі з замовником. Науково обґрунтовані висновки аудитора використовуються власником для поліпшення фінансово-господарської діяльності підприємства й усунення виявлених недоліків, особливо в розрахунках з державним бюджетом, а для зовнішніх контрагентів аудиторський висновок є однією з гарантій достовірності й об'єктивності наданої інформації, дослідженої аудитором.

Ревізії проводяться відповідно до чинного законодавства, як правило, державними органами контролю і управління для виявлення недоліків у фінансово-господарській діяльності підприємств, що перевіряються, і порушень діючих нормативно-правових актів. Висновки ревізій засновані на документально достовірних доказах, мають адресність у частині матеріальної і юридичної відповідальності і обов'язкові для виконання підприємствами, що перевіряються.

Судово-облікова експертиза є способом використання спеціальних знань в області бухгалтерського обліку, економічного аналізу і фінансово-господарського конт-

ролю при дослідженні окремих недоліків у діяльності об'єктів, що перевіряються, виявлених ревізією, для документального обґрунтування позовних вимог, поданих у слідчі чи судові органи до конкретних осіб.

Економічний контроль як самостійна функція управління є єдиним і неподільним. Існування різних видів цього контролю викликано складністю його функцій на різних рівнях господарського управління. Як уже відзначалося, спільне, що поєднує усі види фінансово-господарського контролю, це єдність економічного змісту, предмета і методу. Однак кожен його підрозділ має свою сферу застосування і специфіку, по яких фінансово-господарський контроль, у залежності від підпорядкованості об'єкта і суб'єкта контролю, можна розділити на два види: внутрішній і зовнішній (позавідомчий).

Внутрішній контроль здійснюють спеціалізовані контролюючі органи даного відомства на підприємствах своєї системи, а також працівники економічних служб підприємства при ревізії своїх структурних підрозділів.

Зовнішній контроль здійснюється органами державного, суспільного і незалежного контролю. Під формами фінансово-господарського контролю варто розуміти конкретну організацію контрольних дій, спрямованих на виконання функцій контролю. З цього погляду як форми фінансового контролю варто виділити попередній, поточний і наступний контроль.

Попередній контроль здійснюють перед виконанням господарських операцій з метою попередження незаконних дій і запобігання нераціональних витрат і втрат. Функціональні служби підприємства попередньо контролюють законність і доцільність планових, обліково-бухгалтерських і постачальницько-збутових операцій шляхом візування договорів, кошторисів, документів на витрату товарно-матеріальних цінностей і коштів.

Поточний контроль реалізується в процесі здійснення господарських операцій для виявлення відхилень у виконанні прийнятих рішень з метою вжиття оперативних заходів щодо усунення негативних чинників. Спираючись на дані первинних документів оперативного і бухгалтерського обліку, інвентаризацій і візуальних спостережень, поточний контроль за необхідності дозволяє регулювати господарські ситуації, попереджати втрати і збитки. Найбільше повно відповідає вимогам оперативного (поточного) контролю нормативний метод планування й обліку витрат на виробництво. Його головна особливість – регулярне зіставлення фактичних витрат з діючими нормами витрат і оперативне виявлення відхилень від норм.

Найбільш повним і глибоким підходом до вивчення виробничої і фінансової діяльності підприємства відрізняється наступний контроль, що дозволяє нівелювати слабкі сторони попереднього і поточного контролю. Наступний контроль за обсягом і глибиною охоплення різних сторін діяльності підприємства можна підрозділити на: рахункові перевірки звітності, тематичні перевірки, ревізії.

Рахункова перевірка являє собою сукупність спеціальних методів контролю достовірності бухгалтерських звітів і балансів. Можна виділити три основних етапи конт-

ролю при рахунковій перевірці: перевірка погодженості показників різних форм звітності; звірення окремих звітних показників із записами в реєстрах бухгалтерського обліку; перевірка обґрунтованості облікових записів за даними первинних документів. Така послідовність робить рахункові перевірки ефективним засобом контролю усього обліку на підприємстві, зміцнення звітної дисципліни й усунення недоліків у бухгалтерському обліку.

Тематичні перевірки (обстеження) проводяться по визначеному колу питань чи одному питанню (темі) шляхом ознайомлення на місці з окремими ділянками (сторонами) господарської і фінансової діяльності. При цьому використовують різні прийоми контролю, не обов'язково прибігаючи до перевірки первинних документів і облікових записів на предмет їхньої законності і достовірності. Результати тематичних перевірок оформляються, як правило, довідками чи доповідними записками.

Ревізія ґрунтується на перевірці первинних документів, облікових реєстрів, бухгалтерської і статистичної звітності, фактичної наявності коштів і товарно-матеріальних цінностей. Результати ревізії оформляються актом, що має юридичну силу і є джерелом доказу в слідчій і юридичній практиці. Ревізії піддається багатобічна діяльність усіх господарських органів на всіх рівнях управління.

Закон України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» дає таке визначення: «Ревізія – це метод документального контролю фінансово-господарської діяльності підприємства за виконанням законодавства по фінансових питаннях, вірогідністю обліку і звітності, спосіб документального виявлення нестач, розтрат, присвоєння засобів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань».

За статусом контроль в керівній системі, який виражається обсягом владних повноважень і ступенем контрольної активності його суб'єктів, можна виділити наступні типи контролю: державний, відомчий, суспільний, незалежний (аудиторський).

Суб'єктами (органами) державного контролю виступають структури державної влади і управління, що володіють визначеними контрольними повноваженнями, які носять законодавчий характер.

Роздержавлення економіки України призводить до створення великої кількості об'єднань і підприємств, заснованих на різних формах власності (приватній, колективній, змішаній). Контрольні органи цих структур можуть бути віднесені до відомчого типу контролю.

Відповідно до чинного законодавства деякі громадські організації й об'єднання також наділені контрольними повноваженнями (трудові колективи, профспілки і т.п.), які є виразом суспільного контролю.

В умовах ринкових відносин і реальної конкуренції втручання державних і інших органів у фінансову діяльність підприємств обмежено, що приводить до усе більш широкого поширення аудита – незалежної форми, який можуть здійснювати особи чи фірми, що мають на це спеціальну ліцензію.

Система контролю фінансово-господарської діяльності в Україні і, відповідно, його органів знаходиться у даний час у процесі реформування і становлення, як і вся економіка країни. Тому повністю охарактеризувати діяльність всіх органів контролю не представляється можливим.

Система органів контролю фінансово-господарської діяльності в Україні

Система органів, що контролюють фінансово-господарську діяльність підприємств в Україні, дуже широка і різноманітна. Причому найбільша кількість органів контролю є державними організаціями. Під позавідомчим державним контролем варто розуміти контроль, здійснюваний органами загальної і спеціальної компетенції за фінансово-господарською діяльністю не підлеглих їм підприємств. Як відзначається в Законі України «Про підприємства в Україні», органи, що контролюють окремі сторони діяльності підприємства, здійснюють свої повноваження в межах своєї компетенції, встановлюваної законодавчими актами України. Підприємства мають право не виконувати вимог цих органів, якщо ці вимоги виходять за межі їхніх повноважень. Таким контролюючими органами в Україні є: Верховна Рада України і місцеві органи самоврядування, Кабінет Міністрів України і місцеві державні адміністрації, правоохоронні органи (міністерства юстиції і внутрішніх справ, прокуратура, суд і господарський суд), міністерства, державні комітети і відомства, інспекції і департаменти (міністерства фінансів і економіки, департамент по нагляду за цінами), Антимонопольний комітет, Державна контрольно-ревізійна служба, органи фінансово-кредитної системи (Національний банк України і комерційні банки).

Основні принципи розподілу повноважень різних галузей влади закріплені в Конституції України і прийнятих на її основі законах і інших нормативно-правових актах, у яких уточнені функції, у тому числі і контрольні, окремих державних органів. Питання про відповідність цих документів Конституції України вирішує Конституційний суд України.

У зв'язку з розширенням масштабів приватизації в Україні розширюються і контрольні функції Фонду державного майна і його регіональних відділень. Відповідно до Положення про регіональні відділення Фонду державного майна України їм надане право: здійснювати контроль за виконанням зобов'язань, передбачених у договорах купівлі-продажу об'єктів приватизації, виконанням умов договорів оренди; створювати комісії з інвентаризації й оцінки майна, що знаходиться у державній власності, затверджувати акти інвентаризації й оцінки вартості майна; контролювати виконання актів законодавства про приватизацію майна.

Основним завданням контрольно-ревізійної служби згідно Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» є здійснення державного контролю за витратою засобів і матеріальних цінностей, їхнім збереженням, станом і правильною бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які використо-

вують кошти з бюджетів усіх рівнів і державних валютних фондів, розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень, попередження їх надалі.

Основними функціями Державного казначейства України в частині контролю є: організація виконання Державного бюджету України і здійснення контролю за ним; зміцнення наявними коштами Державного бюджету, у тому числі в іноземній валюті і коштами державних позабюджетних фондів, у межах витрат, встановлених на відповідний період; фінансування витрат Державного бюджету України; ведення обліку касового виконання Державного бюджету і складання звітності про хід його виконання; здійснення контролю за надходженням і використанням коштів державних позабюджетних фондів; розробка нормативно-методичних документів по питаннях бухгалтерського обліку, звітності й організації виконання бюджетів усіх рівнів, що є обов'язковими для всіх підприємств, установ і організацій, які використовують бюджетні кошти і засоби державних позабюджетних фондів.

Ліцензійна палата України здійснює контроль за дотриманням порядку видачі ліцензій органами державної виконавчої влади, а також за виконанням суб'єктами підприємницької діяльності вимог нормативних актів при здійсненні видів підприємницької діяльності, що ліцензується.

Установи банків, виходячи зі своїх задач фінансового контролю за ходом виробництва, періодично перевіряють об'ємні і якісні показники кредитованих підприємств і об'єднань. Особливе місце при цьому приділяється збереженню власних оборотних засобів, стану запасів товарно-матеріальних цінностей, ефективності використання банківських кредитів, витратам фонду оплати праці, стану платіжної дисципліни і розрахункових відносин, дотриманню правил обертання готівки і касового ліміту. Найбільш ретельно вивчається діяльність погано працюючих підприємств, до яких застосовуються заходи кредитного впливу й інші банківські санкції, аж до зняття з кредитування.

Відомчий контроль – це контроль, здійснюваний міністерствами, головними виробничими управліннями чи іншими вищими органами управління за діяльністю підлеглих об'єднань, підприємств і організацій. Переваги цього виду контролю виявляються в його безпосередньому зв'язку з функцією управління галуззю, а також у спеціалізації контролю стосовно до галузевих особливостей організації, технології й економіки виробництва. Основним напрямком сучасного етапу розвитку відомчого контролю є посилення його комплексності. На відміну від позавідомчого контролю, сфера дії якого найчастіше обмежена визначеним колом питань фінансової і господарської діяльності, відомчий контроль носить зазвичай комплексний характер. Відомчий контроль містить у собі внутрішньовідомчий, внутрішньогосподарський і суспільний контроль на підприємствах.

Велике значення має координація планів роботи відомчих контрольно-ревізійних служб і органів державного позавідомчого контролю – державної податкової служби, митних органів, державної контрольно-ревізійної служби і державного казначейства,

що відповідно до Указу Президента України «Про деякі заходи щодо врегулювання підприємницької діяльності» мають право на проведення планових перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності.

Планові виїзні перевірки проводяться всіма контролюючими органами водночас у день, визначений органом державної податкової служби. Порядок координація проведення таких перевірок встановлюються Кабінетом Міністрів України. Планова перевірка повинна проводитися за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності за письмовим рішенням керівника відповідного контролюючого органа не частіше одного разу протягом календарного року в межах компетенції відповідного контролюючого органу. Право на проведення планової виїзної перевірки суб'єкта підприємницької діяльності надається тільки в тому випадку, коли йому не пізніше ніж за десять календарних днів до дня проведення зазначеної перевірки надіслане письмове повідомлення з вказівкою дати її проведення.

У процесі здійснення контрольно-ревізійної роботи всі контролюючі органи виконують наступні функції:

- розробляють погоджені плани контрольно-ревізійної роботи; здійснюють контроль за виконанням цих планів;

- розробляють інструкції і програми ревізій і різних перевірок;

- аналізують і узагальнюють результати проведеного контролю, розробляють заходи щодо усунення і попередження виявлених порушень;

- узагальнюють і поширюють позитивний досвід контрольно-ревізійної роботи;

- проводять навчальні заняття зі спеціальної підготовки контролерів і ревізорів.

Однак кожний з контролюючих органів, як було показано вище, має свої специфічні функції, задачі й об'єкти контролю. Зміна структури управління народним господарством України і розвиток різних форм власності значно скоротили сферу відомчого контролю, що відігравав раніше роль свого роду консультанта, хоча при цьому і намагалися «не виносити сміття з хати».

З одержанням фінансової і господарської самостійності більшість підприємств ніким не перевіряється, тому що зникли вищестоящі організації. І ці численні, але, як правило, дрібні підприємства залишилися один на один з величезною кількістю спеціалізованих державних контролюючих органів, наділених великими правами і, саме головне, що мають можливість застосовувати такі фінансові санкції, які можуть виявитися смертельними для подальшої діяльності підприємств, що перевіряються. Розглянемо ці права на прикладі державної податкової служби, що, як відзначено в Законі України «Про підприємства в Україні», є основним органом, що здійснює контроль за їхньою діяльністю.

Задачами органів державної податкової служби, згідно Закону України «Про внесення змін у Закон України »Про державну податкову службу в Україні» є:

- здійснення контролю за дотриманням податкового законодавства, правильністю обчислення і своєчасністю сплати в бюджети, державні цільові фонди податків і збо-

рів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, встановлених законодавством;

внесення у встановленому порядку пропозицій щодо удосконалення податкового законодавства;

прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

формування і ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків і інших обов'язкових платежів і Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб;

роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;

запобігання злочинів і інших правопорушень, віднесених законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, розслідування, а також проведення по справах про адміністративні правопорушення.

У процесі здійснення своєї діяльності органи державної податкової служби у встановленому законом порядку мають право:

здійснювати на підприємствах, незалежно від форм власності, і у фізичних осіб перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, декларацій, товарно-касових книг, показників електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем й інших документів незалежно від способу подачі інформації (включаючи комп'ютерний), пов'язаних з нарахуванням і сплатою податків, інших обов'язкових платежів;

перевірки наявності свідчень про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, спеціальних дозволів (ліцензій, патентів і т.п.) на її здійснення, а також одержувати від посадових осіб і громадян у письмовій формі пояснення, довідки і дані з питань, що виникають під час перевірки;

перевіряти у посадових осіб і окремих громадян документи, які засвідчують особу, під час проведення перевірок за питаннями оподаткування;

викликати посадових осіб, громадян для пояснень щодо джерел одержання доходів, обчислення і сплати податків, а також проводити перевірки достовірності інформації, отриманої для занесення до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків.

Періодичність таких перевірок і проведення обстежень виробничих, складських, торгових і інших приміщень встановлюється Державною податковою адміністрацією України. Орган державної податкової служби може запрошувати громадян, у тому числі громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, для перевірки правильності нарахування і своєчасності сплати ними податків і інших платежів. Письмові повідомлення про такі запрошення направляються громадянам рекомендованими листами, у яких указуються підстави для виклику, дата і час, на які викликається громадянин.

Крім того, органи державної податкової адміністрації мають право:

одержувати безкоштовно від підприємств, організацій, установ банків і громадян довідки, копії документів про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи,

витрати підприємств незалежно від форм власності і громадян, про розрахункові, валютні й інші рахунки, інформацію про наявність і оборот коштів по цих рахунках, у тому числі про ненадходження у встановлений термін валютного виторгу й іншу інформацію, пов'язану з нарахуванням і сплатою податків, у порядку, встановленому законодавством, входити в будь-які інформаційні системи, зокрема в комп'ютерні, для визначення об'єкта оподаткування;

одержувати безкоштовно необхідні дані для формування інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб – платників податків від підприємств, організацій, установ банків і громадян – про суми доходів, виплачених фізичним особам, і утриманих з них податків;

отримувати від органів, уповноважених проводити державну реєстрацію, інформацію про видачу дозволів суб'єктам підприємницької діяльності, а також видавати спеціальні дозволи (ліцензії, патенти і т.п.) на здійснення деяких видів підприємницької діяльності;

одержувати від органів внутрішніх справ – про громадян, що прибули на проживання у відповідний населений пункт чи вибули з нього, від органів реєстрації актів цивільного стану – про громадян, що померли;

одержувати безкоштовно від митних органів щомісяця звітні дані про ввіз на митну територію України імпортованих товарів і сплату при цьому податків, інших платежів і інформацію про експортно-імпортні операції, що здійснюють резиденти і нерезиденти за формою, погодженою з Державною податковою адміністрацією України;

отримувати від органів статистики дані, необхідні для проведення аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, установ і організацій усіх форм власності;

обстежувати будь-які виробничі, складські, торговельні й інші приміщення підприємств, незалежно від форм власності, і житло громадян, якщо воно використовується як юридична адреса суб'єкта підприємницької діяльності, а також для одержання доходів. У випадках відмовлення керівника підприємства допустити посадових осіб органів державної податкової служби для обстеження зазначених приміщень і устаткування і неподання документів про отримані доходи і зроблені витрати, органи державної податкової служби мають право визначити оподатковуваний доход (прибуток) таких підприємств і громадян на підставі документів, що свідчать про отримання ними доходів (прибутку), а щодо громадян – з урахуванням оподаткування особи, яка займається аналогічною діяльністю;

вимагати від керівників підприємств, що перевіряються, а також від громадян, діяльність яких перевіряється, усунення виявлених порушень податкового законодавства і законодавства про підприємницьку діяльність, контролювати їхнє виконання, а також – призупинення дій, що заважають здійсненню повноважень посадовим особам органів податкової служби;

зупиняти операції платників податків на рахунках в установах банків, інших фінансово-кредитних установах, за винятком операцій по сплаті податків, у випадках:

1) відмовлення від проведення документальної перевірки чи недопущення посадових осіб органів податкової служби для обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів, незалежно від їхнього місцезнаходження, устаткування, електронних контрольно-касових апаратів, вагово-касових комплексів, систем і засобів штрихового кодування, 2) неподання органам державної податкової служби бухгалтерських звітів, балансів, податкових декларацій (розрахунків), декларацій про валютні цінності, звітів про застосування контрольно-касових апаратів і інших документів, пов'язаних з нарахуванням і сплатою податків, 3) не пред'явлення свідоцтв про державну реєстрацію спеціальних дозволів (ліцензій, патентів і т.п.), сертифікатів відповідності електронних контрольно-касових апаратів, 4) порушення підприємством, громадянином-суб'єктом підприємницької діяльності встановленого законом порядку реєстрації як платника податків, відсутності обліку об'єктів оподаткування чи коли існує реальна загроза використання засобів або відчуження майна, вилучення яких у встановленому законом порядку є єдиним способом погашення збитків, заподіяних державі, у зв'язку з неплатоспроможністю юридичної особи, що перевіряється;

вилучати (з залишенням копій) у підприємств документи, що свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподаткування, несплату податків, і вилучати в громадян-суб'єктів підприємницької діяльності, котрі порушують порядок її здійснення, реєстраційні посвідчення чи спеціальні дозволи (ліцензії, патенти і т.п.) з наступною передачею матеріалів про порушення органам, що видали ці документи;

застосовувати до підприємств, установ, організацій і громадян фінансові санкції у вигляді стягнення: 1) однократного розміру до нарахованої за результатами перевірки суми податку чи іншого платежу, а у випадку повторного порушення протягом року після порушення, встановленого попередньою перевіркою, – у дворазовому розмірі до нарахованої за результатами перевірки суми податку, 2) десяти відсотків, які підлягають до сплати сум податків, інших платежів за неподання чи несвоєчасну подачу органам державної податкової служби податкових декларацій, розрахунків, аудиторських висновків і інших документів, необхідних для обчислення податків, а також за неподання чи несвоєчасну подачу установам банку платіжних доручень про сплату податків;

застосовувати до установ банків, юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, котрі у встановлений законом строк не повідомили про відкриття чи закриття рахунків у банках, фінансові санкції у вигляді утримання від двадцяти до ста оподатковуваних мінімумів доходів громадян. Зазначені санкції застосовуються у випадках, якщо інше не передбачене законом, що уводить відповідний податок. Фінансові санкції, передбачені цим пунктом, застосовуються по податках і інших платежах, по яких встановлена обов'язкова подача органам державної податкової служби податкових декларацій, розрахунків. Рішення про застосування фінансових санкцій приймаються в термін не пізніше десяти днів із дня складання акта перевірки;

стягувати в бюджети і державні цільові фонди донараховані за результатами перевірок суми податків, інших платежів, суми податкової недоїмки, а також суми штрафів і інших санкцій, якщо ці платежі не сплачені добровільно в десятиденний строк із дня прийняття органом податкової служби відповідного рішення. З підприємств і організацій, незалежно від форм власності і результатів фінансово-господарської діяльності, – в безперечному порядку, а з громадян – за рішенням суду чи по виконавчих написах нотаріусів. У випадку незгоди суб'єкта оподаткування з рішенням податкового органу про безперечне стягнення коштів, таке стягнення може бути припинено терміном на тридцять днів вищим органом державної податкової служби. Якщо скаргу суб'єкта оподаткування буде відхилено, разом з податковим зобов'язанням стягується пеня, нарахована з моменту виникнення такого зобов'язання до моменту його погашення;

надавати в межах своїх повноважень відстрочки і розстрочки сплати податків на умовах податкового кредиту з урахуванням фінансового положення платника податку;

за несвоєчасне виконання установами банків розпоряджень органів державної податкової служби про безперечне стягнення податків, а також доручень підприємств, організацій і громадян про сплату податків стягувати з установ банків пеню за кожний день прострочення (включаючи день сплати) у розмірах, встановлених законодавством по таких видах платежів;

накладати адміністративні штрафи: 1) на керівників і інших посадових осіб підприємств і організацій, винних у заниженні сум податків, інших платежів, приховуванні (заниженні) об'єктів оподаткування, а також у разі відсутності бухгалтерського обліку об'єктів оподаткування чи веденні його з порушенням встановленого порядку, у неподанні, несвоєчасній подачі чи подачі за невстановленою формою бухгалтерських звітів і балансів, податкових декларацій, розрахунків аудиторських висновків, платіжних доручень і інших документів, пов'язаних з нарахуванням і сплатою податків, – від п'яти до десяти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян, а за ті ж самі дії, зроблені особами, яких протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з зазначених правопорушень, – від десяти до п'ятнадцяти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян; 2) на керівників і інших посадових осіб підприємства, організації, включаючи установи банків, які не виконують вимог посадових осіб державної податкової служби, – від десяти до двадцяти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян; 3) на посадових осіб підприємства, організації, а також на громадян-суб'єктів підприємницької діяльності, винних у неутриманні і не перерахуванні в бюджет сум податку на доходи фізичних осіб, перерахуванні податку за рахунок коштів підприємств (крім випадків, коли таке перерахування дозволене законодавством), у не повідомленні чи несвоєчасному повідомленні податкових інспекцій за встановленою формою про дані щодо доходів громадян, – у розмірі трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за ті ж

дії, зроблені особою повторно протягом року, – у розмірі п'яти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян; 4) на громадян, винних у неподанні чи несвоечасній подачі декларацій про доходи чи включенні в декларацію заплутаних даних, у відсутності обліку чи неналежному веденні обліку доходів і витрат, для яких встановлено обов'язкову форму обліку, – від одного до п'яти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян; 5) на громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, винних у протидії посадовим особам органів податкової служби, зокрема, у недопущенні їх у приміщення, що використовуються для здійснення підприємницької діяльності й одержання доходів, – від десяти до двадцяти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян; 6) на громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, без державної реєстрації чи без спеціального дозволу (ліцензії), якщо його одержання передбачене законодавством, – від трьох до восьми неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян; 7) на громадян, які здійснюють продаж товарів без придбання одноразових патентів чи з порушенням термінів їхньої дії, чи здійснюють продаж товарів, не зазначених у деклараціях, – від одного до десяти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян, а за ті ж дії, зроблені громадянином повторно протягом року, – від десяти до двадцяти неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян;

користатися безперешкодно у службових справах засобами зв'язку, що належать підприємствам і організаціям;

у випадку виявлення зловживань під час здійснення контролю за надходженням валютного виторгу, проведенням розрахунків зі споживачами з використанням товарно-касових книг, а також за дотриманням лімітів готівки в касах і їхнього використання для розрахунків за товари і послуги надавати доручення органам контрольно-ревізійної служби на проведення ревізій;

вимагати від керівників підприємств і організацій, що перевіряються, проведення інвентаризацій основних засобів, товарно-матеріальних цінностей, коштів і розрахунків, у необхідних випадках опечатувати каси, касові приміщення, склади й архіви;

надавати інформацію з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків іншим державним органам відповідно до чинного законодавства;

матеріально і морально заохочувати громадян, які допомагають у боротьбі з порушеннями податкового законодавства.

Такі широкі права органів державної податкової служби й інших державних контролюючих органів, надані їм для боротьби з економічними правопорушеннями і детально виписані у відповідних законах та інших нормативно-правових актах, зовсім відсутні на другий, а то й на третій план, їхні функції щодо проведення профілактичної і консультаційної роботи з роз'яснення діючого законодавства по економічних, фінансових і податкових питаннях, яке піддається в Україні дуже частим змінам. Так, пункт 17 статті 10 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» передбачає для державних податкових інспекцій у районах, містах, міжрайонних і об'єдна-

них податкових інспекцій, що є основними робочими органами податкової служби, проведення роз'яснювальної роботи про порядок застосування законодавчих і інших нормативно-правових актів про податки й інші платежі тільки через засоби масової інформації. Це в корені відрізняє наші контролюючі органи від податкових служб країн з розвинутою ринковою економікою, які головну свою задачу бачать у проведенні роз'яснювальної роботи серед платників податків з питань застосування діючого складного, але стабільного законодавства. Зарубіжні податкові служби, як правило, неодноразово попереджають громадян і фірми про неправильне начислення податків і пропонують їм самостійно виправити виявлені порушення. Така практика майже відсутня в Україні.

Негласним критерієм оцінки ефективності діяльності державних податкових інспекцій і окремих її працівників, як правило, є розмір сум донарахованих податків і застосованих штрафних санкцій, а неточність виконання підвідомчими підприємствами діючих нормативно-правових актів з питань оподаткування почасти стимулюється і чинним законодавством. Так, Інструкція про порядок застосування і стягнення фінансових санкцій органами державної податкової служби підтверджує, що 30% застосованих фінансових санкцій підлягають перерахуванню на спеціальний рахунок податкової служби.

Усі ці об'єктивні чинники (зміцнення самостійності підприємств, розвиток різних форм власності, недосконале законодавство по економічних і господарських питаннях, скорочення сфери відомчого контролю) і суб'єктивні (нестабільність діючого законодавства, особливо з питань оподаткування, недостатня роз'яснювальна робота з боку державних контролюючих органів, значні штрафні санкції, передбачені законодавством, недостатня укомплектованість економічних і юридичних служб високо кваліфікованими кадрами і т.п.) змусили ці самостійні підприємства шукати на стороні допомогу в правильній організації бухгалтерського обліку, постановці економічної і юридичної роботи, зокрема в особі аудиторських фірм, що здійснюють контроль за їх діяльністю на основі принципово нових методів. Це робить аудит – незалежну від держави і клієнта форму контролю – найважливішим елементом інфраструктури ринкової економіки.

Функції аудита в ринковій економіці

Будь-які економічні рішення базуються на інформації, яка має бути доступною для осіб, що приймають ці рішення. Щоб вони були оптимальними і приносили найбільшу вигоду, ця інформація повинна бути конкретною, достовірною і відображати сутність економічних явищ. Ця потреба в конкретній і достовірній економічній інформації викликає необхідність ведення бухгалтерського обліку й організації аудиторських служб.

Бухгалтерський облік на основі суцільної, безупинної і документальної реєстрації господарських операцій забезпечує органи управління підприємством фінансовою

інформацією, необхідною для прийняття економічних рішень. Головна ж ціль аудита – перевірка правильності бухгалтерських даних. У той час як бухгалтер створює економічну інформацію у формі бухгалтерської звітності, аудитор підвищує достовірність цих даних шляхом їхніх незалежних перевірок. Кінцевим результатом аудиту звітності, що представляється, є її відповідність встановленим принципам ведення бухгалтерського обліку.

Необхідність аудита в ринковій економіці обумовлена наступними об'єктивними чинниками: складністю і запутаністю бухгалтерської інформації про економічні процеси; далекістю джерел економічної інформації від осіб, що приймають управлінські рішення; розбіжністю інтересів працівників, що складають звіти, і осіб, яким ця інформація призначена; тісним взаємозв'язком різних сфер економіки, що вимагає об'єктивної інформації.

У конкретних умовах транзитивної економіки України необхідність введення аудита викликана також низькою кваліфікацією бухгалтерських кадрів, особливо головних бухгалтерів, великою кількістю малих підприємств. Роздержавлення економіки багато в чому сприяло значному збільшенню об'єктів оподаткування, що зобов'язані вести закінчений цикл бухгалтерського обліку, а відповідної кількості кваліфікованих бухгалтерів для цього вчасно не було підготовлено. Необхідність аудиту викликається й складною системою діючого законодавства і частими його змінами. Це унеможливорює для економічних і юридичних працівників невеликих фірм, де найчастіше головний бухгалтер є єдиним їхнім представником, устежити за постійними змінами і доповненнями законодавства, а також за виходом у світ величезної кількості підзаконних актів, незнання яких може викликати такі штрафні санкції, що фактично призведуть до банкрутства підприємства. Самостійно ж захистити свої законні економічні інтереси, не прибігаючи до послуг висококваліфікованих фахівців, малі підприємства просто не в силах. Слабка роз'яснювальна і консультативна робота державних контролюючих органів з чинного законодавства, змушує підприємства звертатися з цього приводу до незалежних фахівців, тобто аудиторів.

Комітет Американської асоціації бухгалтерів по розробці основних концепцій аудиторської діяльності визначає аудит як систематичний процес одержання об'єктивних доказів достовірності й оцінки даних, що представляються, про економічні процеси для встановлення ступеня відповідності цих даних встановленим критеріям ведення бухгалтерського обліку і доведення отриманої інформації до зацікавлених осіб.

У зв'язку з приватизацією підприємств і знаходженням ними реальних власників чи акціонерів у суспільстві з'являються суб'єкти, безпосередньо зацікавлені в законності й ефективності фінансово-господарської діяльності і достовірності обліку. Для власників важливо це не тільки знати самому, але й довести державі, а також зуміти переконати в цьому треті особи, з якими підприємство вступає в економічні відносини і від котрих залежить його подальше благополуччя. Оскільки в ринковій економіці

інтереси адміністрації підприємства й інтереси користувачів інформації про його фінансовий стан можуть не збігатися, той такий доказ об'єктивності і достовірності даних звітності може бути представлений тільки незалежним і авторитетним експертом, яким виступає аудитор.

Потреба в аудиторських послугах значно зросла в зв'язку зі швидким ростом різних комерційних структур, приватизацією державного майна, оцінка вартості якого повинна бути підтверджена незалежною аудиторською організацією, а також створенням і діяльністю інвестиційних інститутів, фондових бірж, що купують і продають цінні папери різних емітентів, чії проспекти емісій у частині їхнього фінансового положення повинні бути ретельно перевірені і підтверджені аудиторами.

Хоча аудит представляє відносно нове поняття в економічному житті України, його зміст і сфера застосування вже в достатній мірі визначені Законом України «Про аудиторську діяльність». Згідно з цим законом, аудит визначається як перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку первинних документів, іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання з метою встановлення достовірності їхньої звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству і встановленим нормативам.

Усі суб'єкти господарювання (банки, господарські товариства, бюджетні організації й установи) ведуть бухгалтерський облік на основі єдиних загальноприйнятих принципів. І хоча специфічні аспекти діяльності кожного з цих суб'єктів накладають свій відбиток на конкретні форми організації облікової роботи (використання різних Планів рахунків бухгалтерського обліку, надання особливих форм звітності і т.п.), принципи здійснення контролю й аудита їхньої діяльності однакові.

Найбільш характерною ділянкою діяльності аудиторської фірми є підприємство, яке відповідно до чинного законодавства зобов'язане мати закінчену систему організації бухгалтерського обліку. Тому в даному посібнику всі теоретичні питання і практичні рекомендації з організації аудиторських перевірок будуть розглянуті на прикладі діяльності підприємств як самого масового об'єкта аудиторської діяльності.

Підтвердження аудитором реальності статей балансу й іншої звітності, що містить інформацію про стан фінансових коштів і джерела їхнього формування, фінансові результати і використання прибутку, є обов'язковою умовою взаємин підприємств із податковою інспекцією, акціонерами, інвесторами й іншими контрагентами. Крім цієї основної задачі, аудит може, у залежності від конкретної ситуації і конкретної потреби, вирішувати деякі функціональні завдання, до яких, зокрема, відносяться задачі: корегування, оперативного контролю, стратегічна.

Задача корегування передбачає, що у випадку, якщо за результатами проведеного аудита аудитором були зроблені негативні висновки (у цілому чи по окремому питанню), аудитор може, на прохання клієнта, дати рекомендації з виправлення викритих помилок. Однак до задачі корегування не входить безпосереднє виправлення помилок самим аудитором.

Задача оперативного контролю передбачає проведення перманентного аудиту, тобто систематичного контролю в процесі діяльності суб'єкта для попередження помилок і вибору оптимальних варіантів рішень. Діяльність аудитора з попередження помилок і вибору оптимальних рішень на основі даних, отриманих у процесі аудиту, зводиться до вироблення альтернативних рішень. Однак аудитор сам не може безпосередньо приймати рішення за клієнта.

Стратегічна задача аудиту зводиться до обґрунтування оптимальної стратегії чи пропозиції альтернативних варіантів стратегій для розробки перспективної програми розвитку якого-небудь аспекту діяльності або підприємства в цілому відповідно до запланованих чи прогнозованих обставин на основі даних, отриманих у процесі проведення аудиторських перевірок.

Аудит, його предмет і метод

Аудит – це незалежне дослідження фінансових звітів і іншої інформації про фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання з метою формування висновків про реальний фінансовий стан цього суб'єкта. До промислової революції XIX століття аудит формально не визнавався як самостійний вид діяльності й окремої професії. Однак історичні документи свідчать, що навіть у древні часи аудиторів використовувалися для підвищення надійності фінансової інформації. Наприклад, правителі древнього Єгипту використовували переписувачів, що працювали незалежно друг від друга, для перевірки фінансових записів. Промислова революція дала первісний поштовх для розвитку аудиту як самостійної професії.

У пліні XX століття розміри промислових компаній значно зросли, ускладнилися їхні організаційні структури. У результаті власники усе менше прямо втручалися в управління своїми підприємствами, передоручаючи ці функції професійним керуючим. Тому при виникненні конфліктів між державними податковими органами і керуючими, що представляли інтереси власників, державного контролю було вже недостатньо, тому що останній захищав інтереси тільки однієї сторони – держави. Виникла потреба в незалежному контролі, що одержав назву аудит (від лат. audio – слухати). У такому контролі були зацікавлені обидві сторони, до нього зверталися також суди й арбітражі для одержання незалежної інформації про діяльність підприємств. Уперше закон про обов'язковий аудит був прийнятий в Англії в 1862 році, що наказував усім корпораціям і акціонерним компаніям робити незалежні аудиторські перевірки. В Франції такий закон був прийнятий у 1867 році, у США – у 1937 році. Сьогодні практично у всіх країнах світу з ринковою економікою існує інститут аудиту зі своїм правовим і організаційним забезпеченням.

У XXI столітті широкий розвиток одержали міжнаціональні інвестиції, що обумовило створення транснаціональних компаній і спільних підприємств. У свою чергу, це викликало до життя міжнародні аудиторські фірми, такі як: «Ернст і Янг», – яка має свої представництва в 179 країнах, «Прайс Уотерхауз» – у 110, «Артур Андерсон» –

більш ніж у 100 країнах. При ООН створена і діє міжнародна організація вищих органів державного фінансового контролю (ІНТОСАІ).

В умовах планової, централізованої економіки потреба в аудиті як незалежному контролю практично не виникала. Його цілком заміняла система відомчого і позавідомчого контролю, що була орієнтована на пошуки порушень і зловживань у фінансово-господарській діяльності підприємств, виявлення помилок і порушень у веденні обліку і складанні звітності, перебуванні і покаранні винних, погашення матеріального збитку.

Нові умови господарювання, що почали формуватися в Україні після розпаду командно-адміністративної системи (роздержавлення власності, створення комерційних банків, приватних і спільних підприємств і т.п.), об'єктивно обумовили необхідність розвитку аудита. Насамперед, він стосувався діяльності спільних підприємств і здійснювався невеликою кількістю фірм. Більш широкий розвиток аудит одержав з виходом Закону України «Про аудиторську діяльність».

Аудиторська діяльність містить у собі організаційне і методичне забезпечення аудита, практичне здійснення аудиторських перевірок (аудита) і надання інших аудиторських послуг, де головна увага приділяється підвищенню ефективності системи управління і, насамперед, внутрішнього контролю.

Основними видами діяльності аудиторських фірм є:

перевірка достовірності бухгалтерської звітності, законності і доцільності зроблених господарських операцій, стану системи бухгалтерського обліку;

аналіз фінансово-господарської діяльності;

консультації з питань податків, постановки бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю, удосконалювання форм і методів управління, а також використання інформаційних технологій;

оцінка майна підприємств у зв'язку з приватизацією;

економіко-правове забезпечення підприємницької діяльності фізичних і юридичних осіб;

наукові дослідження і проектування організації і методів обліку, контролю і технологій управління;

розробка проектів документів, експертних висновків і інших матеріалів, пов'язаних зі створенням, реорганізацією і ліквідацією підприємств.

Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами) і аудиторськими фірмами. Витрати на проведення аудита згідно Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» відносяться до валових витрат підприємства, включаючи витрати на проведення добровільного аудита за рішенням власника чи адміністрації підприємства.

Проведення аудита є обов'язковим для:

по-перше, підтвердження достовірності і повноти річного балансу і звітності комерційних банків, фондів, бірж, компаній, підприємств, кооперативів, товариств і ін-

ших суб'єктів, що хазяйнують, незалежно від форми власності і виду діяльності, звітність яких офіційно обнародується, за винятком установ і організацій, котрі цілком утримуються за рахунок державного бюджету і не займається підприємницькою діяльністю;

по-друге, перевірки фінансового стану засновників комерційних банків, підприємств з іноземними інвестиціями, акціонерних товариств, холдингових компаній, інвестиційних фондів, довірчих товариств і інших фінансових підприємств;

по-третє, емітентів цінних паперів;

по-четверте, державних підприємств при здачі в оренду цілісних майнових комплексів, приватизації, корпоратизації й інших змін форм власності;

по-п'яте, вирішення питання про визнання підприємств неплатоспроможними чи банкрутами.

Обнародуванням звітності вважається офіційне представлення бухгалтерської звітності (балансів) органам Державної податкової адміністрації України, Національному банку України, Фонду Державного майна України, Антимонопольному комітету України, Комітету з нагляду за страховою діяльністю й іншим установам та організаціям, що уповноважені правовими актами нашої країни на одержання бухгалтерської звітності (балансів) від господарюючих суб'єктів, а також офіційна публікація звітів (балансів) про фінансовий стан підприємств у засобах масової інформації, якщо це передбачено законодавством.

Однак відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в чинність Закону України «Про аудиторську діяльність» обов'язкове проведення аудита встановлюється тільки для підтвердження достовірності і повноти річного балансу і звітності банків, інвестиційних фондів і компаній, інших небанківських фінансових установ, що здійснюють залучення коштів громадян, чи торгівлю цінними паперами (крім операцій по випуску (емісії) власних корпоративних прав), бірж, страхових компаній, кредитних союзів, недержавних пенсійних фондів. Проведення обов'язкового аудита для інших суб'єктів господарювання має бути визначено Законом України про внесення змін і доповнень у Закон України «Про аудиторську діяльність».

Підсумком аудиторської перевірки є аудиторський висновок, який представляє офіційний документ, завірений підписом аудитора і печаткою. Цей документ складається у встановленому порядку за підсумками проведення аудита і містить у собі висновок про достовірність звітності, її повноту, відповідність чинному законодавству і встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності. Аудиторський висновок про достовірність балансу й інших форм публічної бухгалтерської звітності має ґрунтуватися на аналізі достатнього обсягу інформації про підсумки фінансово-господарської діяльності, у тому числі на вивченні бухгалтерської звітності і документів, що складають комерційну таємницю.

Публічна звітність складається з аудиторського висновку, балансу, звіту про прибуток і збитки, іншої звітності, що не складають комерційну таємницю і визначені за-

конодавством для надання користувачам і публікації. Як показує досвід зарубіжжя, основними критеріями оцінки балансу і звітності є:

повнота – тобто фактична перевірка того, що в балансі підприємства всі активи і зобов'язання відображені в повному обсязі;

фактична наявність – контроль реального існування відображених у балансі активів і пасивів;

приналежність – перевірки того, що показані в балансі активи належать підприємству, яке перевіряється;

оцінка – підтвердження, що методи оцінки активів протягом звітного періоду відповідають прийнятій обліковій політиці і діючим нормативним актам;

правильність відображення – визначення правдивості, точності й об'єктивності відображення стану підприємства на дату складання звітності по типових формах;

законність – контроль дотримання підприємством діючого законодавства і нормативних документів при веденні бухгалтерського обліку і заповненні форм звітності;

постійність – перевірка дотримання підприємством обраної облікової політики і підтвердження безперервності його функціонування;

синхронність – підтвердження, що всі облікові записи, на базі яких складена звітність, належать до звітного періоду, що перевіряється;

обережність – перевірка обов'язковості обліку дійсності надходжень, фактичних витрат і реальних фінансових результатів.

Користувачами бухгалтерської звітності можуть бути уповноважені на підставі законів України представники органів державної влади, юридичні і фізичні особи, зацікавлені в інформації про підсумки господарської діяльності суб'єктів, у тому числі, власники, засновники господарського суб'єкта, кредитори, інвестори й інші особи, які відповідно до чинного законодавства мають право на одержання інформації, що міститься у бухгалтерській звітності.

У залежності від поставлених цілей аудиторські перевірки розрізняються за змістом досліджуваних питань, глибиною, складом й обсягом використовуваної для аналізу інформації. Зазвичай виділяються три види аудиторських перевірок: аудит фінансових звітів, аудит на відповідність встановленим вимогам, аудит господарської діяльності.

Аудит фінансових звітів має на меті визначення правильності їхнього складання відповідно до встановлених правил ведення бухгалтерського обліку і форм обов'язкової звітності.

Аудит на відповідність встановленим вимогам ґрунтується на більш глибокому вивченні фінансових документів підприємства. У його задачі входить перевірка, чи відповідає діяльність підприємства його статуту, чи правильно здійснюються нарахування коштів на оплату праці й інші виплати працівникам, чи обґрунтовано включаються витрати у валові витрати і валові доходи підприємства, чи не занижується при цьому прибуток. Критеріями для аудита цього виду є як загальні норми, стандарти і

правила, встановлені державою для всіх подібних підприємств, так і внутрішні документи, що регламентують порядок розрахунків з персоналом, засновниками, філіями, банками і т.п. Результати аудита на відповідність зазвичай доповідаються органу, що замовив перевірку.

Аудит господарської діяльності іноді називають аудитом ефективності адміністративного управління. Його задачі полягають у систематичному і всебічному аналізі економіки підприємства чи визначеного виду його діяльності, наприклад, інвестиційної, маркетингової і т.п. Метою такого аудиту діяльності підприємства є вироблення рекомендацій для її поліпшення. Аудит господарської діяльності може здійснюватися по запитам адміністрації підприємства і його власників.

Поряд з перерахованими «класичними формами» аудита, що створюються в Україні, аудиторські фірми надають інші різноманітні послуги в області фінансів, страхування, оподатковування і бухгалтерського обліку. Високий попит на ці послуги визначений широким залученням населення в підприємницьку і комерційну діяльність при вкрай низькій його правовій і економічній підготовленості. Аудит може бути добровільним (ініціативним), коли він проводиться за замовленням зацікавленої сторони (партнера), якщо перевірка не передбачена чинним законодавством. Характер і масштаби такої перевірки залежать від бажання клієнта.

На відміну від добровільного, обов'язковий аудит передбачається законом про аудиторську діяльність, і підприємство в цьому випадку зобов'язане запрошувати аудиторів для перевірки своєї фінансово-господарської діяльності. Обсяг і порядок проведення обов'язкового аудиту регламентується відповідними нормативними документами.

За формою і метою здійснення розрізняють аудит зовнішній (незалежний) і внутрішній, здійснюваний самим підприємством.

Результатом аудита можуть бути висновки про стан об'єктів, а саме, реальність статей балансу, фінансовий стан, достовірність бухгалтерського обліку, законність і доцільність господарських операцій, а результатом аудиторських послуг – можливий стан об'єктів у майбутньому: прогнозні економічні показники, якісні характеристики організаційної структури управління, системи обліку і контролю, які є результатом досліджень чи проектних розробок.

Таким чином, можна зробити висновок, що предметом аудиту є стан економічних, організаційних, інформаційних і інших характеристик системи, що піддається аудиту.

Під об'єктами аудиторських послуг розуміють окремі чи взаємозалежні економічні, організаційні чи інші сторони функціонування досліджуваної системи, стан яких може бути оцінений кількісно і якісно.

По видах об'єкти аудиторської діяльності підрозділяють на наступні основні групи: ресурси: засоби праці (будинки, споруди, устаткування і т.п.), предмети праці (сировина, матеріали, напівфабрикати, запчастини; енергоносії), трудові ресурси. фінансові ресурси, нематеріальні активи;

господарські процеси: економічні процеси, впровадження нової техніки і технологій, матеріально-технічне забезпечення, основне і допоміжне виробництво, збут продукції, робіт і послуг, забезпечення цих процесів фінансовими ресурсами;

економічні результати діяльності: обсяг виробництва, фондвіддача; прибуток, рентабельність;

організаційні форми управління: організаційна структура виробництва й апарата управління, методи управління, системи стимулювання, внутрівиробничий госпрозрахунок, функції управління – планування, нормування, облік, контроль, економічний аналіз, регулювання, стимулювання.

Основною, найбільш відповідальною, важливою і працемісткою частиною роботи аудитора є одержання аудиторських доказів по всіх напрямках контролю. На основі ретельного вивчення й узагальнення аудиторських доказів аудитор робить висновки про правильність ведення бухгалтерського обліку на підприємстві, що перевіряється, і щодо достовірності звітності клієнта. Під *аудиторським доказом* розуміють інформацію, яка підтверджує правильність відображення в обліку даних і їхню відповідність фактичному стану об'єкта, і котру відбирає аудитор у процесі контрольних дій з метою видачі клієнту висновку про достовірність представленої звітності. Причому на відміну від ревізорів, аудитор вивчає не всю наявну в його розпорядженні інформацію, а тільки ту, котра має основне значення для характеристики стану об'єкта, що перевіряється. Однак ці вибіркові дані з припустимою величиною ризику дозволяють аудитору виразити своя думку про звітність клієнта. Таким чином, аудиторські докази відображають тільки частину інформації про об'єкт контролю, що є на підприємстві.

Для того, щоб висновки аудитора з мінімальним ризиком помилок відповідали реальному стану об'єкта аудиту, докази повинні відповідати певним вимогам, які забезпечують одержання оптимально необхідної для висновку інформації. До таких вимог відносяться необхідність, обґрунтованість, повнота і правильність. Під необхідністю аудиторського доказу розуміють одержання конкретного доказу, без даних якого неможливо охарактеризувати об'єкт дослідження. Необхідність доказів визначається аудитором на стадії планування аудиторської перевірки, де чітко визначаються об'єкти контролю і встановлюється, які докази необхідні, щоб на основі їхнього узагальнення можна було б зробити необхідні висновки по даному об'єкту.

Обґрунтованість аудиторського доказу забезпечується тоді, коли воно містить дані, зафіксовані в первинних документах, облікових реєстрах, формах звітності й інших документах, зміст яких підтверджується підписами конкретних виконавців.

Повнота аудиторського доказу визначається обсягом інформації, що міститься в ній, достатньої для визначення стану об'єкта контролю. Якщо доказ складений за результатами суцільної перевірки об'єкта, то аудитор може бути переконаний у повноті отриманої характеристики об'єкта. Якщо ж доказ містить дані, отримані шляхом вибіркового дослідження, то, роблячи на їхній основі остаточні висновки, аудитор допускає певний ступінь ризику.

Під правильністю мають на увазі вимогу, відповідно до якої в аудиторському доказі повинні бути приведені всебічно перевірені аудитором дані.

Дотримання відзначених вище вимог допомагає аудитору одержати оптимальну кількість інформації, необхідну для складання об'єктивного висновку про стан об'єкта, який перевіряється.

У залежності від об'єкта контролю, аудитор вибирає і відповідні джерела інформації для оцінки його стану. Такими джерелами інформації при проведенні аудиторських перевірок можуть бути: первинні облікові документи; реєстри синтетичного й аналітичного обліку; бухгалтерська і статистична звітність підприємства; розрахунки, калькуляції й інші документи бухгалтерського оформлення; матеріали оперативного обліку й адміністративні документи; планова, проектно-кошторисна і нормативна документація; матеріали перевірок і ревізій державних, відомчих і інших органів; матеріали внутрішньогосподарського контролю; дані, отримані аудитором у ході перевірки; письмові й усні заяви працівників підприємства, що перевіряється, і третіх осіб, що стосуються питань перевірки.

Зміст документів аудитор перевіряє суцільним, але найчастіше, як відзначалося вище, вибіркоким способом. Для одержання аудиторських доказів у залежності від особливостей об'єкта, що перевіряється, і умов дослідження використовують сукупність загальнонаукових і спеціальних методів документального і фактичного контролю, а також специфічні прийоми аудиту, які визначають його метод.

Велику кількість різних прийомів, які використовуються при проведенні аудиторських перевірок, можна об'єднати в три групи: 1) визначення стану об'єктів у натуральному вигляді, 2) зіставлення, 3) оцінка.

Прийоми першої групи чи прийоми фактичного контролю – огляд, перерахування, зважування, вимір – дозволяють визначити кількісний стан об'єктів, а лабораторний аналіз, різні експертизи й експерименти ставлять своєю метою визначення якісного стану окремих об'єктів аудита.

Перевірка аудитором фактичної наявності окремих матеріалів дозволяє не тільки переконатися в їхній наявності, але й визначити стан їхнього обліку в місцях збереження і з'ясувати діючий порядок складання первинних прибутково-видаткових документів.

До специфічних прийомів аудиту, використовуваних для визначення стану об'єктів, що детально описані в міжнародних нормативних документах і широко застосовуються у світовій практиці, варто віднести такі методи, як аналітичний огляд, опитування, інспекція, запит, прийоми анкетування і тестування. Метод аналітичного огляду полягає у визначенні тенденцій і перспектив діяльності підприємства-клієнта в порівнянні з результатами роботи інших аналогічних підприємств. Метод опитування припускає одержання письмової й усної інформації з питань аудиторської перевірки від керівництва і посадових осіб підприємства, що перевіряється. Отримані відповіді входять до складу аудиторських доказів. Метод інспекції визначається в закордонній

літературі як перевірка фізичної наявності матеріальних активів, їхньої необхідності для господарської діяльності клієнта і перевірки відповідних облікових записів (тобто багато в чому схожий з інвентаризацією). Запит – метод, що припускає одержання визначених даних про діяльність підприємства, що перевіряється, від інших підприємств, організацій і осіб, з якими в клієнта маються господарські зв'язки. Прийом анкетування полягає в одержанні від працівників підприємства, що перевіряється, і третіх осіб відповідей на попередньо сформульовані питання. Прийом тестування є найбільш розповсюдженим у закордонній практиці аудита. У своїх робочих документах аудитор сам дає відповіді у формі «так» чи «ні» по визначеному переліку питань на кожному етапі аудиторської перевірки чи по кожному об'єкту аудиту, а потім обробляє їх за визначеною схемою.

Прийоми другої групи дозволяють зіставити наступні показники: фактична наявність основних засобів, матеріальних ресурсів і готової продукції з реальними потребами і діючими нормативами; кількість фактично використаних матеріалів у виробництві з діючими нормами їхньої витрати; дані бухгалтерських документів з інформацією оперативного обліку, що міститься в не бухгалтерських документах (перепустках, табелях і т.п.); дані бухгалтерських документів підприємства, що перевіряється, з аналогічними даними інших підприємств і організацій, з якими воно має господарські зв'язки; результати контрольних вимірів запуску сировини у виробництво з обсягами робіт і фактичною витратою матеріалів на ці цілі; фактичні показники фінансово-господарської діяльності підприємства у зіставленні з прогнозними; діючі на підприємстві системи управління й обробки економічної інформації порівняно з іншими вітчизняними і закордонними аналогами. Зіставлення дозволяє визначити фактичний стан досліджуваних об'єктів і відхилення його від встановлених норм і нормативів, прогнозних показників і діючого законодавства, відповідно до яких вони повинні функціонувати.

Прийоми третьої групи пов'язані з оцінкою минулого, сьогодення і майбутнього стану об'єктів аудита і є логічним завершенням процесу зіставлення. При цьому оцінюються стан ресурсів, доцільність і законність господарських операцій, достовірність економічної інформації, що виходить за межі підприємства, у тому числі бухгалтерська звітність.

В аудиторській практиці склалося два варіанти вивчення документів, облікових записів і звітних показників. Перший – від первинних документів до реєстрів аналітичного і синтетичного обліку (машинограм, журналів-ордерів і ін.), а від них – до показників балансу і звітності (тобто *індуктивний метод* – від одиничного до загального). Цей метод застосовується частіше при внутрішньому аудиті. При здійсненні зовнішнього аудита більш ефективний другий (*дедуктивний*) метод, де послідовність контрольних дій йде від узагальнених показників бухгалтерської і статистичної звітності через реєстри синтетичного й аналітичного обліку, до не суцільного чи суцільного розгляду первинних документів. Це дозволяє найбільш удамо відібрати коло первинних

документів і облікових записів, що піддаються детальному вивченню, зосередити увагу на найбільш ймовірних порушеннях і недоліках і, у свою чергу, дає можливість скоротити число документів, що перевіряються, а також терміни проведення аудита.

Крім того, при здійсненні аудиторської діяльності широко використовують прийоми статистики й економічного аналізу господарської діяльності: угруповання, індекси, балансові ув'язування, ланцюгові підстановки й інші. У рішенні проблем управління мають велике значення системний аналіз, метод експертних оцінок, функціонально-вартісний аналіз і т.д. У багатьох напрямках аудиторської діяльності використовують економіко-математичні методи і моделі. Тобто в аудиті широко використовуються як загальнонаукові прийоми використання, так і методичні прийоми інших галузей науки.

У такому вигляді метод аудита характеризується використанням як загальнонаукових і загальноекономічних методів дослідження об'єктів аудита, так і специфічних прийомів аудита: визначення реального стану об'єктів у натуральному вираженні, їхні зіставлення й оцінки. Використання всіх цих прийомів дозволяє досягти кінцевої мети проведення аудита – складання аудиторського висновку про фінансовий стан об'єкта, що перевіряється.

Стандарти і норми аудита

Відповідно до світової практики аудитори при проведенні перевірок повинні керуватися аудиторським стандартами і нормами, встановленими Радою з аудиторських стандартів. Аудиторські стандарти визначають основні принципи діяльності, яких повинні дотримуватися аудитори при здійсненні аудиторських процедур. Вони мають виконуватися незалежно від умов, у яких проводиться аудит.

Аудиторські (ревізійні) стандарти не є зобов'язуючим розпорядженням для кожної аудиторської фірми, однак вони розроблені на основі висновків, отриманих у результаті контрольної практики. Кожен контролюючий орган має самостійно визначити, у якому ступені зовнішні аудиторські стандарти сумісні з його цілями і задачами. Даний мінімум правил допомагає аудитору визначити масштаб контрольних заходів і методику їхнього проведення, є критерієм оцінки результатів аудита. Стандарти аудита потрібні, тому що вони дозволяють підтримувати аудиторську діяльність на належному рівні, який відповідає вимогам міжнародних стандартів, постійно підвищувати свої знання і кваліфікацію, забезпечувати порівнянність якості роботи окремих аудиторських організацій, раціоналізувати і спростити аудиторську діяльність.

Норми аудита не передбачають основних принципів, але містять посібник щодо процедур, які можуть застосовуватися при підготовці аудиторських звітів і інших питань. Вони не є чимось директивним, і аудитори можуть відхилитися від норм, але завжди повинні бути готові пояснити причини недотримання процедур. Тому було визнано непрактичним встановлювати норми для всіх можливих ситуацій. Вони не відповідали б усім нововведенням і стримували би розвиток аудита. Аудиторські стан-

данти не обмежують ініціативу аудиторів і вимагають від них виразу власної думки. Але, проте, опубліковані офіційні документи, такі як аудиторські стандарти і норми, можуть використовуватися юридичними інстанціями як керівництво, орієнтир при розгляді роботи аудитора й оцінки його компетентності.

Включені в аудиторські стандарти пояснення мають ту ж юридичну чинність, що і норми аудита. Розробка аудиторських стандартів здійснюється Радою з аудиторських стандартів, до якої входять провідні аудиторські фірми з 21 країни, з яких 5 – представляють «Велику вісімку» країн. При цьому проекти нормативних документів широко обговорюються, багаторазово переглядаються і вважаються прийнятими, якщо за них проголосують не менш 14 членів Ради, тобто кваліфікована більшість. Тому ці правила часто називаються загальноприйнятими стандартами аудита і включають 10 основних стандартів. Розглянемо основні з них.

Загальні вимоги до аудита. По-перше, аудит повинен здійснюватися особою чи особами, що мають відповідну підготовку і досвід роботи як аудитора. По-друге, має забезпечуватися незалежність рішень аудитора чи аудиторів з усіх питань, що стосуються проведення перевірки. По-третє, у ході перевірки і складання висновку аудитора має бути виявлений відповідний рівень професійного відношення до справи.

Особливу увагу цей стандарт звертає на незалежність аудиторів, котра залежить як від особистих якостей аудитора, так і від суспільної думки з приводу незалежності окремих аудиторів. Наприклад, аудитор може перевіряти компанії, у яких він має прямі фінансові інтереси. Будучи чесною людиною, він не допустить, щоб ці інтереси вплинули на його висновок. І хоча в цьому випадку аудитор у дійсності буде незалежний, в очах суспільної думки він буде залежний. Тому стандарт підкреслює крайню важливість у підтримці повної впевненості суспільства в незалежності аудиторів. Незалежність аудиторів виражається в тому, що контрольні органи виявляють самостійність у складанні програми роботи у відповідності зі своїми повноваженнями і методикою проведення аудита. Ніхто не може зобов'язати контролюючий орган затримати проведену їм перевірку чи змінити її результати. Огородження аудиторської фірми від якого-небудь тиску і впливу дозволяє проводити перевірки неупереджено. Для незалежності значну роль відіграє повний і вільний доступ аудитора до всіх документів об'єкта, що перевіряється, і його право одержувати необхідну інформацію від третіх осіб і організацій. Відповідно до загальних вимог до аудита аудиторські фірми повинні укомплектовувати штат фахівцями достатньої кваліфікації, удосконалювати підготовку аудиторів, готувати інструкції і наставлення по проведенню аудиторських перевірок, сприяти фахівцям у надбанні і нагромадженні досвіду, визначати ефективність внутрішніх стандартів і методів роботи.

Аудитор має бути компетентним, що виражається у відповідності підготовки і досвіду фахівця сфері, масштабу і складності аудиторських задач за високої якості виконання роботи. Аудитор має діяти з належною увагою й обережністю відповідно до загальних аудиторських стандартів, наприклад, при плануванні заходів, зборі й оцінці

інформації, складанні звітів і представленні даних, висновків і рекомендацій. Аудитору необхідно бути готовим до виявлення різних порушень, що виражаються в недостатньому внутрішньому контролі, неправильному веденні документації чи помилках, навіть підробках, незаконних операціях. Це вимагає від аудитора гарних знань в області бухгалтерського обліку й аналізу господарської діяльності, різних галузей права, валютного законодавства, оподаткування, а також знання наказів і інструкцій, відповідно до яких функціонує об'єкт, що перевіряється.

Вимоги до процедури аудита (робочі стандарти). По-перше, необхідно скласти план перевірки і контролювати роботу допоміжного персоналу, якщо такий є. По-друге, аудитор повинен мати достатнє представлення про структуру внутрішнього контролю для того, щоб скласти план своєї роботи, визначити характер, кількість показників, що перевіряються, і терміни перевірки. У ході проведення аудиту за допомогою інспектування, спостереження, опитувань, документів-підтверджень має бути зібраний матеріал, у достатньому ступені підтверджуючий дані для складання висновку про фінансову звітність. Робочий стандарт говорить, що аудитор має планувати, контролювати і протоколювати усю свою роботу. Він має вивчити систему обліку та її прийнятність для підготовки фінансової звітності. Аудитор повинен одержати важливі і перевірені дані, що дозволять йому зробити наступні висновки. Якщо аудитор хоче перекласти частину своїх функцій на внутрішній контроль, він має перевірити його дійсність. Перевірку фінансової звітності аудитор має проводити таким чином, щоб висновки, зроблені з її даних і інших свідчень аудита, були достатніми для вираження думки про фінансову звітність.

Вимоги до звіту аудитора. По-перше, у ньому повинно бути зазначено, чи відповідає фінансова звітність загальноприйнятим стандартам обліку. По-друге, у звіті повинні бути відображені обставини, що обумовили неможливість використання загальноприйнятих стандартів обліку в звітному році на відміну від попереднього періоду. По-третє, інформація, включена у фінансову звітність, вважається відповідною встановленим вимогам, якщо інше не зазначено в звіті аудитора. По-четверте, у звіті аудитора має бути представлений або висновок про фінансову звітність у цілому, або заява про те, що висновок не може бути складено. Якщо висновок про фінансову звітність у цілому не може бути складено, повинні бути зазначені причини. В усіх випадках, коли фінансова звітність підтверджується висновком аудитора, необхідно чітко вказати ступінь його відповідальності і характер аудиторської роботи.

Стандарти звітності використовуються на завершальному етапі аудита. Вони являють собою правила, що стосуються форми, змісту, розміщення і подачі матеріалів за результатами аудиторської перевірки. Ціль звітів полягає в тому, щоб прокоментувати ті недоліки в облікових записах, системах обліку і контролю, які можуть призвести до значних помилок, дати конструктивні відповіді, визначити, що може мати значення для майбутніх аудиторських перевірок. Інформація, представлена в звітах, повинна бути чіткою і ясною, надійною і компетентною, а також незалежною, об'єктивною, правдивою і конструктивною, містити керівництво до дії.

Професійна етика аудитора, його права і відповідальність

Щоб успішно виконувати свої обов'язки, аудитор має відповідати певним вимогам, і перша з них – наявність належної освіти. Міжнародна федерація бухгалтерів відзначає, що ключовими питаннями, які повинні ретельно вивчатися, є мета аудиторської перевірки, її концепція, фактичні дані, практика і процедури, а також права, обов'язки і відповідальність аудиторів. Крім того, аудиторські перевірки не можуть проводитися без наявності глибоких знань з відповідних питань у таких суміжних галузях як облік, оподаткування, фінанси, інформаційні системи і т.д. Теоретичні знання аудитор має уміти використовувати на практиці, тому йому варто пройти курс практичної підготовки.

Однак одна з головних відмітних рис професійного аудитора – це його розуміння відповідальності перед суспільством. У Кодексі етичних норм Американського інституту суспільних бухгалтерів (аудиторів) підкреслюється відповідальність аудиторів перед громадськістю, клієнтами і колегами, приводиться необхідний мінімум правил поведінки, обов'язкових до виконання. У самому широкому змісті, етика являє собою сукупність моральних принципів чи правил поведінки, визнаних окремим індивідумом чи групою індивідумів. Фахівці всіх професій, насамперед, повинні бути відповідальними за забезпечення високоякісної роботи перед суспільством. І оскільки функціональні знання в будь-якій професії є дуже складними для розуміння, громадськість часто не може оцінити якість професійних послуг, що робляться окремим працівником.

Люди змушені довіряти аудитору, тому що самі не можуть оцінити якість представлених їм послуг. Вони повинні приймати на віру компетентність професіонала, і це повинно бути його основним мотивом у допомозі людям. Професіонали сприймаються, насамперед, як висококваліфіковані персони у визначеній області знань, що бажають служити суспільству і ставлять свою роботу вище особистої вигоди. Адже якщо фахівець ставить над усе грошові інтереси, він може піддатися спокусі і робити так, щоб його пацієнти якнайчастіше хворіли, суперечки його клієнтів у суді затягувалися, аудит проводився не компетентно. Але кодекс професійної етики має переконати клієнтів, що перевірки будуть проведені з високою якістю. Етичне поведіння – це не просте дотримання визначених заборон. Правила етики вимагають суворого дотримання принципу поваги до клієнтів на шкоду особистим інтересам аудитора. Аудитор має утримуватися від будь-яких дій, що можуть підірвати довіру до його професії. Його професійні обов'язки повинні виконуватися акуратно, з дотриманням правильного ведення звітів і документації в роботі, зробленій для клієнта.

Лінія поведінки, якої має дотримувати кожен аудитор, може бути реалізована в наступних *етичних принципах* зобов'язуючого характеру і вироблених міжнародною практикою.

По-перше, аудитор зобов'язаний виконувати свої функції неупереджено, для чого він має бути незалежним, чесним і об'єктивним. Хоча чесність і об'єктивність не можна виміряти кількісно, проте, ці якості для професії аудитора обов'язкові. Аудитор

практично не може уникнути тиску на нього в процесі своєї професійної діяльності, але він має протистояти цьому тиску. Рекомендується уникати інших відносин із клієнтами, не пов'язаних з аудиторською перевіркою. Аудитор має зберігати чесність і об'єктивність на всіх етапах роботи і, виражаючи свою думку про фінансову звітність, уникати ситуацій, у яких може постраждати його незалежність.

По-друге, аудитор зобов'язаний неухильно дотримуватись загальних і технічних стандартів і прагнути постійно підвищувати свій професійний рівень і якість своєї праці. Він має бути широко інформованим, планувати роботу планомірно і використовувати достатній обсяг даних, необхідних для одержання обґрунтованих висновків і рекомендацій, прагнути відповідати рівню сучасних вимог.

По-третє, у відношенні з клієнтами аудитор має бути чесним і неупередженим, максимально виявляти свої здібності, працюючи в їхніх інтересах, якщо ці інтереси не суперечать суспільним і не заважають виконанню професійного обов'язку. Аудитор зобов'язаний зберігати в таємниці всю інформацію, що стосується справ клієнта, отриману ним у процесі роботи. Але це не означає, що він має уступати, якщо клієнт не готовий визнати помилки у фінансових звітах. Аудитор має бути ввічливим і завбачливим з клієнтом, однак не має змінювати свою думку і висновки. Він повинен ясно усвідомлювати, що при конфлікті з клієнтом по принципових питаннях (тобто при серйозних порушеннях фінансово-господарської діяльності), може виникнути необхідність відмови від роботи. Аудитор має дотримуватись конфіденційності, тобто не розкривати третій особі інформацію чи факти, отримані в ході роботи, крім випадків, коли це є його законним обов'язком чи за згодою клієнта. Він не має права використовувати цю інформацію з метою власної вигоди чи на шкоду клієнту, а також для вигоди третьої особи. При виявленні господарських і карних порушень аудитор зобов'язаний рекомендувати клієнту зробити відповідну заяву в правоохоронні органи чи податкову інспекцію і негайно виправити їх.

По-четверте, аудитор має бути доброзичливим, сприяти встановленню гарних відносин між представниками даної професії. Найважливіша характеристика професіонала – це всіяка підтримка професії і прагнення до кооперації між колегами. Аудитор, що прагне до розширення своєї практики, не має відображувати клієнтів у своїх колег засобами, що можуть призвести до зниження якості роботи чи порушенню прав третіх осіб на одержання достовірної інформації. Аудитор зобов'язаний робити допомогу менш досвідченим колегам, передавати їм свій досвід, а за необхідності передавати замовлення іншому аудитору, який володіє більш глибокими знаннями. Аудитор повинен інформувати главу аудиторської фірми про негативні явища, які можуть завдати серйозної шкоди власності клієнта. Аудитор не може займатися саморекламою, що вводить в оману клієнтів і ущемляє інтереси колег. Аудитор зобов'язаний сприяти росту авторитету своєї професії у суспільстві. Він має бути чесним і не робити вчинків як в особистому, так і в професійному житті, які можуть похитнути довіру і прихильність громадськості до аудиторської професії в цілому. Аудитору

забороняється залучати клієнтів шляхом обману, введення в оману або помилкових тверджень чи дій. Аудитор має завоювати репутацію компетентного і чесного фахівця не словом, а своєю справою. Це не означає, однак, що його не цікавить винагорода, яка має враховувати рівень відповідальності, котра накладається на нього обов'язками, його досвід і кваліфікацію, необхідні для виконання даної роботи, а також цінність його роботи для клієнта. Гонорари повинні виплачуватися аудитору в залежності від знань і навичок, використовуваних ним у професійній діяльності, а також від обсягу кожного окремого завдання. Аудитор не може оголошувати величину своєї заробітної плати, тому що вона є комерційною таємницею аудиторської фірми. Аудитору забороняється прибігати до судового захисту прав у випадку одностороннього розірвання з ним аудиторською фірмою трудового договору чи самому в ході перевірки розривати договір з фірмою, відмовлятися від навчальних занять з підвищення кваліфікації, проведених за вимогою аудиторської фірми, де він працює.

Конкретні права, обов'язки і відповідальність аудиторів і аудиторських фірм в Україні визначаються законом про аудиторську діяльність. Зокрема, відповідно до цього закону аудитори й аудиторські фірми мають право:

- самостійно визначати форми і методи аудита на основі чинного законодавства, діючих норм і стандартів, умов договору з замовником, професійних знань і досвіду;

- одержувати необхідні документи, що мають відношення до предмета перевірки і знаходяться як у замовника, так і в третьої особи;

- одержувати необхідні пояснення в письмовій чи усній формі від керівництва і співробітників замовника;

- перевіряти наявність майна, грошей, цінностей, вимагати від керівництва підприємства, що перевіряється, проведення контрольних вимірів виконаних робіт, визначення якості продукції, по яких здійснюється перевірка документів;

- залучати на договірних засадах для проведення аудита фахівців різного профілю.

Аудитори й аудиторські фірми зобов'язані:

- належним чином здійснювати аудиторські послуги, перевіряти стан бухгалтерського обліку і звітності замовника, їхню достовірність, повноту і відповідність чинному законодавству;

- повідомляти власникам або уповноваженій ними особи, а також замовникам про виявлені під час перевірки недоліки у веденні бухгалтерського обліку і звітності;

- зберігати в таємниці інформацію при проведенні аудита і наданні аудиторських послуг;

- не розголошувати дані, що складають комерційну таємницю і не використовувати їх у своїх інтересах і в інтересах третіх осіб;

- відповідати перед замовником за порушення умов договору;

- обмежувати свою діяльність аудиторськими послугами й іншими видами робіт, які мають безпосереднє відношення до аудита у формі, яка має безпосереднє відношення до аудита, а саме, у формі консультацій, перевірок чи експертиз. Забороня-

ється проведення аудита аудитором, що мають родинні зв'язки з керівництвом підприємства, яке перевіряється, мають особисті майнові інтереси на цьому об'єкті, є членом керівництва, засновником, власником чи співробітником підприємства, що перевіряється, його філії чи представництва.

Керівництво суб'єкта, що перевіряється, несе персональну відповідальність за повноту і достовірність бухгалтерських і інших документів, які представляються аудитором для перевірки. У випадку виявлення фактів недостовірності чи неповноти бухгалтерських документів аудитор зобов'язаний повідомити про це замовника не пізніше дня закінчення перевірки.

За неналежне виконання своїх обов'язків аудиторська фірма несе майнову й іншу відповідальність, визначену в договорі відповідно до чинного законодавства. Розмір майнової відповідальності фірми не може перевищувати фактично заподіяні замовнику з їхньої вини збитки.

За неналежне виконання своїх професійних обов'язків до аудитора Аудиторською палатою можуть бути застосовані стягнення у вигляді попередження, припинення дії сертифіката і ліцензії на термін до одного року чи анулювання сертифіката і ліцензії. Рішення Аудиторської палати можуть бути оскаржені в суді. Свою відповідальність аудиторська фірма може страхувати за рахунок власних коштів, а індивідуальні аудитори – за свій рахунок.

Аудитори України мають право об'єднуватися в громадську організацію по професійних ознаках (Союз аудиторів України). Повноваження професійної організації аудиторів визначаються Законом України «Про об'єднання громадян» і її Статутом. З метою забезпечення соціального захисту своїх членів Союз аудиторів може створювати відповідні фонди, у тому числі і фонд соціального страхування.

Організація аудиторської діяльності в Україні

Аудиторство – це самостійний вид діяльності, що може здійснюватися незалежними особами (аудиторами) чи аудиторськими фірмами, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення. Аудитором може бути громадянин України, котрий має кваліфікаційний сертифікат на право займатися аудиторською діяльністю на території України. Сертифікація (визначення кваліфікаційної придатності) аудиторів здійснюється Аудиторською палатою України. Право на отримання сертифіката мають громадяни України, які мають вищу освіту, певні знання з питань аудита і досвід роботи не менш трьох років підряд на посадах аудитора, ревізора, бухгалтера, юриста, фінансиста. Наявність визначених знань з питань аудита визначається шляхом проведення відповідного іспиту. Термін дії сертифіката не може перевищувати п'ять років [8].

Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю індивідуально, утворити аудиторську фірму, об'єднатися з іншими аудиторами в союз. Для здійснення аудиторської діяльності одноосібно аудитор має право на підставі сертифіката одержати ліцензію. Аудиторам забороняється безпосередньо займатися торговельною, посе-

редницькою і виробничою діяльністю, що не виключає їхнього права одержувати дивіденди по акціях і доходи від інших корпоративних прав. Тому ліцензія на приватну аудиторську діяльність, як правило, видається в тому випадку, якщо претендент працює: 1) аудитором (у трудовій книжці останній запис «на посаді аудитора»); 2) викладачем; 3) ніде не працює (у трудовій книжці останній запис «звільнений»). Цікавим моментом у чинному законодавстві є те, що фахівець з холодної обробки вольфрамкових плівок з вищою освітою, який проробив три останні роки на посаді економіста, має право бути аудитором, очолювати громадські організації аудиторів і навіть входити до Аудиторської палати, а викладач бухгалтерського обліку й аудита навіть у вузі не має права на одержання сертифіката. Аудитором не може бути особа, що має судимість за корисливі злочини.

Ліцензія (дозвіл) на проведення аудиторської діяльності видається Аудиторською палатою України окремим аудиторам чи аудиторським фірмам відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність». Клопотання про одержання ліцензії подається після державної реєстрації аудиторської фірми чи окремого аудитора як суб'єкта підприємницької діяльності. За видачу ліцензії стягується плата в розмірі п'яти мінімальних заробітних плат, що спрямовується в бюджет. Термін дії ліцензії не може перевищувати п'ять років.

Положення про ліцензування аудита приведено в додатку 2.

Аудиторська фірма – це організація, яка має ліцензію на право здійснення аудиторської діяльності на території України і займається винятково аудиторською діяльністю. Вона може створюватися на основі будь-яких форм власності. Аудиторські фірми мають право робити аудиторські послуги з дня одержання ліцензії і наявності в їхньому штаті хоча б одного аудитора, який має сертифікат. Забороняється надання аудиторських послуг органами державної влади, виконавчими органами місцевих Рад народних депутатів, контрольно-ревізійними установами, що мають державно-владні повноваження, а також окремими особами, яким законами України заборонено здійснювати підприємницьку діяльність.

Аудит проводиться на підставі договору між аудитором (аудиторською фірмою) і замовником. У цьому договорі передбачається предмет і термін перевірки, обсяг аудиторських послуг, розмір і умови оплати, відповідальність сторін. Замовник має право вільного вибору аудиторської фірми і зобов'язаний забезпечити відповідні умови для проведення аудита. Виконання аудитором договору визначається актом прийому-здачі аудиторського висновку чи іншого офіційного документа. Аудиторський висновок має складатися з дотриманням відповідних норм і стандартів і містити підтвердження чи аргументоване відмовлення від підтвердження достовірності, повноти і відповідності законодавству бухгалтерської звітності замовника.

Господарючі суб'єкти, для яких законодавством встановлене обов'язкове проведення аудита, зобов'язані до 1 грудня поточного року повідомляти відповідним податковим інспекціям про висновок аудиторської перевірки. У випадку несвоєчасної

подачі висновку з вини господарюючого суб'єкта, до нього застосовуються штрафні санкції, передбачені законодавством України.

Аудиторська палата України функціонує як незалежний самостійний орган на засадах самоврядування, є юридичною особою, веде відповідний облік і звітність. Аудиторська палата України формується шляхом делегування до її складу п'яти представників від професійної громадської організації аудиторів України, по одному представнику від Міністерства фінансів, Державної податкової адміністрації, Національного банку, Держкомстату, Міністерства юстиції й окремих фахівців від навчальних, наукових і інших організацій. Загальна чисельність членів Аудиторської палати України складає двадцять осіб. Вона створює на території України свої регіональні відділення. Повноваження Аудиторської палати України визначаються Законом України «Про аудиторську діяльність» та її Статутом. Вона здійснює сертифікацію і ліцензування суб'єктів, що мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудита, веде реєстр аудиторських фірм. Затверджені палатою норми і стандарти аудита є обов'язковими для дотримання підприємствами й організаціями.

3.2. ОРГАНІЗАЦІЯ АУДИТА

Планування і стадії аудита

Головною проблемою в досягненні основної мети аудита – точної оцінки фінансової звітності – є правильна організація аудиторської діяльності, що містить у собі як методичне забезпечення аудита, так і практичні рекомендації з проведення перевірок окремих об'єктів. Стандартна аудиторська перевірка зазвичай включає наступні стадії:

- діяльність до початку роботи;
- планування;
- проведення процедур аудита й одержання свідчень;
- формулювання думки і діяльність по складанню звіту.

Аудиторський процес починається з того моменту, коли потенційний клієнт звертається в аудиторську фірму з проханням провести аудит. Для позитивного чи негативного рішення про прийняття такої пропозиції керівництву фірми необхідно відповісти собі на наступні питання: 1) має фірма чи буде мати в майбутньому персонал, який володіє необхідними навичками для виконання завдання?; 2) чи потрібні додаткові працівники для виконання даного обсягу роботи?; 3) чи є незалежними по відношенню до потенційного клієнта аудиторська фірма й окремі її працівники?; 4) з'ясувати складність організаційної структури клієнта, наприклад, наявність дочірніх фірм, віддалених від центру; 5) чи не збігається час передбачуваної перевірки з іншими невідкладними задачами і зобов'язаннями фірми?; 6) якщо клієнт змінив аудитора, необхідно з'ясувати обставини і причини такої зміни.

Якщо стосовно аудита клієнтів прийнято позитивне рішення, то перш ніж приступити до перевірки, аудиторська фірма вступає в контакт із майбутніми клієнтами, розсилаючи їм листи. Зміст відправленого клієнтам листа полягає в тому, щоб одержати їхню згоду на проведення аудита і форми представлення звітності. Через відсутність такого листа про умови проведення аудита можуть виникати суперечки про взаємні зобов'язання за контрактом між аудитором і клієнтом. Мета листа полягає також у тому, щоб звести до мінімуму можливе непорозуміння шляхом визначення обов'язків і повноважень аудитора, одержати письмове підтвердження прийняття призначеного аудитора, обсяг аудита, форми звіту; пояснити відповідні зобов'язання клієнта й аудитора.

У більшості випадків структура і зміст листа складаються з вступної частини з посиланням на загальноприйняті стандарти аудита, опису значення і користі аудита, розкриття порядку проведення перевірки і пропонованих додаткових послуг (в області бухгалтерського обліку, оподаткування, управління, страхування і т.п.), пропозицій у частині оплати за виконані роботи.

При роботі з клієнтами також може проводитися попередня експертиза з метою визначення обсягів, складності і термінів виконання робіт, які варто виконати в рамках аудиторського обслуговування, а також визначення кола питань і проблем, по яких необхідна підготовка аудиторського висновку. Форма договору на проведення попередньої експертизи з додатком робочої програми наведена в додатку 3.

За результатами листа і попередньої експертизи між аудиторською фірмою і клієнтом укладається договір на проведення аудита, який є основним документом, що засвідчує факт досягнення домовленості між замовником і виконавцем про проведення аудиторської перевірки. Договір документально підтверджує, що сторони дійшли згоди по всіх питаннях, обумовлених у договорі. Для того, щоб уникнути неправильного розуміння сторонами узятих на себе зобов'язань, умов їхнього виконання і прийнятої відповідальності, необхідно максимально ясно викласти в договорі всі суттєві аспекти, що виникають у зв'язку з укладанням договору.

Детальний зміст договору на проведення аудита може бути різним у залежності від конкретної ситуації, однак існує певні моменти, які обов'язково повинні знайти відображення в договорі, а саме: ціль аудита; масштаб аудита, включаючи посилання на чинне законодавство, нормативи й інші нормативні документи, тобто повинні бути зазначені необхідний обсяг і глибина перевірки; склад, кількість і обсяг аудиторських процедур; можливість доступу до будь-яких записів, документації й іншої інформації, запитаної в зв'язку з аудитом; відповідальність керівництва підприємства, що перевіряється, за надану аудиторам інформацію. За необхідності обумовлюється вимога про одержання від керівництва підприємства, що перевіряється, письмового підтвердження, яке стосується наданої інформації; умова відповідальності при першому проведенні аудита і якщо попередні перевірки виконувалися іншим аудитором; вказівка на те, що в зв'язку із сутністю перевірки й іншими властивими аудиту обме-

женнями існує можливість, і навіть імовірність того, що будь-які, навіть суттєві, помилки можуть залишитися незнайденими; форма, у якій замовнику буде видана інформація про результати проведеної аудиторської роботи (обсяг і склад переданої замовнику документації).

Крім того, у договір можуть бути включені питання, що відносяться до планування аудита; угоди, які стосуються залучення до перевірки інших аудиторів, у т.ч. внутрішніх експертів і персоналу клієнта; порядок розрахунку за виконання робіт; будь-які можливі обмеження аудиторського зобов'язання; посилання на які-небудь додаткові угоди між аудитором і клієнтом.

Детальна структура договору може бути різною, однак його форма в цілому повинна відповідати загальноприйнятій в Україні формі складання договорів.

У преамбулі договору після вказівки назви і номера договору, місця і дати його підписання повинні бути приведені назви сторін, що уклали договір, і прізвища посадових осіб, що підписали договір від імені кожної сторони. Розділ «Предмет договору» має містити перелік і характеристику зобов'язань, що беруть на себе кожна сторона. При цьому перелік зобов'язань замовника має містити відмову від будь-яких дій, вироблених з метою надання впливу на думку аудитора; надання аудиторам можливості доступу до будь-якої інформації, запитаної в зв'язку з аудитом; зобов'язання про прийом й оплату робіт.

Перелік зобов'язань аудитора має містити:

- дотримання умов конфіденційності інформації й інших принципів аудита;
- опис форми, у якій замовнику видана інформація про проведення аудита;
- дотримання вимог щодо якості у відповідності зі стандартами і нормами аудита, законодавчими актами й іншими критеріями;
- зобов'язання інформувати замовника у випадку, якщо в процесі роботи виявиться її недоцільність.

Окремі положення договору можуть пояснюватися додатковими документами (додатками до договору). Наприклад, терміни виконання робіт можуть регламентуватися календарним планом робіт, розмір і порядок оплати – протоколом узгодження договірної ціни й ін. У цьому випадку в тексті договору дається посилання на ці документи і вказується, що вони є невід'ємним додатком до договору.

При складанні загального плану проведення аудита доцільно передбачити наступні питання: визначення найбільш важливих етапів і задач аудита; встановлення рівнів суттєвості розв'язуваних задач; умови договору на проведення аудита; ступінь довіри до застосовуваної форми бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю; вплив на аудит нових бухгалтерських і аудиторських інструкцій, нормативів і законів, що з'явилися в ході аудиторської перевірки; сутність і обсяг аудиторських доказів; аудиторський ризик; необхідність залучення експертів.

Розділ «Порядок здачі і приймання роботи» має містити перелік, характеристику і послідовність процедур, виконуваних сторонами при передачі результатів роботи, а

також умови і порядок оформлення відмовлення замовника від приймання виконаної роботи.

Розділ «Термін виконання робіт» має містити тривалість виконання роботи, дати її початку і закінчення, а також терміни надання результатів виконаної роботи.

Розділ «Відповідальність сторін» містить умови відповідальності кожної сторони – у яких випадках настає відповідальність й у якому вигляді вона передбачена. В умовах відповідальності замовника повинні міститися наступні положення: відповідальність за достовірність наданої аудиторам інформації; відповідальність за виявлені відхилення і порушення у фінансових результатах і звітності по них; відповідальність за невиконання рекомендацій аудитора; відповідальність за невиконання зобов'язань з приймання й оплати робіт. В умовах відповідальності виконавця повинні міститися наступні положення: відповідальність за якість і терміни виконання роботи; відповідальність за виконання принципів аудита при виконанні робіт. У даному розділі має також міститися вказівка на термін дії відповідальності.

У договорі також повинні бути розділи «Вартість робіт і порядок розрахунків», «Термін дії договору», «Реквізити сторін». Розділ «Особливі умови» містить положення, які сторони вважають за необхідне обумовити і які не знайшли відображення в попередніх розділах. Зразкова форма договору приведена в додатку 4.

Проводити аудиторську перевірку найбільше раціонально по наступних етапах: визначення типу, структури підприємства і управління; вивчення й оцінка форми і методів обліку; вивчення, оцінка і перевірка внутрішнього контролю; перевірка господарських операцій і облікових реєстрів; перевірка реальності статей балансу; перевірка відповідності даних бухгалтерської звітності обліковим реєстрам; перевірка відповідності прибутків і збитків фактичним результатам діяльності підприємства; перевірка відповідності бухгалтерської звітності обліковій практиці і чинному законодавству; аналіз бухгалтерської звітності в цілому і перевірка аудиторської роботи з метою визначення достовірності й об'єктивності інформації, що міститься у звітності; узагальнення результатів перевірки і складання аудиторського висновку.

При плануванні перевірки і підготовки до неї аудитор зобов'язаний визначити найважливіші напрямки діяльності підприємства, що перевіряється, питання його підпорядкованості, точно визначити об'єкти аудита і найбільш прийнятні методи перевірки, сильні і слабкі сторони системи управління і контролю підприємства-клієнта. Планування аудита здійснюється таким чином, щоб гарантувати його високу якість, економічність, ефективність і своєчасність. Однак під час перевірки план може бути переглянутий у зв'язку зі знов відкритими обставинами і змінами в господарському законодавстві.

За великого числа об'єктів контролю й учасників перевірки, значної розмаїтості виконуваних процедур ефективним є побудова сіткового графіка проведення аудита. Виходячи з розробленого плану і графіка, визначаються терміни проведення аудиторських перевірок, що, як правило, не перевищують 2–3 тижнів. Після складання

загального й індивідуального планів проводиться інструктаж учасників і розробляється конкретна програма дій.

На першій же зустрічі з керівництвом підприємства, що перевіряється, його знайомлять з розробленим планом і програмою проведення аудита. При цьому важливо, щоб адміністрація підприємства, що перевіряється, провела певну підготовчу роботу: підготувала необхідну документацію (установчі документи, Статут, свідоцтва про реєстрацію, сертифікати, ліцензії, патенти, акти перевірок контрольно-ревізійними органами, матеріали інвентаризацій, договори і т.п.), навела належний порядок у місцях збереження цінностей і в організації обліку, завершила складання звітності.

Перевірка стану комерційної діяльності і системи обліку внутрішнім аудитом підприємства

Внутрішній аудит є елементом внутрішнього контролю і, як правило, здійснюється самим підприємством. Його задачі полягають у внутрішньогосподарському контролі за формуванням витрат по місцях їхнього виникнення, виявленні відхилень від встановлених кошторисів і нормативів, аналізі їхніх причин і встановленні винних осіб, пошуку резервів фінансово-господарської діяльності і забезпеченні необхідною інформацією керівництва підприємства. Такий контроль на великих підприємствах має вестися повсякденно спеціалізованим відділом, крім головного бухгалтера і бухгалтерії. На невеликих фірмах обов'язки внутрішнього аудита покладаються на ревізійну комісію, призначувану засновниками. Для проведення внутрішнього аудита можна залучати і професійних аудиторів зі сторони.

Об'єктами внутрішнього аудиту є: ведення бухгалтерського обліку, достовірність звітності, стан майна, забезпеченість власними коштами, фінансова стійкість, платоспроможність, система управління підприємством, якість роботи економічних, технічних служб, правильність оподаткування, планування, нормування, внутрішньогосподарський госпрозрахунок, організація виробництва, виконавча дисципліна тощо. Однак незалежно від об'єктів, що перевіряються, кожен аудитор має керуватися міжнародними стандартами і національним законодавством, дотримуватися етики поведіння, бути незалежним, мати високий професійний рівень, уміти доводити і точно представляти результати перевірки.

Важливою складовою внутрішнього аудиту є операційний аудит як діяльність, що схожа з консалтингом фірми з питань управління (оцінка робіт з маркетингу, ефективності організаційної структури підприємства тощо), і котра також включає аудит відповідності діяльності підприємства правилам, встановленим вищестоящим органом або законодавчими нормами. У стандарті операційного аудиту вказується: «Якщо аудитор має намір покладатися на дані внутрішнього контролю, йому варто переконатися в його об'єктивності і перевірити відповідність його даних дійсному положенню речей».

Уся система внутрішнього контролю повинна служити реалізації наступних задач: забезпечувати послідовну й ефективну діяльність підприємства; забезпечувати збе-

реження власності; сприяти своєчасному і повному відображенню операцій в обліку. При організації внутрішнього контролю повинні бути чітко визначені і розділені обов'язки окремих працівників щодо перевірки окремих напрямків звітності, а також встановлені межі їхніх повноважень відповідно до покладених обов'язків. Не можна допускати, щоб та сама людина контролювала всю операцію від початку до кінця.

Функції керівництва аудитом, виконання і реєстрації його результатів повинні бути розділені. Необхідно переконатися в здатності кожного працівника виконувати покладені на нього обов'язки. Рекомендується проводити постійний добір персоналу і заходи щодо підвищення класифікації кадрів.

При проведенні внутрішнього арифметичного й облікового контролю необхідно переконатися, що всі операції пройшли реєстрацію, законні і відображені в документах повно й акуратно. Цей контроль має включати арифметичну перевірку підсумкових сум по групах рахунків, звірення даних з інформацією інших відділів і служб, складання оборотних відомостей і перевірочних балансів і інші види оперативного документального контролю.

Питання про широту охоплення внутрішнім контролем різних сторін господарської діяльності вирішуються органами управління підприємства. Причому адміністрація малих фірм має меншу потребу у внутрішньому контролі, оскільки безпосередньо залучена в поточну діяльність підприємства.

Однак система внутрішнього контролю не може дати абсолютних гарантій ефективності і достовірності за наступних причин: ніхто не може поручитися за відсутність корисливих мотивів у працівників, наділених владою; керівництво підприємства часто ігнорує контроль, який воно само ж й установило; поділ контролю по видах може бути ігнорований в результаті зловживань, особливо особами, наділеними владними повноваженнями; незважаючи на підбір кваліфікованих кадрів, що заслуговують довіри, можливим є тиск на них як усередині, так і поза підприємством; можливі помилки і неточності в записах, підрахунках у результаті втомленості чи недбалості.

Використовуючи інформацію внутрішнього аудита, можна значно скоротити роботу зовнішнього аудитора, особливо по перевірці документації й оцінці роботи систем обліку і контролю. Внутрішній аудит здійснюється на підставі рішення органів управління підприємством, або відповідно до порядку, встановленого законодавством. До його функцій входить: спостереження за системою обліку й інших ланок внутрішнього контролю; вивчення фінансової й іншої оперативної інформації для цілей управління, включаючи детальну перевірку операцій і залишків на бухгалтерських рахунках; перевірка ефективності, результативності і прибутковості угод і некомерційних операцій; ознайомлення зі стратегією роботи підприємства, планом, основними методиками аналізу діяльності; проведення спеціальних досліджень.

Оцінюючи ефективність внутрішнього аудита, зовнішній аудитор має з'ясувати наступні питання:

ступінь незалежності аудитора від впливу керівництва підприємства, що визначається статусом внутрішнього аудитора в структурі фірми, обов'язками аудитора, до-

ступом до вищого керівництва, самостійністю в прийнятті рішень, можливостями спілкування з зовнішнім аудитором;

масштаби, глибину, напрямки і терміни проведення перевірок;

компетентність службовців – професійну підготовку, досвід, навички роботи (наприклад, з комп'ютерами), участь у професійних організаціях;

якість внутрішніх аудиторських звітів.

Зовнішній аудитор має дати свою оцінку і висновок, а також відзначити ті ланки управління, де аудиторська робота знаходиться на низькому рівні. Якщо внутрішній аудит вселяє довіру, необхідно визначити, якою мірою на нього можна покластися, приймаючи до уваги наступні обставини: значимість тестованих позицій; рівень внутрішнього ризику аудита по цих позиціях; кваліфікацію аудиторського персоналу фірми, що перевіряється. Зовнішній аудитор має упевнитися, що робочі документи внутрішнього контролю, дані якого він використовує, ведуться за прийнятною формою. Він також має визначити, чи достатніми є свідчення внутрішнього аудита, щоб на їхній основі скласти висновок чи необхідні додаткові процедури, такі як: повторний огляд операції і залишків, обговорення їх з аудитором фірми, аналітичні огляди. Якщо зовнішній аудитор знайде, що недоліки в роботі підприємства були розкриті внутрішніми аудитором, то потрібно: привернути увагу органів управління до звіту внутрішніх аудиторів; вирішити, чи варто посилатися на цей звіт у листі керівництву; визначити, чи не потрібно доповнити програму зовнішніх перевірок з даних питань.

Особлива увага при проведенні аудиторської перевірки має бути приділена системі обліку. З цього приводу в операційному стандарті відзначено, що аудитор має ознайомитися із системою відображення господарських операцій, яка діє у фірмі, а також визначити, наскільки виправдане її використання як основи для складання фінансової звітності. Ознайомлення з діючою системою обліку і ведення звітності необхідне для визначення конкретних способів і прийомів проведення перевірки. Для цілей аудита вимагаються повні й акуратні облікові реєстри. У цілому система обліку повинна забезпечувати регулярність збору і належну обробку інформації, необхідної для підготовки фінансової звітності, вона повинна відповідати розміру фірми, структурі і роду її діяльності.

Сучасний підхід вимагає аналізу системи існуючого на підприємстві обліку насамперед за допомогою схем документообігу. Ці схеми дають можливість логічно підходити до аналізу обліку і представляють дані для аудиторського огляду в графічному зображенні.

Схеми документообігу одержали широке поширення в аудиторській практиці водночас зі зростанням ролі системного аудита. Спочатку подібні схеми використовувалися інженерами з наукової організації праці, і лише пізніше були запозичені аудитором. На жаль, аудит не має у своєму розпорядженні системи умовних символів, які б були прийняті в усьому світі. Тому кожна фірма може мати свій власний метод складання подібних схем для того, щоб будь-який працівник фірми міг прочитати й усвідомити інформацію, укладену в схемі, яка складена іншим працівником.

При оцінці системи обліку і звітності підприємств у більшості країн дотримуються наступних критеріїв:

повнота обліку, тобто чи усе враховано при розрахунку контрольних показників з того, що має бути відбите (наприклад, обсяг продажів);

точність записів, тобто чи досить точно записані дані по показниках (наприклад, валові витрати і валові доходи);

вірність вартісних оцінок активу і пасиву балансу підприємства;

об'єктивність, тобто відображення в цифрах дійсного положення речей (наприклад, запасів матеріалів і товарів);

дотримання меж облікового періоду, що виражається в правильному відношенні сум доходів і витрат до відповідного періоду часу;

дотримання прав і обов'язків, тобто відображення в звітах усіх юридично оформлених фінансових відносин;

представлення і відкритість інформації – відображення саме всієї інформації в облікових записах.

Аспектами систем обліку і внутрішнього аудита, по яких аудитор має одержати аудиторські свідчення, є: а) структура – системи обліку і внутрішнього контролю розроблені таким чином, щоб попереджати, виявляти і виправляти суттєві перекручування; б) функціонування – системи існують і ефективно діють протягом усього періоду перевірки. Таким чином, після перевірки системи внутрішнього аудита й обліку зовнішній аудитор має бути досить упевнений, що всі операції, що підлягають відображенню в утворених реєстрах, дійсно відображені в них, а більшість помилок і неточностей у записах виявлено і виправлено.

Аудиторські свідчення і процедури

У ході перевірки аудитор має одержати достатньо належних свідчень для того, щоб він міг зробити розумні висновки, на яких буде заснований аудиторський висновок. Аудиторські свідчення одержують у результаті належного поєднання авторських свідчень, тестів систем контролю і процедур перевірки на сутність. Аудиторська палата України у своїх нормативних документах дає наступне визначення цих понять. Аудиторські свідчення – це інформація, отримана аудитором при підготовці висновків, на яких ґрунтується аудиторський звіт. Аудиторські свідчення включають первинні документи й облікові записи, що лежать в основі звітності, а також дані з інших джерел, які підтверджують інформацію.

Тести систем контролю – це тести, які виконуються для одержання аудиторських свідчень щодо відповідності структури й ефективності функціонування систем обліку і внутрішнього контролю.

Процедури перевірки на сутність – це перевірки, що виконуються для одержання аудиторських свідчень з метою виявлення суттєвих перекручувань у фінансовій звітності і бувають двох типів: детальні перевірки операцій і залишків; аналітичні процедури.

Аудиторські процедури в загальному вигляді можуть бути представлені у такий спосіб:

розуміння діяльності підприємства, його організації, галузі, у якій здійснюється ця діяльність (бізнес);

одержання й аналіз інформації про діяльність підприємства в цілому, а також про облік і відображення господарських операцій;

аналіз форм і методів обліку з письмовим викладом фактів, складанням схем документообігу, анкет (чи комбінація цих методів);

використання результатів аналізу діяльності, проведеного клієнтом за згоди аудитора;

контроль процесу відображення деяких операцій в обліку («наскрізна перевірка») як допоміжна процедура до аналізу форм і методів обліку;

перевірка того, що протягом усього періоду діяльності підприємства форми і методи обліку застосовувалися так, як це відбито в нормативних документах.

Усі аудиторські тести класифікуються відповідно до процедури їхнього здійснення. Ротаційні тести – являють собою процедури, відповідно до яких об'єкти, що підлягають аудиторській перевірці, вибираються аудитором по черзі, на принципах ротації, тобто вибірка, як правило, здійснюється навмання. Глибинні тести – являють собою визначену вибірку операцій, які перевіряються на всіх стадіях відповідного облікового циклу. Тести слабких місць – призначені для перевірки конкретного аспекту внутрішнього контролю, де внутрішній аудитор припускає помилки. При встановленні неспроможності внутрішнього контролю базу перевірки розширюють. Спрямовані тести застосовують з метою послідовного контролю за здійснюваними фінансово-господарськими операціями. Наприклад, якщо аудитор бажає упевнитися, що занижується податок на прибуток, то він послідовно починає перевірку з первинних документів про валові доходи і валові витрати підприємства, перевіряє оподатковуваний прибуток, а завершує з врахуванням чинних ставок і пільг арифметичною перевіркою розрахунку сум податку. Наскрізні тести – це обмежена форма глибинного тесту, яка використовується, наприклад, для характеристики системи обліку.

Дотримання операційного нормативу аудиту означає, що в ході перевірки була отримана достатня кількість необхідних свідчень для видачі обґрунтованих висновків. Достатність і необхідність свідчень взаємно пов'язані і стосуються як аудиторських свідчень, отриманих при тестуванні систем контролю, так і проведення процедур перевірки на сутність. Достатність є виміром кількості аудиторських свідчень, а необхідність є виміром якості аудиторських свідчень, а також їхньої відповідності конкретному положенню і приналежності. Як правило, аудитор вважає за необхідне спиратися на аудиторські свідчення, що мають не тільки достатній, але й переконливий характер, і часто вишукує свідчення з різних джерел чи різного характеру для підтвердження того самого положення.

Формуючи аудиторський висновок, аудитор зазвичай не вивчає всю інформацію, оскільки висновки по визначених класах операцій можна одержати шляхом застосу-

вання процедури судження чи статистичної вибірки. Тому при одержанні аудиторських свідчень у результаті тестів систем контролю аудитор має розглянути їхню достатність і необхідність для обґрунтування оцінки ризику контролю. При одержанні аудиторських свідчень у результаті процедур перевірки на сутність аудитор має розглянути достатність і необхідність таких свідчень, разом з якими-небудь даними, отриманими в результаті тестів систем контролю, з врахуванням положень фінансової звітності, серед яких виділяють: наявність, повноту, оцінку, вимір, факти події, представлення і розкриття інформації. Як правило, аудиторські свідчення одержують по кожному положенню фінансової звітності. Аудиторські свідчення по одному якому-небудь положенню, наприклад, наявності товарно-матеріальних запасів, не можуть служити компенсацією недоодержання аудиторських свідчень по якій-небудь іншій позиції, наприклад, з оцінки якості цих запасів. Характер, вибір часу проведення й обсягу процедур перевірки на сутність будуть залежати від конкретних положень. Тести можуть давати аудиторські свідчення по декількох положеннях, наприклад, одержання сум дебіторської заборгованості може бути джерелом аудиторських свідчень відносно як наявності, так і оцінки.

Аудиторські свідчення є більш переконливими, якщо свідчення з різних джерел чи різного характеру відповідають один одному. За таких обставин аудитор може одержати сумарний ступінь довіри вище, ніж той, котрий був би отриманий по різних позиціях аудиторських свідчень, розглянутих окремо. І, навпаки, коли аудиторські свідчення, отримані з одного джерела, не відповідають отриманим з іншого, аудитор має визначити, які додаткові процедури необхідні для вирішення цієї невідповідності.

Аудитору також необхідно враховувати зв'язок між витратами на одержання аудиторських свідчень і корисністю отриманої інформації. Однак складності і витрати, пов'язані з цим, самі по собі не можуть бути достатньою основою для відмови від проведення необхідної аудиторської процедури. За неможливості одержання достатніх і необхідних аудиторських свідчень аудитор має зробити висновок з застереженнями чи негативний висновок.

Аудитор може одержувати аудиторські свідчення шляхом застосування однієї чи декількох приведених нижче процедур: перевірки, спостереження, опитування, підтвердження, підрахунку й аналітичних процедур. Перевірка полягає у вивченні бухгалтерських документів, реєстрів чи матеріальних активів. Перевірка бухгалтерських реєстрів і документів представляє аудиторські свідчення різного ступеня надійності, у залежності від їхнього характеру, джерела й ефективності засобів внутрішнього контролю за їх обробкою. До трьох основних категорій документальних аудиторських свідчень, що мають різний ступінь надійності для аудитора, відносяться: документальні аудиторські свідчення, які складені і зберігаються третьою особою; документальні свідчення, складені третіми особами і зберігаються в компанії; документальні аудиторські свідчення, які складені і зберігаються в компанії. Перевірка матеріальних активів забезпечує надійність свідчень щодо їхньої наявності, але не обов'язково права власності і вартості.

Спостереження аудитора полягає в перегляді процесу чи процедури, виконуваної іншими працівниками підприємства. Наприклад, спостереження аудитора за підрахунком товарно-матеріальних запасів працівниками компанії, яка перевіряється, чи за виконанням контрольних процедур, котрі не залишають слідів з погляду аудита.

Опитуванням є пошук інформації від обізнаних осіб у компанії, що перевіряється, чи за її межами. Опитування можуть варіюватися від формальних письмових запитів, адресованих третім особам, до неформального усного опитування осіб усередині компанії. Відповіді на правильно поставлені питання можуть дати аудитору інформацію, якою він раніше не володів, але яка у той же час підтверджує аудиторські свідчення.

Підтвердження полягає у відповідях на запити, що підтверджують інформацію, яка міститься в бухгалтерських реєстрах. Наприклад, аудитор, як правило, шукає пряме підтвердження сум дебіторської заборгованості, зв'язуючись безпосередньо з дебіторами.

Підрахунок полягає в перевірці арифметичної точності первинних документів і реєстрів чи обліку і в самостійному проведенні підрахунків.

Аналітичні процедури – це аналіз найважливіших співвідношень і тенденцій, в діяльності підприємства, включаючи наступне використання коливань і співвідношень, що не узгоджуються з іншою відповідною інформацією чи відхиляються від передбачених сум.

Визначальне місце в теорії аудита займає розробка норми прийнятності аудиторського свідчення. При визначенні прийнятності свідчення необхідно виходити з припущення викладу в ньому об'єктивної інформації про об'єкти контролю з урахуванням загальноприйнятих правил подачі інформації, передбачених чинним законодавством і національними нормативами з аудиту.

При визначенні прийнятності аудиторського свідчення аудиторська інформація може бути класифікована в такий спосіб: пряме і непряме свідчення; документоване й усне свідчення; випадкове свідчення.

Пряме свідчення підтверджується первинними документами і звітами, актами інвентаризації засобів і розрахунків, актами ревізій і перевірок, записами в облікових реєстрах і даними звітності.

Непряме свідчення – дані, що не мають безпосереднього відношення до розглянутих питань. Його називають ще свідченням, що залежить від певних умов. Наприклад, в аудиті можлива ситуація, коли надійність системи внутрішнього контролю є непрямым доказом відсутності значимих помилок у фінансовій звітності підприємства. Виходячи з цього, аудитор може обмежитися вибірковою перевіркою правильності звітних показників при складанні позитивного висновку про достовірність представленої фінансової звітності.

Документоване свідчення підтверджується даними облікових реєстрів, звітності і первинних документів. При цьому інформацію документованих свідчень, яка підтверджує факти, необхідно брати з оригіналу документа, а не з копій.

Усне свідчення прийнятне, наприклад, тоді, коли посадова особа сама дасть інформацію про порушення, що мають місце. Це дозволяє аудитору в найкоротший термін перевірити інформацію, що надійшла, і зробити пропозиції щодо корегування записів в обліку і виправлення звітності. На основі уточнених даних аудитор робить висновок про достовірність звітності.

Випадкове свідчення – це дані, отримані від якого-небудь працівника підприємства, що перевіряється, тобто від так званих третіх осіб, про стан об'єкта контролю. Така інформація без перевірки методами документального і фактичного контролю неприйнятна і її не слід вважати аудиторським свідченням, на основі якого складається аудиторський висновок про стан об'єкта аудита.

При визначенні достовірності і прийнятності аудиторського свідчення варто пам'ятати, що: документоване свідчення надійніше за усне; свідчення від незалежного джерела за межами підприємства достовірніше інформації, отриманої від його внутрішніх служб; інформація, надана аудитором, більш надійна, чим дані, отримані від посадових осіб підприємства, що перевіряється.

Хоча аудитори мають загальне уявлення про роботу підприємства, для дослідження окремих сфер його діяльності можуть залучатися фахівці, котрі володіють знаннями, навичками і досвідом по окремих спеціальних питаннях. Тому при плануванні аудиторської перевірки варто визначити потребу в інформації для її обробки фахівцями-експертами. Мета, обсяг і предмет дослідження, як правило, обмовляються в угоді про обсяги роботи фахівців. Це має бути задокументовано і включати наступні пункти: джерела інформації, наданої фахівцю; встановлення всіх відносин, що знижують об'єктивність інформації; можливість використання даних фахівця клієнтом; форма і зміст звіту. Причому аудитор має оцінити дані експерта і визначити, чи представляють вони достатнє, доречне і достовірне аудиторське свідчення, звернувши увагу на наступні питання: чи сумісні дані, надані фахівцю адміністрацією, з даними, використаними при підготовці фінансової звітності?; чи відповідає надана інформація встановленим вимогам?; чи чітко визначена позиція фахівця, або вона обумовлена різними застереженнями?; чи прийнятний термін надання інформації експертом?; чи об'єктивно відображені дані фахівця у фінансовій звітності? Отже, аудитор має використовувати тільки достовірні і прийнятні свідчення, у тому числі експертні, що забезпечує високу якість аудиторського висновку щодо фінансової звітності підприємства, яке перевіряється.

Для одержання аудиторських свідчень велике значення має методика аудиту з використанням комп'ютерів. Облікові системи, що використовують комп'ютери, дають аудитору можливість працювати з комп'ютерною мережею клієнта. Цей прийом відомий як методика аудита з використанням комп'ютерів. При цьому необхідно мати комп'ютерні програми, які можна використовувати для перевірки змісту файлу клієнта; контрольні дані, застосовувані аудитором для комп'ютерної обробки з метою перевірки функціонування комп'ютерних програм клієнта. Процедура збору ін-

формаційного матеріалу відповідно до названої методики будуть включати спостереження за проведеним контролем, перевірку його документальних свідчень, повторне проведення контролю, перевірку окремих частин програми, перевірку відповідності загального контролю.

Особливо ефективним є використання комп'ютерів і програмного забезпечення аудита при проведенні вибіркового обстеження й аналітичних перевірок. Тут доречно згадати, що з етичної точки зору аудитор не вправі займатися професійною роботою доти, поки він не придбає спеціальні технічні знання і навички роботи на комп'ютері чи не одержить практичну допомогу від експертів, необхідну для видачі компетентних висновків. Ефективним прийомом для одержання аудиторських свідчень є використання комп'ютера з макетами прикладних програм. Застосування електронних таблиць створює можливість складання програм перевірок. Для цього аудиторській фірмі доцільно розробити форму і зміст вихідного документа, визначити необхідні дані і дії, що повинні бути виконані для одержання вихідної інформації. Такий розроблений пакет можна зберегти в пам'яті комп'ютера, а потім за необхідності викликати його, вводити нові вихідні дані і тоді розрахунки по формулах виконуватимуться автоматично. Після виконання необхідних дій комп'ютер видає на дисплеї відеограми, яка аналізує аудитор, а також відповідні висновки.

Багато аудиторів як інструмент аудиту використовують експертні системи, котрі являють собою комп'ютерні програми, в яких застосовуються особливі методи програмування з метою надання інформації користувачу. Вони використовуються при плануванні аудиту, аудиторських перевірках і видачі фінансових звітів. Експертні системи допомагають оцінити ризик аудита, уточнити його дані, здійснюють економічний аналіз. Зазначені системи використовуються при аудиторських перевірках, сприяючи оцінці якості контролю і здійснюючи детальну перевірку тієї чи іншої інформації. Системи застосовуються при підготовці фінансових звітів, визначаючи при цьому тип висновку, що складається, і підтверджуючи аудитору, що всі його вимоги задоволено.

При використанні експертних систем стратегія пошуку полягає в описі необхідного рішення, а також цілей і набору можливих заходів, які здійснюються від початкових умов до кінцевої мети аудита. Використовувані експертні системи включають одиничний, множинний і евристичний пошук. Багато експертних систем застосовуються для забезпечення праці аудитора як його засіб. Наприклад, під час планування аудита експертні системи надають допомогу аудиторам на стадії оцінки аудиторського ризику, визначення стратегічних даних для проведення аудита, здійснення аналітичних процедур. На заключній стадії експертні системи допомагають визначити оцінку, що повинна бути дана у висновку аудитора. Експертні системи можуть бути використані для фінансового прогнозування, визначення надійності і точності обробки інформації в комп'ютерних системах, виявлення фінансових порушень у господарських операціях. Аудитор може передбачити результат і порівняти його з інформацією, виданою експертною системою.

Документальне оформлення процесу аудита

Процес аудита, як і будь-який інший вид діяльності, має документально підтверджуватися спеціальними робочими документами. В операційному стандарті вказано: «Аудитор має ретельно планувати, контролювати і вести облік своєї діяльності». Ця вимога повинна виконуватися, щоб бути впевненим, що в кожній конкретній ситуації застосовуються найбільш ефективні і діючі процедури аудита незалежно від розміру підприємства. Тому робочі аудиторські документи повинні вестися на всіх стадіях аудита – під час підготовки, планування, проведення перевірки й узагальнення її результатів.

Робочі документи – це записи, у яких аудитор фіксує використані процедури, тести, отриману інформацію і відповідні висновки, зроблені в ході аудита. Робочі документи повинні містити в собі всю інформацію, яку аудитор вважає важливою для правильного виконання перевірки і яка повинна підтвердити ті висновки, що він приводить у своєму висновку.

Основними цілями ведення аудиторської робочої документації є стандартизація й уніфікація процесу аудита, зокрема:

- обґрунтування методики і прийомів проведення перевірки;
- забезпечення планування і виконання окремих стадій аудиторської перевірки;
- документальне підтвердження виконаних аудитором робіт, контроль робочого часу й обґрунтованість оплати його праці;
- засвідчення відповідності проведеного аудиту міжнародним стандартам і національним нормам, прийнятим у професійній практиці;
- забезпечення обґрунтування аудиторського висновку і документальне оформлення ступеня аудиторського ризику;
- контроль якості проведеної перевірки і формування представлення про кваліфікацію аудитора;
- одержання матеріалів для наступних аудиторських перевірок і надання допомоги аудитору в роботі.

Вибір кількості, змісту і форми аудиторських документів визначаються самою аудиторською фірмою чи приватним аудитором з урахуванням умов укладеного договору на проведення аудита і внутрішніх стандартів фірми. Разом з тим, аудиторські документи повинні відповідати деяким вимогам.

По-перше, робоча документація повинна містити опис усіх значних моментів і обставин, з якими зустрівся аудитор під час проведення аудита. Вона повинна бути досить повною і докладною настільки, щоб дозволити досвідченому аудитору, який не мав попереднього зв'язку з даним аудитором, визначити, що за робота була проведена, і обґрунтувати зроблені висновки.

По-друге, робоча документація повинна складатися в міру просування процесу аудита для того, щоб будь-які деталі роботи і проблеми не були пропущені. Докумен-

тація повинна відображати наступні дані по кожному з аспектів, що перевіряються, а саме, застосована методика; використані тести; отримана інформація; висновки.

По-третє, робочі документи повинні складатися професійно і грамотно. Їхнє оформлення має забезпечити доступність для прочитання.

Оскільки використання робочої документації встановленої форми безпосередньо впливає на ефективність і якість аудиторської роботи, в конкретній аудиторській фірмі рекомендується дотримуватися єдиної форми ведення робочої документації. З урахуванням повторних аудитів робочі документи підрозділяються на: 1) постійні робочі документи, тобто такі, котрі доповнюються новою інформацією, що має постійне значення і 2) поточні робочі документи, які містять інформацію, що відноситься насамперед до аудита окремого періоду.

При оформленні робочих документів необхідно дотримувати наступних вимог:

на першій сторінці кожного документа має бути зазначене найменування аудиторської фірми, що проводила аудит, найменування підприємства – клієнта, номер і дата укладення договору, відповідно до якого проводиться аудит;

кожен робочий документ повинен мати назву, наприклад: «Аудит основних коштів», «Аудит розрахункових операцій» і т.д.;

кожен робочий документ повинен мати свій номерний індекс, сторінки в ньому повинні бути пронумеровані;

наприкінці кожного робочого документа вказується прізвище аудитора, що заповнив цей документ, проставляється його підпис і дата (чи період) заповнення.

Робочі документи зазвичай мають включати:

інформацію, що стосується юридичної й організаційної структури підприємства;

необхідні витяги чи копії юридичних документів, угод і протоколів;

відображення вивчення й оцінки систем обліку і внутрішнього контролю;

документацію про планування аудита;

аналіз операцій і залишків по рахунках;

аналіз важливих показників і тенденцій;

відображення суті, термінів і масштабу проведення аудиторських процедур і їхніх результатів;

вказівку на конкретних осіб, що виконали аудиторські процедури, і час виконання;

висновок сторонніх аудиторів чи експертів, притягнутих до аудита окремих конкретних питань;

листування з клієнтами по окремих питаннях, якщо таке мало місце, чи копії бесід;

копії листувань з третіми особами, за необхідності – копії фінансових звітів клієнта і балансу;

опис суті інформування аудитором клієнта з різних питань у ході проведення аудита;

висновки, зроблені аудитором по різних аспектах аудиту, у тому числі виключення і незвичайні моменти, якщо такі мали місце і були розкриті у ході аудиторських про-

цедур, і те, як вони були вирішені, а також достатнє розкриття ланки фактів і міркувань, які привели до цих висновків.

Повнота розкриття фактів і інформація, що міститься в робочих документах, повинні бути достатніми для того, щоб: забезпечити можливість контролю будь-яким аудитором за проведенням аудита поточного року; служити аудитору довідковим матеріалом на випадок виникнення необхідності надати кому-небудь будь-які пояснення по суті проведеного аудита.

По завершенню аудита робочі документи залишаються в аудитора. Він за своїм розсудом може складати довідки на підставі витримок зі своїх документів. Але його право власності обмежене етичними правилами і конфіденційними взаєминами з клієнтами. Однак робочі документи аудитора не можна розглядати як частину фінансової документації клієнта чи її заміну. Робочі документи не можна вимагати чи вилучати в аудитора, за винятком тільки тих випадків, коли ці дії відбуваються за рішенням судових чи слідчих органів. Аудитор має забезпечити надійне збереження робочих документів, що задовольняє вимогам збереження і конфіденційності. Термін їхнього збереження визначається як практикою аудиторської діяльності, так і юридичними вимогами.

Суттєве значення робочі документи відіграють в організації нагляду за якістю проведення аудиту, який має здійснюватися на всіх рівнях і стадіях перевірки. Старший зі складу групи аудитор має постійно контролювати, як здійснюється робота з документацією. При цьому він має переконатися, що робота довірена досить досвідченим, професійно підготовленим аудиторам, які знають свої повноваження, обов'язки і ті цілі, з якими проводяться процедури, а в робочих документах ретельно відображаються виконана робота і зроблені висновки. З будь-якого питання, що викликає сумнів, старший групи проводить консультації і контролює якість роботи. Нагляд є гарантом досягнення цілей ревізії і якісного виконання робіт. Належний контроль і нагляд повинні здійснюватися у всіх випадках, незалежно від компетенції окремих аудиторів. Нагляд здійснюється як за сутністю, так і за методами проведення перевірки. Це робиться для того, щоб склад групи мав чітке уявлення про план перевірки, контрольні дії проводилися у відповідності зі сформованою практикою і стандартами по аудиту, аудиторський звіт містив необхідні рекомендації і висновки.

Виявлення й оцінка помилок у процесі аудиту

У процесі перевірки аудитор зобов'язаний діяти обдумано і кваліфіковано, як компетентний фахівець. Він має організувати свою роботу так, щоб бути готовим до розкриття порушень норм, які спотворюють зміст фінансової звітності. Причому у своїй діяльності аудитор має дотримувати презумпції невинності, тобто незаконність дії може бути визначена тільки судом.

Основними причинами допущених перекручувань і порушень є свідомі і несвідомі дії посадових осіб, що займаються підготовкою вихідних даних про результати діяльності підприємства й обробляють цю інформацію.

Міжнародні нормативи аудита використовують наступну термінологію для класифікації різних порушень. Помилка – визначає ненавмисні порушення у відображенні фінансової інформації, що виникають у результаті: арифметичної чи канцелярської помилки в записах облікових даних; випадкового пропуску чи неправильного уявлення про окремі факти; неправильного застосування принципів обліку; неправильних показань вимірювальних приладів, відхилень від правил здійснення контролю за дією посадових осіб при проведенні первинного обліку і складанні звітності і т.п.

Обман – це навмисний неправильний показ фінансової інформації одним чи декількома посадовими особами зі складу керівництва і службовців підприємства, що перевіряється. Обман може здійснюватися шляхом: маніпуляції, фальсифікації і зміни записів на аркушах бухгалтерського обліку, в облікових реєстрах чи документах, знищення чи пропуску записів операцій чи документів, відображення операцій без розкриття їхнього змісту і т.п.

Порушення норм – навмисне перекручування чи розтрата активів господарського суб'єкту.

Шахрайство – порушення норм шляхом кримінально карного обману з метою одержання незаконної переваги.

Незаконна дія – дія, що суперечить закону, зроблена з наміром чи без наміру.

Некоректність – термін, використовуваний у міжнародній практиці для узагальнення наведених вище понять. Він охоплює всі порушення норм (включаючи шахрайство), незаконні дії і помилки, тому що кваліфікація дії, виходячи з презумпції невинності, може бути визначена тільки судом.

Міжнародний норматив аудита «Обман і помилка» визначає відповідальність аудитора за розкриття перекручувань, що є результатом обману чи помилки при проведенні аудита фінансової інформації. При цьому вказується, що відповідальність за попередження і розкриття обману і помилки несе керівництво підприємства, яке постійно здійснює внутрішній контроль.

Важливою задачею аудита є перевірка законності і доцільності зроблених на підприємстві фінансово-господарських операцій, яке перевіряється. Доцільність операцій визначається їхньою спрямованістю на виконання задач, що стоять перед підприємством, за умови дотримання законності. При цьому аудитор завжди варто враховувати, що операція може бути доцільною, але не законною, і навпаки. Законною операція вважається тоді, коли її зміст не суперечить чинному законодавству. Оскільки останнє в Україні часто змінюється і доповнюється, аудитор має чітко визначити, до періоду дії якого нормативного документа відноситься досліджувана господарська операція. Для цього він повинний мати у своєму розпорядженні доступ до повної бази даних правових актів України, що діяли і діють на її території й в окремих регіонах протягом різних періодів часу.

Порядок вступу в силу правових актів визначається Указом Президента України «Про порядок офіційного опублікування нормативно-правових актів і вступу їх у силу» (додаток 5).

При перевірці звітності підприємства аудитор оцінює виявлені в ній помилки, що за своєю сутністю і змістом бувають суттєвими (матеріальними) і несуттєвими (нематеріальними). У фінансовому обліку і зовнішньому аудиті помилка чи пропуск вважаються матеріальними (суттєвими, важливими), якщо в результаті цього користувач даної звітності буде дезорієнтований у прийнятті свого рішення чи понесе збитки.

Розрізняють три основних рівні матеріальності помилок. До першого рівня відносяться помилки, суми яких такі малі і за своїм змістом такі не значні, що ніяк не можуть вплинути на рішення користувачів цієї інформації. Такі помилки і пропуски в звітності вважаються нематеріальними (непринциповими). До другого рівня відносяться матеріальні помилки і пропуски, що впливають на прийняття користувачем тих чи інших рішень. Але, незважаючи на це, зовнішня звітність у цілому об'єктивно відображає реальну дійсність і є корисною. До третього рівня матеріальності відносяться такі помилки і пропуски в обліку і зовнішній звітності, що ставлять під сумнів достовірність і об'єктивність усієї звітної інформації в цілому. Покладаючись на таку інформацію, користувачі можуть прийняти в корені неправильне рішення. Установивши третій рівень матеріальності помилок, аудитор висловлює у своєму висновку негативну думку щодо стану обліку і звітності підприємства, що перевіряється, з докладним описом виявлених фактів.

Згідно вимог в Україні до аудиторського висновку за результатами перевірки річного балансу і річної звітності до введення відповідних стандартів і нормативів аудита суттєвими розбіжностями вважаються суперечності показника первинних документів, аналітичного обліку і звітності, що перевищують еквівалент 10 доларів США в національній валюті України на день складання визначених документів, а також розбіжності, що впливають на зміну показників первинних документів, аналітичного обліку, статей річного балансу і річної звітності і спричиняють їхнє зменшення збільшення, чи виключення доповнення.

Під час проведення перевірки аудитор при дослідженні кожного об'єкта аудита має уважно і вміло застосовувати відповідні спеціальні прийоми і методи для виявлення фактів обману і помилок і розкриття їхньої сутності. При цьому по кожному факту варто викласти:

зміст некоректності з посиланням на порушення такого-то закону, постанови, указу, відомчих інструкцій чи наказів й інших нормативних документів з вказівкою, якими документами, розрахунками, довідками, із записами в облікових реєстрах, показниками звітності, а також поясненнями посадових і третіх осіб вони обґрунтовуються;

хто допустив помилку чи обман (посада, прізвище, ім'я і по батькові);

за чиєю вказівкою чи дозволом зроблене порушення (посада, П.І.Б.) і як було надано це розпорядження;

коли і де допущене порушення (дата чи період часу, коли була допущена помилка чи обман, найменування структурного підрозділу – цех, склад, бухгалтерія і т.д.);

як зроблено помилку і чим вона викликана (мета, причини, умови), розмір нанесеного матеріального збитку й інші наслідки.

Аудитор має пам'ятати, що аудит – це творчий процес, який не терпить штампів і шаблонів. Кожне дослідження тих самих операцій має свої особливості. Прийоми і методи, що дають гарні результати в одному випадку, можуть в іншій обстановці виявитися не придатними. Про виявлені помилки, фактів обману чи недоліків у бухгалтерському обліку і звітності аудитор повідомляє власників підприємства, уповноважених ними осіб, замовників і вимагає вжити негайних заходів щодо їхнього виправлення. Переконавшись в останньому, він приймає рішення про видачу аудиторського висновку про стан бухгалтерського обліку і достовірності представленої звітності.

Аудиторський ризик

Проведення аудиторських перевірок завжди супроводжується певним ризиком. Тому аудитор має чітко усвідомити, у чому полягає аудиторський ризик, його сутність, складові частини, як визначити його фактичний і максимально припустимий рівень. Це є дуже важливою задачею, тому що від її вирішення залежить згода аудитора на проведення перевірки фінансової звітності чи відмовлення від її; визначення плану аудиторської перевірки і її термінів; вибір напрямків, підходів, методів і прийомів аудита.

У міжнародній нормі аудита № 25 «Матеріальність і аудиторський ризик» дається наступне тлумачення цього поняття: аудиторський ризик – це побоювання, що аудитор може висловити невірну думку про фінансову звітність, яка містить суттєво недостовірну інформацію. Ризик аудита визначається також як ризик одержання невірною висновку після завершення всіх аудиторських процедур.

Для того, щоб усвідомити вирішальне значення визначення аудиторського ризику для належного виконання аудитором своїх професійних обов'язків з найменшою імовірністю здійснення помилок і неточності в роботі, забезпечення найбільшої ефективності перевірок, розглянемо історичні етапи розвитку аудита. За останні 25 років аудит і аудиторські процедури пройшли три стадії еволюції: перша – підтверджуючий аудит, друга – системно-орієнтований аудит, третя – аудит, що базується на ризику.

Підтверджуючий аудит полягає в перевірці дуже великої кількості фактичного матеріалу, різних бухгалтерських записів для того, щоб зробити загальний висновок. При цьому має місце майже дублювання бухгалтерських записів клієнта з великими витратами праці аудитора. Але навіть при цьому виді аудита існує ризик неправильного висновку про фінансовий стан справ, наприклад, у вигляді неправильного трактування отриманих даних чи їхнього узагальнення.

За умов застосування системно-орієнтованого аудиту оцінюють ефективність функціонування систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю підприємства-клієнта. При цьому необхідно передбачати, і природно, оцінити ризик того, що в цих системах у визначених місцях можуть виникнути збої чи вони взагалі є недосконалими, тому що при цьому виді аудита важливі не самі дані, а якість їхнього одержання і контролю цієї інформації.

Найбільшу увагу приділяють визначенню величини аудиторського ризику при використанні третього виду – аудита, що базується на ризику. При цьому виді аудита перевіряють людей, що контролюють систему, і дають оцінку прийнятих ними керівних рішень, тобто перевірці піддаються ті місця, де існує найбільша небезпека виникнення помилок і можливість їхнього не виявлення. Такий підхід до проведення аудита є найбільш перспективним, оскільки він є самим економічним у зв'язку з тим, що скорочуються терміни перевірки, її трудомісткість і підвищується ефективність.

Слід зазначити, що аудиторський ризик у різній мірі властивий усім трьом видам аудита. Але особливо велике значення визначення аудиторського ризику здобуває при системно-орієнтованому аудиті й аудиті, що базується на ризику. Крім того, аудиторський ризик виникає і тому, що аудиторські перевірки проводяться зазвичай за певною статистичною вибіркою. Правда, можуть здійснюватися і суцільні перевірки, але лише в деяких особливо важливих сферах, у той час як для контролю за більшістю операцій використовується вибірка, що здешевлює аудит.

Статистичне вибіркове обстеження являє собою дослідження, при якому характеристика всієї сукупності фактів дається по деякій їхній частині, відібраній випадково. При цьому для визначення розмірів можливого ризику використовується теорія ймовірностей. Однак поки що методика оцінки ризику при проведенні аудиту чітко не розроблена.

Ризик аудита (РА) є результатом дії двох чинників: ризик того, що будуть мати місце значимі помилки; ризик того, що які-небудь значимі помилки, що мали місце, залишаться невиявленими. Подальший аналіз розкриває, що обидва ці ризики можуть бути розділені на окремі складові (компоненти): ризик того, що значимі помилки будуть мати місце, є результатом двох типів ризику – внутрішньо властивого ризику і ризику контролю.

Внутрішньо властивий ризик (ВР) – це схильність балансового залишку змінюватися з врахуванням значимої помилки. Ризик контролю (РК) – ризик того, що значима помилка може мати місце в конкретному залишку по рахунку і не буде виявлена досить швидко системою внутрішнього контролю.

Ризик того, що значимі помилки залишаться невиявленими при аудиті, може бути результатом окремих ризиків, пов'язаних з двома типами аудиторських тестів, і є, з одного боку, ризиком аналітичного огляду (РАО), а з іншого – ризиком тестів оборотів (РТО). Ризик вибіркового обстеження (складова частина аудиторського ризику) є зворотною величиною стосовно необхідної впевненості, він зростає через те, що висновки будуються на основі даних вибірки. Необхідна впевненість має прямий вплив на розмір вибірки (менший ризик вибіркового обстеження вимагає більшої вибірки).

Модель ризику може бути виражена наступним рівнянням:

$$РА = ВР \times РК \times РАО \times РТО. \quad (3 - 1)$$

Використовуючи цю модель, аудиторська фірма може одержати критерій, за яким вимірюється відсоток необхідної впевненості (прийнятий на себе ризик) при складанні

свого плану статистичної вибірки. Крім того, як свідчить закордонний досвід величину аудиторського ризику можна виражати не тільки у відсотках, коефіцієнтах чи абсолютному виразі, але і словами «низький», «високий», «середній», що часто і використовується в практиці аудиторської діяльності. Таким чином, однією з важливих задач аудита є зменшення до прийняттого рівня ризику для користувачів фінансовою інформацією.

3.3. МЕТОДИКА АУДИТОРСЬКИХ ПЕРЕВІРОК

Аудит організаційно-правових основ підприємницької діяльності

Правові основи організації підприємницької діяльності визначені Законом України «Про підприємництво». Згідно цього закону підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і заняття торгівлею, з метою одержання прибутку. Суб'єктами підприємницької діяльності можуть бути громадяни України й інших держав, не обмежені в правоздатності чи дієздатності, а також юридичні особи усіх форм власності. Не можуть займатися підприємницькою діяльністю військово-службовці, працівники правоохоронних органів, а також органів державної влади і управління, покликаних здійснювати контроль за діяльністю підприємств. Не можуть бути зареєстровані як підприємці особи, що мають непогашену судимість за корисливі злочини. Вони не можуть виступати як співзасновники підприємницьких організацій і займати керівні посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Підприємництво в Україні здійснюється на основі наступних принципів: вільний вибір видів діяльності; залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна і засобів юридичних осіб і громадян; самостійне формування програми діяльності і вибір постачальників і споживачів виробленої продукції і встановлення цін; вільне наймання працівників; залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних і інших видів ресурсів, використання яких не обмежене чинним законодавством; вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів і сплати податків, передбачених законодавством; самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Держава гарантує всім підприємцям рівні права і створює рівні можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних, інформаційних і інших ресурсів, а також гарантує недоторканність майна і забезпечує захист права власності підприємств, що відзначається в ст. 41 Конституції України. Підприємець же, у свою чергу, зобов'язаний не заподіювати збитків навколишньому середовищу, не порушувати охоронювані законом права й інтереси громадян, підприємств і установ, організацій і держави, за заподіяний збиток і збитки підприємець несе відповідальність (майнову й іншу, встановлену законом).

Основною ланкою економічної системи України є підприємство, яке відповідно до діючого законодавства виступає самостійно господарюючим суб'єктом. У відповід-

ності зі ст. 2 закону «Про підприємства в Україні» у нашій країні можуть діяти підприємства таких видів: приватне підприємство, засноване на власності фізичної особи; колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства; господарські товариства; підприємство, засноване на власності об'єднання громадян; комунальне підприємство, засноване на власності відповідних адміністративно-територіальних одиниць; державне підприємство, засноване на державній власності, у тому числі, казенне підприємство.

Найбільш розповсюдженою організаційно-правовою формою підприємств в Україні в даний час є господарські товариства. Закон України «Про господарські товариства» виділяє наступні види господарських суб'єктів:

акціонерне товариство, що має статутний фонд, розділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за своїми обов'язками тільки майном товариства;

товариство з обмеженою відповідальністю, що має статутний фонд, розділений на частини, розмір яких визначається установчими документами. Учасники такого товариства несуть відповідальність тільки в межах їхніх вкладів у статутний фонд товариства. І тільки у випадках, передбачених установчими документами, учасники, що не цілком внесли вклади, відповідають по зобов'язаннях товариства також у межах не внесеної частини внеску;

товариство з додатковою відповідальністю, таке, котре як і товариство з обмеженою відповідальністю, має статутний фонд, розділений на частини, розмір яких визначається установчими документами. Але особливістю такого виду товариства є те, що його учасники відповідають по боргах товариства не тільки своїми внесками, але й за їхньої недостатності додатково приналежним майном, в однаковому для всіх учасників кратному розмірі. Граничний розмір додаткової відповідальності учасників фіксується в установчих документах;

повним товариством визнається таке товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність по зобов'язаннях товариства усім своїм майном;

командитне товариство – це товариство, що включає поряд з одним чи декількома учасниками, які несуть відповідальність по зобов'язаннях товариства усім своїм майном, також одного чи декількох учасників, відповідальність яких обмежується тільки внесками в майно підприємства.

Таким чином, види підприємств в основному відрізняються одне від одного різним ступенем відповідальності щодо виконання прийнятих зобов'язань. Тому аудиторі на початку перевірки необхідно звернути увагу на установчі документи підприємства і відповідність зазначених організаційно-правових форм підприємства їхнім видам діяльності, ознайомитися зі складом засновників підприємства, його керівництвом і штатом матеріально-відповідальних осіб.

Підприємство вважається створеним і здобуває права юридичної особи з моменту його державної реєстрації. Порядок реєстрації підприємств в Україні визначаєть-

ся Положенням про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності. Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється виконавчими комітетами міських і районних державних адміністрацій за місцезнаходженням чи за місцем проживання суб'єкта, якщо інше не передбачено законом. За реєстрацію стягується плата (реєстраційний збір) у розмірі: а) для громадян-підприємців – 1,5, для юридичних осіб – 7 не оподатковуваних мінімумів доходів громадян; б) за прискорену реєстрацію (протягом одного дня) – потрібний розмір реєстраційного збору; в) за реєстрацію змін (доповнень) в установчі документи – 30% від реєстраційного збору; г) за видачу дубліката свідчення про державну реєстрацію – 10% від реєстраційного збору.

Для державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи (підприємства) – власник (власники) чи особа (заявник) подають в органи державної реєстрації наступні документи:

а) установчі документи в повному обсязі, які відповідно до чинного законодавства необхідні для створення тієї чи іншої форми суб'єкта підприємницької діяльності, а саме: рішення власника (власників) про створення юридичної особи (крім приватного підприємства). Якщо власників два чи більш, таким рішенням є установчий договір, а також протокол установчих зборів у випадках, передбачених законом; статут, якщо відповідно до законодавства це необхідно для створення організаційно-правової форми суб'єкта підприємницької діяльності;

б) реєстраційну картку встановленого зразку, що водночас є заявою про державну реєстрацію;

в) документ, що підтверджує внесення плати державної реєстрації;

г) документ, що підтверджує сплату власником внеску в статутний фонд суб'єкта підприємницької діяльності в розмірі, передбаченому законом.

Законом України «Про господарські товариства» передбачено, що до моменту реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю, кожний з учасників зобов'язаний сплатити не менш 30% зазначеного в установчих документах внесків. Крім того, законодавством встановлені мінімальні розміри статутних фондів для акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю.

За наявності всіх цих документів орган державної реєстрації зобов'язаний протягом не більш п'яти робочих днів з моменту їхнього надходження внести дані реєстраційної картки до державного Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності і видати свідчення про державну реєстрацію встановленого зразка з проставленими в ньому ідентифікаційним кодом, що надається органу реєстрації органом державної статистики.

Заявнику видається оригінал свідчення про державну реєстрацію з трьома його копіями, а також оригінал і копія поданих ним установчих документів з оцінкою органа реєстрації. Орган державної реєстрації має подати в п'ятиденний термін в орган

статистики й орган податкової служби копії реєстраційної картки з відміткою про реєстрацію, а в органи Пенсійного фонду і соціального страхування – інформаційні повідомлення. Підставою для взяття суб'єкта підприємницької діяльності на облік в органах державної податкової служби є копія реєстраційної картки, свідчення про державну реєстрацію і копія установчих документів. За наявності цих документів термін постановки на облік у податковій інспекції не має перевищувати двох днів. Для одержання дозволу на виготовлення печаток і штампів, суб'єкт підприємницької діяльності (уповноважена ним особа) подає відповідному органу внутрішніх справ свідчення про державну реєстрацію, два екземпляри зразків печаток і штампів, що затверджуються власником і додаткових дозволів не вимагають, а також документ, що підтверджує внесення плати за видачу дозволу на виготовлення печаток. На печатках і штампах має обов'язково вказуватися ідентифікаційний код підприємства. Свідчення про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності і копія документа, що підтверджує узяття його на облік в органах податкової служби, є підставою для відкриття рахунків у будь-яких банках у встановленому законом порядку.

Тому наступним етапом перевірки правових основ функціонування суб'єктів підприємницької діяльності є формальна перевірка наявності установчого договору, статуту підприємства, свідчення про державну реєстрацію, свідчення про узяття суб'єкта підприємницької діяльності на облік в органах державної податкової служби, Пенсійному фонді, Фонді соціального страхування, дозвільної системи на виготовлення печаток і штампів, а також даних про наявність на підприємстві розрахункових, поточних, валютних і інших рахунків в установах банку. На цьому етапі необхідно переконатися, що сторінки статуту й установчого договору пронумеровані, прошнуровані, скріплені печаткою органа державної реєстрації, в них немає виправлення від руки. Підписи засновників повинні бути нотаріально завірени. На цьому етапі необхідно перевірити формування статутного фонду підприємства, що перевіряється. Згідно діючого законодавства, для більшості господарських товариств усі внески в статутний фонд повинні бути зроблені протягом календарного року з моменту реєстрації підприємства. Якщо ця умова не виконується, діяльність товариства є незаконною. У випадку зміни назви організаційно-правової форми, а також форми власності, суб'єкт підприємницької діяльності в місячний термін з моменту зазначених змін зобов'язаний подати документи для перереєстрації з підтвердженням опублікування інформації про це в засобах масової інформації. Перереєстрація суб'єктів підприємницької діяльності проводиться в такому ж порядку, як і реєстрація. Підлягають також державній реєстрації зміни і доповнення, внесені в установчі документи підприємства, а також зміни суб'єктом підприємницької діяльності свого місцезнаходження (місця проживання).

Підприємці мають право без обмежень приймати рішення, здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству, яке регулює окремі види підприємництва. Наприклад, діяльність з виготовлення і реалізації нарको-

тичних засобів, військової зброї, боєприпасів до неї, вибухових речовин, видобуток янтарю, охорона важливих державних об'єктів, з виготовлення ракетоносіїв і їхнього запуску може здійснюватися тільки державними підприємствами. Проведення ломбардних і довірчих операцій може здійснюватися товариствами з додатковою відповідальністю.

Обмеженню (ліцензуванню) підлягають ті види підприємницької діяльності, що безпосередньо впливають на здоров'я людини, навколишнє середовище, безпеку держави. Для здійснення підприємницької діяльності, що підлягає ліцензуванню, необхідно одержати ліцензії (спеціальний дозвіл), дотримуватися певних умов і правил здійснення даного виду діяльності.

Ліцензія – це документ, що видається Кабінетом Міністрів України чи уповноваженим ним органом виконавчої влади, відповідно до якого власник ліцензії має право займатися визначеним видом підприємницької діяльності. Перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює ст. 4 Закону України «Про підприємництво». Згідно цього закону, підлягає ліцензуванню 41 вид діяльності, зокрема, судово-експертна, аудиторська діяльність, юридична практика, надання послуг по одержанню освіти з видачею спеціального документа державного зразка, виготовлення і реалізація алкогольних напоїв, тютюнових виробів тощо.

Порядок ліцензування підприємницької діяльності і список органів, що видають ліцензії на відповідний вид діяльності, встановлюється Положенням про порядок ліцензування підприємницької діяльності. Для одержання ліцензії на кожен вид діяльності суб'єкт підприємницької діяльності подає в органи, що видають ліцензію, документи, де вказуються: дані про заявника: місцезнаходження, банківські реквізити, організаційно-правова форма, ідентифікаційний код; вид діяльності, на який заявник має намір одержати ліцензію; термін дії ліцензії. До заяви додаються наступні документи: громадянами-підприємцями – копії документів, що засвідчують рівень освіти і кваліфікації, необхідні для здійснення відповідного виду діяльності, копія свідоцтва про державну реєстрацію; юридичними особами – копії свідоцтва про реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності й установчих документів.

Орган, який видає ліцензії, приймає рішення про видачу ліцензії чи відмовлення в її видачі протягом не більш 30-ти днів із дня одержання заяви і відповідних документів. Термін дії ліцензії встановлюється органом, що її видає, але не менш ніж три роки, і може бути продовжений у порядку, встановленому для її видачі. Передача ліцензії іншим юридичним і фізичним особам забороняється. При зміні місцезнаходження підприємства чи перейменування юридичної особи ліцензія підлягає переоформленню. Розмір плати за видачу і переоформлення ліцензії і порядок її зарахування встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Орган, який видає ліцензії, має право призупинити дію ліцензії у випадку порушення суб'єктом підприємницької діяльності ліцензійних умов чи невиконання у встановлений термін розпорядження ліцензійної палати чи органа, що видав ліцензію про

дотримання ліцензійних умов. У випадку своєчасного усунення порушень, що привели до зупинки дії ліцензії, орган, що видав ліцензію, може прийняти рішення про продовження її дії. Ліцензія може бути анульована у випадках: виявлення недостовірних даних у заявці на видачу ліцензій чи у документах, що додаються до неї; передачі суб'єктом підприємницької діяльності ліцензії іншій особі; повторного чи грубого порушення суб'єктом підприємницької діяльності ліцензійних умов. Мотивоване рішення про припинення чи анулювання дії ліцензії, а також про її поновлення доводиться до суб'єкта підприємницької діяльності в 5-денний термін, а копія рішення відсилається в податковий орган за місцезнаходженням суб'єкта для прийняття відповідних рішень.

Згідно Закону України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» деякі види підприємництва підлягають патентуванню. Об'єктом правового регулювання відповідно до цього закону є торговельна діяльність за готівку, використання інших форм розрахунків і кредитних карток на території України, діяльність щодо обміну готівки валютних цінностей (включаючи операції з наявними платіжними коштами, вираженими в іноземній валюті, і кредитними картками), а також діяльність з надання послуг у сфері грального бізнесу, побутових послуг.

Торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (відособленого) підрозділу займатися зазначеними видами підприємницької діяльності. Торговий патент одержується за плату суб'єктом підприємницької діяльності в органах державної податкової служби за місцезнаходженням цих суб'єктів чи за місцезнаходженням їхніх структурних (відособлених) підрозділів, а суб'єктами, що здійснюють торгівлю через пересувну торговельну мережу, за місцем реєстрації цих суб'єктів.

Підставою для придбання торгового патенту є заявка, що повинна містити наступні реквізити: найменування суб'єкта підприємницької діяльності; витяг з установчих документів про юридичну адресу суб'єкта підприємницької діяльності, а у випадках, якщо патент одержується для структурного (відособленого) підрозділу, то й довідку органа, що погодив місцезнаходження цього підрозділу, з вказівкою цього місця; вид підприємницької діяльності, найменування виду побутових послуг чи послуг у сфері грального бізнесу; місцезнаходження суб'єкта підприємницької діяльності; термін дії торгового патенту; місцезнаходження державного податкового органа, що видав торговий патент; відмітка податкового органа про надходження плати за торговий патент.

Вартість торгового патенту регулюється чинним законодавством, термін його дії зазвичай складає 12 місяців. Підприємці можуть також отримувати короткострокові торгові патенти на термін від 1 до 15 днів. Торговий патент має бути відкритим і доступним для огляду. Передача торгового патенту іншому суб'єкту підприємницької діяльності чи іншому структурному (відособленому) підрозділу забороняється. Перелік побутових послуг, що підлягають патентуванню, затверджений постановою Ка-

бінету Міністрів України і включає, зокрема, послуги по ремонту і будівництву житла, садових будиночків і гаражів, фотопослуги і т.п.

При цьому аудиторю варто мати на увазі, що нарахований до сплати податок на прибуток суб'єкта підприємницької діяльності, отриманий від здійснення операцій, що підлягають патентуванню, зменшується на суму платежів по сплаті вартості торгового патенту.

Крім звичайного торгового патенту, суб'єкти підприємницької діяльності можуть отримувати і спеціальні торгові патенти. Спеціальний торговий патент – це державне свідоцтво, що засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності на особливий порядок оподаткування. Вартість спеціального торгового патенту встановлюється місцевими органами самоврядування щорічно після затвердження місцевого бюджету в залежності від місцезнаходження пункту торгівлі й асортиментного переліку товарів. Суб'єкт підприємницької діяльності самостійно приймає рішення про придбання спеціального торгового патенту.

Аудитор має перевірити наявність торгових патентів і необхідних ліцензій у підприємців, відповідність їх видам діяльності, що здійснюють ці суб'єкти, а також своєчасність внесення плати за торгові патенти. При цьому він має попередити керівництво підприємства, що перевіряється, про адміністративну і кримінальну відповідальність за порушення правил здійснення підприємницької діяльності.

Зокрема, згідно ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення, заняття підприємницькою діяльністю без державної реєстрації чи без спеціального дозволу (ліцензії), тягне накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва і сировини чи без такої. А відповідно до Закону України «Про державну податкову службу» її органи мають право накладати на посадових осіб підприємств, що здійснюють підприємницьку діяльність без державної реєстрації чи без ліцензії, якщо це передбачено чинним законодавством, адміністративні штрафи в розмірі від 10 до 20, а на громадян – від 3 до 8 неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян.

Адміністративна відповідальність також передбачена і за порушення правил патентування. Зокрема, стаття 8 Закону України «Про внесення змін у Закон України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» передбачає сплату штрафу в подвійному розмірі вартості торгового патенту за повний термін роботи суб'єктів підприємницької діяльності, коли здійснювалися операції, передбачені даним законом, без одержання відповідних торгових патентів чи з порушенням правил використання торгового патенту.

Аудит коштів і розрахункових операцій

Як показує практика, найбільше число випадків порушення фінансової дисципліни припадає на здійснення касових і розрахункових операцій. Тому контроль коштів є

одним з найважливіших моментів в аудиторській діяльності, а перевірка операцій з коштами здійснюється найбільше за інші завдання аудита.

Основними задачами аудита коштів, касових і розрахункових операцій є:

перевірка фактичної наявності і забезпечення збереження коштів, цінних паперів і бланків суворої звітності;

встановлення законності і доцільності зроблених касових і банківських операцій, дотримання касової і фінансової дисципліни;

підтвердження достовірності облікових і звітних даних про залишки коштів у касі, на розрахунковому й іншому рахунках в установах банку;

перевірка дотримання встановлених правил прийому, видачі, збереження й обліку готівки.

Аудит коштів і розрахункових операцій, як правило, включає наступні етапи. Перший етап – раптова інвентаризація готівки, цінних паперів і бланків суворої звітності, що знаходяться в касі підприємства. Другий етап – перевірка реальності залишків коштів на розрахунковому й інших рахунках у банку, а також у підзвітності окремих працівників. Третій етап – документальна перевірка законності і доцільності зроблених операцій з коштами, правильності їхнього відображення в облікових реєстрах і звітності.

Джерелами інформації при аудиті коштів і банківських операцій є:

касові книги і звіти касира з прикладеними до них прибутковими і видатковими ордерами й іншими грошовими документами;

товарно-касові книги і журнали використання електронних контрольно-касових апаратів;

виписки установ банку по поточних, розрахункових, валютних і інших рахунках;

платіжні доручення, вимоги-доручення, рахунки-фактури й інші документи, прикладені до виписок банку;

чекові книжки і корінці використаних і анульованих чеків;

платіжні відомості на видачу заробітної плати;

журнали-ордери і відомості № 1 і № 2, а також журнали-ордери № 3 і № 7;

акти внутрішніх ревізій каси і попередніх перевірок;

листування з установами банків і інших фінансових органів.

Якщо підприємство, що перевіряється, має значний обсяг грошових і розрахункових операцій, то для суцільної арифметичної перевірки розрахунково-платіжних відомостей і інших грошових документів можуть бути використані засоби обчислювальної техніки, а відповідні машинні документи додаються до акта перевірки чи до аудиторських звітів.

Аудит касових операцій

Порядок приймання, видачі й обліку готівки, а також оформлення касових документів регламентується в Україні Порядком ведення касових операцій у національній

валюти. Початковим етапом будь-якої контрольної перевірки є раптова інвентаризація грошових коштів у т.ч. валютних, що знаходяться в касі підприємства, у вигляді готівки, цінних паперів, чеків, бланків суворої звітності й інших цінностей. Вона повинна бути раптовою, і тому її рекомендується проводити в перший день перевірки. Каса перевіряється в присутності касира і головного бухгалтера. До початку перевірки касової готівки касир має скласти в присутності аудитора касовий звіт, у якому відображуються всі наявні в касі прибуткові і видаткові документи і виводиться книжковий залишок коштів на момент інвентаризації. Бажано, щоб акт перевірки каси був оформлений відповідно до вимог нормативних документів Національного банку України. Ці вимоги визначені в Додатку до Порядку ведення касових операцій. Тому до початку інвентаризації аудитор одержує від касира розписку про те, що всі прибуткові і видаткові касові документи включені ним у касовий звіт, і на момент перевірки каси не оприбуткованих і не списаних у витрати грошей нема. Причому в касовий звіт можна включати тільки належним чином оформлені типові документи (касові ордери, авансові звіти і т.п.). Ніякі приватні розписки і неоформлені документи не повинні прийматися до уваги, як і заяви касира про те, що в касі знаходяться кошти і цінності, які не належать підприємству, що перевіряється, як юридичній особі, тому що іноді в одному касовому приміщенні зберігаються гроші підприємства і громадських організацій, що діють на території підприємства (профспілкової організації, каси взаємної допомоги й ін.), і мають самостійний баланс. У цьому випадку аудитор має вказати керівництву на порушення правил ведення касових операцій і паралельно провести перевірку коштів цих організацій.

У тих випадках, коли в касі у наявності на момент інвентаризації документи по незавершених операціях (платіжні відомості по заробітній платі, відомості внесків за проживання в гуртожитку і т.п.), варто точно визначити величину виданих з каси грошей чи грошей, які надійшли в касу, по цих документах. Після цього виводиться остаточний залишок готівки за даними обліку. Аналогічно складається звіт і по інших видах засобів і цінностей. Після перевірки касового звіту аудитор перераховує фактичну наявність коштів, цінних паперів, грошових документів і інших цінностей, що зберігаються в касі, і складає акт інвентаризації, зразкова форма якого наведена у додатку 6. Готівку у валюті заносять у матеріали інвентаризації, указуючи назву і суму іноземної валюти, курс Національного банку України на день інвентаризації і суму перерахування в грошову одиницю України.

Виявлені надлишки коштів, виявлені при інвентаризації, прибуткуються з віднесенням на результати господарської діяльності, а нестача, після вивчення пояснень касира, як правило, погашається матеріально відповідальною особою. Поряд з перевіркою касової готівки аудитор має відзначити в акті стан касового господарства, зокрема: чи забезпечується зберігання коштів у касі і при їхньому транспортуванні; чи виконуються на підприємстві рекомендації з технічного оснащення засобами охоронно-пожежної сигналізації приміщення каси; чи оформлено у встановленому по-

рядку зобов'язання касира про повну матеріальну відповідальність; чи не допускається касиром передоручення своїх функцій іншим особам без дозволу адміністрації; чи дотримується касиром порядок ведення касової книги і складання звітності.

Після проведення інвентаризації касової готівки аудитор переходить до перевірки правил ведення касових операцій. На основі аналізу первинних документів і облікових реєстрів він має встановити: дотримання встановленого банком ліміту залишку грошей у касі; своєчасність і повноту оприбуткування по касі готівки, отриманої в банку і з інших джерел; використання коштів за цільовим призначенням; своєчасність повернення грошей у банки; дотримання правил розрахунків готівкою з приватними особами й організаціями; порядок ведення товарно-касових книг і журналу використання касових апаратів.

Перевірку, як правило, починають з виявлення випадків порушення ліміту, залишку готівки в касі, який встановлюється для кожного підприємства (незалежно від того, перебуває чи не перебуває воно на самостійному балансі) комерційними банками за місцем відкриття основного рахунка з урахуванням специфіки і режиму роботи підприємства, його віддаленості від установи банку, розміру касових оборотів, встановлених термінів і порядку здачі касового виторгу.

Понад встановлений ліміт підприємства мають право зберігати в касі протягом трьох робочих днів готівку, отриману в банку для виплати заробітної плати, заохочень, соціальної допомоги (далі – виплати, пов'язані з оплатою праці), пенсій, відраджень, дивідендів. Після закінчення цих термінів суми готівки, не використані за призначенням, повертаються в банк не пізніше наступного робочого дня і надалі видаються підприємствам на першу вимогу на ті ж цілі. При цьому кошти, пов'язані з оплатою праці і виплатою дивідендів, усі підприємства, незалежно від форми власності, а також індивідуальні підприємці, повинні одержувати винятково з кас банків. Для визначення сум перевищення ліміту звіряють залишки готівки по касових звітах із встановленим лімітом, а в дні виплати заробітної плати з отриманої різниці віднімають залишки грошей, призначених для виплат, пов'язаних з оплатою праці.

У випадку витрати підприємством готівки на виплати, пов'язані з оплатою праці з отриманого виторгу, ці кошти включаються в суму фактичних залишків готівки того дня, коли були здійснені такі виплати. У суму фактичного залишку грошей, що знаходяться в касі, включається також сума готівки, яка видана під звіт і не повернута до каси підприємства протягом десяти робочих днів із дня їхньої видачі (по відрадженнях – протягом трьох робочих днів після закінчення відрадження), починаючи з наступного дня після закінчення зазначених термінів.

Якщо на підприємстві, котре перевіряється, часто допускалося порушення ліміту касових залишків, то аудитором складається довідка (див. додаток 7).

У нашій країні передбачені штрафні санкції за перевищення ліміту, як і інші заходи щодо запобігання зловживань при здійсненні операцій з готівкою. Зокрема, це – штрафи: за перевищення встановлених лімітів залишків готівки у касах – у дворазо-

вому розмірі сум виявленої понад встановлені готівки; за перевищення норм витрати готівки на поточні потреби – у розмірі їхнього перевищення: за не оприбуткування (неповне оприбуткування) у касах готівки – в п'ятикратному розмірі неоприбуткованої суми; за не встановлення ліміту залишків кас – у п'ятидесятикратному розмірі не оподаткованого мінімуму доходів громадян за кожен випадок.

Відповідно до Закону України «Про застосування електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг при розрахунках зі споживачами в сфері торгівлі, громадського харчування і послуг» усі підприємства в цих сферах діяльності, що здійснюють розрахунки за готівку, зобов'язані: по-перше, проводити розрахунки зі споживачами через належним чином зареєстровані електронні контрольно-касові апарати (ЕККА).

По-друге, обов'язково видавати споживачу касовий чек. По-третє, вести журнал використання електронного контрольно-касового апарату, складати звіт по операціях, здійснюваним на цьому апараті.

За відсутності чи неможливості використовувати ЕККА суб'єктам підприємницької діяльності тимчасово дозволяється здійснювати розрахунки з використанням товарно-касової книги, форма, порядок ведення і реєстрація якої затверджуються Міністерством фінансів України і Держкомстатом України. Перелік окремих форм діяльності в сфері торгівлі, громадського харчування і послуг, специфіка яких дозволяє здійснювати розрахунки зі споживачами без застосування ЕККА з використанням товарно-касових книг, затверджується Міністерством економіки України. За порушення суб'єктами підприємницької діяльності порядку таких розрахунків за рішенням податкових органів вони можуть бути піддані фінансовим санкціям у розмірі: від десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у випадку проведення розрахунків без використання ЕККА чи товарно-касової книги, з використанням не зареєстрованих належним чином ЕККА, чи у випадку порушення встановленого порядку застосування ЕККА або товарно-касової книги і порушення встановленого порядку проведення розрахунків у касах на підприємствах, де ці операції здійснюються з оформленням прибуткових і видаткових касових ордерів з видачею відповідних квитанцій, підписаних і завірених печаткою у встановленому порядку; від двадцяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів у випадку повторного аналогічного порушення (виявленого протягом календарного року) після попередньої перевірки; від десяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів у випадку застосування несправного ЕККА.

При веденні на підприємстві товарно-касових книг аудитор має звернути увагу на правильність їхнього оформлення: вони повинні бути пронумеровані, прошнуровані і завірени печаткою фінансового органа, виторг має здаватися щодня, а інвентаризація товарів проводиться щомісяця. Перевірка касових операцій ведеться безпосередньо по первинній документації, дані якої відображуються в касовій книзі. Записи в касову книгу повинні робитися після одержання чи видачі грошей по кожному ордеру.

Наприкінці робочого дня касир підводить підсумки операцій за день, виводить залишок грошей і передає цю інформацію в бухгалтерію у вигляді касового звіту. Касовий звіт складається касиром щодня, але якщо підприємство здійснює щодня операції на суму до десяти неоподатковуваних мінімумів, касові звіти можуть складатися один раз у 3–5 днів.

За журнально-ордерної форми обліку потрібно перевірити записи у відомості №1 і журналі-ордері №1, записи в яких повинні відповідати касовим звітам. Як показує багаторічний досвід контрольно-ревізійної роботи, найбільша кількість зловживань фіксується при операціях з готівкою, зокрема: виплати грошей по фіктивних підроблених рахунках, документах, узятих з архіву; внесення в платіжні відомості підставних осіб, завищення сум у відомостях на виплату заробітної плати; неоприбуткування грошей, отриманих у банку; списання сум у більших розмірах, ніж зазначено у видаткових документах. Виходячи з цього, касові операції, навіть при проведенні аудиторських перевірок, досліджуються в суцільному порядку.

Важливе значення для перевірки касових, як і інших операцій, мають розроблені й уніфіковані робочі таблиці аудитора і відомості для реєстрації виявлених порушень. Вони розробляються кожною аудиторською фірмою самостійно, можуть мати різний вигляд, але обов'язково містити наступні дані: дата, шифр і назва документа, у якому виявлене порушення; бухгалтерський реєстр, де цей документ відображений; характер виявленого порушення; нормативний документ, який порушено; особи, відповідальні за порушення; розмір заподіяного збитку; посадові особи, що повинні здійснювати контроль; чинники, які сприяли порушенню; заходи щодо попередження порушень.

При перевірці касових операцій аудитору особливо ретельно варто перевірити повноту і своєчасність оприбуткування готівки, одержаної підприємством з банку. При цьому він має по корінцях чека і виписці банку на певну дату встановити отриману суму і звірити її із сумою, зазначеною в прибутковому касовому ордері, і відповідним записом у касовій книзі. При виявленні розбіжностей у сумі робиться уточнення даних по тих чеках, що знаходяться в банку. У випадку виявлення розриву між датою фактичного оприбуткування по касі отриманих грошей і датою оплати чека по виписці банку, аудитор має з'ясувати причини й встановити, чи не були тимчасово відвернені («прокручені») кошти в особистих цілях працівників підприємства. У цьому зв'язку аудитор має перевіряти дотримання правил збереження і заповнення чекових книжок, зокрема, встановити: чи не допускається виписка чеків на пред'явника, а не на касира; чи немає випадків підпису незаповнених чеків керівником і головним бухгалтером підприємства.

Аналогічно перевіряється правильність і повнота оприбуткованих коштів, що надійшли у вигляді виторгу за продані товари і зроблені послуги. При перевірці звіряються дані отриманого виторгу з виправдальними документами, тобто звітами про рух товарно-матеріальних цінностей, документацією на видачу товарів і іншими.

Перевірка видаткових касових документів зводиться головним чином до встановлення законності зроблених платежів і достовірності видаткових документів. Цільове використання коштів перевіряють, зіставляючи отримані в банку суми на кожен вид витрат з фактичним їхнім використанням на ці цілі. За необхідності складають відомість надходження і витрати готівки, вказуючи в ній: дату, суму і цільове призначення отриманих коштів; суму фактичної витрати на конкретні цілі; перехідний залишок касової готівки. На підставі цієї відомості виводять суму відхилень, виявляють причини використання грошей не за призначенням і джерела зайво витрачених коштів.

Значна частина зловживань у витраті готівки пов'язана з видачею з каси коштів по фіктивних, підроблених і безтоварних документах. Визначити недоброякісні документи і бухгалтерські записи по формальних ознаках аудитор може лише в тому випадку, якщо він добре знає не тільки загальний порядок складання документів і ведення бухгалтерських реєстрів, але і правила документального оформлення конкретних господарських операцій. Однак аудиторська перевірка не може виявити всі такі недоліки і зловживання.

Для виявлення документів, що мають підроблені підписи, штампи, печатки, заміну суми і тексту, а також різні виправлення з метою приховання незаконних операцій, використовуються технічні засоби, почерковідницька експертиза, логічний і граматичний аналіз, що не входить у компетенцію аудитора. У цих випадках повинна бути точно розподілена відповідальність між аудитором і клієнтом. Підприємство відповідає за точність і повноту представлених ним даних, а аудитор має чітко і не упереджено їх вивчити і зробити об'єктивний висновок.

Ефективним методом перевірки видаткових касових операцій є взаємне звірення зроблених операцій як усередині підприємства, що перевіряється, так і з даними інших підприємств і організацій, з якими пов'язані витрати. Для цього роблять взаємне звірення касових документів: на виплату заробітної плати, премій і допомоги з документами по їх нарахуванню; на оплату товарно-матеріальних цінностей з прибутковими документами складів на надходження цих матеріальних цінностей; на оплату вартості різних робіт і послуг з актами приймання й інших документів, що підтверджують фактичне виконання цих робіт; на здачу грошей у банк із квитанцією і випискою банку. Ретельно необхідно також вивчити касові операції по видачі сум, що списуються на виробничі і господарські потреби без наступної подачі звітів про їхнє використання.

Необхідним елементом контролю касових операцій є перевірка точності їхнього відображення в бухгалтерських реєстрах: журналах-ордерах і відомостях. Для цього проводять арифметичну перевірку підсумків цих реєстрів, порівнюючи їх з відповідними записами в касових звітах (по рядках) і в Головній книзі (по стовпчиках). Після цього вивчають правильність рознесення господарських операцій по кореспондуючих рахунках.

Відповідно до чинного законодавства, повну матеріальну відповідальність за зберігання коштів у касі і за будь-який збиток, нанесений підприємству, як у результаті

навмисної дії, так і в результаті халатного чи недбалого відношення до своїх обов'язків, несе касир. Тому аудитор має переконатися, що він і інші особи, пов'язані з веденням касових операцій, не залучалися до кримінальної відповідальності за навмисні злочини, не страждають хронічними психічними захворюваннями, не порушують систематично громадський порядок, не вживають наркотичні речовини без призначення лікаря.

Керівників підприємств, що мають заборгованість перед бюджетом по податках, аудитор має попередити, що у випадку відсутності коштів на їх основному поточному рахунку, ці підприємства можуть бути в примусовому порядку позбавлені можливості користатися готівкою шляхом вилучення грошей з каси. В Україні діє Порядок вилучення готівки у платника податків, що має заборгованість перед бюджетом.

Аудит підзвітних сум

Підзвітні суми видаються тільки штатним працівникам підприємства на поточні адміністративно-господарські потреби і тільки в тих випадках, коли неможливо оплатити ці витрати шляхом безготівкових розрахунків через банк або шляхом виплати грошей з каси. Особи, що мають право на одержання підзвітних сум, визначаються наказом по підприємству. Видача готівки під звіт здійснюється з кас підприємств за умови повного звіту конкретної підзвітної особи за раніше видані під звіт суми. Особи, які одержали гроші, зобов'язані представити в бухгалтерію підприємства звіт про витрачені суми. Невитрачені суми, видані під звіт на відрядження, повинні бути повернуті в касу підприємства не пізніше трьох робочих днів після закінчення відрядження, видані на всі інші цілі – після десяти робочих днів із дня їх видачі під звіт. Новий аванс видається тільки за умови повного розрахунку працівника за раніше отримані ним підзвітні суми.

Аванс видається на конкретні цілі на підставі розпорядження керівника підприємства і спеціального розрахунку, прикладеного до заяви працівника. Видані під звіт гроші можуть витрачатися тільки на ті цілі, на які вони були отримані. Передача підзвітних сум однією особою іншій забороняється. Якщо у встановлений термін не будуть надані авансові звіти чи не повернуті залишки невитрачених грошей, підприємство вправі утримати заборгованість із заробітної плати працівника.

Задачі аудита підзвітних сум полягають у перевірці наступних питань: дотримання правил видачі коштів під звіт працівникам підприємства; законності і доцільності витрат з підзвітних сум; своєчасності надання авансових звітів і правильності оформлення прикладених до них документів; своєчасності повернення в касу невикористаних сум; правильності відображення в обліку виданих і витрачених підзвітних сум.

Значна частина готівки, що видається на підприємстві під звіт, витрачається на службові відрядження. У процесі перевірки цих витрат аудитор необхідно встановити: доцільність, обґрунтованість і економічну необхідність конкретних відряджень (чи не можна було скористатися поштою чи телефоном). Аудит підзвітних сум, як і пере-

вірка касових операцій, здійснюється, як правило, суцільним шляхом. При цьому використовуються наступні документи: накази, що визначають коло осіб, яким можуть видаватися підзвітні суми, з усіма прикладеними документами; журнал-ордер №7; звіти по касі, виписки банку по розрахунковому рахунку й інші документи.

На початку перевірки проводять інвентаризацію заборгованості підзвітних осіб. Для цього за вимогою аудитора всі працівники, що на момент перевірки не відзвітувалися за отримані під звіт гроші, повинні здати авансовий звіт і повернути в касу залишок невитрачених сум. По результатах такої інвентаризації складається окремий акт. Потім приступають до документальної перевірки операцій з підзвітними сумами і записів в облікових реєстрах.

При аналізі даних аналітичного обліку (розпоряджень на видачу грошей, розписок в одержанні авансів і авансових звітів) аудитор має з'ясувати: чи не допускалася видача грошей під звіт особам, що не числяться в штаті підприємства; чи немає випадків видачі підзвітних сум за наявності заборгованості працівників по раніше отриманих авансах; чи вчасно надаються в бухгалтерію авансові звіти і доповідні записки про виконання дорученого завдання; чи дотримуються правила оформлення виправдувальних документів по зроблених витратах; чи не допускається передача авансів від однієї особи іншій; чи дотримується ліміт наявного грошового обігу; чи правильно віднесено зроблені витрати на рахунки синтетичного й аналітичного обліку; чи повним є виконання завдань на відрядження; чи не перевищено термін перебування працівників у відрядженні і терміни їхнього продовження; чи у наявності оцінки в посвідченнях про відрядження про дні прибуття і вибуття; чи правильно зроблено розрахунок добових і квартирних витрат; чи підтверджується вартість проїзду транспортними документами; чи вчасно надані командировочними особами авансові звіти і повернуті в касу невитрачені суми.

Законність і доцільність зроблених підзвітними особами витрат, а також достовірність наданих ними виправдувальних документів, потребують ретельної перевірки, оскільки бухгалтерія в таких випадках не завжди здійснює попередній контроль за витратою цих коштів і оформленням документів.

Аудит коштів на розрахункових (поточних) рахунках

Відповідно до Закону України «Про внесення в деякі закони України змін, які стосуються відкриття банківських рахунків», юридичні особи можуть відкривати розрахункові (поточні) рахунки, інші рахунки для збереження коштів і здійснення усіх видів банківських операцій у будь-яких банках України й інших держав за своїм вибором. При відкритті чи закритті рахунку в установі банку підприємство зобов'язане протягом трьох робочих днів повідомити про це податковий орган, у якому його зареєстровано як платника податків. Суб'єкти підприємницької діяльності, що вчасно не повідомили про відкриття чи закриття рахунку в установі банку, можуть бути піддані фінансовим санкціям у розмірі від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Тому на початку перевірки розрахункових операцій аудитор має запросити в керівництва довідку про всі рахунки підприємства в установах банків – розрахункові (поточні), валютні й інші рахунки. Початковим етапом аудита операцій по кожному рахунку є перевірка тотожності залишків коштів на кінець кварталу (року) за даними: а) виписок банку; б) бухгалтерських балансів і облікових реєстрів підприємства (Головної книги, журналів-ордерів №2 і №3). Потім за кожний звітний період звіряють записи в реєстрах синтетичного (Головна книга) і аналітичного обліку (журнал-ордер №2 і відомість №2), роблять підрахунок щоденних, щомісячних і квартальних підсумків, погоджуючи їх постійно з виписками банку.

Необхідно також встановити, що аудитору пред'явлені усі виписки банку. Якщо на підприємстві відсутні окремі виписки, то варто одержати з банку їхні завірени копії. За наявності розбіжностей між обліковими даними підприємства і виписками банку варто з'ясувати їхні причини і за необхідності провести зустрічну перевірку в установі банку. Якщо за період, котрий перевіряється, при дослідженні виписок банку виявляються суми, зайво списані з розрахункового (поточного) рахунка, то їх відносять у Д-т рахунку 63 «Розрахунки по претензіях». Суми, помилково зараховані на розрахунковий рахунок, відображаються проводкою Д-т рахунку 51 «Розрахунковий рахунок» і К-т рахунку 76 «Розрахунки з різними дебіторами і кредиторами». Про усі виявлені помилки підприємство має письмово повідомити установі банку й оперативно вжити заходів щодо їх усунення.

Дослідження розрахункових операцій є найважливішою частиною аудиту фінансово-господарської діяльності. Воно має проводитися в нерозривному зв'язку з перевіркою інших операцій – касових, банківських, товарних і виробничих. Це пояснюється тим, що перераховані вище операції прямо чи побічно впливають на розрахункові взаємини підприємства. Тому аудитор має переконатися у відповідності кожної виписки банку прикладеним виправдувальним документам, як платіжним, так і товарним. Особливу увагу варто приділити обґрунтованості записів по рахунку К-ту 51 у кореспонденції з рахунками витрат на виробництво і позавиробничих витрат, тому що іноді такі записи маскують випадки оплати матеріальних цінностей, які не прибуткуються, під видом оплати різного роду послуг. У цьому випадку необхідно перевірити наявність штампа банку на всіх прикладених до виписки платіжних документах.

Кожен випадок відсутності банківського штампа на цих документах чи випадки виведення в них суми чи дати вимагають зустрічної перевірки справжніх документів в установі банку. Якщо в результаті звірення банківських виписок, що знаходяться на підприємстві, і платіжних документів зі справжніми записами і документами, котрі зберігаються в банку, будуть виявлені розбіжності, то аудитор має скласти проміжний акт, у якому викладаються ці порушення.

Аудитору також варто перевірити банківські операції й встановити:

чи допускалося неправильне перерахування авансів і платежів по безтоварних рахунках, а також оплата рахунків інших організацій, які не мають відношення до підприємства, що перевіряється;

наскільки правильно використовувалися на підприємстві отримані позички і чи достовірні документи на їхнє одержання;

чи вірно відображувалися в обліку і чи законно використовувалися отримані в банку лімітовані і не лімітовані чекові книжки;

наскільки раціональними є застосовувані на підприємстві, що перевіряється, форми розрахунків і чи сприяють вони прискоренню оборотності коштів підприємства.

Об'єктом контролю аудитора повинні також стати наступні видаткові операції: перекази грошових сум з розрахункового рахунка на рахунки в ощадних банках (іноді вони пов'язані з передачею грошей підставним особам чи розкраданням коштів); повнота відображення виторгу, що надійшов на розрахунковий (поточний) рахунок; використання коштів для особистих цілей, наприклад, для оплати з розрахункового (поточного) рахунка підприємства штрафів, що носять персональний характер, а також оплати послуг неслужбового характеру, отриманих окремими працівниками і т.п.

Аудит стану розрахунків

Раціональна організація контролю над станом розрахунків сприяє зміцненню договірної і розрахункової дисципліни, підвищенню відповідальності підприємств за дотримання платної дисципліни, скороченню дебіторської і кредиторської заборгованостей, прискоренню оборотності оборотних коштів і, отже, поліпшенню фінансового стану підприємств. Перевірці цієї інформації органи внутрішнього і зовнішнього аудита повинні приділяти особливу увагу.

Аудит стану розрахунків включає перевірку розрахунків: з постачальниками і підрядниками (рахунок 60), по авансах (рахунок 61), з покупцями і замовниками (рахунок 62), по претензіях (рахунок 63), по позабюджетних платежах (рахунок 65), з бюджетом (рахунок 68), по страхуванню (рахунок 69), по оплаті праці (рахунок 70), з підзвітними особами (рахунок 71), по відшкодуванню матеріального збитку (рахунок 72), з дебіторами (рахунок 76) й ін.

На момент перевірки аудитор має ретельно розглянути наступні питання: юридичну обґрунтованість кожної суми дебіторської і кредиторської заборгованості; з'ясувати її причини, а також встановити, коли і з чієї вини вона утворилася; чи приймаються необхідні заходи до її стягнення, чи мається реальна можливість для погашення заборгованості; чи проводилася інвентаризація розрахунків у встановленому порядку, чи не пропущені терміни давності позову. По всіх рахунках необхідно перевірити: відповідність залишків, показаних у балансі, даним Головної книги. При цьому по всіх активнопасивних рахунках у Головній книзі і балансі має бути приведене розгорнуте сальдо. Перевіряється також відповідність підсумкових даних оборотних відомостей по аналітичних рахунках (сальдо на початок місяця, обороти по дебету і кредиту за місяць, сальдо на кінець місяця) відповідним розрахунковим рахункам, аналітичним показникам синтетичного обліку. Реальність дебіторської і кредиторської заборгованості, що числиться, повинна бути підкріплена актами звірення взаємних розрахунків.

Відповідно до діючого «Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні», підприємства зобов'язані проводити повну інвентаризацію своїх розрахунків перед складанням річної звітності. Крім того, рекомендується проводити звірення розрахунків у наступний термін:

- з податковою інспекцією – не менш 1 разу в квартал;
- з дочірніми й обслуговуючими підприємствами, функціонуючими на самостійному балансі – на перше число місяця, що слідує за звітним кварталом;
- з іншими дебіторами і кредиторами – не рідше двох разів на рік.

Основними задачами, що стоять перед аудитором при перевірці стану розрахунків, є: перевірка дотримання правил платіжної дисципліни; розробка рекомендацій з упорядкування розрахунків, зниження дебіторської (кредиторської) заборгованості; перевірка своєчасності і правильності оформлення і пред'явлення претензій дебіторам (позовних матеріалів у господарський суд), а також організації контролю за рухом цих справ і перевірка організації стягнень сум заподіяного збитку й інших боргів.

Перевірку стану розрахунків на підприємстві аудитором рекомендується починати з аналізу матеріалів інвентаризації розрахунків. При цьому необхідно встановити:

правильність і обґрунтованість сум, що числяться на балансі, заборгованості по нестачах і розкраданнях;

тотожність розрахунків з банками і з підрозділами підприємства, які знаходяться на окремому балансі. При цьому необхідно мати на увазі, що залишення на балансі підприємства неурегульованих сум по цих розрахунках має розглядатися як невірний стан балансу;

правильність і обґрунтованість сум дебіторської заборгованості, що числяться на балансі, а також чи вчасно пред'явлені позови на її стягнення в судовому порядку.

Результати інвентаризації розрахунків оформляються актом. В акті доцільно вказати найменування проінвентаризованих рахунків, суми виявленої неузгодженої дебіторської і кредиторської заборгованості, безнадійних боргів, кредиторської і дебіторської заборгованості, по яких минули терміни давності позову. До акта інвентаризації розрахунків повинна бути прикладена довідка по видах заборгованості, у якій указується: найменування й адреси дебіторів і кредиторів, сума заборгованості, за що числиться заборгованість, з якого часу і на підставі яких документів. По сумах дебіторської заборгованості, по яких минули терміни давності позову, у довідці вказуються особи, винні в пропуску цих термінів.

Аналіз на підприємстві, що перевіряється, матеріалів, по інвентаризації розрахунків чи проведення інвентаризації самим аудитором дає можливість зосередити увагу на більш ретельній перевірці розрахунків, по яких виявлені розбіжності, непогодженості, неясності.

У випадку, передбаченому законодавством чи договором, підприємства можуть видавати аванси під постачання товарно-матеріальних цінностей і під виконання робіт і одержувати їх, у свою чергу, в обумовлених випадках, від замовників на виконан-

ня робіт. Отримані і видані аванси підприємство враховує на рахунку 61 по окремих субрахунках: авансах отриманих і авансах виданих. При перевірці розрахункових операцій по авансах аудитор має встановити реальність заборгованості, що числиться, на цих субрахунках. Об'єктом перевірки тут служать не тільки бухгалтерські записи, але також і укладені підприємством угоди з постачальниками продукції (послуг) – з одного боку, а також з покупцями і замовниками – з іншого. Особливу увагу аудитор має звертати на сумнівну заборгованість по авансах з погляду причин її виникнення і винних осіб. Реальною вважається заборгованість у випадку, якщо вона підтверджена зацікавленими сторонами в акті звірення взаємних розрахунків.

Об'єктами аудиторської перевірки розрахункових операцій по претензіях є бухгалтерські записи на однойменному рахунку 63 і сум заборгованості, які числяться на ньому, по кожному дебітору і кредитору. Суми збитку, заподіяного підприємству постачальниками в результаті порушення договірних умов, пред'явлені як претензії, числяться доти, доки не будуть погашені. Оскільки для врегулювання претензійних відносин юридичних осіб законодавством встановлено терміни давності позову, то аудитор, перевіряючи реальну заборгованість, встановлює і таку, по якій минули строки пред'явлення претензії. Остання в цьому випадку підлягає списанню на результати господарської діяльності підприємства. Загальна сума незатребуваної в установленний строк дебіторської заборгованості по претензіях повинна одержати відображення в акті перевірки аудитора.

Перевіряючи розрахунки з дебіторами і кредиторами, аудитор встановлює причини виникнення дебіторської і кредиторської заборгованості. Узагалі ж, наявність значної дебіторської і кредиторської заборгованості, крім заборгованості, що утворилася відповідно до встановлених правил розрахунків, свідчить про порушення фінансової і розрахункової дисципліни. Приступаючи до перевірки цих операцій, варто з'ясувати, чи правильно записані по статтях балансу відповідні залишки заборгованості. Для цього звіряють залишки по кожному виду розрахунків на початок ревізованого періоду за даними реєстрів аналітичного обліку по рахунках, призначених для відображення розрахунків, з даними про залишки по відповідних статтях балансу, а потім перевіряють кожен вид розрахунків. При цьому аудитор має з'ясувати: причини утворення заборгованості, а також, з чієї вини вона допущена; давність утворення заборгованості, чи реальна вона до одержання, тобто чи є акти звірення розрахунків чи листи, де дебітори визнають свою заборгованість.

При аналізі іншої дебіторської і кредиторської заборгованості необхідно перевірити наявність заборгованості працівників підприємства за відпущені без попередньої оплати матеріальні цінності; за незданий спецодяг і т.д.

Виявлені факти не стягненої простроченої дебіторської заборгованості і порушень розрахункової дисципліни в розрізі синтетичних рахунків рекомендується узагальнювати у відомості (додаток 8).

Проводячи перевірку стану розрахункової дисципліни, аудитор має знати, що своєчасне повернення боргів може пояснюватися занедбаністю бухгалтерського об-

ліку розрахункових операцій. Тому аудитору необхідно перевіряти своєчасність і правильність відображення в аналітичному і синтетичному обліку операцій по розрахунках з дебіторами і кредиторами: чи не ховається дебіторська заборгованість на інших синтетичних рахунках, у тому числі нереальна дебіторська заборгованість, по якій минули терміни давності позову.

Аудит стану розрахунків проводиться, як правило, вибірково. Але усі випадки списання безнадійної і нереальної дебіторської заборгованості повинні бути перевірені суцільним порядком. По кожному такому факту необхідно встановити: законність списання зазначених боргів і наявність відповідних документів; чи були виявлені і притягнуті до відповідальності винні особи; чи приймаються достатні заходи для попередження безнадійних боргів; чи правильно відображені в обліку збитки від їхнього списання. При цьому варто пам'ятати, що списання боргу на збиток внаслідок неплатоспроможності боржника не є підставою для ліквідації заборгованості, вона повинна відображатися в балансі протягом п'яти років з часу списання.

Суми кредиторської заборгованості між підприємствами недержавної форми власності, по якій минув термін давності позову, підлягають віднесенню на результати господарської діяльності. В інших випадках суми кредиторської заборгованості підлягають перерахуванню в бюджет.

Аудит основних засобів

Сукупність основних засобів визначає виробничий потенціал будь-якого підприємства. Тому перевірка їхнього зберігання й ефективності використання є важливими задачами аудита. Аудит основних фондів містить у собі перевірку наступних питань:

- правильність віднесення до основних засобів матеріальних цінностей, що знаходяться на балансі підприємства, і розподілу їх по відповідних групах;

- дотримання правил оформлення операцій по надходженню, переміщенню і вилученню основних засобів;

- своєчасність і правильність проведення їхньої інвентаризації і відображення результатів у бухгалтерському обліку;

- достовірність індексації вартості основних засобів і точність оцінки окремих об'єктів;

- правильність розподілу витрат на поліпшення основних засобів між валовими витратами і збільшенням їхньої балансової вартості;

- правильність нарахування амортизації (зносу) основних засобів;

- правомірність реалізації і приватизації основних фондів.

Джерелами аудита операцій з основними засобами є: акти приймання-передачі і введення в експлуатацію, накладні на внутрішнє переміщення, інвентарні картки й інвентарні списки по місцях експлуатації, акти приймання і здачі відремонтованих і модернізованих об'єктів, акти ліквідації основних засобів, акти інвентаризації і відомості

індексації основних фондів і їхнього зносу, таблиці по розрахунках амортизації (зносу), журнали-ордери № 10 і 13, форма № 3 річного звіту. Досліджуються також дефектні відомості і проектно-кошторисна документація на проведення різних видів ремонту і поліпшення основних засобів.

Під терміном «основні засоби» розуміють матеріальні цінності, які використовуються в господарській діяльності підприємства протягом періоду, що перевищує 365 календарних днів з дати введення їх в експлуатацію, і первісна вартість яких перевищує 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і поступово зменшується в зв'язку з фізичним і моральним зносом. Основні фонди підлягають розподілу по наступних групах:

група 1 – будинки, спорудження, їхні структурні компоненти і передавальні пристрої, у тому числі житлові будинки і їхні частини;

група 2 – автомобільний транспорт і вузли до нього, меблі, побутові електронні, оптичні пристрої й інструменти, включаючи комп'ютери, телефони, інше офісне устаткування і пристосування;

група 3 – будь-які інші основні фонди, не включені в групи 1 і 2.

По таких же групах на окремих субрахунках ведуть облік основних засобів, не використовуваних в основній діяльності, і фондів, що по договорах оренди цілісних майнових комплексів чи фінансового лізингу зараховані на баланс підприємства. Тому першим етапом аудита є перевірка правомірності включення окремих предметів до складу основних засобів і правильність їхнього розподілу по відповідних групах, що, насамперед, пов'язано з точністю нарахування амортизації.

Одиницею обліку основних засобів є окремий інвентарний об'єкт – закінчений пристрій із усіма пристосуваннями і приналежностями до нього чи конструктивно відособлений предмет, призначений для виконання визначених функцій. Тому в процесі контролю за операціями з основними засобами необхідно встановити, наскільки діючий порядок обліку забезпечує їхнє збереження. З цієї метою необхідно з'ясувати, чи привласнено кожному об'єкту основних засобів відповідний інвентарний номер, незалежно від того, чи знаходиться він у експлуатації або в запасі. Номер має наноситися фарбою або шляхом прикріплення до об'єкта металевого жетона. Привласнений інвентарний номер має зберігатися за об'єктом протягом усього періоду експлуатації. На кожен об'єкт основних засобів повинна бути відкрита інвентарна картка, куди повинні бути занесені основні дані про об'єкт на основі актів прийому і передачі (форма ОС-1), технічних паспортів і інших первинних документів.

Технічна документація по всіх об'єктах повинна зберігатися у відповідних функціональних відділах і службах. Облік балансової вартості групи 1 основних засобів має вестися по кожному окремому будинку і спорудженню, а також у цілому по групі 1 як сума балансових вартостей інвентарних об'єктів такої групи. Облік балансової вартості основних засобів, що попадають під визначення груп 2 і 3, ведеться тільки по сукупній вартості відповідної групи основних засобів незалежно від часу введення в

експлуатацію таких фондів. При цьому окремих облік балансової вартості індивідуального об'єкта, що входить до складу групи 2 чи групи 3, не ведеться.

Всі операції з відтворення основних фондів носять назву капітальних вкладень. Тому при організації обліку надходження основних засобів, відповідно до п. 10 «Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні», має забезпечуватися поділ поточних витрат на виробництво і капітальні вкладення. Це означає, що придбання об'єктів основних засобів, а також витрати на їхню реконструкцію і модернізацію, повинні бути показані в обліку капітальних вкладень на рахунок 33 «Капітальні вкладення» з обов'язковим відображенням джерел їхнього фінансування.

У випадку здійснення витрат на придбання основних засобів, балансова вартість відповідної групи збільшується на вартість їхнього придбання з обліком транспортних, страхових і інших витрат, понесених у зв'язку з таким придбанням, але без врахування сплаченого податку на додану вартість, у випадку, якщо підприємство, що перевіряється, зареєстровано як платника податку на додану вартість. Тому на цьому етапі аналізу необхідно перевірити обґрунтованість зазначеної в балансі й у реєстрах бухгалтерського обліку вартості основних засобів як у цілому по підприємству, так і по окремих групах і об'єктах.

Балансова (залишкова) вартість кожного об'єкта основних засобів визначається за формулою:

$$Б = Б_0 \cdot (1 - p_i \cdot N)^m, \quad (3 - 2)$$

де **Б** – балансова (залишкова) вартість одиниці основних засобів на дату оцінки, **Б₀** – балансова (залишкова) вартість цього ж об'єкта, **p_i** – понижуючий коефіцієнт до норми амортизаційних відрахувань даного періоду, **N** – квартальна норма амортизації одиниці основних засобів відповідної групи, **i** – порядковий номер періоду, протягом якого понижуючий коефіцієнт не змінювався, **m** – кількість повних кварталів експлуатації даної одиниці основних засобів.

Для перевірки точності встановлення балансової (залишкової) вартості кожного об'єкта основних засобів аудитор має перевірити матеріали індексацій основних засобів, що повинні проводити всі підприємства незалежно від форм власності, а також правильність застосовуваних норм амортизаційних відрахувань і понижуючих коефіцієнтів до них.

Важливим елементом контролю основних засобів є перевірка правильності нарахування їхньої амортизації (зносу). Під терміном «амортизація» основних засобів розуміється поступове віднесення витрат на їхнє придбання, виготовлення чи поліпшення, на зменшення скорегованого прибутку підприємства в межах норм амортизаційних відрахувань, встановлених Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств». Не підлягають амортизації і цілком включаються до складу валових витрат звітного періоду витрати підприємства: на придбання продуктивної худоби і вирощування багаторічних плодкових насаджень; придбання основних фондів з ме-

тою їхнього подальшого продажу іншим особам; основні фонди, що знаходяться на консервації.

Під консервацією основних фондів розуміють комплекс заходів, спрямованих на довгострокове (але не більш ніж 3 роки) збереження основних засобів підприємства, у випадку припинення виробничої й іншої господарської діяльності з можливістю подальшого відновлення їхнього функціонування. Роботи з консервації повинні проводитися відповідно до Положення про порядок консервації основних виробничих фондів підприємств. Зокрема, консервація, утримання і разконсервація основних засобів підприємства повинна здійснюватися відповідно до проекту консервації, що має бути затверджений:

органом, уповноваженим управляти його майном, – для підприємств, заснованих на державній формі власності;

власником (власниками) за узгодженням з міністерством чи іншим центральним органом виконавчої влади (за галузевим принципом) – для підприємств, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки країни, чи з Міністерством економіки, якщо підприємство займається діяльністю, яка стосується декількох галузей економіки;

власником – для інших підприємств.

Тому аудитор має перевірити наявність такого проекту на підприємствах, де знаходяться законсервовані об'єкти. Не підлягають амортизації і здійснюються за рахунків відповідних джерел фінансування:

витрати бюджетів на будівництво і утримання житлових будинків і автомобільних доріг загального користування, придбання і збереження бібліотечних і архівних фондів;

витрати на придбання, ремонт, реконструкцію й інші поліпшення невикористаних фондів.

Під терміном «невиробничі фонди» розуміють капітальні активи, що не використовуються в виробничій діяльності підприємства.

Сума амортизаційних відрахувань за звітний період визначається шляхом множення балансової (залишкової) вартості кожної групи основних засобів на початок звітної періоду на норму амортизації, що встановлюється чинним законодавством у відсотках до балансової вартості кожної з груп (у розрахунку на календарний квартал). Причому аудитору необхідно постійно стежити за змінами застосовуваних до цих норм коефіцієнтів, що вводяться відповідними законами України.

Балансова вартість групи основних засобів на початок звітної періоду розраховується за формулою:

$$B_a = B_{(a-1)} + P_{(a-1)} + Y_{(a-1)} - A_{(a-1)}, \quad (3 - 3)$$

де B_a – балансова вартість групи фондів на початок звітної періоду, $B_{(a-1)}$ – балансова вартість групи на початок періоду, що передував звітному, $P_{(a-1)}$ – сума витрат на придбання основних засобів, здійснення капітального ремонту, реконструкції, модернізації

й інших поліпшень основних засобів протягом періоду, що передував звітному, $Y_{(a-1)}$ – сума виведених з експлуатації основних засобів протягом періоду, що передував звітному, $A_{(a-1)}$ – сума амортизаційних відрахувань, нарахованих у попередньому періоді.

До витрат на поліпшення основних фондів відносять витрати на поточний і капітальний ремонт, реконструкцію, модернізацію і технічне переоснащення виробництва. При цьому підприємство має право протягом звітного року віднести до валових витрат будь-які витрати, пов'язані з поліпшенням основних засобів, у сумі, що не перевищує 5% від сукупної балансової вартості груп основних засобів на початок звітного року. Витрати, що перевищують зазначену суму, відносять на збільшення балансової вартості груп 2 і 3 або на збільшення балансової вартості кожного окремого об'єкта групи 1. Тому аудитор має перевірити правильність розподілу цих витрат між валовими витратами і збільшенням балансової вартості.

Амортизація окремого об'єкта основних засобів групи 1 повинна здійснюватися до досягнення балансовою вартістю такого об'єкта 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Залишкова вартість такого об'єкта відноситься до складу валових витрат за результатами відповідного періоду, а вартість такого об'єкта дорівнюється нулю. Амортизація основних засобів груп 2 і 3 здійснюється до досягнення балансовою вартістю групи фондів нульового значення.

Підприємства усіх форм власності мають право проводити щорічну індексацію вартості основних фондів і нематеріальних активів на коефіцієнт індексації, що визначається за формулою:

$$K_i = \frac{(i_{(a-1)} - 100)}{100}, \quad (3 - 4)$$

де $i_{(a-1)}$ – індекс інфляції року, за результатами якого роблять індексацію. Якщо K_i не перевищує одиниці, індексація не проводиться.

У випадку, якщо підприємство провело індексацію основних засобів, то воно зобов'язано визначити капітальний доход у сумі, що дорівнює різниці між балансовою вартістю відповідної групи основних фондів, визначеною на початок звітного року з застосуванням коефіцієнта індексації, та балансовою вартістю, яка дорівнює квартальній нормі амортизації відповідної групи основних засобів від величини капітального доходу такої групи.

Безпосередню роботу з індексації вартості основних засобів повинна здійснювати спеціально створена на підприємстві комісія на чолі з керівником, який несе персональну відповідальність за своєчасність її проведення, а також за повноту і правильність результатів індексації. Оформляє свою роботу ця комісія складанням Відомості індексації балансової вартості основних фондів та їхнього зносу. Зміни у вартості основних фондів і сум зносу заносяться в інвентарні картки обліку основних засобів, а також відображаються в інших реєстрах аналітичного і синтетичного обліку.

Починаючи з наступного місяця після проведення індексації, амортизаційні відрахування по основних фондах повинні здійснюватися від проіндексованої балансової

(залишкової) вартості відповідно до діючих норм амортизації і затверджених поправочних коефіцієнтів до них. Виконання всіх цих вимог має перевірити аудитор і відобразити їх у своїх висновках, особливо в ході проведення обов'язкового аудита при приватизації і здачі в оренду державного майна.

У ході аудиторської перевірки необхідно провести повну інвентаризацію основних засобів. В інвентаризаційних описах приводять повну назву і призначення кожного об'єкта, інвентарні номери, технічні й експлуатаційні характеристики. Аудитор вибірково має перевірити фактичну наявність цих засобів. Особливо звертається увага на наявність недіючого і зайвого устаткування. Оцінка неврахованих об'єктів, виявлених при інвентаризації, повинна здійснюватися відповідно до реальної вартості їхнього відтворення в сучасних умовах, а знос визначається відповідно до їхнього дійсного технічного стану. Дані про їхню експертну оцінку і знос оформляються відповідними актами.

Всі об'єкти основних засобів повинні бути закріплені за матеріально-відповідальними особами. Тому аудитор має вивчити, чи правильно відображаються в обліку операції зі списання відсутніх основних засобів, виявлених у процесі інвентаризації, чи правильно визначена сума збитку, і чи цілком вона віднесена на конкретних матеріально-відповідальних осіб. Цілком зношені основні засоби, непридатні до експлуатації, включаються до окремого інвентарного опису і списуються відповідно до встановленого порядку з обов'язковим оприбуткуванням товарно-матеріальних цінностей, отриманих у результаті ліквідації таких об'єктів. При перевірці операцій по вибуттю основних засобів аудитор має перевірити, чи існує на підприємстві постійно діюча комісія, затверджена керівництвом, для визначення непридатності і неможливості використання окремих об'єктів і неефективності подальшого їхнього ремонту. Ця комісія повинна оформляти документи на вибуття основних засобів.

Аудитор має досліджувати точність визначення сум нарахованого по цих об'єктах зносу і результатів від ліквідації, а також правильність віднесення цих результатів до складу валових доходів і валових витрат підприємства. Варто також звернути увагу на оприбуткування придатних для використання деталей і матеріалів, отриманих від ліквідації основних засобів. Це робиться тому, що не відображення в бухгалтерському обліку операцій з оприбуткування матеріалів, вузлів і деталей після ліквідації основних засобів дозволяє надалі робити заміну нових предметів основних засобів застарілими, котрі були списані по актах, оформлених з порушеннями діючих нормативних документів, але не знищені. Аудитор має також звернути увагу на продаж основних засобів підприємствам і приватним особам, і перевірити, чи не були незаконно занижені ціни при цьому.

Аудит основних засобів в орендних колективах має деякі особливості. Перевірка по цих питаннях починається з перевірки договору оренди основних засобів, де повинні бути зазначені терміни оренди, розмір орендної плати, яка сторона здійснює ремонт основних засобів і т.д. Аудитор має також перевірити записи на забалансово-

му рахунку орендованих основних засобів. При здійсненні аудиту в орендодавців аудитор має з'ясувати, чи не здані в оренду основні засоби, необхідні підприємству, що перевіряється, для виконання власної виробничої програми; по яких ставках встановлена орендна плата за здані в оренду основні засоби і чи відшкодовує вона суми нарахованої амортизації; чи вчасно і повно вноситься орендна плата; чи здійснюється вчасно поточний і капітальний ремонт переданих в оренду основних засобів; чи вчасно у гарному технічному стані повертаються об'єкти.

При перевірці правильності встановлення ставки орендної плати звертається увага на те, що вона повинна покривати видатки по амортизації і ремонту основних засобів і забезпечувати орендодавцю одержання прибутку. Ставки орендної плати повинні застосовуватися в зв'язку з індексацією вартості основних засобів. На закінчення аудиторської перевірки на підприємстві-орендарі необхідно разом з керівництвом підприємства, що перевіряється, вирішити питання про доцільність оренди основних засобів.

Аудит матеріально-виробничих запасів

У підвищенні ефективності роботи підприємств важливу роль відіграє раціональне використання матеріальних цінностей, що є основою виробничої діяльності і які займають більш як 70% у собівартості продукції, що випускається. Предмети праці, призначені для обробки, переробки або для господарських потреб, що належать підприємству, складають матеріально-виробничі запаси. До них відносяться сировина, матеріали, паливо, запасні частини, тара, будівельні матеріали, товари на складі, малоцінні та швидкозношувальні предмети (МШП).

Основними напрямками аудиту матеріальних запасів є:
перевірка збереження товарно-матеріальних цінностей;
вивчення стану обліку і внутрішнього контролю за рухом матеріалів;
перевірка правильності оцінки і раціональності використання матеріалів у виробництві;

встановлення дотримання норм витрати матеріалів і норм запасів.

Початковим етапом аудиту матеріальних ресурсів є перевірка достовірності даних статей II розділу активу балансу і їхньої totoжності записам у Головній книзі і реєстрах бухгалтерського обліку (журналах-ордерах №6, №10 і №10/1, допоміжної відомості №10), які, у свою чергу, повинні підтверджуватися первинними бухгалтерськими документами. Необхідними умовами забезпечення збереження товарно-матеріальних цінностей є: правильна організація складського господарства і контрольно-пропускної системи, а також кадрового забезпечення служб матеріально-технічного постачання підприємства.

У ході аудиту необхідно вивчити матеріали, які є у відділі кадрів з питань підбору, прийому, переміщення і звільнення матеріально відповідальних осіб (завідувачів складами, комірників, експедиторів й ін.). За даними трудових книжок і особових

листків з обліку кадрів потрібно встановити, чи не призначалися на ці посади особи, що мають судимості за корисливі злочини, чи узгоджувалося їхнє призначення і переміщення з головним бухгалтером підприємства. При цьому доцільно перевірити:

по-перше, чи укладені письмові договори з цими особами про повну матеріальну відповідальність;

по-друге, чи визначене коло посадових осіб, яким надане право підписувати документи на одержання і видачу матеріалів, а також видавати дозвіл на вивіз матеріальних цінностей з підприємства;

по-третє, чи дотримується встановлений порядок видачі доручень.

При цьому потрібно перевірити, чи надаються щорічні відпустки матеріально відповідальним особам з передачею цінностей особам, що їх заміщають. Тому на початку аудита товарно-матеріальних цінностей перевіряється стан складських приміщень, оснащення місць збереження вагами, мірною тарою й іншими вимірювальними приладами. Склади повинні бути обладнані стелажми, полицями й іншими пристосуваннями для збереження матеріалів. Варто також перевірити стан охорони підприємства і дотримання перепусткового режиму.

Як показує практика, основними причинами нестач і розкрадань товарно-матеріальних цінностей є:

відсутність на підприємствах технічно обґрунтованих норм витрати сировини і матеріалів;

списання матеріалів на виробництво по завищених нормах чи заміна дорогої сировини більш дешевою без відображення в документах;

невиправдано високі норми природного збитку і виробничих втрат, приймання і видача матеріалів без зважування, обмірювання, перерахування і технічних іспитів їхньої якості;

недостатня відповідальність посадових осіб за своєчасне і правильне складання первинної документації на витрату матеріалів, нечітка організація оперативного обліку руху деталей, вузлів і напівфабрикатів у виробництві і недостатнє їхнє збереженні;

незадовільний стан бухгалтерського обліку і внутрішньогосподарського контролю.

За результатами перевірок розробляється система заходів щодо ліквідації причин і умов, що породжують марнотратність, безгосподарність і зловживання. Велику роль у запобіганні втрат і розкрадань матеріалів грає точність визначення ваги і якості при надходженні, збереженні і відпуску матеріалів. Тому в ході аудиту необхідно відзначити випадки, коли матеріали відпускаються у виробництво без зважувань і вимірів, перерахування чи без технічного іспиту якості.

Важливим чинником підвищення ефективності виробництва і конкурентноздатності продукції, що випускається, є нормування витрати матеріалів. Перевірка обґрунтованості встановлених норм досягається конкретним запуском сировини і матеріалів у виробництво. Тому в необхідних випадках для визначення дійсної витрати матеріалів під час проведення аудита здійснюються контрольні запуски матеріалів у

виробництво. По їхніх результатах складається акт, який крім аудитора підписують відповідні фахівці й експерти. Ці дані можуть бути використані для відновлення обліку по витраті матеріалів. Ці відновлені дані повинні бути звірені з фактичними даними про витрату окремих груп матеріалів і визначені результати (економія чи перевитрата), а у матеріально відповідальних осіб повинні бути зібрані пояснення з даного питання.

Однією з передумов контролю над витратою матеріалів є встановлення суворого порядку лімітування їхньої видачі. Ліміти повинні встановлюватися на основі науково обґрунтованих норм витрати, обсягу виробничої програми і з урахуванням залишків невитрачених матеріалів на початок планованого періоду. Для аналізу й узагальнення відхилень витрати матеріалів від встановлених норм на підприємствах із серійним і масовим типом виробництва повинна існувати класифікація причин перевитрати й економії сировини і матеріалів.

Важливим елементом аудиту запасів матеріальних ресурсів є вивчення матеріалів проведених на підприємстві контрольних перевірок і інвентаризації. Проведення контрольних перевірок сприяє збереженню засобів, підвищенню достовірності складського і бухгалтерського обліку. На підприємствах зазвичай створюються постійно діючі комісії, що проводять вибіркові інвентаризації по певних видів товарно-матеріальних цінностей. Суцільна інвентаризація матеріальних цінностей є обов'язковою перед складанням річного звіту.

Контрольні перевірки здійснюються за розпорядженням керівника підприємства штатними працівниками організації чи спеціальними комісіями, до складу яких включаються посадові особи, що добре знають особливості збереження, обліку і використання даного виду матеріалів, і представники громадських організацій.

Основними задачами перевірки і вибіркової інвентаризації, що проводяться протягом року, є:

- здійснення контролю за зберіганням цінностей;
- виконання правил їхнього збереження;
- дотримання матеріально відповідальними особами встановленого порядку первинного обліку.

Перш ніж приступати до перевірки фактичної наявності матеріальних цінностей, комісія зобов'язана: опломбувати підсобні приміщення, склади й інші місця збереження матеріальних цінностей, що мають окремі входи і виходи; перевірити справність усіх вагово-матеріальних приладів і дотримання термінів їхнього збереження і таврування; вивчити реєстри прибуткових і видаткових документів чи звіти про рух матеріальних цінностей.

Усі товарно-матеріальні цінності повинні бути згруповані, розсортовані і покладені по найменуванням, типах, ґатунках, розмірах у визначеному порядку і по кожному місцю збереження. Відповідно до загальноприйнятих норм аудита важливо, щоб аудитор був особисто присутній під час контрольної інвентаризації визначеного виду

матеріалів. Перевірка фактичних залишків здійснюється з обов'язковою участю матеріально відповідальної особи. Наявність цінностей визначається шляхом обов'язкового перерахування, зважування й обмірювання. Складені описи підписуються всіма членами комісії, аудитором і матеріально відповідальними особами. Результати контрольних перевірок оформляються актом, зразкова форма якого приведена в додатку 9.

Знаходячись в місцях збереження матеріалів, аудитор має ознайомитися з веденням складського обліку, тобто вибірково переглянути картки складського обліку, первинні документи і перевірити своєчасність записів і наявність контролю з боку бухгалтерії. На підставі проведеної інвентаризації і складених по її результатах готують порівнювальні відомості, де визначаються розбіжності між даними бухгалтерського обліку і даними інвентаризаційних описів. Вартість надлишків і нестач у цих відомостях приводиться відповідно до їхньої оцінки, відбитої в облікових реєстрах. Задача аудитора у таких випадках – перевірити законність відображення результатів інвентаризації в обліку і правильність розрахунку збитків від нестачі цінностей. При цьому варто пам'ятати, що при регулюванні інвентаризаційних різниць взаємний залік надлишків і нестач внаслідок пересортиці може бути допущений тільки у відношенні товарно-матеріальних цінностей однакового найменування в рівних кількостях за умови, що ці надлишки і нестачі утворилися за той самий звітний період у тієї ж самої матеріально відповідальної особи.

У випадку, якщо при заліку нестач шляхом врахування надлишків, тобто при пересортиці, сума відсутніх цінностей перевищить цю суму надлишків, то різниця повинна бути віднесена на винних осіб. Якщо конкретних винуватців пересортиці не встановлено, то сумові різниці розглядаються як нестачі цінностей понад норми природного збитку і відносяться на результати фінансово-господарської діяльності. При цьому в протоколах інвентаризаційної комісії повинні бути дані пояснення, чому ці нестачі не можуть бути віднесені на винних осіб.

Надлишки матеріалів, виявлені при інвентаризації, відповідно до Положення про організацію бухгалтерського обліку відносяться на результати господарської діяльності. Загальна сума нестач спочатку відноситься на рахунок 84, а потім розподіляється відповідно до рішення інвентаризаційної комісії. Нестачі в межах норм природного убутку повинні відноситися на собівартість продукції. Нестачі, по яких винні особи не виявлені чи в позові відмовлено, відносяться на результати господарської діяльності. Сума нестач, що залишилася, повинна бути віднесена на конкретно винних осіб.

Сума збитку, який має бути відшкодований, розраховується відповідно до Порядку визначення розміру збитків від розкрадань, нестач, знищення (псування) матеріальних цінностей. Відповідно до нього розмір збитків від нестач матеріальних цінностей визначається за балансовою вартістю цих цінностей (за винятком амортизаційних відрахувань) на момент встановлення такого факту з урахуванням індексів інфляції, які щомісяця визначає Держкомстат України, за формулою:

$$P_y = [(B-A) \times I_{\text{инф}} + \text{ПДВ} + A_{\text{сб}}] \times 2, \quad (3-5)$$

де P_y – розмір збитків, грн., B – балансова вартість на момент встановлення факту нестачі матеріальних цінностей, грн., A – амортизаційні відрахування, грн., $I_{\text{инф}}$ – загальний індекс інфляції, що розраховується на підставі щомісяця визначених Держкомстатом України індексів інфляції, ПДВ – розмір податку на додану вартість, грн., $A_{\text{сб}}$ – розмір акцизного збору.

Вартість спирту етилового питного, спирту, використовуваного для виготовлення вин і шампанського, спирту коньячного, соків спиртових і спиртових настоек визначається виходячи з оптової ціни підприємства-виготовлювача з урахуванням акцизного збору (по встановлених ставках) і ПДВ. До визначеної в такий спосіб ціни застосовується коефіцієнт 3. При цьому різниця між сумою нестачі товарно-матеріальних цінностей за обліковими цінами і розрахованою сумою збитку підлягає перерахуванню в бюджет.

Чітка організація обліку матеріальних цінностей неможлива без їхньої точної оцінки. Як відомо, у балансі і синтетичному обліку матеріали повинні оцінюватися за фактичною собівартістю, що містить у собі ціну придбання і транспортно-заготівельні витрати. Заготівельні витрати підприємство враховує на окремому субрахунку й в окремій місяці, в залежності від економічної ситуації. Тому аудитор має встановити законність і правильність списання транспортно-заготівельних витрат на собівартість, перевіряючи відповідні розрахунки.

Матеріали, призначені для виробничого споживання, враховуються на рахунку 05 без ПДВ. Однак якщо вони використовуються на невиробничі цілі, то до їхньої вартості повинна додаватися сума податку на додану вартість. Складною ділянкою аудиторської роботи є питання переоцінки й уцінки матеріалів. При щомісячній дооцінці матеріалів необхідно перевірити її підстави (нові ціни в рахунках постачальників чи завірені директором підприємства – постачальника довідки про нові ціни на їхню продукцію).

Уся сума дооцінки повинна йти на поповнення оборотних засобів зі збільшенням нормативу оборотних коштів. Якщо переоцінка зроблена без відповідних підстав, то такий факт варто розглядати як необґрунтоване збільшення власних джерел і заниження балансового прибутку.

Однією з умов забезпечення збереження матеріалів і безупинного забезпечення ними процесу виробництва є точне дотримання правил їх приймання і видачі, а також чітка організація розрахунків з постачальниками. При перевірці розрахунків з постачальниками і підрядчиками необхідно з'ясувати документальну обґрунтованість виробничих операцій, переконатися в дійсності документів і правильності їхнього оформлення. Отримані підприємством товарно-матеріальні цінності повинні бути належним чином оформлені і підтверджені виправдувальними документами: рахунками, супровідними документами, актами приймання і податковими накладними, що необхідні, насамперед, для правильного обліку ПДВ.

Операції по оплаті платіжних документів і рахунків мають відповідати видатковим касовим ордерам, прийнятим на облік як кредиторська заборгованість. Суми, звернені в погашенні відповідної дебіторської заборгованості, відображаються в обліку на підставі актів звірення розрахунків чи на підставі довідок бухгалтерії. Якщо аудитор установив факти оприбуткування цінностей без підтвердження документами, а також у випадках виправлення в документах, наявності невизначеностей і виникнення інших сумнівів, необхідно провести зустрічну перевірку.

Джерелом перевірки бухгалтерських записів по розрахунках з постачальниками служить журнал-ордер № 6. Аудитор має ретельно перевіряти рахунок розрахунків з постачальниками, частини сум товарів в дорозі і розрахунків з невідфактурованими поставками. Його варто перевіряти як по документах, так і по кореспондуючих рахунках. При цьому необхідно уточнити, чи не значаться в складі невідфактурованих поставок суми, оплата яких відбита на рахунку 76 «Розрахунки з різними дебіторами і кредиторями», чи суми за матеріали і товари, які фактично оплачені й отримані, але числяться в дорозі.

Аудитор має також перевірити своєчасність і правильність складання комерційних актів і актів приймання матеріалів, дотримання діючого порядку їхнього складання. На деяких (особливо малих) підприємствах видача матеріалів у виробництво іноді здійснюється протягом звітного періоду без документального оформлення, а наприкінці складається один загальний акт (звіт) на їхнє списання. У таких випадках аудитор має пояснити клієнту необхідність документування видачі матеріалів, пояснити прогресивність використання лімітно-забірних карт як з погляду скорочення документообігу, так і з погляду контролю за використанням матеріалів.

Об'єктом особливої уваги при перевірці повинні бути факти відпуску матеріалів за межі підприємства, їхня реалізація своїм співробітникам чи комерційним організаціям. Проводячи аналіз законності і доцільності реалізації виробничих запасів на сторону, необхідно з'ясувати наступні питання:

- кому і як часто реалізуються матеріали;
- які саме матеріали реалізуються (чи немає серед них гостро дефіцитних);
- за якими цінами вони відпускаються (у порівнянні із середньо біржовими цінами на ці матеріали на момент реалізації);
- чи сплачують покупці податок на додану вартість;
- чи дотримується принцип передоплати.

У практиці фінансово-господарської діяльності підприємств часто зустрічаються такі порушення, як безтоварні операції. Суть їх полягає в тому, що фіктивними чи підробленими документами оформляються не зроблені операції з матеріальними цінностями з дотриманням діючих правил оформлення бухгалтерських документів. Безтоварні операції можуть бути частково чи цілком фіктивними, однак усі вони спрямовані на розкрадання матеріалів чи присвоєння коштів. Труднощі їхнього з'ясування полягають у тому, що фіктивні документи знаходяться в масі аналогічних достовірних до-

кументів і нічим від них не відрізняються. Як показує аналіз результатів контрольно-ревізійної роботи, найбільш розповсюдженими варіантами безтоварних операцій є: оприбуткування матеріалів, які не надійшли, з метою присвоєння коштів, призначених для їхнього придбання; списання фіктивно оприбуткованих матеріальних цінностей на виробничі і господарські витрати; приписки в обсягах випуску продукції з метою фіктивного списання матеріалів; присвоєння матеріалів шляхом списання їх на витрати виробництва по завищених нормах; приховування нестач при інвентаризації.

Основними способами перевірки таких операцій є: порівняння різних екземплярів того самого документа і різних документів, що відображають ту саму чи взаємозалежну операцію; зустрічна перевірка даних різних організацій, пов'язаних господарськими зв'язками; нормативний розрахунок витрати матеріалів. Ефективність дослідження таких порушень залежить від правильного визначення ознак, що характеризують можливість здійснення безтоварних операцій, якими є:

- невідповідність показників у різних екземплярах тих самих документів, що знаходяться в постачальників і покупців;

- відсутність платіжних документів у підприємств-покупців про оплату вартості яких-небудь матеріалів;

- відсутність дозволу посадових осіб на внутрішнє переміщення матеріалів;

- відсутність перепусток на вивіз і доручень на одержання матеріальних цінностей;

- відсутність транспортних документів на перевезення матеріалів і документів на оплату вантажно-розвантажувальних робіт;

- наявність у підприємства-постачальника документів на видачу матеріалів, що не надходили на підприємство, і т.п.

Варто підкреслити, що виявлені при дослідженні документів вище приведені ознаки самі по собі не означають безумовну наявність безтоварних операцій. Вони можуть бути і результатом помилок, недбалості осіб, що оформляють первинні документи. Тому при подальшому дослідженні можуть застосовуватися й інші методи фактичного і технічного контролю.

Велику питому вагу в складі матеріальних цінностей підприємств займають запаси малоцінних і швидкозношувальних предметів. Контроль операцій із МШП починається з перевірки достовірності даних про їхній склад. На підставі реєстрів аналітичного обліку по рахунку 12 – відомостей (книг) залишків чи машинних оборотних відомостей їхнього руху по складах і структурних підрозділах підприємства – варто встановити, чи не числяться неправомірно в складі МШП об'єкти основних фондів, оборотна тара чи запасні частини. Якщо перевіркою розкриті подібні порушення, то необхідно відобразити ці предмети на рахунках 01, 05 чи 08, а також уточнити величину зносу МШП, що числиться. Прийоми перевірки збереження і руху МШП в основному аналогічні прийомам перевірки матеріалів.

Деякі особливості має контроль операцій по видачі інструментів і пристосувань. На підприємствах з великим інструментальним господарством видача інструментів

з центрального складу в роздавальні комори цехів здійснюється на основі методу постійного запасу (обмінного фонду). При цьому документально оформляються тільки операції по укомплектуванню комор відсутніми інструментами. Підставою для одержання нових інструментів є оформлені належним чином акти списання негідних чи загублених інструментів. У цьому випадку контроль має здійснюватися як за величиною обмінного фонду, так і за зберіганням інструментів, виданих у тимчасове користування на робочі місця. Організація такого контролю залежить від тривалості й інших умов закріплення інструмента за виконавцями.

Первісна його видача на робоче місце в тривале користування повинна здійснюватися на підставі записки майстра по лицьових інструментальних картках, що виписуються на кожного працівника. Наступні видачі з комори інструмента замість зношеного повинні здійснюватися тільки за умови пред'явлення акта вибуття.

Видача робітникам інструмента в короткострокове користування контролюється за допомогою інструментальних марок (жетонів). Ці жетони до видачі знаходяться на місці збереження інструмента, а при видачі навішуються на клітку контрольної дошки, де позначений табельний номер робітника, якому видано інструмент.

Прийом і нарахування сум зносу МШП необхідно робити виходячи з фактичної собівартості, включаючи транспортно-заготівельні витрати. Аудитор має перевірити дотримання затверджених норм по виділенню робітникам та службовцям спецодягу, спецвзуття і запобіжних пристроїв, а також термінів їхнього перебування в експлуатації. Варто встановити своєчасність їхнього повернення при звільненні працівників, а також при переводі на тому ж підприємстві на іншу роботу, для якої видача спецодягу не передбачена нормами замість одержуваних нових.

Достовірні дані поточного обліку і бухгалтерських балансів про величину зносу МШП можна встановити, використовуючи дані реєстрів аналітичного обліку чи відомостей книг обліку залишків. Належна організація аналітичного обліку припускає роздільний облік руху МШП, що знаходяться на складі й в експлуатації. При цьому в окрему групу варто виділити предмети, повернуті на склад до повного зносу (щоб уникнути подвійного рахунку при повторній їхній передачі в експлуатацію). Причому нарахування сум зносу МШП необхідно робити, виходячи з їхньої фактичної собівартості, включаючи транспортно-заготівельні витрати.

Перевіряючи оформлення руху МШП вартістю до 0,3 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, що списуються на собівартість у міру їхніх відпусків у виробництво, потрібно з'ясувати, чи організовано на підприємстві належний контроль за їхнім зберіганням у місцях збереження. Водночас аудитор має простежити за тим, щоб у випадку їхнього повернення з експлуатації на склад були зменшені відповідні витрати виробництва чи обороту, на які була спочатку списана вартість цих предметів.

Важливим етапом аудита є і перевірка залишків незавершеного виробництва. При цьому аудитор має з'ясувати наступні питання: як здійснюється оперативний облік незавершеного виробництва; як проводиться його оцінка; як здійснюється

інвентаризація незавершеного виробництва. Для забезпечення належного контролю за станом незавершеного виробництва на підприємстві має існувати чіткий оперативний рахунок руху деталей і напівфабрикатів. Найбільш ефективним способом такого обліку є складання по кожному виробничому підрозділу балансів руху вузлів і деталей. Показники цих балансів використовуються для складання відомостей оцінки залишків незавершеного виробництва. У них приводиться повний перелік деталей і вузлів із вказівкою їхнього перебування на відповідних етапах технологічного маршруту і нормативної собівартості по статтях витрат.

Контроль реальності залишків незавершеного виробництва на кінець кожного звітного періоду має велике значення, оскільки від обґрунтованості розподілу витрат між готовою продукцією і незавершеним виробництвом у чималому ступені залежить достовірність облікових і звітних даних про собівартість продукції і фінансових результатів роботи підприємства.

Залишки незавершеного виробництва оцінюються по фактичній виробничій собівартості, однак, на підприємствах із крупносерійним і масовим виробництвом допускається оцінка деталей по діючій нормативній собівартості. Тоді усі відхилення від норми в звітному періоді повинні списуватися на собівартість товарного випуску. Зазвичай залишки незавершеного виробництва в цехах оцінюються по статтях «Основні матеріали», «Покупні напівфабрикати», «Основна заробітна плата». При цьому сума витрат по матеріальних статтях визначається шляхом множення кількості деталей на діючі норми витрати матеріалів, а по статті «Основна заробітна плата» – спрощено, множенням кількості вузлів і деталей, що знаходяться в даному цеху, на 50 відсотків нормативних витрат по заробітній платі на обробку їх у даному структурному підрозділі.

Важливо перевірити також правильність включення в оцінку залишків незавершеного виробництва відповідної частки витрат на експлуатацію й обслуговування устаткування, цехових і заводських витрат. Варто помітити, що втрати від браку, витрати на підготовку виробництва, знос інструментів і пристроїв цільового призначення й інших спеціальних витрат цілком списуються на собівартість готової продукції і, отже, не входять в оцінку незавершеного виробництва.

Необхідною умовою забезпечення збереження залишків незавершеного виробництва є якісне проведення їхніх інвентаризацій. Вони повинні проводитися в обов'язковому порядку перед складанням річного звіту і періодично у встановлені на підприємстві терміни. Такі інвентаризації дозволяють виявити деталі і вузли, які зняті з виробництва, але неправомірно числяться у складі незавершеного виробництва, неврахований брак і інші втрати. Аудитор має перевірити, щоб в інвентаризаційних описах, які складаються по кожному цеху, указувалися фактичні залишки деталей і обов'язково стадії обробки чи ступені їхньої готовності. При цьому матеріали і напівфабрикати, які знаходяться на робочих місцях і котрі ще не піддавалися обробці, в опис залишків незавершеного виробництва включатися не повинні. Вони перевіряються окремо і відображаються на рахунку 05 «Матеріали».

При проведенні аудиту запасів готових виробів і товарів на складі варто звернути увагу на діючий на підприємстві порядок уцінки і реалізації залежаної продукції. Уцінці підлягають товари і продукція виробничо-технічного призначення, що залежалися (не мають збуту більш трьох місяців), а також товари, що частково втратили свою первісну якість. Розміри уцінки товарів повинні визначатися комісією на підставі експертних оцінок з урахуванням ступеня втрати їхніх споживчих властивостей і насиченості ринків цими товарами.

Дані про знижені у ціні товари і продукцію повинні бути відображені в описах-актах. Якщо окремі вироби уцінюються повторно, то й у цих описах-актах указується ціна після першої і другої уцінки. Матеріали на уцінку залежаних товарів, які втратили свою первісну якість (разом з письмовими поясненнями матеріально відповідальних осіб), повинні бути розглянуті керівниками (власниками) підприємства в дводенний термін після їхнього одержання. Сума уцінки повинна відобразитися в тому місяці, у якому було складено опис-акт, і відноситися на зменшення торгових надбавок по знижених у ціні товарах, фонду дооцінки товарно-матеріальних засобів, а за недостатності цих джерел – на результати фінансово-господарської діяльності підприємства.

Аудитор має також перевірити, щоб усі знижені в ціні товари були перемаркіровані. Перемаркірування цін на самих товарах і продукції чи фабричних ярликах, технічних паспортах і інших видах позначення цін повинне бути зроблене тією ж самою комісією, що робила уцінку, шляхом закреслювання попередньої ціни і позначення нової ціни на кожну одиницю товару з підтвердженням її підписом голови комісії. Для реалізації знижених у ціні товарів і продукції необхідно широко використовувати проведення спеціальних ярмарків, застосовувати рекламні засоби з повідомленням про продаж товарів за зниженими цінами.

Аудит праці та її оплати

В умовах переходу до ринкових відносин і роздержавлення економіки значно змінилися підходи до контролю трудових показників і розрахунків по заробітній платі. Однак величина заробітної плати залишається основним чинником мотивації праці, особливо в сфері матеріального виробництва. Тому аудит праці і заробітної плати є однією з найважливіших і складних ділянок аудиторської діяльності, тому що безпосередньо торкається економічних інтересів усіх без винятку працівників підприємств, що перевіряються.

Основні економічні, правові й організаційні положення оплати праці визначені Конституцією України, Кодексом законів України про працю (КЗПП), іншими розробленими на їхній основі нормативними документами. Разом з тим, в умовах реформування економіки України найбільш часто змінюється нормативна база з питань оплати праці, тому аудитор має постійно стежити за цими змінами і враховувати їх у своїй практичній діяльності.

Основними задачами контролю й аудита трудових показників є:

перевірка дотримання штатної дисципліни на підприємстві;
вивчення організації і нормування праці, використання робочого часу;
оцінка системи оплати праці і її відповідність умовам виробництва;
перевірка правильності і своєчасності розрахунків із працівниками, а також цільового використання коштів, призначених на оплату праці;
контроль правильності утримання з заробітної плати податків і нарахувань у цільові фонди;
виявлення зловживань у нарахуванні і виплаті заробітної плати;
підготовка висновку про ефективність діючої на підприємстві системи організації й оплати праці.

Основними джерелами інформації для перевірки показників по праці і заробітній платі є:

накази і розпорядження про прийом на роботу, звільнення і надання відпусток працівникам, договори, контракти, документи обліку персоналу, особисті картки працівників;

документи по обліку вироблення і здачі на склад готової продукції;

табелі обліку використання робочого часу;

документи, що дають право на додаткову оплату праці, нарахування премій, надання допомоги, субсидій і компенсацій;

розрахункові і платіжні відомості;

реєстри аналітичного і синтетичного обліку заробітної плати (відомості № 12, 15, журнали-ордери № 8, 10, 10/1 й інші записи в Головній книзі по рахунках 68, 69,70, 73 й інших);

звітність по праці і розрахунках з цільовими фондами;

фактичні калькуляції і звітність по витратах на виробництво і собівартість продукції.

Як правило, перевірка розрахунків по оплаті праці починається з перевірки штатної дисципліни. Більшість працівників підприємства оформляється на роботу на основі трудових договорів. Згідно ст. 21 КЗПП трудовий договір – це угода між працівником і власником підприємства чи уповноваженим їм органом, по якому працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник чи уповноважений їм орган зобов'язується виплачувати працівнику заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Трудовий договір може бути безстроковим (укладається на невизначений термін), укладеним на певний строк (встановлюється за згодою сторін) і таким, що укладається на час виконання визначеної роботи.

Укладається трудовий договір, як правило, шляхом оформлення наказу чи розпорядження про зарахування на роботу. Тобто підписання двостороннього трудового договору є скоріше виключенням, чим правилом. Тому аудиторі необхідно перевірити чи є такі накази про зарахування працівників у штат підприємства.

Відповідно до законодавства України для деяких категорій працівників підставою для прийняття на роботу чи зарахування на визначену посаду є контракт, що є особливою формою строкового трудового договору (зокрема, для керівників підприємств, що знаходяться в загальнодержавній власності). Список посад, які займаються за контрактом на підприємствах, де дозволена контрактна форма трудового договору, має бути визначений у колективному договорі. Цей перелік має бути оформлений як додаток до колективного договору. Тому аудитор має перевірити, чи з усіма цими особами укладено контракт, тобто трудовий договір, що укладається в письмовій формі на певний строк (до 5 років, але не менш 1 року) на заміщення певної посади чи виконання певної роботи. У ньому повинні бути передбачені: термін дії; права, обов'язки і відповідальність сторін; форми і розміри оплати праці; спеціальні, побутові й інші умови, необхідні для виконання трудових обов'язків; виробничі результати, які має забезпечити працівник, а також підстави для припинення контракту.

Аудитор також ретельно має перевірити законність оплати праці працівників, що працюють за сумісництвом. Необхідно відзначити, що робота за сумісництвом також здійснюється на основі трудового договору. Сумісництвом вважається виконання працівником, крім своєї основної, іншої регулярно оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на своєму чи на іншому підприємстві або в підприємця за наймом. При цьому згідно Положення про умови роботи за сумісництвом забороняється робота за сумісництвом керівникам державних підприємств, їхнім заступникам, керівникам структурних підрозділів (цехів, лабораторій) і заступникам, за винятком наукової, викладацької, медичної і творчої діяльності. Обмеження на сумісництво можуть встановлюватися керівником підприємства за узгодженням із профспілковим комітетом для окремих професій зі шкідливими умовами, додаткова робота яких може шкодити їхньому здоров'ю і знижує рівень техніки безпеки.

При прийомі на роботу за сумісництвом працівник має пред'явити паспорт і вказати свою адресу (для перевірки сплати податків). Причому, запис у трудовій книжці про таку роботу робиться лише за бажанням працівника. Висококваліфікованим фахівцям народного господарства дозволяється за узгодженням з власником чи уповноваженим їм органом здійснювати викладацьку роботу в вузах чи на курсах підвищення кваліфікації за сумісництвом в робочий час до 4 годин на тиждень зі збереженням за ним основної заробітної плати. Але всі працівники згідно цього Положення мають право виконувати такі роботи, що за чинним законодавством не є сумісництвом: літературна робота; технічна, медична і бухгалтерська експертиза з разовою оплатою; педагогічна робота з погодинною оплатою не більш 240 годин на рік; організація і проведення екскурсій і т.п.

Слід зазначити, що всі правові взаємини, пов'язані з укладанням і виконанням трудового договору, регулюються Кодексом законів про працю України. Визначені види робіт можуть виконуватися на основі угод (договорів) цивільно-правового ха-

рактору, які часто плутають із трудовим договорами (особливо з трудовим договором, що укладається на час виконання визначеної роботи). До таких договорів цивільно-правового характеру, умови яких дуже схожі з обов'язками, покладеними на сторони по трудових договорах, відносяться договори підряду, комісії, доручення та інші угоди. У випадках угод цивільно-правового характеру правовідносини регулюються Цивільним кодексом України (ЦК) і цивільним законодавством. Тому іноді сторони таких трудових угод поняття не мають, у яких відносинах вони знаходяться і які правові наслідки спричиняє конкретний договір. А це обумовлює помилки в сплаті податків, може стати причиною суперечки при розірванні укладеного договору, відшкодуванні заподіяного збитку, забезпеченні соціальних гарантій і т.п.

У найбільш загальному виді угоду (договір) цивільно-правового характеру можна визначити в такий спосіб. Угодою цивільно-правового характеру, що укладається між суб'єктами підприємницької діяльності і громадянином, що не є суб'єктом підприємницької діяльності, вважається письмовий двосторонній договір, по якому одна сторона (громадянин) зобов'язується виконати для іншої сторони (суб'єкта підприємницької діяльності) визначену роботу, а суб'єкт підприємницької діяльності зобов'язується прийняти цю належним чином виконану роботу і виплатити громадянину відповідну винагороду. Вид роботи, терміни й умови її виконання, відповідальність сторін за невиконання зобов'язань визначаються договором і ЦК.

Відмінності між трудовим договором і угодою цивільно-правового характеру (цивільним договором) стають зрозумілими, якщо розглянути, як регулюються в них ті ж самі питання. Наприклад, у трудових договорах стягнення до працівників, що порушили умови договору, носять в основному дисциплінарний характер (догана, звільнення з роботи і т.п.). Матеріальні санкції носять компенсаційний характер, тобто обмежуються повним відшкодуванням заподіяного збитку. У випадках, коли працівнику заподіяно збиток, пов'язаний з виконанням трудових обов'язків, підприємством в обов'язковому порядку здійснюється його відшкодування. У цивільних договорах виключене застосування дисциплінарних стягнень. Усі санкції мають матеріальний характер і можуть застосовуватися незалежно від факту заподіяння збитку (збитків) підприємству, а відповідальність – незалежно від провини, якщо це передбачено в договорі. Якщо громадянину заподіяно збиток, то обов'язок з його відшкодування може виникати у підприємства тільки у випадку провини останнього.

Суперечки між сторонами за трудовим договором можуть вирішуватися комісією з трудових спорів чи районним судом. По цивільних договорах спори вирішуються в господарському суді чи третейському суді, а у випадках, встановлених законом, у товариському суді чи в адміністративному порядку. Давнина позову, згідно Цивільного кодексу України, для захисту прав за позовом особи, права якої порушені, встановлюються в три роки. По трудових договорах працівник може звернутися з заявою про рішення трудової суперечки в районний суд у тримісячний термін із дня, коли він довідався про порушення своїх прав, а в справах про звільнення – у місячний термін

із дня вручення наказу про звільнення. Усі ці особливості трудових взаємин повинні враховуватися аудитором при перевірці операцій по оплаті праці. При контролі дотримання штатної дисципліни варто перевірити, чи не містяться в штаті керівних служб перевіреного підприємства працівники інших організацій (у т.ч. вищестоящих), а також понадштатні одиниці за рахунок фонду оплати праці виробничих робітників.

В умовах ринкової економіки порядок оплати праці, величина норм і розцінок у більшості випадків (крім державних організацій) визначається безпосередньо на підприємстві. Тому в установчому договорі повинні бути обов'язково регламентовані повноваження органів управління щодо вибору форм оплати праці на підприємстві. Крім того, порядок розрахунків із працівниками, затверджені норми і розцінки повинні обов'язково документально підтверджуватися окремим наказом чи рішенням ради засновників. У випадку відсутності на підприємстві регламентації порядку оплати праці аудитор має переконати клієнта в необхідності чітко визначити і задокументувати діючу на підприємстві систему оплати праці і пояснити, що недотримання цих вимог надалі може привести до конфліктів, як з окремими працівниками, так і з податковою службою.

При перевірці правильності встановлення тарифних ставок і окладів працівникам підприємств, організацій і установ України аудитором варто керуватися рекомендаціями Постанови Кабінету Міністрів України «Про єдині тарифні умови праці працівників і службовців масових професій і посад» і відповідними додатками до нього, де приводиться єдина тарифна сітка оплати праці працівників масових професій і переліки професій з віднесенням їх до розрядів тарифної сітки. Особливо важливим є такий контроль у бюджетних організаціях, де розмір посадових окладів керівників і фахівців встановлений Постановою Кабінету Міністрів України «Про упорядкування умов оплати працівників окремих галузей бюджетної сфери».

Більш детально трудові відносини і соціально-економічні інтереси працівників і власників підприємства можуть регламентуватися в колективних договорах, які відповідно до Закону України «Про колективні договори й угоди» мають укладатися на підприємствах усіх форм власності, де використовується наймана праця і які мають статус юридичної особи.

Колективний договір укладається між власником (уповноваженим їм органом), з одного боку, та уповноваженою трудовим колективом на представництво своїх інтересів, організацією, з іншого. Зміст колективного договору визначається сторонами в межах їхньої компетенції, у ньому встановлюються взаємні обов'язки сторін по регулюванню виробничих, трудових і соціально-економічних відносин, зокрема, відносно:

- змін в організації праці;

- забезпечення продуктивної зайнятості працівників;

- нормування й оплати праці, встановлення форми, системи, розмірів заробітної плати й інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій і т.п.);

встановлення гарантій, компенсацій, пільг;
участі трудового колективу в формуванні, розподілі і використанні прибутку (якщо це передбачено статутом);
режиму роботи, тривалості робочого часу, відпочинку;
умов охорони праці;
забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників;
гарантій діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій трудящих.

Колективний договір може передбачати додаткові в порівнянні з чинним законодавством гарантії і пільги. Тому аудиторі необхідно виявити наявність колективного договору на підприємстві (чи з'ясувати причини його відсутності) і проаналізувати хід його виконання. При цьому варто нагадати сторонам, що у відповідності зі ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення, відхилення від участі в переговорах з укладання колективного договору спричиняє штраф у розмірі десяти мінімальних розмірів заробітної плати. А порушення чи невиконання колективного договору – штраф до 100 мінімальних розмірів заробітної плати.

При перевірці положень колективного договору особливу увагу варто приділити перевірці стану і якості технічного нормування праці, порядку перегляду норм, виконанню організаційно-технічних заходів щодо удосконалення організації і технології виробництва, підвищенню кваліфікації працівників і т.п. При цьому виявляються резерви росту продуктивності праці і підвищення конкурентноздатності продукції, що випускається.

Перевірка стану розрахунків по оплаті праці починається із зіставлення показників поточної і річної звітності з даними аналітичного і синтетичного обліку заробітної плати. Так, аналітичні дані про структуру заробітної плати по окремих видах виплат і розподілі її між учасниками, цехами і відділами підприємства повинні відповідати записам у відомостях 12 і 15, журналах-ордерах 10 і 10/1. Показувані в Головній книзі сальдо по рахунках 70 і 69 на кінець кожного кварталу повинні відповідати даним бухгалтерських балансів.

Для контролю за правильністю визначення заробітку працівників, зайнятих на погодинній оплаті праці, використовуються показники табельного обліку. Перевіряючи в цехах і відділах постановку цього обліку, варто встановити, чи підтверджуються в табелях дані про час, не пророблений з поважних причин, які наведені у виправдувальних документах (лікарняні листки про тимчасову непрацездатність, накази про надання відпусток, довідки лікувальних установ про перерви матерів, що годують дітей, повістки військоматів і т.п.).

Для робітників, працюючих на відрядній формі оплати праці, насамперед, необхідно зіставити показники виробництва продукції, прийняті для розрахунку заробітної плати, з фактичними даними про здачу готової продукції на склад чи деталей суміжним цехам. При цьому аудитор має проаналізувати порядок документування і

повноту фіксації виконаних робіт і надання послуг, а також його відповідність вимогам внутрішнього контролю. Контроль полегшується, якщо підприємство використовує маршрутні листи чи карти. При цьому кількість деталей, запущених у виробництво, має відповідати кількості деталей і вузлів у готовій продукції (по відомостях специфікації) і кількості браку, якщо він документально зафіксований. Однак якщо підприємство для обліку виконаних робіт використовує наряди і рапорти про виготовлення певних деталей чи вузлів, то при перевірці узагальнюють усі первинні документи, що стосуються виконання конкретного виду робіт, підраховують їхні підсумки, а отриманий результат зіставляють з тією кількістю, що мало бути виконано, виходячи з фактичного обсягу виготовленої продукції і встановлених норм. При цьому обов'язково варто враховувати зміну обсягу незавершеного виробництва.

На думку більшості фахівців в області контролю, об'єктом особливої уваги аудитора повинні стати дані про обсяги виконаних ремонтних і будівельних робіт. Перевірка з метою встановлення приписок по цих видах робіт вимагає спеціальних знань, як в області технології, так і в проектно-кошторисній справі. Тому для проведення експертної оцінки правильності складання кошторисів і визначення фактичних обсягів будівельних і ремонтних робіт аудитор може скористатися послугами експертів.

Слід зазначити, що на підприємствах недержавної форми власності потреби в таких експертизах значно скорочуються. Якщо в процесі перевірки встановлені факти виконання робіт і оплати праці по договорах підряду, то необхідно з'ясувати і перевірити наступні моменти: наявність обставин, що обумовили необхідність виконання робіт сторонніми особами; відповідність фактично виконаного обсягу робіт обсягу, зазначеному в договорі й акті приймання виконаних робіт; факт одержання в повному обсязі грошей безпосередніми виконавцями.

Аудитор зобов'язаний шляхом опитування ініціаторів таких договорів одержати від них переконливі докази виробничої необхідності виконаних робіт сторонніми особами: відсутність кадрів необхідної кваліфікації, завантаженість власних працівників, відсутність оригінальних рішень при виконанні цих робіт і т.п. У протилежному випадку є всі підстави для негативного висновку про доцільність виконання таких договорів підряду. Після експертного визначення фактичних обсягів робіт і зіставлення їх з обсягами, зазначеними в договорі, аудитор має встановити, чи дійсно ці роботи виконувалися сторонніми особами. Тому в договорі підряду обов'язково повинні бути зазначені всі дані про виконавців: прізвище та ініціали, серія і номер паспорта, домашня адреса і номер телефону. У процесі перевірки аудитору бажано хоча б вибірково одержати усні чи письмові підтвердження одержання грошей у повному обсязі, що фіксується в аудиторському висновку.

Для контролю за правильністю нарахування виплат, що передбачені чинним законодавством за непророблений час, аудитор має перевірити відповідність розрахунків затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України Порядку обчислення середньої заробітної плати. До таких виплат відносяться: оплата тарифних, додаткових

і навчальних відпусток чи виплата компенсацій за їхнє ненадання; виплати за виконання державних і громадських обов'язків у робочий час, а також залучення працівників для виконання військових обов'язків; оплата вихідної допомоги і збереження середнього заробітку на період працевлаштування; виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності і допомозі при вагітності і родах; оплата службових відряджень, днів звільнення донорів і часу проведення медичних оглядів, а також оплата днів змушених прогулів.

Склад виплат, що враховуються при обчисленні середньої заробітної плати, визначається Інструкцією зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Держкомстату України. Розрахунок середньої заробітної плати для оплати тарифних, додаткових і навчальних відпусток (при навчанні без відриву від виробництва), а також видачі компенсацій за невикористану видачу здійснюється виходячи з виплат за останні 12 календарних місяців перед місяцем надання відпустки. В усіх інших випадках збереження середньої заробітної плати і розрахунку допомоги по тимчасовій непрацездатності середньомісячна заробітна плата повинна розраховуватися за останні два календарних місяці роботи. Якщо працівник проробив менш двох місяців, то середня заробітна плата розраховується за фактично відпрацьований час. При цьому час, протягом якого працівник відповідно до законодавства по тих чи інших поважних причинах не працював, або за ним не зберігався заробіток чи зберігався частково, має виключатися з розрахункового періоду. Премії, виплачувані за тривалий проміжок часу, повинні включатися в розрахунок тільки в тій частині, яка припадає на розрахунковий період. Одноразові виплати за підсумками роботи за рік включаються в середній заробіток у розмірі 1/12 частини, виплаченої за попередній рік. Слід зазначити, що усі виплати повинні включатися в розрахунок у тому розмірі, у якому вони були нараховані без виключення сум утриманих податків, аліментів і т.п.

При розрахунку середньої заробітної плати для оплати щорічних тарифних і навчальних відпусток, крім перерахованих вище виплат, у фактичний заробіток включаються виплати за час, протягом якого за працівником зберігався середній заробіток і виплачувалися допомоги по тимчасовій непрацездатності. При цьому, у випадках підвищення тарифних ставок і посадових окладів, згідно прийнятих законодавчих актів, заробітна плата й інші виплати, що враховуються при розрахунку середнього заробітку, повинні корегуватися на коефіцієнт їхнього підвищення.

Порядок надання відпусток регулюється Законом України «Про відпустки». Тому аудитором має бути перевірений порядок оплати відпусток у частині їхньої тривалості, а також законність і правильність створення резерву на оплату відпусток працівників, який включається в собівартість продукції, що випускається, і наданих послуг. При перевірці нарахувань допомоги по тимчасовій непрацездатності, крім контролю правильності визначення середнього заробітку, аудитор має звернути увагу на те, чи у наявності належним чином оформлені лікарняні листки (про тимчасову непрацездатність), чи правильно встановлено стаж роботи і відповідно – розмір

допомоги. Доцільно також виявити (якщо вони є) випадки невиправданої виплати за один й той самий час заробітної плати і допомоги по тимчасовій непрацездатності тому самому працівнику. Інформація для перевірки розрахунків середньої заробітної плати міститься: а) при ручному веденні обліку в особових рахунках працівників (ф. № 7-54), до яких щомісяця з розрахункових відомостей переносяться дані про нараховані суми по усіх видах оплати праці; б) при машинному обліку – інформація про нарахування зарплати по видах нарахувань і утримань міститься в розрахункових листках. Аудитор має вибірково перевірити правильність розрахунків і нарахувань таких видів оплат, тому що вони займають значну питому вагу в структурі витрат на оплату праці.

Відповідно до чинного законодавства України (законами «Про державну допомогу родинам з дітьми», «Про зайнятість населення», «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали від Чорнобильської катастрофи» й ін.) багатьом категоріям громадян призначається державна допомога. Список таких виплат постійно міняється. Усі ці виплати носять цільовий характер і, як правило, повинні враховуватися на рахунок 96 «Цільове фінансування і цільові надходження», тобто при надходженні грошей з бюджету дебетується рахунок 51 і кредитується рахунок 96. При нарахуванні цих видів допомоги дебетується рахунок 96 і кредитується рахунок 70. За відсутності цільових надходжень підприємство може витратити на виплату допомоги частину прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, з наступним поверненням цих витрат за рахунок централізованих надходжень. Аудитор, керуючись законодавчими актами, що діяли протягом контрольованого періоду, і нормативними документами, має вибірково перевірити обґрунтованість нарахування таких виплат і їхню величину.

Водночас з правильністю нарахування аудитор має перевірити законність і правильність утримань із заробітної плати. Відповідно до чинного законодавства бухгалтерія підприємства повинна робити наступні види утримань: прибуткового податку з громадян (податку з доходів фізичних осіб); страхових внесків у Пенсійний фонд; збору на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття; профспілкових внесків (на основі заяв працівників); аліментів (по виконавчих листах судових органів); за брак і заподіяний підприємству матеріальний збиток; за виданий підприємством кредит; різних видів добровільних утримань за заявою громадян.

Об'єктом оподаткування (до введення закону «Про податок з доходів фізичних осіб») громадян, що мають постійне місце проживання в Україні, є сукупний доход, отриманий з різних джерел, як на території України, так і за її межами. За місцем основної роботи утримання прибуткового податку має здійснюватися із суми встановленого неоподаткованого мінімуму заробітної плати і ставок прогресивного оподаткування, які періодично переглядаються (з 1 січня 2004 р. введено єдину ставку оподаткування доходів громадян у розмірі 13%). Порядок обчислення й утримання суми прибуткового податку, а також визначення термінів перерахування їх у бюджет, встановлюється Інструкцією про прибутковий податок з громадян, затвердженою наказом Державної податкової адміністрації України.

Така ж база передбачена діючим (на момент написання посібника) законодавством і для утримань у Пенсійний фонд і збору на обов'язкове страхування на випадок безробіття. Профспілкові внески утримуються з членів різних профспілок за їх заявою в розмірі 1% від суми оплати праці.

Утримання аліментів має здійснюватися із суми заробітної плати (чи доходу), отриманих платником після відрахування з них сум податків у розмірах і в терміни, встановлені виконавчими листами судових органів. Утримання аліментів має здійснюватися з усіх видів заробітку і додаткових винагород, одержуваних як за місцем основної роботи, так і за роботу за сумісництвом, у тому числі з: фонду основної і додаткової заробітної плати; винагороди за підсумками року; літературних гонорарів; соціальної допомоги (у т.ч. по тимчасовій непрацездатності); сум компенсації збитків, пов'язаних із втратою працездатності; допомоги по безробіттю, пенсії, стипендії, доходів від підприємницької діяльності. Доставка аліментів (тобто оплата поштових переказів) повинна здійснюватися за рахунок платника аліментів.

Відповідальним етапом аудита є перевірка достовірності розрахункових і платіжних відомостей по заробітній платі. З цією метою записи в них вибірково звіряються з документами оперативного обліку особового складу відділу кадрів з даними табельного обліку в окремих цехах і службах. Це дозволить розкрити випадки видачі заробітної плати підставним і вигаданим особам. Найбільш ретельно повинні перевірятися документи з нарахування і видачі заробітної плати особам, оформленим на роботу за сумісництвом і працівників не облікового складу.

Для забезпечення цільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, необхідно перевірити достовірність підсумків розрахункових і платіжних відомостей шляхом вибіркового (а за необхідності і суцільного) арифметичного контролю по горизонталі і вертикалі. Водночас з нарахуванням заробітної плати підприємства зобов'язані робити обов'язкові нарахування, базою для яких є фактичні витрати на оплату праці працівників, передбачені діючим Законом України «Про систему оподаткування» і іншими податковими законами: зборів на обов'язкове соціальне страхування, у т.ч. збору на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття і збору на обов'язкове державне пенсійне страхування.

Ставки, пільги, механізм утримань і порядок сплати цих зборів у період реформування економіки постійно змінюються і встановлюються різними нормативно-правовими актами: законами України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, нормативними документами різних міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, господарського управління і контролю і найчастіше суперечать один одному.

Тому ще раз слід нагадати, що практикуючий аудитор має постійно стежити за змінами нормативно-правової бази України з фінансово-господарських питань і враховувати їх при оцінці діяльності підприємства. Здійснюючи аудит розрахунків по цих зборах, аудитор зобов'язаний перевірити: правильність нарахування внесків і закон-

ність використання пільг; своєчасність перерахування коштів; правильність відображення в обліку операцій з нарахування і сплати зазначених зборів.

Аудит прибутку й оцінка фінансового стану підприємства

Прибуток є узагальнюючим показником роботи підприємства і характеризує ефективність його діяльності. Тому аудит прибутку й аналіз фінансового стану підприємства є найбільш складними і відповідальними ділянками аудиторської діяльності. Отже, виконувати цей комплекс робіт може тільки висококваліфікований і досвідчений аудитор, оскільки від повноти виконаної роботи й об'єктивності висновку залежить правильність вибору фінансової стратегії підприємства. При цьому, нормативно-правові документи України по господарських питаннях виділяють два види прибутку: балансовий й оподатковуваний. Оскільки основними джерелами для аналізу фінансового стану є форми бухгалтерської звітності, першим серед яких як по значимості, так і за номером є Баланс підприємства (форма № 1), то в даному розділі будуть розглянуті саме питання аудиту балансового прибутку. Питання ж формування і перевірки оподаткованого прибутку будуть розглянуті нижче.

Нормативно-правовими документами, що визначають питання формування і відображення в бухгалтерському обліку і звітності балансового прибутку, є Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», затверджені Верховною Радою України Правила застосування цього закону і розроблені на їхній основі різні галузеві Типові положення й інструкції з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції.

При проведенні аудиту необхідно враховувати, що, відповідно до Інструкції про порядок заповнення форми річного бухгалтерського звіту підприємства, кінцевий фінансовий результат (балансовий прибуток чи збиток) містить у собі прибуток від реалізації, а також доходи й втрати від позареалізаційних операцій. Тому аудит фінансових результатів доцільно проводити в два етапи: перший етап – перевірка прибутку і збитків, отриманих від реалізації. Другий етап – перевірка доходів і витрат по позареалізаційних операціях, доходів від володіння корпоративними правами, а також операційних доходів і витрат.

Джерелами аудиту балансового прибутку й аналізу фінансового стану підприємства є форми річної звітності: форма № 1 «Баланс підприємства», форма № 2 «Звіт про фінансові результати і їхнє використання», форма № 3 «Звіт про фінансово-майновий стан підприємства», бухгалтерські реєстри по обліку виробничих витрат, реалізації і фінансових результатів.

Основним джерелом балансового прибутку підприємства є прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг), що визначається як виторг від реалізації продукції, зменшений на суму нарахованого ПДВ, акцизного збору, увізного мита, митного збору й інших обов'язкових зборів і платежів, визначених чинним законодавством, а також на суму витрат, що включаються в собівартість реалізованої продукції. Тому на першому етапі перевірки фінансових результатів аудитор має перевірити правильність

обчислення фактичної собівартості і списання її на Д-т рахунку 46 «Реалізація», на якому визначається фінансовий результат від реалізації.

Аудит собівартості містить у собі перевірку організації виробництва і технологічних процесів, якості продукції, що випускається, а також питання нормування праці і витрати матеріальних ресурсів. Вивчаються показники витрат на 1 грн. товарної продукції, випуску продукції на 1 грн. виробничих фондів і дотримання кошторисів витрат на виробництво. Аудитор має переконатися, що звітні дані у формах квартальної і річної звітності по витратах виробництва відповідають фактичним витратам підприємства по кожному елементу і по кожній статті витрат. Аудитор на цьому етапі, як правило, починає перевірку з аналізу витрат, включених у собівартість.

Склад елементів витрат, що відносяться до собівартості, визначено Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств», а формування конкретних статей калькуляції визначених видів продукції – розробленими на його основі галузевими Типовими положеннями по плануванню, обліку і калькулюванню собівартості продукції (робіт, послуг). При цьому аудитор має переконати керівництво підприємства й осіб, які відповідають за постановку обліку, що будь-які витрати, по яких виникають хоч найменший сумнів із приводу їхнього включення в собівартість, повинні відноситися на рахунок 81 (або 87), тобто здійснюватися за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, до закінчення рішення даного питання.

Аудитор має також перевірити правильність і незмінність протягом звітного періоду методики розподілу непрямих витрат між окремими видами продукції. Необхідно також перевірити достовірність розподілу вартості послуг допоміжного виробництва і дотримання встановленого порядку списання на витрати сум нарахованого резерву майбутніх платежів. При цій перевірці аудитор аналізує своєчасність і правильність відображення у витратах витрат від браку. При цьому встановлюються випадки, коли в покупців були претензії на постачання недоброякісної продукції, але було їх не відображено на рахунку 28 «Брак у виробництві».

Контроль випуску, відвантаження і реалізації продукції, робіт, послуг має забезпечити підтвердження достовірності облікових і звітних показників виробництва і постачання продукції, а також фінансових результатів від її реалізації; перевірку своєчасності і правильності розрахунків з покупцями; контроль за зберіганням продукції. Першим етапом аудита готової продукції є перевірка достовірності даних первинних документів, що підтверджують здачу готових виробів на склад. Тут варто встановити, чи не були зараховані в обсяг готової продукції вироби, обробка яких не була закінчена в звітному періоді. Це можна досягти шляхом перегляду записів первинних документів з обліку виробничих витрат і встановити, чи не списувалися матеріали і чи не нараховувалася заробітна плата на доробку виробів, відображених у минулому періоді як готова продукція. У деяких випадках підприємства можуть ховати від обліку зроблені або придбані для реалізації товари. У таких випадках аудитор має провести вибірково інвентаризацію товарів і готової продукції.

Разом з інвентаризацією готової продукції проводиться й інвентаризація товарів відвантажених. При цьому особлива увага приділяється перевірці товарів, не оплачених у строк покупцями, і товарів, що знаходяться на відповідальному збереженні. Відвантажена продукція по прострочених оплатою документах числиться на рахунку 62 і заноситься в інвентаризаційні списки по кожному відвантаженню з вказівкою: найменування покупця; переліку продукції; дати відвантаження і номера рахунка-фактури; суми до оплати. Підставою для включення таких сум в опис слугують копії пред'явлених покупцям рахунків і повідомлень банку про перебування їх у картотеці №2.

Товари, що знаходяться на відповідальному збереженні, відображаються в описах окремо по кожному відвантажувальному документу з вказівкою: номера і дати документа; найменування, сорту, кількості і фактичної вартості відвантаженої продукції; місця зберігання і дати прийняття товарів на відповідальне збереження. Ці дані повинні бути підтверджені охоронними розписками, переоформленими на дату, близьку до дня інвентаризації. Водночас необхідно запросити від підприємств, у яких зберігаються зазначені товари, копії актів їхньої останньої інвентаризації за місцем зберігання.

Аудитору слід також встановити правомірність віднесення на рахунок 43 витрат, пов'язаних з реалізацією продукції, які разом з виробничою собівартістю складають цілком собівартість продукції. У формі №2 ці витрати показуються по статті «Комерційні витрати». До таких витрат відносяться:

витрати на відшкодування складських, вантажно-розвантажувальних, пакувальних, транспортних і страхових витрат постачальника, що включаються в ціну продукції відповідно до умов постачання;

витрати на оплату послуг транспортно-експедиційних, страхових і посередницьких організацій (включаючи комісійну винагороду), вартість яких входить у ціну продукції;

витрати по сплаті експортного (вивізного) мита і митних зборів;

витрати на рекламу і передпродажну підготовку товарів, на відшкодування витрат за участь у виставках, ярмарках, на представницькі витрати в розмірі до двох відсотків від обсягів реалізації за поточний рік.

Аудитор здійснює перевірку усіх вищенаведених витрат згідно з аналітичними даними, відображеними у відомості № 15, а також порядком списання позавиробничих витрат на реалізовану продукцію.

Фактичний обсяг відвантаженої покупцям продукції перевіряється по даних відомості № 16 і журналу-ордера № 11. На основі аналітичних даних аудитор встановлює не тільки загальний обсяг постачання продукції по підприємству в цілому, але і по окремих великих покупцях. Перевіряється, чи всі документи по відвантаженню готової продукції включені у відомість № 16. У випадку встановлення невідповідностей, аудитор має з'ясувати причини і вказати це в акті. Перевірці піддається і діючий на підприємстві порядок встановлення цін на товари і готову продукцію. Аудитор має перевірити дотримання на підприємстві контрольно-перепускного режиму шляхом ви-

біркової звірки найменувань і кількості вивезеної продукції і тари за даними перепусток з однойменними показниками рахунків-фактур і інших відвантажувальних документів. За необхідності він має особисто провести раптову перевірку вантажів, що відправляються. При цьому варто перевірити відповідність показників у супровідних товарно-транспортних документах фактичній кількості й асортименту вантажу в транспортному засобі, перевірити комплектність продукції, її упакування і т.п. Такі перевірки дозволяють попередити випадки розкрадання продукції шляхом зайвого вкладення її в тару.

Ефективним методом виявлення приписок продукції, що відвантажується, є зіставлення рахунків-фактур на відвантаження з транспортними документами і даними про вантажопідйомність транспортних засобів.

При відпустці продукції варто звернути увагу на наявність і правильність оформлення доручень на відповідних бланках. Проводячи перевірку виконання показників по відвантаженню і відпустці продукції в грошовому виразі, використовують платіжні документи, відомості аналітичного обліку і дані синтетичних рахунків. Аудитор має також перевірити правильність відображення в обліку операцій по відвантаженню продукції і точність визначення моменту реалізації.

Згідно змін і доповнень до Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 869, датою реалізації продукції, товарів (робіт, послуг) вважається дата відвантаження (передачі) продукції, товарів, підписання документів про виконані роботи, надані послуги). При цьому, момент реалізації продукції варто відрізнити від дати збільшення валового доходу підприємства у випадку продажу товарів (робіт, послуг), а також від дати виникнення податкових зобов'язань по податку на додану вартість. Ці питання більш докладно будуть розглянуті надалі.

Особливу увагу при перевірці балансового прибутку аудитор має приділити питанням правильності відображення в обліку і звітності інших операційних доходів і витрат, а також позареалізаційних доходів і витрат. До інших операційних доходів і витрат відносяться прибуток і збитки від реалізації (продажу) основних фондів, нематеріальних активів і матеріальних цінностей, від здачі окремих інвентарних об'єктів основних засобів в оренду, від реалізації цінних паперів, від операцій з купівлі і продажу іноземної валюти.

До інших позареалізаційних доходів і витрат відносяться:

- прибуток і збитки минулих років, виявлені в звітному році;
- не відшкодовані збитки від надзвичайних ситуацій (стихійних лих, пожеж, аварій і т.п.), включаючи витрати на запобігання збитку від стихійних лих;
- надходження боргів, раніше списаних як безнадійні;
- пеня, штрафи, неустойки й інші види санкцій за порушення господарських договорів, що визнані боржниками чи у відношенні до яких отримані рішення суду про їхнє стягнення;

кредиторська заборгованість між підприємствами недержавної форми власності, по якій минули терміни давності позову;
прибуток від завищення цін і тарифів; курсові різниці по операціях в іноземній валюті;
вартісна різниця відвантаженої й отриманої частини виконаного цілком бартерного контракту;
прибуток (збитки) від спільної діяльності.

При перевірці позареалізаційних операцій особлива увага звертається на законність списання на фінансові результати сум збитку від нестач і розкрадань. При цьому доцільно вивчити виконавчі документи й акти, у яких вказується на неспроможність відповідачів і неможливість стягнення збитку з винних осіб. Слід також перевірити законність стягнення чи одержання штрафів, пені і неустойок, з'ясувати, чи не було випадків, коли їх необхідно було удержати за рахунок винних осіб. Причому аудитор має звернути увагу на те, що отримані штрафи за порушення господарських договорів відносяться на рахунок 80, а сплачені санкції по господарських договорах – на рахунок 81, тобто за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства. При здійсненні перевірки аудитор порівнює показники про балансовий прибуток, відображені у формі № 2, з даними бухгалтерського обліку по рахунку 80, а також звіряє їх із загальною сумою прибутку (збитку), відбитою в балансі за звітний період.

У процесі аудита розкриваються резерви збільшення балансового прибутку за рахунок усунення невиробничих витрат і втрат, а також підвищення рентабельності продукції, що випускається. Особлива увага при проведенні аудита має приділятися перевірці достовірності показників про розподіл прибутку, що характеризують фінансові взаємини підприємства з бюджетом, банком, трудовим колективом, учасниками й акціонерами. Аудитору слід також перевірити правомірність і законність нарахування і виплати дивідендів по акціях і відсотків по облігаціях, а також здійснити перевірку цільової витрати коштів прибутку, що належить членам трудового колективу.

Завершальним етапом процесу аудита є перевірка звітності. Саме за даними звітності оцінюється робота підприємства і приймаються керівні рішення з удосконалення його діяльності. Підвищення достовірності даних, що містяться у фінансовій звітності, і є кінцевою метою аудита. Тому аудитори повинні глибоко вивчити правильність і повноту представленої в звітності інформації. На початку цього етапу проводять логічну рахункову перевірку звітів за попередній період. Потім необхідно встановити, чи дотримуються інструкцій при складанні звітів, чи відповідають дані звітів даним синтетичного й аналітичного обліку, чи порівнюються однакові показники в різних формах звітності за той самий період.

Найважливішою складовою частиною будь-якої звітності є бухгалтерський баланс. Тому основна увага аудитора повинна бути зосереджена на перевірці достовірності даних балансу. На заключному етапі перевірки аудитор має переконатися, що дані накопичувальних відомостей і розроблюваних таблиць точно перенесені в журнали-ор-

дери. Підсумкові дані журналів-ордерів повинні відповідати записам у Головній книзі, на підставі якої визначаються залишки по всіх синтетичних рахунках. При цьому аудитор має зробити вибіркову арифметичну перевірку сум оборотів по деяких синтетичних рахунках і звірити їх з відповідними оборотами по аналітичних рахунках.

Залишки по рахунках бухгалтерського обліку звіряються з даними інвентаризації матеріальних цінностей, коштів і розрахунків, за необхідності здійснюється взаємна звірка розрахунків з дебіторами і кредиторами. Залишки коштів на рахунках у банку, що відображені у виписках банку, повинні відповідати сумам, показаним у балансі.

На основі достовірності даних бухгалтерської звітності аудитор може дати оцінку і проаналізувати фінансовий стан підприємства. Починати оцінку фінансового положення підприємства потрібно з визначення показників його платоспроможності, що характеризують ступінь захищеності інвесторів і кредиторів. Крім цих показників оцінка фінансового стану повинна проводитися по наступних напрямках: оцінка прибутковості підприємства і рентабельності окремих видів продукції, що випускається, (робіт, послуг); визначення суми власних оборотних коштів і її співвідношення з короткостроковими зобов'язаннями; вивчення структури джерел коштів; розрахунок оборотності дебіторської заборгованості і запасів тощо.

Методики аналізу звітності підприємств в умовах ринкової економіки досить повно описані у вітчизняній і закордонній літературі, і аудитор може уміло застосовувати їх для оцінки фінансового стану підприємства, що перевіряється.

Важливо, щоб аудитор у своїх висновках указав не тільки слабкі, але і сильні сторони діяльності підприємства, розробив рекомендації з метою поліпшення фінансово-господарського стану підприємства і зробив прогноз щодо перспектив його розвитку.

Аудит розрахунків з бюджетом

Перевірка розрахунків підприємства з Державним бюджетом України і місцевими бюджетами є найбільш відповідальним і конфліктним етапом аудиторської роботи, оскільки неправильні висновки аудитора з даного питання можуть викликати на суб'єкт підприємницької діяльності значні фінансові санкції з боку Державної податкової служби України (що вже відзначалося), так і з боку інших контролюючих органів. Такі санкції можуть не тільки значно погіршити фінансовий стан підприємства, що перевіряється, але і привести його до повного банкрутства. Тому помилки і недбалість аудитора при перевірці даного питання можуть нанести суттєву шкоду діловій репутації аудиторської фірми. Крім того, як уже вказувалося, за неналежне виконання своїх обов'язків аудиторська фірма може нести і майнову відповідальність, визначену в договорі на проведення аудита відповідно до чинного законодавства.

Основним джерелом доходів бюджетів усіх рівнів є податкові надходження. Обов'язок сплати податків і зборів у порядку і розмірах, встановлених законом, закріплено в ст. 67 Конституції України. Законом України «Про систему оподаткування». вста-

новлено, що в нашій країні існують два види податків і зборів (обов'язкових платежів): загальнодержавні і місцеві.

До загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) відносяться: податок на додану вартість; акцизний збір; податок на прибуток підприємства; податок на доходи фізичних осіб; мито; державний збір; податок на нерухоме майно (нерухомість); плата (податок) за землю; рентні платежі; податок із власників транспортних засобів і інших самохідних машин і механізмів; податок на промисел; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збір за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення навколишньої природного середовища; збір у фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення (ліквідовано); збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності; збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і стан доріг загального користування, встановлений окремими законодавчими актами України.

Місцеві податки і збори містять у собі: податок з реклами; комунальний податок; готельний збір; збір за припаркування автотранспорту; ринковий збір; збір за видачу ордера на квартиру; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за виграш на бігах на іподромі; збір з осіб, що беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телезйомок; збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розпродажу і лотерей; збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що направляєтся за кордон; збір за видачу дозволів на розміщення об'єктів торгівлі і сфери послуг; збір із власників собак.

Детальну методику перевірки всіх нюансів розрахунків підприємства з бюджетом по встановлених обов'язкових податках і зборам привести не представляється можливим. Однак при здійсненні контролю податкових розрахунків аудитор має керуватися деякими правилами.

На першому етапі перевірки необхідно встановити які з перерахованих вище обов'язкових податків і зборів сплачує підприємство, що перевіряється. Якщо ж підприємство не платить яких-небудь податків і зборів, аудитор має переконатися, що такі дії точно узгоджуються з чинним законодавством. Джерела сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) встановлюються відповідними законами, зокрема, Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств». Наведений принцип закріплено у ст. 92 Конституції України, де сказано, що винятково законами України встановлюються: «... система оподаткування, податки і збори». Тому ставки, механізм сплати податків і зборів, пільги з оподаткування можуть встановлюватися або змінюватися лише законами України про оподаткування. У цьому зв'язку аудитор має роз'яснити керівництву підприємства, яке перевіряється, що інші нормативно-правові акти з питань оподаткування повинні виконуватися ним із крайньою обережністю й обачністю.

Місцеві податки і збори (обов'язкові платежі), механізм і порядок їхньої сплати встановлюється сільською, селищною, міською радою відповідно до їхнього переліку в межах граничних розмірів ставок, встановлених законами України, крім збору за проїзд по території прикордонних областей, що встановлюються обласними радами. Податки і збори (обов'язкові платежі), які не передбачені Законом України «Про систему оподаткування», сплаті не підлягають.

Збори ж в інші державні й інші цільові фонди повинні сплачуватися винятково на добровільних засадах і за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після сплати всіх обов'язкових податків і зборів.

Зміни і доповнення в закони України про оподаткування щодо пільг, ставок податків і зборів, механізм їхньої сплати повинні вноситися не пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року і вступають у дію з початку нового бюджетного року. Однак оскільки це положення в Україні постійно порушується, аудитор має ретельно стежити за змінами діючого податкового законодавства і враховувати їх при проведенні аудиту розрахунків з бюджетом. Враховуються розрахунки з бюджетом по податках і зборах, відповідно до Інструкції про порядок заповнення форм річного бухгалтерського звіту підприємства, на рахунках 65 «Розрахунки по позабюджетних платежах», 68 «Розрахунки з бюджетом», 69 «Розрахунки по страхуванню». По кожному рахунку аудитор має перевірити відповідність його залишків відповідним показникам у балансі підприємства на початок і кінець облікового періоду, а також підсумок оборотів по кожному синтетичному рахунку – сумі оборотів по субрахунках, що входить у даний рахунок. Підсумки кредитових оборотів по кожному субрахунку повинні підтверджуватися відповідними розрахунками нарахованих сум по кожному виду податків і зборів. При цьому аудитор має перевірити базу для оподаткування по кожному виду обов'язкових платежів, застосовувані ставки і пільги, їхню відповідність чинному законодавству.

Досвід аудиторської роботи показує, що всі сумнівні питання при перевірці розрахунків з бюджетом повинні вирішуватися (до остаточного їхнього з'ясування) на користь держави. На практиці це означає наступне: краще не включати сумнівні витрати до складу валових витрат, а зробити їх за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства, і навпаки, краще відразу включити сумнівні суми, що надходять на підприємство в базу для оподаткування, а потім виключити їх при документальному підтвердженні того, що ці суми податком не обкладаються. Практика свідчить, що краще не застосовувати сумнівні пільги з оподаткування, ніж потім виплачувати штрафні санкції за заниження об'єкта оподаткування, а також краще мати переплату по деяких видах податків, яка потім може бути зарахована в рахунок недоїмки, що виникає в результаті зміни податкового законодавства.

При цьому варто мати на увазі, що зайво нараховані суми одного податку можуть призвести до заниження об'єкта оподаткування по іншому обов'язковому платежу. При перевірці дебетових оборотів по кожному субрахунку аудитору необхідно звер-

нути увагу на своєчасність перерахування сум обов'язкових податків і зборів у бюджет. Методика перевірки окремих видів обов'язкових податків і зборів має свої характерні риси, що будуть розглянуті нижче на прикладі перевірки правильності сплати податку на прибуток підприємств і податку на додану вартість.

Крім розрахунків по обов'язкових податках і зборах, аудитор має перевірити й інші розрахунки підприємства з бюджетом. Зокрема, своєчасність і повноту перерахування в бюджет штрафних санкцій, що були накладені на підприємство й окремих посадових осіб, а також джерела їхнього погашення; точність розрахунку і законність перерахування в бюджет сум, стягнених з осіб, винних у крадіжках, нестачах і ушкодженні товарів; своєчасність перерахування в бюджет державними підприємствами сум кредиторської і дебіторської заборгованості, по яких минув строк давності позову тощо.

Аудит податку на прибуток

Платниками податку на прибуток є всі суб'єкти господарської діяльності, бюджетні, громадські й інші підприємства, установи й організації, що здійснюють діяльність, спрямовану на одержання прибутку. В даний час прибуток, відповідно до ст. 4 Закону України «Про внесення змін у Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств», як об'єкт для оподаткування (на відміну від балансового прибутку), визначається шляхом зменшення скорегованого валового доходу за звітний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань.

Під валовим доходом розуміється загальна сума доходів платника податку на прибуток, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, як на території України, так і за її межами.

Валовий доход містить у собі:

1) загальні доходи від продажу товарів (робіт, послуг), у тому числі допоміжних і обслуговуючих виробництв, а також доходи від продажу цінних паперів. Під продажем товарів розуміються будь-які операції, здійснювані відповідно до договорів купівлі-продажу, обміну, постачання й інших цивільно-правових договорів, що передбачають передачу прав власності на такі товари за плату чи компенсацію, незалежно від термінів її надання, а також операції по безоплатному наданню товарів);

2) доходи від здійснення банківських, страхових і інших операцій з надання фінансових послуг, торгівлі валютними цінностями, цінними паперами, борговими зобов'язаннями і вимогами;

3) доходи від спільної діяльності у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, відсотків, роялті, а також доходів від операцій оренди (лізингу);

4) доходи, невраховані при обчисленні валового доходу в попередніх періодах і виявлені в звітному періоді;

5) доходи від позареалізаційних операцій і інших джерел, що містять у собі: суми безоплатної фінансової допомоги, суми коштів страхового резерву, використаних не за призначенням, вартість матеріальних цінностей, переданих підприємству в відпо-

відності з договором збереження, але використаних ним у власному господарському обороті, суми штрафів, пені, неустойки, отриманих згідно умов господарських договорів, а також за рішенням судових органів, суми державного збору, сплачені попередньо підприємством-позивачем, що повернуті на його користь за рішенням суду й інші отримані кошти, згідно діючого законодавства.

Скорегований валовий доход визначається шляхом віднімання з валового доходу: 1) сум акцизного збору і податку на додану вартість, отриманих (нарахованих) підприємством у складі ціни продажу; 2) сум коштів і майна, отриманих підприємством у вигляді компенсації в результаті порушення його законних прав і інтересів; 3) сум коштів у частині зайво сплачених податків і зборів, що повинні бути повернуті з бюджету; 4) суми коштів, що надходять на підприємство у результаті прямих інвестицій; 5) суми доходів, що накопичуються на пенсійних рахунках у межах механізму додаткового пенсійного забезпечення; 6) суми отриманого підприємством емісійного доходу; 7) номінальної вартості узятих на облік, але не оплачених (не погашених) цінних паперів (облігацій, ощадних сертифікатів, векселів, чеків і т.п.); 8) коштів чи майна, що надходять у вигляді міжнародної технічної допомоги, відповідно до міжнародних угод; 9) коштів, що надавались підприємству з Державного інноваційного фонду на поворотній основі й інших надходжень, визначених нормами діючого законодавства.

Облік валових доходів ведеться на К-ту рахунку 48 «Валові доходи» на підставі первинних документів у кореспонденції з Д-том наступних рахунків:

50 «Каса» – на суму отриманої готівки за продані товари і послуги;

51 «Розрахунковий рахунок», 52 «Валютний рахунок», 55 «Інші рахунки» у банках – на суму, зараховану на рахунки підприємств в установах банку в оплату продукції, товарів і інших матеріальних цінностей, які підлягають відвантаженню, а також за продану іноземну безготівкову валюту;

31 «Витрати майбутніх періодів» – на вартість отриманих за бартерним контрактом сировини і матеріалів (робіт, послуг) у випадках, якщо одержання відбулося раніше, ніж за цим контрактом були відвантажені товари і продукція (виконані роботи чи надані послуги). Водночас отримані цінності прибуткуються по Д-ту рахунку 05 «Матеріали», 41 «Товари» у кореспонденції з рахунком 60 «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками»;

62 «Розрахунки з покупцями і замовниками» – на продажну вартість відвантаженої продукції і товарів, в оплату за які підприємство не одержало кошти від покупця на дату відвантаження, а також на вартість відвантажених по бартеру товарів у випадках, якщо відвантаження відбулося раніше, ніж підприємство одержало по такому контракту цінності (послуги) від постачальників;

76 «Розрахунки з різними дебіторами і кредиторами» – на суму штрафів (пені, неустойки), отриманих у результаті порушення господарських договорів, і за рішенням судових органів, а також на суму доходів від спільної діяльності і дивідендів від нерезидентів;

51 «Розрахунковий рахунок» – на суму отриманої безоплатної фінансової допомоги;
60 «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками», 66 «Векселя видані» і ін. – на суму кредиторської заборгованості, що списується у вигляді закінчення терміну давності позову;

48 «Валові доходи» за своєю сутністю є збирально-розподільчим рахунком, тому сальдо по ньому на початок і кінець періоду дорівнює нулю. Отже, водночас з записами по К-ту рахунка 48, рахунок 48 дебетується в кореспонденції з К-том наступних рахунків;

46 «Реалізація» – на вартість отриманого виторгу від продажу товарів (послуг), а також на вартість відвантаженої продукції, у тому числі по бартерних зобов'язаннях;

61 «Розрахунки по авансах» – на суму, зараховану на рахунки підприємства в установах банків від покупців на сплату продукції (робіт, послуг), які підлягають відвантаженню (виконанню);

83 «Доходи майбутніх періодів» – на вартість отриманих за бартерним контрактом товарно-матеріальних цінностей у випадках, якщо це одержання відбулося раніше, ніж за цим контрактом відвантажені (виконані) товари (роботи, послуги);

80 «Прибутки та збитки» – на суму курсових різниць, отриманих штрафів, доходів від спільної діяльності, дивідендів, списаної кредиторської заборгованості;

87 «Фонди економічного стимулювання» – на суму отриманої безоплатної допомоги.

Початковим етапом перевірки валових доходів підприємства є перевірка їхньої повноти і правильності відображення в бухгалтерському обліку. Для визначення неоподаткованого прибутку, як уже відзначалося, скорегований валовий доход зменшується на суму валових витрат.

Під валовими витратами виробництва і обертання розуміється сума будь-яких витрат підприємства в грошовій, матеріальній чи нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), що купуються (виробляються) підприємством для їхнього подальшого використання у власній господарській діяльності.

До складу валових витрат включаються:

суми будь-яких витрат, сплачених (нарахованих) протягом звітного періоду в зв'язку з підготовкою, організацією, веденням виробництва, продажем продукції й охороною праці;

сума коштів чи вартість майна, добровільно переданих у Державний бюджет України, місцеві бюджети чи в неприбуткові організації, але не більше чотирьох відсотків від оподаткованого прибутку попереднього звітного періоду;

сума коштів, внесених у страхові резерви фінансових установ;

суми внесених (нарахованих) податків, зборів (обов'язкових платежів), встановлених законодавством України, за винятком податку на прибуток підприємства, податку на нерухомість, податку на дивіденди, податку на виграші в лотерею чи казино, податків на доходи нерезидентів, а також вартості оплати торгових патентів, що

враховуються в зменшенні податкових зобов'язань платника податку на прибуток, а також за винятком штрафів (пені, неустойки) за порушення господарських договорів і сплачених за рішенням суду, господарського чи третейського суду;

суми витрат, не віднесених у минулих податкових періодах і не врахованих у складі валових витрат у зв'язку з втратою, знищенням або псуванням документів, встановлених правилами податкового обліку, допущеними помилками і підтверджених такими документами в звітному періоді;

сума безнадійної заборгованості в частині, що не була віднесена до валових витрат, у випадку, коли відповідні заходи щодо стягнення таких боргів не призвели до позитивного рішення, а також суми заборгованості, по якій минув термін давності позову;

суми витрат, пов'язані з поліпшенням основних фондів, але не більш п'яти відсотків суми сукупної балансової вартості всіх груп основних фондів на початок періоду, а також суми перевищення балансової вартості основних засобів і нематеріальних активів над вартістю їхнього продажу.

Валові витрати підприємства корегуються на суму зміни балансової вартості покупних матеріалів, що комплектують вироби на складах, у незавершеному виробництві й у залишках готової продукції. У випадку якщо балансова вартість таких запасів на кінець звітного кварталу перевищує їхню балансову вартість на початок того ж звітного кварталу, різниця віднімається із суми валових витрат підприємства. У випадку ж, якщо вартість таких запасів на початок звітного кварталу перевищує їхню вартість на кінець того ж звітного кварталу, різниця додається до суми валових витрат платника податків.

Крім того, до валових витрат відносяться деякі витрати подвійного призначення. Зокрема, до таких валових витрат відносяться:

витрати підприємства на придбання спецодягу, спецвзуття для найманих робітників за списком, встановленим Кабінету Міністрів України;

витрати на науково-технічне забезпечення, придбання літератури і передплату спеціалізованих періодичних видань, участь у наукових семінарах по основній діяльності підприємства, що визначається його статутними документами;

витрати на гарантійний ремонт товарів, але не більш десяти відсотків від загальної вартості їхнього продажу;

витрати на проведення передпродажних і рекламних заходів, але не більш двох відсотків від оподаткованого прибутку за попередній звітний квартал;

будь-які витрати на придбання ліцензій і інших спеціальних дозволів, включаючи оплату за реєстрацію підприємства, крім витрат на придбання торгових патентів;

витрати на відрядження осіб, що перебувають у трудових відносинах з підприємством, у межах граничних норм, встановлених Кабінетом Міністрів України;

витрати на утримання і експлуатацію деяких об'єктів соціальної сфери, що перебувають на балансі підприємства (дитячих садків, учбово-професійних установ, дитячих музичних шкіл, установ охорони здоров'я, гуртожитку тощо).

До складу валових витрат відносяться також витрати підприємства на оплату праці фізичних осіб, що перебувають у трудових відносинах з цим підприємством. Ці витрати містять у собі витрати на виплату основної і додаткової зарплати й інших видів заохочень і премій, відшкодування вартості товарів і інших виплат у грошовій і натуральній формах, встановлених за договором сторін. На ці ж суми нараховуються суми зборів на обов'язкове пенсійне страхування й інші види загальнодержавного, соціального страхування фізичних осіб, що відносяться до складу валових витрат.

До складу валових витрат включаються і витрати на додаткове пенсійне забезпечення, але не більш п'ятнадцяти відсотків сукупного доходу кожного працівника, що здійснює внески в додаткові пенсійні фонди.

Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» визначає і витрати, які не включаються до складу валових витрат, зокрема:

- на потреби, не пов'язані з веденням господарської діяльності (організації прийомів, презентацій, придбання лотерей, участь в азартних іграх, фінансування особистих потреб фізичних осіб);

- на придбання, будівництво і реконструкцію основних фондів;

- сплата податку на прибуток і нерухомість, а також оплата вартості торгових патентів;

- сплачені штрафи, пені, неустойки за результатами виконання господарських договорів чи за рішенням судових органів;

- утримання органів управління об'єднань підприємств;

- здійснення прямих інвестицій;

- виплата дивідендів;

- виплата винагород фізичним особам, якщо відсутнє документальне підтвердження, що ці виплати зроблені у вигляді компенсації за фактично надані послуги (відпрацьований час).

Для обліку валових витрат використовується рахунок 18 «Валові витрати», на якому відображуються витрати підприємства в грошовій, матеріальній чи нематеріальній формах, здійснювані як компенсації вартості сировини, матеріалів, робіт і послуг, що використовуються у власній господарській діяльності. Сальдо по рахунку 18 на початок і кінець періоду також дорівнює нулю, тому кожна операція двічі відображується як по дебету, так і по кредиту рахунку.

Рахунок 18 «Валові витрати» на підставі первинних облікових документів, що фіксують факти здійснення господарських операцій, по Д-ту кореспондується з К-том наступних рахунків:

- 03 «Ремонт основних засобів», 33 «Капітальні вкладення» – на суму витрат по поточному і капітальному ремонту, реконструкції й інших видах поліпшення основних засобів, але не більш п'яти відсотків від їх сукупної балансової вартості;

- 86 «Амортизаційний фонд», 02 «Знос (амортизація) майна» – на суму балансової (залишкової) вартості будинків і споруджень, яка не перевищує сто неоподаткованих мінімумів доходів громадян;

50 «Каса», 51 «Розрахунковий рахунок», 52 «Валютний рахунок» – на суму, попередньо сплачену за сировину і матеріали, послуги і роботи виробничого характеру;

60 «Розрахунки з постачальниками», 71 «Розрахунки з підзвітними особами» – на суму акцептованих (попередньо неоплачених) рахунків за сировину, матеріали й інші матеріальні цінності, енергію, роботи і послуги виробничого характеру, витрати на відрядження, плату за реєстрацію підприємства тощо;

51 «Розрахунковий рахунок» – на суму ліцензій та інших спеціальних дозволів;

70 «Розрахунки по оплаті праці» – на суму нарахованої працівникам заробітної плати;

65 «Розрахунки по позабюджетних платежах», 69 «Розрахунки по страхуванню», 68 «Розрахунки з бюджетом» – на суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, встановлених Законом України «Про систему оподаткування», які підлягають сплаті, за винятком податків на прибуток, нерухомість, додану вартість, а також дивідендів, доходів фізичних осіб, вартості торгового патенту й акцизного збору;

51 «Розрахунковий рахунок», 05 «Матеріали» й ін. – на суму коштів, добровільно переданих у бюджет чи неприбуткові організації.

Водночас з записами операцій по Д-ту рахунок 18 «Валові витрати» кореспондується з рахунками: облік витрат на виробництво і обіг (20 «Основне виробництво», 44 «Витрати обігу» й ін.) на суму витрат по ремонту і реконструкції основних засобів, акцептованих рахунків за енергію і послуги, нарахованої заробітної плати й обов'язкових нарахувань у державні цільові і позабюджетні фонди, а також на суми, які підлягають до сплати податків, зборів і обов'язкових платежів;

05 «Матеріали», 12 «Малоцінні і швидкозношувальні предмети», 41 «Товари» – на суму акцептованих (попередньо неоплачених) рахунків постачальників за товарно-матеріальні цінності;

04 «Нематеріальні активи» – на суму придбаних ліцензій і інших спеціальних дозволів;

60 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками» – на суму, попередньо сплачену за товарно-матеріальні цінності;

81 «Використання прибутку», 87 «Фонди економічного стимулювання» – на суму коштів чи вартості майна, добровільно перерахованих у Державний бюджет чи неприбуткові організації.

Перевірка валових витрат передбачає точну їхню відповідність зазначеній вище номенклатурі, перевірку правильності їхнього документального оформлення і точності віднесення на рахунки бухгалтерського обліку.

Аудитор має також перевірити правильність відображення в обліку днів (дати) збільшення валових доходів і валових витрат. Датою збільшення валових витрат виробництва (обороту) вважається день, котрий припадає на податковий період, протягом якого відбувається яка-небудь подія, що сталася раніше чи дата списання коштів з банківських рахунків платника податку на оплату товарів (робіт, послуг), а у

випадку їхнього придбання за готівку – день їхньої видачі з каси платника податку або дата оприбуткування платником податку товарів, а для робіт (послуг) – дата фактичного одержання платником податку результатів робіт (послуг).

Датою збільшення валового доходу вважається день, котрий припадає на податковий період, протягом якого відбувається яка-небудь з подій, що сталася раніше: 1) чи дата зарахування коштів від покупця (замовника) на банківський рахунок платника податку на оплату товарів (робіт, послуг), які підлягають продажу, а у випадку продажу товарів за готівку – дата їхнього оприбуткування в касі платника податку, за відсутності такого – дата інкасації готівки, чи 2) дата відвантаження товарів, а для робіт (послуг) – дата фактичної передачі платником податку результатів робіт (послуг).

При здійсненні бартерних операцій датою збільшення валового доходу вважається яка-небудь з подій, що сталася раніше: чи дата відвантаження товарів, чи дата оприбуткування товарів.

Обкладається прибуток за встановленою законодавством ставкою до об'єкта оподаткування. Сплачується податок у бюджет не пізніше двадцятого числа місяця, що наступає за звітним кварталом.

Аудит податку на додану вартість

Об'єктом цього виду оподаткування є операції: з продажу товарів (робіт, послуг), у тому числі операції по оплаті вартості послуг по договорах оренди (лізингу); по ввозу (пересиланню) товарів на митну територію України; по ввозу (пересиланню) товарів за межі митної території України.

При перевірці операцій по ПДВ варто пам'ятати, що цей податок займає найбільшу питому вагу в обсязі податкових надходжень у бюджет України. Нормативно-правова база, пов'язана зі сплатою цього податку, із введенням у чинність Закону України «Про податок на додаткову вартість» значно ускладнилася і продовжує постійно змінюватися. Штрафні санкції по цьому податку є дуже суттєвими для підприємства. Тому аудитору варто переконати керівництво і головного бухгалтера підприємства в тому, що не задумуючись варто відносити будь-які сумнівні суми ПДВ на К-т рахунку 68 при продажу товарів (робіт, послуг). Потім, у разі помилки, можна їх відкоригувати в меншу сторону без штрафних санкцій. Потрібно також серйозно подумати або проконсультуватися в аудиторській фірмі, зробити офіційний запит і т.п., перш ніж записати суму ПДВ на Д-т рахунку 68 при купівлі товарів (робіт, послуг) і показати це в податковій декларації як податковий кредит. Добре, що такий час для міркувань діючими нормативними документами передбачено у вигляді нового рахунку 67 «Податкові розрахунки». Записавши сумнівну суму на Д-т цього рахунка, субрахунку 2 «По податковому кредиту», бухгалтер начебто дотримується правил виділення ПДВ, і в той же час як би не наполягає на негайному відшкодуванні (до точного з'ясування питання) відображених сум з бюджету.

Тому при перевірці віднесення сум ПДВ на Д-т рахунку 68 аудитору варто пам'ятати, що:

1) до складу податкового кредиту дозволяється відносити тільки суми ПДВ, що включаються у витрати підприємства, які підтверджені одним з наступних, належним чином оформлених, документів: податковими накладними, митними деклараціями, актом приймання робіт – тільки при їхньому імпорті, банківським документом, що засвідчує перерахування коштів в оплату вартості товарів (робіт, послуг) – при їхньому імпорті, товарним чеком, іншим розрахунковим чи платіжним документом – у випадку разової купівлі товару на суму не більше двадцяти гривень. У випадку, коли податковий кредит сформований з посиланнями на інші документи, до платника застосовуються штрафні санкції;

2) згідно пункту 7.2.6 закону про ПДВ в цих документах повинна бути чітко виділена сума ПДВ. Датою виникнення права на податковий кредит є дата списання коштів з банківського рахунка підприємства в оплату товарів (робіт, послуг). Тому бухгалтер підприємства, яке перевіряється, має подбати, щоб у банківському документі сума ПДВ була виділена гранично точно;

3) право на складання податкових накладних надається винятково особам, зареєстрованим як платники ПДВ. Копія свідоцтва про реєстрацію, згідно п. 9.5 закону, повинна бути розміщена в доступному для огляду місці (бачити її бажано і бухгалтеру, що приймає податкову накладну);

4) у податковий кредит можна відносити тільки суми ПДВ, сплаченого платником податку за придбані товари, вартість яких, згідно закону «Про оподаткування прибутку підприємств», може бути віднесена до складу валових витрат, а також по основних фондах чи нематеріальних активах, які підлягають амортизації. Тому варто порадити бухгалтеру бути постійно готовим надати з цього приводу відповідні докази (бажано документальні) і розділити в Книзі придбання товарів (згідно п. 6 порядку її ведення) облік операцій, пов'язаних із придбанням товарів, з правом включення в податковий кредит сум ПДВ і без такого права. У випадку, якщо підприємство купує товари (роботи, послуги), вартість яких не відноситься до складу валових витрат виробництва (обігу) і не підлягає амортизації, ПДВ, сплачений у зв'язку з таким придбанням, відшкодовується в рахунок відповідних джерел і до складу податкового кредиту не включається;

5) якщо підприємство займається декількома видами діяльності, один із яких має пільги по ПДВ, придбані товари частково використовуються в оподатковуваних податком операціях, а частково ні, то в суму податкового кредиту включається тільки та частина сплаченого при їхньому придбанні ПДВ, яка відповідає частці використання таких товарів в оподатковуваних податком операціях звітного періоду. Тому, наприкінці звітного періоду для правильного віднесення суми ПДВ на Д-т рахунку 68 необхідно провести відповідні розрахунки, що не завжди легко зробити, особливо якщо матеріали не цілком витрачені в даному звітному періоді. Значно простіше слід підходити до відображення по К-ту рахунку 68 податкових зобов'язань. Тут для відображення суми ПДВ, як показує практика, для контролюючих органів досить будь-якого документа, що засвідчує факт «продажу» товарів (робіт, послуг) визначеної

вартості, причому незалежно від того, чи виділена в ньому сума ПДВ чи її самостійно розрахував бухгалтер у цьому документі.

У даному випадку бухгалтеру скоріше слід задуматися, чому він не відобразив суми ПДВ по таких операціях, як податкове зобов'язання по К-ту рахунку 68. Потім знайшовши задовільне пояснення цьому в ст. 5 і п. 6.2 закону, зробити посилання на це у відповідних документах, що підтверджують факт продажу, і роздільно відобразити ці операції в Книзі продажу товарів (згідно п. 7. порядку її ведення).

Варто пам'ятати, що датою виникнення податкового зобов'язання з продажу товарів вважається дата першої з подій, яка відбулася: або дата зарахування коштів на балансовий рахунок, у вигляді оплати товару, або дата відвантаження товарів. По бартерних операціях – перша з подій, що наступила: відвантаження або одержання товару за рахунок бартерного контракту. Датою виникнення права платника податків на податковий кредит вважається дата здійснення першої з подій: або дата списання коштів з рахунка платника в оплату товарів, або дата одержання податкової накладної, що засвідчує факт придбання платником податку товарів. Сплата податку на додатну вартість повинна здійснюватися не пізніше двадцятого числа місяця, що слідує за звітним періодом.

Аудит при припиненні діяльності підприємства і та його банкрутстві

Ліквідація підприємств відбувається відповідно до порядку, передбаченого чинним законодавством України. Наприклад, товариство з обмеженою відповідальністю (найпоширеніша форма організації підприємств на сучасному етапі реформування економіки України) у відповідності зі ст. 19 Закону України «Про господарські товариства» може бути ліквідоване в наступних випадках: 1) після закінчення терміну, на який воно створювалося чи після досягнення мети, поставленої при його створенні; 2) за рішенням вищого органу товариства; 3) на підставі рішення суду чи арбітражного суду з подачі органів, що контролюють його діяльність, у випадку систематичного чи грубого порушення їм законодавства; 4) у випадку визнання товариства банкрутом; 5) в інших випадках, передбачених законодавством.

Рішення про ліквідацію в перших двох випадках приймається загальними зборами учасників, яке призначає ліквідаційну комісію. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження по управлінню справами ліквідованого підприємства. Ліквідаційна комісія чи орган, що робить ліквідацію підприємства, проводить наступні заходи: у триденний термін із дня її призначення публікує в місцевому і центральному офіційному періодичному виданні оголошення про ліквідацію з вказівкою терміну подачі заяви кредитором своїх претензій; оцінює наявне майно підприємства; встановлює дебіторів і кредиторів підприємства і розраховується з ними; уживає заходів щодо сплати боргів підприємства третім особам і учасникам підприємства; складає ліквідаційний баланс і подає його вищому керівному органу підприємства. У випадку ліквідації підприємства в результаті банкрутства чи за систематич-

ні і грубі порушення законодавства, рішення про ліквідацію приймається відповідно апелеційним чи господарським судом. Ці ж установи створюють ліквідаційну комісію.

Відповідно до Закону України «Про банкрутство» під банкрутством розуміють нездатність юридичної особи задовольняти у визначений для цього термін вимоги кредиторів і виконувати зобов'язання перед бюджетом. Підставою для порушення справи про банкрутство є заява кого-небудь із кредиторів, органів державної податкової чи контрольно-ревізійної служби в господарський суд. При цьому кредитор може звернутися з заявою про порушення справи про банкрутство підприємства-боржника, якщо останнє неспроможне задовольнити протягом місяця визнані ним претензії чи сплатити борг по виконавчих документах.

Звернення до суду у справі про банкрутство може бути і власною ініціативою боржника у випадку його фінансової неспроможності чи загрози такої неспроможності. Сторонами в справі про банкрутство є кредитори і боржник (після постанови господарського суду – банкрут), іншими учасниками справи визнаються санатори, ліквідатори, розпорядник майна і банки, що здійснюють розрахунково-касове обслуговування боржника. При цьому, банк також може звернутися з заявою в господарський суд про визнання підприємства банкрутом. До звернення в господарський суд у випадку неповернення боржником кредитів у встановлений строк банк може вимагати від підприємства розробки конкретних заходів з визначенням термінів поліпшення його фінансового положення. Розглянувши запропоновані заходи, банк приймає рішення щодо можливого продовження протягом трьох місяців кредитних відносин з боржником або, переконавшись у відсутності перспектив погашення простроченої заборгованості і тих кредитів, термін повернення яких за кредитним договором навіть не наступив, банк подає письмову заяву в господарський суд для порушення справи про банкрутство. У заяві вказується найменування господарського суду, до якого воно подається, повне найменування і поштові реквізити, банківські реквізити з вказівкою розмірів боргу. До заяви додаються наступні документи: бухгалтерський баланс підприємства-боржника; інформацію, що свідчить про фінансове і майнове положення боржника; кредитні договори підприємства-боржника; договори застави, гарантії і поручительства з обґрунтуванням причин їхнього невиконання; дані про залишки коштів на рахунках боржника в банку на дату подачі заяви і стан заборгованості за позицією банку з термінами їхнього погашення; строкові зобов'язання, що підтверджують цю заборгованість; список кредиторів боржника, платіжні документи, претензії, позови й інші документи для підтвердження вимог, що додаються в копіях, засвідчених належним чином.

При розгляді справ про банкрутство господарський суд для здійснення нагляду за майном призначає розпорядника цього майна – арбітражного керуючого. З метою забезпечення майнових вимог кредиторів розпорядник майна може звернутися в суд із клопотанням про застосування наступних додаткових заходів: накладення арешту

на майно і кошти, що належать боржнику; призупинення стягнення, зверненого на майнові активи боржника на підставі виконавчого чи іншого документа, по якому списання коштів здійснюється в безперечному порядку; заборона власнику майна боржника робити визначені дії по його реорганізації чи ліквідації.

Розпорядник майна для виконання покладених на нього функцій може залучати й інших осіб: оцінювачів майна, консультантів, торговців цінними паперами і майном, а також аудиторів, оскільки для порушення питання про визнання підприємства неплатоспроможним (банкрутом) у відповідності зі ст. 10 Закону України «Про аудиторську діяльність» обов'язковим є проведення аудиту.

У процесі аудита для порушення питання про визнання підприємства банкрутом насамперед повинна бути визначена платоспроможність підприємства. Платоспроможність підприємства багато в чому залежить від розміру і маневреності його робочого капіталу, який визначається як різниця між оборотними активами підприємства і його короткостроковими зобов'язаннями, тобто робочий капітал є тією частиною активів, джерелами якої є власний капітал підприємства і його довгострокові зобов'язання.

У загальному випадку величина робочого капіталу визначається як різниця між підсумками II і III розділів активу балансу і підсумком III розділу пасиву. Однак при цьому необхідно скорегувати оцінку дебіторської заборгованості підприємства: додати різницю між собівартістю відвантаженої продукції, що числиться на рахунку 45, і її ціною, що буде сплачена покупцем, а також відняти сумнівну дебіторську заборгованість.

Маневреність же робочого капіталу характеризується питомою вагою запасів у його загальній сумі, тобто визначається відношенням величини запасів до його загальної суми. Однак необхідно враховувати, що наявність запасів по-різному впливає на фінансовий стан підприємства, особливо в умовах кризи й інфляції. Наприклад, якщо в запасах найбільшу питому вагу займають залишки неходової готової продукції і незавершеного виробництва, то при банкрутстві підприємства ці цінності можуть виявитися важко реалізованими для погашення боргів. І навпаки, якщо в структурі запасів найбільшу питому вагу займають дефіцитні матеріали (пально-мастильні матеріали, кольорові метали і т.п.), які підприємство утримує в очікуванні підвищення цін, то в умовах інфляції це може значно поліпшити його фінансовий стан.

У зв'язку з тим, що оптимальний розмір робочого капіталу і його структури залежать від безлічі організаційно-технічних і соціально-економічних факторів, то для детального аналізу платоспроможності підприємства доцільно обчислювати показники його ліквідності: коефіцієнти покриття, швидкої й абсолютної ліквідності. Кожний з цих коефіцієнтів відображує різні аспекти фінансового стану підприємства, що цікавлять, як правило, різних користувачів інформації. Наприклад, постачальників більше цікавить третій показник, тобто можливість негайної сплати за поставлені товари, банки – другий, учасників і інвесторів – третій.

Однак коефіцієнти ліквідності не можуть бути точними індикаторами фінансового благополуччя підприємства, тому що вони характеризують ліквідність лише на дату складання балансу і не враховують термінів погашення боргів. Тому в міжнародній практиці використовують ще і такий показник, як інтервал захищеності, тобто час, протягом якого підприємство може здійснювати поточну господарську діяльність на підставі ліквідних активів, не звертаючись до додаткових джерел надходжень.

$$I_3 = A_{л} / OB_{с}, \quad (3 - 6)$$

де I_3 – інтервал захищеності, $A_{л}$ – ліквідні активи, $OB_{с}$ – середньоденні оперативні витрати.

Низький показник інтервалу захищеності може свідчити про можливі фінансові проблеми.

Для того, щоб уникнути банкрутства, варто не тільки знати поточну ліквідність підприємства, але й прогнозувати його довгострокову платоспроможність. Наприклад, оцінюючи кредитоспроможність підприємства, варто звернути увагу на питому вагу робочого капіталу в його загальних активах. Якщо підприємство має фінансові проблеми, то цей показник, як правило, знижується.

У міжнародній практиці для оцінки фінансової надійності підприємства використовують наступні показники: коефіцієнт власного капіталу, фінансовий леверидж, коефіцієнт кратності відсотків за позички. Як показують дослідження, за допомогою цих показників можна прогнозувати банкрутство підприємства на п'ять років уперед. Фінансовий стан підприємства вважається стабільним, якщо питома вага власного капіталу в загальному підсумку балансу утримується на рівні 60%. Фінансовий леверидж характеризує залежність підприємства від довгострокових зобов'язань і розраховується за формулою:

$$\Phi_{л} = Z_{д.с} / K_{в}, \quad (3 - 7)$$

де $\Phi_{л}$ – фінансовий леверидж, $Z_{д.с}$ – довгострокові зобов'язання, $K_{в}$ – власний капітал.

Зростання цього показника збільшує фінансовий ризик і підвищує імовірність банкрутства підприємства.

Для акціонерних товариств застосовують іншу формулу розрахунку фінансового левериджу:

$$\Phi_{л} = (A_{п} + Z_{д.с}) \times 100\% / (A_{пр} + П_{н} + \Phi_{р}), \quad (3 - 8)$$

$A_{п}$ – привілейовані акції, $A_{пр}$ – прості акції, $П_{н}$ – нерозподілений прибуток, $\Phi_{р}$ – резервні фонди.

Використання довгострокової заборгованості може бути виправдане доти, доки зберігається оптимальне співвідношення власного і позикового капіталу, а норма прибутку на позиковий капітал перевищує погашені відсотки за його використання. Для оцінки цього обчислюють коефіцієнт кратності за формулою:

$$K_k = P_p / Z_{п.п.} \quad (3 - 9)$$

де K_k – коефіцієнт кратності, P_p – прибуток від реалізації, $Z_{п.п.}$ – затрати на погашення відсотків по довгострокових позиках.

На підставі висновків аудитора арбітражний суд приймає рішення про порушення справи про банкрутство. З моменту визнання підприємства банкрутом його підприємницька діяльність припиняється, а всі його майнові права й обов'язки переходять до ліквідаційної комісії. Для визначення ціни продажу майна, на яке накладене стягнення, ліквідаційна комісія проводить інвентаризацію й оцінку майна банкрута.

Інвентаризація майна й оформлення її результатів здійснюється згідно Положення про інвентаризацію майна приватизованих державних підприємств. Матеріали інвентаризації (описи, акти, порівнювальні відомості, протоколи) оформляються не менш ніж у двох примірниках. Оцінюють ліквідоване майно по відновленій вартості основних і оборотних засобів з врахуванням дебіторської і кредиторської заборгованості. Дебіторську і кредиторську заборгованість оцінюють по чистій вартості реалізації, тобто по фактично сплаченій чи отриманій сумі. Для цього суму кредиторської заборгованості зменшують на суму безнадійних боргів. Вартість майна, що підлягає реалізації, визначають вирахуванням із суми кредиторської заборгованості (з урахуванням витрат на ведення справи в господарському суді і роботи ліквідаційної комісії) суми грошей на розрахунковому рахунку і дебіторській заборгованості збанкрутілого підприємства.

Виторг від реалізації майна і погашення дебіторської заборгованості записують по Д-ту рахунку 51 і К-ту відповідних рахунків (46, 62, 76, 71 і т.п.). При розпродажу залишків сировини, матеріалів, товарів, основних коштів і інших активів суми, виручені від реалізації, обкладаються наступними податками: 1) акцизним збором, якщо в статутний фонд підприємства був внесок матеріалами, які повинні реалізуватися з акцизним збором; 2) податком на додану вартість. При цьому, якщо товари реалізуються за цінами меншими ціни за придбання, негативна різниця покривається податком за рахунок коштів, що залишаються в розпорядженні підприємства; 3) податком на доход. При цьому оподатковуваним доходом є різниця між ціною реалізації і ціною покупки цих матеріалів. Гроші, виручені від продажу майна банкрута, направляються на задоволення претензій кредиторів.

При банкрутстві чи примусовій ліквідації підприємства, насамперед, відшкодовуються судові витрати, пов'язані з проведенням справи про банкрутство в господарському суді і роботою ліквідаційної комісії.

З метою задоволення вимог кредиторів законодавство встановлює наступні пріоритети: 1. Задоволення вимог кредиторів, забезпечених заставою. 2. Оплата праці особам, що працюють за наймом. 3. Виконання зобов'язань перед бюджетом. 4. Виконання зобов'язань перед банками. 5. Виконання зобов'язань перед власниками облігацій, випущених підприємством. 6. Виконання зобов'язань перед іншими кредиторами.

При цьому вимоги по кожному наступному пріоритету задовольняються після повного задоволення попереднього. У випадку нестачі майна для повного погашення усіх вимог цієї черги, претензії задовольняються пропорційно сумі, що належить кожному кредиторіві.

Вимоги, заявлені після закінчення терміну, встановленого для їхнього надання, і вимоги, не задоволені через нестачу майна, вважаються непогашеними.

За результатами своєї роботи ліквідаційна комісія подає в господарський суд ліквідаційний баланс банкрута. Ліквідаційний баланс банкрута відображає майнове положення підприємства після задоволення претензій кредиторів. Якщо майна банкрута досить для того, щоб задовольнити усі вимоги кредиторів, він вважається вільним від боргів і продовжує свою підприємницьку діяльність. у такому випадку господарський суд не приймає рішення про ліквідацію підприємства. Якщо таке рішення прийняте, ліквідаційний баланс пересилається у відповідну податкову адміністрацію для зняття підприємства з обліку. Кошти і майно державних підприємств, що залишилися після задоволення вимог кредиторів, підлягають (у залежності від рішення Фонду державного майна) перерахуванню в бюджет чи передачі (реалізації) іншим підприємствам.

Відповідно до Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення ефективності застосування процедур банкрутства» господарський суд на підставі згоди кредиторів може прийняти рішення про проведення спрощеної процедури банкрутства, яка передбачає примусове створення на базі майна банкрута відкритого акціонерного товариства з подальшим продажем акцій на відкритих торгах. Кошти, отримані від продажу акцій новоствореного акціонерного товариства, направляються на задоволення вимог кредиторів відповідно до встановленої законодавством черговості.

Кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів, повертаються власнику майна боржника. У випадку відсутності покупців акцій за згодою кредитора його вимоги можуть бути задоволені шляхом передачі йому відповідної кількості акцій новоствореного акціонерного товариства. Якщо рішення про проведення спрощеної процедури банкрутства приймається стосовно державного підприємства, ліквідаційна комісія передає акції створеного товариства органу приватизації для їхньої реалізації у встановленому порядку. Залишок коштів від реалізації акцій товариства, створеного на базі майна державного підприємства-банкрута, спрямовується в державний позабюджетний фонд приватизації. Для прискорення процесу ліквідації підприємства-банкрута ліквідаційна комісія може залучати до виконання своїх функцій фізичну чи юридичну особу (ліквідатора), що діє за дорученням ліквідаційної комісії і під її контролем.

Фахівці з питань банкрутства – розпорядники майна боржника (арбітражні керуючі) і ліквідатори банкрута (крім державних органів) – є суб'єктами підприємницької діяльності і діють на підставі ліцензії, яка видається Агентством з питань банкрутства.

За виконання функцій розпорядника майна боржника і ліквідатора майна банкрута встановлюється винагорода, розмір якої визначається кредиторами, але не може перевищувати п'яти відсотків суми задоволених боргів. Кошти, що належать господарському товариству, при ліквідації розподіляються між його учасниками в порядку і на умовах, передбачених Законом України «Про господарські товариства» і установчими документами в шестимісячний термін після опублікування інформації про ліквідацію товариства.

Ліквідація підприємства вважається закінченою, а підприємство – зупинившим свою діяльність, з моменту внесення запису про це у державний реєстр. Підприємство виключається з державного реєстру на підставі наступних документів: заяви; рішення господарського суду (чи власника підприємства) про ліквідацію підприємства; акту ліквідаційної комісії і ліквідаційного балансу; довідки банку про закриття рахунка; довідки податкової адміністрації про зняття підприємства з обліку; документів, що підтверджують факт публікації в пресі повідомлення про ліквідацію підприємства; довідки органів внутрішніх справ про здачу печатки і штампів; оригіналів установчих документів.

Структура і зміст аудиторського висновку

Найбільш характерною ділянкою аудиторської діяльності є підтвердження достовірності даних річного балансу і річної звітності господарюючих суб'єктів, що є обов'язковим відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність». Тому на заключному етапі такої перевірки аудитор має провести огляд фінансової звітності, що був би разом з іншими аудиторськими свідченнями достатнім для вираження думки про фінансовий стан підприємства в цілому. Результати проведення аудита оформляються у вигляді аудиторського висновку, що має містити в собі ясно викладене в письмовій формі представлення про перевірену звітність. Аудиторський висновок не може служити свідченням (підтвердженням) абсолютної точності інформації і гарантією її правильності, воно може бути тільки свідченням (підтвердженням) достовірності інформації. Аудитор не затверджує фінансових звітів: він тільки висловлює свою думку. І хоча аудитор несе відповідальність за свою думку щодо фінансової звітності, він не відповідає за саму звітність. Відповідальність за фінансову звітність лежить на управлінському апараті суб'єкта, що перевіряється, і аудит не звільняє керівництво об'єкта від відповідальності.

Аудиторський висновок складається з наступних розділів:

- А. Заголовок;
- Б. Розділ, у якому мова йде про те, кому адресується аудиторський висновок;
- В. Вступний розділ;
- Г. Масштаб перевірки;
- Д. Висновок аудитора про підлягаючу аудиту звітність;
- Е. Дата складання висновку;

- Є. Адреса аудиторської фірми;
- Ж. Підпис аудиторського висновку.

У заголовку аудиторського висновку повинен бути присутнім запис про те, що аудиторська перевірка проводилася незалежним аудитором, і назва фірми чи прізвище аудитора, що проводив аудит. Слова «незалежним аудитором» обов'язково приводяться в заголовку для того, щоб показати, що під час аудита не було ніяких обставин, що могли б привести до втрати незалежності проведеної перевірки. Аудиторська перевірка – це не тільки використання відповідних методів і процедур, але ще і незалежність суджень аудиторів. Тому інформація, котра зібрана аудитором, незалежність якої порушена, не може бути достатньою і доказовою. У випадку втрати незалежності, аудитор не має права робити висновок по перевірених звітності.

У розділі «Кому адресується аудит» має бути чітко визначено, кому адресується висновок, і може бути викладено – хто може бути користувачем інформації, приведеної в аудиторському висновку

Розділ «Вступ» має містити інформацію про склад перевіреної звітності і дату, на яку була складена ця звітність. Тут необхідно вказати на те, що правильність складання звітності покладається на керівництво підприємства, яке перевіряється, і згадати про відповідальність аудитора за аудиторський висновок, що має бути обґрунтований результатами проведеної перевірки.

У розділі «Масштаб перевірки» необхідно освітити зміст проведених робіт. Цей розділ має дати впевненість споживачам аудиторського висновку в тому, що аудит проведений відповідно до вимог українських нормативів і загальноприйнятої практики або відповідно до вимог загальноприйнятих стандартів аудита (міжнародних стандартів).

Висновок має містити звіт про те, що перевірка була спланована і підготовлена з достатньою впевненістю в тому, що звітність не містить у собі суттєвих помилок. Під час проведення перевірки аудитор має оцінювати перекручування і невідповідності в облікових системах підприємства як суттєві, якщо вони можуть настільки вплинути на звітність, що це буде впливати на економічні рішення її користувачів. Їхня сутність залежить від абсолютного розміру позицій і погрішності, оцінюваної аудитором з урахуванням конкретних обставин її перекручування, і є скоріше граничним значенням чи точкою «відсікання» інформації, ніж первинною якісною характеристикою, якій повинна відповідати інформація для того, щоб бути корисною. Суть помилки визначається аудитором під час перевірки.

Аудиторський висновок у цьому розділі має містити наступні заяви: про те, що аудитор використовував конкретні тести при перевірці інформації, що підтверджує цифровий матеріал, покладений в основу створення звітності; про висвітлення методології обліку, використаної керівництвом при підготовці звітності і наданні фінансових результатів.

Розділ «Масштаб перевірки» може бути викладений аудитором у наступному вигляді: «Ми провели перевірку відповідно до вимог українських нормативів, згідно

яких потрібно, щоб ми спланували і провели перевірку з метою збору достатньої інформації про те, що звіти не містять у собі суттєвих помилок, і сформулювали на цій основі висновок про його реальний фінансовий стан. Ми перевірили шляхом тестування інформацію, яка підтверджує цифровий матеріал, покладений в основу складання звітності. Під час перевірки були розглянуті бухгалтерські принципи оцінки матеріальних статей балансу, використані керівництвом підприємства (оцінка основних засобів, матеріалів, МШП і інше). Ми вважаємо, що під час перевірки нами зібрана достатня кількість інформації для висновку».

Розділ «Висновок аудитора про підлягаючу аудиту звітність» має містити чіткий висновок аудитора про звітність, її правильність по всіх суттєвих аспектах відповідно до інструкцій про порядок складання звітності й вітчизняних принципів обліку.

Розділ «Дата аудиторського висновку». Аудитор має поставити дату аудиторського висновку в день завершення аудиторської перевірки й у цей же день обов'язково має доповісти про результати перевірки керівництву підприємства, що перевіряється. Як тільки керівництво підпише звіти, прикладені до аудиторського висновку і підтверджені аудитором, останній у той же день проставляє дату аудиторського висновку.

У розділі «Адреса аудиторської фірми» указується дійсне місцезнаходження фірми і номер ліцензії, отриманої від Аудиторської палати України.

Розділ «Підпис аудиторського висновку». Аудиторський висновок і звітність, по якій аудитор дає свій висновок, підписується незалежними особами (аудиторами) від імені аудиторської фірми. Після підписання аудиторського висновку і вручення необхідної кількості екземплярів клієнту аудитор необхідно попередити його про відповідальність за несвоєчасне представлення висновку податковій інспекції у випадку проведення обов'язкового аудита.

Види аудиторських висновків

Висновок може бути безумовно позитивним, умовно позитивним (із застереженнями), негативним або аудитор дає відмову від видачі свого висновку про звітність. У трьох останніх випадках висновок має містити короткий перелік аргументів, що обумовлюють судження аудитора. За необхідності більш докладного обговорення цих аргументів висновок може містити посилання на іншу документацію, надану клієнту і докладну інформацію, яка є в розпорядженні аудитора.

Безумовно позитивний висновок складається у випадках, коли, на думку аудитора, виконуються наступні умови: аудитор одержав всю інформацію і пояснення, необхідні для цілей аудита; надана інформація достатня для відображення реального стану об'єкта перевірки; маються адекватні дані з усіх питань, суттєвих для достовірності і повноти змісту інформації; фінансова документація складена на основі прийнятої на підприємстві системи бухгалтерського обліку і сама ця система відповідає існуючим законодавчим і нормативним вимогам; звітність складена на основі дійс-

них облікових даних і не містить суперечностей; звітність належним чином складена за формою, затвердженою у встановленому порядку.

Безумовно позитивний висновок складається з використанням формулювань: «задовольняє вимогам», «належним образом представляє», «дає достовірне і дійсне відображення», «достовірне відображення», «знаходиться у відповідності з...», «відповідає». Якщо під час перевірки в аудитора виникли заперечення чи сумніви у відношенні тих чи інших використаних ним рішень, то у своєму висновку аудитор не зобов'язаний згадувати ці рішення і в такій ситуації не змінює безумовності позитивного висновку.

Аудитор не може видати безумовно позитивний висновок у випадку виникнення якої-небудь з наступних обставин: невизначеність – аудитор не може сформулювати думку; незгода – аудитор може сформулювати думку, але вона суперечить даним перевіреної фінансової інформації.

Причини невизначеності: обмеження в обсязі аудиторської роботи в зв'язку з тим, що аудитор не може одержати всю необхідну інформацію і пояснення (наприклад, через незадовільний стан обліку), не має можливості виконати всі необхідні аудиторські процедури (наприклад, через обмеження в часі); ситуаційні обставини, непевність у правильності висновку по даній ситуації (наприклад, спірна ситуація; багато варіантів управлінського чи технічного рішення).

Причини незгоди: неприйнятність системи чи способів обліку; розбіжності в судженні щодо відповідності фактів чи сум у фінансовій звітності даним обліку; незгода зі ступенем і способом відображення фактів в обліку і звітності; невідповідність проведення чи оформлення операцій чинному законодавству й іншим вимогам.

Наявність будь-якого ступеня невизначеності чи незгоди є підставою для відмовлення від безумовно позитивного висновку. Подальший вибір виду висновку залежить від ступеня невизначеності чи незгоди: нефундаментальної чи фундаментальної. Невизначеність чи незгода стають фундаментальними в тому випадку, якщо вплив чинників, що викликали невизначеність чи незгоду, на фінансову інформацію, настільки великий, що може суттєво спотворити дійсний стан справ у цілому чи в основному. Варто також враховувати сукупний ефект усіх невизначеностей і незгод.

Наявність нефундаментальних невизначеностей чи незгод дає аудитору підставу сформулювати умовно позитивний висновок (із застереженнями).

Наявність фундаментальної незгоди є підставою для видачі негативного висновку.

Наявність фундаментальних невизначеностей є підставою для відмовлення у видачі висновку.

В усіх випадках, коли аудитор формулює висновок, що відрізняється від безумовно позитивного, він має дати опис всіх суттєвих причин свого судження (невизначеностей і незгод). Ця інформація повинна бути коротко викладена в окремому розділі висновку, що передує формулюванню чи висновку відмовлення від висновку. У цьому ж параграфі може бути посилання на більш докладне обговорення зазначених моментів в іншій документації, наданій клієнту.

Якщо аудитор видає умовно позитивний висновок і застереження, пов'язані з наявністю нефундаментальної невизначеності, то він формулює відмовлення від свого висновку з конкретного питання (на підставі наведених вище аргументів), а в останньому параграфі викладає своє судження за допомогою тих же формулювань, що і для безумовно позитивного висновку.

Якщо застереження у висновку пов'язані з наявністю нефундаментальної незгоди, аудитор формулює цю незгоду по конкретних моментах, а за відсутності цих моментів висловлює позитивне судження. Окремим випадком є ситуація, коли прорахунки і відхилення, знайдені аудитором під час перевірки, були ліквідовані до моменту складання аудиторського висновку. У цьому випадку також є підстава для видачі умовно позитивного висновку. При цьому аудитор має підкреслити, що показники фінансового стану є достовірними з урахуванням ліквідації цих відхилень за станом на відповідну дату (попередню дату складання висновку).

Якщо аудитор на підставі приведених аргументів дає негативний висновок, то він складає його з використанням формулювань: «не задовольняє вимогам», «спотворює дійсний стан справ», «не дає дійсного представлення», «не відповідає», «суперечить». Якщо аудитор дає відмовлення у видачі свого висновку по звітності, він указує на неможливість на підставі приведених аргументів сформулювати висновок про стан справ.

Приклади складання підсумків аудиторських висновків наведено у додатку 12.

У різних обставинах стандартна форма аудиторського висновку може мінятися. Будь-яке застосування нестандартного позитивного висновку є відхиленням від нього. Для опису різних відхилень використовується три наступних поняття:

1) **обмеження вносяться на закінчення**, коли пояснюються моменти невідповідності аудиторської перевірки вітчизняним нормативам аудита. Висновок обмежується, якщо робляться виключення через нестачу інформації чи наявність відхилень від вітчизняних принципів обліку. Висновок з обмеженнями відображує наступні моменти: свідоцтво про відхилення від діючих в Україні принципів обліку, незгода з відхиленням від діючих в Україні принципів обліку, свідоцтво про обмежений масштаб аудиторських процедур, неможливість надання аудиторського висновку, що підтверджує достовірність звітності, у зв'язку з неадекватністю достовірної інформації. У таких випадках в аудиторському висновку необхідно описати будь-яку недостатність інформації, що виникла в результаті неможливості виконати необхідні аудиторські процедури. В основному це неможливість підтвердити дебіторську заборгованість, перевірити наявність матеріальних запасів, одержати інформацію про інвестиції. Клієнт може не дозволити зробити підтвердження важливих рахунків дебіторської заборгованості шляхом розсилання на адресу дебіторів своїх запитів. Якщо ці проблеми можна вирішити іншим шляхом, то аудитор зобов'язаний це зробити. І в цьому випадку складається позитивний висновок. Вищенаведене говорить про те, що перевірка повинна проводитися з таким масштабом, щоб забезпечити одержання достовірної інформації про стан справ суб'єкта, що перевіряється, і дати можливість аудитору сформулювати обґрунтований висновок про його реальний фінансовий стан;

2) модифікація аудиторського висновку. Аудиторський висновок є модифікованим, якщо містить додаткові пояснення, але в сам висновок обмеження не вносяться. Як правило, модифікований аудиторський висновок включає наступні моменти: проблеми невизначеності чи непевності в безупинній діяльності підприємства, зміна принципів обліку протягом періоду перевірки, виправлення, які необхідно вносити в облік підприємства за результатами аудита, опис принципів обліку, що відрізняються від діючих в Україні (у позитивному висновку), роз'яснення з приводу використання висновків інших аудиторів, пояснення про попередні аудиторські висновки;

3) доповнення до аудиторських висновків. Аудиторський висновок вважається розширеним, коли на додаток до стандартних розділів він містить коментарі по інформації, що не входить в основну звітність, а саме: додатковий параграф, де акцентується увага на важливій інформації, вказівку на відсутність поквартальних даних чи на відсутність аналітичного обліку, вказівку на невідповідність іншої інформації, що входить у пакет звітності, даним перевірених звітів (невідповідність інформації в пояснювальній записці до балансу). Якщо існує значна неясність щодо оцінки заборгованості по податках, підписаних контрактів, результатів судових процесів та інших важливих обставин, це необхідно чітко і повно роз'яснити в поясненнях до звітів. Аудитори повинні викласти ці пояснення наприкінці аудиторського висновку, виділивши додатковий параграф, щоб звернути увагу користувачів аудиторського висновку на існуючу неясність, але висновок з цими поясненнями буде позитивним. Приклад стандартної форми позитивного аудиторського висновку приведений у додатку 12.

У зв'язку з проведенням широкої приватизації особливі вимоги до аудиторських висновків пред'являє Фонд державного майна України. В аудиторському висновку, що складається в ході робіт з передачі в оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств і приватизації державного майна, має міститися підтвердження чи мотивоване відмовлення від підтвердження достовірності, повноти і відповідності чинному законодавству бухгалтерської звітності передатного балансу за станом на дату оцінки майна, що підтверджується відповідною довідкою.

У ході проведення аудита при приватизації державного майна повинні бути відображені у висновку і перевірені:

матеріали за результатами проведення інвентаризації майнового комплексу на відповідність вимогам, викладеним у Положенні про інвентаризацію майна державних підприємств і організацій, що передаються в оренду або приватизуються;

приналежність майна до основних і оборотних коштів;

правильність застосування норм амортизаційних відрахувань і проведення індексації основних засобів;

відповідність сум фактичних залишків товарно-матеріальних цінностей (майна) даним бухгалтерського обліку і звітності на дату проведення інвентаризації;

відповідність даних інвентаризації і бухгалтерського обліку даним передатного балансу, що є основою для проведення оцінки приватизованого цілісного майнового комплексу.

Національний банк України встановлює вимоги і форму аудиторського висновку при проведенні зовнішнього аудита юридичних осіб – засновників комерційних банків. Звіт про результати перевірки таких юридичних осіб, що направляється в Національний банк України разом з фінансовою і бухгалтерською звітністю, має складатися з висновку і додатків з розрахунками. Як відзначається в цих вимогах, обсяг звіту не є критерієм його якості, і складатися звіт може в довільній формі.

У вступній частині звіту аудитор має навести невеликий історичний екскурс і надати характеристику суб'єкта, що перевіряється, його підприємницької діяльності, надати дані про основні напрямки його діяльності. Аудиторський висновок має містити дані про достовірність чи недостовірність даних бухгалтерської і фінансової звітності юридичної особи-учасника комерційного банку, дотриманні їм правил ведення бухгалтерського обліку, економічну оцінку його ліквідності і платоспроможності, прибутковості, технічного забезпечення, а також висновки про те, що учасник комерційного банку має можливість здійснити внесок у статутний фонд банку за рахунок власного оборотного капіталу. У висновку аудитор має вказати, що достовірність бухгалтерської і фінансової звітності підтверджується первинними документами бухгалтерського обліку, грошовими документами, наявністю коштів, цінних паперів, товарно-матеріальних цінностей, основних фондів і т.д. Наприкінці висновку аудитор акцентує увагу на позитивних і негативних сторонах діяльності підприємства, відзначає виявлені в процесі перевірки недоліки і порушення, розробляє рекомендації і пропозиції щодо їхнього усунення і поліпшення фінансового стану юридичної особи-учасника комерційного банку, з метою визначення в нього вільних власних коштів для здійснення фінансових вкладень. Звіт може містити і будь-яку іншу інформацію, що, на думку аудитора, повинна бути відбита для пояснення суті даних питань.

На основі розрахунку власного оборотного капіталу підприємства аудитор робить висновок про наявність вільних оборотних коштів в учасника банку в кількості, передбаченій установчими документами акціонерного банку. У додатку аудитор має підтвердити свою економічну оцінку фінансової стійкості і платоспроможності учасника комерційного банку на основі розрахунку системи коефіцієнтів ліквідності і загального покриття, фінансової незалежності і маневреності власних коштів і т.п. Додатково аудитор може провести аналіз дебіторської і кредиторської заборгованості, визначити їхнє співвідношення, а також розрахувати співвідношення заборгованості, строк оплати якої не наступив, і заборгованості, не оплаченої в строк.

Більш конкретні показники для аналізу фінансового стану підприємства визначаються Вимогами Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку України до аудиторських перевірок відкритих акціонерних товариств і підприємств-емітентів облігацій (крім комерційних банків і інституціональних інвесторів). Дані аналізу рекомундується зводити в таблицю (додаток 11).

Для аналізу фінансового стану й оцінки діяльності підприємства можливе використання й інших додаткових показників. Джерелами для визначення показників фі-

нансового стану підприємства в цьому випадку можуть бути: а) баланс підприємства (форма № 1); б) звіт про фінансові результати і їхнє використання (форма № 2); в) звіт про фінансово-майновий стан (форма №3); г) дані статистичних органів; д) дані оперативного обліку підприємства; е) інша додаткова інформація. Періодичність розрахунку фінансових співвідношень залежить від задач аудита і може визначатися на дату перевірки, по роках, щокварталу, щомісяця і т.п. Причому результати аналізу повинні спиратися на інформацію бухгалтерської звітності, ступінь достовірності якої підтверджена аудиторською перевіркою.

Додаткова підсумкова документація за результатами аудита

Стаття 7 Закону України «Про аудиторську діяльність» передбачає підготовку аудиторського звіту, який складається за результатами аудиторської перевірки. У ньому, крім аудиторського висновку, можуть, у випадку, коли це обговорено в договорі чи додатковій угоді між аудитором і клієнтом, міститися й інші офіційні документи. Аудитор самостійно визначає необхідний зміст і форму викладу додаткової документації, що повинна оформлятися під одним з наступних найменувань «Аудиторський звіт», «Звіт про проведення аудита», «Аналітичний огляд», «Зауваження і рекомендації з результатів аудиторської перевірки», «Лист-інформування клієнта».

Додаткова підсумкова інформація з результатів аудита оформляється як додаток до аудиторського висновку, але є самостійним документом. Аудитор може не посилатися у висновку на додаткову документацію, якщо викладене в ній не є настільки суттєвим, щоб впливати на висновки аудиторського висновку. Зміст цієї додаткової інформації залежить від конкретних обставин, а тому форма цих документів може бути довільною. І на відміну від короткого і стислого аудиторського висновку, додаткова підсумкова інформація являє собою великий за обсягом документ.

У даному документі приводиться коротка характеристика підприємства, що перевіряється, і дається докладний аналіз стану обліку по всіх господарських операціях з погляду їхньої законності і доцільності, відповідності нормативно-правовим актам України. Такий аудиторський звіт має містити в собі наступні основні розділи:

1. Короткі дані про аудиторську фірму (аудитора).
2. Коротка характеристика організаційно-правових основ діяльності підприємства, що перевіряється.
3. Використання і збереження основних засобів, нематеріальних активів і фінансових вкладень.
4. Касові, розрахункові, валютні і кредитні операції, стан розрахунково-платіжної дисципліни.
5. Використання і схоронність матеріально-виробничих запасів і іншого майна.
6. Достовірність відображення в обліку витрат на виробництво, витрат обігу, випуску готової продукції та її реалізації.
7. Аналіз фінансових результатів роботи підприємства і використання прибутку.

8. Достовірність визначення валових доходів і валових витрат підприємства, оподаткованого прибутку і розрахунків з бюджетом.

9. Стан бухгалтерського обліку і достовірність фінансової звітності, організація внутрішнього аудита на підприємстві.

10. Рекомендації по результатах аудиторської діяльності.

По кожному виявленому негативному факту вказується, який саме нормативно-правовий документ порушено. Відрізняються діяння, що нанесли чи можуть завдати шкоди інтересам власників, держави або третіх осіб. Однак аудиторський звіт має містити не тільки критику, але й носити конструктивний характер. У ньому повинні бути пропозиції і рекомендації аудиторської фірми щодо усунення виявлених недоліків, удосконалення бухгалтерського обліку і поліпшення внутрішнього контролю на підприємстві.

По завершенні аудиту як мінімум один екземпляр усієї підсумкової документації залишається аудиторській фірмі з урахуванням вимог збереження і конфіденційності. Термін збереження підсумкової документації визначається виходячи з практики аудиторської діяльності, юридичних та інших додаткових вимог.

Важливим питанням є характер взаємодії аудиторських фірм із державними контролюючими органами, а також можливість використання аудиторської інформації в судовій і слідчій практиці. Більшість вітчизняних авторів вважають, що підсумкову документацію не можна вилучати в аудиторів інакше як за рішенням судових чи слідчих органів. Однак єдиної думки по цій проблемі немає не тільки у вітчизняних юристів і економістів, де правовий статус аудита ще недостатньо визначений, але й у країнах з розвинутою ринковою економікою. Наприклад, у США, де аудиторська діяльність регулюється регіональним законодавством, у більшості штатів інформація, отримана в ході аудита, може бути викликана за рішенням суду і використана як доказ здійснення протиправних дій. Однак у 18 штатах законодавчо закріплено, що інформація, отримана в ході проведення аудиторської перевірки, є строго конфіденційною. Тому аудитор у цих штатах, як і адвокат, не вправі розголошувати даних, отриманих у ході аудита, і передавати кому-небудь робочу документацію, у тому числі судовим і слідчим органам, що приблизно відповідає вимогам статті 48 Кримінально-процесуального кодексу України щодо даних, що повідомляються адвокату в зв'язку зі здійсненням їм захисту по кримінальних справах.

Слід нагадати, що за розголошення захисником даних, що повідомляються йому підзахисним чи іншими особами, що можуть завдати шкоди цим особам, адвокат, що виступає як захисник, може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності чи підданих заходам громадського впливу, а за розголошення даних, що складають комерційну таємницю – до кримінальної відповідальності за ст. 148-5 Кримінального кодексу України (за розголошення комерційної таємниці).

Однак навіть якщо в Україні і буде законодавчо встановлена така норма, то вона повинна відноситися тільки до інформації, отриманої аудиторською фірмою при про-

веденні обов'язкового аудита й аудита, проведеного з ініціативи господарюючого суб'єкта. Тому, це не може бути перешкодою для правоохоронних органів залучати на договірних засадах аудиторів з інших незалежних аудиторських фірм, які володіють спеціальними знаннями в області бухгалтерського обліку й економічного контролю, для їхньої участі в слідчих діях, проведенні документальних ревізій і судово-бухгалтерських експертиз по кримінальних справах.

Контрольні питання

- Яка роль економічного контролю в ринковій економіці?
- Як класифікується економічний контроль?
- У чому полягають особливості системи органів контролю в економіці України?
- Які функції аудита?
- В чому сутність аудита?
- Розкажіть про предмет і методи аудита.
- Які стандарти і норми аудита?
- В чому особливості професійної етики аудитора?
- Розкажіть про права і обов'язки аудитора.
- Як здійснюється організація аудиторських перевірок?
- Наведіть права і обов'язки аудитора.
- Охарактеризуйте методи планування аудита.
- Яка роль аудиторських свідчень і процедур в аудиторській діяльності?
- Які Ви знаєте стадії аудита?
- В чому сутність аудиторського ризику?
- Як відбувається виявлення і оцінка помилок в процесі аудита?
- Розкажіть про документальне оформлення аудита.
- Які особливості аудита організаційно-правових засад комерційної діяльності?
- Як здійснюється аудит коштів і розрахункових операцій?
- Яким чином здійснюється аудит касових операцій?
- У чому полягає методика здійснення аудита підзвітних сум?
- Розкрийте зміст аудита коштів на поточних рахунках підприємства.
- Яким чином відбувається аудит стану розрахунків підприємства зі своїми поставальниками і покупцями?
- Розкажіть про сутність і зміст аудита основних засобів.
- В чому сутність аудита матеріально-виробничих запасів і як він здійснюється?
- У чому полягає аудит праці та її оплати?
- Розкрийте зміст аудита прибутку.
- Що входить до оцінки фінансового стану підприємства?
- Як здійснюється аудит розрахунків з бюджетом?
- Надайте характеристику аудита податку на прибуток.
- Охарактеризуйте сутність аудита ПДВ.

- Розкрийте зміст аудита при припиненні діяльності підприємства. В чому сутність аудита при банкрутстві?
- Яка структура і зміст аудиторського висновку?
- Які види аудиторських висновків бувають?
- Розкажіть про додаткову підсумкову документацію по результатах аудиту. Які вони?

ТЕЗАУРУС

АВАЛЬ – вексельне поручительство. Особа, яка здійснює АВАЛЬ (аваліст), бере на себе відповідальність за виконання зобов'язань особи, зазначеної у векселі (акцептанта, векселедавця, індосанта). Оформляється АВАЛЬ гарантійним листом чи гарантійним надписом аваліста на векселі.

АВАЛІСТ – особа, яка надала гарантію, поручительство за іншу особу, зобов'язану за векселем; він несе солідарну відповідальність.

АВАЛЬНИЙ КРЕДИТ – застосовується комерційними банками у вигляді гарантованої послуги. Його призначення – покрити зобов'язання клієнта, якщо він не зможе виконати їх самостійно. АВАЛЬНИЙ КРЕДИТ виступає у вигляді – гарантії платежу, гарантійного поручительства по кредиту, гарантії постачання товарів чи надання позички, податкових, митних, судових доручень. За АВАЛЬНИМ КРЕДИТОМ нараховується комісія, розмір якої залежить від виду вимог, що впливають з гарантії, а також терміну її дії.

АВАНС – грошова сума, яка видається в рахунок майбутніх платежів за матеріальні цінності, виконані роботи і послуги, по заробітній платі. У випадку невиконання їх підзвітною особою АВАНС підлягає поверненню. Особа, що одержала АВАНС, називається підзвітною особою. З підзвітними особами ведеться бухгалтерський облік розрахунків по виданих і використаних АВАНСАХ. По дебету рахунка відображається виданий АВАНС і залишок невикористаного АВАНСУ; по кредиту – використаний чи повернутий АВАНС.

АВАНСОВИЙ ПОДАТОК НА КОРПОРАЦІЮ – податок, що підлягає попередній сплаті в момент розрахунків з учасниками по дивідендах.

АВАНСОВИЙ ЗВІТ – документ, за допомогою якого підзвітна особа звітує перед адміністрацією підприємства за грошові суми, видані йому в рахунок майбутніх платежів (за матеріальні цінності, послуги і роботи, витрати на відрядження і т.п.). Кожен платіж, зроблений такою особою, має бути виправданий відповідним документом, що підтверджує факт використання грошових сум. Законність і правомірність зроблених витрат, відбитих в АВАНСОВОМУ ЗВІТІ, перевіряє уповноважений працівник бухгалтерії (як правило, головний бухгалтер чи його заступник) і затверджує керівник. Тільки після цього АВАНСОВИЙ ЗВІТ приймається до обліку.

АВЕРС – лицьова сторона монети чи медалі.

АВІЗО – у бухгалтерській, банківській і комерційній практиці офіційне повідомлення, що направляється однією юридичною особою іншій про виконання розрахункових операцій. АВІЗО оформляється на спеціальному бланку, де вказуються номер, дата, характер здійснюваної операції, сума, підстава операції, найменування юридичних осіб, що беруть участь у розрахунках, їхні адреси й інші

дані. АБІЗО можуть бути поштові і телеграфні. Також АБІЗО можуть застосовуватися при взаємних і внутрішньовідомчих розрахунках з дочірніми підприємствами, між підприємствами і банками, між банками різних клієнтів. АБІЗО буває разове і наскрізне, котре оформляється з метою скорочення трудових витрат.

АВІСТА – напис на векселі чи якому-небудь іншому грошовому документі, який за-свідчує, що оплата грошового документа повинна бути зроблена по його пред'явленні чи закінченні визначеного терміну з дня його пред'явлення.

АВТОРСЬКА ВІНАГОРОДА – оплата праці автора за створений ним здобуток в області науки, літератури, мистецтва, іншими юридичними і фізичними особами в сумі, передбаченій договором, якщо умови останнього не суперечать законодавству.

АВТОРСЬКИЙ ДОГОВІР – договір автора (його спадкоємців) з юридичними чи фізичними особами, обумовлений цивільним законодавством, про умови авторської винагороди чи інших умов, спрямованих на охорону авторського права.

АВУАРИ – засоби банку, у т.ч. кошти в іноземній валюті, цінних паперах, золоті, чеках, векселях, переказах, акредитивах, якими робляться платежі і погашення. АВУАРИ можуть знаходитися у вітчизняних банках чи на збереженні в іноземних банках – так називані іноземні АВУАРИ. Іноземні АВУАРИ підкоряються юрисдикції країни, у якій вони зберігаються. АВУАРИ підрозділяються на вільні і блоковані. Вільні – використовуються без обмежень; блокованими цілком чи частково розпоряджається держава чи установа банку, що установлює визначений режим використання.

АГЕНТ – посередник, що робить послуги різним об'єктам, які господарюють, при укладанні торгових та інших угод. Не будучи власником матеріальних цінностей, він здійснює пошук і прикріплення покупців до виробників товарно-матеріальних цінностей за передбачену договором винагороду.

АГЕНТСЬКИЙ ФОНД – рахунок для обліку активів, отриманих урядовим закладом, який виступає у вигляді трастової компанії.

АДМІНІСТРАЦІЯ – сукупність посадових осіб, які здійснюють управління господарюючим об'єктом. Наприклад, керівник підприємства, його заступники, головний бухгалтер, начальники структурних підрозділів, працівники цих підрозділів та ін., що займаються управлінською діяльністю.

АДМІНІСТРАТИВНІ ВИТРАТИ – невиробничі накладні витрати, пов'язані з утриманням адміністративних служб і управлінням підприємством в цілому. В кінці облікового періоду ці витрати списуються на рахунки фінансових результатів.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – юридична відповідальність за порушення, зловживання, провини працівників управління, що не тягнуть за собою інші види відповідальності, передбачені законодавством.

АЖІО – синонім «лаж». Має два значення: 1 – різниця між курсами валют; 2 – комісійний збір, який береться за обмін «слабкої» валюти на «сильну».

АЖУР – 1. Повний порядок в обліку. Характеризується стійким фінансовим станом підприємства, забезпеченою платоспроможністю, відсутністю ненормальної дебіторської і кредиторської заборгованості. Найбільш частий вираз у практиці бухгалтерського обліку – АЖУР У БАЛАНСІ.

2. Відображення господарської операції в облікових реєстрах у день її здійснення.

АКОРДНА ОПЛАТА – одна з форм оплати праці, передбачена договором між виконавцем і роботодавцем. Акордна заробітна плата нараховується за весь обсяг виконаних робіт. Різновид АКОРДНОЇ ОПЛАТИ – акордно-преміальна оплата праці (премія – за терміновість виконаних робіт, якість і т.п.).

АКРЕДИТИВ – доручення банку робити за рахунок клієнта платежі фізичній чи юридичній особі в межах установленної суми на умовах, зазначених в АКРЕДИТИВІ. Виставлений АКРЕДИТИВ враховується на спеціальному рахунку в банках. По дебету цього рахунку відображається сума виставленого АКРЕДИТИВА; по кредиту – його використання. На залишку відображається невикористана сума виставленого АКРЕДИТИВА.

Клієнт може використовувати АКРЕДИТИВ цілком чи частково. АКРЕДИТИВ дав назву застосовуваній акредитивній формі розрахунків, за якої виставлений АКРЕДИТИВ є гарантією платежу контрагенту при виконанні умов договору. АКРЕДИТИВ відкривається за заявою клієнта на певний строк. Невикористаний АКРЕДИТИВ після закінчення терміну закривається зворотною кореспонденцією.

Виконуючий банк повідомляє клієнта (експортера) про відкриття на його ім'я АКРЕДИТИВА. Використовується АКРЕДИТИВ при наданні необхідної документації (наприклад, товарних документів) про виконання умов АКРЕДИТИВА до закінчення встановленого терміну.

У міжнародній практиці використовуються різні види АКРЕДИТИВІВ – грошовий, товарний, відзивний, безвідзивний, підтверджений, револьверний.

Відзивний АКРЕДИТИВ може бути у будь-який момент анульований банком-емітентом і тому не є для експортера гарантом платежу.

Безвідзивний АКРЕДИТИВ не може бути анульований протягом встановленого терміну без згоди експортера, на користь якого він відкритий. Тому протягом цього терміну такий АКРЕДИТИВ дає гарантії переваги експортеру для підготовки товару.

Підтверджений АКРЕДИТИВ – це форма розрахунків, за якої банк-виконавець і банк-емітент на прохання першого беруть на себе обов'язкову відповідальність за платежі з АКРЕДИТИВУ при виконанні експортером обговорених умов.

Непідтверджений АКРЕДИТИВ таких гарантій не дає.

Револьверний АКРЕДИТИВ дозволяє автоматично відновити АКРЕДИТИВ після його використання на колишніх умовах. Він зручний для імпортера товарів,

тому що не вимагає спеціального оформлення АКРЕДИТИВА на кожне поставання.

АКТИВ – ліва частина бухгалтерського балансу, у якій згруповані на визначену дату в грошовій оцінці всі господарські засоби підприємства. В АКТИВІ балансу відбиті:

1. Основні засоби за залишковою вартістю.
2. Нематеріальні активи – за залишковою вартістю.
3. Запаси і витрати – за мінусом регулюючих статей, тобто за собівартістю.
4. Кошти, розрахунки й інші активи.

Будова АКТИВУ залежить від країни й інших обставин, які регулюються державою.

АКЦЕПТ – згода на оплату розрахункових чи товарних документів, а також згода укласти договір з контрагентом на запропонованих умовах. АКЦЕПТ – це форма розрахунків на внутрішньому чи міжнародному ринку товарів і послуг, за якої оплата товарних чи грошових документів здійснюється тільки за згодою одержувача товарів (як правило, після перевірки виконання поставальником умов договору). У міжнародній практиці широко використовуються такі види АКЦЕПТУ, як вексельний, банківський, чековий і АКЦЕПТ по цінних паперах. Векселі, чеки, цінні папери з оцінкою банку про АКЦЕПТ охоче приймаються до оплати, тому що банк гарантує платіж.

АКЦЕПТНИЙ КРЕДИТ – банківський кредит, отриманий експортером чи імпортером під векселі, передані банку. Банк має право продавати такі векселі, тому що банківський акцепт надає право покупцю векселя одержати по ньому кошти у встановлений термін.

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО (АТ) – підприємство (організація), засноване шляхом концентрації капіталу, являється юридичною особою, має розрахунковий рахунок і статут. У статуті АТ фіксуються цілі товариства, розмір його капіталу, порядок і структура управління. Вищий орган АТ – загальні збори акціонерів. Поточними справами АТ керує правління, наглядова рада і рада директорів. Капітал АТ утворюється за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів, випуску акцій, облігацій, одержуваних доходів, інших власних засобів, а також кредитів банку й інших позикових засобів. Отже, капітал АТ може бути власним і позиковим.

АТ можуть бути: *закриті* – акції яких розподіляються між акціонерами своєї організації і не надходять у відкритий продаж; *відкриті* – акції таких АТ вільно продаються і купуються. Особи, що купили акції, одержують дивіденди, тому що стають пайовиками АТ. Вони мають право голосу при вирішенні проблем АТ. Власники облігацій є кредиторами АТ, одержують доход у вигляді твердо фіксованого відсотка, але не мають права голосу і не беруть участь в управлінні. Розмір дивідендів залежить від одержаних доходів і визначається вищим органом АТ.

АКЦІЯ – цінний папір, який підтверджує внесення капіталу в акціонерне товариство і дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивідендів. Номінальна вартість позначається на АКЦІЇ. Ціна, за якою АКЦІЯ продається на ринку, може збігатися з номінальною вартістю чи не збігатися з нею. Відхилення – це курсова різниця. Продажна ціна – курс АКЦІЇ на даний момент. На курсову ціну АКЦІЇ впливає попит та пропозиція на них, а також величина дивідендів і норма кредитного відсотку на АКЦІЮ, вкладену в позику.

Виділяються наступні види АКЦІЙ: безкоштовні; прості (звичайні); привілейовані.

Безкоштовна акція призначена для поширення серед акціонерів пропорційно вже приналежним їм акціям.

Прості (звичайні) акції дозволяють розподілити дивіденди між акціонерами в залежності від отриманого АТ прибутку, пропорційно вкладеному капіталу і в залежності від кількості куплених акцій.

Привілейовані акції надають право акціонерам на одержання доходу у вигляді твердого, заздалегідь визначеного відсотка. Крім того, вони надають право на першочергове одержання дивідендів. Сума прибутку після виплати дивідендів по привілейованих акціях, яка залишилася, розподіляється серед власників простих акцій.

Випущені АКЦІЇ до моменту реалізації враховуються на забалансовому рахунку за номінальною вартістю і по їхніх видах.

Надходження коштів від реалізації власних АКЦІЙ відображається по дебету грошових рахунків «Каса», «Розрахунковий рахунок», «Валютний рахунок», а також розрахунків по оплаті праці і кредиту рахунків «Статутний фонд (капітал)» чи розрахунків з учасниками.

При погашенні (викупі) АКЦІЙ робляться записи по дебету рахунка «Статутний фонд (капітал)» і кредиту грошових розрахунків.

Для обліку придбаних АКЦІЙ використовується рахунок «Фінансові вкладення», частіше субрахунок «Довгострокові фінансові вкладення». Придбані АКЦІЇ оприбутковуються за номінальною вартістю по дебету цього рахунка в кореспонденції з рахунками коштів.

АЛІМЕНТИ – кошти, які у встановленому порядку один член родини зобов'язаний виплачувати на утримання інших (за рішенням суду). У бухгалтерському обліку утримання аліментів відображається записом: Д-т «Розрахунки по оплаті праці» – К-т «Розрахунки з різними дебіторами і кредиторами». Виплата аліментів відображається записом: Д-т «Розрахунки з дебіторами і кредиторами» і К-т рахунків грошових коштів.

АМОРТИЗАЦІЯ – процес поступового включення в собівартість виробленої продукції чи у витрати обороту вартості засобів праці (основних засобів) чи нематеріальних активів у міру їхнього зносу. АМОРТИЗАЦІЯ в сумарному вираженні –

це амортизаційні відрахування. Амортизаційні відрахування визначаються спеціальним розрахунком по затверджених нормах. Норми встановлюються на рік у відсотках до первісної чи відновленої вартості основних засобів або нематеріальних активів, виходячи з економічно доцільних термінів їхньої служби. Норми АМОТИЗАЦІЇ в деяких випадках, передбачених законодавством, прискорені.

Для бухгалтерського обліку АМОТИЗАЦІЇ використовується спеціальний рахунок «Амортизаційний фонд», який є джерелом покриття витрат на капітальний чи поточний ремонт основних засобів. При нарахуванні амортизаційного фонду щомісяця робиться запис по дебету виробничих витрат чи витрат обороту і кредиту амортизаційного фонду.

У малих підприємствах цей рахунок не використовується. При нарахуванні амортизації щомісяця робиться запис по дебету рахунків виробничих витрат чи витрат обороту і кредиту рахунка «Знос (амортизація) основних засобів».

АНАЛІТИЧНІ РАХУНКИ – рахунки, у яких детально відбиваються об'єкти бухгалтерського обліку.

АНАЛІТИЧНИЙ ОБЛІК – система бухгалтерських записів, яка дозволяє мати детальне уявлення про рух господарських засобів і їхніх джерел; організується окремо по кожному синтетичному рахунку. На відміну від синтетичного обліку ведеться не тільки у вартісних, але й у натуральних показниках.

АНАТОЦИЗМ – стягування відсотків на відсотки, вирахування відсотків не тільки з первісної суми, але і з відсотків, які росли за минулий час.

АНГЛО-САКСОНСЬКИЙ ОБЛІК (АСО) – узагальнена назва системи обліку, яка практикується в англійських країнах (США, Канаді, Австралія, Великобританії та ін.). На відміну від європейської системи обліку АСО в меншій мірі піддається впливу з боку держави і банків.

АНДЕРЛАЙНГ – цінні папери, на які є право купівлі і продажу відповідно до умов опціону контракту.

АНДЕРРАЙТИНГ (передплата) – купівля цінних паперів нових випусків з метою продажу. Здійснюється зазвичай групою інвестиційних дилерів, іменованих у даному випадку андеррайтерами (передплатниками).

АНУЇТЕТ – серія послідовних фіксованих платежів, зроблених через рівні проміжки часу.

АРБІТРАЖ – один зі способів вирішення третьою, не зацікавленою в практиці господарюючих підприємств, стороною спорів, пов'язаних з виконанням контракту. АРБІТРАЖ може бути тільки добровільним, а арбітражна угода чи застереження в договорі виключає можливість звертання зацікавлених сторін у суд для вирішення суперечки.

АРБІТРАЖНИЙ СУД – постійно діючий третейський суд, який вирішує суперечки, що впливають з договірних чи інших цивільно-правових відносин усередині краї-

ни чи при здійсненні міжнародних економічних і науково-технічних зв'язків. В Україні носить назву господарського суду. Рішення АРБІТРАЖНОГО СУДУ оскарженню не підлягають і виконуються в строк. За відсутності терміну рішення АРБІТРАЖНОГО СУДУ виконуються негайно. АРБІТРАЖНИЙ СУД приймає до розгляду спори за наявності письмової угоди між сторонами про передачу виниклих розбіжностей в АРБІТРАЖНИЙ СУД, а також суперечки, що підлягають його юрисдикції в силу міжнародних договорів.

АРЕШТ НА ВНЕСОК – припинення операцій щодо видачі грошей з рахунка вкладника. Накладається за письмовою вимогою судового чи слідчого органу, пред'явленому відповідно до постанови по зазначеній справі.

АУДИТОР – особа (незалежний експерт), яка перевіряє стан господарсько-фінансової діяльності підприємства за визначений період за договором з керівником цього ж підприємства. Мета АУДИТОРА не тільки виявити помилки в системі бухгалтерського обліку, але і підтвердити стан ажуру, якщо таке визначено; надати рекомендації щодо усунення виявлених недоліків і раціоналізації обліку на підприємстві, яке перевіряється. За результати перевірки аудитор несе відповідальність, передбачену законом. Свою діяльність аудитор здійснює на підставі іменної ліцензії чи ліцензії аудиторської фірми.

АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА – служба, що перевіряє стан фінансово-господарської діяльності акціонерних товариств та інших підприємств (організацій) на підставі контракту. АУДИТОРСЬКА СЛУЖБА виконує не тільки контрактні, але і консультативні функції.

АУКЦІОН – спосіб продажу товарів чи предметів з публічного торгу в заздалегідь установлений час і в призначеному місці. Покупцем товару вважається особа, яка запропонувала в ході АУКЦІОНУ найбільшу ціну. У деяких випадках на АУКЦІОНІ поступово знижується ціна на товар до моменту його покупки.

БАЗА ДАНИХ – упорядкована сукупність даних, призначених для збереження, нагромадження й обробки за допомогою ЕОМ. Для створення і ведення БАЗИ ДАНИХ використовується набір мовних і програмних засобів, які називаються системою управління БАЗОЮ ДАНИХ (СУБД).

БАЗИСНА ВАЛЮТА – валюта, стосовно якої котируються інші валюти в даній країні чи фінансовому центрі. Наприклад, долар США, євро, фунт стерлінгів і т.п.

БАЗИСНИЙ РІК – рік, прийнятий за базу при визначенні економічного індексу.

БАЗИСНА ЦІНА – 1. Ціна, прийнята як база при визначенні індексу цін на товарно-матеріальні цінності. БАЗИСНА ЦІНА періодично переглядається, у т.ч. в умовах міжнародної торгівлі. 2. Ціна виробу з фіксованими параметрами, прийнятого за зразок при визначенні зовнішньоторговельної ціни даної продукції.

БАЛАНС (бухгалтерський) – спосіб угруповання господарських засобів за їхнім складом і призначенням, а також за джерелами утворення в грошовому виразі на визначену дату.

БАЛАНС являє собою двосторонню таблицю, ліва частина якої називається активом – у ній розміщені господарські засоби за складом і призначенням; права частина називається пасивом – у ній розміщені ті ж засоби, але згруповані за джерелами їхнього утворення.

В активі БАЛАНСУ представлені основні засоби, нематеріальні активи, відвернені засоби, запаси й активи, нормовані оборотні кошти, розрахунки та інші активи (ненормовані оборотні кошти); у пасиві – джерела власних засобів (статутний фонд, амортизаційний фонд, фонди економічного стимулювання, спеціального призначення, резерви, прибуток) і позикових коштів (кредити банку, інші позикові засоби, різні види кредиторської заборгованості). Загальна сума активу повинна дорівнювати загальній сумі пасиву.

Бухгалтерський БАЛАНС є основною формою бухгалтерської звітності й інформаційного забезпечення аналізу фінансового стану підприємства й організації. По звітних періодах БАЛАНС буває місячний, квартальний і річний.

БАЛАНС (зведений) – серед зведених БАЛАНСІВ виділяють платіжний, торговий, розрахунковий, міжнародної заборгованості.

Платіжний БАЛАНС – систематизована реєстрація розрахунків якої-небудь країни з іншими країнами за визначений період по торгових угодах, наданню послуг, руху капіталів, односторонніх переказах.

Розрахунковий БАЛАНС – це співвідношення на яку-небудь дату вимог і зобов'язань країни стосовно інших країн, незалежно від термінів надходження платежів. Такі вимоги і зобов'язання виникають у результаті експорту (імпорту) товарів і послуг, надання (одержання) позик і кредитів. Активний розрахунковий БАЛАНС показує, що країна є нетто-кредитором; пасивний – нетто-боржником. БАЛАНС міжнародної заборгованості – своєрідна форма розрахункового БАЛАНСУ. Відрізняється від останнього набором статей і має свої особливості в різних країнах.

За рубежем БАЛАНС буває внутрішній (найбільш повний), БАЛАНС для власного користування; зовнішній – виступає як джерело дозованої інформації. Ступінь регламентації БАЛАНСУ (як внутрішнього, так і зовнішнього) визначається законодавством країни, її особливостями й організацією обліку і звітності.

БАЛАНС ПЛАТЕЖІВ – система показників, які характеризують співвідношення між валютними надходженнями в дану країну з-за кордону і платежами, зробленими цією ж країною за кордоном протягом визначеного періоду часу. Активне сальдо БАЛАНСУ ПЛАТЕЖІВ, тобто перевищення надходжень над платежами, сприяє зміцненню валютного положення країни.

БАЛАНСОВА ВАРТІСТЬ – сума активів (господарських засобів) чи пасивів (зобов'язань), у якій вони відбиті в балансі і в сукупності дорівнюють валюті балансу.

БАЛАНСОВИЙ РАХУНОК – спосіб угруповання господарських засобів за їхнім складом і джерелами утворення за визначений період. Має дві сторони: дебет і

кредит. Стосовно бухгалтерського балансу є активним, якщо на ньому ведеться облік господарських засобів, і пасивним – якщо призначений для обліку засобів за джерелами їхнього утворення. БАЛАНСОВИЙ РАХУНОК має назву і код.

БАНК – центр акумуляції коштів, що надає кредити, позики; здійснює грошові розрахунки між підприємствами, організаціями, фізичними особами; має право на емісію (випуск) грошей (тільки центральний банк), цінних паперів; здійснює посередництво у взаємних платежах і розрахунках між державами. Існує визначена система БАНКІВ: центральні (емісійні), інвестиційні, комерційні (депозитні), спеціального призначення і т.д.

Центральні БАНКИ здійснюють керівництво всією банківською системою країни, тимчасово зберігають вільні кошти, ведуть фінансові операції з юридичними і фізичними особами, надають кредити комерційним банкам, мають монополне право емісії банкнот, є головним провідником грошово-кредитної політики держави.

Інвестиційні БАНКИ виступають у вигляді гаранта чи учасника консорціуму з випуску нових облігацій чи акцій, забезпечують розміщення цінних паперів серед інвесторів, мають право на випуск власних акцій. Мобілізований у такий спосіб капітал вкладають у цінні папери. Доход від цих операцій за мінусом витрат виплачується у вигляді дивідендів.

Комерційні БАНКИ спеціалізуються на кредитуванні підприємств і організацій, обслуговують приватну клієнтуру – відкривають і ведуть поточні рахунки, надають комерційні і споживчі позики.

БАНКИ спеціального призначення – іпотечні, ощадні, споживчого кредиту.

Іпотечні БАНКИ видають кредит під заставу нерухомості – землі, житлових і виробничих будинків і т.д.

Ощадний БАНК залучає заощадження широких мас населення. Залишок внесків використовує під іпотечні кредити і на придбання облігацій державної позики. БАНК споживчого кредиту функціонує за рахунок отриманих у комерційних банках кредитів і надання короткострокових і середньострокових позичок на придбання товарів.

БАНК МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ (БМР) – міжнародна валютно-кредитна організація, заснована в 1930 р. у Базелі відповідно до плану Юнга для розрахунків по репараційних платежах після першої світової війни. З початку 60-х років БМР координує дії щодо надання допомоги національним валютам. Функціонує на чисто комерційній основі як акціонерне товариство.

БАНКІВСЬКА ТАЄМНИЦЯ – відомості, які не підлягають розголошенню. До них відносяться дані про стан рахунків клієнтів і виконуваних операцій. Ці дані можуть представлятися клієнтам, судовим, слідчим і фінансовим органам. При публікації балансу відомості, які складають БАНКІВСЬКУ ТАЄМНИЦЮ, даються в

узагальненому вигляді, не розкриваючи конкретних операцій по зв'язках із клієнтурою.

БАРТЕР – безгрошовий обмін товарами чи послугами. БАРТЕР буває еквівалентним і нееквівалентним. Перший з них не припускає безпосереднього фінансового результату від бартерної угоди; другий може бути джерелом одержання прибутку чи збитку. Бартерна угода дозволяє без використання коштів здійснювати обмін товарами у внутрішній і зовнішній торгівлі. Зовнішньоторговельні бартерні угоди здійснюються з відома відповідних державних органів.

БАРТЕР може бути двосторонній і багатобічний.

У бухгалтерському обліку бартерні операції відображуються наступними записами:

№ п.п.	Зміст операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
1	Отримання товару від постачальника	«Товари»	«Розрахунки з постачальниками і підрядниками»
2	Видача товару по бартерній угоді	«Розрахунки з покупцями»	«Реалізація»
3	Списання відпущеного товару	«Реалізація»	«Товари»
4	Залік взаємних розрахунків по бартерній угоді	«Розрахунки з постачальниками і підрядниками»	«Розрахунки з покупцями»

Якщо вартість отриманого товару перевищує вартість відпущеного, то ця різниця відноситься на прибуток:

Д-т «Товари» – К-т «Прибутки та збитки» .

У зворотному випадку дебетове сальдо по рахунку «Реалізація» відноситься на збитки:

Д-т «Прибутки та збитки» – К-т «Реалізація».

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ – спосіб розрахунків між юридичними особами без участі готівки. Цей спосіб можливий і між юридичними і фізичними особами, якщо останніма відкритий розрахунковий (поточний) рахунок у банку і вони займаються підприємницькою діяльністю.

Існують різні форми безготівкових розрахунків: платіжними дорученнями, платіжними вимогами-дорученнями, платіжними вимогами, за допомогою акредитивів, векселів, чеків та ін.

БЕЗОБІГОВИЙ ІНДОСАМЕНТ – форма індосаменту, за якої індосант передає свої права за векселем іншій особі, не приймаючи на себе відповідальності, яка виникає при звичайній формі індосаменту, і робить застереження – «Без обороту на мене».

БЕНЕФІЦІАР – особа, на користь якої відкрито акредитив.

БЕЗТОВАРНИЙ РОЗРАХУНКОВИЙ ДОКУМЕНТ – документ постачальника чи покупця, пред'явлений у банк для оплати товарно-матеріальних цінностей, які

фактично не були відвантажені покупцю (те ж – по послугах). При встановленні факту подачі в банк БЕЗТОВАРНОГО РОЗРАХУНКОВОГО ДОКУМЕНТУ (платіжної вимоги, платіжного доручення, чека і т.п.) банк стягує на свою користь з винної організації штраф, установлений законом. Якщо винною юридичною особою є постачальник і покупець, то штраф може бути стягнений порівну з цих осіб.

БІЗНЕС-ПЛАН – детальний план, що визначає цілі підприємства, ресурси і способи їхнього досягнення.

БІРЖА – організаційна форма оптової, у тому числі міжнародної, торгівлі товарами (товарна БІРЖА) чи систематичних операцій з купівлі-продажу цінних паперів (фондова БІРЖА), золота, валюти (валютна БІРЖА).

Реалізація продукції на товарній БІРЖІ здійснюється по зразках і стандартах у розмірах заздалегідь установлених мінімальних партій. Товарна БІРЖА функціонує як усередині країни, так і за кордоном.

Фондова БІРЖА використовується як засіб довгострокових вкладень капіталу і діє як ринок купівлі-продажу цінних паперів. Біржовий курс цінних паперів коливається в залежності від співвідношення між попитом та пропозицією на них. Через фондові БІРЖІ мобілізуються засоби для інвестицій у різних галузях народного господарства. На валютні БІРЖІ здійснюється купівля-продаж іноземних валют.

БЛАНКИ СУВОРОЇ ЗВІТНОСТІ – різновид бланків (документів), які підлягають спеціальному обліку. Більшість з таких бланків є грошовими документами (лотерейні і проїзні квитки, санаторні путівки, бланки цінних паперів та ін.). Для їхнього обліку використовуються спеціальні бухгалтерські рахунки. Деякі такі бланки мають номінальну, курсову і продажну ціну.

БЛОКОВАНИЙ РАХУНОК – банківський рахунок іноземної особи (нерезидента), закритий для неї певними заходами уряду, що обмежує використання валюти (частіше в період інфляції).

БЛЮ-ЧІП (блокітна фішка) – звичайна акція добре відомої корпорації, надходження і дивіденди якої стабільні; має тенденцію до стійкого рівномірного росту.

БОНИ – 1. Короткострокові боргові зобов'язання, що випускаються казначействами, муніципалітетами чи приватними фірмами в вигляді купівельного і платіжного засобу; обертаються і контролюються на фондовій біржі.

2. Паперові гроші застарілих зразків, що стали предметом колекціонування.

БОНД – облігація з фіксованим доходом, по якій її емітент зобов'язується виплатити власнику встановлену суму капіталу у визначений момент у майбутньому чи виплачувати відсотки по півріччях або щорічно. Облігації можуть бути короткострокові – до 5 років; середньострокові – 6–15 років; довгострокові – більш 15 років.

БОНИФІКАЦІЯ – спосіб додаткової винагороди постачальників і інших суб'єктів за підвищену якість товарно-матеріальних цінностей, що поставляються, термі-

новість постачання, якість і терміновість виконаних робіт чи послуг. Це також спосіб преміювання покупця за збільшення розміру покупки товарно-матеріальних цінностей чи замовлення на виконання робіт і послуг.

БОНИФИКАЦІЯ стимулює виробництво товарів народного споживання, засобів праці, ріст обсягу товарообороту і т.п.

БОНУС – форма належної посереднику винагороди, передбаченої законодавством чи договором у вигляді відсотка до вартості товарно-матеріальних цінностей, робіт, послуг, реалізованих за його участі.

БОНУСНИЙ ДИВІДЕНД – додатково оголошений дивіденд, що виплачується не на регулярній основі.

БОНУСНИЙ МЕТОД – метод відображення змін у капіталі товариства при виході з нього одного з партнерів і прийнятті нового партнера. При цьому додаткова частина капіталу, що підлягає поверненню старому партнеру, виплачується йому за рахунок внеску нового партнера. Альтернативою є метод гудвілу.

БРОКЕР – окрема особа чи фірма, що спеціалізуються на посередницьких біржових операціях за визначену винагороду у формі відсотка до суми угоди.

БУХГАЛТЕР (від німецького *Visch* – книга і *galter* – тримати. Буквально – «власник книги») – фахівець, який на підставі первинної інформації, що міститься в документах, збирає її, обробляє і систематизує в облікових реєстрах з метою забезпечення ефективного управління підприємством.

БУХГАЛТЕРІЯ – структурний підрозділ підприємств і організацій, який здійснює бухгалтерський облік і складає бухгалтерську звітність.

БУХГАЛТЕРСЬКІ КНИГИ – вид облікових реєстрів синтетичного й аналітичного обліку, аркуші яких пронумеровані. Прикладом реєстру синтетичного обліку може служити Головна книга.

Форми і структура БУХГАЛТЕРСЬКИХ КНИГ аналітичного обліку різні. Вони використовуються для обліку товарів, інших матеріальних цінностей, витрат сфери виробництва і обігу й інші об'єкти.

БУХГАЛТЕРСЬКА ЗВІТНІСТЬ – система показників, яка характеризує стан засобів і господарсько-фінансову діяльність підприємства за звітний період (місяць, квартал, рік). Складається за даними бухгалтерського обліку. Представлена бухгалтерським балансом і іншими формами БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК – один з видів народногосподарського обліку, заснований на суцільному і безупинному відображенні господарських засобів за допомогою спеціальних елементів методу: первинної документації, бухгалтерського балансу, рахунків і подвійного запису, інвентаризації, калькуляції і бухгалтерській звітності. Ведеться по єдиних формах рахівництва (меморіально-ордерної, журнально-ордерної, таблично-автоматизованої та ін.), що дозволяє узагальнювати його дані за допомогою статистичних прийомів і засобів.

БЮДЖЕТ – формування доходів і витрат держави, установи, підприємства. Бюджетний рік – законодавчо встановлений річний термін складання, затвердження і виконання державного бюджету – зазвичай відповідає календарному року.

ВАЛОВА ПРОДУКЦІЯ – показник, який характеризує обсяг продукції, зробленої у вартісному виразі. Розраховується в порівнянних і поточних цінах. Показник ВАЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ використовується при визначенні розмірів і темпів росту (зниження) обсягу виробництва по країні, галузі, регіону, підприємству. ВАЛОВА ПРОДУКЦІЯ є базою для визначення показників продуктивності праці, фондодідачі, матеріалоемності, наукоємності і т.д.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ – узагальнюючий економічний показник, який виражає сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, створених усередині країни в ринкових цінах.

ВАЛОВИЙ ДОХОД – показник, представлений у сфері товарного обороту різницею між вартістю реалізованих товарів (продукції – в громадському харчуванні) по договірних продажних цінах і за цінами їхнього придбання, тобто у вигляді торгової надбавки. У бухгалтерському обліку виявляється на рахунку «Реалізація», по кредиту якого відбиваються реалізовані товари за продажними цінами, а по дебету – ті ж товари, але за покупними цінами. У роздрібній торгівлі і громадському харчуванні визначається спеціальним розрахунком. Показник ВАЛОВОГО ДОХОДУ використовується при визначенні податку на додаткову вартість, а також при визначенні прибутку від реалізації.

ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ – виражає сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, створених як усередині країни, так і за її межами.

ВАЛЮТА – 1. Грошова одиниця країни і її тип (золота, срібна, паперова).

2. Грошові знаки іноземної держави, використовувані у міжнародних розрахунках (іноземна ВАЛЮТА).

3. Національна грошова одиниця і платіжний засіб (національна ВАЛЮТА).

Для більшості країн характерна грошова система, яка базується на паперовій ВАЛЮТІ. У залежності від режиму використання ВАЛЮТА підрозділяється на конвертовану, яка вільно обмінюється на іншу іноземну ВАЛЮТУ (долар США, євро, англійський фунт стерлінгів і ін., ВАЛЮТА деяких інших промислово розвинутих країн); частково конвертовану ВАЛЮТУ, яка оборотна не по всіх валютних операціях; неконвертовану ВАЛЮТУ, тобто замкнуту, функціонуючу в межах однієї країни; національну ВАЛЮТУ – характерну для конкретної країни.

ВАЛЮТА ВЕКСЕЛЯ – грошова одиниця, у якій виставлений вексель. ВАЛЮТА ВЕКСЕЛЯ може бути в грошових одиницях внутрішньодержавного обороту або в грошових одиницях країн-боржників і кредиторів при міжнародному обороті.

ВАЛЮТНЕ КОТИРУВАННЯ – встановлення курсу іноземних валют відповідно з діючими законодавчими нормами і сформованою практикою. Котирування валют роблять національні чи найбільші комерційні банки.

Курс грошової одиниці іноземної валюти виражається кількістю одиниць національної валюти.

ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ – співвідношення вимог і зобов'язань фірми (банку) в іноземній валюті. У випадку їхньої рівності ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ вважається закритою, а при розбіжності – відкритою. Якщо вимоги перевищують зобов'язання, то ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ називається «довгою», якщо зобов'язання перевищують вимоги – «короткою». Відкрита ВАЛЮТНА ПОЗИЦІЯ пов'язана з валютним ризиком і веде до додаткових доходів чи збитків фірм.

ВАЛЮТНА СПЕКУЛЯЦІЯ – діяльність банків і фірм, розрахована на одержання прибутку від зміни курсу валют на валютних ринках, заснована на навмисному прийнятті валютного ризику.

ВАЛЮТНИЙ КУРС – співвідношення між грошовими одиницями різних країн, обумовлене їхньою купівельною спроможністю і деякими іншими чинниками (станом платіжного балансу, рівнем інфляції, міграцією капіталів і ін.). ВАЛЮТНИЙ КУРС, як правило, є коливним під впливом попиту та пропозиції, тобто він заснований на використанні ринкового механізму.

Змінний курс – різновид коливного ВАЛЮТНОГО КУРСУ, використання якого здійснюється за допомогою механізму валютного регулювання.

Фіксований ВАЛЮТНИЙ КУРС – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, засноване на визначеному законодавчому порядку валютних паритетів.

ВАЛЮТНИЙ ОПЦІОН – право вибору альтернативних валютних умов контракту.

ВАЛЮТНИЙ ПАРИТЕТ – законодавчо встановлюване співвідношення між двома валютами.

ВАЛЮТНИЙ РИНОК – система стійких економічних і організаційних відносин по операціях купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах. У вигляді головних суб'єктів ВАЛЮТНОГО РИНКУ виступають великі транснаціональні банки.

Для ВАЛЮТНОГО РИНКУ характерні два основних види операцій: спот – негайне постачання валюти; форвард – валюта, що поставляється у встановлений термін через обговорений час за погодженням на момент угоди курсом.

ВАЛЮТНИЙ РАХУНОК – рахунок, передбачений діючим планом бухгалтерських рахунків. Для обліку валютних засобів використовується балансовий спеціальний рахунок – «Валютний рахунок». Цей рахунок активний, розміщений у третьому розділі балансу, по дебету відображається збільшення валютних засобів; по кредиту – їхнє зменшення. Бухгалтерський облік валютних засобів ведеться в перерахуванні на національну грошову одиницю. Аналітичний облік ведеться по видах іноземних валют, за місцем перебування валютних рахунків, що можуть відкриватися усередині країни і за її межами. Зміна курсових різниць

визначається методом інвентаризації валютних засобів. Позитивна різниця відноситься на прибуток; негативна – на рахунок «Використання прибутку». Наприкінці року дебетове сальдо останнього рахунку списується на збитки.

ВАРТІСТЬ КРЕДИТУ – сума, що сплачується позичальником кредитору за наданий кредит. **ВАРТІСТЬ КРЕДИТУ** визначається відсотковою ставкою, розміром комісії, величиною податкового збору, страховою премією.

ВІДКРИТИЙ РАХУНОК – рахунок, відкритий на ім'я покупця бухгалтерським записом по дебету при відвантаженні останньому товарно-матеріальних цінностей. У встановлений договором термін покупець має погасити заборгованість. Погашення заборгованості може бути разовим і частками.

ВІДКРИТІ ТОРГИ – міжнародні торги, до участі в яких запрошуються всі бажаючі. Про їхнє проведення даються публікації в засобах масової інформації.

ВІДКЛАДЕНИЙ ФОНД – засоби, відкладені компанією для погашення частини чи усього випуску цінних паперів протягом визначеного періоду. Акції, які викуповуються таким чином, називаються акціями **ВІДКЛАДЕНОГО ФОНДУ**.

ВІДСОТКОВИЙ ПЕРІОД – частина кредитного терміну, наданого за плаваючою відсотковою ставкою, протягом якого відсоткова ставка фіксується на незмінному рівні, визначеному угодою між кредитором і позичальником. Після закінчення **ВІДСОТКОВОГО ПЕРІОДУ** відсоткова ставка по кредиту переглядається з урахуванням ринкових змін.

ВІДСОТКОВИЙ РИЗИК – небезпека майбутніх втрат від надмірного підвищення відсоткової ставки.

ВІДСОТКОВА СТАВКА, ЩО ПЛАВАЄ – відсоткова ставка по позичках, розмір якої не фіксується на весь термін між позичальником і кредитором у залежності від зміни ситуації на відповідному кредитному ринку. Час, протягом якого ставка залишається незмінною, називається відсотковим кредитом. **ВІДСОТКОВА СТАВКА, ЩО ПЛАВАЄ**, застосовується також на міжнародних ринках облігацій і капіталів.

ВІДОМІСТЬ – обліковий реєстр. У бухгалтерському обліку застосовуються різні **ВІДОМОСТІ**: допоміжні (накопичувальні), оборотні, порівнювальні, платіжні, розрахунково-платіжні й ін.

ВІДОМІСТЬ ВИТРАТ – зведена відомість, що узагальнює всі елементи витрат на виробництво продукції чи надані послуги.

ВІДРЯДНА ОПЛАТА ПРАЦІ – форма, що передбачає оплату праці працівника відповідно до кількості і якості зробленої ним продукції. Розрізняють пряму, прогресивну, акордну, індивідуальну і колективну **ВІДРЯДНУ ОПЛАТУ ПРАЦІ**. Заробітна плата при **ВІДРЯДНІЙ ОПЛАТІ ПРАЦІ** визначається кількістю зробленої продукції (обсягом виконаних робіт) на відрядну розцінку за одиницю продукції (робіт). При колективній оплаті праці загальна заробітна плата бригади, визначена за колективною відрядною розцінкою, розподіляється між її членами за

наперед установленим принципом. Акордна оплата праці визначається за згодою сторін за обсяг і якість зробленої продукції. Прогресивна оплата праці визначається за прогресивними розцінками, розмір яких зростає з ростом обсягів зробленої продукції.

ВІЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ЗОНА – обмежений регіон, у межах якого діють пільгові економічні умови для національних і закордонних підприємців, спрямовані на вирішення зовнішньоторговельних, загальноекономічних, соціальних і науково-технічних проблем.

Розрізняють наступні види ВІЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ:

- 1) вільна торгова зона, підприємства якої базуються на обміні чи зм'якшенні митних зборів і експортно-імпортного контролю над товарами, що надходять і реекспортованими товарами;
- 2) експортна промислова зона, заснована на принципах застосування пільгового товарно-митного режиму для національного й іноземного капіталу, на виробництво експортної продукції, а також нових видів продукції, вироблених замість імпортованих;
- 3) банківські і страхові зони, на які поширюються пільги по здійсненню відповідних операцій;
- 4) технологічні зони, пільговий режим функціонування яких сприяє розвитку сучасної технології на основі використання національного й іноземного капіталу;
- 5) комплексні зони, що використовують елементи перерахованих вище видів зон.

ВІЛЬНОКОНВЕРТОВАНА ВАЛЮТА – валюта, яка вільно і необмежено обмінюється на інші іноземні і національну валюту. Широко використовується для міжнародних розрахунків. До ВІЛЬНОКОНВЕРТОВАНОЇ ВАЛЮТИ відносять: долар США, долар Канади, валюта країн ЄЕС (євро), Великої Британії, Швейцарії, Швеції, Японії.

ВЕКСЕЛЬ – письмове боргове зобов'язання встановленої форми, яке видається позичальником (векселедавцем) кредитору (векселеутримувачу). Останній має право вимагати з позичальника сплати до визначеного терміну суми боргу, зазначеної у ВЕКСЕЛІ. ВЕКСЕЛІ бувають прості, переказні, комерційні, банківські і казначейські.

Простий ВЕКСЕЛЬ – боргове зобов'язання перед певним кредитором, якому борг має бути повернутий у зазначений у ВЕКСЕЛІ термін.

Переказний ВЕКСЕЛЬ застосовується у внутрішній і зовнішній торгівлі; являє собою письмовий наказ однієї особи іншій сплатити по пред'явленню цього документа в призначений термін визначену суму грошей пред'явнику чи зазначеній у ВЕКСЕЛІ третій особі, тобто переказний ВЕКСЕЛЬ являє собою наказ векселеутримувача боржнику про сплату боргу третій особі в зазначений термін.

Комерційний ВЕКСЕЛЬ випикується позичальником під заставу товарів. Банківський ВЕКСЕЛЬ виставляється банком даної країни закордонним кореспондентам, тобто іноземним банкам.

Казначейський ВЕКСЕЛЬ випускається державою для покриття своїх витрат. Він представлений короткостроковим урядовим папером (термін дії до 1 року), що надходить у обіг і займає головні позиції на грошовому ринку.

Для бухгалтерського обліку ВЕКСЕЛІВ використовуються бухгалтерські рахунки «Векселі отримані» і «Векселі видані».

При одержанні ВЕКСЕЛЯ роблять бухгалтерські записи: Д-т «Векселі отримані» і К-т «Розрахунковий рахунок», «Валютний рахунок» чи «Товари».

Після закінчення термінів ВЕКСЕЛІВ у міру їхнього погашення робляться записи: по Д-т рахунків грошових коштів і К-т рахунку «Векселі отримані».

Векселедавець у бухгалтерському обліку видачу ВЕКСЕЛІВ відображає записом по дебету грошових коштів чи товарів і кредиту рахунку «Векселі видані»; погашення заборгованості відображається по дебету рахунку «Векселі видані» і кредиту рахунків грошових коштів.

Доходи векселеутримувача по вексельних розрахунках відбиваються по кредиту рахунку «Прибутки та збитки», а витрати (збитки) векселедавця – по дебету цього ж рахунку.

ВЕКСЕЛЬ БРОНЗОВИЙ – форма фіктивного векселя, що не має товарного чи грошового забезпечення (покриття). Застосовується, головним чином, при банкрутствах і видається для того, щоб штучно збільшити пасив неспроможного боржника.

ВЕКСЕЛЬ ДРУЖНИЙ (зустрічний) – вексель, що взаємно випикується підприємцями один на одного без товарних поставок чи грошових платежів з метою одержання готівки шляхом їхнього обліку у своєму відділенні банку. Власне кажучи, те ж саме, що і бронзовий.

ВЕРЕМЕНТ – банківська операція, що полягає в перенесенні суми з поточного рахунку однієї особи на поточний рахунок іншої особи.

ВІДНОВЛЕНА ВАРТІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (ФОНДІВ) – вартість повного відновлення об'єктів у нинішніх умовах виробництва. Вона показує, скільки коштував би визначений об'єкт (побудований, виготовлений раніше), якби його довелося виготовити в сучасних умовах. ОСНОВНІ ЗАСОБИ враховуються по первісній вартості. Ця вартість визначається фактичними витратами на виготовлення чи придбання об'єктів. Первісна вартість рівнозначних об'єктів, виготовлених у різний час, буде різною. Це викликає необхідність періодично робити переоцінку основних засобів. Переоцінка здійснюється підприємствами самостійно за станом на визначену дату. При переоцінці визначається ВІДНОВЛЕНА ВАРТІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ. Об'єкти, які піддалися переоцінці, враховуються по рахунку – «Основні засоби (фонди)» – не по первинній, а по відновленій вартості.

ВИВІЗ КАПІТАЛУ – експорт капіталу в інші країни приватними корпораціями і державою. Може здійснюватися в підприємницькій формі й у вигляді кредитного капіталу (позики, вкладання грошей в іноземні банки, підприємства).

ВИДАТКОВИЙ КАСОВИЙ ОРДЕР – первинний документ, який підтверджує виплату грошей з каси. Підписується керівником підприємства, головним бухгалтером, касиром і особою, яка одержала гроші. При інкасації виторгу чи іншого вибуття готівки, якщо конкретна особа їх не одержує, до ВИДАТКОВОГО КАСОВОГО ОРДЕРА повинні бути прикладені документи, які підтверджують цільову спрямованість витрачених грошей (відповідний екземпляр супровідної відомості, платіжна відомість на заробітну плату й ін.).

ВИКОРИСТАННЯ ПОЗИКОВИХ ЗАСОБІВ – бухгалтерський рахунок. Він є регулюючим відносно рахунків «Довгострокові кредити банку» і «Інші позикові засоби». У першому випадку використовується при обліку капітальних вкладень, якщо вони здійснюються за рахунок прибутку, спеціальних фондів чи цільових надходжень; у другому – застосовується в акціонерних товариствах, у товариствах з обмеженою відповідальністю при обліку капітальних вкладень за рахунок інших позикових засобів. Рахунок контрпасивний.

ВИКОРИСТАННЯ ПРИБУТКУ – бухгалтерський рахунок, що є регулюючим відносно рахунку «Прибутки та збитки». На цьому рахунку відображуються операції, пов'язані з використанням (розподілом) прибутку. Протягом року суми використання прибутку накопичуються на цьому рахунку наростаючим підсумком по напрямках відволікання засобів – у бюджет (податки), у різні фонди і т.д. По закінченні року рахунок ВИКОРИСТАННЯ ПРИБУТКУ закривається рахунком «Прибутки та збитки». Рахунок ВИКОРИСТАННЯ ПРИБУТКУ має два субрахунки «Використання прибутку по платежах у бюджет» і «Використання прибутку по інших платежах».

ВИКОНАВЧИЙ ЛИСТ – документ, який виданий позивачу рішенням суду, що дає право на послідовне стягнення визначеної суми грошей протягом визначеного терміну.

ВИПРАВНИЙ ЗАПИС – у практиці бухгалтерського обліку може здійснюватися трьома способами: 1) коректурним, за якого помилковий запис закреслюється, а правильний записується на вільному місці поруч з помилковим записом; 2) методом червоного сторно, за якого помилковий запис (число) повторюється, але червоним чорнилом. Сума, записана червоним чорнилом, виключає (віднімається) з раніше підрахованої суми помилкове число; 3) методом додаткової бухгалтерської проводки, що додає до помилкового числа відсутню частину, повторюючи попередню бухгалтерську проводку.

ВИТРАТА – письмовий наказ кредитора боржнику сплатити визначену суму третій особі. Представляється у вигляді переказного векселя. Зобов'язання боржника за цим наказом починає діяти з моменту його згоди (акцепту), підтвердженого підписом на документі.

ВИТРАТА БАНКІВСЬКА – переказний вексель, виставлений банком чи особою від його імені до оплати. Прирівнюється до наявних грошових коштів і не може бути повернутий без оплати. Може бути використаний у внутрішній і зовнішній торгівлі.

ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА – сукупні витрати живої й уречевленої праці на виробництво продукту. ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА показують собівартість готової продукції, що випускається з виробництва (див. докладніше «Основне виробництво»). До складу ВИТРАТ ВИРОБНИЦТВА включаються витрати сировини і матеріалів, покупних напівфабрикатів, витрати по оплаті праці, амортизація основних фондів (засобів), витрати на опалення, освітлення, електроенергію, на технологічні нестатки й ін. При визначенні собівартості готової продукції ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА можуть групуватися по статтях калькуляції, у числі яких найбільшу частку займають сировина й основні матеріали, заробітна плата основних працівників виробництва, загально-виробничі витрати, загально-господарські витрати й ін.

ВИТРАТИ МАЙБУТНІХ ПЕРІОДІВ – однойменний бухгалтерський збірно-розподільний рахунок, основний, активний. На цьому рахунку ведеться облік витрат, результатами яких користуються в наступних (майбутніх) періодах. Наприклад, витрати на підписку періодичної преси, користуватися якою підприємство буде в наступному кварталі, році. На ВИТРАТИ МАЙБУТНІХ ПЕРІОДІВ можна також віднести витрати за послуги, якщо платежі зроблені в звітному періоді, а результатами послуг підприємство буде користуватися в майбутньому. В залежності від галузі народного господарства витрати списуються або на витрати виробництва (у промисловості), або на витрати обороту (у торгівлі). Як правило, під кінець року рахунок «Витрати майбутніх періодів» має бути закритий.

По дебету цей рахунок кореспондується з різними рахунками, а по кредиту – з рахунками виробничих витрат чи з рахунком «Витрати обороту».

ВИТРАТИ НА ВИРОБНИЦТВО – 1. Сукупність прямих і непрямих витрат, пов'язаних з виробництвом продукції. Враховуються на балансових рахунках «Основне виробництво», «Загально-виробничі витрати», «Загальногосподарські витрати» й ін. з метою визначення виробничої собівартості виготовленої продукції. 2. Спеціальний розділ у Плані бухгалтерських рахунків, у який включені відповідні рахунки для обліку прямих і непрямих витрат у виробничих галузях народного господарства.

ВИТРАТИ ОБОРОТУ – витрати живої й уречевленої праці в грошовій формі в сфері товарного обороту. ВИТРАТИ ОБОРОТУ класифікуються – за видами торгової діяльності (ВИТРАТИ ОБОРОТУ в оптовій і роздрібній торгівлі, у громадському харчуванні, збереженні овочів); зао видами витрат (передбачені номенклатурою статті ВИТРАТИ ОБОРОТУ); стосовно процесу виробництва (чисті і додат-

кові); за способом включення у витрати підприємств (прості і загальні); у залежності від обсягу товарообороту (умовно постійні і умовно перемінні).

Синтетичний облік ВИТРАТ ОБОРОТУ ведеться на балансовому рахунку «Витрати обороту»; аналітичний – по видах (статтях) витрат. Протягом місяця витрати збираються по дебету цього рахунку, а по його закінченні списуються на збитки. До складу ВИТРАТ ОБОРОТУ входять витрати на транспортування вантажів, оплату праці, оренду основних засобів, на утримання будинків, приміщень, устаткування та інвентарю й ін., передбачені нормативними документами.

ВИТРАТИ ПОЗИКИ – фінансові витрати підприємства, пов'язані зі сплатою відсотків по позиках, премій (дисконту) по випущених боргових зобов'язаннях амортизацією; курсові різниці по позиках в іноземній валюті і т.п.

ВИХІДНА ДОПОМОГА – сума, виплачувана робітникам та службовцям при звільненні за чітко визначеними підставами (у зв'язку зі скороченням штатів, призовом в армію, поновленням на роботі).

ВНУТРІФІРМОВА ТРАНСФЕРНА ЦІНА – ціна, обумовлена комерційними принципами взаємин з дочірніми підприємствами, філіями, відділеннями фірм, особливо при постачанні комплектуючих виробів, деталей, запасних частин, агрегатів і т.п. Як правило, дані про ВНУТРІФІРМОВІ ТРАНСФЕРНІ ЦІНИ складають комерційну таємницю, а їхній рівень і співвідношення значно відрізняються від цін, використовуваних у вільній торгівлі з різними позафірмовими підприємствами, які на кілька порядків вище.

ВСЕЗАГАЛЬНА СИСТЕМА ПРЕФЕРЕНЦІЙ – система митних пільг, наданих розвинутими країнами країнам, які розвиваються. Ці пільги полягають у зниженні мита на готові вироби цих країн.

ВУЛИЧНИЙ СЕРТИФІКАТ – акціонерний сертифікат, виписаний на ім'я інвестиційного дилера чи брокера, але фактично приналежний особі, яка сплатила за нього гроші.

ГАРАНТІЯ – форма угоди, відповідно до якої при порушенні умов контракту банк, держава чи особа, що є поручителем, виплачує визначену неустойку.

ГЕНЕРАЛЬНА УГОДА ПО ТАРИФАХ І ТОРГІВЛІ (ГУТТ) – багатостороння міжнародна угода, що регулює режим взаємної торгівлі і торгівлю політику країни-учасниці. Основною задачею ГУТТ є зниження митних бар'єрів у торгівлі промисловими товарами, зниження і перегляд митних тарифів, прийняття положень і заходів щодо обмеження демпінгу. Головний орган ГУТТ – щорічна Конференція; керівний орган – Рада. У рамках ГУТТ діє комітет з торгівлі і розвитку.

ГІПЕРІНФЛЯЦІЯ – надзвичайний ріст товарних цін і грошової маси в обігу, що веде до різкого знецінювання грошової одиниці, розладу платіжного обороту і порушенню господарських зв'язків. ГІПЕРІНФЛЯЦІЯ має вкрай негативний вплив на стан економіки, сприяє розвитку спекуляції, викликає підвищений попит на нерухомість, благородні метали.

При ГІПЕРІНФЛЯЦІЇ здійснюється посилений випуск грошей в обіг.

ГОСПРОЗРАХУНКОВИЙ ДОХОД КОЛЕКТИВУ – частина виторгу від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства, яка покриває витрати на оплату праці, інші витрати і яка залишається на підприємстві у вигляді прибутку. Приймається в розрахунок при нарахуванні податку на доход. Після обов'язкових відрахувань від доходу і виконання зобов'язань перед державою частина ГОСПРОЗРАХУНКОВОГО ДОХОДУ КОЛЕКТИВУ, яка залишилася, залишається в розпорядженні підприємства. Ця частина може бути розподілена у фонди економічного стимулювання, фонди спеціального призначення і на створення резервів.

ГОТОВА ПРОДУКЦІЯ – продукція, випущена з виробництва, що пройшла всі стадії обробки. Враховується на балансовому рахунку «Готова продукція». Рахунок активний, розміщений у 2-му розділі балансу, відноситься до нормованих оборотних засобів. Синтетичний облік ведеться по цьому рахунку протягом місяця по собівартості чи по договірних, продажних цінах. По закінченні місяця шляхом спеціального розрахунку виявляють фактичну собівартість ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ і відхилення від облікової ціни.

Випуск ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ з виробництва відображається записом: Д-т «Готова продукція» – К-т «Основне виробництво», її списання при реалізації відноситься в дебет рахунку «Реалізація» протягом місяця за обліковими цінами, а по його закінченні цей рахунок дебетується на суму виявлених відхилень. Причому при перевитраті – чорним записом, а при економії – методом червоного сторно.

Аналітичний облік ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ ведеться по видах, найменуваннях, цінах і місцях збереження.

ГРАФІК ОБЛІКОВИХ РОБІТ – розподіл функціональних обов'язків між працівниками бухгалтерії по об'єктах, що враховуються, і термінах виконання. Графіки можуть бути індивідуальними (для окремого виконавця) і загальними (для структурного підрозділу бухгалтерії). Вони складаються з метою раціональної організації праці працівників обліку.

ГРИВНЯ – грошова одиниця сучасної України. У 1918 р. ГРИВНЯ випускалася у вигляді кредитних квитків Державного банку Української Народної республіки.

ГРОШОВА КАРТКА – пластикова картка, що дозволяє її власнику одержувати готівку в автоматичних касових апаратах.

ГРОШОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ – короткострокові високоліквідні фінансові вклади (звичайно швидколіквідні цінні папери з терміном не більше 3 місяців). Можуть бути прирівняні до грошових коштів.

ДЕБЕТ – ліва сторона бухгалтерського рахунку, який має форму двосторонньої таблиці. На матеріальних рахунках відображення господарських операцій по ДЕБЕТУ показується шляхом збільшення господарських засобів чи їхній залишок на початок і кінець звітного періоду (найчастіше місяця).

На рахунках, які використовуються для реєстрації стану і руху засобів по джерелах їхнього утворення, у ДЕБЕТІ відбиваються господарські операції, що викликають зменшення джерела. ДЕБЕТ рахунку використовується при відображенні господарських операцій в однакових сумах методом подвійного запису в кореспонденції з кредитом іншого рахунку.

ДЕБЕТОВЕ САЛЬДО – сума перевищення підсумку записів по дебету бухгалтерського рахунку над підсумком по кредиту цього рахунку.

ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ – сума боргів, які приєднуються до підприємства (організації, установі) від інших юридичних чи фізичних осіб (дебіторів) за підсумками господарських взаємин. Сума ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ характеризує відволікання засобів з обороту даного підприємства і використання їх дебіторами.

Розрізняють нормальну (законну) і ненормальну (прострочену) ДЕБІТОРСЬКУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ. До другого виду ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ можуть бути віднесені: дебітори по претензіях, дебітори по відшкодуванню матеріального збитку.

При виникненні ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ дебетуються рахунки розрахунків із кредитуванням різних рахунків («Товари», «Розрахунковий рахунок» і ін.) при відшкодуванні ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ кредитується рахунок, на якому відображається ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ у кореспонденції з дебетом різних рахунків. У виняткових випадках ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ може бути списана на збитки, якщо це передбачено нормативними документами.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ – офіційне зниження курсу національної валюти стосовно іноземних валют. До скасування золотих паритетів ДЕВАЛЬВАЦІЯ відбувалася шляхом зниженням золотого вмісту валюти. В умовах загострення боротьби за ринки ДЕВАЛЬВАЦІЯ використовується в інтересах заохочення експорту і скорочення імпорту для поліпшення платіжного балансу шляхом приведення офіційного курсу в тимчасову відповідність з ринковим курсом ведучих валют світу.

ДЕВІЗА – боргова вимога чи зобов'язання, виражена у валюті. За допомогою ДЕВІЗИ здійснюються міжнародні розрахунки. До ДЕВІЗИ відносяться: переказ, чек, акредитив, виставлена на іноземний банк платіжна вимога, платіжне доручення, вексель, які підлягають оплаті за кордоном, а також іноземні банківські білети (банкноти) і монети.

ДЕЗАВУЮВАННЯ – заява про незгоду з діями довіреної особи чи про позбавлення його права діяти від імені заявника, а також про свою відмову від чого-небудь.

ДЕКОРТ – знижка з ціни товару за дострокову його оплату. Застосовується також у випадку, якщо товар виявляється більш низької якості чи іншого зразка, ніж було передбачено в угоді про постачання.

ДЕМОНЕТИЗАЦІЯ – позбавлення монети функції грошей, вилучення її з обігу, здійснюване в офіційному порядку.

ДЕМПІНГ – продаж товарів на зовнішньому ринку за цінами нижче, ніж на внутрішньому. Демпінгові ціни можуть бути нижче навіть собівартості реалізованих товарів. ДЕМПІНГ використовується як один із засобів конкурентної боротьби на зовнішньому ринку.

ДЕНОМІНАЦІЯ – зміцнення національної грошової одиниці шляхом обміну за встановленим співвідношенням старих грошових знаків на нові з метою упорядкування грошового обігу, спрощення і полегшення обліку і розрахунків у країні. У такому ж співвідношенні перераховуються ціни на товари і послуги, тарифи, заробітна плата, пенсії, залишки грошових коштів на банківських рахунках, баланси підприємств. У результаті ДЕНОМІНАЦІЇ відбувається зміна валютного курсу грошової одиниці у бік підвищення за тим же чи іншим коефіцієнтом.

ДЕНОНСАЦІЯ – у міжнародному праві – повідомлення однією державою іншої про відмову від укладеного між ними договору.

ДЕПОЗИТ – грошові кошти чи цінні папери, віддані на збереження у фінансово-кредитні, митні, судові чи адміністративні установи. Розрізняють термінові депозити, депозити до запитання, умовні депозити. Підтверджуючим ДЕПОЗИТ документом є депозитне свідчення. Як письмове свідчення депонування коштів може служити ДЕПОЗИТНИЙ сертифікат (ДС). ДС до запитання дає право на вилучення ДЕПОЗИТУ по пред'явленню та терміновому зазначено строк вилучення внеску і розмір депозитної відсоткової ставки.

У світовій практиці використовуються ДС, які є в обігу і які можуть бути продані вкладниками банку чи дилерам із утратою відсотків або однією особою іншої за допомогою передатного напису.

ДЕПОЗИТНІ ОПЕРАЦІЇ – операції кредитних установ по залученню коштів у внески (депозити) і їхнє розміщення в інших кредитних установах.

ДЕПОЗИТНИЙ СЕРТИФІКАТ – цінний папір, що свідчить про строковий відсотковий вклад у банк.

ДЕПОНЕНТ – 1. Фізична чи юридична особа, яка внесла цінності в депозит банківської установи. 2. Працівник, що не одержав вчасно заробітну плату. 3. Окремі організації й особи, на користь яких зроблені утримання з заробітної плати. В аналітичному обліку депонована заробітна плата виділяється в розрізі ДЕПОНЕНТІВ на депонентських картках. На незатребувану заробітну плату робиться бухгалтерська проводка – Д-т «Розрахунки по оплаті праці» – К-т «Розрахунки з депонентами». Інші утримання з заробітної плати на користь юридичної чи фізичної особи відображається записом: Д-т «Розрахунки по оплаті праці» – К-т «Розрахунки з дебіторами і кредиторами». Виплата депонентських сум відображається по раніше незатребуваній заробітній платі – Д-т «Розрахунки з депонентами» – К-т «Каса».

ДЕРЖАВНИЙ БАНК – кредитне підприємство, що знаходиться у власності держави. У країнах з розвинутою економікою розрізняють наступні види ДЕРЖАВНИХ

БАНКІВ – центральні, комерційні і спеціальні банки, у т.ч. інвестиційний, зовнішньоторговельний і банк довгострокового сільського кредиту.

Центральні банки регулюють економіку країни, контролюють діяльність приватних банків, впливають на міжнародні кредитні операції і фінансують державні програми.

Державні комерційні банки здійснюють кредитування господарських операцій, проводять інвестиційні, посередницькі, розрахункові операції, впливають на економічний стан підприємств і організацій.

Спеціальні банки виступають у ролі спеціальних кредитних інститутів, які обслуговують найважливіші галузі господарства, що визначають положення країни в системі міжнародних економічних відносин. Такі банки забезпечують рішення стратегічних задач в області капітальних вкладень і регулювання промисловості та сільського господарства.

ДЕРЖАВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ – облігації, казначейські векселі, державні зобов'язання, які випускаються урядом, місцевими органами влади і т.п. з метою розміщення позик і мобілізації грошових ресурсів для фінансування бюджету.

Розрізняють ринкові ДЕРЖАВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ, які вільно продаються і купуються на грошовому ринку, і неринкові, котрі випускаються головним чином з метою залучення в сферу державного кредиту заощаджень населення. Як правило, ДЕРЖАВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ можуть бути в будь-який момент пред'явлені до оплати, але при достроковому пред'явленні відсоткові виплати по них різко знижуються.

Бухгалтерський облік придбаних цінних паперів ведеться на рахунках «Інші рахунки в банках», субрахунках «Ощадні сертифікати» і «Фінансові вкладення», в структурі яких відкриваються субрахунки «Короткострокові фінансові вкладення» і «Довгострокові фінансові вкладення». При придбанні ДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ робиться запис: Д-т цих рахунків і К-т рахунків грошових коштів. При пред'явленні до оплати робляться зворотні записи.

ДЕФЕКТНА ВІДОМІСТЬ – документ, у якому відбиті вади, недоліки отриманої (випущеної) продукції, товарів і ін. матеріальних цінностей, а також об'єктів капітального будівництва чи виконаних робіт (послуг) при їхньому прийманні.

ДЕФЛЯЦІЯ – вилучення державою з обігу частини надлишкових грошових коштів з метою зниження інфляції. Здійснюється шляхом збільшення продажу державних цінних паперів, збільшення податків, підвищення облікових банківських ставок і спеціального регулювання валютних операцій і зовнішньоекономічних зв'язків.

ДИВІДЕНД – частина прибутку, що виплачується акціонерам готівкою чи акціями за результатами роботи за визначений звітний період (квартал, півріччя, рік) після сплати податків, відрахувань і платежів (у бюджет, місцевим органам), поповнення фондів, утворення резервів і т.п. Як правило, сума ДИВІДЕНДУ не повинна перевищувати суму нерозподіленого прибутку.

ДИЛЕР – посередник у торгових угодах купівлі-продажу товарів, цінних паперів, валюти. ДИЛЕР – член фондової біржі, може бути представлений окремою фізичною особою чи фірмою. ДИЛЕРИ укладають угоди між собою, з брокерами, з ін. клієнтами. ДИЛЕР приймає на себе основну частину комерційного ризику від операцій, пов'язаних з укладанням угод, мета яких – дістати прибуток за рахунок різниці в покупних і продажних цінах на товари, цінні папери і т.д.

ДИПЛОМОВАНИЙ СУСПІЛЬНИЙ БУХГАЛТЕР – особа, яка має ліцензію на право займатися аудиторською діяльністю в США.

ДИСКОНТ – 1. Знижка з установленої раніше ціни товару, надана одному чи групі покупців при термінових товарних угодах. 2. Знижка з курсу валюти при термінових готівкових операціях. 3. Різниця між номіналом цінних паперів і їхніх біржових курсів, якщо номінал вище. 4. Обліковий відсоток, стягнутий банком при обліку векселів.

ДИСПОНЕНТ – фізична чи юридична особа, що розпоряджається вільними сумами на рахунках у комісіонерів чи у кореспондентів банку.

ДОКУМЕНТ – матеріальний носій записаної інформації, призначеної для цілей управління. Інформація в ДОКУМЕНТІ є своєрідною «фотографією» господарської операції, чим визначається її вірогідність. Має заголовну частину (найменування, номер, дату й ін. реквізити) і предметну, у якій відбитий вид і характер господарської операції. ДОКУМЕНТ повинний бути підписаний учасниками відбитої в ньому господарської операції, керівником підприємства, головним бухгалтером чи ін. уповноваженими особами.

ДОКУМЕНТ дав назву одному з елементів методу бухгалтерського обліку – документації, що вимагає відображення операцій на бухгалтерських рахунках тільки за його наявності.

ДОВГОСТРОКОВИЙ КРЕДИТ – як правило, кредит банку, наданий підприємствам (організаціям) на термін більше одного року. Найчастіше видається під капітальні вкладення. Бухгалтерський облік ДОВГОСТРОКОВИХ КРЕДИТІВ ведеться на рахунку «Довгострокові кредити банку». Рахунок основний, пасивний, по кредиту відбиває зростання заборгованості по наданому ДОВГОСТРОКОВОМУ КРЕДИТУ, по дебету – його погашення. Основні бухгалтерські записи: по дебету рахунків грошових коштів і кредиту ДОВГОСТРОКОВОГО КРЕДИТУ банку на суму наданого ДОВГОСТРОКОВОГО КРЕДИТУ; погашення ДОВГОСТРОКОВОГО КРЕДИТУ оформляється зворотним записом. Сальдо по цьому рахунку – залишок непогашеного ДОВГОСТРОКОВОГО КРЕДИТУ.

ДОДАТКОВА ЗАРОБІТНА ПЛАТА – заробітна плата, нарахована робітникам та службовцям не за фактично виконані роботи чи пророблений час на підприємстві, а відповідно до діючого законодавства. Сюди відноситься оплата пільгових годин підлітків, чергових відпусток робітників та службовців, виконання ними державних і громадських обов'язків, перерв у роботі матерів, що году-

ють, і т.д. ДОДАТКОВА ЗАРОБІТНА ПЛАТА включається в собівартість продукції. Розподіляється вона по об'єктах калькуляції прийнятим у даній галузі виробництва способом, наприклад, пропорційно основній заробітній платі чи шляхом створення резерву на оплату чергових відпусток (див. *Резерв майбутніх платежів*). Нарахована ДОДАТКОВА ЗАРОБІТНА ПЛАТА враховується так само, як і основна, по рахунку «Розрахунки з персоналом по оплаті праці» і включається у фонд заробітної плати підприємства.

ДОПОМІЖНЕ ВИРОБНИЦТВО – структурний підрозділ (або їх сукупність) основного виробництва, що обслуговує його і задовольняє його потреби (будівельна ділянка на заводі, електростанція, котельня, які обслуговують основне виробництво). Облік ведеться на активному рахунку «Допоміжне виробництво». По дебету цього рахунку протягом місяця збираються певні витрати з кредитуванням відповідних рахунків. По закінченні місяця вони списуються шляхом включення у виробничу собівартість готової продукції і розподілу по її видах.

ДОРУЧЕННЯ – письмовий документ довірителя, що надає право визначеній особі на одержання товарно-матеріальних цінностей, здійснення угоди чи інших правових дій. Розрізняють разове, спеціальне і генеральне доручення. Разове доручення дозволяє зробити яку-небудь конкретну дію один раз. Спеціальне – надає право на виконання конкретних однорідних дій протягом зазначеного в ДОРУЧЕННІ терміну. Генеральне доручення надає право на укладання договорів чи управління майном.

Дія ДОРУЧЕННЯ припиняється внаслідок закінчення її терміну; ліквідації юридичної особи, від імені якої вона була видана; відкликання її юридичною особою й в ін. випадках, передбачених законом.

ДОПОВНЮЮЧИЙ РАХУНОК – бухгалтерський регулюючий рахунок, який накопичує додаткові суми і збільшує на ці суми основний рахунок. Наприклад, визначення розміру витрат обігу на залишок товарів дозволяє розрахувати собівартість останніх як суму товарів за покупними цінами плюс витрати на залишок товарів. При цьому рахунок «Товари» – основний, а «Витрати обороту» у їхній сумі на залишок товарів – регулюючий рахунок, що доповнює перший.

ДОХОДИ МАЙБУТНІХ ПЕРІОДІВ – утворюються за рахунок майбутніх надходжень по нестачах, виявлених у минулі роки, за рахунок різниці між покупними і продажними цінами по заподіяному матеріальному збитку. ДО ДОХОДІВ МАЙБУТНІХ ПЕРІОДІВ відносяться також доходи, заплановані в майбутніх звітних періодах.

Бухгалтерський облік ведеться на балансовому рахунку «Доходи майбутніх періодів», рахунок пасивний, по дебету відображається списання ДОХОДІВ МАЙБУТНІХ ПЕРІОДІВ, а по кредиту – їхнє нарахування.

ДРІБНІ АКЦІЇ – дешеві акції, часто високоспекулятивні, реалізуються, як правило, за ціною не вище 1 долара за акцію. Часто використовуються для позначення

недооцінки вартості, хоча частина дрібних акцій перетворилася у випуски інвестиційного достоїнства.

ДУАЛЬ-КАРТА – носій первинної інформації, що поєднує первинний документ і перфораційну карту. ДУАЛЬ-КАРТИ застосовуються в умовах механізації обліку. Вони дозволяють раціонально використовувати обчислювальні машини.

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ – економічна наука, спрямована на вишукування резервів оптимізації і підвищення ефективності сфери виробництва і обороту. Методи ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ – індуктивний і дедуктивний, за допомогою яких дослідження явищ здійснюється від часткового до загального чи навпаки, порівняння, економічних угруповань, ланцюгових підстановок і ін. Види ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ – порівняльний, факторний, кореляційний, функціонально-вартісний, фінансовий.

ЕКОНОМІЧНА КОН'ЮНКТУРА – стан економіки на даний момент.

ЕКОНОМІЧНА НЕСПРОМОЖНІСТЬ – 1. Відсутність грошей на рахунках для оплати своїх зобов'язань, тобто стан фінансової незабезпеченості. 2. У юридичній практиці під ЕКОНОМІЧНОЮ НЕСПРОМОЖНІСТЮ розуміють засвідчену судом нездатність юридичної чи фізичної особи оплатити в даний момент пред'явлені йому фінансові рахунки (наприклад, нездатність винного погасити суму заподіяного збитку, пред'явленого до стягнення).

ЕКОНОМІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – вища ступінь самостійності держави чи окремого регіону в сфері господарської діяльності.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ – сума оціночних показників результативності діяльності підприємств, організацій, яка представляє собою співвідношення доходів до витрат, фінансового результату до витрат і ін. Економічний ефект являє собою різницю між доходами і витратами. Найчастіше ототожнюється з прибутком.

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА – оцінка активів чи зобов'язань за участю представників аудиторських служб чи інших осіб, які мають право на ЕКСПЕРТНУ ОЦІНКУ.

ЕКСПОРТНА КВОТА – встановлений обсяг виробництва і постачань на експорт певних товарів і послуг. Зазвичай ЕКСПОРТНА КВОТА встановлюється міжнародними торговими угодами.

ЕКСПОРТНИЙ КРЕДИТ – кредит, наданий покупцям (чи їхнім банкам) з метою фінансування і стимулювання експортних операцій, пов'язаних із продажем товарів (робіт, послуг). ЕКСПОРТНИЙ КРЕДИТ може бути представлений у вигляді фірмового кредиту, банківського ЕКСПОРТНОГО КРЕДИТУ, комбінованого (змішаного) ЕКСПОРТНОГО КРЕДИТУ. У першому випадку ЕКСПОРТНИЙ КРЕДИТ представляється безпосередньо експортерам, у другому – безпосередньо банкам, у третьому – в порядку пайової участі в ЕКСПОРТНОМУ КРЕДИТІ – експортеру і банку.

ЕКЮ – спеціальна європейська валютна одиниця, використовувана країнами-учасницями Європейської валютної системи (ЄВС). Введена з метою інтеграції

європейських країн у валютній сфері і протидії валютам інших країн (США, Японії і т.д.). ЕКЮ створює передумови для формування єдиного валютного ринку Європейського Союзу. ЕКЮ має валютний курс, який розраховується на основі валютного кошика національних валют учасників ЄВС. Замінена на євро.

ЕМБАРГО – 1. Заборона державною владою ввозу в яку-небудь країну чи вивозу з якої-небудь країни товарів, валютних коштів і т.д. 2. Заборона виходу з портів і заходу в порти судів з метою відповідних заходів на неправомірні дії даної країни. 3. Відповідно до Статуту ООН колективна репресивна міра у відношенні держави, дії якої являють загрозу міжнародній безпеці.

ЕМИСІЙНА СИСТЕМА – законодавчо встановлений порядок випуску і обігу грошових знаків.

ЕМИСІЯ – випуск в обіг банківських і казначейських білетів, паперових грошей, цінних паперів. Емісія грошей здійснюється центральним банком країни, емісія цінних паперів – комерційними банками, іншими кредитними установами, акціонерними товариствами, страховими компаніями і т.д.

ЕМИТЕНТ – держава (в особі центральних чи місцевих органів влади) чи приватна компанія, які здійснюють емісію грошей, цінних паперів, казначейських векселів і т.д.

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА СИСТЕМА (ЄВС) – форма організації відносин країн-членів Європейського співтовариства у валютній сфері, що має метою забезпечення стійкого співвідношення курсів національних валют цих держав і тим самим – сприяння стабілізації їхніх зовнішньоекономічних зв'язків. ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА СИСТЕМА базується на наступних принципах: 1. Країни-учасниці беруть зобов'язання підтримувати коливання ринкового курсу своїх валют у межах вузького діапазону, розрахованого для кожної пари національних валют на основі їхніх власних центральних курсів, виражених в Євро. 2. Спеціальна Європейська валютна одиниця (Євро) базується на «кошику» національних валют. 3. Механізм надання кредитної фінансової допомоги урядам, що мають фінансові труднощі при підтримці ринкового курсу своєї валюти, здійснюється в межах погодженого діапазону відхилень.

Кредитна фінансова допомога може бути зроблена у вигляді короткострокової взаємодопомоги (до 75 днів) центральних банків на двосторонній основі і системи валютної підтримки на багатобічній основі зі спеціального фінансового фонду ЄЕС шляхом кредитування на термін до 3 місяців з правом ігнорування кредиту ще на такий же термін середньострокового фінансування чи на термін від 2 до 5 років.

Засоби для спеціального фінансування чи середньострокового кредитування формуються за рахунок виділення кожною з країн-учасниць установлених коштів зі своїх золотих чи доларових резервів і акумулюються в спеціальному фінансовому фонді Європейського співтовариства.

ЄВРОЧЕК – чек, прийнятий до оплати в кожній з країн-учасниць ЄВС. Мета ЄВРОЧЕКА – поліпшення обслуговування туристів. ЄВРОЧЕК видається банком їхньому власнику без попереднього грошового внеску й оплачується в рахунок банківського кредиту терміном до місяця. За цю послугу банк, що оплачує ЄВРОЧЕК, стягує компенсацію.

ЖИРОРОЗРАХУНОК – різновид безготівкових розрахунків, проведених банками й ощадними касами розвинутих країн шляхом перерахування сум з одного рахунку на іншій.

ЖИРОЧЕК – чек, що містить наказ чекодавця банку про перерахування з його жиро-рахунку на рахунок чекоутримувача певної суми грошей. ЖИРОЧЕК використовується тільки для безготівкового розрахунку серед клієнтів одного банку, де є жирорахунки одержувача і платника по чеку. ЖИРОЧЕК не може передаватися по передатному напису третій особі.

ЖУРНАЛ-ОРДЕР – реєстр бухгалтерського обліку, побудований за кредитовим принципом, представляє собою двосторонню таблицю, права сторона якої є безпосередньо ЖУРНАЛОМ-ОРДЕРОМ, ліва – відомістю до ЖУРНАЛУ-ОРДЕРУ. В ЖУРНАЛІ-ОРДЕРІ (правій стороні) відображуються записи по кредиту одного бухгалтерського рахунку в кореспонденції з дебетом взаємозалежних різних рахунків, а у відомості відображуються записи по дебету того ж рахунку, але в кореспонденції з кредитом різних рахунків. Записи в ЖУРНАЛ-ОРДЕР (відомості) робляться в хронологічному порядку на підставі первинних документів. У ЖУРНАЛІ-ОРДЕРІ, як правило, синтетичний облік поєднаний з аналітичним.

З появою ЖУРНАЛІВ-ОРДЕРІВ у практиці бухгалтерського обліку стала впроваджуватися журнально-ордерна форма обліку (рахівництва), пристосована до використання клавішних обчислювальних машин. Широке застосування мала в 50–70-х роках ХХ сторіччя.

ЗАБАЛАНСОВІ РАХУНКИ – бухгалтерські рахунки, сума яких не включається у валюту бухгалтерського балансу. Вони призначені для обліку матеріальних цінностей, прийнятих на відповідальне збереження (наприклад, товари, прийняті на комісію) і деяких інших об'єктів, не охоплених системним обліком. Тому облік на цих рахунках не ведеться методом подвійного запису.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРЕДИТУ – один із принципів банківського кредитування. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРЕДИТУ виступає у вигляді товарно-матеріальних цінностей, нормальної дебіторської заборгованості, витрат на виробництво продукції, що слугують кредиторам заставою повного своєчасного погашення отриманих відних позичок і сплати їм належних відсотків. При одержанні кредиту позичальник надає в розпорядження кредитора розрахунок «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРЕДИТУ».

ЗАБОРОННИЙ ТАРИФ – високі ставки вступного тарифного мита, встановлювані з метою огороження внутрішнього ринку.

ЗАМОВЛЕННЯ – разовий договір між покупцем і постачальником на постачання товарно-матеріальних цінностей (виконання роботи, отримання послуги).

ЗАГАЛЬВИРОБНИЧІ ВИТРАТИ – бухгалтерський збирально-розподільний рахунок, призначений для обліку непрямих витрат протягом звітного місяця. По дебету цього рахунка збираються відповідні витрати, зроблені у виробничих цілях, на виробництві; по закінченні місяця всі ці витрати списуються на рахунок «Основне виробництво» для включення їх у собівартість готової продукції. Сальдо не має.

ЗАГАЛЬНОГОСПОДАРСЬКІ ВИТРАТИ – бухгалтерський збирально-розподільний рахунок, призначений для обліку протягом звітного місяця непрямих витрат, пов'язаних з управлінням підприємством у цілому. До таких витрат відносять опалення, освітлення будинків загальногосподарського призначення, заробітну плату персоналу управління (адміністрації, бухгалтерії, інших управлінських структур) і т.д. По дебету цього рахунку ці витрати враховуються протягом місяця, а по його закінченні списуються на рахунок «Основне виробництво» для включення їх у собівартість готової продукції. Сальдо не має.

ЗАКЛАДНА – вимога позичальника, пред'явлена як забезпечення кредиту, якщо позичальник виявляється не в змозі здійснити платежі, обговорені в кредитному контракті. У вигляді ЗАКЛАДНОЇ можуть пред'являтися облигації.

ЗАМОВЛЕННЯ НА КУПІВЛЮ-ПРОДАЖ ЦІННИХ ПАПЕРІВ – вказівка на здійснення угоди з цінними паперами за найбільш сприятливою ціною на момент виходу на ринок.

ЗАСТАВА – майно чи інші коштовні предмети, які служать забезпеченням позики.

ЗАПАСНІ ЧАСТИНИ – 1. Деталі чи вузли готової продукції (виробу), призначені для заміни деталей чи вузлів, які зносилися. 2. Бухгалтерський рахунок – основний, активний, розташований у другому розділі бухгалтерського балансу. По дебету може кореспондуватися з рахунками «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками», «Основне виробництво» й іншими; по кредиту – з рахунками «Ремонт основних засобів», «Капітальні вкладення» й іншими.

ЗАПИС ХРОНОЛОГІЧНИЙ – спосіб послідовної реєстрації господарських операцій у порядку часового зростання. Найчастіше є «інструментом» контролю реальності і вірогідності відображених господарських операцій і операцій, які мали місце. Більшість операцій відображається в облікових реєстрах у хронологічному порядку.

ЗБИТКИ – фінансовий результат діяльності підприємств і організацій, який з'являється при перевищенні витрат над доходами. ЗБИТКИ можуть бути планованими і незапланованими. Плановані ЗБИТКИ допускаються на підприємствах, що знаходяться на державній дотації, діяльність яких суспільно необхідна. Наприклад, деякі вугільні шахти, підприємства з виробництва військової продукції й ін. Незаплановані ЗБИТКИ – це втрати від стихійних лих, списання неза-

требуваної дебіторської заборгованості, матеріальний збиток, списаний за рахунок результатів підприємства, штрафи, пені, неустойки сплачені, ЗБИТКИ від валютних різниць, операцій з цінними паперами і т.д.

У бухгалтерському балансі ЗБИТКИ відображаються в активі. Їхній облік ведеться на рахунку «Прибутки та збитки» по дебету в кореспонденції з рахунками коштів, товарно-матеріальних цінностей, розрахунків і ін.

ЗБУТОВА НАКИДКА (ЗНИЖКА) – частина продажної (роздрібної) ціни, що встановлюється у відсотках до вартості продукції (товарів) за покупними цінами. ЗБУТОВА НАКИДКА (ЗНИЖКА) призначена для покриття витрат покупця продукції (товарів), пов'язаних з їхнім переміщенням, збереженням, реалізацією й одержанням прибутку. Якщо витрати торговельного підприємства перевищують ЗБУТОВУ НАКИДКУ (ЗНИЖКУ), то воно одержить збиток.

ЗБУТОВА НАКИДКА (ЗНИЖКА) враховується на регулюючому рахунку до вартості отриманих товарів. Зіставляючи вартість збережених товарів, які враховуються за цінами їхнього продажу, зі ЗБУТОВОЮ НАКИДКОЮ (ЗНИЖКОЮ), можна визначити їхню вартість за покупними цінами чи за собівартістю. ЗБУТОВА НАКИДКА (ЗНИЖКА) по реалізованих товарах перетворюється у валовий дохід підприємства,

ЗВІТ КАСИРА – див. касова книга.

ЗВЕДЕНА БУХГАЛТЕРСЬКА ЗВІТНІСТЬ – звітність, яка відображає систему необхідних даних сукупності госпрозрахункових підприємств і організацій. Складається на підставі окремих форм бухгалтерської звітності (балансу, звіту про фінансові результати і розподіл прибутку й ін.) підприємств і організацій, об'єднаних за галузевим чи ієрархічним принципом. Дані ЗВЕДЕНОЇ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ЗВІТНОСТІ визначаються шляхом простого підсумовування інформації з кожного показника (статті) звітних форм.

ЗВЕДЕНИЙ ЖУРНАЛ-ОРДЕР – обліковий реєстр, що поєднує окремі бухгалтерські рахунки, на яких протягом звітного періоду відображається обмежене число господарських операцій.

ЗВОРОТНИЙ ЗАПИС – запис по дебету чи кредиту рахунку, протилежний тому, який був зроблений раніше.

ЗМІННИЙ ВАЛЮТНИЙ КУРС – вільне застосування курсу валют під впливом попиту та пропозиції. Припускає вільну оборотність валют.

ЗМІННА ЦІНА – ціна, яка встановлюється договорами за принципом «ковзання» при тривалому терміні виготовлення продукції.

ЗМІШАНЕ ТОВАРИСТВО – форма організації компанії, яка поєднує капітали партнерів з декількох країн. ЗМІШАНЕ ТОВАРИСТВО може бути представлене у вигляді акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, спільного підприємства, що поєднують капітали партнерів у порядку пайової участі.

ЗНЕЦІНЮВАННЯ ГРОШЕЙ – падіння купівельної спроможності грошей стосовно товарів (внутрішнє знецінювання) чи зниження їхнього валютного курсу (зовнішнє знецінювання). Виникає внаслідок інфляційних процесів, емісії грошей, скорочення виробництва товарів і інших негативних явищ в економіці.

ЗОНА ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА – район (частина) національно-державної території, на якій здійснюється спільне підприємництво в різних формах відповідно до прийнятого законодавства. У ЗОНІ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА вводяться особливі, пільгові режими, які створюють сприятливі умови для інвестування іноземного капіталу, а також для виробничих відносин підприємців усередині ЗОНИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.

ЗНИЖКА – зменшення відпускної ціни товару для покупця в межах встановленого законодавством відсотка при дотриманні ним обговорених умов (покупка великої кількості товару, оплата товару готівкою і т.д.).

ЗНОС МАЛОЦІННИХ І ШВИДКОЗНОШУВАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ (МШП) – втрата вартості МШП у результаті їхньої експлуатації. Бухгалтерський облік ведеться на однойменному рахунку. Рахунок регулюючий, використовується для виявлення залишкової вартості МШП. У балансі представлений у другому розділі активу у вигляді довідкової статті.

ЗНОС МШП нараховується при передачі МШП в експлуатацію. При нарахуванні зносу кредитується ЗНОС МШП і дебетуються рахунки виробничих витрат чи обороту. Списання МШП, що прийшли в непридатність, відображається записом: Д-т рахунку ЗНОС МШП і К-т рахунку МШП.

ЗНОС ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ – втрата вартості основних засобів по встановлених нормах у процесі їхньої експлуатації. ЗНОС ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ нараховується щомісяця в розмірі 1/12 річних норм амортизації, що диференційовані по видах основних засобів. Норми ЗНОСУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (амортизації) встановлюються законодавством.

Облік ЗНОСУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ведеться на балансовому, регулюючому рахунку «Знос основних засобів». У балансі показується довідковою статтею в першому розділі активу. За допомогою цього рахунку визначається залишкова вартість основних засобів як різниця між первісною їхньою вартістю і сумою нарахованого зносу. Нарахування ЗНОСУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ у приватизованих підприємствах робиться по дебету рахунків виробничих витрат чи обороту і кредиту рахунку «Знос основних засобів». По дебету цього рахунку відображається сума списання основних засобів при їхній ліквідації внаслідок фізичного чи морального зносу – Д-т «Знос основних засобів», К-т – «Основні засоби». При списанні не повністю амортизованих основних засобів здійснюється донарахування ЗНОСУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ за рахунок прибутку.

На підприємствах з державною власністю рахунок ЗНОС ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ кореспондується з рахунком «Статутний фонд» (капітал).

ЗУСТРІЧНА ТОРГІВЛЯ – зовнішньоторговельні операції, умови яких передбачають зустрічні зобов'язання експортерів закупити у імпортерів товари на частину чи повну вартість експортованих товарів. Зобов'язання імпортерів і експортерів про ЗУСТРІЧНУ ТОРГІВЛЮ, як правило, відображаються в одному документі – угоді чи контракті.

Основні форми ЗУСТРІЧНОЇ ТОРГІВЛІ – бартерні угоди, зустрічні закупівлі, комплектація імпортного устаткування частинами і деталями виробництва країни-імпортера, переробка сировини, здобутої в одній країні, виробничими потужностями іншої країни з оплатою вартості переробки і транспортування додаткових постачань сировини.

ЗУСТРІЧНИЙ ПОЗОВ – самостійна позовна вимога однією стороною (відповідачем) до іншої (позивача) у судовому чи арбітражному процесі для спільного розгляду з позовом, що був спочатку пред'явлений позивачем відповідачеві.

ІМПОРТ – ввезення товарів, технологій і послуг через кордон для реалізації їх на внутрішньому ринку країни. Факт ІМПОРТУ фіксується митною статистикою, здебільшого на умовах CIF (див. CIF). Деякі країни (Канада, США, Австралія) фіксують імпорт за цінами FOB (див. FOB). Дані про обсяги, динаміку і структуру світового ІМПОРТУ систематично публікуються в статистичній звітності ООН.

ІМПОРТНА КВОТА – 1. Нетарифні кількісні (вартісні чи натуральні) способи обмеження ввезення певних товарів у країну. 2. Економічний показник, що характеризує значимість імпорту для національного господарства в цілому, а також для окремих галузей і виробництв по різних видах продукції. ІМПОРТНА КВОТА обчислюється в ціннісному чи натуральному виразі.

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ – один з елементів методу бухгалтерського обліку, за допомогою якого здійснюється перепис з природи товарно-матеріальних цінностей, коштів, цінних паперів і іншого майна. ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ здійснюється з метою: 1) приведення у відповідність даних бухгалтерського обліку про залишки товарно-матеріальних цінностей, коштів і т.п. з фактичними даними, приведеними в інвентаризаційному описі; 2) забезпечення контролю за збереженням цінностей, які інвентаризуються.

За результатами ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ можуть бути виявлені відхилення фактичних даних про кількість і вартість цінностей, які перевіряються, від облікових. Ці відхилення називаються нестачею чи надлишками цінностей, які перевіряються. Нестачі за результатами ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ відносять у дебет балансового рахунку «Нестачі і втрати від псування цінностей» з кредиту рахунку, на якому враховуються об'єкти, що інвентаризуються; надлишки оприходуються на прибуток (кредит рахунку «Прибутки та збитки») чи перераховуються в бюджет, якщо надлишки сумарні (кредит рахунку «Розрахунки з бюджетом»), при цьому дебетуються рахунки, на яких враховуються об'єкти, що інвентаризуються.

ІНВЕНТАРНА КАРТКА – реєстр аналітичного обліку основних засобів. На кожен об'єкт основних засобів відкривається ІНВЕНТАРНА КАРТКА, якій привласнюється інвентарний номер. Цей же номер повинний бути на інвентарному об'єкті. В ІНВЕНТАРНІЙ КАРТЦІ відображаються зміни, які відбуваються з інвентарним об'єктом (амортизація, капітальний ремонт і т.п.).

ІНВЕСТИЦІЇ – довгострокові вкладення приватного чи державного капіталу в різні галузі національної (внутрішні ІНВЕСТИЦІЇ) чи закордонної (зарубіжні ІНВЕСТИЦІЇ) економіки з метою раціонального використання.

ІНВЕСТИЦІЇ підрозділяються на фінансові, реальні, інтелектуальні.

Фінансові ІНВЕСТИЦІЇ – вкладення в акції, облігації, інші цінні папери, випущені приватними компаніями чи державою, у банківські депозити.

Реальні ІНВЕСТИЦІЇ – вкладення капіталу приватної фірми чи держави у виробництво конкретної продукції.

Інтелектуальні ІНВЕСТИЦІЇ – підготовка фахівців, передача ліцензії, ноу-хау, результатів наукових розробок і т.п.

ІНВЕТОР – вкладник, особа, організація чи держава, яка здійснює інвестицію.

ІНДЕКС – цифровий статистичний показник, який виражає (зазвичай у відсотках) послідовні зміни стану яких-небудь явищ. При використанні ІНДЕКСУ певна величина приймається як база (попередній період), а порівняльна (фактична) відноситься до цієї бази. Широко застосовують в економічних розрахунках ІНДЕКС виробництва, товарообігу, цін, експорту, імпорту і т.д. Крім загальноекономічних ІНДЕКСІВ відомі спеціальні – ІНДЕКС Доу-Джонса (середній показник курсів акцій групи найбільших компаній США); ІНДЕКС Нью-Йоркської фондової біржі; ІНДЕКС споживчих цін; ІНДЕКС роздрібних цін; ІНДЕКС вартості життя і т.д.

ІНДЕКСАЦІЯ – автоматичне підвищення чи зниження рівня заробітної плати, цін, відсоткових ставок і т.д. в залежності від зміни основної бази, основного індексу.

ІНДИКАТОР (показник) стану фінансової безпеки – кількісна характеристика стану фінансової діяльності і фінансової безпеки підприємства.

ІНДОСАМЕНТ – передатний напис на цінному папері, векселі, чеку і т.д., який засвідчує перехід прав по цьому документу іншій особі. Особа, яка здійснює ІНДОСАМЕНТ, називається індосантом. ІНДОСАМЕНТ може бути повним чи іменним (містить перелік осіб, яким передаються права на документи), бланковим – на пред'явника й іменним – на одну конкретну особу.

ІНКАСАТОР – посадова особа, яка приймає гроші від підприємств для здачі їх у банк.

ІНКАСО – банківська операція, за якої банк за дорученням клієнта зараховує належні останньому грошові суми на підставі розрахункових документів від різних підприємств і організацій за товари чи виконані роботи і послуги.

ІНФЛЯЦІЯ – переповнення сфери обігу паперовими грошима внаслідок надмірного їхнього випуску. В результаті ІНФЛЯЦІЇ відбувається знецінювання грошей, то-

му що їхня маса не покривається товарними ресурсами чи золотим запасом. ІНФЛЯЦІЯ виражається бурхливим ростом цін і падінням реальної заробітної плати. Надмірні темпи ІНФЛЯЦІЇ перетворюють її в гіперінфляцію.

ІПОТЕКА – застава нерухомості (землі, будівель) з метою одержання довгострокової позички. ІПОТЕКА представляє кредитору-заставоутримувачу право переважного задоволення його вимог до боржника-заставника в межах зареєстрованої застави. У випадку неплатоспроможності боржника вимоги кредитора задовольняються з виторгу від реалізованого майна в межах ІПОТЕКИ.

ІПОТЕЧНИЙ БАНК – банк, який спеціалізується на видачі іпотечного кредиту (довгострокових позичок) під заставу нерухомості.

КАДАСТР – 1. Реєстр, що містить відомості про оцінку і середню прибутковість об'єктів (землі, будинків, промислів), які використовуються для нарахування відповідних прийнятих реальних податків. 2. Список осіб, які підлягають оподаткуванню.

ІНШІ КОШТИ – враховуються на однойменному спеціальному бухгалтерському рахунку, на якому збирається інформація про кошти в дорозі і грошових документи. Рахунок основний, активний, розміщений у третьому розділі балансу. Кошти в дорозі – це виторг чи інші грошові надходження, передані інкасатору для їхнього зарахування на розрахунковий рахунок чи валютний рахунок. Необхідність в обліку коштів у дорозі виникає через те, що час передачі грошей інкасатору не збігається з моментом їхнього зарахування на рахунки коштів у банку.

В обліку рух коштів у дорозі відображається записом: по дебету субрахунку «Кошти в дорозі» і кредиту рахунку «Каса» чи «Реалізація» – при передачі виторгу інкасаторам; по дебету рахунків «Розрахунковий рахунок» і «Валютний рахунок» і кредиту субрахунку «Кошти в дорозі» – при зарахуванні на рахунки в банку.

Грошові документи – це путівки, проїзні квитки, поштові, судові, митні марки, що враховуються за номінальною вартістю. Їхнє придбання відображається записом по дебету субрахунку «Грошові документи» і кредиту рахунку «Розрахунковий рахунок». Списання грошових документів відображається по дебету рахунків «Використання прибутку», «Фонди економічного стимулювання» чи «Фонди спеціального призначення» і кредиту субрахунку «Грошові документи».

ІНШІ РАХУНКИ В БАНКУ – рахунок основний, грошовий, активний, розміщений у третьому розділі балансу. Призначений для обліку коштів, використовуваних на капітальний ремонт, при відкритті акредитивів виставлених, одержанні лімітованих чекових книжок, ощадних сертифікатів і ін. По дебету кореспондується в основному з рахунками «Розрахунковий рахунок», «Короткострокові позички», а по кредиту – з рахунками «Розрахунки з постачальниками і підрядниками», «Розрахунки з дебіторами і кредиторами», «Розрахунковий рахунок».

КАЗНАЧЕЙСЬКА ЕМІСІЯ – випуск в обіг казначейських білетів і державних цінних паперів, здійснюваний казначейством чи іншим державним органом з метою покриття бюджетного дефіциту.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ БІЛЕТИ – паперові гроші, які випускаються казначейством.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ БОНИ – ринкові державні цінні папери, які випускаються на тривалий термін (5–25 років), як правило, на пред'явника (рідше – іменні). Використовуються як довгострокові державні зобов'язання. Різновид **КАЗНАЧЕЙСЬКИХ БОНІВ** – казначейські ощадні бони, які випускаються терміном на 7–10 років, що є неринковими цінними паперами. **КАЗНАЧЕЙСЬКІ БОНИ** призначені для реалізації серед населення.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ ВЕКСЕЛІ – вид короткострокових зобов'язань держави. Випускаються терміном до 1 року, як правило, на пред'явника за номінальною вартістю, а реалізуються зі знижкою з номіналу. Емісія і погашення **КАЗНАЧЕЙСЬКИХ ВЕКСЕЛІВ** здійснюється регулярно центральними банками за дорученням казначейства.

КАЛЬКУЛЯЦІЯ – один з елементів методу бухгалтерського обліку, за допомогою якого визначається собівартість виробленої і реалізованої продукції, робіт і послуг. Суть **КАЛЬКУЛЯЦІЇ** виражається в обрахуванні в грошовому вираженні витрат на виробництво і реалізацію продукції, робіт і послуг за одиницю часу або на одиницю продукції, роботи, послуги (у практиці бухгалтерського обліку зазвичай за звітний період).

КАПІТАЛ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА – сукупність індивідуальних капіталів, об'єднаних за допомогою випуску і розміщення акцій, облігацій і засновницьких внесків. Перераховані засоби утворюють власний капітал, який може надалі збільшуватися за рахунок капіталізації частини прибутку шляхом додаткової емісії акцій.

Засоби, отримані від розміщення облігацій, складають позиковий **КАПІТАЛ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА**, тому що ці засоби після закінчення зазначеного в облігаціях терміну повинні бути повернуті власникам з виплатою відсоткових ставок.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ПРИБУТКУ – перенесення частки чистого прибутку, передбачуваної в майбутньому, у вартість основних засобів.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ВИТРАТ ПО КРЕДИТУ – включення витрат (відсотків), пов'язаних з використанням позикових засобів, у вартість основних засобів.

КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ – вкладення певних засобів у будівництво об'єктів (будинків, споруджень, машин, устаткування й інших основних засобів). Можуть здійснюватися з централізованих і нецентралізованих джерел. У першому випадку відповідні грошові витрати на **КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ** приймає на себе держава; у другому – безпосередньо підприємство, що здійснює **КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ**. **КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ** можуть також здійснюватися підпри-

емствами і організаціями за рахунок інвестиційних субсидій і довгострокових кредитів. КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ здійснюються підприємствами з різними формами власності.

У бухгалтерському обліку для відображення відповідних операцій використовується рахунок «КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ». Рахунок калькуляційний, активний. По дебету збираються витрати на КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ; по кредиту – списуються витрати по закінчених об'єктах.

При підрядному способі будівництва витрати на КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ відбиваються записом: Д-т цього рахунку і К-т рахунку «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками»; при господарському способі кредитуються різні рахунки.

Після приймання виконаних робіт на загальну суму КАПІТАЛЬНИХ ВКЛАДЕНЬ робиться запис Д-т «Основні засоби» – К-т «Капітальні вкладення». Залишок по рахунку показує обсяг незавершених КАПІТАЛЬНИХ ВКЛАДЕНЬ.

КАПІТАЛЬНІ ЗБИТКИ – збитки, що виникають при списанні чи реалізації основних засобів.

КАПІТАЛЬНИЙ ЛІЗИНГ – форма довгострокової оренди, за якої до орендаря переходять ризик і переваги, пов'язані з володінням об'єктом оренди. Частіше використовується синонім – фінансовий лізинг.

КАРТЕЛЬ – угода на певний строк між виробниками чи споживачами однойменної продукції, що передбачає взаємні зобов'язання щодо дотримання і підтримки встановлених цін на відповідні види продукції, погоджених квот виробництва, розмежування основних районів збуту, обміну виробничою і комерційною інформацією і т.п.

КАРТКА КІЛЬКІСНОГО ОБЛІКУ – реєстр аналітичного обліку об'єктів матеріальної сфери, що мають натуральні вимірювачі: ціну і кількість. Відкривається на кожне найменування товарно-матеріальних цінностей. Табличні реквізити, крім номера і дати документу, наступні: від кого отримані чи кому відпущені товарно-матеріальні цінності; одиниця виміру, гатунок, залишки на початок за кількістю і сумою; оборот по дебету і кредиту в кількості і сумі; залишок на кінець за кількістю і сумою.

КАСА – 1. Рахунок бухгалтерського обліку, основний, активний, розташований у третьому розділі балансу. Використовується для обліку руху готівки. Рахунок «Каса» кореспондується з різними рахунками: по дебету відображається надходження готівки (виторг від реалізації товарів, робіт і послуг, з розрахункового рахунку, повернення підзвітних сум і т.д.), а по кредиту – їхнє вибуття (передача виторгу інкасатору, виплата заробітної плати, видача грошей під звіт і т.д.). 2. Місце збереження готівки і грошових документів.

КАСОВА КНИГА – призначена для обліку руху касової готівки касиром. Має відривну частину, що разом із прибутковими і видатковими касовими документами під

розписку в КАСОВІЙ КНИЗІ здається у вигляді касового звіту для перевірки в бухгалтерію. КАСОВА КНИГА з тими ж записами залишається у вигляді дублікату касового звіту в касира. У касовій книзі містяться наступні реквізити: найменування підприємства, П.І.Б. касира, номер касового звіту, дата його складання. У табличній частині відображаються: залишок касової готівки на початок звітнього періоду (найчастіше дня); дата, номер і сума прибуткових касових документів (ордерів); сума грошей, які надійшли за звітний період (за день); дата, номер і сума видаткових касових документів (ордерів); сума виплачених грошей за звітний період (за день) і залишок касової готівки на кінець звітнього періоду (дня).

КАСОВА ОПЕРАЦІЯ – 1. Операції з цінними паперами, які здійснюються на фондових біржах. Особливість КАСОВОЇ ОПЕРАЦІЇ полягає в тому, що цінні папери оплачуються і передаються покупцю, як правило, в день укладання угоди. 2. Різновид операцій з касовою готівкою і валютними засобами на валютному ринку.

КВОТА – 1. Частка в загальному виробництві чи збуті, встановлена в рамках картельної угоди для кожного учасника. 2. Величина першого внеску. Податкова КВОТА – величина податку, стягнутого з визначеної одиниці обкладання. 3. Імпортна КВОТА – один зі способів уведення кількісних обмежень імпорту. Введенням імпоротної КВОТИ встановлюється максимальний обсяг поставок певного товару (у натуральному виразі) визначеним іноземним виробникам у межах періоду, що зазначається. 4. Кількісний показник, який характеризує значимість експорту чи імпорту для народного господарства.

КЛАСИФІКАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКИХ РАХУНКІВ – угруповання рахунків бухгалтерського обліку по однорідних ознаках з метою їхнього глибокого вивчення і правильного застосування при систематизації економічної інформації. Найбільш характерними класифікаційними ознаками є приналежність рахунків до засобів або джерел, врахованих об'єктів, які регулюють їхню оцінку, або матеріальних чи нематеріальних об'єктів обліку.

Курс «Теорія бухгалтерського обліку» дає достатню характеристику класифікації бухгалтерських рахунків.

КЛІНЧ – тупикова ситуація у якомусь економічному явищі, процесі.

КЛІРИНГ – система безготівкових розрахунків за товари, послуги, цінні папери, засновані на заліку взаємних вимог і зобов'язань. Розрізняють міжбанківський (внутрішній) КЛІРИНГ – розрахунки між банками шляхом заліку взаємних грошових вимог юридичних осіб даної країни; і міжнародний валютний КЛІРИНГ – розрахунки в зовнішній торгівлі й інших формах економічних відносин між країнами, здійснювані на основі міжнародних платіжних угод.

КНИЖКОВИЙ (ОБЛІКОВИЙ) ЗАПАС – сума залишків товарно-матеріальних цінностей у місцях їхнього збереження, визначена на підставі записів в облікових реєстрах.

КОМІСІЯ (від лат. *commissio* – доручення) – 1. Орган, створюваний для виконання яких-небудь визначених функцій чи проведення спеціальних заходів.

2. У цивільному праві договір, за яким одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням іншої сторони (комітента) за винагороду укласти з третьою особою угоду від свого імені, але в інтересах і за рахунок комітента.

КОМІТЕНТ – особа, яка дає доручення іншій особі (стороні) укласти за винагороду певну угоду чи кілька угод з товарами, векселями, акціями, облігаціями і т.д. Угоди укладаються від імені комісіонера, але в інтересах і за рахунок КОМІТЕНТА. У практиці торговельного обороту КОМІТЕНТ виступає як особа, яка здала на комісію річ для реалізації.

Розрахунки з КОМІТЕНТАМИ ведуться на рахунку «Розрахунки з дебіторами і кредиторями». Розрахунки виникають тільки за умови реалізації речі, зданої на комісію. При цьому заборгованість перед КОМІТЕНТОМ відображається записом по дебету рахунку «Реалізація» і кредиту рахунку «Розрахунки з дебіторами і кредиторями» на суму, що визначається як різниця між ціною реалізації речі (товару) і сумою знижки з ціни, погодженої з КОМІТЕНТОМ. Виплата належних КОМІТЕНТОВІ грошей відображається записом по дебету рахунку «Розрахунки з дебіторами і кредиторями» і кредиту рахунку «Каса».

КОМІТЕТ КРЕДИТОРІВ – орган, який поєднує представників усіх зацікавлених кредиторів підприємства-банкрута. Створюється з метою контролю за діяльністю адміністрації підприємства, яке оголошене банкрутом.

КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК – кредитна установа, що здійснює банківські операції для підприємств усіх галузей народного господарства за рахунок грошових капіталів і заощаджень, притягнутих у вигляді внесків. КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК здійснює розрахункові і платіжні операції, надає позички, проводить емісію цінних паперів і т.д. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ можуть бути приватними чи державними. Операції КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ підрозділяються на пасивні, пов'язані з залученням засобів; активні – по розміщенню притягнутих засобів; комісійно-посередницькі, спрямовані на виконання доручень клієнтів зі сплатою комісійних. З активних операцій варто виділити кредитування промислових і торговельних підприємств як одного з основних джерел розміщення коштів.

КОМЕРЦІЙНІ ПАПЕРИ – короткострокові цінні папери, що випускаються великими компаніями на термін від 1 до 9 місяців і не мають спеціального забезпечення.

КОМЕРЦІЙНИЙ КРЕДИТ – кредит, наданий у товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари. Може бути наданий у вексельній формі чи по відкритому рахунку. У першому випадку покупець забезпечує КОМЕРЦІЙНИЙ КРЕДИТ простим чи переказним векселем. В другому випадку продавець, не одержуючи боргових зобов'язань від покупця, відкриває рахунок, який відбиває заборгованість до моменту її погашення. Погашення може здійснюватися частинами протягом установленого терміну.

У бухгалтерському обліку видача товарного комерційного кредиту під вексель відображається записом Д-т «Векселя отримані» – К-т «Товари».

КОМЕРЦІЙНИЙ РОЗРАХУНОК – метод ведення господарства, який полягає у порівнянні в грошовій формі витрат з доходами з метою забезпечення прибуткового функціонування підприємства.

КОМЕРЦІЙНА ТАЄМНИЦЯ – передбачене й охоронюване законом право підприємців засекречувати деякі відомості про фінансово-господарську діяльність своїх підприємств.

КОМПЕНСУЮЧЕ САЛЬДО – сума, яку позикоодержувач повинний депонувати на окремому рахунку за умовами кредитного договору як часткове забезпечення позики.

КОНВЕНЦІЙНИЙ ШТРАФ – специфічна форма відшкодування збитків. Розміри КОНВЕНЦІЙНОГО ШТРАФУ прямо не пов'язані з масштабами реально виниклих збитків і можуть бути встановлені поза залежністю від провини юридичної чи фізичної особи, що їх заподіяла.

КОНВЕРСІЯ – 1. Обмін акцій чи облігацій одного типу на цінні папери іншого типу, але емітовані однією і тією ж компанією. 2. Переведення воєнної промисловості з виробництва озброєнь на випуск продукції цивільного призначення. 3. Зміна умов державної позики (зниження його відсотку чи зміна терміну погашення). 4. Обмін однієї валюти на іншу за діючим курсом обміну.

КОНВЕРТОВАНА ВАЛЮТА – валюта, яка може бути вільно виміняна на іншу валюту.

КОНКУРЕНЦІЯ – суперництво між виробниками чи постачальниками товарів і послуг за найбільш вигідні умови виробництва і збуту. КОНКУРЕНЦІЯ може бути внутрішньогалузева і міжгалузева. За методами впливу КОНКУРЕНЦІЯ підрозділяється на цінову (пропозиція товару за цінами нижче, ніж у конкурента); нецінову (пропозиція нових товарів чи продукції більш високої якості) і несумлінну (пов'язану з порушенням прийнятих на ринку норм і правил конкуренції).

КОНОСАМЕНТ – документ, який містить умови договору морського перевезення; товаросупроводжувальний документ водного транспорту, що надає його власнику право розпоряджатися вантажем.

КОНСАЛТИНГ – організація консультацій для підприємств і організацій з проблем економічного характеру. Консалтингові фірми на основі комерційного розрахунку надають послуги по дослідженню і прогнозуванню ринку цін, торговopolітичних умов, маркетингових досліджень, експортній стратегії і т.д.

КОНСОЛІДАЦІЯ – 1. Перетворення короткострокових державних позик у довгострокові. 2. Елемент методу бухгалтерського обліку, спрямований на складання звітності. 3. Злиття (об'єднання) фірм чи компаній. 4. Заміна національної валюти у валютних резервах країни на нові міжнародні грошові активи. 5. Використання дивідендів, отриманих від менш надійних акцій, шляхом вкладення в більш надійні.

КОНСОЛІДОВАНА ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ – фінансова звітність групи компаній (материнської і дочірніх), представленої як єдине підприємство. Така звітність

складається шляхом послідовного об'єднання статей фінансових звітів материнської і дочірніх компаній і виключення внутрішніх операцій в їхній групі.

КОНСОЛІДОВАНИЙ БАЛАНС – зведена бухгалтерська звітність про діяльність і фінансові результати материнського і дочірніх товариств по корпорації в цілому. З **КОНСОЛІДОВАНОГО БАЛАНСУ** виключається взаємний оборот усередині корпорацій, щоб уникнути подвійного рахунку.

КОНСИГНАЦІЯ – метод продажу товарів через склади посередників, коли право власності на товар залишається за виробником до моменту надходження ви торгу від покупця. Збереження товару і його повернення виробнику непроданої частини здійснюється за його рахунок.

КОНСОРЦІУМ – тимчасове об'єднання (асоціація) незалежних фірм, підприємств, банків з метою координації і реалізації великомасштабних програм (проектів) в умовах конкурентної боротьби. Координує дії учасників лідер **КОНСОРЦІУМУ**, який одержує за це визначені іншими членами відрахування від асоційованих підприємств. Лідер, представляючи інтереси **КОНСОРЦІУМУ**, діє в межах отриманих від інших членів повноважень. **КОНСОРЦІУМ** несе солідарну відповідальність перед партнерами.

КОНТИНГЕНТУВАННЯ – форма державного регулювання зовнішньої торгівлі за допомогою встановлення експортних і імпорتنих квот (контингентів). Як правило, **КОНТИНГЕНТУВАННЯ** вводиться на визначений період у зв'язку з подіями, які змушують його застосування. Найчастіше вводиться для захисту інтересів національної економіки.

КОНТОКОРРЕНТ – 1. Окремий рахунок, на якому враховуються операції банку з клієнтом. Найчастіше на цьому рахунку відображаються операції по зарахуванню засобів, які надійшли в банк від клієнтів у вигляді внесків, погашення позичок і т.д., а також платежі (позички), зроблені з рахунку за дорученням клієнтів. 2. Рахунки бухгалтерського обліку, на яких враховуються кошти, джерела господарських засобів, розрахункові операції і т.д. Об'єкти аналітичного обліку по цих контокорентних рахунках не можуть мати натуральних вимірів.

КОНТОКОРЕНТНА КАРТКА – реєстр аналітичного обліку об'єктів нематеріальної сфери (коштів, рахунків розрахунків, рахунків, використовуваних для обліку різних пасивів, на яких враховуються засоби по джерелах їхнього утворення). **КАРТКА КОНТОКОРЕНТНА** має наступні основні табличні реквізити: номер і дату документу, зміст операції, залишок об'єкта, який враховується, на початок – по дебету і кредиту, оборот по дебету і кредиту і залишок на кінець по дебету і кредиту. **КАРТКА КОНТОКОРЕНТНА** відкривається на кожен аналітичний рахунок (на кожного постачальника, покупця, підзвітну особу, дебітора, кредитора і т.д.) і облік у ній ведеться тільки в сумі.

КОНТРАКТ – двостороння, юридично оформлена угода, укладена на певний строк сторонами (контрагентами), що обумовлює права, обов'язки і відповідаль-

ність партнерів, а також фінансові, комерційні, валютні та інші умови укладеної угоди. Існують різні види КОНТРАКТІВ, у т.ч. короткостроковий, довгостроковий, без обговореного терміну дії, бартерний, компенсаційний.

КОНТРАКТНА ЦІНА – обговорена в контракті ціна на товари, роботи і послуги. Може бути предметом комерційної таємниці. У контракті можуть бути обговорені умови, за яких КОНТРАКТНА ЦІНА може мінятися, корегуватися.

КОНТРАРНИЙ РАХУНОК – бухгалтерський регулюючий рахунок, накопичена сума якого зменшує суму основного рахунку. Наприклад, рахунок «Товари» – основний, облік на цьому рахунку ведеться за продажними цінами. Рахунок «Торгова націнка і знижка» – контрарний, регулюючий, на якому враховуються торгові накидки, націнки і знижки, що відносяться до нереалізованих товарів. Якщо із суми першого (основного) рахунку відняти суму другого (регулюючого контрарного) рахунку, то одержимо вартість товарів за покупними цінами.

КОНТРОЛЬНИЙ ПАКЕТ АКЦІЙ – частка акцій, зосереджена в руках одного власника, яка дає можливість здійснювати фактичний контроль над акціонерним товариством.

КОНТРОЛЬНИЙ РАХУНОК – синтетичний рахунок, сальдо якого представляє суму відповідних аналітичних рахунків, чи сума рахунку, що відповідає тій же сумі кореспондуючого рахунку в різних облікових реєстрах.

КОНТРАФАКЦІЯ – використання фірмою товарних знаків інших фірм, які зарекомендували себе, із метою ввести в оману покупця щодо місця походження товару. Підприємство (фірма), чий інтерес порушений, має право на їхній захист у порядку, передбаченому законодавством відповідних країн.

КОНЦЕПЦІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ КАПІТАЛУ – концепція, відповідно до якої прибуток визнається тільки за умови збереження первісного капіталу. Існують дві основні концепції: збереження фінансового капіталу і збереження фізичного капіталу (виробничого потенціалу). Ці концепції покладені в основу двох основних методів обліку інфляції – обліку в одиницях однакової купівельної спроможності й обліку по поточній вартості.

КОН'ЮНКТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ – спрямовані на вивчення і прогнозування стану ринку, перспективи його розвитку, визначення тенденцій на майбутнє. Мета **КОН'ЮНКТУРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ** – виробити оптимальну стратегію управління зовнішньоекономічною діяльністю.

КОН'ЮНКТУРА РИНКУ – стан і співвідношення взаємодії економічних, політичних, соціальних, ринкових фактів і процесів, що визначають на даний момент положення комерційної діяльності на конкретному ринку.

«КОШИК ВАЛЮТ» – набір валют, середньозважений курс яких береться за основу при встановленні розрахункової валютної одиниці (наприклад, Євро).

КОРНЕР – придбання контролю над поставками товарів, цінних паперів на біржі з метою впливу на їхні ціни шляхом скупки. Біржовими правилами такі дії, як правило, офіційно заборонені.

КОРЕСПОНДЕНТ – фінансова організація (банк), що представляє інтереси іншої аналогічної організації в даному місті, економічній зоні, країні.

КОРЕСПОНДЕНТСЬКІ ВІДНОСИНИ – закріплені договором відносини між кредитними установами з метою здійснення розрахунків по взаємних дорученнях.

КОРЕСПОНДЕНТСЬКИЙ ДОГОВІР – угода між кредитними установами щодо обслуговування платежів і розрахунків один з одним. КОРЕСПОНДЕНТСЬКИЙ ДОГОВІР може бути кредитним, терміновим, безстроковим. У КОРЕСПОНДЕНТСЬКОМУ ДОГОВОРІ визначаються права, обов'язки, відповідальність сторін і зазначається зміст договору (валюта розрахунків, правила розрахунків і т.д.).

КОРЕСПОНДЕНТСЬКІ РАХУНКИ – рахунки, відкриті в банку за дорученням клієнта для проведення банківських операцій.

КОРЕСПОНДЕНЦІЯ – взаємозв'язок бухгалтерських рахунків, на яких відбиваються господарські операції. Використовувані при цьому рахунки є кореспондуючими. Операції на цих рахунках відображаються методом подвійного запису – по дебету одного рахунку і по кредиту іншого в одній і тій же сумі.

КОТИРУВАННЯ – процес, в результаті якого визначається співвідношення попиту та пропозиції ринкової ціни на товари, цінні папери, валюту на ринку чи біржі.

КОТИРУВАННЯ АКЦІЙ І ЦІННИХ ПАПЕРІВ – встановлення курсової ціни з урахуванням економічного стану країни, політичної кон'юнктури, виду акцій і цінних паперів, умов їхнього погашення, потреби казначейства в коштах, терміновості розміщення позики і т.д. КОТИРУВАННЯ АКЦІЙ І ЦІННИХ ПАПЕРІВ може відхилитися від номінальної ціни. Біржові курси акцій і цінних паперів, як правило, публікуються в котирувальному бюлетені.

КОЕФІЦІЄНТ – співвідношення порівняльних величин у часі (відношення даних звітного періоду до даних базисного) чи стосовно іншої бази. У практиці господарювання розрізняють КОЕФІЦІЄНТ ліквідності, касової готівки, товарообігу, фонду оплати праці, фондівддачі, фондоемності і т.д.

КОЕФІЦІЄНТ АБСОЛЮТНОЇ ЛІКВІДНОСТІ – фінансовий коефіцієнт, який виражає відношення коштів і їхніх еквівалентів до короткострокових зобов'язань підприємства. Характеризує здатність підприємства негайно погасити свою короткострокову кредиторську заборгованість.

КОЕФІЦІЄНТ ШВИДКОЇ ЛІКВІДНОСТІ – показник, який характеризує платоспроможність підприємства. Розраховується за даними бухгалтерського балансу як відношення найбільш ліквідних активів (коштів, що користуються попитом, цінних паперів, реальної дебіторської заборгованості) до суми короткострокових зобов'язань.

КОЕФІЦІЄНТ МАРЖИНАЛЬНОГО ДОХОДУ – відношення маржинального доходу до виторгу від реалізації чи відношення маржинального доходу на одиницю продукції до її ціни.

КОЕФІЦІЄНТ ПОКРИТТЯ – показник ліквідності, який визначається відношенням оборотних активів до суми короткострокових зобов'язань.

КОЕФІЦІЄНТ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ – відношення прибутку до встановленої бази. Basis для розрахунку КОЕФІЦІЄНТА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ можуть бути: обсяг реалізованої продукції (товарів) по собівартості чи за продажними цінами, витрати виробництва чи обороту, витрати по оплаті праці, загальна сума основних і оборотних виробничих фондів і т.д. Граничний КОЕФІЦІЄНТ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ може використовуватися як чинник, який стримує інфляційні процеси, якщо він установлений нормативними державними актами.

КРЕДИТ – 1. Позика, яка видається на умовах зворотності, терміновості, платності, забезпеченості і цілеспрямованості. Має форми державного, банківського, споживчого, міжнародного і комерційного КРЕДИТУ. КРЕДИТ може бути довгостроковим (видається на термін більш 1 року) і короткостроковим (термін погашення протягом 1 року).

У практиці бухгалтерського обліку довгострокові кредити враховуються на рахунку «Довгострокові кредити банку», а короткострокові – на рахунку «Короткострокові позички банку». Ці рахунки пасивні, залишки на них показують непогашену заборгованість за позицією. Обороти по кредиту – збільшення заборгованості, а по дебету – її погашення (списання), кореспондуються найчастіше з рахунками «Розрахунковий рахунок», «Валютний рахунок», «Рахунки в банку по засобах на капітальні вкладення», «Інші рахунки в банках».

Одержання КРЕДИТУ відображається бухгалтерським записом по дебету перерахованих рахунків коштів і кредиту рахунків довгострокових і короткострокових позичок.

Погашення КРЕДИТУ відображається зворотним записом.

2. КРЕДИТ – права сторона бухгалтерського рахунку. В активних рахунках запис по КРЕДИТУ означає зменшення господарських засобів на зазначену суму, а в пасивних рахунках – збільшення джерел утворення відповідних засобів. Сальдо по КРЕДИТУ в пасивних рахунках визначає суму залишку на конкретну дату джерела власних чи позикових засобів.

КРЕДИТНА КАРТКА – іменний розрахунково-платіжний документ, по якому банк здійснює оплату товарів і послуг, які купуються власниками картки, чи запозичених грошей. Такі картки випускаються банками. Можуть випускатися промисловими і торговельними підприємствами.

КРЕДИТНА УГОДА – договір про обсяги, форми, умови надання і погашення кредитів.

КРЕДИТНИЙ РИЗИК – ризик, пов'язаний з порушенням термінів оплати заборгованості по зобов'язаннях, які визначені контрактом (угодою). Як правило, КРЕДИТНИЙ РИЗИК виникає внаслідок несумлінності чи неплатоспроможності боржника, а також із причин політичної нестабільності. Захист від КРЕДИТНОГО РИЗИКУ може здійснюватися лімітуванням кредитів, диверсифікацією кредитних вкладень, товарним чи іншим заставним забезпеченням.

КРЕДИТНИЙ СОЮЗ – асоціація, яка поєднує заощадження своїх членів з метою забезпечення джерела «дешевих» позичок.

КРЕДИТОВИЙ ЗАПИС – запис у системі подвійної бухгалтерії по правій стороні бухгалтерського рахунку. КРЕДИТОВИЙ ЗАПИС означає зменшення активів чи витрат, а також збільшення зобов'язань, доходів чи власного капіталу.

КРЕДИТОВЕ САЛЬДО – сума перевищення підсумку записів по кредиту бухгалтерського рахунку над підсумком по дебету цього рахунку.

КРЕДИТОР – суб'єкт економічних відносин, котрий виступає у вигляді юридичної чи фізичної особи, яка надає позичку, відпускає товарно-матеріальні цінності чи надає послуги (роботи) на визначених умовах. На балансі підприємства кредитор числиться до моменту повного з ним розрахунку за надані позички, товари, послуги і т.п.

КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ – заборгованість перед суб'єктами економічних відносин за тимчасово притягнуті кошти, товарно-матеріальні цінності, послуги і роботи. КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ повинна бути погашена у встановлений термін юридичною чи фізичною особою. КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ вважається нормальною в межах установлених термінів її оплати. Після закінчення терміну оплати вона є простроченою і може бути об'єктом застосування штрафних санкцій.

У бухгалтерському обліку КРЕДИТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ відображається на рахунках розрахунків: «Розрахунки з постачальниками і підрядниками», «Розрахунки з покупцями і замовниками», «Векселі видані», «Розрахунки з бюджетом», «Розрахунки по соціальному страхуванню», «Розрахунки по оплаті праці», «Розрахунки з дебіторами і кредиторами» і ін.

КРЕДИТОСПРОМОЖНІСТЬ – фінансовий стан підприємства, який дозволяє судити про його здатність вчасно погашувати кредити.

КРИВА ЛЕФФЕРА – крива, яка показує, що у певних ситуаціях податкові надходження в державний бюджет скорочуються з ростом ставок податків.

КРИЗА БІРЖОВА – різке падіння курсів цінних паперів, особливо акцій. Є результатом різкого перевищення пропозицій цінних паперів над попитом на них, що призводить до падіння їхніх курсів.

КРИЗА ГРОШОВО-КРЕДИТНА – різке скорочення комерційного і банківського кредиту, масове вилучення депозитів, крах банків, полювання за готівкою, золотом, конвертованою валютою, падіння курсу акцій і інших цінних паперів, величезні обсяги кредиторської і дебіторської заборгованості між підприємствами, різке підвищення норми кредитного відсотку.

КРИЗА ЕКОНОМІЧНА – фаза економічного циклу, за якої звертаються виробничі потужності, росте число банкрутств, безробітних, порушуються сформовані економічні зв'язки між підприємствами й організаціями, постачальниками продукції та її споживачами, знижуються можливості реалізації зробленої продукції.

КРИТЕРІЙ фінансової безпеки підприємства – певна ознака або їхня сукупність, на основі якої (яких) можна зробити висновок: чи знаходиться у безпечному стані фінансова діяльність підприємства.

КРОС-КУРС – обмінний курс двох валют, установлений через курс кожної з них до третьої валюти. Зазвичай такою базовою валютою є долар США і Євро.

КРОСИРУВАННЯ – нанесення спеціальної лінії на лицьовій стороні чека для виключення можливості одержання грошей по ньому випадковою особою.

КУЛІСА – місце здійснення спекулятивних угод з цінностями.

КУМУЛЯТИВНІ ДИВІДЕНДИ – дивіденди по привілейованих акціях, які у випадку їхньої невиплати накопичуються у вигляді зобов'язань для першочергового погашення, тобто до оголошення погашення дивідендів по простих акціях.

КУПІВЕЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ – здатність грошової одиниці обмінюватися на визначену кількість товарів і послуг. Купівельна спроможність залежить в основному від вартості і цін на товарну масу і структури товарообороту.

КУПОН – відривний талон цінного папера (акції чи облігації), що дає право її власнику на одержання дивідендів.

КУРС АКЦІЙ, ОБЛІГАЦІЙ І ЦІННИХ ПАПЕРІВ – ціна, за якою вони купуються і продаються. Ціна може бути номінальною, емісійною і ринковою. КУРС АКЦІЙ, ОБЛІГАЦІЙ І ЦІННИХ ПАПЕРІВ встановлюється і регулюється нормативними документами і ринковими відносинами.

КУРС ОБМІННИЙ – курс, відповідно до якого одна валюта обмінюється на іншу чи золото.

КУРТАЖ – винагорода маклеру, брокеру за посередницьку діяльність при здійсненні угоди. Зазвичай нараховується у відсотках до суми укладеної угоди. Розмір винагороди визначається статутом біржі чи угодою між учасниками біржової угоди і маклером (брокером).

ЛАГ – розрив у часі між здійсненням витрат і одержанням економічного ефекту. ЛАГ може бути звичайним, тимчасовим і інвестиційним.

ЛІЗИНГ – довгострокова оренда основних засобів (машин, устаткування, споруджень виробничого призначення). Специфічна форма фінансування вкладень на придбання устаткування, нерухомого майна й інших елементів основного капіталу. Ця операція здійснюється за посередництвом спеціалізованої фінансової (лізингової) організації. Вона здобуває для третьої особи право власності на майно і віддає йому в оренду. ЛІЗИНГ може бути поворотний, груповий (акціонерний), генеральний, капітальний, прямий закордонний, непрямий закордонний, міжнародний, оперативний, старого устаткування, прямий фінансовий, роздільний, зі спеціальними послугами, з повним набором послуг, умовний, чистий (нетто).

ЛІКВІДНІСТЬ – рухливість активів підприємства, фірми, банку, що припускає можливість безперебійної оплати в термін кредитно-фінансових зобов'язань і законних грошових вимог.

Розрізняють ЛІКВІДНІСТЬ банків, фірм, ліквідні активи, ліквідні засоби. Під ліквідністю банків розуміють здатність своєчасного погашення своїх зобов'язань; під ліквідністю фірм – співвідношення господарських засобів фірми з її заборгованістю і здатністю за рахунок засобів погасити заборгованість. Мова йде про готівку, депозити у банку, елементи оборотного капіталу, що може бути реалізований, і т.д. Під ліквідними активами розуміють легко реалізовані засоби – державні папери, готівку і т.п., що не приносять значного доходу у вигляді відсотків.

Особливим різновидом ЛІКВІДНОСТІ є міжнародна ЛІКВІДНІСТЬ, що характеризується співвідношенням між валютними резервами і сумою зовнішньої заборгованості відповідних країн. Ступінь ЛІКВІДНОСТІ залежить від стану забезпеченості заборгованості валютними засобами. Цей ступінь характеризує коефіцієнт ЛІКВІДНОСТІ, що визначає співвідношення окремих статей активу і пасиву балансу.

ЛІМІТ – межа, границя, обмеження, норма, перевищення якої неприпустимо. Існує ЛІМІТ товарних запасів, готівки, цін і т.д. Наприклад, ЛІМІТ товарних запасів припускає їхній оптимальний розмір, за якого не долік товарних запасів ставить під загрозу насиченість ринку, а надлишок веде до невиправданих витрат у сфері товарного обігу. ЛІМІТ коштів у касі передбачає забезпечення їхнього збереження і виконання зобов'язань по виплаті заробітної плати, пенсій і ін. платежів готівкою. Лімітні ціни розраховуються з метою обмеження невиправданого росту витрат і зниження темпів інфляції.

ЛІФО – 1. Прийом бухгалтерського обліку товарно-матеріальних цінностей за ціною останнього надходження чи виготовлення. Застосування ЛІФО дає можливість у залежності від кон'юнктури ринку зменшувати чи збільшувати суму прибутку, що включається в опублікований баланс з метою зниження оподаткування. 2. Спосіб розрахунку відсотків при достроковому вилученні частини внеску з закордонного банку, який забезпечує вкладнику вигравш у відсоткових сумах, оскільки передбачається, що при цьому знижуються суми, які надійшли на рахунки останніми. Застосовується для заохочення вкладників.

ЛІЦЕНЗІЙНА ТОРГІВЛЯ – основна форма міжнародної торгівлі технологіями. Базується на ліцензійних угодах, по яких власник передає покупцю право на використання патенту, торгової марки і т.п. на певний строк в обмін на обговорену винагороду.

ЛІЦЕНЗІЯ – 1. Одержуваний від державних органів дозвіл на здійснення експортно-імпорتنих та інших господарських операцій, метод здійснення державного контролю. 2. Дозвіл, який видається патентоволодарем (ліцензіаром) іншій особі чи фірмі (ліцензіатові) на промислове чи комерційне використання винаходу, технології, цінної інформації протягом зазначеного строку за визначену винагороду. ЛІЦЕНЗІЯ може бути генеральною (видається спеціалізованим

зовнішньоторговельним органом), індивідуальною, винятковою, простою, повною, разовою.

ЛОКТ-ІН – ситуація, в яку потрапляє інвестор, якщо він одержує дохід від цінних паперів, якими володіє, але не їх продає, оскільки інакше його дохід негайно стає об'єктом податку на збільшення ринкової вартості капіталу.

ЛОМБАРД – кредитна установа, яка займається видачею грошей під заставу майна (цінностей).

ЛОРО – вид поточного рахунку іноземного банку-кореспондента. Відкривається на підставі договору між банками про взаємне виконання операцій.

ЛОТ – партія, серія, одиниця виміру партій товарів при здійсненні біржових угод. Можуть бути: ЛОТ неповний, ЛОТ повний. ЛОТ неповний – це частина партії, прийнятої на ринку за вихідну одиницю.

МАКЛЕР – посередник при укладанні угод на фондових і товарних біржах. МАКЛЕР може виступати як юридична чи фізична особа. Юридична особа може виступати як маклерська контора, що робить посередницькі послуги на комісійних засадах.

МАЛОЦІННІ І ШВИДКОЗНОШУВАНІ ПРЕДМЕТИ (МШП) – вид нормованих оборотних коштів, що враховуються на однойменному бухгалтерському рахунку. Розміщений у 2-му розділі активу балансу. МШП враховуються по місцях збереження, матеріально відповідальних особах і по видах. Як правило, їхня приналежність визначається порівняно низькою вартістю чи незначним терміном експлуатації (менше року). До них відносяться інвентар, інструменти, санспецодяг, столовий посуд, тимчасові (не титульні) спорудження і пристосування. По МШП у міру передачі їх в експлуатацію нараховується знос у розмірі 10% їхньої первісної вартості.

Придбання МШП відображається в бухгалтерському обліку записом по дебету рахунку МШП у кореспонденції з рахунком «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками». Їхнє списання збільшує собівартість продукції чи витрати обороту і відображається по дебету рахунків «Основне виробництво», «Загальновиробничі витрати», «Загальногосподарські витрати», «Витрати обігу», «Знос МШП» і кредиту рахунку МШП.

МАНІПУЛЯЦІЯ – незаконна операція, яка переслідує одержання доходу і спонукує до покупки чи продажу цінних паперів по завищених або занижених цінах.

МАРЖА – різниця між цінами товарів, курсами цінних паперів, валютними курсами за ставками їхнього продажу і ставками купівлі.

МАРЖИНАЛЬНИЙ ДОХОД – дохід (виторг) від реалізації продукції мінус перемінні витрати.

МАТЕРІАЛИ – вид нормованих оборотних коштів, що враховуються на однойменному рахунку. Рахунок основний, активний, розташований у 2-му розділі балансу. Облік матеріалів ведеться по собівартості, що складається з вартості безпосе-

редньо матеріалів і транспортно-заготівельних витрат, пов'язаних з їхнім завезенням, навантаженням і вивантаженням. Придбання матеріалів відображається записом по дебету рахунку «Матеріали» і кредиту рахунку «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками». Їхнє вибуття збільшує собівартість виготовленої продукції і відноситься в дебет рахунків «Основне виробництво», «Допоміжне виробництво», «Загальновиробничі витрати», «Загальногосподарські витрати», «Витрати обігу» й ін. із кредиту рахунку «Матеріали». Аналітичний облік ведеться в розрізі матеріально відповідальних осіб, по місцях збереження і видах матеріалів.

МИТНА ДЕКЛАРАЦІЯ – документ, який містить інформацію про вантажі, які переміщуються через кордон. МИТНА ДЕКЛАРАЦІЯ є підставою для пропуску вантажів через кордон при їхньому експорті, імпорті чи транзитних перевезеннях. МИТНА ДЕКЛАРАЦІЯ заповнюється власником вантажу, що несе повну відповідальність за вірогідність вказаної в ній інформації, і представляється для контролю митним органам. У випадку виявлення частини вантажу, який перевозиться через кордон, не зазначеної в МИТНІЙ ДЕКЛАРАЦІЇ, вона підлягає конфіскації.

МИТО – грошові збори, які стягуються митними органами з вантажів (товарів, цінностей, майна), перевезених через кордон. Розмір МИТА визначаються митним тарифом, що диференціюється в залежності від видів перевезених вантажів. МИТО може бути адвалорним (встановлюється у відсотках до вартості перевезеного вантажу), і встановлюваним у формі твердих ставок за визначену одиницю перевезеного вантажу (штука, вага, обсяг, метраж і т.д.). МИТО збільшує ціну ввезеного товару, що дозволяє державі захищати внутрішній ринок, регулювати обсяг і структуру імпортованих товарів.

МИТНА УГОДА – угода групи країн про взаємне скасування митних тарифів і встановлення тарифної політики стосовно третіх країн.

МИТНИЙ ЗБІР – додаткове поверх митне стягування коштів за роботу з митними документами і проведення митних заходів: марочний збір за прийом митних декларацій, прийом платежів за видані митницею квитанції, плата за оформлення поштових документів, санітарні збори при здійсненні санітарного контролю, вартість поштових витрат за відправлення посилок і бандеролей та ін.

МИТНИЦЯ – державна установа, що контролює і регулює ввіз і вивіз вантажів за кордон за визначену плату – мито і митний збір.

МІЖБАНКІВСЬКИЙ КЛІРИНГ – розрахунки між банками шляхом заліку взаємних грошових вимог юридичних осіб даної країни.

МІЖНАРОДНІ ТОРГИ – конкурсна форма розміщення на світовому ринку замовлень на товари, послуги, будівельні послуги. Процедура підготовки до МІЖНАРОДНИХ ТОРГІВ складається з двох етапів. На першому – вирішується задача пошуку і підбору учасників шляхом публікації відповідної інформації про місце і час проведення міжнародних торгів. На другому етапі здійснюється вивчення і

заповнення тендерної документації, після чого тендерний комітет дає дозвіл на участь у міжнародних торгах.

Конкурсна система забезпечує замовнику (покупцю) найбільш вигідні для нього комерційні умови й оптимальні терміни виконання робіт чи надання послуг, а також можливість залучити найбільш конкурентноздатних постачальників і підрядчиків.

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ) – міжурядова валютно-кредитна організація, заснована в 1944 р. і яка має статус установи ООН. Функціонує з березня 1947 р. і поєднує більш 150 країн. Метою МВФ є сприяння міжнародному співробітництву у валютно-фінансових операціях, у торгівлі на основі реалізації валютних відносин. Надає кредити для фінансування дефіцитів державних бюджетів.

МЕНЕДЖЕРИ – 1. Професійний найманий керуючий компанією, фірмою, банком, іншим підприємством, який володіє знаннями в області управління котрий наділяється виконавчою владою. 3. Учасники керівної групи банківських співробітників, які здійснюють емісію і розміщення облігаційних позик на ринку капіталів. На чолі складу (групи) стоїть ведучий менеджер, який несе відповідальність за результати діяльності підприємства, компанії, синдикату.

МЕНЕДЖМЕНТ – сукупність цілей, методів, функцій і принципів управління виробництвом, застосовуваних з метою підвищення ефективності виробництва і збільшення прибутку. На рівні підприємства, організації синоним управлінню.

МЕТОД БАЗОВОГО ЗАПАСУ – метод оцінки запасів, що припускає постійну наявність у місцях збереження мінімального залишку товарів для забезпечення поточної діяльності підприємства.

МЕТОД ЗАВЕРШЕНОГО КОНТРАКТУ – метод обліку, за якого доход від виконання довгострокового контракту відображається в обліку тільки після його повного завершення. Альтернативним є метод поетапного виконання контракту.

МІНІМАЛЬНІ ВНЕСКИ – запис на поточний рахунок клієнта у вигляді кредитування приватних осіб і фірм на основі депозитно-чекової емісії. Мінімальний внесок не супроводжується реальним (попереднім) внеском коштів.

МОНЕТАРИЗМ – у країнах з ринковою економікою сучасний напрямок в економічній науці, основними положеннями якого є: обмеження втручання держави в господарську систему; скорочення бюрократичних бар'єрів на шляху потоку капіталу, руху робочої сили і товарів; регулювання економічної кон'юнктури тільки фінансовими методами.

МОРАТОРІЙ – ситуація, за якої дебітор робить офіційно оформлену заяву кредиторам про свою повну або часткову неплатоспроможність. Найчастіше мораторій оголошується з метою перегляду погашення неоплаченої заборгованості.

МОНОПОЛЬНА ЦІНА – ціна, установлювана монополістами вище чи нижче ціни виробництва. Як правило, використовується з метою конкурентної боротьби.

Спочатку низькі ціни сприяють руйнуванню конкурентів, а наступні високі ціни – одержанню надприбутків.

НАКИДКА ТОРГОВА – частина договірної продажної ціни, призначена на покриття витрат обороту й одержання прибутку. НАКИДКА ТОРГОВА, яка відноситься до реалізованих товарів, являє собою валовий дохід від реалізації. НАКИДКА ТОРГОВА є базою для визначення податку на додану вартість. Бухгалтерський облік НАКИДКИ ТОРГОВОЇ ведеться на регулюючому до рахунку «Товари» рахунку «Торгові націнки (знижки, накидки)». Шляхом вирахування з продажної ціни товару НАКИДКИ ТОРГОВОЇ визначається його покупна ціна.

НАКЛАДНА – первинний документ, що підтверджує факт руху товарно-матеріальних цінностей. НАКЛАДНА приймається до обліку за наявності підписів особи, яка відпустила й одержала цінності, а також при правильному заповненні всіх реквізитів. Існують різновиди НАКЛАДНОЇ – товарно-транспортна, залізнична, водна й ін. накладні.

НАКЛАДНІ ВИТРАТИ – витрати на господарське обслуговування виробництва і управління. У практиці бухгалтерського обліку враховуються на рахунках непрямих витрат: «Загальновиробничі витрати», «Загальногосподарські витрати», «Обслуговуючі виробництва і господарства», у сфері товарного обороту на рахунку «Витрати обігу». Протягом місяця ці витрати враховуються на перерахованих збірно-розподільних рахунках для наступного списання по закінченні місяця на рахунок «Основне виробництво» і включення в собівартість готової продукції.

НАКОПИЧЕНА АМОРТИЗАЦІЯ – сума зносу основних засобів і нематеріальних активів на дату складання балансу.

НАКОПИЧЕНИЙ ДИВІДЕНД – невивплачений дивіденд власникам привілейованих акцій.

НЕПРЯМИЙ ПОДАТОК – податок на товари і послуги, встановлений у вигляді надбавки до ціни чи тарифу. НЕПРЯМИЙ ПОДАТОК діє у формі податку на додану вартість, акцизів (своєрідний податок з обороту), мита і т.д.

У практиці бухгалтерського обліку в міру нарахування відноситься на збільшення собівартості реалізованих товарів і послуг записом: Д-т «Реалізація» – К-т «Розрахунки з бюджетом». Підлягає щомісячному перерахуванню у бюджет.

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК – див. *банк*.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХОД – 1. Знов створена вартість протягом певного періоду (зазвичай року) у сфері товарного виробництва і обороту. 2. Частина валового суспільного продукту, що залишилася за винятком матеріальних витрат, витрачених на його виробництво.

Статистичними органами ООН розроблена національна система рахунків і єдина методика визначення національного доходу, що забезпечує порівняльність даних про національний дохід по різних країнах.

НАРАХОВАНІ ВИТРАТИ – зроблені, але ще не оплачені витрати на дату складання балансу, у результаті чого в підприємства виникають короткострокові зобов'язання.

НАРАХОВАНИЙ ДОХОД – доход, що був зароблений, але ще не отриманий на дату складання балансу.

НЕСТАЧА – результат інвентаризації товарно-матеріальних цінностей і коштів, за якого фактичні дані по інвентаризаційному опису нижче облікових.

Нестача може бути оформлена в межах установлених норм втрати товарно-матеріальних цінностей і перевищувати їх.

Якщо нестача в межах норм втрати, то вона списується на витрати чи оборот виробництва; якщо ж сума нестачі вище передбаченого нормами розміру, то питання про її стягнення з винної особи чи списання за рахунок підприємства вирішується керівником. Виявлена нестача відноситься на дебет рахунку «Нестачі і втрати від псування цінностей» із кредиту матеріальних рахунків чи рахунку «Каса». Після ухвалення рішення з приводу отриманого результату від інвентаризації цінностей нестача в межах норм установленого збитку відображається записом по дебету рахунків «Основне виробництво», «Витрати обігу» чи інших рахунків витрат і кредиту рахунку «Нестачі і втрати від псування цінностей».

Якщо прийнято рішення про списання нестачі понад норми збитків за рахунок підприємства, то вона списується за рахунок прибутку, що залишився в розпорядженні підприємства. Якщо прийнято рішення віднести нестачу за рахунок винної особи, то в цьому випадку операція відображається по дебету рахунку «Розрахунки по відшкодуванню матеріального збитку» і кредиту рахунку «Нестачі і втрати від псування цінностей».

НЕЗАВЕРШЕНЕ ВИРОБНИЦТВО – продукція в стадії виробництва, будівництва і т.п., що не пройшла всіх стадій промислової чи будівельної обробки. Враховується на балансових рахунках «Основне виробництво», «Капітальні вкладення» і на деяких інших рахунках у вигляді залишку на початок чи кінець звітного періоду (місяця).

НЕКАПІТАЛЬНІ РОБОТИ – однойменний бухгалтерський рахунок, призначений для обліку витрат по зведенню тимчасових титульних і не титульних споруджень і інших некапітальних робіт. Рахунок активний, калькуляційний, по дебету відображається сума зроблених витрат, по кредиту – їхнє списання. Кореспондується по дебету з різними матеріальними і розрахунковими рахунками, а по кредиту – з рахунками, на яких враховуються капітальні вкладення, фонди економічного стимулювання, цільові надходження засобів.

НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ – однойменний бухгалтерський рахунок, призначений для обліку господарських засобів, що не представляють матеріальної цінності. До НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ відносять назву фірми, торгові марки і знаки (бренд), секрети виробництва, вартість ліцензій, патентів, видавничі права,

пакети документів (наприклад, пакет прикладних програм на автоматизацію обліку), різні види інтелектуальної власності, право користування ресурсами, прибережними шельфами, водоймами і т.д.

Оцінка НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ визначається спільним рішенням учасників акціонерних товариств, зборами учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Виходячи з первісної оцінки нематеріальних активів і терміну корисного використання, розраховують їхні норми зносу. НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ по дебету кореспондуються з рахунками коштів, статутним фондом, розрахунків з учасниками, по кредиту з рахунками виробничих витрат, витрат обороту, зносу (амортизації) нематеріальних активів.

НЕЗУПИННИЙ БЮДЖЕТ – бюджет, що постійно переглядається протягом бюджетного періоду (року, кварталу) для уточнення бюджетних показників на майбутній місяць, квартал.

НЕУСТОЙКА – додаткова сума, яку боржник зобов'язаний сплатити кредитору за порушення термінів, невиконання чи неякісне виконання зобов'язань. Визначається договором чи нормативними документами. Різновид неустойки – пеня і штраф. Неустойка встановлюється у відсотках до суми порушення зобов'язань; у деяких випадках у вигляді фіксованої суми чи підвищеного тарифу. НЕУСТОЙКИ сплачені відносяться за рахунок неоподаткованого прибутку, тобто на збитки підприємства, а НЕУСТОЙКИ отримані збільшують суми незапланованого прибутку. При цьому робиться запис: по дебету рахунку «Прибутки та збитки» («Використання прибутку») і кредиту «Розрахункового рахунку» на суму неустойок сплачених; по дебету рахунку «Розрахунковий рахунок» і кредиту рахунку «Прибутки та збитки» – на суму неустойок отриманих.

НОМІНАЛ – номінальна вартість, зазначена на цінних паперах, банкнотах, паперових грошах, монетах.

НОРМАТИВНИЙ МЕТОД КАЛЬКУЛЯЦІЇ – один з основних методів обчислення собівартості продукції. Цей метод застосовується на підприємствах з масовим, крупносерійним і дрібносерійним характером виробництва й інших. Обов'язковими умовами правильного застосування НОРМАТИВНОГО МЕТОДУ КАЛЬКУЛЯЦІЇ є: складання нормативної калькуляції по діючих на початок місяця нормах; виявлення відхилень фактичних витрат від діючих норм у момент їхнього виникнення; облік змін діючих норм; відображення змін діючих норм у нормативних калькуляціях. Діючими нормами називаються такі, по яких здійснюється в даний момент видача матеріалів на робочі місця й оплата працівникам за виконані роботи.

НОРМА НАГРОМАДЖЕННЯ – виражене у відсотках відношення фонду нагромадження до сукупного суспільного продукту чи виробленого національного доходу.

НОРМА ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ БАНКІВ – встановлене законом відсоткове відношення суми обов'язкових резервів, утворених по окремих статтях банків-

ських пасивів до обсягу зобов'язань по відповідних статтях. НОРМА ОBOB'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ БАНКІВ диференціюється в залежності від банківських установ і низки інших умов і встановлюється для кожного банку за методом «виделки», у межах якої центральний банк може здійснювати оперативне регулювання норми. За порушення встановлених НОРМ ОBOB'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ БАНКІВ стягується штраф чи застосовуються інші санкції. Зазвичай обов'язкові резерви комерційних банків зберігаються на рахунках центрального банку країни.

НОРМА ПРИБУТКУ – виражене у відсотках відношення суми доданої вартості до всього авансованого капіталу.

НОТИФІКАЦІЯ – повідомлення векселеутримівачем індосанта чи аваліста про опротестування виданого векселя. Відповідно до Женевського рівнозначного вексельного закону, повідомлення повинне бути послане власником протягом 4 робочих днів, які слідує за днем опротестування. Кожен індосант, одержавши повідомлення (нотис), повинний протягом двох робочих днів повідомити свого попередника – і так до векседавця. Той, хто не відправив нотис у встановлений термін, не втрачає своїх регресивних прав, але несе відповідальність за збитки в межах суми векселя.

НОУ-ХАУ – сукупність техніко-економічних і комерційних знань, навичок, умінь, досвіду, секретів виробництва і т.п., необхідних для організації і управління підприємством, упровадження винаходів, зразків виробів і т.д. НОУ-ХАУ широко використовується в ліцензійних угодах, договорах про технічне співробітництво, лізинг і т.д. У практиці підприємств, які функціонують в умовах ринкових відносин, НОУ-ХАУ є власністю цих підприємств і враховується в складі нематеріальних активів.

ОБЕРТАННЯ – характерна для товарного виробництва форма обміну продуктів праці, грошей і ін. об'єктів власності за допомогою купівлі-продажу.

ОБ'ЄКТ фінансової безпеки підприємств – фінансова діяльність підприємства, безпеку якої необхідно забезпечити. Фінансова діяльність – це процес, на який спрямовується функціонування системи забезпечення фінансової безпеки.

ОБЛІГАЦІЯ – різновид цінних паперів, які випускаються державою, акціонерними компаніями, муніципальними органами і т.д. як фінансові вкладення коштів чи боргові зобов'язання. ОБЛІГАЦІЯ може бути звичайна, на пред'явника, промислова доходна.

Звичайна ОБЛІГАЦІЯ – цінний папір з фіксованим доходом, по якому емітент зобов'язується виплатити власнику фіксовану суму капіталу у встановлений момент чи виплачувати через певний період (півріччя, рік) відповідні відсотки. Звичайна ОБЛІГАЦІЯ може бути погашена достроково.

ОБЛІГАЦІЯ на пред'явника – на відміну від іменної має купон, що є свідченням права власника на одержання відсотків при настанні визначених термінів.

ОБЛІГАЦІЇ промислові доходні передбачені для фінансування проектів промислового розвитку.

ОБЛІГО – спеціальні банківські книги, у яких враховується заборгованість даному банку по облікових векселях чи відображається вся заборгованість кожного клієнта.

ОБМІН – в економіці фаза суспільного відтворення, що зв'язує виробництво з розподілом і споживанням. Необхідність ОБМІНУ викликається суспільним поділом праці. Характер і форми ОБМІНУ визначаються способом виробництва.

ОБЛІКОВИЙ ВІДСОТОК – відсоток, стягнутий банком із суми векселя при його покупці до настання терміну платежу (відсоток за обліковий вексель). Таким чином, ОБЛІКОВИЙ ВІДСОТОК виступає у формі знижки із суми облікового векселя, що купується банком. За обліковим векселем право одержання грошей від векселедавця переходить до банку, який купив цей вексель. Банк має право перепродати обліковий вексель на грошовому ринку з відповідною знижкою.

ОБЛІК ЗА ПРИНЦИПОМ ЗВОРОТНОГО ПРИПЛИВУ – спрощена форма системи стандарт-костинг, яка використовується в умовах управління за принципом «точно-вчасно». Передбачає включення витрат у собівартість продукції тільки після її виготовлення чи реалізації.

ОБЛІК ПРИДБАННЯ – складання консолідованої фінансової звітності на основі силки, що одна компанія придбала іншу. Альтернативним є облік злиття компаній.

ОБЛІК ПОТОЧНОЇ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ – система обліку інфляції, що передбачає використання загального індексу роздрібних цін для корегування показників фінансової звітності.

ОБЛІКОВЕ РІВНЯННЯ – виражена в грошовому вимірі рівність активів і капіталу підприємства, за якого $\text{Активи} = \text{Зобов'язання} + \text{Власний капітал}$ чи $\text{Власний капітал} = \text{Активи} - \text{Зобов'язання}$.

ОБЛІКОВИЙ ВЕКСЕЛЬ – викуплений банком чи іншою кредитною установою вексель до закінчення його терміну у векселеутримувача. Викупаючи вексель, банк (кредитна установа) попередньо переконується в платоспроможності векселедавця, а потім сплачує зазначену у векселі суму за винятком відсотка, розмір якого, як правило, збігається з діючим на даний час відсотком на позичковий капітал.

ОБЛІКОВИЙ ЦИКЛ – сукупність облікових процедур, які здійснюються у визначеній послідовності в кожному обліковому періоді. Зазвичай включає наступні процедури: реєстрацію операцій в облікових реєстрах, складання Головної книги (оборотного балансу), остаточного балансу, фінансових звітів і інших форм звітності.

ОБОРОТ – підсумкова сума господарських операцій, підрахована по дебету чи кредиту бухгалтерського рахунку за звітний період (як правило, за місяць).

- ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ** – частина продуктивного капіталу (витрати на сировину, матеріали, робочу силу), що цілком переносить свою вартість на знов створений продукт і повертається до власника капіталу в грошовій формі наприкінці останньої стадії кругообігу (стадії кругообігу – купівля, виробництво, реалізація).
- ОБОРОТНІСТЬ** – показник, який виражається в днях чи кількості оборотів, протягом яких здійснюється повний оборот товарно-матеріальних цінностей чи грошових коштів.
- ОБОРОТНІ КОШТИ** – частина виробничих фондів, які цілком споживаються в одному виробничому циклі і цілком переносять свою вартість на вироблений продукт. Складаються з предметів праці, виробничих запасів, незавершеного виробництва, МПШ, і дебіторської заборгованості. Поділяються на власні і позикові, нормовані і ненормовані.
Нормовані оборотні кошти в бухгалтерському балансі розміщені в 2-му розділі, а ненормовані в 3-му.
- ОБОРОТНІСТЬ ВАЛЮТ** – конвертованість валют, можливість обміну (конвертації) валюти даної країни на валюти інших країн.
- ОБСЛУГОВУЮЧІ ВИРОБНИЦТВА І ГОСПОДАРСТВА** – однойменний бухгалтерський рахунок, призначений для обліку витрат, пов'язаних з обслуговуванням виробництва і господарювання. Протягом місяця виробничі витрати відображаються по дебету рахунку, наприкінці місяця по кредиту рахунку відображається списання витрат за рахунок прибутку чи цільових надходжень засобів. Рахунок основний, активний, калькуляційний.
- ОБ'ЄКТ КАЛЬКУЛЯЦІЇ** – вид чи однорідна група придбаних матеріальних цінностей, виготовлених виробів чи виконаних робіт, собівартість яких необхідно обчислити.
- ОБОВ'ЯЗКОВІ РЕЗЕРВИ БАНКІВ** – засоби комерційних банків і інших кредитних організацій, які зберігаються в центральному банку як забезпечення своїх операцій відповідно до норм обов'язкових резервів. Величина і структура ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ БАНКІВ неоднакові в різних країнах і юридично міняються під впливом господарської кон'юнктури з урахуванням банківської практики і т.д.
- ОВЕРБОТ** – ситуація, за якої курс чи ціни валют, товарів, цінних паперів унаслідок великих обсягів покупок можуть підніматися занадто високо, створюючи нестійкий ринок.
- ОВЕРДРАФТ** – форма короткострокового кредиту, представлення якого здійснюється списанням коштів по рахунку клієнта (понад залишок на рахунок), в результаті чого утвориться дебетове сальдо. Право користування ОВЕРДРАФТОМ надається найбільш надійним клієнтам.
- ОНКОЛЬ** – поточний рахунок у банку, що відкривається під заставу цінних паперів. Тому, хто вніс їх, надається можливість одержувати гроші по чеках з умовою сплати узятій суми за першою вимогою. В протилежному випадку банк може продовжити заставу. Позичка з цього рахунку береться до запитання.

- ОНКОЛЬНИЙ КРЕДИТ** – короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу. Видається, як правило, під забезпечення векселями, цінними паперами і товарами. Погашається позичальником після попередження за 2–7 днів. Відсоткові ставки ОНКОЛЬНОГО КРЕДИТУ нижчі, ніж по строкових позичках.
- ОНКОЛЬНИЙ РАХУНОК** – поточний рахунок у банку, який відкривається під заставу цінних паперів.
- ОПЕРАТИВНИЙ ОБЛІК** – вид господарського обліку, який використовується для оперативного управління і поточного спостереження за ходом поточної господарсько-фінансової діяльності. Ведеться на місцях виконання господарських операцій. Інформацію видає швидше статистичного і бухгалтерського обліку, але вона не завжди є достовірною, тому що носії такої інформації можуть бути без юридичного оформлення.
- ОПЦІОН** – 1. Право вибору способу, форми, обсягу, використання зобов'язання, надане однією зі сторін умовами договору (контракту) чи право відмовлення від виконання зобов'язання при обставинах, обумовлених однією зі сторін при укладанні угоди купівлі-продажу. 2. Право вибору між альтернативними умовами.
- ОПЕРАЦІЙНІ РАХУНКИ** – група рахунків бухгалтерського обліку, що поєднує розподільні, калькуляційні і рахунки, які зіставляються.
- ОСНОВНЕ ВИРОБНИЦТВО** – однойменний бухгалтерський активний калькуляційний рахунок, розміщений у 2-му розділі балансу. Протягом місяця по дебету цього рахунку збираються всі прямі і непрямі витрати, пов'язані з процесом виробництва продукції; по кредиту – списується випущена з виробництва готова продукція за плановою собівартістю чи обліковими цінами. По закінченні місяця визначається фактична собівартість випущеної продукції. Сальдо по такому рахунку відбиває залишок незавершеного виробництва. Кореспондується по дебету з різними рахунками – «Сировина і матеріали», «Витрати по оплаті праці», «Загальновиробничі витрати», «Загальногосподарські витрати» і т.д.; по кредиту з рахунками «Готова продукція», «Матеріали», «Запасні частини» і ін.
- ОСНОВНІ ЗАСОБИ** – сукупність засобів праці і виробництва, які діють протягом тривалого часу: будинки, споруди, машини, устаткування, транспортні засоби, робоча і продуктивна худоба, господарський інвентар і т.п. У бухгалтерському обліку для збору і систематизації інформації про ОСНОВНІ ЗАСОБИ використовується рахунок «Основні засоби». Облік на цьому рахунку ведеться по первісній чи відновленій вартості. Рахунок цей розташований у I-му розділі активу балансу. Їхнє надходження відображається записом по дебету рахунку «Основні засоби» і кредиту рахунків «Статутний фонд», «Розрахунки з постачальниками і підрядниками», «Капітальні вкладення». Вибуття ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ відображається записами по кредиту рахунку «Основні засоби» і дебету різних рахунків – «Статутний фонд», «Реалізація» і ін.

ОЩАДНИЙ ВКЛАД – внесок фізичними особами грошей на збереження в банк чи іншу ощадну установу до запитання.

ПАЙОВА УЧАСТЬ – участь підприємства разом з іншими підприємствами, наприклад, у будівництві визначених об'єктів.

ПАЙ У КООПЕРАТИВІ – сума грошового внеску, що сплачується членами кооперативу на фінансування пайового фонду. Розмір його і терміни внесків грошових сум установлюються загальними зборами уповноважених членів кооперативу. У бухгалтерському обліку ПАЙ, що надійшов, відображається по дебету рахунку «Каса» і кредиту рахунку «Пайовий фонд».

ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ – співвідношення між двома чи декількома валютами по їхній купівельній спроможності щодо певного набору товарів і послуг. В залежності від товарної номенклатури набору ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ може бути приватним (по визначеному набору товарів і послуг, групі чи окремому їх різновиду) чи загальним (по всьому суспільному продукту). Сучасні методи розрахунку дозволяють визначити ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ на двосторонній і багатобічній основі. В останньому випадку визначається паритет однієї валюти стосовно групи валют. ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ фактично не збігається з офіційними валютними курсами.

ПАРТІОННИЙ МЕТОД ОБЛІКУ – метод аналітичного обліку товарних запасів на оптових підприємствах (складах, базах). На кожну партію отриманого товару відкривається партіонна картка, один екземпляр якої залишається на складі, а другий передається в бухгалтерію. В міру відпуску товарів покупцям на підставі супровідних документів у партіонних картках робляться відповідні записи. Після повного відпуску товарів здійснюється звірка записів у картках. Виявлені розбіжності уточнюються й усуваються. Цей метод дозволяє виявити результати інвентаризації після реалізації товарів кожної партії. Недолік цього методу – він вимагає значних площ для складського збереження кожної партії.

ПАРТНЕРСТВО – юридична форма організації підприємства, яка займає проміжне місце між індивідуальним (сімейним) підприємством і товариством з обмеженою відповідальністю. ПАРТНЕРСТВО являє собою спільне підприємство декількох фізичних чи юридичних осіб, які беруть участь у ньому своїм капіталом і особистою працею. Права й обов'язки партнерів регулюються договором, який передбачає також і їхню відповідальність, відшкодування витрат, розподіл прибутку, терміни діяльності партнерства, умови його розпуску і т.п. У ПАРТНЕРСТВІ його члени несуть солідарну повну відповідальність по боргах і зобов'язаннях.

ПАСИВ – права частина бухгалтерського балансу, яка відображає джерела формування господарських засобів підприємства. У пасиві балансу згруповані статті джерел власних засобів: статутний фонд, амортизаційний фонд, фонди економічного стимулювання і спеціального призначення, резерви, прибуток й ін.,

а також позикових коштів: довгострокові і короткострокові позички банків, різні види кредиторської заборгованості (перед постачальниками і підрядниками, покупцями, фінансовими органами, працівниками та службовцями, органами соціального страхування і т.д.), інші довгострокові і короткострокові позикові засоби. Загальна сума пасиву повинна дорівнювати загальній сумі активу балансу.

ПАТЕНТ – документ, видаваний на певний строк компетентним державним органом винахіднику чи його правонаступнику, який засвідчує авторство і виключне право на винахід.

ПАУШАЛЬНИЙ ПЛАТІЖ – зафіксована в угоді сума плати за ліцензію, яка встановлюється виходячи з оцінки можливого економічного ефекту, що одержить покупець ліцензії від її використання.

ПЕРЕКАЗНИЙ ВЕКСЕЛЬ – документ, який містить письмове розпорядження векселеутримувача (трасанту) платнику про сплату обговореної грошової суми третій особі, якій переведений вексель (ремітентові).

ПЕРЕКАЗНІ ОПЕРАЦІЇ – операції кредитних установ і підприємств зв'язку з виконанням доручень юридичних і фізичних осіб на переказ коштів.

ПЕРЕДАЧА ТЕХНОЛОГІЇ – здійснюється в двох формах – неторговій і торговій. Неторгова форма включає науково-технічну допомогу на безоплатній основі по державній лінії міжнародних організацій; торгова форма ПЕРЕДАЧІ ТЕХНОЛОГІЇ здійснюється, насамперед, на ліцензійній основі, а також на традиційній основі купівлі-продажу технології і її елементів.

ПЕРЕОЦІНКА ТОВАРНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ – зміна ціни на визначену дату. Результат переоцінки – дооцінка чи уцінка. Оформляється актом про переоцінку товарно-матеріальних цінностей, у якому перелічуються предмети, піддані переоцінці. В акті відображається кількість переоцінених цінностей, їхня ціна до переоцінки і після переоцінки і визначається сума переоцінки. Переоцінені цінності записуються в акт тільки на основі їхньої інвентаризації. По облікових даних переоцінку здійснювати не можна.

Сума переоцінки відображається на спеціальному бухгалтерському рахунку «Переоцінка товарно-матеріальних цінностей». По дебету цього рахунка відображається сума уцінки, а по кредиту – дооцінки. Цей рахунок кореспондується з іншими рахунками, на яких враховуються цінності, що підлягають переоцінці.

Рахунок «ПЕРЕОЦІНКА ТОВАРНО-МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ» основний, збірно-розподільний. Якщо відоме джерело покриття переоцінки, то рахунок закривається відповідним рахунком, на якому враховується джерело. Результати переоцінки можуть бути списані за рахунок державного бюджету, якщо є відповідне рішення уряду, чи за рахунок діяльності підприємства.

ПЕРІОД ОКУПНОСТІ – показник, який відображає період окупності інвестицій з врахуванням потенційної залишкової вартості об'єкта капітальних вкладень.

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ДОХОД – частина прибутку, що залишається в розпорядженні підприємця після розрахунку з бюджетом по податках і сплати відсотків по отриманих у банках кредитах, а також розрахунків по інших зобов'язаннях. Підприємницький дохід може використовуватися на особисте споживання і на розвиток виробництва.

ПІДПРИЄМСТВО МАЛЕ – форма господарсько-правового співробітництва колективу, зареєстрованого як юридична особа, що має свій статут, розрахунковий рахунок і складає бухгалтерську й іншу звітність. ПІДПРИЄМСТВО МАЛЕ, як правило, має обмежену чисельність працівників, займається різними видами господарської діяльності, спрямованої на одержання визначеного доходу.

ПІДПРИЄМСТВО СПІЛЬНЕ – форма господарсько-правового співробітництва з іноземним партнером, за якої створюється загальна виробнича база і виробляється продукт, що знаходиться в загальній власності. ПІДПРИЄМСТВО СПІЛЬНЕ – юридична особа зі своїм статутом, розрахунковим (у деяких випадках валютним) рахунком, закінченою звітністю.

ПІДПРИЄМСТВО ФРАНЧАЙЗНЕ – торговельне підприємство, що здійснює свою діяльність на договірних засадах з підприємством-виготовлювачем товарів за умови обов'язкової їхньої реалізації.

ПІДРЯДНИК – спеціалізована організація, що виконує будівельно-монтажні роботи на підставі договорів підряду. Організація, що бере на себе повноту відповідальності за виконання всіх будівельно-монтажних робіт, іменується генеральним підрядником.

Генеральний підрядник на договірних умовах може залучати для виконання окремих робіт інші спеціалізовані підприємства, які називають субпідрядниками.

ПІЛЬГОВІ ЦІНИ – ціни, установлені при продажу товарів масового попиту на межі збитків чи збиткові, з метою залучення покупців у надії, що вони поряд з цими товарами придбають й інші, які реалізуються за звичайними чи підвищеними цінами.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС – співвідношення сум платежів даної країни за кордон і надходження з-за кордону за визначений період по зовнішньоторговельних і неторговельних операціях, послугах, відсоткових ставках і інвестиціях. ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС може бути активним, якщо країна одержує більше коштів, чим зробила платежів за рубіж. При зворотному співвідношенні ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС пасивний (від'ємний).

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ – документ, за допомогою якого платник (покупець, замовник) доручає своєму відділенню банку зробити оплату вартості товару, робіт, послуг, податків і ін. платежів за призначенням.

ПОВОДЖЕННЯ ВИТРАТ – реагування витрат на зміну умов господарювання.

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ – часткове чи повне звільнення фізичних чи юридичних осіб від податків з метою проведення визначеної соціальної або економічної політики.

До податкових пільг відносять: не оподатковуваний мінімум доходів, податкові знижки, виключення з оподаткованого доходу сум, установлених законодавством чи іншими юридичними нормами витрат, повне звільнення від податків і т.д.

ПОГОДИННА ЗАРОБІТНА ПЛАТА – система заробітної плати, за якої заробіток визначається виходячи з кількості відпрацьованого часу. Працівникам з ПОГОДИННОЮ ЗАРОБІТНОЮ ПЛАТОЮ сума заробітної плати визначається виходячи з годинної тарифної ставки і кількості пророблених годин. Документом по обліку відпрацьованого часу працівниками з ПОГОДИННОЮ ЗАРОБІТНОЮ ПЛАТОЮ є табель.

ПОДАТОК – обов'язковий платіж, який стягується державою в різних формах з фізичних і юридичних осіб, у державний і місцеві бюджети. Найбільш відомі форми оподаткування: податок на додану вартість (ПДВ), податок з нерозподіленого прибутку (доходу), податок з обороту, податок прибутковий, інші податки. ПДВ – непрямий податок на товари і послуги, базою якого є вартість, додана на кожній стадії їхнього виробництва і реалізації. У бухгалтерському обліку нарахований ПДВ відображається записом по дебету рахунку «Реалізація» і кредиту рахунку «Розрахунки з бюджетом».

Податок з нерозподіленого прибутку (доходу) – його розмір визначається державою, а базою є прибуток (доход), виявлений як різниця між доходами і витратами виробництва і реалізації, з урахуванням інших доходів і витрат. У деяких країнах з метою обмеження розміру оплати праці (в умовах інфляції, економічної кризи) оподатковуваний доход визначають шляхом вирахування із суми прибутку від реалізації товарів і послуг суми витрат виробництва і реалізації без витрат на заробітну плату. У бухгалтерському обліку нарахований ПОДАТОК з нерозподіленого прибутку відображається записом по дебету рахунку «Використання прибутку» і кредиту рахунку «Розрахунки з бюджетом». Податок з обороту – стягнута сума у вигляді акцизів чи прямого податку з обороту. В обліку відображається так само, як ПДВ.

Прибутковий податок стягується з фізичних осіб. Як правило, базою оподаткування є сукупний доход громадян. Розмір прибуткового податку диференціюється в залежності від величини сукупного доходу. Ставки прибуткового податку можуть бути прогресивними. У цьому випадку темпи їхнього росту перевищують темпи росту сукупного доходу. В обліку прибутковий податок відображається записом по дебету рахунку «Розрахунки по оплаті праці» і кредиту рахунку «Розрахунки з бюджетом».

Перерахування податків відображається записом по дебету рахунку «Розрахунки з бюджетом» і кредиту рахунків коштів.

Інші податки встановлюються кожною країною чи місцевими органами влади окремо.

ПОДАТКОВА ДЕКЛАРАЦІЯ – документ платника податку, що підтверджує суму отриманого за встановлений минулий період доходу і сплачених податків з урахуванням податкових знижок і пільг. Податкова декларація служить для контролю з боку фінансових органів ставок і суми податків, що підлягають сплаті.

ПОДАТКОВЕ ПРАВО – сукупність юридичних норм, які регулюють види податків у даній країні, порядок їхнього стягування, відносини, пов'язані з виникненням, зміною і припиненням податкових зобов'язань. Може бути у вигляді Податкового кодексу країни.

ПОДВІЙНИЙ ЗАПИС – один з основних елементів методу бухгалтерського обліку, суть якого полягає у взаємозалежному відображенні однієї і тієї ж суми кожної господарської операції на двох кореспондуючих рахунках: по дебету одного з них і по кредиту іншого. ПОДВІЙНИЙ ЗАПИС може стосуватися і більшої кількості рахунків. Використання тільки двох бухгалтерських рахунків складає просту бухгалтерську проводку; бухгалтерська проводка, що стосується більше двох рахунків, є складною. В усіх випадках величина господарської операції, відбита по дебету і кредиту кореспондуючих рахунків, повинна бути однаковою.

ПОЗАБАЛАНСОВИЙ РАХУНОК – використовується для обліку цінностей, документів, доручень, що не відносяться до активу і пасиву балансу. На цьому рахунку враховуються товарно-матеріальні цінності, прийняті на відповідальне збереження; випущені своїм акціонерним товариством акції, бланки суворої звітності; дебіторська заборгованість, списана на збитки, по якій мається право відновлення на балансових рахунках, і т.п. ПОЗАБАЛАНСОВІ РАХУНКИ відображаються на бланку бухгалтерського балансу, але після підсумків балансових рахунків. Облік ПОЗАБАЛАНСОВОГО РАХУНКУ ведеться поза методами подвійного запису, тобто шляхом підрахунків даних по приходу, витраті і виявлених залишках.

ПОЗАВИРОБНИЧІ ВИТРАТИ – витрати, пов'язані з процесом відвантаження і реалізації готової продукції. Кошторис цих витрат складається з витрат по оплаті праці за навантаження, розвантаження і транспортування продукції, витрат по її упакуванню й ін. Сукупність виробничих і позавиробничих витрат складає повну собівартість реалізованої готової продукції.

Облік ПОЗАВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ ведеться на спеціальному балансовому рахунку. Протягом місяця по дебету цього рахунку збираються ПОЗАВИРОБНИЧІ ВИТРАТИ в кореспонденції з різними рахунками. По закінченні місяця вони списуються на рахунок «Реалізація» для включення в повну собівартість готової продукції. В окремих випадках рахунок ПОЗАВИРОБНИЧІ ВИТРАТИ має перехідне сальдо.

ПОЗИЧКОВИЙ КАПІТАЛ – кошти власника, призначені для надання кредитів позичальнику на умовах зворотності за плату у відсотках до суми позики. Джере-

лом ПОЗИЧКОВОГО КАПІТАЛУ є тимчасово вивільнені кошти різних підприємств, організацій і фізичних осіб, акумульованих у кредитній установі.

ПОЗОВ – позовна заява в апеляційній, господарській чи третейській суд з метою захисту прав, які порушуються, чи інтересу, який охороняється законом.

ПОЗИКОВІ ЗАСОБИ (КОШТИ) – матеріальні цінності чи грошові кошти, отримані підприємством за рахунок позичок банку чи від інших підприємств, установ і організацій, джерелами покриття яких є різні види кредиторської заборгованості, тобто неоплачені активи.

ПОЗИКА – договір, за яким одна сторона передає в оперативне управління іншій стороні гроші чи матеріальні цінності, а позичальник зобов'язується повернути отримані кошти на обговорених умовах.

ПОЗИКА коштів у практиці бухгалтерського обліку найчастіше відображається записом по дебету рахунку «Розрахунковий рахунок» чи «Валютний рахунок» і кредиту рахунків «Короткострокові позички банку» чи «Довгострокові кредити банку». Погашення ПОЗИКИ фіксується зворотним записом.

ПОЗИЧКА – надана грошова позика на обговорений термін за встановлену плату у відсотках до суми позики.

ПОЗИКА З ФІКСОВАНОЮ СТАВКОЮ – видається під фіксований відсоток на зазначений у договорі термін позики.

ПОЗИКА КОМПЕНСАЦІЙНА – угода про надання позики в іноземній валюті в обмін на позику у вітчизняній валюті, що має метою запобігти або нейтралізувати валютний ризик чи валютні обмеження. При цьому можливі втрати через розходження у відсоткових ставках по позиці.

ПОЗИТИВНИЙ АКЦЕПТ – різновид акцептної форми розрахунків, який передбачає письмову згоду покупця на оплату кожної платіжної вимоги.

ПОЛІС – документ страхового органу, який підтверджує угоду про страхування. ПОЛІС видається страховиком страхувальнику після укладання угоди.

ПОПАРТІОННЕ КАЛЬКУЛЮВАННЯ – різновид методу калькулювання по замовленнях, за якого об'єктом калькулювання є партія однорідних виробів.

ПОРТО – поштово-телеграфні витрати, віднесені на рахунок клієнта.

ПОРТФЕЛЬ ЗАМОВЛЕНЬ – сукупність замовлень, які є в організації на конкретну дату. ПОРТФЕЛЬ ЗАМОВЛЕНЬ дає можливість судити про завантаження виробничих потужностей організації, підприємства, фірми, її частку на ринку відповідних товарів і послуг, рівень технічних можливостей, якість виробленої продукції, імідж і т.д.

ПОПИТ – суспільна потреба в товарно-матеріальних цінностях, послугах, засобах виробництва, предметах споживання.

ПОПИТ ПЛАТІЖНИЙ – попит на товари і послуги, забезпечений коштами покупців. Служить сполучною ланкою між виробництвом і споживанням і є предметом ретельного вивчення і прогнозування в маркетинговій стратегії підприємств і організацій.

ПОРІВНЯНА ПРОДУКЦІЯ – продукція, що випускається підприємством у звітному році і порівнювана з продукцією, серійне (масове) виробництво якої освоєно в попередні роки. До ПОРІВНЯНОЇ ПРОДУКЦІЇ відносяться вироби з частковими змінами конструкції, техніко-економічних параметрів, комплектуючих частин, які внесені в звітному році, але не викликали затвердження нового стандарту на частково змінену модель виробу.

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕРЕВАГА – характеристика нового виробу з визначеним ступенем переваги над існуючими виробами.

ПОРІВНЯНА ЦІНА – ціна товарів (робіт, послуг), скорегована на індекс ціни базового року чи іншого періоду. ПОРІВНЯННА ЦІНА звітного року визначається шляхом ділення цієї ціни на встановлений статистичними органами самостійний індекс цін стосовно року, з яким зіставляється діюча ціна.

ПОТОЧНА ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА – повсякденне, оперативне регулювання валютної кон'юнктури і діяльності валютного ринку для підтримки рівноваги балансу, забезпечення нормального функціонування механізму національної і світової валютних систем.

ПОТОЧНА СОБІВАРТІСТЬ РЕАЛІЗОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ – оцінка реалізованої продукції по відтвореній собівартості, тобто в сумі витрат, необхідних для її виробництва і споживання на даний момент.

ПОТОЧНІ (ОБОРОТНІ) АКТИВИ – активи, призначені для продажу, споживання чи використання протягом одного операційного періоду (зазвичай року).

ПОТОЧНИЙ ГРОШОВИЙ ЕКВІВАЛЕНТ – вимірник активів чи зобов'язань, використовуваний у системі «завжди сучасного обліку».

ПОТОЧНИЙ РАХУНОК – рахунок підприємства у банку, призначений для повсякденного збереження вільних коштів і здійснення розрахунків з іншими підприємствами й організаціями.

ПРАЙМ-РЕЙТ – найменша відсоткова ставка, яка стягується комерційними банками з найбільш кредитоспроможних і великих позичальників. При використанні ПРАЙМ-РЕЙТА інші відсоткові ставки для приватних осіб на комерційні і фінансові позички найчастіше прив'язуються до мінімальних ставок.

ПРЕДМЕТ фінансової безпеки підприємства – діяльність суб'єктів фінансової безпеки з реалізації принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, яка спрямована на об'єкти фінансової безпеки.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ – 1. Представлення фірми, товарів, послуг з метою реклами й ознайомлення потенційних замовників. 2. Пред'явлення переказного векселя особі, зобов'язаній виплатити зазначену в ньому суму.

ПРЕЙСКУРАНТНА ЦІНА – довідкова ціна на товари, опублікована в каталогах (прейскурантах). У деяких країнах ПРЕЙСКУРАНТНА ЦІНА визначається і регулюється державою.

ПРЕСТИЖНА ЦІНА – підвищена ціна, орієнтована на споживачів, яких якість товару, його унікальність і статус цікавлять більше, ніж ціна.

ПРЕФЕРЕНЦІЙНИЙ РЕЖИМ – пільговий економічний режим, наданий однією державою іншій без поширення на треті сторони. Найчастіше застосовується у вигляді знижок на митні збори чи їхнє скасування на ввезені товари пільгового кредитування, страхування зовнішньоторговельних і валютних операцій, надання фінансової і технічної допомоги.

ПРИБУТОК – перетворена форма додаткової вартості, яка обумовлена перевищенням доходів над виробничими витратами. Розрізняють наступні види прибутку: валовий прибуток (прибуток від реалізації), розрахунковий прибуток, балансовий прибуток; прибуток, що залишився в розпорядженні підприємства. ПРИБУТОК є найважливішим економічним показником, що характеризує фінансовий результат господарської діяльності.

Валовий прибуток визначається як різниця між вартістю реалізованої продукції за продажними цінами і повною її собівартістю.

Розрахунковий прибуток – це чистий прибуток, отриманий з урахуванням податкових відрахувань від нього. Практично розрахунковий прибуток збігається з тією його частиною, яка залишається в розпорядженні підприємства.

Балансовий прибуток – прибуток, який відображується в бухгалтерському балансі наростаючим підсумком з початку року.

Бухгалтерський облік ПРИБУТКУ ведеться на спеціальному рахунку «Прибутки та збитки». По кредиту рахунку відбиваються усі види доходів: прибуток від реалізації, валовий доход, прибуток від фінансових операцій, інші доходи; по дебету цього рахунку – усі види збитків і витрат – витрати обороту, що списуються за звітний період, позавиробничі витрати, збитки від фінансових операцій, інші збитки.

Після сплати законодавчо встановлених податків від прибутку (доходу), частина, яка залишилася, розподіляється відповідно до статуту чи установчих документів, затверджених радою акціонерного товариства, засновниками чи загальними зборами колективу.

ПРИБУТКОВИЙ ПОДАТОК – один з видів прямих податків, які стягуються з доходів фізичних чи юридичних осіб (заробітної плати, прибутку і т.п.). Кожна країна встановлює ставки ПРИБУТКОВОГО ПОДАТКУ, що можуть бути прогресивними чи регресивними, в залежності від економічної політики держави. Прогресивні ставки ПРИБУТКОВОГО ПОДАТКУ зростають, а регресивні знижуються в залежності від росту доходу. Оподатковуваний доходом податок може бути знижений на суму встановлених законом пільгових знижок.

У бухгалтерському обліку прибутковий податок з фізичних осіб відображається по дебету рахунку «Розрахунки по оплаті праці» і кредиту рахунку «Розрахунки з бюджетом». У встановлений термін прибутковий податок має бути перерахований бюджету.

ПРИБУТКОВИЙ КАСОВИЙ ОРДЕР (ПКО) – первинний документ, що підтверджує надходження грошей у касу. Складається з двох частин – безпосередньо з ПКО і квитанції до ПКО. Перша частина після оформлення залишається в касира, а квитанція вручається особі, яка здала в касу гроші. ПКО підписується головним бухгалтером і касиром.

ПРИВАТИЗАЦІЯ – передача державної чи муніципальної власності за плату чи безоплатно в приватну власність. Одна з форм приватизації – оренда майна на певний строк, із правом наступного викупу приватними особами чи компаніями. Крім оренди використовують наступні форми приватизації – розпродаж за допомогою аукціону, денационалізація, розпродаж генеральної частки акцій (контрольного пакета).

ПРИВАТНА БІРЖА – біржа, на якій угоди в першу чергу укладають акціонери, котрі є її членами. Їхній прибуток утворюється за рахунок винагород, одержуваних від клієнтів за укладені для них угоди.

ПРИВІЛЕЙОВАНА АКЦІЯ – акція, яка надає їй власнику першочергове право на одержання доходу у вигляді твердого, заздалегідь обумовленого відсотка і на повернення вкладених в акції засобів за їхньою номінальною ціною у випадку ліквідації акціонерного товариства. Слід зазначити, що ріст доходу, прибутку акціонерного товариства не приводить до перегляду раніше установленого відсотка ПРИВІЛЕЙОВАНОЇ АКЦІЇ на відміну від звичайних акцій, відсоток яких може збільшуватися чи знижуватися в залежності від зміни результатів господарської діяльності.

ПРИВІЛЕЙОВАНИЙ БУХГАЛТЕР – член професійної організації (Інституту привілейованих бухгалтерів) дипломованих бухгалтерів у Великій Британії, Ірландії, Австралії і Канаді.

ПРИМУСОВИЙ КУРС – офіційний фіксований курс, що вводиться державою в умовах валютних обмежень для обміну валюти даної країни на іноземну; обов'язковий при здійсненні всіх чи визначеної частини валютних операцій. Застосування ПРИМУСОВОГО КУРСУ може спровокувати «чорний ринок», де купівля-продаж іноземної валюти здійснюється за ринковим курсом, який складається стихійно.

ПРИНЦИПАЛ – 1. Головний боржник у зобов'язаннях. 2. Особа, від імені якого діє агент, представник.

ПРОГРЕСИВНЕ ОБКЛАДАННЯ – система оподаткування, за якої податкові ставки збільшуються в міру росту оподатковуваних об'єктів (доходу, прибутку, обсягу обороту і т.д.). При простому ПРОГРЕСИВНОМУ ОБКЛАДАННІ ставки зростають у міру збільшення оподатковуваного об'єкта; при складному ПРОГРЕСИВНОМУ ОБКЛАДАННІ оподатковуваний об'єкт поділяється на частині, кожна з яких має свою прогресивну ставку.

ПРОЛОНГАЦІЯ – продовження терміну дії угоди, векселя, позики. ПРОЛОНГАЦІЯ може бути здійснена в обумовленому законом порядку або за домовленістю з кредитором чи векселеутримувачем.

- ПРОПОРЦІЙНЕ ОБКЛАДАННЯ** – система рівномірного оподаткування, за якої встановлюється єдина відсоткова ставка незалежно від величини оподатковуваного об'єкта (прибутку, доходу й ін.).
- ПРОСТИЙ ВЕКСЕЛЬ** – зобов'язання векселедавця виплатити у визначений термін зазначену в ПРОСТОМУ ВЕКСЕЛІ суму грошей векселеутримувачу.
- ПРОТЕКЦІОНІЗМ** – економічна політика держави, спрямована на огороження національної економіки від іноземної конкуренції. Реалізується за допомогою різних форм фінансового заохочення вітчизняної промисловості, стимулювання експорту, обмеження імпорту. Однієї з форм ПРОТЕКЦІОНІЗМУ є введення мита на імпорт з метою захисту вітчизняного ринку від інтервенції більш дешевих закордонних товарів.
- ПРОТЕСТ ВЕКСЕЛЯ** – дія уповноваженого державою органа (нотаріуса, судового виконавця), що засвідчує факт відмови платника від акцепту чи оплати векселя (протест про недатування акцепту); відмовлення депозитарію векселя від видачі власнику (протест про невручення). Опротестовані векселі не приймаються банком, до обліку і не є кредитним забезпеченням.
- ПРОФІТ-ТАЙКІНГ** (відкачування прибутку) – продаж акцій, які підвищилися в ціні з часу їхньої покупки, з метою конверсії (реалізації) «паперового прибутку» у готівку.
- ПРОЦЕС РЕГУЛЮВАННЯ** – процес здійснення відповідних регулюючих записів наприкінці звітного періоду для забезпечення порівняння доходів і витрат.
- ПРЯМИЙ ПОДАТОК** – податок, який стягується державою безпосередньо з конкретно оподатковуваного об'єкту (доходу, майна платника податків). ДО ПРЯМОГО ПОДАТКУ відносять – прибутковий податок, податок на прибуток, податок з наслідуваного і дарованого майна і т.д.
- ПУБЛІЧНА БІРЖА** – вид біржі, на котрій можуть укладати угоди як її члени, так і підприємці, що не є членами біржі.
- ПУЛ** – форма угоди підприємців про об'єднання доходів партнерів від експлуатації визначеної частини ринку в спеціальний фонд і розподіл цього фонду наприкінці «пульного» періоду в заздалегідь визначеній пропорції.
- ПУНКТ** – термін, використовуваний для позначення змін у цінах на акції, облігації, у курсах валют, відсоткових ставках. Один ПУНКТ може дорівнювати грошовій одиниці (одному долару, одній марці і т.п.) чи бути еквівалентним одному відсотку.
- РАБАТ** – знижка з ціни товару, яка надається у вигляді визначеного відсотка чи визначеної суми при закупівлі товару великими партіями.
- РАЙТС** – документ, який свідчить про привілей, що надається компанією власникам своїх акцій у першочерговому придбанні нових цінних паперів з метою мобілізації капіталу відповідно до кількості тих акцій, що кожен з них має. Як правило, додаткові акції пропонуються власникам за цінами нижчими від ринкових, тому

РАЙТСИ мають свою ринкову вартість і ними активно торгують. У цьому зв'язку невдача чи успіх від використання чи продажу РАЙТСА відноситься за рахунок їхніх власників.

РАХУНОК – документ, у якому відображається перелік товарів, робіт, послуг, котрі підлягають оплаті. Є документом, що підтверджує суму платіжного доручення чи платіжної вимоги, які направляються в банк.

РАХУНОК БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ – основна одиниця збереження інформації про наявність і рух господарських засобів і їхніх джерел за визначений період у бухгалтерському обліку. РАХУНКИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ виступають у вигляді способу угруповання в грошовій оцінці господарських засобів і джерел їхнього утворення за визначений період. На РАХУНКАХ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ відображається рух об'єктів обліку в бік їхнього збільшення чи зменшення, а також їхні залишки на початок і кінець звітного періоду. Зображення РАХУНКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ представлено у вигляді двосторонньої таблиці, ліва сторона якої називається дебет, а права – кредит. Кожен рахунок має назву і код. Номер коду визначається Планом РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ. Кожна країна розробляє для збору і систематизації інформації свій План РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ. Деякі розвинуті країни і країни, що розвиваються, для побудови свого Плану РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ використовують рекомендації Міжнародних бухгалтерських стандартів. Число РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ визначається Планом рахунків. РАХУНКИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ є активними і пасивними. На активних РАХУНКАХ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ враховуються господарські засоби; на пасивних – джерела їхнього утворення. На активних рахунках – залишки господарських засобів і їхнє збільшення відображається по дебету, а зменшення – по кредиту. На пасивних рахунках залишки джерел і їхнє збільшення відбиваються по кредиту, а їхнє зменшення – по дебету.

РАХУНКИ АНАЛІТИЧНОГО І СИНТЕТИЧНОГО ОБЛІКУ – 1. РАХУНКИ АНАЛІТИЧНІ призначені для відображення детальної інформації про об'єкти обліку – про їхні різновиди, характерні риси, якісні ознаки і т.д. 2. РАХУНКИ СИНТЕТИЧНІ – призначені для узагальнення даних по однорідних ознаках. Рахунки синтетичні представлені Планом рахунків бухгалтерського обліку. Рахунки аналітичні розшифровують суму синтетичного рахунку. Сума залишків рахунків аналітичних, відкритих до одного синтетичного рахунку, дорівнює загальному залишку цього рахунку. Обороти по дебету і кредиту рахунків аналітичних дорівнює обороту по дебету і кредиту відповідного синтетичного рахунку. Взаємозв'язок між РАХУНКАМИ АНАЛІТИЧНОГО І СИНТЕТИЧНОГО ОБЛІКУ досягається за допомогою оборотних відомостей.

РАХУНКИ ГРОШОВИХ КОШТІВ – призначені для бухгалтерського обліку готівки, операцій на валютному рахунку, розрахунковому й іншому рахунках банку, а також грошових коштів у дорозі і грошових документах.

РАХУНКИ ІНВЕНТАРИЗАЦІЙНІ (МАТЕРІАЛЬНІ) – призначені для обліку основних засобів, сировини, матеріалів, МШП, товарів, готової продукції.

РАХУНОК ДО ОПЛАТИ – документ постачальника, який відображає заборгованість підприємства за товари і послуги, отримані з наступною оплатою.

РАХУНОК ДО ОДЕРЖАННЯ – документ, який відображає заборгованість покупця й інших дебіторів перед постачальником за товари і послуги, отримані в кредит.

РЕАЛІЗАЦІЯ – однойменний бухгалтерський рахунок, операційно-результативний. По кредиту цього рахунка відображається реалізована продукція (товари) по договірних продажних цінах, а по дебету – повна собівартість тієї ж продукції чи вартість реалізованих товарів за покупними цінами. Різниця – це прибуток (збиток) від реалізації (у промисловості) чи валовий доход (збиток) у торгівлі. Після закінчення місяця рахунок закривається шляхом списання цієї різниці на рахунок «Прибутки та збитки». Рахунок «Реалізація» кореспондується по кредиту з рахунками «Розрахунковий рахунок», «Валютний рахунок», «Розрахунки з покупцями» і деякими іншими. По дебету – з рахунками «Готова продукція», «Товари» і деякими іншими.

РЕВАЛОРИЗАЦІЯ – один з видів грошової реформи, суть якої зводиться до підвищення вартості паперових грошей до вартості однойменної металеві грошової одиниці з одночасним поновленням розміну паперових грошей на золото за номіналом.

РЕВАЛЬВАЦІЯ – підвищення курсу національної чи міжнародної (регіональної) валютно-грошової одиниці стосовно валют інших країн. РЕВАЛЬВАЦІЯ створює для країни, яка її проводить, можливість дешевше здобувати іноземну валюту, що збігається з інтересами імпортерів товарів і експортерів.

РЕВЕРС – зобов'язання викупити зданий у заставу вексель.

РЕВЕРСІЯ – повернення майна первісному власнику.

РЕВОКАЦІЯ – пропозиція чекодавця скасувати виданий чек.

РЕВОЛЬВЕРНИЙ КРЕДИТ – поновлюваний кредит, який застосовується на національному і світовому ринках позичкових капіталів, що надається в межах установленого ліміту і термінів погашення без додаткових переговорів між сторонами, тобто РЕВОЛЬВЕРНИЙ КРЕДИТ відновляється автоматично.

РЕЄСТР (КНИГА) РАХУНКІВ ДО ОДЕРЖАННЯ – реєстр аналітичного обліку, що містить рахунки розрахунків з конкретними покупцями (замовниками).

РЕГУЛЮЮЧІ ЗАПИСИ – записи, які робляться наприкінці звітного періоду для відображення операцій, котрі за певних причин не були записані чи були неправильно записані протягом цього періоду.

РЕЗЕРВ МАЙБУТНІХ ПЛАТЕЖІВ – бухгалтерський рахунок, основний, пасивний, що є джерелом власних засобів, розміщений у першому розділі балансу. Призначений для покриття майбутніх витрат і платежів з метою рівномірного регулювання фінансових результатів. Нараховується по рахунках виробничих ви-

трат чи обороту записом: Д-т «Основне виробництво» («Загальновиробничі витрати», «Загальногосподарські витрати»), «Витрати обороту» – К-т «Резерв майбутніх платежів».

Використовується при списанні товарних втрат у межах встановлених норм чи витрат на оренду, оплату відсотків за кредит і інші. Використання РЕЗЕРВІВ МАЙБУТНІХ ПЛАТЕЖІВ відображається записом – Д-т «Резерв майбутніх платежів» – К-т «Нестачі і втрати від псування цінностей», «Розрахунковий рахунок» і ін.

РЕЗЕРВНИЙ КАПІТАЛ – резервні кошти, сформовані відповідно до чинного законодавства для конкретної мети. До них відносяться: додатковий оплачений капітал (емісійний доход), резерв на переоцінку активів, для викупу капіталу й ін. Є частиною власного капіталу.

РЕЗИДЕНТ – у податковому праві юридична чи фізична особа, яка має постійне місцеперебування в даній країні. Фізична особа – це РЕЗИДЕНТ визначеної країни, яка проживає в ній не менш 6 місяців у відповідному податковому році чи задовольняючий іншому, встановленому внутрішнім законодавством, критерію даної країни. Для юридичних осіб статус РЕЗИДЕНТА визначається за місцем їхнього утворення, реєстрації і функціонування.

Для РЕЗИДЕНТІВ податковий режим визначається за принципом необмеженої податкової відповідальності, відповідно до якого вони обкладаються податком на основі законодавства країни за місцем їх перебування, навіть якщо доходи мають характер закордонного походження. Розбіжність критеріїв визначення РЕЗИДЕНТА в різних країнах може привести до визнання тих самих РЕЗИДЕНТІВ у двох чи більш країнах.

РЕІМПОРТ – купівля і ввезення через кордон вивезених раніше вітчизняних товарів за різних причин (відмовлення закордонного покупця через низьку якість товарів, повернення нереалізованого залишку товарів і т.п.). РЕІМПОРТ передбачається при укладанні договору продажу товарів.

РЕІНВЕСТИЦІЯ – повторні додаткові вкладення коштів, отримані у формі доходів від інвестиційних операцій. Розрізняють фінансову РЕІНВЕСТИЦІЮ і реальну РЕІНВЕСТИЦІЮ. У першому випадку РЕІНВЕСТИЦІЯ спрямована на цінні папери, а в другому сферою додатку є основний і оборотний капітал.

РЕЙТИНГ – оцінка кредитоспроможності визначеного позичальника, якості і надійності цінних паперів.

РЕКВІЗИТИ ДОКУМЕНТІВ – обов'язкові дані, які характеризують документ, його функції, вид і дають можливість служити підставою для відображення тієї чи іншої операції. Кожен документ має заголовну частину і предметну. У заголовній частині обов'язковими РЕКВІЗИТАМИ ДОКУМЕНТІВ є: найменування, дата складання, номер документа, адреса підприємства, найменування й адреса контрагента, розрахункові рахунки і т.д. – в залежності від призначення доку-

мента. У предметній частині вказуються: характер і зміст операції, одиниці виміру, суми, підписи осіб, які беруть участь в операції, і т.д. Види реквізитів, їхня кількість, призначення залежать від сфери діяльності, характеру операцій, класифікаційної ознаки документів.

РЕКВІРЕНТ – власник векселя, який звертається до нотаріуса з вимогою опротестувати його.

РЕКЛАМАЦІЯ – претензія до якості поставленої продукції, виконаної роботи, зробленої послуги. У РЕКЛАМАЦІЇ відбиваються вимоги щодо усунення недоліків, зниження цін, відшкодування заподіяного збитку.

РЕМАРКЕТИНГ – вид маркетингу, спрямований на переорієнтацію маркетингових зусиль з метою пожвавлення попиту на товари і послуги у випадку його зниження.

РЕМІСІЯ – округлення суми платежу по рахунку у бік зменшення.

РЕМІТЕНТ – особа, на користь якої виписано переказний вексель (тратта), тобто перший власник векселя. Як РЕМІТЕНТ може виступати також третя особа і векселедавець.

РЕМІТУВАННЯ – спосіб погашення заборгованості чи переказу грошей за допомогою векселя.

РЕМОНТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ – бухгалтерський рахунок, на якому враховуються витрати по РЕМОНТУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ. Рахунок основний, активний, калькуляційний. По дебету збираються відповідні витрати; по кредиту відображається їхнє списання по відремонтованих об'єктах. Витрати по відремонтованих об'єктах можуть списуватися за рахунок амортизаційного фонду (там, де він нараховується на ці цілі) або на рахунки виробничих витрат чи обороту (як правило, на малих підприємствах). Сальдо по цьому рахунку відбиває залишок витрат по не відремонтованих об'єктах. Аналітичний облік ведеться по видах ремонтів (капітальний чи поточний) і в розрізі видів (статей) витрат.

РЕНОВАЦІЯ ОСНОВНИХ ФОНДІВ – процес повної реконструкції (відновлення) основних фондів, що вибули в результаті їхнього фізичного чи морального зносу.

РЕНТА – регулярно одержуваний доход з капіталу, майна, цінних паперів, землі, що не вимагає від одержувача підприємницької діяльності. Найбільш класичним прикладом є земельна РЕНТА.

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ – відносний економічний показник ефективності господарської діяльності підприємства, розраховується у вигляді відсоткового відношення прибутку до встановленої бази. Такою базою може бути сума основних і оборотних виробничих фондів, собівартість реалізованої продукції, роздрібний товарообіг, фонд оплати праці й ін.

РЕНТИНГ – короткострокова оренда машин і устаткування без права їхнього наступного викупу орендарем. Право власності в цьому випадку залишає за собою власник машин і устаткування протягом дії договору про оренду. Орендода-

вещь здійснює витрати по ремонту й обслуговуванню орендованого майна, якщо це передбачено договором. Як правило, орендна плата по РЕНТИНГУ вища, ніж по лізингу.

РЕПОРТ – біржова угода з продажу цінних паперів із зобов'язанням наступного викупу через визначений термін за новим, більш високим курсом. РЕПОРТ – це також угода на валютному ринку, спрямована на продаж іноземної валюти в обмін на національну валюту з правом наступного викупу іноземної валюти через встановлений термін за більш високим курсом. РЕПОРТ спрямований на підвищення курсу цінних паперів і валюти, депорт – на його зниження.

РЕПРИВАТИЗАЦІЯ – процес приватизації раніше націоналізованої недержавної власності.

РЕЦЕСІЯ – падіння ділової активності протягом досить тривалого періоду (два і більш квартали), результатом чого є зменшення валового національного продукту.

РЕЦИПІЄНТ – фізична чи юридична особа, яка одержувала платіж. РЕЦИПІЄНТОМ може виступати і держава.

РЕЕКСПОРТ – особливий різновид експорту, за якого здійснюється вивіз за кордон раніше імпортованих товарів, не підданих переробці. Предметом РЕЕКСПОРТУ можуть виступати товари, продавані на міжнародних аукціонах і товарних біржах. У ряді випадків до РЕЕКСПОРТУ відносять придбання і перепродаж товарів за кордоном без завезення у свою країну.

РИМЕССА – платіжний документ в іноземній валюті, який здобувається боржником на національну валюту у третьої особи і пересилається ним іноземному кредитору в погашення заборгованості.

РИНОК – сфера товарного обміну, у якій діють відносини купівлі-продажу з приводу товарів, робіт і послуг, пов'язані з їхнім рухом від виробника до споживача.

РИНОК ГРОШОВИЙ – сукупність операцій з грошовими коштами між національним і комерційними банками і їхніми клієнтами.

РИНОК ПОЗИКОВИХ ЗАСОБІВ – сукупність операцій по довгостроковому кредитному фінансуванню.

РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ – сукупність операцій, пов'язаних з купівлею-продажем цінних паперів через систему банків, кредитних установ, юридичних і фізичних осіб.

РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ – механізм взаємозв'язку і взаємодії наступних основних елементів: пропозиції, попиту і ціни. Через РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ виявляють свій вплив закони вартості, попиту та пропозиції.

РИНКОВИЙ СЕГМЕНТ – частина ринку, яка представляє собою чітко обмежену групу споживачів, що відрізняється від інших частин якою-небудь характерною рисою.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ – сукупні умови життя населення країни, які відповідають рівню її економічного розвитку. Основними показниками РІВНЯ ЖИТТЯ є: рівень за-

робітної плати, мінімальний споживчий коштик, рівень податків, індекс роздрібних цін на споживчі товари і послуги, структура і рівень споживчих витрат населення, витрат на медичне забезпечення, соціальне забезпечення і соціальне страхування.

РОЗДРІБНА ФРАНШИЗА – контрактна угода між виробниками товарів, оптовою і сервісною організацією і роздрібними торговими підприємствами про товарний рух піж торговою маркою виробника.

РОЗГОРНУТЕ САЛЬДО – сальдо, що виводиться водночас по дебету і кредиту того самого рахунка. Таке сальдо зазвичай буває в активно-пасивних рахунках.

РОЗПОДІЛ ВИТРАТ – віднесення витрат по об'єктах калькулювання (підрозділах, видах продукції і т.п.). Як правило, здійснюється розподіл непрямих витрат пропорційно встановленої (прийнятої) бази (критерію) розподілу (прямим витратам, матеріальним витратам, прямим витратам по оплаті праці і т.п.).

РОЗРАХУНКОВІ ДОКУМЕНТИ – оформлені належним чином платіжні вимоги чи доручення підприємств, організацій і т.д. на перерахування коштів у безготівковому порядку за відпущені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи і зроблені послуги. До РОЗРАХУНКОВИХ ДОКУМЕНТІВ відносять також різні чеки з лімітованих чекових книжок.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, пред'явлений платнику (покупцю) для наступної оплати відвантаженого товару (робіт, послуг). Водночас екземпляр платіжної вимоги передається в банк платника, який веде його рахунок, для інкасування платежів за об'єкт платежу.

Платіжне доручення – розрахунковий документ, за допомогою якого платник доручає банку, який веде його рахунок, зробити попередні платежі визначеної суми на рахунок одержувача.

Рахунковий чек – доручення чекоутримувача банку про перерахування з його особового рахунку визначеної в чеку суми на рахунок постачальника в межах зазначеного в чековій книжці ліміту.

РОЗРАХУНКОВИЙ РАХУНОК – відкривається при реєстрації підприємства з присвоєнням спеціального номера. Призначений для обліку наявності і руху вільних грошових коштів підприємств, які знаходяться на господарському розрахунку і виділених на самостійний баланс при усіх формах власності. Рахунок основний, активний, розташований у 3-му розділі бухгалтерського балансу. По дебету розрахункового рахунку враховується надходження коштів; по кредиту – їхнє вибуття. Рух коштів підтверджується випискою з розрахункового (лицьового) рахунку, до якої прикладені підтверджуючі розрахункові документи. По дебету і кредиту кореспондується з різними бухгалтерськими рахунками.

РОЛЛОВЕР-КРЕДИТ – різновид кредитів, наданих по відсоткових ставках, що плавають, на національних і міжнародних ринках позичкових капіталів. Особливість РОЛЛОВЕР-КРЕДИТУ полягає в тому, що погоджений між учасниками

термін кредиту поділяється на визначені тимчасові відрізки, для кожного з яких встановлюється особлива відсоткова ставка, виходячи з кон'юнктури ринку кредитних капіталів.

РОЯЛТІ – періодичні відрахування у вигляді фіксованих ставок продавцю (ліцензіарові) за право користування предметом ліцензійної угоди. РОЯЛТІ виплачується ліцензіатом (користувач ліцензії) через погоджені проміжки часу протягом терміну ліцензійної угоди. У ліцензійних угодах ставка РОЯЛТІ встановлюється у відсотках до вартості чи собівартості ліцензійної продукції, валового прибутку чи до іншої погодженої бази.

САЛЬДО – різниця між оборотами по дебету і кредиту бухгалтерського рахунку. В активних рахунках САЛЬДО дебетове; у пасивних – кредитове; в активно-пасивних воно може бути по дебету чи кредиту рахунку в залежності від господарської операції, сума якої перевищує одну зі сторін бухгалтерського рахунку.

У міжнародних торгових і платіжних відносинах – різниця між вартістю експорту й імпорту країни чи між її закордонними платежами і надходженнями.

САЛЬДО ВЗАЄМНИХ РОЗРАХУНКІВ – результат співвідношення платежів і надходжень коштів за визначений період, відображений за особових рахунках партнерів шляхом заліку взаємних вимог. САЛЬДО ВЗАЄМНИХ РОЗРАХУНКІВ може бути дебетовим, якщо сума платежів більше суми надходжень коштів, і кредитовим – при зворотному співвідношенні коштів. У день завершення заліку дебетове сальдо пред'являється до стягнення, а кредитове сальдо має бути закрито відповідними платежами. За відсутності коштів на розрахунковому рахунку банк може надати боржнику кредит.

САЛЬДОВИЙ БАЛАНС – бухгалтерський баланс, який містить залишки (сальдо) рахунків бухгалтерського обліку на визначену дату по відповідних статтях.

САЛЬДОВИЙ БАЛАНС складається щодня в установах банків для контролю повноти і правильності відображених операцій в аналітичному обліку й аналізу стану активів і пасивів банку.

САМОВРЯДУВАННЯ – участь трудового колективу у вирішенні питань виробничого і соціального розвитку чи вирішенні питань господарської діяльності підприємства, організації, фірми. Реалізується шляхом участі працівників у виробленні стратегії і тактики управління підприємством і контролі їхнього виконання на основі діючого законодавства.

САМОФІНАНСУВАННЯ – економічна основа самостійності підприємства, обумовлена покриттям із власних джерел усіх витрат, пов'язаних з поточною діяльністю підприємства і його розвитком.

САНАЦІЯ – система цілеспрямованих заходів щодо запобігання банкрутства промислових, комерційних і інших підприємств, проведених державою, приватними компаніями і банками в країнах з ринковою економікою, якщо це відповідає їхнім інтересам.

- СВІНГ** – межа взаємного кредитування сторонами при клірингових розрахунках. При перевищенні СВІНГУ країна-кредитор може призупинити товарні постачання або зажадати від країни-боржника покриття цього сальдо.
- СВІТЧ** – сукупність операцій з валютою і цінними паперами, пов'язаних зі зміною зобов'язань учасників цих операцій. Наприклад, заміна зобов'язань з різними валютними засобами чи цінними паперами; переуступка третій стороні залишку валютних коштів на кліринговому рахунку; зміна зобов'язань по операціях з використанням блокованих рахунків.
- СЕГМЕНТУВАННЯ РИНКУ** – умовний поділ ринку на окремі частини (сегменти) за визначеною ознакою. СЕГМЕНТУВАННЯ РИНКУ сприяє раціональному здійсненню маркетингової діяльності, скороченню невиробничих витрат і підвищенню економічної ефективності в сфері виробництва і обороту товарів. СЕГМЕНТУВАННЯ РИНКУ може здійснюватися за географічним, демографічним, психографічним й іншими критеріями (ознаками). Кожна з перерахованих ознак дозволяє розбити ринок на групи в залежності від регіональних особливостей, статі, віку, розміру родини і т.п., суспільного класу, способу життя, характеру виробничих відносин, спеціалізації і кваліфікації покупців і т.д.
- СЕРТИФІКАТ** – посвідчення, документ, письмове свідоцтво. Може виступати у вигляді: документа, що засвідчує якість товару на основі спеціальної експертизи; цінного паперу (ощадний СЕРТИФІКАТ), що є свідченням кредитної установи про депонування грошових коштів і надає право власнику на одержання цих коштів після закінчення встановленого терміну і відсотків; страхового документа, що заміняє страховий поліс і умови договору страхування.
- СЕРТИФІКАТ ДЕПОЗИТНИЙ** – документ, який свідчить про строковий відсотковий вклад у комерційний банк на зазначених у СЕРТИФІКАТІ ДЕПОЗИТНОМУ умовах. У деяких країнах банкам надається право переглядати умови (ставку по депозитах) СЕРТИФІКАТА ДЕПОЗИТНОГО протягом тривалого терміну.
- СЕРТИФІКАТ ГРОШОВОГО РИНКУ** – сертифікат депозитний, але який відображує умови по короткострокових (найчастіше до 5 місяців) вкладеннях.
- СЕРТИФІКАТ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ** – документ, який засвідчує країну походження чи вивозу товару і видається митними органами чи іншими уповноваженими організаціями (торгово-промисловою палатою, асоціацією виробників) цієї країни.
- СИНДИКАТ** – об'єднання підприємців з метою раціонального розподілу замовлень із закупівлі сировини чи виробництва продукції та її реалізації. Як правило, учасники СИНДИКАТУ зберігають виробничу самостійність, але втрачають комерційну незалежність.
- СИСТЕМА ВИРОБНИЧОГО ОБЛІКУ** – система, яка забезпечує калькулювання собівартості одиниці продукції і контроль витрат на її виробництво.
- СИСТЕМА ПРИСКОРЕНОГО ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ** – система амортизації основних засобів, яка застосовується в США з 1981 р. і дозволяє підприємст-

вам використовувати встановлені норми прискореної амортизації для цілей оподаткування.

СІФ (англ. CIF) – умови транспортування товарів водним транспортом. СІФ визначає умови постачання й оплати товару продавцем, який зафрахтував судно, оплати ним митного збору, а також умови страховки і ризику загибелі, псування товару до моменту перетинання ним борту судна при завантаженні. Ризик загибелі чи псування товару за умовами СІФ переходить на покупця з моменту завантаження товару на борт судна.

СКЛАДСЬКА НАДБАВКА (НАЦІНКА) – частина роздрібної ціни реалізованих товарів, оплачувана покупцями на користь постачальницько-збутової організації.

СЛОТ – 1. Вид угоди на надані товари, який вимагає негайної оплати. 2. Ціна, за якою здійснюється продаж товару чи валюти з негайною оплатою. 3. Судно, що має тоннаж, який відповідає вимогам фрахтування.

СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ – виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства, пов'язані з виробництвом і реалізацією готової продукції. СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ може бути виробничою і повною. Повна СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ перевищує виробничу на суму позавиробничих витрат на відвантаження, перевезення і реалізацію готової продукції.

У системі бухгалтерського обліку інформація по виробничих і позавиробничих витратах з метою раціонального управління ними збирається окремо.

СПАДКУВАННЯ ВНЕСКІВ, ПОЗИКОВИХ ОБЛІГАЦІЙ – перехід внесків, позикових облігацій після смерті вкладника до його спадкоємців за заповітом чи за законом. СПАДКОЄМЦЯМИ ВНЕСКІВ, ПОЗИКОВИХ ОБЛІГАЦІЙ є особи, на користь яких власник внесків, позикових облігацій зробив заповідальне розпорядження в особовому рахунку чи в окремій заяві на ім'я установи банку (Ощадбанку) чи в заповіті, оформленому в нотаріальному порядку.

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ (анг. SDR) – міжнародні платіжні і резервні засоби, використовувані Міжнародним валютним фондом (МВФ) для бухгалтерських розрахунків за допомогою спеціальних рахунків країн-членів МВФ. СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ виконують функції світових грошей з регулювання платіжних балансів, поповнення офіційних валютних резервів, порівняння вартості національних валют. СПЕЦІАЛЬНЕ ПРАВО ЗАПОЗИЧЕННЯ може виступати як розрахункова одиниця МВФ.

СПІЛЬНА ВЛАСНІСТЬ – регулюється цивільним законодавством; те саме майно може належати двом і більш власникам. Спільна власність – загальна власність без визначення часток (див. *Часткова власність*).

СПОЖИВЧИЙ КОШИК – набір найменувань і кількості продовольчих і непродовольчих товарів і платних послуг, необхідних для задоволення фізіологічних і соціальних потреб людини. Якщо ці потреби визначаються суспільством як мінімально припустимі в конкретних соціальних умовах, то мова йде про мінімальний СПОЖИВЧИЙ КОШИК.

СПОЖИВЧИЙ КРЕДИТ – форма кредиту, яка служить засобом задоволення споживчих потреб населення. При споживчому кредиті позичальниками є фізичні особи, а кредиторами – установи, підприємства й організації. Споживчий кредит може бути грошовим і товарним. Погашається в разовому порядку чи розрахунковими платежами за певний період.

СПОСІБ ПЛАТЕЖУ – характеризує порядок списання коштів з рахунків платників. У практиці розрахунків використовуються платежі по конкретній угоді – основний СПОСІБ ПЛАТЕЖУ, планові платежі, здійснювані не по кожному постачанню товарів, а за визначений період; платежі за результатами заліку взаємних вимог, коли перелічується тільки різниця за результатами звірки взаємних розрахунків.

СПРЕД – різниця між ціною емітента за випущені цінні папери й інвестора за придбані ці ж папери.

СТАВКА ВІДСІКАННЯ – мінімальна ставка доходу на інвестиції, використовується для відбору проектів капітальних вкладень (інвестиційних проектів).

СТАВКА ДИСКОНТНОГО ДОХОДУ – показник, використовуваний для оцінки ефективності капітальних вкладень. Розраховується як відношення величини середнього чистого прибутку від реалізації проекту до середньої вартості інвестицій. Вважається, що проект із більш високою ДИСКОНТНОЮ СТАВКОЮ ДОХОДУ є кращим.

СТАГНАЦІЯ – стан застою в економіці, падіння виробництва, ріст безробіття, тобто стан економічної кризи.

СТАГФЛЯЦІЯ – стан економічної кризи, що поєднується з інфляцією.

СТАНДАРТ – документ, який визначає якісні характеристики виробу, товарів, послуг і т.п. СТАНДАРТ міжнародний – загальноприйнятий і розроблений Міжнародною організацією по стандартизації СТАНДАРТ.

СТАНДАРТНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ – сукупність показників, які визначають якість продукції (товару), що поставляється по термінових контрактах. Якщо фактично поставлені товари не відповідають усій сукупності відповідних показників якості, то підприємство-постачальник може бути піддане штрафу (неустойці) за порушення вимог СТАНДАРТНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ. Постачальник може бути заохочений премією за дотримання СТАНДАРТНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ, якщо це передбачено умовами постачання товарів чи договором.

СТАНДАРТИ ОБЛІКУ – облікові правила і процедури, що стосуються вимірів, оцінки і представлення звітної інформації, розроблені відповідними професійними організаціями, наприклад, Комісією зі стандартів фінансового обліку (США), Комітетом з міжнародних СТАНДАРТІВ ОБЛІКУ.

СТАТУТНИЙ КАПІТАЛ – організаційно-правова форма капіталу, виражена у вигляді джерела власних господарських засобів, величина якого визначається статутом і засновницьким договором у процесі утворення підприємства (фірми) у

різних галузях народного господарства і в кредитній системі (банки, кредитні установи). Його складові: номінальна вартість випущених акцій, сума вкладень державних коштів, пайових внесків, вартість господарських засобів, вкладених у вигляді засновницьких внесків і т.п.

В процесі господарської діяльності СТАТУТНИЙ КАПІТАЛ не міняється. Його зміни можуть здійснюватися, якщо вони передбачені засновницькими документами (перереєстрація підприємства, поповнення засновників, додатковий випуск акцій і т.д.).

СТАТУТНИЙ ФОНД – джерело власних основних і оборотних засобів підприємства, виділених йому засновниками (державою, господарськими, громадськими організаціями й ін.) для забезпечення нормальної господарської діяльності. У деяких країнах СТАТУТНИЙ ФОНД ототожнений зі статутним капіталом.

В бухгалтерському обліку по кредиту кореспондується з дебетом рахунків основних засобів, інших товарно-матеріальних цінностей і коштів. По дебету – з тими ж рахунками за результатами ліквідації господарських засобів, їхнього вилучення чи ліквідації підприємства.

СТОРНО – спосіб виправлення помилок у бухгалтерських документах (реєстрах), за якого помилково внесена сума записують удруге червоним чорнилом (червоне СТОРНО) і тим самим виключають її з підсумкових даних.

СТРАТЕГІЯ МАРКЕТИНГУ – довгострокова програма раціонального використання структурних частин маркетингу з метою досягнення поставлених місії і задач фірми.

СТРАХУВАННЯ – система економічних відносин, спрямована на відшкодування заподіяного підприємствам і організаціям збитку, чи надання допомоги юридичним і фізичним особам за наявності зазначених у договорі страхування причин. Відшкодування збитку і надання допомоги здійснюється за рахунок коштів, акумульованих страховиком (страховими компаніями) у спеціальних фондах. Спеціальні фонди утворюються в результаті платежу визначеної суми грошей страхувальником.

СТРАХУВАННЯ може здійснюватися в добровільному і примусовому порядку, якщо це передбачено законодавством. Існують наступні форми СТРАХУВАННЯ: особисте, майнове, обов'язкове, добровільне, СТРАХУВАННЯ відповідальності.

СТРАХОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – обов'язок страховика виплачувати страхувальнику страхове відшкодування чи страхову суму (при особистому страхуванні) у випадку настання передбаченої умовами страхування події (страхового випадку) чи після сплати страхувальником обчисленої суми страхових платежів (при добровільному страхуванні).

СТРАХОВИЙ БРОКЕР – посередник, який з'єднує клієнта, що має потребу у визначеному виді страхування, з найбільш придатною страховою компанією.

СТРАХОВА ОЦІНКА – вартість майна, що підлягає страхуванню, погоджена страховиком і страхувальником. СТРАХОВА ОЦІНКА залежить від категорії страху-

вальника, виду застрахованого майна, умов страхування, передбачених правилами страхувальника і законодавством. Страхова оцінка може встановлюватися на все приналежне страхувальнику майно чи на його частини. Від СТРАХОВОЇ ОЦІНКИ залежать страхова сума, розмір страхових платежів і їхня черговість, розмір заподіяного збитку і його страхового відшкодування.

СТРАХОВА СУМА – сума, на яку страхується об'єкт при обов'язковому страхуванні чи при укладанні договору добровільного страхування. СТРАХОВА СУМА є базою, що обумовлює розмір виплат при настанні страхового випадку. По майновому страхуванню СТРАХОВА СУМА визначається по видах застрахованого майна з розрахунку на одиницю об'єктів чи у цілому на усі види майна; по особистому страхуванню – на кожного застрахованого. СТРАХОВА СУМА є основою для визначення страхових платежів. СТРАХОВА СУМА не повинна перевищувати вартості застрахованого майна; при особистому страхуванні межі СТРАХОВИХ СУМ не існує – вони встановлюються за згодою сторін.

СУБВЕНЦІЯ – вид грошової допомоги місцевим органам влади з боку держави. На відміну від дотації направляється на фінансування визначених заходів, але підлягає поверненню у випадку порушення цільового використання. СУБВЕНЦІЯ може бути представлена місцевим органам влади або підприємствам на підтримку з боку держави їхньої ініціативи по фінансуванню спеціальних програм, проектів і т.п., спрямованих на власний розвиток і не суперечні інтереси центра.

СУБ'ЄКТ фінансової безпеки – керівництво підприємства і його персонал.

СУБСИДІЯ – допомога у грошовій формі (рідше в натуральній), яку надано за рахунок державного чи місцевого бюджету або спеціальних фондів юридичним і фізичним особам, місцевим органам влади, іншим державам. Розрізняють прямі і непрямі СУБСИДІЇ. Прямі СУБСИДІЇ – це допомога, що направляється у вигляді коштів на розвиток перспективних галузей, підтримку нерентабельних підприємств, створення нових робочих місць, компенсацію додаткових витрат при рості цін, на розвиток сільського господарства, фундаментальних наукових досліджень, впровадження нової техніки і т.д. Непрямі СУБСИДІЇ реалізуються засобами податкової і кредитної політики, а також через механізм ціноутворення.

СУПРОВІДНА ВІДОМІСТЬ – первинний документ, який підтверджує інкасацію коштів (найчастіше виторг) у банк і супроводжує ці засоби в інкасаторській сумці. Одна з копій цього документа – накладна – залишається в інкасатора, а друга – квитанція, оформлена печаткою інкасатора, – передається касиру і є документальним підтвердженням здачі грошей через інкасатора в банк.

РАХУНКИ КАЛЬКУЛЯЦІЙНІ – призначені для збору інформації про зроблені витрати з метою калькулювання собівартості одиниці продукції. На цих рахунках враховуються витрати на виробництво продукції, пов'язані з капітальними вкладеннями, витрати непромислового характеру і т.п.

РАХУНКИ «ЛОРО» – рахунки, що відкриваються банком своїм банкам-кореспондентам, на яких відображаються суми, одержувані і видавані за їхнім дорученням. При відкритті РАХУНКА «ЛОРО» передбачається вид валюти, у якій буде вести-ся рахунок. По РАХУНКУ «ЛОРО» нараховуються відсотки і комісійна винагорода за виконувани доручення.

РАХУНКИ «НОСТРО» – рахунки даної кредитної установи у банків-кореспондентів, призначені для обліку взаємних платежів.

РАХУНКИ ОПЕРАЦІЙНО-РЕЗУЛЬТАТИВНІ – використовуються для оцінки реалізованих товарів, робіт і послуг по договірних продажних і покупних цінах. На цих рахунках виявляються результати реалізації: валовий прибуток (дохід), якщо вартість товарів (робіт, послуг) за продажними цінами буде вище їхньої вартості за покупними цінами; валові збитки – при зворотному співвідношенні цін. Як правило, ці рахунки наприкінці місяця закриваються рахунком прибутків і збитків. ДО РАХУНКІВ ОПЕРАЦІЙНО-РЕЗУЛЬТАТИВНИХ відноситься рахунок «Реалізація» і деякі інші (в залежності від організації обліку в різних країнах).

РАХУНКИ ОСНОВНІ І РЕГУЛЮЮЧІ – на основних рахунках враховуються всі господарські засоби і джерела їхнього утворення. Регулюючі рахунки відкриваються до відповідних основних рахунків з метою уточнення реальності відбитих на них коштів чи джерел. Наприклад, на основних рахунках «Основні засоби», «Нематеріальні активи», «МШП» і ін. облік відповідних об'єктів ведеться по первісній вартості. А на регулюючих рахунках, що відкриваються до перерахованих рахунків, враховується їхній знос.

Зіставляючи дані основних і регулюючих рахунків, можна визначити реальну, залишкову вартість зазначених вище рахунків. Регулюючі рахунки можуть бути відкриті до рахунків «Товари», «Прибутки та збитки» і деяких інших. До рахунку «Прибутки та збитки» регулюючим буде рахунок «Використання прибутку», рахунок «Товари» регулюється рахунком, на якому враховуються надбавки, знижки, націнки.

РАХУНКИ РОЗРАХУНКІВ – застосовуються для обліку розрахунків з постачальниками, покупцями і замовниками, по виданих авансах, с дебіторами – по претензіях, з органами соціального страхування, робітниками та службовцями, підзвітними особами, по відшкодуванню заподіяного збитку учасниками по фінансових вкладеннях, дочірніми підприємствами, отриманими і виданими векселями і т.д. Аналітичний облік ведеться в розрізі учасників розрахунків чи платіжних документів при постійних розрахунках, наприклад, з постачальниками, покупцями і т.д. Кількість рахунків розрахунків у різних країнах не однакова. Наприклад, у розвинутих країнах число синтетичних рахунків розрахунків обмежене, але більш докладна інформація представлена в даних аналітичного обліку. РАХУНКИ РОЗРАХУНКІВ можуть бути активними (розрахунки з підзвітними особами, по претензіях, по виданих авансах); пасивними (розрахунки по соціальному страхуванню, по оплаті праці й ін.) і активно-пасивними – біль-

шість інших рахунків, сальдо по яких відбиває в залежності від стану розрахунків дебіторську чи кредиторську заборгованість.

РАХУНКИ ПОЗИЧОК І ІНШИХ ПОЗИКОВИХ ЗАСОБІВ – використовуються для обліку взаємин з банком по виданих довгострокових і короткострокових позичках, а також довгостроковому і короткостроковому позиковому засобам з різними кредитними установами. Рахунки ці пасивні: по кредиту відображається збільшення заборгованості підприємства по отриманих позичках і інших позикових засобах, по дебету – їхнє погашення. Кредитове сальдо показує суму залишку непогашеної заборгованості. Аналітичний облік ведеться по видах позичок і позикових засобів і кредитних установ.

РАХУНКИ ФОНДОВІ – призначені для обліку статутного, амортизаційного й іншого фондів (економічного стимулювання, спеціального призначення), резервів і цільових надходжень коштів і цільового фінансування. **РАХУНКИ ФОНДОВІ** – пасивні, відносяться до джерел власних засобів. По кредиту відображаються операції з їхнього утворення, а по дебету – використання. Сальдо показує залишок невикористаних фондів. Утворюються за рахунок засновницьких внесків, відрахувань від прибутку, дивідендів, інших фінансових надходжень. Використання носить строго цільовий характер. Порядок утворення і використання обумовлений законодавством, статутом підприємства, засновницьким договором і іншими нормативними документами.

РАХУНКИ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ – слугують для визначення остаточного результату господарської діяльності – прибутку чи збитку. По кредиту рахунку відбиваються всі доходи (як плановані, так і незаплановані); по дебету – збитки. До доходів відносять прибуток від реалізації продукції, валовий доход, доходи, отримані від фінансових операцій (з цінними паперами), інші доходи; до витрат і збитків – збитки від реалізації продукції, витрати обороту, збитки від фінансових операцій, інші збитки. Протягом року отриманий прибуток використовується по різних напрямках (відрахування в бюджет податків, на утворення фондів економічного стимулювання і спеціального призначення і т.д.). Залишок нерозподіленого прибутку враховується по закінченні звітного року на спеціальному рахунку. З нового поточного року рахунок «Прибутки та збитки» на господарських підприємствах нараховують з нуля.

ТАНТЬЄМА – одна з форм додаткової винагороди вищому керівному персоналу акціонерних товариств, промислових фірм, банків, фінансових компаній і інших підприємств з врахуванням одержаного ними прибутку. **ТАНТЬЄМА** виплачується з прибутку після сплати податків, поповнення резервного капіталу і виділення коштів на збільшення активів. Величина **ТАНТЬЄМИ** встановлюється у визначеному відсотку від чистого прибутку.

ТАРИФ – ставка оплати за виробничі і невиробничі роботи і послуги, надані фізичній чи юридичній особі. Тариф може бути гнучкий, використовуваний для вирівню-

вання цін на товари, і диференційований, який віддає перевагу тому чи іншому товару в залежності від місця (країни) його виробництва.

ТАРИФНА СІТКА – система ставок оплати праці, на основі якої встановлюється розцінка за одиницю часу чи за одиницю виконаних робіт.

ТВЕРДА ЦІНА – ціна, передбачена контрактом і не підлягаюча змінам.

ТЕОРІЇ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ – теорії, відповідно до яких облікові системи варто адаптувати в контексті організацій, де вони використовуються.

ТЕНДЕР – 1) вид торгів, заснований на конкурсному розміщенні замовлень на закупівлю чогось або виконання якихось робіт (послуг); 2) ціна, запропонована виготовлювачем товару не на основі його собівартості, а виходячи з кон'юнктурних розумінь, попиту на цей товар і цінову політику конкурентів.

ТЕРМІН КРЕДИТУВАННЯ – період користування банківськими позичками. Розрізняють повний і середній терміни кредиту. Повний **ТЕРМІН КРЕДИТУВАННЯ** припускає обговорений період від початку одержання позички до її погашення. Він складається з 3-х етапів: термін використання, пільговий період і термін погашення. Перший етап передбачає оплату позичальником своїх зобов'язань; другий етап – це період з моменту закінчення використання кредиту до початку його погашення; третій етап – термін, протягом якого здійснюється повне погашення боргу, відсотків, комісійних, нарахованих по позичці.

ТЕРМІНОВА УГОДА – угода на постачання товарів, у ході виконання якої постачальник передає товари у власність покупця у встановлений строк. Покупець зобов'язується вчасно оплатити ці товари. За порушення термінів постачання й оплати до винної сторони застосовуються обговорені в **ТЕРМІНОВІЙ УГОДІ** чи встановлені нормативними актами санкції. Різновидом **ТЕРМІНОВОЇ УГОДИ** є терміновий контракт.

ТИТУЛЬНИЙ СПИСОК – перелік об'єктів будівництва, включених у державний план капітальних вкладень підприємства, регіона з їхньою характеристикою (кошторисна вартість, вартість робіт на майбутній рік, проектна потужність, місце і терміни будівництва).

ТОВАРНІ ОПЕРАЦІЇ – операції, пов'язані зі збереженням товарів і їхнім рухом. Облік товарних операцій забезпечує збір і систематизацію інформації про товарні залишки на початок і кінець звітного періоду, їхнє надходження і витрати. Облік **ТОВАРНИХ ОПЕРАЦІЙ** здійснюється на підставі супровідних документів, прикладених до товарного звіту.

ТОВАРНИЙ ЗВІТ – зведений документ, який складається матеріально відповідальною особою за звітний період. До **ТОВАРНОГО ЗВІТУ** додаються супровідні первинні документи, які підтверджують рух товару. **ТОВАРНИЙ ЗВІТ** служить підставою для бухгалтерського обліку товарних операцій.

ТОВАРИ – рахунок бухгалтерського обліку, використовуваний для збору і систематизації інформації про товари. По дебету відображається надходження това-

рів; по кредиту – їхнє вибуття. Сальдо по цьому рахунку дебетове і контролюється сумою залишку товарів по товарному звіту.

ТОВАРИ СПОЖИВЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ – призначені для задоволення особистих потреб людей. Вони підрозділяються на товари тривалого використання (меблі, автомобіль, телевізор і т.п.) і короткострокового використання (продукти харчування, парфуми і т.п.).

ТОВАРИ ВИРОБНИЧОГО ПРИЗНАЧЕННЯ – призначені для споживання господарськими підприємствами й організаціями. Найчастіше представлені технологічним устаткуванням, машинами, паливно-сировинними товарами.

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ (ТОВ) – об'єднання кількох фізичних чи юридичних осіб для здійснення підприємницької діяльності; відповідальність зазначених осіб обмежена внеском (паєм) у капітал ТОВ. Має статутний фонд, утворений за рахунок установчих внесків учасників і розділений на відповідні частки. Є юридичною особою, має свій статут, розрахунковий рахунок, складає бухгалтерський баланс і звітність.

ТОРГИ – турнірна форма закупівлі товарів, матеріалів, послуг, цінних паперів, за якої покупець оголошує конкурс для продавців з визначеними техніко-економічними характеристиками об'єктів купівлі-продажу. ТОРГИ можуть бути тендерні, гласні, закриті (з обмеженим числом фірм і консорціумів), негласні (без вказівки фірм чи консорціумів, що одержали замовлення).

ТОРГОВИЙ ДІМ – особливий тип торговельної організації, яка здійснює експортно-імпортні операції по широкій номенклатурі товарів і послуг, науково-технічне співробітництво з закордонними і вітчизняними партнерами, бере участь у кредитно-фінансових операціях і інших формах зовнішньоекономічної діяльності.

ТОЧКА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ (точка беззбитковості) – обсяг реалізації, за якого доходи підприємства дорівнюють його витратам, а прибуток відповідно дорівнює нулю.

ТРАНСПОРТНО-ЗАГОТІВЕЛЬНІ ВИТРАТИ – витрати, пов'язані з процесом матеріально-технічного постачання. До них відносяться витрати по транспортуванню заготовлюваних матеріальних цінностей (матеріалів, напівфабрикатів, запасних частин, палива і т.д.), по навантаженню і вивантаженню цих цінностей, по їх складуванню і т.д. ТРАНСПОРТНО-ЗАГОТІВЕЛЬНІ ВИТРАТИ враховуються окремо від виробничих витрат з метою визначення собівартості заготовлюваних матеріальних цінностей і їхньої фактичної оцінки. В міру видачі матеріальних цінностей на виробництво продукції ТРАНСПОРТНО-ЗАГОТІВЕЛЬНІ ВИТРАТИ списуються на виробничі витрати в частині, що відповідає вартості списаних матеріальних цінностей.

ТРАНСФЕРТНІ ПЛАТЕЖІ – платежі приватним підприємцям і населенню з державного бюджету в порядку їхнього субсидування чи видачі пенсій і дотацій на соціальні нестатки, а також виплат відсотків по державних боргах.

ТРАНСФЕРТ – різновид обмінних операцій, пов'язаних з переказом валюти (золота) з однієї країни в іншу, передачею права володіння іменними цінними паперами, зміною громадянства, перерозподілом коштів між державним і місцевими бюджетами.

ТРАСАНТ – векселедавець переказного векселя (тратти). Відповідає за платежі за векселем. Обов'язковим реквізитом тратти є підпис ТРАСАНТУ.

ТРАСАТ – особа, яка здійснює акцепт переказного векселя (витрати) і зобов'язання, що бере на себе, за терміновим платежем.

ТРАСУВАННЯ – виставлення переказного векселя (тратти), спосіб погашення заборгованості в іноземній валюті.

ТРЕЙДЕР – працівник брокерської фірми, який виконує замовлення клієнтів на купівлю-продаж акцій безпосередньо в торговому залі біржі. Для того, щоб мати своїх ТРЕЙДЕРІВ на біржі, брокерська фірма повинна вступити в члени біржі.

ТРЕСТ – форма об'єднання підприємств, за якої вони втрачають свою господарську і юридичну самостійність. Реальна влада зосереджена в руках правління ТРЕСТУ чи головної компанії.

УГОДА – дія, спрямована на встановлення правових відносин між юридичними особами або юридичними і фізичними особами. Угоди можуть бути однобічними (заповіт, дарування, видача доручення на визначену дію) і багатобічними (взаємними), що припускають участь двох і більше осіб. У цьому випадку між ними оформляються договори, контракти, разові замовлення і т.п., облік виконання яких ведеться в оперативному порядку.

УГОДА КОМПЕНСАЦІЙНА – угода купівлі-продажу, яка передбачає своєчасну оплату вартості товарів (послуг, робіт) в обговореній сумі чи взаємне постачання товарів на рівну вартість (бартерна операція).

УГОДА «ОФСЕТ» – одна з форм зустрічної торгівлі, яка припускає обмін товарами (послугами) чи вкладення капіталу замість різного роду послуг і пільг. Найчастіше УГОДА «ОФСЕТ» використовується в умовах промислової кооперації чи при постачаннях військової техніки.

УГОДА З ЗАСТАВОЮ – угода, у момент укладання якої одна зі сторін виплачує іншій обговорену суму застави як гарантії виконання своїх зобов'язань.

УГОДА З ПРЕМІЄЮ – угода, в момент укладання якої чи в ході її виконання одна зі сторін за домовленістю виплачує іншій обговорену суму грошей як заохочувальну винагороду. В обмін ця сторона здобуває право на вибір того чи іншого товару протягом дії терміну угоди.

УГОДА ТЕРМІНОВА – її предметом є валютні операції; передбачає негайний розрахунок за вимогою однієї зі сторін після закінчення встановленого терміну.

УГОДА Ф'ЮЧЕРСНА – угода на покупку чи продаж товарів чи фінансових вкладень за умови їхніх постачань у майбутньому.

УТРИМАННЯ ІЗ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ – здійснюються адміністрацією у випадках, передбачених законом. ДО УТРИМАНЬ ІЗ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ відносяться:

утримання раніше виданого авансу, виданої зайвої заробітної плати, при відшкодуванні збитку, заподіяного з вини працівника, по виконавчих листах і т.д.

УЛЬТИМО – термін, використовуваний у банківській і комерційній діяльності. УЛЬТИМО означає останній день місяця, кварталу, року, встановлюваний як термін виконання угоди. В деяких країнах УЛЬТИМО містить дані про котирування цінних паперів на біржах, опублікованих на кінець місяця чи кварталу. УЛЬТИМО може називатися день ліквідації термінового контракту.

УНІВЕРСАЛЬНИЙ АКЦИЗ – форма непрямого податкового обкладання населення. Може застосовуватися у вигляді податку з обороту, податку на додану вартість. УНІВЕРСАЛЬНИЙ АКЦИЗ визначається у відсотках до вартості реалізованих товарів масового споживання, що спричиняє підвищення продажних цін.

УНІВЕРСАЛЬНА БІРЖА – місце укладання угод по реалізації товарів і послуг, цінних паперів, валюти й ін.

УМОВИ КОНТРАКТУ – погоджені сторонами і зафіксовані в контракті умови угоди, що включають характеристику товару (робіт, послуг), ціну, знижки з ціни, накидки на ціну, терміни виконання зобов'язань, взаємні права, зобов'язання і відповідальність сторін. УМОВИ КОНТРАКТУ можуть визначатися міжнародними угодами, внутрішньодержавним законодавством, загальними нормативними актами, на які в контракті робляться посилання.

УМОВИ ПЛАТЕЖУ – договірно-правові відносини, що визначають умови продажу товару (робіт, послуг), терміни, розмір і види платежу за них (готівкою, безготівковими платежами, форма розрахунків у кредит і т.д.). УМОВИ ПЛАТЕЖУ відбивають також різного роду гарантії і захисні заходи проти затримки платежу, неплатежу, часткового платежу й ін. порушенні умов контракту.

УМОВИ ТОРГІВЛІ – співвідношення експортних і імпорتنих цін у міжнародній торгівлі. Дані співвідношення можуть характеризуватися індексом УМОВИ ТОРГІВЛІ, що виражає співвідношення цін імпорту для окремої країни, регіону, групи країн.

УМОВНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ – потенційне зобов'язання, яке може стати реальним, якщо відбудеться певна подія (буде програний судовий процес, опротестований дисконтований вексель і т.п.).

УМОВНИЙ ВНЕСОК – заощадження, внесені на ім'я вкладника іншою особою, що може розпоряджатися внеском тільки за умови дотримання певних умов чи настанні зобов'язань, зазначених при відкритті рахунка.

УСТАНОВЧИЙ ПРИБУТОК – доход, одержуваний засновниками акціонерного товариства у вигляді різниці між сумою, отриманою від реалізації акцій, і дійсним капіталом, вкладеним у придбання акцій. УСТАНОВЧИЙ ПРИБУТОК може бути отриманий при випуску і реалізації акцій на суму, що перевищує реальну вартість статутного фонду акціонерного товариства.

УСТАНОВЧИЙ ДОГОВІР – договір між засновниками підприємства при його створенні, у якому обмовляються права, обов'язки, відповідальність засновників,

сума пайового (установчого) внеску, умови розподілу прибутку між засновниками, характер діяльності підприємства, форма (вид) установчого внеску (матеріальний, грошовий, у вигляді нематеріальних активів) і т.д.

УСТАНОВЧІ АКЦІЇ – акції, які розподіляються серед засновників акціонерного товариства і надають їм право переважного користування дивідендами. Власники **УСТАНОВЧИХ АКЦІЙ** мають додаткову кількість голосів на загальних зборах акціонерів, користуються першочерговим правом на придбання акцій додаткового випуску, відіграють більш істотну роль у вирішенні деяких внутрішніх питань, пов'язаних з діяльністю акціонерних компаній.

ФАК – різновид комерційних умов постачання й оплати товарів у міжнародній торгівлі, пов'язаних з використанням водного транспорту в гранично короткий термін. Зокрема, **ФАК** означає навантаження і вивантаження вантажів на судно без простою його технічних засобів. **ФАК** накладає відповідальність на постачальників, які повинні в максимально короткий термін доставити вантаж для навантаження. Умови **ФАКА** – витрати по доставці вантажу до борта судна цілком покладаються на продавця. Транспортні й інші витрати по доставці вантажу до борта судна включаються в його ціну.

Покупець несе витрати по фрахтуванню судна, навантаженню товарів на борт і приймає на себе втрати у випадку псування і випадкової загибелі доставленого товару.

ФАКТОРИНГ – вид банківських послуг, які полягають у купівлі у своїх клієнтів їхніх вимог до боржників за відповідну винагороду. Банк може здійснювати попереднє погашення дебіторської заборгованості цілком чи частинами. Остання частина може бути оплачена після одержання банком усієї суми заборгованості. Фактор-банк бере на себе послуги по інформуванні клієнтів про платоспроможність боржника чи бере на себе гарантії платежів з-за кордону.

ФАС – різновид комерційних умов постачання й оплати товарів, пов'язаних з використанням водного транспорту. Умови **ФАС** припускають обов'язок продавця відшкодувати всі витрати по доставці вантажу до борта судна. Покупець несе витрати по фрахтуванню судна, навантаженню товарів на його борт, а також приймає на себе втрати від псування і випадкової загибелі товару.

ФІЗИЧНИЙ ЗНОС ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (ФОНДІВ) – поступова втрата споживчої вартості основних засобів (фондів) під впливом істотних сил природи в процесі експлуатації. В міру **ФІЗИЧНОГО ЗНОСУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (ФОНДИ)** переносяться частини зношеної вартості на вироблений продукт.

У бухгалтерському обліку ця операція на суму зносу щомісяця збільшує собівартість виготовленої і реалізованої продукції. **ФІЗИЧНИЙ ЗНОС ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (ФОНДІВ)** враховується окремо на спеціальному регулюючому рахунку, що дозволяє щомісяця визначати залишкову вартість основних засобів (фондів). Розмір **ФІЗИЧНОГО ЗНОСУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (ФОНДІВ)** визначається на підставі річних норм амортизації, диференційованих по видах

об'єктів, що враховуються. Місячна сума амортизації визначається як одна дванадцята річної суми.

ФІКСИНГ – установлення ціни, курсу і т.п. На деяких міжнародних валютних ринках чи біржах – щоденна зустріч, у ході якої офіційно встановлюються курси різних валют шляхом приведення у відповідність з умовами ринку, які змінилися, рівня їхньої купівлі чи продажу. Учасниками зустрічі є комерційні банки і (прямо чи непрямо) центральні банки. Останні можуть здійснювати інтервенцію для підтримки курсу на визначеному рівні.

ФІКСОВАНИ (РЕНТНІ) ПЛАТЕЖІ – форма вилучення в доход держави частини прибутку підприємств і організацій, одержання якого не залежить від їхньої діяльності. Таким чином, ФІКСОВАНИ (РЕНТНІ) ПЛАТЕЖІ – один з видів платежів із прибутку в бюджет. В міру їхнього нарахування вони відбиваються в обліку як використання прибутку у формі обов'язкових відрахувань і платежів. Перераховуються у встановлений термін.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА – такий фінансовий стан, який характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, котрі використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, по-четверте, спроможністю забезпечувати розвиток цієї фінансової системи.

ФІНАНСОВА БЛОКАДА – обмеження чи повне припинення фінансових відносин держав чи фінансово-кредитної організації з країною, яка блокується, з метою здійснення на неї економічного чи політичного тиску. Методи ФІНАНСОВОЇ БЛОКАДИ полягають у різкому скороченні чи припиненні експорту і приватного капіталу в блоковану країну, позбавленні її компаній, що підтримують блоковану країну, субсидій, фінансових підтримок, пільгового оподаткування, страхування і т.д. При однобічній ФІНАНСОВІЙ БЛОКАДІ одна країна блокує іншу; при багатобічній ФІНАНСОВІЙ БЛОКАДІ об'єднання країн блокує одну країну. ФІНАНСОВА БЛОКАДА може бути повною і частковою. При другій використовуються тільки деякі методи впливу на блоковану країну.

ФІНАНСОВІ ІНВЕСТИЦІЇ – витрати на придбання цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів).

ФІНАНСОВА ЗАГРОЗА – чинник, який створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства.

ФІНАНСОВА КОМПАНІЯ – кредитно-фінансова установа, яка спеціалізується на кредитуванні окремих галузей народного господарства чи інших фінансових операцій. Функціонують наступні види ФІНАНСОВИХ КОМПАНІЙ: 1) по кредитуванню в розстрочку споживчих товарів тривалого користування. У цьому випадку ФІНАНСОВІ КОМПАНІЇ купують зобов'язання споживачів у торговців і дилерів зі знижкою; 2) обслуговуючі систему комерційного кредиту, який представляє-

ся промисловими компаніями один одному; 3) ті, які спеціалізуються на наданні дрібних позичок індивідуальним позичальникам під лихварські відсотки.

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА – складова частина економічної політики, за якої використовуються заходи щодо організації і використання фінансів для здійснення задач, спрямованих на мобілізацію фінансових ресурсів і їхній розподіл між галузями діяльності, соціальними групами населення, регіонами країни і т.д. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА взаємозалежна з грошово-кредитною політикою.

ФІНАНСОВА СТРАТЕГІЯ підприємства – науково-методичний інструмент (технологія), який включає визначення стратегічних фінансових цілей (у вигляді фінансових інтересів), вибір ефективних напрямів їхнього досягнення і механізм реагування на зміни у зовнішньому середовищі і внутрішньому стані фінансової діяльності.

ФІНАНСОВЕ ПРОГРАМУВАННЯ – застосування програмно-цільового методу при складанні державного бюджету і кошторисів витрат інших ланок фінансової системи. Основні цілі: поліпшення процесу управління витратами, підвищення ефективності витрати коштів, скорочення і припинення малоефективних програм і проектів шляхом використання системи альтернатив, фінансове забезпечення своїх програм і видів діяльності.

ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВА (ОРГАНІЗАЦІЇ) – стан, який характеризується системою показників, з яких головні: пайова участь власних і позикових засобів у господарській діяльності, платоспроможність, забезпеченість власними коштами, швидкість їхнього обертання, забезпеченість кредитів банку, величина дебіторської і кредиторської заборгованості, іммобілізація оборотних коштів і ін. ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВА (ОРГАНІЗАЦІЇ) може бути стійким (нормальним) і хитливим (незадовільним).

ФІНАНСОВІ АКТИВИ – кошти в касі, депозити в банках, чеки, розрахункові документи в дорозі, грошові документи, фінансові вкладення, цінні папери, часткові внески в інші підприємства.

ФІНАНСОВІ ІНТЕРЕСИ ПІДПРИЄМСТВА – об'єктивний вираз потреб фінансової діяльності підприємства. Виступають як провідна складова економічних інтересів підприємства взагалі. Вони є важливою складовою забезпечення розвитку підприємства та економічних відносин з оточуючим середовищем.

ФІНАНСОВІ ПОКАЗНИКИ – система планових, звітних і розрахункових показників, що характеризують різні сторони господарської діяльності підприємств і організацій. Основними з них є: випуск валової і товарної продукції, собівартість, товарообіг, рівень витрат і доходів, прибуток і ін.

ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ – підсумок господарської діяльності підприємств (організацій), визначений як різниця між сумою доходів і витрат, тобто прибуток чи збиток. ФІНАНСОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ визначається при складанні бухгалтерської квартальної і річної звітності. Може бути визначеним за кожен місяць. Як правило, ФІНАНСОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ визначається по видах діяльності: від

основної діяльності, не пов'язаний з основною діяльністю, від фінансової діяльності, від інших прибутків і збитків.

ФІНАНСОВИЙ ЗВІТ КОМПАНІЇ – сукупність звітних форм, в число яких входить бухгалтерський баланс, звіт про фінансові результати (прибутки і збитки) і розподіл прибутку, інші форми звітності, пояснювальна записка (довідка) керівництва. ФІНАНСОВИЙ ЗВІТ КОМПАНІЇ щорічно представляється пайовикам чи зборам акціонерів компанії на розгляд і затвердження. ФІНАНСОВИЙ ЗВІТ КОМПАНІЇ, як правило, супроводжується висновком зовнішніх аудиторів і разом з ним публікується в засобах масової інформації.

ФІНАНСИ – економічна категорія, що відбиває процес створення і використання коштів на основі товарно-грошового обороту.

ФІО (англ. FIO) – умова, по якій вартість вантажно-розвантажувальних робіт відноситься за рахунок відправника вантажу чи судновласника, а не фрахтувальника судна.

ФІРМА – юридична особа, що виступає у вигляді окремого підприємства, організації, чи об'єднання (асоціації).

ФІФО – 1. Метод бухгалтерського обліку товарно-матеріальних цінностей за ціною виготовлювача і першої партії, що надійшла. 2. Метод розрахунку відсотків при достроковому частковому вилученні деяких видів внесків з банків інших країн. При цьому вилученою повинна бути сума, яка першою прийнята у внесок.

ФЛОТИНГ – вільне коливання курсу, змінний курс, тобто умови, за яких курс валюти може коливатися, виходячи за встановлені відповідно до міжнародних угод рамки без дискретних інтервенцій. Разом з тим змінний курс валют може штучно підтримуватися завдяки утручанню влади, не визначаючись ринковими умовами.

ФОБ ФРАНКО-БОРТ СУДНА (англ. FOB) – 1. Умова, за якої вартість навантаження оплачується постачальником. ФОБ ФРАНКО-БОРТ СУДНА припускає включення в ціну реалізації крім вартості товару транспортних витрат по доставці товару і по його навантаженню на борт судна. Весь збиток за псування товару до моменту його доставки на судно несе продавець. Інший шлях руху товару і відповідальність за його збереження забезпечує покупець. Якщо товар рухається по залізниці, то ціна визначається добавкою «франко-вагон». 2. Оцінка вартості імпортованих товарів у місцях навантаження при складанні платіжного балансу країни, що дозволяє більш точно розраховувати результати при зіставленні цін з експортованими товарами.

ФОНД НАГРОМАДЖЕННЯ – частина національного доходу, спрямованого на розширення, відтворення і розвиток матеріальної бази виробничої і невиробничої сфери, на приріст запасів і створення резервів розвитку економіки країни.

ФОНД СПОЖИВАННЯ – частина національного доходу, яка направляєється на задоволення потреб населення і утримання організацій невиробничої сфери – підприємств культури, інститутів, шкільних установ і т.д.

ФОНДОВА БІРЖА – найважливіша структура організованого ринку цінних паперів – акцій, облігацій, сертифікатів і ін. Купівля-продаж цінних паперів на ФОНДОВІЙ БІРЖІ здійснюється на основі їхнього біржового курсу, обумовленого співвідношенням попиту та пропозиції. Як правило, зареєстровані біржові курси публікуються в спеціальних біржових бюлетенях чи інших друкованих органах.

ФОНДОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ – операції з цінними паперами наступними методами: кредитування під заставу цінних паперів, розміщення знову випущених цінних паперів, купівля-продаж цінних паперів за дорученням і за рахунок клієнта, збереження цінних паперів клієнтів і управління ними.

ФОНДИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ – низка фондів, утворюваних підприємством (організацією) за рахунок прибутку й інших джерел для покриття спеціальних витрат чи втрат. До них відносяться: резервний фонд, фонд орендованих основних засобів з наступним викупом, фонд уцінки залежаних товарів і товарів, які не користуються попитом, фонд комерційного ризику й ін. Усі вони є джерелами власних коштів.

Утворюються по кредиту, а використовуються по дебету однозначного рахунку.

ФОНДИ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ – до них відносяться: фонд виробничого розвитку, фонд соціальних заходів, фонд матеріального заохочення. Утворюються за рахунок прибутку; використовуються на придбання устаткування, капітальні вкладення в розвиток виробництва, придбання путівок для відпочинку своїх працівників, на заохочення корисної діяльності працівників. Є джерелами власних коштів. Процес формування ФОНДІВ ЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ визначається установчими документами. Утворюються після обов'язкових відрахувань і платежів.

Утворюються по кредиту, а використовуються по дебету. У деяких випадках їх враховують разом з фондами спеціального призначення.

ФОРВАРДНА УГОДА – 1. Угода на товар, переданий організацією-продавцем у власність організації-покупця на попередньо обговорених сторонами умовах постачання і розрахунків у встановлений договором термін у майбутньому. 2. Усі біржові термінові валютні операції, які здійснюються банками і промислово-торговими корпораціями по телефону чи факсу на договірній основі. У закордонній практиці ФОРВАРДНІ УГОДИ здійснюються за допомогою кредитних (фінансових) інструментів, одним із яких є угода про майбутню ставку, що представляє міжбанківську угоду про взаємну компенсацію збитків від зміни відсоткових ставок по депозитах до 1 року.

ФОРМИ РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ І ПРИВАТИЗАЦІЇ – 1. Перетворення державних підприємств в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, інші організаційно-господарські форми. 2. Викуп майна державного підприємства членами трудового колективу. 3. Оренда державного майна з правом наступного викупу. 4. Викуп державного підприємства на аукціоні.

ФОРС-МАЖОР – те, що відбувається ззовні, непередбачена і невідворотна подія, яка спричиняє ненавмисне порушення договірних умов (стихийне лихо, війна, страйк і т.п.). У цьому зв'язку договірним сторонам можна рекомендувати в договірних документах обумовляти можливі випадки ФОРСУ-МАЖОРУ і їхні правові наслідки. Якщо в договорі передбачений ФОРС-МАЖОР, то постраждалий партнер не може бути обвинувачений у простроченні, а при втраті об'єкта договору (наприклад, товару) відпадає необхідність виконання зобов'язань.

ФОРФЕЙТИНГ – кредитування зовнішньоекономічних операцій у формі купівлі в експортера векселів, які акцептовані імпортером. ФОРФЕЙТИНГ носить середньостроковий характер до семи років.

ФРАНШИЗА – передбачене умовами страхування звільнення страховика від відшкодування збитків, які не перевищують певний розмір. Розрізняють два види ФРАНШИЗИ: умовна і безумовна. У першому випадку встановлюється або відсоток до страхової суми, або абсолютний розмір відшкодування збитків. При цьому страховик звільняється від відповідальності за збиток, якщо він не перевищує суми ФРАНШИЗИ, і відшкодовує його цілком, якщо розмір його більше суми ФРАНШИЗИ. В другому випадку збиток відшкодовується за винятком встановленої ФРАНШИЗИ. ФРАНШИЗА дає можливість різко скоротити число дрібних виплат, які не мають істотного економічного значення, і тим самим перешкоджає розпиленню коштів страхового фонду.

ФРАНЧАЙЗИНГ – надання ліцензії на виробництво і збут продукції з одночасним постачанням необхідного устаткування і технології. Компанія, що видає ліцензію, бере участь у управлінні підприємством-франчайзоотримувачем і частково несе капітальні і поточні витрати.

ФРАХТ – форма оплати морського перевезення вантажів, пасажирів чи використання судів протягом визначеного часу. Встановлюється угодою сторін для кожної конкретної угоди у вигляді фрахтової ставки. Зазвичай ставка встановлюється на один рейс від порту навантаження до порту вивантаження. За кожен додатковий порт навантаження і вивантаження стягується надбавка за тарифом, обумовленим угодою сторін.

Ф'ЮЧЕРСНА УГОДА – угода на товарній чи фондовій біржі, яка припускає сплату вартості товару чи цінних паперів у встановлений термін за контрактними цінами. Ф'ЮЧЕРСНА УГОДА передбачає одержання різниці в цінах чи курсах цінних паперів, що виникає до терміну завершення угоди.

ХАЙРИНГ – оренда машин, устаткування, транспортних засобів, господарського інвентарю й інших видів активних основних фондів на нетривалий час (середньострокова оренда).

ХЕДЖИРУВАННЯ – 1. Термінова валютна операція, яка укладається для страхування від можливого падіння валютного курсу. 2. Термін, який використовується у банківській практиці при укладанні угод, пов'язаних зі страхуванням валютного ризику.

ХОЛДИНГ – корпорація, акціонерна компанія, яка контролює декілька юридично самостійних підприємств (компаній) за допомогою контрольного пакета акцій, яким вона володіє. Така форма організації використовується в більшості випадків для проведення єдиної економічної політики з метою дотримання загальних інтересів корпорацій (акціонерних компаній). ХОЛДИНГ може створюватися на принципах виділення окремих підприємств як юридичних осіб із самостійними правами, що уступають частину свого доходу основній корпорації. Холдингові підприємства можуть бути цілком самостійними через визначений термін, обговорений угодою сторін.

ЦІЛЬОВИЙ ВКЛАД – внесок, поміщений в установу Ощадбанку із заздальгідь визначеною метою, наприклад, для придбання окремих видів товарів.

ЦІЛЬОВІ НАДХОДЖЕННЯ І ЦІЛЬОВЕ ФІНАНСУВАННЯ – надходження засобів на визначені цілі: утримання дошкільних установ; оплату праці працівників, які виконують допоміжні функції за замовленням інших підприємств; на капітальні вкладення і т.д.

У бухгалтерському обліку ЦІЛЬОВІ НАДХОДЖЕННЯ І ЦІЛЬОВЕ ФІНАНСУВАННЯ враховуються відособлено по видах надходжень. Використовуються за цільовим призначенням.

ЦІНА – грошове вираження вартості товару.

ЦІНА БАЗИСНА – ціна, яка друкується в статистичних і інших довідниках, прейскурантах і т.д., з якими співвідносяться діючі ціни. ЦІНА БАЗИСНА може бути предметом угоди при укладанні угод. Вона є основою при визначенні торгових і інших надбавок.

ЦІНА КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ – договірна ціна, зазначена в контракті на постачання товару.

ЦІНА ГРАНИЧНА – мінімальна ціна, за якою продавець згодний продати товар, чи максимумально можлива ціна при покупці (замовленні) продукції, товару клієнтом.

ЦІНА ФАКТИЧНА – ціна укладеної угоди.

ЦІНА ФАКТУРНА – ціна угоди з врахуванням транспортних і страхових витрат.

ЦІННІ ПАПЕРИ – акції, облігації, сертифікати, векселі й ін. Їхнє придбання може враховуватися у вигляді фінансових довгострокових чи короткострокових вкладень.

ЦІНОВА ЗНИЖКА – знижка у відсотках до базисної ціни в залежності від стану ринку. Найчастіше її розмір встановлюється в контракті.

ЦІНОВА ЛІНІЯ – лінія ранжирування товарів у визначеному діапазоні в залежності від якості товарів і їхніх споживчих властивостей, рівня цін конкурентів, кон'юнктури ринку, розміру митних зборів, акцизів, попиту та пропозиції.

ЦЕНТР ВИТРАТ – центр відповідальності, який може контролювати тільки свої витрати, але не контролює доходи, інвестиції й інші показники, які впливають на фінансові результати господарської діяльності.

ЧАРТЕР – договір, який укладається між фрахтівником і фрахтувальником. Може укладатися на один чи кілька рейсів на визначений термін (тайм-чартер). У торговому мореплаванні, як правило, використовуються типові форми ЧАРТЕРУ з включенням у них доповнень чи змін. ЧАРТЕР може полягати завчасно або в терміновому порядку (проміт), а також з умовою негайної готовності до навантаження (сот-проміт) по усіх видах транспорту – водному, повітряному, автомобільному.

ЧАСТКОВА ВЛАСНІСТЬ – відповідно до цивільного законодавства – це майно, яке може належати двом і більш власникам. Загальна власність з визначенням часток кожного називається частковою власністю (див. *Спільна власність*).

ЧЕК – документ, що містить безумовний наказ власника поточного рахунку банку про виплату зазначеної в ньому суми визначеній особі чи пред'явнику. Розрізняють наступні види чеків: пред'явницький, іменний, ордерний. Суть ордерного ЧЕКА полягає в тому, що особа, яка володіє ним, може перевести його третій особі за допомогою індосаменту. Такий чек виконує функції, властиві переказному векселю.

ЧЕК є приналежністю чекової книжки, яка може бути лімітованою і не лімітованою. При лімітованій книжці ЧЕК може бути виписаний у межах встановленого банком ліміту. Сума ліміту враховується в складі інших грошових рахунків банку.

ЧИСТИЙ ПРИБУТОК – частина валової продукції, що відповідає знову створеній вартості. Визначається шляхом виключення з валової продукції вартості спожитих засобів виробництва.

Сума чистої продукції всіх галузей матеріального виробництва складає національний дохід.

ЧИСТИЙ ДОХОД СУСПІЛЬСТВА – частина національного доходу, що виступає як прибавочний продукт. Поділ національного доходу на необхідний і прибавочний є економічною необхідністю незалежно від способу суспільного виробництва.

ШАХОВА ОБОРОТНА ВІДОМІСТЬ – оборотна відомість, яка складається за шаховою формою. На відміну від звичайної оборотної відомості вона містить кореспонденцію рахунків і є більш складною і громіздкою за свою будовою.

ШТРАФ – грошове покарання юридичної чи фізичної особи, винної в порушенні діючого законодавства, договорів чи визначених правил. ШТРАФИ можуть бути отриманими і сплаченими.

Отримані ШТРАФИ в обліку відображаються як незаплановані доходи, що збільшують прибуток підприємства. ШТРАФИ сплачені відносяться в збиток підприємства. ШТРАФИ можуть бути за порушення термінів постачання; за порушення якості товарно-матеріальних цінностей; за порушення, пов'язані з нарахуванням податків, з інших причин.

Список використаної літератури

1. Конституція України [Текст]. – К.: Преса України, 1997.
2. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
3. Господарський процесуальний кодекс [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
4. Кодекс законів України про працю [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
6. Цивільно-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
7. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
8. Про аудиторську діяльність: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 №2121-III (в редакції від 27.03.2001) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
11. Про бюджетну систему України: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
12. Про відновлення платоспроможності підприємства-боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 №2343-XII (в редакції від 28.02.2002) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
13. Про відпустки: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
14. Про власність: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
15. Про внесення змін у Закон України "Про державну податкову службу в Україні": Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
16. Про господарські товариства: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

17. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

18. Про державну допомогу родинам з дітьми: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

19. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

20. Про державну податкову службу в Україні: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

21. Про зайнятість населення: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

22. Про застосування електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг при розрахунках зі споживачами в сфері торгівлі, громадського харчування і послуг: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

23. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

24. Про колективні договори й угоди: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

25. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 №679-XIV (в редакції від 27.02.2004) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

26. Про національну депозитарну систему й особливості електронного обігу цінних паперів в Україні: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

27. Про об'єднання громадян: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

28. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 №2374-ІП [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

29. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

30. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 31.10.2008 №639-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

31. Про підприємництво: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

32. Про підприємства в Україні: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
33. Про податок з доходів фізичних осіб: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
34. Про податок на додану вартість: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
35. Про порядок проведення розрахунків в іноземній валюті: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
36. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
37. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
38. Питання Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку: Указ Президента України від 19.05.1999 №523/99 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 21.02.2000 №271/2000) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
39. Питання Державної митної служби: Указ Президента України від 24.08.2000 №1022/2000 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
40. Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України від 26.08.1999 №1081/99 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
41. Про додаткові заходи щодо посилення ефективності застосування процедур банкрутства: Указ Президента України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
42. Про єдині тарифні умови праці працівників і службовців масових професій і посад: Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
43. Порядок числення середньої заробітної плати: Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
44. Про виконання установами банків доручень підприємств і розрахункових документів на безперечне списання (стягнення) коштів: Положення [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
45. Про Державне казначейство України: Положення [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.
46. Про кредитування: Положення [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

47. Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні: Положення [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

48. Про організацію міжбанківських розрахунків: Положення [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

49. Про простий і переказний вексель: Положення [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

50. Інструкція з планування, обліку і калькулювання собівартості робіт (послуг) на підприємстві: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

51. Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

52. Правила використання готівкової іноземної валюти на території України: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

53. Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

54. Про організацію роботи по готівковому обороту установами банків України: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

55. Про порядок відкриття і використання рахунків у національній і іноземній валюті: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

56. Про порядок здійснення контролю й одержання ліцензій по експортних, імпорتنих і лізингових операціях: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

57. Про порядок здійснення операцій у національній валюті в Україні: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

58. Порядок безперечного списання (стягнення) коштів з рахунків в іноземній валюті суб'єктів підприємницької діяльності (крім банків) на території України: Інструкція [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.kiev.ua>.

59. *Адамс Р.* Основы аудита [Текст] / Р. Адамс ; [пер. с англ.] ; под ред. Я.В. Соколова. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398 с.

60. *Александров В. В.* Финансово-кредитная система как фактор экономической безопасности транзитивного общества [Текст] / В. В. Александров, Г. В. Задорож-

ний, О. Е. Юрченко. – Харьков : Харьковський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2002. – 235 с.

61. *Ареф'єва О. В.* Реструктуризація системи управління фінансовими ресурсами підприємства [Текст] / О. В. Ареф'єва // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – №11–12. – С. 17–26.

62. *Белінська Я. В.* Теоретичні засади аналізу валютних ризиків [Текст] / Я. В. Белінська // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – №10. – С. 34–40.

63. *Бернар Ив.* Толковый экономический и финансовый словарь [Електронний ресурс] / Ив. Бернар, Ж.-Кл. Колли. – Режим доступу : <http://biblioteka.net.ru>.

64. *Бланк И. А.* Концептуальные основы финансового менеджмента [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2003. – 448 с.

65. *Бланк И. А.* Управление инвестициями предприятия [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2003. – 480 с.

66. *Бланк И. А.* Управление финансовой безопасностью предприятия [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.

67. *Бланк И. А.* Управление финансовой стабилизацией предприятия [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2003. – 496 с.

68. *Брегін Н. А.* Механізм оцінки й управління фінансовими ризиками підприємств : [моногр.] / Н. А. Брегін, І. Г. Брітченко. – Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Тугана-Барановського, 2004. – 172 с.

69. *Бритченко И. Г.* Банковское рынковедение : [уч. пос.] / И. Г. Бритченко ; [под ред. проф. М. И. Белявцева]. – Донецк : ДонГУЭТ, 2004. – 547 с.

70. *Ведерникова Е. Д.* Развитие монетарной сферы развитых стран [Електронний ресурс] / Е. Д. Ведерникова. – Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/library/conf_040696.htm.

71. *Внукова Н. М.* Основы факторингу : [навч. пос.] / Н. М. Внукова. – К. : Знання, 1998. – 174 с.

72. *Гальчинський А. С.* Криза і цикли світового розвитку [Текст] / А. С. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2009. – 329 с.

73. *Геєць В. М.* Економічна динаміка та монетарна політика [Текст] / В. М. Геєць // Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування : [мат-ли наук.-прак. конф. 25–26 квітня 2002 року]. – К. : НБУ, Ін-т екон. прогнозування НАН України, 2002. – 269 с.

74. *Герасименко С. С.* Передбачення фінансового стану підприємства при оцінці його здатності до продовження діяльності [Текст] / С. С. Герасименко, Н. А. Головач // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №4. – С. 2–4.

75. *Горячева К. С.* Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства [Текст] / К. С. Горячева // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №9. – С. 43–49.

76. *Горячева К. С.* Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства [Текст] / К. С. Горячева // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : [зб. наук. пр.]. – Т. 9. – Суми : ВВП "Мрія-1" ЛТД, УАБС, 2004. – С. 288–295.
77. *Горячева К. С.* Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки [Текст] / К. С. Горячева // Економіст. – 2003. – №8. – С. 65–67.
78. Деньги, кредит, банки : [уч. / под ред. О. И. Лаврушина]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 464 с.
79. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році / [Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін.]. – К. : НІСД, 2008. – 108 с.
80. *Дмитриева М. Ю.* Безопасность финансового рынка России [Електронний ресурс] / М. Ю. Дмитриева. – Режим доступу : <http://www.sbcinfo.ru>.
81. Економічна криза в Україні: виміри, ризику, перспективи [Текст] / Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. ; [за заг. ред. Я. А. Жаліла]. – К. : НІСД, 2009. – 142 с.
82. *Єрмошенко М. М.* Засади стратегічного планування фінансової безпеки держави [Текст] / М. М. Єрмошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : [зб. наук. пр.]. – Т. 6. – Суми : ВВП "Мрія-1" ЛТД, 2002. – С. 19–24.
83. *Єрмошенко М. М.* Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення [Текст] / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.
84. *Єрмошенко М. М.* Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : [наук. моногр.] / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева. – К. : Національна академія управління, 2010. – 232 с.
85. *Єрмошенко М. М.* Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства : [преп. наук. доп.] / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева, А. М. Ашуєв. – К. : Національна академія управління, 2005. – 78 с.
86. *Єрохін С. А.* Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : [наук. моногр.] / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
87. *Зарубинский В. М.* Финансовое управление предприятием на основе использования открытой информации [Текст] / В. М. Зарубинский, Н. С. Зарубинская // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – №12. – С. 31–41.
88. Засади формування бюджетної політики держави : [наук. моногр.] / М. М. Єрмошенко, С. А. Єрохін, І. О. Плужников, Л. М. Бабич, А. М. Соколовська, Ю. В. Чередніченко ; [за наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка]. – К. : Національна академія управління, 2003. – 284 с.
89. *Карпінський Б. А.* Збалансованість фінансової системи: можливості досягнення та перспективи регулювання [Текст] / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №11. – С. 45–53.

90. *Клименко В. В.* Фондовий ринок у контексті фінансової безпеки держави / В. В. Клименко [Текст] // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – №4. – С. 21–26.
91. *Климова Н. І.* Фінансове планування як важливий інструмент управління корпоративними фінансами [Текст] / Н. І. Климова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : [зб. наук. пр.]. – Т. 8. – Суми : ВВП "Мрія-1" ЛТД, УАБС, 2003. – С. 251–254.
92. *Ковалев В. В.* Финансовый анализ. Управление капиталом. Выбор инвестиционной. Анализ отчетности [Текст] / В. В. Ковалев. – М. : ИНФРА-М, 2003.
93. *Козьменко С. М.* Стратегічний менеджмент банку : [навч. пос.] / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2003. – 734 с.
94. *Костирко Л. А.* Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства : [моногр.] / Л. А. Костирко. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 240 с.
95. *Костирко Л. А.* Стратегія фінансово-економічної діяльності господарюючого суб'єкта : методологія і організація : [моногр.] / Л. А. Костирко. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – 560 с.
96. *Кулаковська Л. П.* Основы аудиту : [навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. осв.] / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча. – К. : Каравела ; Львів : Новий світ–2000, 2002. – 504 с.
97. *Лень Г. С.* Стратегічне планування як складова частина фінансового механізму підприємства [Текст] / Г. С. Лень // Стратегія економічного розвитку України : [наук. зб.]. – Вип. 7 / [Голов. ред. О. П. Степанов]. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 409–420.
98. *Лигоненко Л. А.* Антикризисное управление: современное состояние, методическое и кадровое обеспечение [Текст] / Л. А. Лигоненко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №4. – С. 59–62.
99. *Лукін Д. А.* Головні напрямки вдосконалення ринку векселів в Україні [Текст] / Д. А. Лукін, Т. В. Мазило // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : [зб. наук. пр.]. – Т. 8. – Суми : ВВП "Мрія-1" ЛТД, УАБС, 2003. – С. 274–279.
100. *Макарьян Э. А.* Финансовый анализ [Текст] / Э. А. Макарьян, Г. П. Герасименко. – М. : ИНФРА-М, 2001.
101. *Маслова С. О.* Финансовый рынок : [навч. пос.] / С. О. Маслова, О. А. Опалов. – [друге вид., випр.]. – К. : Каравела, 2003. – 344 с.
102. *Мишкін Ф. С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків [Текст] / Ф. С. Мишкін ; [пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин]. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
103. Моніторинг "Економічна криза в Україні:наслідки та ефективність антикризової політики". Листопад 2008 року [Текст]. – К. : Центр економічного розвитку, 2008.
104. *Москаленко В. П.* Фінансово-економічний механізм промислового підприємства : [наук.-метод. вид.] / В. П. Москаленко, О. В. Шипунова ; [за наук. ред. д.е.н., проф. В. П. Москаленка]. – Суми : Довкілля, 2003. – 176 с.

105. Новий курс : реформи в Україні. 2010–2015 : [націон. доп.] / [за заг. ред. В. М. Гейця та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
106. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : [навч. пос.] / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – 495 с.
107. Реалії економічної кризи: чи є підстави для оптимізму? [Текст] / Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Бабанін О. С. та ін. – К. : НІСД, 2009. – 128 с.
108. Риполь-Сарагоси Ф. Б. Основы финансового и управленческого анализа [Текст] / Ф. Б. Риполь-Сарагоси. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2002.
109. Степанов П. Актуальные проблемы экономического управления банковской сферой [Електронний ресурс] / П. Степанов. – Режим доступу : <http://www.shpl.ru>.
110. Сунцова О. О. Фінансові аспекти соціально-економічного розвитку держави та її регіонів : [моногр.] / О. О. Сунцова. – К. : Міністерство освіти і науки України, УкрІНТЕІ, 2009. – 300 с.
111. Терещенко О. О. Теоретичні основи антикризового управління фінансами підприємств [Текст] / О. О. Терещенко // Стратегія економічного розвитку України : [наук. зб.]. – Вип. 4 / [відп. ред. О. П. Степанов]. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 250–262.
112. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : [навч. пос.] / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с.
113. Тиллес А. Экономика монетарных процессов [Електронний ресурс] / А. Тиллес. – Режим доступу : <http://www.palm-book.ru>.
114. Фінанси підприємств : [підр.] / за ред. проф. А. М. Поддєрьогіна. – К. : КНЕУ, 1998. – 368 с.
115. Фінансово-банківська система України у європейському вимірі : 36 ст. [Текст]. – К. : Козаки, 2002. – 224 с.
116. Фокіна Н. П. Методика виявлення загрози банкрутства підприємств за оцінкою показників фінансового стану [Текст] / Н. П. Фокіна // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №7. – С. 56–61.
117. Фридлянов В. Интеграция монетарной сферы [Електронний ресурс] / В. Фридлянов. – Режим доступу : <http://www.shpl.ru>.
118. Хикс Д. Р. Стоимость и капитал [Електронний ресурс] / Д. Р. Хикс. – Режим доступу : <http://www.libfl.ru>.
119. Ходжаян А. О. Боргова політика і її роль в забезпеченні макроекономічної стабільності [Текст] / А. О. Ходжаян // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №2. – С. 220–228.
120. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології) : [моногр.] / В. О. Шевчук. – К. : Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1998. – 371 с.
121. Шеремет А. Д. Методика фінансового аналізу [Текст] / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулін. – М. : ИНФРА-М, 2003.

122. *Abdolmohammadi Mohammad J., Usoff Catherine A.* The assessment of task structure, knowledge base, and decision aids for a comprehensive inventory of audit tasks. – X., 2001. – 201 p.
123. *Alles Lakshman A.* Time varying risk premia and the predictive power of the Ukrainian term structure of interest rates. – I., 2001. – 435 p.
124. *Alles Lakshman A., King John L.* Uncertain information hypothesis and the causation of skewness in stock index returns. – L., 2000. – 345 p.
125. *Alles Lakshman, Spowart Aldeana.* Higher moments of Ukrainian equity returns. Characteristics and determinants. – U., 2001. – 214 p.
126. *Anderson Teresa.* Audit quality and client satisfaction. An exploratory study. – W., 2001. – 521 p.
127. *Andreou G.* State audit and relevant matters. – K., 2002. – 215 p.
128. *Andrews Ann, Houghton Peter.* How to cope with credit and deal with debt. – F., 2002. – 742 p.
129. *Archer Stephen H., D'Ambrosio Charles A.* The theory of business finances. A book of readings. – C., 2003. – 353 p.
130. *Armstrong David.* Research methods and audit in general practice. – E., 2001. – 342 p.
131. *Armstrong Michael.* The reward and benefits audit. An eight-step approach to ensure that your organization can attract, retain and motivate the quality of peoples it needs to achieve its business goals. – C., 2001. – 315 p.
132. *Arrunada Benito.* The economics of audit quality. Private incentives and the regulation of audit and non-audit services. – Q., 2001. – 66 p.
133. Audit Commission for Local Authorities and the National Health Service in Ukraine. – K., 2003.
134. Audit Commission police papers. Audit Commission for local Authorities in Ukraine. – G., 2002.
135. Audit of the environment final report – X., 2001.
136. *Avram K. J.* Implementation of monetary policy in Ukraine. – L., 2001. – 491 p.
137. *Bahl Roy, Miller Barbara D.* Local government finances in the Third World. a case study of the Ukraine. – P., 1999. – 518 p.
138. *Bain J.* Audit in general practice – doing well and not so well. – V., 2001. – 231 p.
139. *Baran Daniel J., Bernard Gerald F., Brown James E.* IRS audit protection and survival guide. – R., 2001. – 312 p.
140. *Barnes D. M.* Value-for-money audit evidence. – L., 2001. – 313 p.
141. *Bass R.M.V.* Credit management. How to manage credits effectively and makes a real contribution to profits. – W., 2002 – 653 p.
142. *Basu Sam N., Rolfes Harold L.* Strategic credits management. – R., 1999. – P. 89–93.
143. *Beale Ian, Bradford Roy H.* Managing the internal audit. – R., 2001. – 314 p.

144. *Beetham David*. Auditing democracy in Ukraine. – K., 2001. – 421 p.
145. *Bell Russell W*. Ready drafted credit control letters and forms. – K., 427. – 356 p.
146. *Bennion F.A.R*. Consumer Credit Act manual. – K., 2001. – 537 p.
147. *Biscoe Peter M*. Law and practice of credit factoring. – C., 2002. – 324 p.
148. *Booth Anthony*. The communications audit. A guide for managers. – I., 2000. – 321 p.
149. *Boritz J. Efrim*. Planning for the internal audit function. – L., 2002. – 192 p.
150. *Bosworth Barry P., Carron Andrew S., Rhyne Elisabeth H*. The economics of federal credit programs. – W., 2001. – 732 p.
151. *Boyle John, Limmack Robin J*. Managerial finances. – C., 2003. – 353 p.
152. *Braiotta Louis, Biegler John C*. The audit director's guide. How to serve effectively on the corporate audit committee. – J., 2001. – 153 p.
153. *Brentnall A*. Audit files review. – R., 2001. – 451 p.
154. *Brigham Eugene F*. Cases in managerial finance. – P., 1999. – 518 p.
155. *Brimelow S. J*. Catheter care audit – a strategy for change. – U., 2001. – 342 p.
156. *Bromage Mary C*. Writing audits reports. – L., 2001.
157. *Browne F. X*. Corporate finances stylized facts and tentative explanations. – U., 2001. – 214 p.
158. *Burn Derek A*. Pay audit. Equal pays reviews and beyond. – W., 2001. – 321 p.
159. *Buttery Roger, Hurford Chris, Simpson Robert K*. Audit in the public sector. – T., 2001. – 131 p.
160. *Buttery Roger, Simpson Robert K*. Internal audit in the public sector. – D., 2001. – 159 p.
161. *Cairncross Alec*. Inflation, growth and international finance. – M., 2000. – 241 p.
162. *Caldow Alan, McClurg Morag*. Mathematics for credit. – 632 p.
163. *Celine Louis-Ferdinand*. Death on credit. – T., 2003. – 435 p.
164. *Chan Anne*. Management accounting-control and audit. – S., 2001. – p. 21–41.
165. *Choudhary C. M*. Bank rate and credit control in Ukraine. – R., 2001. – 234 p.
166. *Coates Jeff*. Control and Audit in Management Accounting. – B., 2001. – 302 p.
167. *Coghlan Richard*. Money, credit and the economy. – P., 2003. – 367 p.
168. *Collier Paul*. Audit committees in large Ukraine companies. – K., 2001. – 271 p.
169. Consulting and Audit Ukraine for Emergency Preparedness Ukraine – O., 2000.
170. Consumer audit guidelines. – E., 2001.
171. Control and audit of minicomputer systems – K., 2001.
172. *Cooney Anthony*. Social credit. Politics. – K., 2001. – 297 p.
173. *Cox Dennis W*. Banking and finance, accounts audit and practice. – E., 2001, – 471 p.
174. *Cox Dennis*. Banking and finance. Accounts audit and practice. – X., 2001. – 173p.
175. *Cresswell P. J., Blair W. J. L., Hill G. J. S., Wood P. R*. Encyclopaedia of banking law. – H., 2003. – 823 p.

176. *Crookston E. M.* Establishing audit in maternity care. Baseline study of mothers' views. – K., 2001. – 452 p.
177. *Crum Roy L.* Cases in managerial finance. – L., 2000. – 249 p.
178. *Dale S.* Quality audit systems for primary care centres. – E., 2001. – 324 p.
179. *Darby D. J.* Raising finance. A guide for small firms. – U., 2001. – 214 p.
180. *Das Satyajit.* Credit derivatives. Trading & management of credit & default risk. – F., 2001. – 356 p.
181. *Deane R. S.* Roderick Sheldon. Some thoughts on money and credit policies. – Y., 2001. – 435 p.
182. *Devi A. K. Rajula.* Credit for rural artisans. – O., 2001. – 652 p.
183. *Dodgson J. S., Topham N.* Benefit-cost rules for urban transit subsidies. An integration of allocational, distributional and public finance issues. – N., 2003. – 241 p.
184. *Douglas C. H.* The monopoly of credit. – R., 2003. – 546 p.
185. *Douglas I. J.* Audit and control of systems software. – W., 2001. – 182 p.
186. *Douglas J., Bentley D. F., Hinde S. V., Oliphant A. S.* Computer audit and control handbook. Additional contributions. – R., 2001. – 239 p.
187. *Drew J. S.* Credit control for a small retailer. a guide for small firms. – G., 2001. – 341 p.
188. *Edwards James B.* Expansion of non-audit services and auditor independence. – W., 2003. – 126 p.
189. *Ennis Peter, Ennis John White.* An auditor calls. Internal audit explained. A guide for budget holders. – R., 2000. – 91 p.
190. Ernst & Whinney. Corporate audit committees. A guide for directors. – U., 2001. – p. 29–35.
191. *F.A.R. Bennion.* Consumer credit control. – K., 2002. – 345 p.
192. *Fenton Lawrence S., Fenton Norman A.* Fowler. Hotel accounts and their audit. – I., 2003. – 251 p.
193. *Frantz Pascal.* Auditor's skill, auditing standards, litigation and audit quality. – P., 2001. – 452 p.
194. *Friedberg.* State audit and accountability a book of readings. – O., 2003. – 239 p.
195. *Gallegos Frederick, Manson Daniel P.* Information technologies control and audit. – 2001. – 324 p.
196. *Gardner D. C.* Risk analysis for corporate credit. – S., 2001. – 541 p.
197. *Ghuge V. B.* Public finance and government debt. – W., 2002. – 234 p.
198. *Gitman Lawrence J.* Principles of managerial finance. – L., 2001. – 491 p.
199. *Glazer Alan S.* Framework for evaluating an internal audit function. – U., 2002. – 136 p.
200. *Gleeson Adrienne.* The credit book. A complete guide to personal credit. – R., 2001. – 334 p.

201. *Goddard Michael*. Effective credit management. A practical guides. – A., 2001. – 343 p.
202. *Greville Roger P*. Money and credit demand in Ukraine. – I., 2001. – 345 p.
203. *Grey Anthony M*. How to earn a substantial second income as a finance broker. – L., 2001. – 491 p.
204. *Guest A. G., Lloyd M. G*. Encyclopedia of consumer credit law. I., 2003. – 923 p.
205. *Guest Ross, McLean Alan*. New evidence on the expectation theory of the term structure of Ukrainian commonwealth government treasury yields. – U., 2000. – 291 p.
206. *Guilbert W*. Audit management and supervision. – C., 2001. – 141 p.
207. *Halikias D. J*. Money and credit in a developing economy. - Z., 2001. – 786 p.
208. *Hamilton S. C*. A communication audit handbook. Helping organizations communicate. – K., 2001. – 329 p.
209. *Harris Conrad M*. The analysis of prescribing in general practices. A guide to audit and research. – H., 2003.
210. *Harrison Anthony, Gretton John*. Transport Ukraine an economic, social and policy audit. – K., 2001. – 172 p.
211. *Harrison Barry*. International trade and finance. – P., 1999. – 518 p.
212. *Hatch James E., Wynant Larry*. Ukrainian commercial lending. A guide to credit decision making. – E., 2003. – 435 p.
213. *Hatherly David, Innes John, Brown Tom*. The expanded audit report. – H., 2001. – 102 p.
214. *Hausker Arthur J*. Fundamentals of public credit analysis. – O., 2001. – 563 p.
215. *Holroyd Diana, Crow Sonia*. Guidelines for educational audit. Prepared on behalf of the Working Group. – Y., 2002. – p. 31–42.
216. *Hopkins Michael*. Finance from Europe. – C., 2003. – 353 p.
217. *Hopkins R. N*. Internal audit. Perceptions of quality and the expectations gap – a question for management. – L., 2001. – 435 p.
218. *Hopkins Sandra*. An examination of the relationship between reserve bank intervention and the Ukrainian hrvna risk premium. – N., 2003. – 241 p.
219. *Houston Ralph*. The organisational change audit. a guide to designing, implementing and evaluating organisational change initiatives in your organisation. – Y., 2001. – 312 p.
220. *Howells Geraint, Crow Iain, Moroney Maureen*. Aspects of credit and debt. – D., 2001. – 432 p.
221. Internal audit made simple. – G., 2003.
222. *John M. J*. Housing associations. Accounting and audit guide. – W., 2001. – 234 p.
223. *Kallberg Jarl G., Parkinson Kenneth L*. Current asset management. Cash, credit and inventory. – H., 2001. – 654 p.

224. *Kane J.* An audit of information provision regarding patients discharged on warfarin therapy from a hospital geriatric department. – Q., 2001., – 631 p.
225. *Kar Bijon.* Essential accountancy & finance. – W., 2002. – 234 p.
226. *Kidwell David S., Peterson Richard L.* Financial institutions, markets, and money. – T., 2000. – p. 89–107.
227. *Kinn Sue.* The nursing audit handbook. – L., 2001. – 234 p.
228. *Kirkland Keith, Howard Stuart.* Simple and practical costing, pricing and credit control. How to improve profitability. How to get paid promptly. – O., 2001. – 235 p.
229. *Kitzing Donald.* Credit and collections for small business. – T., 2002. – 532 p.
230. *Knibbs J. R.* Management development for "top teams" in medium sized companies. An "audit" approach: summary. – J., 2000. – 197 p.
231. *Lay P. M. Q.* Control and audit of computerized accounting systems. – L., 2001. – 291 p.
232. *Lee T. A.* The Evolution of audit thought and practices. – U., 2001. – 131 p.
233. *Lipietz Alain.* The enchanted world. Inflation, credit and the world crisis. – W., 2001. – 442 p.
234. *Macesich George.* World banking and finance. Cooperation versus conflict. – Y., 1999. – 249 p.
235. *Mackmurde Robert.* Product liability audit manual. For use by managers, insurers, lawyers & law enforcers in preventing, prosecuting & defending claims. By the research staff of Product liability Briefing. – Y., 2001. – 231 p.
236. *Martin John D., Cox Samuel H., MacMinn Richard D.* The theory of finance. Evidence and applications. – N., 2003. – 241 p.
237. *Mazzoli Marco.* Credit, investments, and the macroeconomic. – H., 2002. – 435 p.
238. *Melvin Michael.* International money and finance. – U., 2000. – 291 p.
239. *Meshher John.* Income support, the social fund and family credit the legislation. Commentary Ukraine. – A., 2002. – 374 p.
240. *Miles C. W. N.* Estate finance and business management. – Y., 1999. – 249 p.
241. *Mills Adam.* Annual audit and annual accounts. – P., 1999. – 271 p.
242. *Mills Charles A.* The quality audit. a management evaluation tool. – T., 2001. – 343 p.
243. *Mollema Kornelis Y.* Audit of information processing. – K., 2001. – p. 218–245.
244. *Moore Basil J.* Horizontalists and verticalists. the macroeconomics of credit money. – N., 2002. – 344 p.
245. *Moran Michael.* The politics of banking. The strange case of competition and credit control. – Y., 2003. – 532 p.
246. *Morgan Gareth, Pattinson Bob.* The role and objectives of an internal audit, a behavioural approach. – T., 2001. – 152 p.
247. *Morse Jeremy.* The international monetary kaleidoscope. – I., 2003. – 642 p.

248. *Nemetz Peter N.* Developing the occupied territories an investment in peace. – O., 1999. – 524 p.
249. *Nicholson Ailsa H. S.* The source book. Software for accountancy, finance and business studies. – C., 2003. – 353 p.
250. *Noorbasha Abdul.* Economic aspects of production credit scheme. – T., 2002. – 522 p.
251. *Pearce Joan.* Subsidized export credit. – I., 2001. – 378 p.
252. *Poniachek Harvey A.* International corporate finances. – L., 2001. – 491 p.
253. *Premchand A.* Control of public expenditure in India. a historical and analytical account of the administrative, audit and parliamentary processes. – I., 2001. – 231 p.
254. *Rao K. V., Venkataramaiah B.* Bank finances to industries. – U., 2001. – 214 p.
255. *Reddy C. R.* Cooperative long term finance. A regional study. – H., 2002. – 879 p.
256. *Revell Jack.* Effects of new technology on the operations of financial institutions – U., 2001. – 214 p.
257. *Richards Judith W.* Fundamentals of development finances. a practitioner's guide. – W., 2002. – 234 p.
258. *Roll Eric.* The impact of economic policy on the financial system of the Ukraine. – Y., 2002. – 531 p.
259. *Rosenthal James A., Ocampo Juan M.* Securitization of credit. Inside the new technology of finance. – W., 2001. – 324 p.
260. *Samuel Oliver, Grant Janet, Irvine Donald.* Quality and audit in general practice. – O., 2001. – P. 32–78.
261. *Scott Christopher.* Internal audit in a central bank. – E., 2001. – 324 p.
262. *Seder John W.* Credit and collections. – U., 2003. – 436 p.
263. *Sinha Praveen.* An econometric analysis of sales tax audit outcomes. Implications for audit planning. – L., 2003. – 341 p.
264. Small company audit procedures. Users guide. – O., 2001.
265. *Smith Billy E.* Managing the information systems audit. a case study. Vol 1. Policies, procedures and guidelines. – M., 2001. – 332 p.
266. *Spindler J. Andrew, James Andrew.* The politics of international credit. – H., 2000. – 435 p.
267. *Spohn Richard B.* A guide to consumer credit laws. – P., 2002. – 653 p.
268. *Steward Valerie, Roberts Elizabeth.* Practical audit and accounts programmes. Charities, clubs and pension schemes. – E., 2001. – 312 p.
269. *Stimpson David.* Global credit analysis. – L., 2001. – 53 p.
270. *Subramanian R., Narayanasamy N., Kanniappan P.* Rural credits utilization. – W., 2001. – 342 p.
271. *Tavakoli Janet M.* Credit derivatives. A guide to instruments and applications. – L., 2002. – 435 p.

272. Tongue Andrew. Audit of public policy instruments across the European market. – G., 2001. – 341 p.

273. Turan M. S., Mewa Singh. Institutional finance in rural development. – P., 1999. – 518 p.

274. VENABLES Julian. Internal audit. F., 2001. – 230 p.

275. Von Pischke J. D. Finance at the frontier. Debt capacity and the role of credit in the private economy. – E., 2000. – 345 p.

276. Weston J. Fred, Brigham Eugene F. Essentials of managerial finance. – C., 2003. – 353 p.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Фінансові коефіцієнти або фактори множинки

FMI (i, n) = (1 + i)ⁿ - множання значення вартості

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	25	30
1	1.010	1.020	1.030	1.040	1.050	1.060	1.070	1.080	1.090	1.100	1.110	1.120	1.130	1.140	1.150	1.160	1.170	1.180	1.190	1.200	1.250	1.300
2	1.020	1.040	1.061	1.082	1.105	1.128	1.149	1.166	1.182	1.199	1.217	1.234	1.251	1.269	1.285	1.302	1.319	1.336	1.353	1.370	1.440	1.510
3	1.030	1.061	1.093	1.125	1.158	1.191	1.223	1.255	1.287	1.319	1.351	1.383	1.415	1.447	1.479	1.511	1.543	1.575	1.607	1.639	1.720	1.801
4	1.041	1.082	1.126	1.170	1.216	1.262	1.311	1.360	1.411	1.464	1.518	1.574	1.630	1.687	1.745	1.804	1.864	1.924	1.984	2.045	2.140	2.235
5	1.051	1.104	1.158	1.217	1.276	1.336	1.405	1.489	1.581	1.681	1.791	1.912	2.044	2.188	2.344	2.512	2.692	2.884	3.088	3.304	3.533	3.774
6	1.062	1.126	1.194	1.269	1.349	1.441	1.541	1.657	1.794	1.952	2.131	2.333	2.558	2.807	3.081	3.381	3.708	4.063	4.447	4.861	5.306	5.783
7	1.072	1.148	1.230	1.316	1.407	1.504	1.601	1.714	1.838	1.978	2.134	2.317	2.528	2.768	3.038	3.339	3.672	4.038	4.438	4.874	5.347	5.857
8	1.083	1.172	1.267	1.369	1.477	1.594	1.726	1.881	2.054	2.248	2.464	2.704	2.970	3.264	3.587	3.941	4.326	4.744	5.197	5.687	6.215	6.781
9	1.094	1.195	1.305	1.425	1.551	1.689	1.852	2.044	2.268	2.528	2.826	3.164	3.544	3.968	4.439	4.959	5.529	6.151	6.827	7.560	8.352	9.204
10	1.105	1.219	1.344	1.480	1.629	1.791	1.967	2.171	2.408	2.682	3.004	3.378	3.808	4.298	4.851	5.470	6.159	6.921	7.760	8.681	9.697	10.811
11	1.116	1.245	1.384	1.539	1.710	1.896	2.105	2.352	2.650	2.999	3.401	3.860	4.380	4.965	5.619	6.347	7.154	8.045	9.025	10.100	11.275	12.553
12	1.127	1.268	1.423	1.601	1.798	2.012	2.252	2.538	2.883	3.290	3.764	4.309	4.930	5.631	6.417	7.294	8.268	9.345	10.531	11.834	13.269	14.849
13	1.138	1.294	1.469	1.665	1.883	2.133	2.420	2.759	3.164	3.641	4.195	4.831	5.554	6.370	7.275	8.276	9.371	10.568	11.875	13.300	14.850	16.530
14	1.149	1.319	1.518	1.732	1.960	2.214	2.519	2.887	3.342	3.797	4.360	5.037	5.835	6.761	7.821	9.022	10.373	11.883	13.461	15.117	16.865	18.711
15	1.161	1.346	1.558	1.801	2.079	2.397	2.759	3.172	3.642	4.177	4.785	5.474	6.254	7.138	8.137	9.266	10.539	11.974	13.580	15.267	17.042	18.913
16	1.173	1.375	1.605	1.878	2.185	2.540	2.952	3.436	3.976	4.585	5.271	6.049	6.925	7.915	9.034	10.298	11.714	13.293	15.045	16.880	18.807	20.833
17	1.184	1.400	1.633	1.941	2.292	2.693	3.159	3.700	4.320	5.024	5.819	6.702	7.681	8.764	9.960	11.286	12.752	14.370	16.141	18.075	20.193	22.413
18	1.196	1.428	1.702	2.066	2.467	2.934	3.500	4.177	4.972	5.899	6.968	8.187	9.565	11.113	12.851	14.790	16.941	19.414	22.233	25.417	28.877	32.624
19	1.206	1.457	1.734	2.107	2.527	3.026	3.617	4.306	5.142	6.146	7.334	8.729	10.340	12.185	14.282	16.757	19.631	22.965	26.789	31.124	35.900	41.131
20	1.220	1.486	1.806	2.191	2.653	3.207	3.870	4.661	5.604	6.727	8.052	9.598	11.373	13.418	16.357	19.481	23.106	27.393	32.429	38.338	45.190	52.045
25	1.262	1.641	1.994	2.666	3.386	4.292	5.427	6.845	8.613	10.635	13.065	16.000	20.131	26.402	32.919	40.674	50.638	62.869	77.388	95.386	118.470	150.954
30	1.341	1.811	2.427	3.245	4.322	5.748	7.612	10.065	13.268	17.449	23.092	29.960	39.118	50.910	66.212	85.630	111.067	143.637	186.465	243.630	318.119	407.929
40	1.489	2.208	3.282	4.801	7.040	10.388	14.974	21.725	31.409	43.299	61.001	83.951	113.278	160.888	229.188	317.878	433.387	588.330	798.117	1.080.877	1.469.577	1.999.119
50	1.845	2.691	4.384	7.107	11.407	18.420	29.457	45.902	71.356	111.539	164.377	239.000	350.754	500.135	693.577	950.717	1.300.000	1.760.000	2.360.000	3.160.000	4.200.000	5.500.000

$$FMS(i, n) = (1 + i)^n - 1/i - \text{можлива втрата певної частини виручки}$$

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	25	30
1	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000	1 000
2	2 010	2 030	2 050	2 060	2 050	2 000	1 970	1 920	1 850	1 760	1 650	1 520	1 380	1 240	1 100	970	850	740	640	550	470	400
3	3 030	3 060	3 091	3 122	3 153	3 184	3 215	3 246	3 276	3 306	3 342	3 474	3 407	3 440	3 473	3 506	3 539	3 572	3 606	3 640	3 673	3 706
4	4 060	4 122	4 184	4 246	4 310	4 375	4 440	4 506	4 573	4 641	4 710	4 779	4 850	4 921	4 993	5 066	5 141	5 215	5 291	5 366	5 466	5 567
5	5 101	5 204	5 309	5 416	5 526	5 637	5 751	5 867	5 985	6 105	6 228	6 353	6 480	6 610	6 742	6 877	7 014	7 154	7 297	7 442	7 590	7 741
6	6 152	6 300	6 460	6 633	6 802	6 975	7 153	7 336	7 523	7 716	7 913	8 115	8 323	8 536	8 754	8 977	9 207	9 442	9 683	9 930	11 159	12 366
7	7 214	7 434	7 662	7 900	8 148	8 394	8 634	8 923	9 200	9 467	9 793	10 068	10 403	10 730	11 067	11 414	11 772	12 142	12 523	12 916	15 073	17 363
8	8 286	8 583	8 892	9 214	9 540	9 897	10 260	10 637	11 035	11 436	11 839	12 300	12 757	13 233	13 727	14 240	14 778	15 337	15 903	16 490	19 842	23 350
9	9 369	9 733	10 139	10 583	11 027	11 481	11 970	12 489	13 031	13 579	14 164	14 776	15 416	16 088	16 793	17 539	18 328	19 068	19 913	20 799	25 402	32 015
10	10 462	10 930	11 404	11 906	12 436	12 974	13 541	14 147	14 787	15 463	16 177	16 929	17 720	18 551	19 423	20 338	21 296	22 299	23 348	24 444	30 899	39 149
11	11 567	12 169	12 696	13 256	13 840	14 450	15 087	15 762	16 476	17 229	18 021	18 853	19 726	20 640	21 595	22 593	23 635	24 722	25 855	27 035	34 900	45 140
12	12 683	13 412	14 192	15 026	15 817	16 670	17 490	18 477	19 441	21 304	22 748	24 133	25 430	27 271	29 062	30 430	32 924	34 431	37 100	39 061	50 100	64 327
13	13 809	14 600	15 436	16 337	17 313	18 282	19 441	21 495	23 033	24 323	26 212	28 029	29 983	32 068	34 432	36 780	39 404	42 219	45 244	48 497	63 700	82 625
14	14 947	15 974	17 050	18 292	19 540	21 015	22 590	24 215	26 019	27 923	30 095	32 393	34 823	37 381	40 205	43 672	47 103	50 610	54 441	58 496	77 640	101 911
15	16 097	17 293	18 599	20 024	21 579	23 276	25 129	27 132	29 381	31 772	34 403	37 200	40 417	43 942	47 900	51 660	56 110	60 965	66 261	72 033	95 969	127 911
16	17 260	18 639	20 157	21 843	23 637	25 573	27 680	30 024	32 603	35 500	38 106	42 333	46 672	50 900	5 717	6 920	8 649	11 939	16 630	22 442	30 511	41 847
17	18 430	20 012	21 761	23 696	25 840	28 218	30 940	33 730	36 974	40 345	44 501	48 824	53 739	59 110	65 073	7 1673	78 970	87 060	96 022	103 933	133 64	175 011
18	19 615	21 412	23 414	25 643	28 132	30 906	33 990	37 450	41 301	46 409	50 936	55 790	61 723	68 494	75 830	84 141	93 406	103 74	115 27	130 12	168 03	223 12
19	20 811	23 041	25 117	27 671	30 530	33 760	37 379	41 446	46 040	51 159	56 939	63 440	70 749	78 960	88 212	95 603	110 29	123 44	135 41	156 74	205 50	273 67
20	22 019	24 287	26 870	29 770	33 066	36 766	40 905	45 762	51 460	57 170	64 203	72 032	80 947	91 423	102 44	109 63	130 63	146 63	165 42	186 40	242 93	320 17
25	35 243	37 030	39 430	41 646	47 727	54 460	63 240	73 106	84 007	96 347	114 41	133 33	153 62	176 67	212 79	248 21	29 211	342 60	402 64	471 90	623 67	824 69
30	54 305	60 500	67 373	75 063	84 430	96 461	110 20	126 31	144 40	164 61	187 33	213 20	243 00	276 70	324 75	389 31	4 64 44	700 95	966 7	1 102 9	1 522 7	2 050 0
40	80 020	90 402	103 402	120 20	134 70	159 64	179 64	209 06	237 59	274 39	321 03	381 37	453 00	537 17	642 00	777 01	942 44	1 134 21	1 363 21	1 637 21	2 100 00	2 800 00
50	104 823	119 20	137 87	160 33	190 34	240 33	273 77	325 05	395 00	484 63	595 00	737 00	912 00	1 121 00	1 377 00	1 701 00	2 109 00	2 601 00	3 191 00	3 981 00	5 100 00	6 600 00

$$F_{n,k}(x) = (1 - (1 + x)^n)^k / x^k - \text{двокоординатні мовчанні функції}$$

1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	25	30	35	40	50
1	0.999	0.920	0.971	0.962	0.932	0.943	0.933	0.926	0.917	0.909	0.901	0.893	0.877	0.877	0.865	0.876	0.855	0.874	0.848	0.833	0.800	0.769	0.741	0.714	0.687
2	1.970	1.942	1.113	1.036	1.039	1.033	1.008	1.003	1.003	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
3	3.941	3.624	3.029	3.776	3.733	3.673	3.624	3.577	3.531	3.487	3.444	3.402	3.361	3.322	3.285	3.246	3.210	3.174	3.140	3.106	3.072	3.036	3.000	2.964	2.928
4	5.902	5.206	3.717	3.630	3.546	3.463	3.387	3.312	3.240	3.170	3.102	3.037	2.974	2.914	2.855	2.796	2.743	2.690	2.639	2.589	2.540	2.492	2.445	2.398	2.352
5	4.853	4.713	4.330	4.432	4.329	4.212	4.100	3.993	3.890	3.791	3.696	3.605	3.517	3.433	3.352	3.274	3.199	3.127	3.058	2.991	2.928	2.868	2.810	2.754	2.700
6	5.795	5.691	5.447	5.242	5.076	4.917	4.767	4.623	4.486	4.355	4.231	4.111	3.996	3.889	3.794	3.695	3.599	3.496	3.410	3.326	3.245	3.168	3.093	3.020	2.949
7	6.726	6.472	6.230	6.002	5.786	5.582	5.389	5.206	5.033	4.866	4.712	4.564	4.423	4.289	4.160	4.039	3.922	3.812	3.706	3.606	3.511	3.420	3.332	3.246	3.163
8	7.652	7.325	7.020	6.733	6.453	6.189	5.971	5.747	5.531	5.333	5.146	4.969	4.799	4.639	4.487	4.344	4.207	4.078	3.964	3.857	3.756	3.659	3.565	3.474	3.385
9	8.566	8.162	7.786	7.435	7.106	6.802	6.515	6.247	5.993	5.750	5.537	5.326	5.132	4.946	4.772	4.607	4.451	4.305	4.169	4.043	3.926	3.813	3.703	3.596	3.492
10	9.471	8.923	8.530	8.141	7.722	7.360	7.024	6.710	6.416	6.142	5.889	5.650	5.426	5.216	5.019	4.835	4.659	4.494	4.339	4.192	4.051	3.914	3.781	3.651	3.524
11	10.366	9.787	9.253	8.760	8.305	7.887	7.499	7.139	6.805	6.495	6.207	5.936	5.687	5.453	5.234	5.029	4.836	4.656	4.486	4.327	4.176	4.029	3.886	3.747	3.612
12	11.255	10.570	9.934	9.385	8.893	8.384	7.943	7.526	7.131	6.814	6.492	6.194	5.916	5.660	5.421	5.197	4.986	4.798	4.611	4.439	4.273	4.110	3.951	3.796	3.645
13	12.134	11.346	10.636	9.965	9.394	8.853	8.350	7.904	7.487	7.103	6.750	6.424	6.122	5.842	5.583	5.342	5.116	4.910	4.715	4.533	4.355	4.181	4.011	3.844	3.681
14	13.004	12.106	11.359	10.583	9.959	9.395	8.743	8.244	7.786	7.387	6.982	6.620	6.302	6.002	5.724	5.466	5.229	5.006	4.802	4.611	4.434	4.261	4.091	3.924	3.761
15	13.865	12.840	12.050	11.136	10.380	9.712	9.106	8.559	8.061	7.606	7.191	6.811	6.462	6.142	5.847	5.575	5.324	5.092	4.876	4.675	4.489	4.316	4.146	3.979	3.815
16	14.710	13.570	12.561	11.602	10.636	10.006	9.447	8.951	8.513	8.024	7.579	7.174	6.804	6.465	6.156	5.866	5.600	5.358	5.130	4.916	4.716	4.528	4.343	4.161	3.982
17	15.562	14.292	13.166	12.126	11.124	10.477	9.763	9.122	8.644	8.122	7.748	7.402	7.079	6.779	6.497	6.235	5.992	5.768	5.556	5.356	5.168	4.983	4.801	4.621	4.444
18	16.398	14.992	13.734	12.639	11.600	10.820	10.059	9.373	8.756	8.201	7.792	7.436	7.106	6.802	6.520	6.258	6.016	5.792	5.580	5.380	5.192	5.006	4.822	4.641	4.462
19	17.226	15.620	14.324	13.134	12.060	11.130	10.336	9.604	8.950	8.365	7.919	7.549	7.202	6.886	6.592	6.320	6.068	5.836	5.624	5.424	5.236	5.050	4.866	4.684	4.504
20	18.046	16.353	14.877	13.590	12.462	11.476	10.594	9.818	9.129	8.514	7.963	7.499	7.026	6.633	6.259	5.929	5.630	5.353	5.101	4.876	4.664	4.454	4.246	4.041	3.848
25	22.023	19.427	17.435	15.622	14.094	12.783	11.654	10.673	9.823	9.077	8.422	7.843	7.336	6.873	6.466	6.094	5.746	5.424	5.126	4.851	4.596	4.352	4.110	3.870	3.632
30	25.000	22.396	19.600	17.292	15.572	14.065	12.465	11.150	10.174	9.427	8.694	8.053	7.490	6.993	6.566	6.177	5.829	5.517	5.235	4.980	4.743	4.507	4.272	4.038	3.805
40	32.035	27.353	23.145	19.793	17.139	15.046	13.332	11.923	10.729	9.979	9.244	8.634	7.965	7.405	6.842	6.351	5.871	5.411	4.967	4.540	4.123	3.715	3.308	2.902	2.500
50	39.196	33.424	28.124	23.462	20.236	17.702	15.201	13.233	11.962	10.962	10.142	9.304	8.546	7.877	7.315	6.802	6.312	5.842	5.391	4.950	4.520	4.100	3.682	3.265	2.850

ПОЛОЖЕННЯ
про ліцензування аудиторської діяльності

1. Загальні положення.

1.1. Дане положення розроблене відповідно до Закону України «Про аудиторську діяльність», інших актів законодавства і Статуту Аудиторської палати України.

Положення регулює умови і порядок видачі ліцензій на заняття аудитом.

1.2. Ліцензія (дозвіл) на проведення аудита є документом, що підтверджує право її власника (юридичної чи фізичної особи) на заняття аудитом на території України з дотриманням вимог Закону України «Про аудиторську діяльність» і даного Положення.

1.3. Ліцензування аудита (видачу ліцензій) здійснює Аудиторська палата України.

2. Ліцензія

2.1. Ліцензія видається за встановленою формою. Вона повинна містити наступні реквізити:

2.1.1. Найменування органа, що її видав;

2.1.2. Прізвище, ім'я і по-батькові (якщо ліцензія видається фізичній особі), найменування аудиторської фірми, підприємства (якщо ліцензія видається юридичній особі);

2.1.3. Запис про надання права (дозволу) здійснювати аудит відповідно до отриманого сертифіката;

2.1.4. Реєстраційний номер ліцензії і дату її видачі;

2.1.5. Терміни дії ліцензії;

2.1.6. Підпис головуючого на засіданні Аудиторської палати України і підпис завідувача Секретаріатом Аудиторської палати України.

2.2. Термін дії ліцензії на заняття аудиторською діяльністю не може перевищувати п'яти років.

2.3. За видачу ліцензії береться оплата в розмірі п'яти мінімальних заробітних плат, що направляється в державний бюджет.

3. Одержувачі ліцензій

3.1. Ліцензії (дозволи) на заняття аудитом видаються юридичним особам і фізичним особам України.

3.2. Ліцензії на заняття аудитом аудиторським фірмам (аудиторам) видаються загального зразка. При цьому аудиторські послуги надаються відповідно до серії діючого сертифіката.

3.3. Видача ліцензій на заняття аудитом одноосібно здійснюється за наявності в одержувача відповідного діючого сертифіката Аудиторської палати України і документа, що підтверджує реєстрацію його як підприємця.

3.4. Видача ліцензій аудиторській фірмі здійснюється за умови, якщо в ній працює хоча б один аудитор.

При цьому керівник фірми обов'язково повинний бути аудитором (мати діючий сертифікат), а загальний розмір частки засновників (учасників, акціонерів) як фізичних, так і юридичних осіб, що не є аудиторами, у статутному фонді не може перевищувати 30%.

3.5. Аудиторам забороняється безпосередньо займатися торговою, посередницькою і виробничою діяльністю, що не виключає їхнього права одержувати дивіденди від акцій і доходи від інших корпоративних прав.

4. Порядок видачі ліцензій

4.1. Для одержання ліцензії на право аудиторської діяльності аудиторська фірма (аудитор) після державної реєстрації фірми (окремого аудитора як суб'єкта підприємницької діяльності) подають в Аудиторську палату України клопотання, у якому повинні бути зазначені:

- прізвище, ім'я, по-батькові (якщо ліцензія видається фізичній особі), найменування аудиторської фірми, підприємства (якщо ліцензія видається юридичній особі);
- юридична і поштова адреса (місце розташування);
- відомості про сертифікат (сертифікати), відповідно до якого видається ліцензія, прізвище, ім'я і по-батькові особи (особи – для аудиторської фірми), якій виданий сертифікат; серія і номер сертифіката (сертифікатів); дата видачі і термін його (їх) дії;
- відомості про всіх засновників (учасників, акціонерів) аудиторської фірми з числа аудиторів (прізвище, ім'я, по-батькові; серія і номер сертифіката; дата видачі і термін його дії, частка в статутному фонді фірми).

4.2. Одночасно з клопотанням подаються:

- оригінали чи нотаріально завірени копії установчих документів і реєстраційного свідчення аудиторської фірми (свідчення про реєстрацію окремого аудитора як суб'єкта підприємницької діяльності);
- копія платіжного документа про перерахування в державний бюджет оплати за ліцензування.

4.3. Подані на одержання ліцензії документи розглядаються Секретаріатом не більш 5 днів від моменту їхнього надходження. За результатами розгляду документів завідувач Секретаріатом АПУ робить письмовий висновок.

4.4. Рішення про видачу ліцензії чи відмову у видачі здійснюються в термін, що не перевищує 40 днів із дня подачі клопотання і представлення необхідних документів у Секретаріат Аудиторської палати України.

4.5. Підставою для відмови у видачі ліцензії аудиторській фірмі чи окремому аудитору може бути невідповідність документів, що подаються в Аудиторську палату України, вимогам діючого законодавства і даному Положенню.

4.6. Рішення про відмову у видачі ліцензії аудиторській фірмі (окремому аудитору) повідомляється в письмовій формі з вказівкою причин відмови.

4.7. Після усунення виявлених недоліків аудиторська фірма (окремий аудитор) у місячний термін із дня ухвалення рішення про відмову має право подати в Аудиторську палату України повторне клопотання про видачу ліцензії.

4.8. Завідувач Секретаріатом Аудиторської палати України до кожного засідання палати підготовляє інформацію в письмовій формі про видачу і відмову у видачі ліцензій. Причини відмови підтверджуються документально.

4.9. Контроль правильності видачі ліцензій здійснює Наглядова Рада Аудиторської палати України.

5. Контроль використання ліцензії

5.1. За неналежне виконання аудитором (аудиторами – для аудиторської фірми) своїх професійних обов'язків, допущення аудиторською фірмою (окремим аудитором – для підприємця) порушень діючого законодавства, норм і стандартів аудита до них Аудиторською палатою України можуть бути застосовані стягнення у вигляді попередження, призупинення дії ліцензії на термін до одного року чи анулювання ліцензії.

Розгляд питань про відповідальність аудиторів (аудиторських фірм) здійснюється на підставі представлення відповідних державних органів, регіональних відділів Аудиторської палати України й в інших випадках, передбачених статутними й організаційно-розпорядницькими документами Аудиторської палати України.

5.2. Рішення про призупинення дії чи анулювання ліцензії Аудиторська палата України повідомляє аудиторській фірмі чи аудитору в письмовій формі.

5.3. Рішення Аудиторської палати України про призупинення дії чи анулювання ліцензії може бути оскаржене в суді чи господарському суді.

5.4. Якщо в місячний термін в Аудиторську палату України не надійшло від аудиторської фірми чи аудитора повідомлення про оскарження рішення, Аудиторська палата України повідомляє про припинення дії чи анулювання ліцензії через пресу відповідно до Реєстру аудиторських фірм (аудиторів).

Додаток 3

ДОГОВІР
про проведення попередньої експертизи

« ___ » _____ 200_ р.

М. _____

Товариство з обмеженою відповідальністю аудиторська фірма, іменоване надалі «Товариство», в особі генерального директора _____ і спільне українсько-німецьке підприємство, іменоване надалі «Підприємство», в особі директора _____, що діє на підставі Статуту, з іншої сторони уклали договір про нижченаведене:

1. Предмет договору

1.1. Товариство проводить на Підприємстві експертизу, ціль якої – попереднє визначення обсягу аудита фінансово-господарської діяльності і можливість його проведення.

Перелік питань, що підлягають вивченню, аналізу і перевірці прикладений до даного договору і є його невід'ємною частиною (див. додаток).

2. Обов'язки сторін

2.1. Товариство зобов'язується:

приступити до проведення експертизи _____ 200_ м. і закінчити _____ 200_ м.;

за результатами експертизи скласти довідку (акт).

2.2. Підприємство зобов'язується:

забезпечити необхідні умови роботи експертам (окреме приміщення, телефонний зв'язок і т.д.);

вчасно надати необхідні для експертизи документи. Підприємство несе відповідальність за вірогідність наданих документів;

вчасно здійснити оплату;

давати роз'яснення з питань, що виникають у ході проведення експертизи.

3. Оплата робіт

3.1. Підприємство перераховує на розрахунковий рахунок Товариства _____ грн. протягом трьох днів з дати підписання даного договору.

3.2. У випадку невиконання Підприємством п. 3.1. даного договору, Товариство до проведення експертизи не приступає.

3.3. Сума, перерахована по п. 3.1, поверненню не підлягає.

4. Інші умови

4.1. У випадку, якщо підприємство не забезпечить необхідних для експертизи документів чи на об'єкті, що перевіряється, облік знаходиться в запущеному стані, Товариство вправі відмовитися від виконання договору.

4.2. Договір складений у двох екземплярах: по одному для кожної зі сторін.

4.3. Даний договір набирає сили з моменту його підписання.

5. Юридичні адреси сторін і банківські реквізити

«Товариство»

«Підприємство»

Генеральний директор

Генеральний директор

Додаток

до договору на проведення
попередньої експертизи

Робоча програма (перелік питань)
аудиторської перевірки підприємства

Етап 1: Аудиторська перевірка (експертиза) організації і стану бухгалтерського обліку, внутрішнього аудита і якості фінансової звітності на підприємстві.

Об'єкти експертизи:

- наявність установчих документів і реальність балансових даних по статутному фонду;

- вибіркова перевірка бухгалтерських реєстрів, оборотних балансів;
- матеріали інвентаризації майна, дебіторської і кредиторської заборгованості;
- акти податкової інспекції й аудиторські висновки за попередні періоди;
- стан автоматизації бухгалтерського обліку;
- організація внутрішнього контролю;
- дотримання законодавства по обліку.

Етап 2: Аудиторська перевірка фінансово-господарської діяльності.

Об'єкти перевірки:

установчі документи і документи, що визначають організаційні відносини на підприємстві в частині регулювання його фінансової діяльності;

формування і зміна статутного фонду;

наявність і використання кредитних ресурсів;

кошти, грошові документи і бланки строгої звітності, що зберігаються в касі, на поточних, валютних і інших рахунках у банку;

основні засоби і нематеріальні активи;

товарно-матеріальні цінності, малоцінні і швидкозношувальні предмети із проведенням інвентаризації й експертною оцінкою організації зберігання – за окрему плату;

знос основних засобів, нематеріальних активів і МШП;

капітальні вкладення і витрати на поліпшення основних фондів;

розрахунки:

а) по оплаті праці;

б) з підзвітними особами;

в) з постачальниками і підрядчиками, різними дебіторами і кредиторами;

г) з бюджетом, по соціальному страхуванню, з Пенсійним фондом і іншими фондами;

валові витрати і доходи підприємства;

кінцеві фінансові результати і їхнє використання.

Етап 3: Консультаційні послуги і рекомендації з усунення виявлених недоліків.

В області: 1. Організації бухгалтерського обліку;

2. Аналізу господарської діяльності

Додаток 4

ДОГОВІР №
на надання аудиторських послуг
(складено за 781, 801)

м. Київ

« ___ » _____ року

Товариство з обмеженою відповідальністю Аудиторська фірма (ліцензія на аудиторську діяльність серії АБ № _____), іменоване надалі «Виконавець», в особі директора _____, що діє на підставі Статуту і сертифіката аудитора серії А № _____ з одного боку, і _____, іменоване надалі «Замовник», в особі _____, що діє на підставі Статуту, з іншого боку, уклали даний договір про наступне:

1. ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ

1.1. Замовник доручає, а Виконавець проводить аудиторську перевірку (далі аудит) відповідності, повноти і точності бухгалтерського балансу за станом на « ___ » _____ р. і звітності Замовника за 200 ___ рік.

2. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

2.1. Сторони мають за даним договором права й обов'язки, передбачені чинним законодавством і Законом України «Про аудиторську діяльність».

2.2. Замовник зобов'язаний:

створити Виконавцю необхідні умови для якісного аудита;

надати Виконавцю нормативні документи, що регламентують діяльність Замовника, документи внутрішнього регламенту, акти зовнішніх перевірок, бухгалтерську звітність, реєстри обліку, необхідні первинні документи і документи бухгалтерського оформлення фінансово-господарських операцій за період часу, що перевіряється;

надати необхідну допомогу в проведенні аудита і через посадових осіб дати відповідні роз'яснення з питань, що виникають у ході виконання Виконавцем своїх обов'язків;

оплатити вартість аудита відповідно до п. 4.1. даного договору.

2.3. Замовник має право оскаржити результати аудита у встановленому порядку через Аудиторську палату України.

2.4. Виконавець зобов'язаний:

виконати аудит належним чином на умовах даного договору;

сформулювати думку про відповідність, повноту і точність річного бухгалтерського балансу і звітності Замовника за 200_ фінансовий рік;

повідомити власників Замовника про виявлені недоліки у веденні бухгалтерського обліку і звітності;

не розголошувати конфіденційну інформацію про Замовника, що стала відомою Виконавцю в ході аудита.

2.5. Виконавець має право:

самостійно визначати форми і методи аудита;

одержувати у Замовника і третіх осіб необхідні для аудита документи;

одержувати в письмовій і усній формі необхідні пояснення від керівництва і працівників Замовника;

перевіряти наявність матеріальних цінностей, по яких здійснюється перевірка документів.

3. ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ

3.1. Виконавець приступає до аудита «___» _____ 200__ р., але не раніше надходження на розрахунковий рахунок 100% передоплати за даним договором від Замовника. Термін закінчення аудита: «___» _____ 200__ року.

3.2. Датою фактичного закінчення аудита є дата підписання акта прийому-передачі результатів аудита.

3.3. Результати аудита відбиваються в акті аудиторської перевірки й в аудиторському висновку. Акт аудиторської перевірки складається в двох екземплярах, аудиторський висновок складається в трьох екземплярах. За актом прийому-передачі Виконавець передає Замовнику один екземпляр належним чином засвідченого акту аудиторської перевірки і два екземпляри аудиторського висновку. Акт прийому-передачі оформляється в двох екземплярах – по одному кожній зі Сторін. Замовник протягом 3-х банківських днів з моменту одержання акта прийому-передачі і прикладених до нього акта аудиторської перевірки і аудиторського висновку зобов'язаний направити Виконавцю підписаний акт передачі чи мотивоване відмовлення від прийому результатів аудита. Негативна чи обмежена визначеними умовами думка аудитора про відповідність, повноту і точність бухгалтерського балансу і звітності Замовника не є підставою для відмови Замовника від прийому результатів аудита. У випадку мотивованої відмови Замовника від прийому результатів закінченого аудита, Замовник виконує свої фінансові зобов'язання в розмірі фактично понесених Виконавцем за даним договором витрат зі сплатою неустойки, обчисленої в розмірі 40% до фактично понесених витрат.

4. ПОРЯДОК РОЗРАХУНКІВ ЗА ДОГОВОРОМ

4.1. Замовник перераховує на розрахунковий рахунок Виконавця _____ гривень, а в тому числі ПДВ _____ гривень протягом 3-х банківських днів з моменту підписання даного договору у формі 100% передоплати.

4.2. Вартість аудиторських послуг, що робляться, визначена тільки для даного договору.

5. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН, ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПОРІВ ЗА ДОГОВОРОМ

5.1. За невиконання чи неналежне виконання зобов'язань за цим договором Сторони несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства України.

5.2. За прострочення терміну закінчення аудита Виконавець сплачує Замовнику штраф з розрахунку 0,5% вартості аудита за кожний день прострочення і не звільняється від виконавця зобов'язань у натуральному вигляді.

5.3. За несвоєчасне відправлення акту прийому-передачі результатів аудита чи мотивованої відмови від прийому результатів аудита Замовник сплачує штраф з розрахунку 0,5% від вартості аудита за кожний день прострочення.

5.4. Суперечки і розбіжності Сторін за даним договором будуть вирішуватися шляхом переговорів і прийняття додаткових угод до Договору. У випадку двостороннього прийняття додаткової угоди вона є невід'ємною частиною даного Договору. У випадку нерозв'язності суперечки, Сторони будуть вирішувати його в порядку, способом і відповідно до чинного законодавства України.

6. ІНШІ УМОВИ

6.1. Якщо форс-мажорні обставини (суспільні безладдя, акти органів державного управління й інші екстремальні умови) перешкоджають Сторонам вчасно виконати свої зобов'язання, то протягом 24-х годин проводиться повідомлення Сторін і виконання обов'язків може тимчасово припинятися.

6.2. Даний Договір містить __ сторінки тексту, складений у двох екземплярах по одному в кожній зі Сторін.

7. ЮРИДИЧНІ АДРЕСИ І ПІДПИСИ СТОРІН

ВИКОНАВЕЦЬ:

Товариство з обмежено

відповідальністю

«Аудиторська фірма»

Адреса: _____

Р./р.: № _____

у КРУ УАК ПІБ м. Києва

МФО351458

Код ОКПО _____

Тел.: _____

ЗАМОВНИК:

Адреса: _____

Р./р.: № _____

Код ОКПО _____

Тел.: _____

від Виконавця _____

м.п.

від Замовника _____

м.п.

Додаток 5

ПОРЯДОК ВСТУПУ В СИЛУ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ

№ п/п	Вид нормативно-правового акту	Час і порядок його вступу в силу	Нормативно-правові акти, якими регламентується даний порядок
1	2	3	4
1.	Закон України	Через 10 днів після офіційного обнародування, якщо інше не визначено самим законом, але не раніше дня опублікування. Підлягають офіційному опублікуванню протягом 15 днів після підписання Президентом України і прийняття до виконання. Офіційним є опублікування в таких виданнях: <ul style="list-style-type: none"> ▪ «Офіційний вісник України»; ▪ «Відомості Верховної Ради України»; ▪ «Урядовий кур'єр». При цьому, якщо закон, опублікований у газеті «Урядовий кур'єр» раніше, ніж у «Офіційному віснику України» чи «Відомостях Верховної Ради України», термін його вступу в силу відраховується з дня опублікування в цій газеті	Частини 2 і 5 ст. 94 Конституції України Статті 1 і 6 Указу Президента України №503
2.	Постанови й інші акти Верховної Ради України нормативного характеру	Через 10 днів після офіційного обнародування, якщо інше не визначено самими актами, але не раніше їхнього опублікування в офіційному друкованому виданні	Ст. 4 Указу Президента України №503
3.	Укази і розпорядження Президента України	Через 10 днів після офіційного обнародування, якщо інше не визначено самими актами, але не раніше їхнього опублікування в офіційному друкованому виданні	Ст. 4 Указу Президента України №503
4.	Схвалені Кабінетом Міністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України Декрети з економічних питань, не врегульованими законами (до 28 червня 1999 р.)	Через 30 календарних днів (за винятком днів міжсесійного періоду) після представлення водночас з виданням таких указів у Верховну Раду України відповідних законопроектів, якщо вона не прийме закон чи не відхилить представлений законопроект 226-ма і більше голосами. Діє до вступу в силу законів, прийнятих Верховною Радою України з цих питань	Ст. 4 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України
5.	Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, які визначають права й обов'язки громадян	З моменту прийняття, якщо більш пізній термін вступу їх у силу не передбачений цими актами	Ст. 5 Указу Президента України № 503
6.	Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, які визначають права й обов'язки громадян	З дня, передбаченого цими актами, але не раніше дня їхнього опублікування в офіційних друкованих виданнях	Ст. 5 Указу Президента України №503

Продовження додатка Б.

1	2	3	4
7.	Міжнародні договори України	<p>У порядку, передбаченому для інших нормативно-правових актів України, а саме договори</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ які підлягають ратифікації згідно ст. 7 Закону України «Про міжнародні договори України», в порядку, передбаченому для законів України; ▪ які не підлягають ратифікації, приєднання до яких чи прийняття яких здійснюється від імені України, у порядку, передбаченому для указів Президента України; ▪ які не підлягають ратифікації, приєднання до яких чи прийняття яких здійснюється від імені Уряду України, у порядку, передбаченому для постанов Кабінету Міністрів України; ▪ які укладаються від імені міністерств чи інших центральних органів державної виконавчої влади України, з моменту їхнього підписання чи затвердження міністерствами (відомствами), від імені яких договори були підписані 	Ст. 10 Закону України «Про міжнародні договори України»
8.	Постанови й інші акти Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, видані для службового користування чи з грифами таємності	Офіційно обнародуються шляхом розсилання відповідним державним органам і органам місцевого самоврядування і доведення ними до відома підприємств, установ, організацій і осіб, на які поширюється їхня дія. Набирають сили з моменту одержання їх зазначеними державними органами місцевого самоврядування, якщо органом, який їх видав, не встановлений порядок їх вступу в силу	Ст. 7 Указу Президента України №503
9.	Накази, положення, інструкції, правила й інші нормативні акти міністерств, відомств, інших центральних органів державної виконавчої влади, господарського управління і контролю, що торкаються прав, свободи і законних інтересів громадян, які мають міжвідомчий характер	Через 10 днів після державної реєстрації, здійсненої Міністерством юстиції України, якщо в них не встановлений більш пізній термін вступу в силу	Ст. 1-3 Указу Президента України «Про державну реєстрацію нормативних актів міністерств і інших органів державної виконавчої влади» №493

Продовження додатка Б.

1	2	3	4
10.	Нормативно-правові акти відділів, управлінь, інших служб місцевих органів виконавчої влади, господарського управління і контролю, що торкаються прав, свободи або законних інтересів громадян, які мають міжвідомчий характер	Через 10 днів після державної реєстрації, здійсненої управліннями юстиції обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, якщо в них не встановлений більш пізній термін вступу в силу	Статті 1-3 Указу Президента України №493
11.	Постанови Правління Національного банку України, що регулюють відносини, суб'єктами яких є фізичні особи	Через 10 днів після державної реєстрації, здійсненої Міністерством юстиції України, якщо в них не встановлений більш пізній термін вступу в силу. Вони не можуть мати зворотної сили	Ст. 16 Закону України «Про банки і банківську діяльність»
12.	Постанови Правління Національного банку України, що регулюють відносини, суб'єктами яких не є фізичні особи	У термін, встановлений цими постановами, а якщо такий термін не встановлений, – то з дня прийняття. Вони не можуть мати зворотної сили	Ст. 16 Закону України «Про банки і банківську діяльність»
13.	Рішення, визначення, постанови господарських судів	Негайно після прийняття	Ст. 115 Арбітражно-процесуального кодексу України
14.	Рішення і висновки Конституційного Суду України	З дня підписання. Підлягають підписанню суддями Конституційного Суду України не пізніше 7 днів після ухвалення рішення, видачі висновку. Публікуються в «Віснику Конституційного Суду України» і в інших офіційних виданнях України. Закони, інші правові акти чи їхні окремі положення, визнані неконституційними, втрачають силу з дня схвалення Конституційним Судом України рішення про їхню неконституційність	Стаття 152 Конституції України. Стаття 63, 67 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Додаток 6

_____ (підприємство)
 цех _____

АКТ №

інвентаризації наявності засобів,
 що знаходяться _____

м. Київ

15 листопада ____ р.

Розписка

Дійсним засвідчую, що до початку проведення інвентаризації усі видаткові і прибуткові документи на кошти здані в бухгалтерію і всі кошти, що надійшли під мою відповідальність, оприбутковані, а вибулі – списані на витрати.

Матеріально відповідальна особа:

(Посада)

(Підпис) (Прізвище, І.П.)

Мною, аудитором _____ на підставі договору № _____ від « ____ » _____ р. у присутності касира _____ і головного бухгалтера _____ здійснена перевірка каси _____ за станом на 15 листопада ____ р.

При інвентаризації встановлений наступний обсяг цінностей:

1. готівки _____ грн. ____ коп.
2. поштових марок _____ грн. ____ коп.
3. _____ грн. ____ коп.
4. _____ грн. ____ коп.

Підсумки фактичної наявності ____ грн. ____ коп.

(прописом) _____

По обліковим даним _____ грн. ____ коп.

Підсумки інвентаризації: надлишок ____ нестача ____

Останні номери касових ордерів:

Прибуткового № _____

15.11. ____ р.

Видаткового № _____

Аудитор (підпис) Прізвище І.Б.

Підтверджую, що всі кошти, перераховані в акті, перелічені в моїй присутності, пропусків цінностей нема, у зв'язку з чим претензій до інвентаризації не маю.

Цінності знаходяться на моєму відповідальному збереженні.

Матеріально відповідальна особа

(підпис)

15.11. ____ р.

АКТ
інвентаризації _____
(групи) товарно-матеріальних цінностей

м. Київ

12.12.____р.

Членами інвентаризаційної комісії _____
за участю аудитора _____ у присутності
(П.І.Б., посада)

матеріально відповідальної особи _____
(П.І.Б., посада)

проведено перевірку (групи) товарно-матеріальних цінностей за станом на
_____ (дата).

№ п/п	Найменування ТМЦ	Номенклатурний номер	Од. виміру	Ціна	К-сть

Підписи членів комісії _____

Аудитор _____

Матеріально-відповідальна особа _____

Розписка

Усі перераховані в акті товарно-матеріальні цінності перевірені в моїй присутності шляхом перерахування, обмірювання і зважування, пропусків цінностей немає, у зв'язку з чим претензій до інвентаризаційної комісії не маю.

Зазначені в акті цінності прийняті мною на збереження.

Матеріально відповідальна особа _____ (підпис)

Додаток 10

АУДИТОРСЬКИЙ ВИСНОВОК
незалежної аудиторської фірми (аудитора)

(назва фірми чи прізвище аудитора)

Раді директорів і акціонерам
акціонерного товариства _____

Ми перевірили прикладений баланс (назва підприємства) на 01.01.200__ р. і відповідні звіти про прибутки і збитки, рух основних виробничих фондів, що показують зміни фінансового стану за рік, який завершився 31 грудня 200__ р. Відповідальність за дану звітність несе керівництво компанії. У наші обов'язки входить представлення висновку на підставі даних аудиторської перевірки цієї звітності.

Ми провели перевірку відповідно до українських нормативів аудита, згідно яких необхідно, щоб ми спланували і провели перевірку з метою збору достатніх свідчень того, що фінансові звіти не містять у собі істотних помилок. Ми перевірили, використовуючи тести, інформацію, яка підтверджує цифровий матеріал, покладений в основу звітності. Під час аудиторської перевірки були проаналізовані бухгалтерські принципи, що використовувалися на підприємстві, розглянуті принципи оцінки матеріальних статей балансу, які були затверджені керівництвом підприємства, і звітність у цілому. Ми вважаємо, що під час перевірки зібрана достатня кількість даних для висновку.

Ми підтверджуємо, що представлена інформація дає дійсне уявлення про реальний склад активів і пасивів суб'єкта перевірки. Прийнята система бухгалтерського обліку відповідає законодавчим і нормативним вимогам.

Звітність складена на підставі дійсних даних бухгалтерського обліку і достовірно відбиває по всіх істотних аспектах фактичний фінансовий стан на «__» _____ р. за результатами операцій за період з «__» _____ м. по «__» _____ р.

Підпис
Печатка
Адреса аудиторської фірми
(№ і серія ліцензії на аудиторську
діяльність)

Дата

Додаток 11

Показники
платоспроможності і фінансової стабільності
_____ за період (рік, квартал, місяць)
(назва підприємства)

Показники	№ 01.01_р.	Примітка
1	2	3
1. Коефіцієнти ліквідності:		
1.1. Загальний (коефіцієнт покриття)		
$K_{1.1} = \frac{\text{II розділ} + \text{III розділ активу балансу}}{\text{III розділ пасиву балансу}}$		
1.2. Проміжний		
$K_{1.2} = \frac{\text{III розділ активу балансу}}{\text{III розділ пасиву балансу}}$		
1.3. Абсолютної ліквідності		
$K_{1.3} = \frac{\text{Грошові кошти (рядки 260-290 балансу)}}{\text{III розділ пасиву балансу}}$		
2. Коефіцієнт фінансової стабільності $\frac{\text{розділ} + 111 \text{ розділ пасиву балансу}}{\text{розділ} + 111 \text{ розділ пасиву балансу}}$		
$K_2 = \frac{\text{II розділ} + \text{III розділ пасиву балансу}}{\text{I розділ пасиву балансу}}$		
3. Коефіцієнт фінансової незалежності		
$K_3 = \frac{\text{I розділ пасиву балансу}}{\text{I} + \text{II} + \text{III розділи балансу}}$		
4. Коефіцієнт ефективності використання активів		
$K_4 = \frac{\text{Балансовий прибуток (форма 2)}}{\text{I} + \text{II} + \text{III розділи балансу}}$		
5. Коефіцієнт ефективності використання власних засобів (капіталу)		
$K_5 = \frac{\text{Балансовий прибуток (форма 2)}}{\text{I розділ пасиву балансу}}$		

Додаток 12

Приклади складання підсумків
аудиторських висновків

Варіант 1

Аудиторський висновок
у безумовно позитивному результаті

Ми підтверджуємо, що надана інформація дає дійсне і повне уявлення про реальний стан активів і пасивів суб'єкта перевірки. Прийнята система бухгалтерського обліку задовольняє законодавчим і нормативним вимогам.

Звітність складена на підставі дійсних даних бухгалтерського обліку і достовірно відображена по всіх істотних аспектах фактичного фінансового стану на «__» _____ 200__ р. за результатами операцій за період з «__» _____ 200__ р. по «__» _____ 200__ р.

Варіант 2

Аудиторський висновок
в умовно позитивному результаті
(існує нефундаментальна невизначеність)

У зв'язку з неможливістю перевірки фактів, що стосуються _____

_____ з причин _____

аудитори не можуть висловити думку щодо зазначених моментів, однак названі моменти мають обмежений вплив на стан справ у цілому і не спотворюють дійсної загальної картини фінансового стану.

Тому аудитори вважають за можливе підтвердити, що, за винятком згаданих обмежень, представлена інформація з усіх істотних аспектів свідчить про відповідність здійснюваної господарсько-фінансової діяльності чинному законодавству. Прийнята система бухгалтерського обліку відповідає законодавчим і нормативним вимогам. Фінансова звітність складена на підставі дійсних облікових даних і в цілому достовірно відбиває фактичний фінансовий стан на «__» _____ 200__ р. за результатами за період з «__» _____ 200__ р. по «__» _____ 200__ р.

Варіант 3

Аудиторський висновок
в умовно позитивному результаті
(існує нефундаментальна незгода)

Під час проведення перевірки встановлено, що операції по _____
проведені (оформлені) з порушенням установленого порядку _____
_____ (які саме положення
порушені й у чому суть порушень)

Більш докладно приведені факти розглянуті в _____

(назва документації)

Однак названі моменти мають обмежений вплив на стан справ у цілому і не спотворюють дійсної загальної картини фінансового стану.

Тому аудитори вважають за можливе підтвердити, що, за винятком згаданих обмежень, представлена інформація свідчить про відповідність здійснюваної господарсько-фінансової діяльності чинному законодавству. Прийнята система бухгалтерського обліку відповідає законодавчим і нормативним вимогам. Фінансова звітність складена на основі дійсних облікових даних і в цілому достовірно відбиває фактичний фінансовий стан на « ___ » _____ 200__ р. результатами за період з « ___ » _____ 200__ р. по « ___ » _____ 200__ р.

Варіант 4

Аудиторський висновок у випадку
складання негативного висновку

У результаті проведення аудита встановлено, що в перевіреному періоді підприємством були допущені порушення: _____

_____ Більш докладно
зазначені факти розглянуті _____

(назва документації)

Ці порушення істотно спотворюють реальний стан справ у цілому (в основному).

Прийнята система бухгалтерського обліку не відповідає законодавчим і нормативним вимогам (у чому саме) _____
Таким чином, інформація, що випливає з даних бухгалтерського обліку і звітності, не дає достовірного уявлення про дійсний фінансовий стан суб'єкта на « ___ » _____ 200__ р.

Варіант 5

Відмова у видачі висновку по звітності

У зв'язку з неможливістю перевірки фактів, що стосуються _____
_____ з причин _____
аудитори не можуть висловити свої висновки щодо зазначених моментів.

Названі моменти істотно впливають на дійсний стан справ у цілому (в основному).

Тому, у зв'язку з відсутністю достатніх аудиторських свідчень, аудитори не можуть видати об'єктивний аудиторський висновок.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

E-mail: lena@nam.kiev.ua

тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Маркетинг: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка, д.е.н., проф. С.А. Єрохіна. – К.: Національна академія управління, 2011. – 632 с. Ціна без доставки – 140 грн.

Має гриф підручника від МОН України.

У підручнику в концентрованому вигляді викладено зміст усіх нормативних дисциплін по спеціальності «Маркетинг». По кожній з дисциплін базового курсу пропонуються контрольні питання, тести, глосарій і література.

Для викладачів, майбутніх бакалаврів і магістрів, аспірантів, маркетологів-практиків, наукових працівників, а також для всіх, хто цікавиться сучасними технологіями маркетингу.

Зміст

Розділ 1. Базовий маркетинг	Розділ 14. Маркетинг у банку
Розділ 2. Маркетинговий менеджмент	Розділ 15. Маркетинг послуг
Розділ 3. Маркетингові дослідження	Розділ 16. Інформаційні технології в маркетингу
Розділ 4. Товарознавство	Розділ 17. Міжнародний маркетинг
Розділ 5. Стандартизація і сертифікація продукції та послуг	Розділ 18. Кон'юнктура світових товарних ринків
Розділ 6. Поведінка споживача	Розділ 19. Маркетингова цінова політика
Розділ 7. Логістика	Розділ 20. Маркетингова політика комунікацій
Розділ 8. Маркетингова товарна політика	Розділ 21. Рекламний менеджмент
Розділ 9. Товарна інноваційна політика	Розділ 22. Стратегічний маркетинг
Розділ 10. Маркетингова політика розподілу	Розділ 23. Комерційна діяльність посередницьких організацій
Розділ 11. Інфраструктура товарного ринку	Розділ 24. Маркетинг персоналу
Розділ 12. Промисловий маркетинг	
Розділ 13. Інформаційний маркетинг	

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА
ПРЕСТИЖНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

Україна, 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26

E-mail: lena@nam.kiev.ua

тел./факс 288-94-98, 280-80-56

Менеджмент: Підручник / М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, М.П. Денисенко, О.А. Кириченко, О.С. Соскін; За заг. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К.: Національна академія управління, 2011. – 656 с. Ціна без доставки – 130 грн.

Має гриф підручника від МОН України.

У даному підручнику викладено матеріал, який дає системне уявлення щодо менеджменту. Комплекс представлених навчальних матеріалів стосується відносин управління на макро- та мікрорівні економічної системи, що дозволяє сформулювати сутнісне бачення щодо менеджмент-взаємозв'язків різноманітних видів діяльності. У цілому викладений матеріал суттєво поширює теоретичні і методичні уявлення щодо менеджменту.

Підручник включає теоретичні засади менеджменту, історію його виникнення і розвитку, форми і методи документообороту при здійсненні управлінської діяльності, основи операційного менеджменту, розкриває нові тенденції у розвитку стратегічного менеджменту. Містить також менеджмент-практикум щодо основних засад управління.

Призначений для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, аспірантів, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями управління.

Зміст

Розділ I. Теоретичні і практичні засади менеджменту

Розділ II. Зародження і розвиток менеджменту

Розділ III. Операційний менеджмент

Розділ IV. Нові тенденції у стратегічному менеджменті

Розділ V. Менеджмент і документація

Менеджмент-практикум

Навчальне видання

Єрмошенко Микола Миколайович, Єрохін Сергій Аркадійович,
Денисенко Микола Павлович, Кириченко Олександр Анатолійович,
Соскін Олег Ігорович, Горячева Кіра Сергіївна

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Підручник

Верстка О. О.Кривонос
Літературний редактор С. В. Саксеєв
Коректор В. М. Осадча

Оригінал-макет підготовлено в Національній академії управління

Підп. до друку 1.09.2010. Формат 60x80 1/16.
Папір офсет. №1. Офс. друк. Гарн. «PragmaticaС».
Ум.друк.арк. 31,6. Обл.-вид. арк. 31,1. Наклад 300 прим.
Замовлення № хх.

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул П. Мирного, 26.
тел. 254-31-96, тел./факс 280-80-56.
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії ТОВ “Лазурит-Поліграф”,
01042, м. Київ, вул. Леваневського, 8/7